НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ПОЛТАВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА ІМЕНІ ЮРІЯ КОНДРАТЮКА»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ШЕВЧЕНКО ОЛЬГА ВАЛЕРІЇВНА

332.14 : 323.172 : 330.3"71": 332.025.12 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

СТРАТЕГІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

О. В. Шевченко

Науковий консультант – Варналій Захарій Степанович, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Шевченко О. В. Стратегічне регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, 2021.

У дисертації надано пропозиції до вирішення наукової проблеми формування теоретико-методологічного підґрунтя, методичного інструментарію та практичних рекомендацій до стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів для надання їм вимірності, впорядкованості та регульованості і використання наслідків регулювання для забезпечення стабільного розвитку регіонів.

Сформовано теоретичні засади оцінювання диспропорційного розвитку регіонів, що складаються з вивчення понять відмінності соціально-економічного розвитку регіонів, диспропорційності, оцінювання й регулювання диспропорцій. Охарактеризовано причини виникнення диспропорцій у регіонах України, подано класифікацію видів диспропорцій. Обґрунтовано необхідність використовувати поняття стратегічного регулювання диспропорцій. Досліджено еволюцію теорій регулювання диспропорцій та згруповано їх за основним чинником впливу на диспропорції. Вивчено закордонний досвід регулювання диспропорцій з метою його використання в Україні.

Розгляд сутності диспропорцій розвитку регіонів через їх конструктивний потенціал для зміни соціально-економічної структури регіону зумовив перехід від детермінуючої парадигми подолання диспропорцій до парадигми їх регулювання.

Побудовано наукові засади формування системи і концепції стратегічного регулювання диспропорцій. Унаочнено, що основою

регулювання диспропорцій є необхідність поєднання державного регулювання, місцевого самоврядування та ринкового саморегулювання, що вимагає зважати на інтереси зацікавлених у регулюванні диспропорцій сторін. Виділено методи й функції стратегічного регулювання диспропорцій. Запропоновано синергетично-діяльнісний підхід до стратегічного регулювання диспропорцій. Поєднання синергетичного підходу до оцінювання диспропорційності та розроблення інструментарію впливу різних інституцій на показники диспропорцій сприяє досягненню значень диспропорцій для позитивних структурних зрушень у господарствах регіонів.

Сформовано аналітико-методичне забезпечення для оцінювання ефективності стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів, що базується на формуванні засобів для оцінювання ефективності регулювання диспропорцій і розробленні рекомендацій до вибору ефективних інструментів регулювання диспропорцій. Запропоновано науково-методичний інструментарій оцінювання диспропорцій, що базується на діагностиці диспропорцій у загальноекономічній, соціально-демографічній, структурній, соціально-економічній, зовнішньоекономічній, природно-екологічній та виробничій сферах. Для з’ясування рівня диспропорцій розвитку регіону розраховано коефіцієнти варіації за регіонами за сферами життєдіяльності в 2007–2017 рр. Здійснено просторово-динамічне оцінювання диспропорцій кластерних угруповань регіонів за сферами життєдіяльності, що дозволило оцінити взаємозв’язки регіонів за показниками диспропорцій.

Розроблено аналітико-методичний інструментарій для визначення впливу динамічних факторів на диспропорції, який включає кластерний і факторний аналіз показників впливу на диспропорції. Це дозволило виявити каталізатори та уповільнювачі диспропорцій та сформувати множину показників оцінювання диспропорцій відповідно до характеру впливу (стимулятор/дестимулятор). Розраховано інтегральні показники рівня диспропорцій в усіх регіонах України й проведено ранжування регіонів за

рівнем диспропорцій. Сформовано інформаційно-аналітичне забезпечення для інтерпретації показників диспропорцій методом нечіткої логіки для формування залежностей між каталізаторами/уповільнювачами диспропорцій та рівнем диспропорцій; визначено діапазони змін каталізаторів/ уповільнювачів та інтегрального рівня диспропорцій, а також правила нечіткого логічного виводу для опису зв'язків між факторами й рівнем диспропорцій. Визначено способи і види регулювання диспропорцій та способи вимірювання ефективності їх регулювання.

Розроблено способи використання когнітивно-імітаційної моделі для передбачення динаміки диспропорцій; побудовано модель системної динаміки для регулювання диспропорцій. Використано сценарний підхід для регулювання диспропорцій розвитку регіонів і визначено сценарії помірного, посиленого, шокового впливу та базовий сценарій. Розроблено механізм стратегічного регулювання диспропорцій, що ґрунтується на концепції стратегічного регулювання диспропорцій, синергетично-діяльнісному підході, принципах, методах і функціях стратегічного регулювання, включає аналіз показників диспропорцій, їх інтерпретацію методом нечіткої логіки, моделювання динаміки поширення диспропорцій, розроблення сценаріїв стратегічного регулювання диспропорцій для кожного регіону України.

Розроблено низку рекомендацій щодо практичних заходів впливу на диспропорції, серед яких чільне місце належить стратегічному плануванню, бюджетному плануванню та регулюванню інвестиційної діяльності, з метою зменшення критичних показників диспропорцій; ці практичні заходи покладено в основу формування цілісної системи вдосконалення стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Ключові слова: регіон, соціально-економічний розвиток регіонів, диспропорції, інвестиційні процеси в регіонах, стратегія, стратегічне регулювання диспропорцій, механізм регулювання, заходи регіональної політики.

SUMMARY

Shevchenko O. V. Strategic regulation of social and economic development disparities in regions of Ukraine. - Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

The dissertation for a scientific degree of a doctor of economic sciences in a specialty 08.00.05 – development of productive forces and regional economy. – National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Poltava city, 2021.

The dissertation provides proposals how to form a theoretical and methodological basis, methodological tools and practical recommendations for strategic regulation of disparities in social and economic development of regions. It suggests how to apply consequences of mentioned regulation and how to make them dimensional, ordered and regulated.

It provides theoretical bases for an estimation of disproportionate development of regions consisted from the study of uneven social and economic development of regions, estimation of disparities and strategic regulation of disparities. There are characteristics of causes and progress of disparities in the regions of Ukraine, their classification depending on the origin, manifestation of disparities and their ability to perceive managerial influence. The necessity to use the concept of strategic regulation of disparities is substantiated. Evolution of theories for disparities regulation is examined and grouped according leading factor influencing the disparities. Foreign experience of disparities regulation has been studied and ability to implement it in regulation of disparities in Ukraine has been investigated.

Consideration of disparities in regions' development is added by identifying their constructive potential for changing the social and economic structure of the region, which leads to a changing paradigm for influence on disparities. Use of positive features of disparities becomes a methodological basis for study of further region's development, formation of interregional ties and changes.

Scientific bases for formation of system and concept of strategic regulation of disparities are developed. It is shown that regulation of disparities is based on

the need to combine state regulation, local self-government and market self-regulation, which makes it necessary to account interests of all stakeholders. Important role of state regulation is proved and principles for mechanism of disparities regulation are formed. Methods and functions of strategic regulation of disparities are formulated. It is proposed to use the Pareto-optimum, results of local self-government and territorial organization authority reforms and P. Samuelson's optimality criterion for forming the methodology for disparities regulation. Methodological synergetic-activity approach to strategic regulation of disparities is proposed. New concept of strategic regulation of disparities is created and it is based on changing the leading paradigm from overcoming disparities to their regulation.

Methodological synergetic-activity approach to strategic regulation of disparities in regions is offered. Combination of synergetic approach to assessment of disparities and development of tools for impact of institutions on disparities contributes to coordinated activities of institutions promoting such indices of disparities that will contribute to positive structural changes in a region.

Analytical and methodological support for assessing the effectiveness of strategic regulation of disparities in regional development is formulated and it is based on analysis of regulatory and legal support for the regulation of disparities, measuring changes in disparities, formation of tools for assessing effectiveness of regulation and development of recommendations for effective mechanisms. It is proposed to apply scientific and methodological tools for assessing disparities which are based on diagnosis of disparities in general economic, demographic, structural, social and economic, foreign economic, natural-ecological and industrial spheres. On this basis, a system of indicators was created. The system evaluates internal regional disparities by comparing certain quantitative parameters that characterize availability and application of the initial region capacities. To evaluate the current level of developmental disparities in the region, it is proposed to use variation coefficients, which account life sphere in certain regions during 2007-2017. Spatial-dynamic assessment of disparities of cluster groups of regions in

spheres of life was conducted and it allowed assessing variability and regional relationships indicators of disparities and creating a basis for further management decisions in sphere of disparities regulation.

Analytical and methodological tools for determining the influence of dynamic factors on disparities have been developed. They encompass cluster and factor analysis of disparities effects, which allowed identifying catalysts and retarders of disparities and forming a set of indicators for disparities according to the nature of influence (stimulator / destimulator). In all regions, integrated indicators of disparities levels were calculated and the regions were ranked according to disparity' levels; clusters of regions according to disparities levels were determined. Using fuzzy logic method for formation of dependences between catalysts / retarders of disparities and level of disparities, information-analytical support for interpretation of disparity indices is composed; the ranges of catalyst / retarder changes and the integrated level of disparities and the rules of fuzzy inference describing relationships between factors and determining level of disparities are defined. Regions are grouped according to fuzzy modeling the influence of catalysts and retarders on the level of disparities, which will allow prediction of their level. Practical bases for system of disparities regulating modes and types of disparities regulation and ways of measuring the efficiency of their regulation are created.

Cognitive-simulation model for predicting the dynamics of disparities is worked out. Relationships between factors determining dynamics and indicators of disparities which account cause-and-effect relationships of exogenous and endogenous disparities determinants are defined. Model for system dynamics regulating disparities is constructed. Scenario approach based on the cognitive-imitation model for regulation of disparities of regions' development is used and scenarios of moderate, strengthened and shock influence, as well as basic scenario are formed. It is established that the scenarios of regulation of regional development disparities are based on preconditions: disparities are an objective

factor and it is regulated, and types of strategies of disparities regulation are based on their combination.

The mechanism of strategic regulation of disparities is developed. It is based on the concept of strategic regulation of disparities, synergetic-activity approach, principles, methods and functions of strategic regulation, includes analysis of indicators of disparities in social and economic spheres of regions, their grouping using a cognitive-simulation model, scenarios for strategic regulation of disparities in social and economic development for each region of Ukraine.

A number of practical measures have been recommended to address imbalances, including strategic planning, budget regulation and investment regulation, in order to reduce critical disparities; these practical measures constitute basis for holistic system aimed to improve strategic regulation of disparities in social and economic development of regions.

Key words: region, mechanism of regulation, social and economic development of regions, disparities, strategy, strategic regulation of disparities, investment processes in regions, regional policy measures.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Монографії та розділи у колективних монографіях

1. Шевченко О. В. Диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України: сутність, оцінка, стратегічне регулювання : монографія. Київ : НУОУ, 2020. 300 с.

2. Варналій З. С., Павлюк А. П., Шевченко О. В. Стратегія подолання диспропорцій у розвитку регіонів. *Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки* / за ред. А. С. Гальчинського. Київ : НІСД, 2003. С. 153–171. (*Здобувачем проаналізовано динаміку диспропорцій показників інвестицій у регіонах*).

3. Шевченко О. В. Сутність та шляхи удосконалення міжбюджетних відносин. *Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку* : монографія / за ред. З. С. Варналія. Київ : Знання України, 2005. С. 218–259.

4. Шевченко О. В. Регулювання місцевих фінансів як чинник стабільного розвитку регіонів. *Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети :* монографія / за ред. З. С. Варналія. Київ : НІСД, 2007. С. 335–354.

5. Біла С. О., Шевченко О. В., Жук В. І., Макогон Ю. В. Тенденції і суперечності економічного розвитку України в регіональному вимірі. *Україна в 2005-2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку* : монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. Київ : НІСД, 2009. Р. 4. 2. С. 233–250. (*Здобувачем надано характеристику диспропорцій регіонів в інвестиційній сфері*).

6. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2010. Розділи: Шевченко О. В., Жук В. І. Економіка регіонів як об’єкт державної регіональної політики (інструменти, механізми, завдання). Р. 2.1. С. 79–88. (*Здобувачем проаналізовано системні наслідки політики розміщення продуктивних сил та надано пропозиції до зменшення диспропорцій*);

Біла С. О., Шевченко О. В., Жук В. І. Пріоритети структурної регіональної економічної політики в Україні: завдання регіонального вирівнювання та політика щодо проблемних регіонів. Р. 2.2. С. 88–104. (*Здобувачем сформовано низку рекомендацій щодо включення інструментів регулювання диспропорцій до першочергових заходів структурної політики у регіонах*); Шевченко О. В. Пряме державне інвестування як чинник активізації регіонального розвитку. Р. 2.4. С. 115–124; Біла С. О., Шевченко О. В., Жук В. І. Вплив глобалізаційних процесів на структурні зрушення в Україні (регіональний розріз). Р. 4.1. С. 219–237. (*Здобувачем надано пропозиції щодо використання закордонного досвіду з розробки інструментів регулювання диспропорцій розвитку регіонів в умовах Україні*).

7. Шевченко О. В., Жук В. І. Регіони України у 2009-2010 рр.: динаміка та перспективи соціально-економічного розвитку. *Україна в 2010 р.: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку* : монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. Київ : НІСД, 2010. Р. 4. 1. С. 243–254. (*Здобуввачем проаналізовано наслідки розростання диспропорцій та їх вплив на добробут*).

8. Shevchenko, O. Стратегии преодоления неравномерности регионального развития. *Problems of Economic Policy of the Central and Eastern Europe Countries: Macroeconomic and Regional Aspects* / editors: Aranka Ignasiak-Szulc, Woiciech Kosiedowski. Torun, Poland : Wydawnistwo naukowe Uniwersytetu Mikolaja Kopernika, 2014, pp. 325–334.

Статті у наукових фахових виданнях, у т.ч. виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз

9. Шевченко О. В. Структурно-інвестиційні важелі трансформації регіональної економіки в Україні. *Управління розвитком. Зб. наук. статей ХДЕУ*. 2002. № 2. С. 112–114.

10. Шевченко О. В. Поєднання державного управління та ринкового саморегулювання в реалізації регіональної політики держави. *Наука молода. Зб. наук. праць Ради молодих вчених ТАНГ.* Тернопіль : Економічна думка, 2004. Вип. 2. С. 16–19.

11. Шевченко О. В. Приватний та державний інтерес: проблеми узгодження при формуванні регіональної політики держави. *Теорії мікро-макроекономіки :* зб. наук. праць. Київ : МОН України, Академія муніципального управління, 2004. Вип. 17. С. 41–46.

12. Шевченко О. В. Трансформація матеріальних основ регіонального розвитку в Україні. *Теорії мікро-макроекономіки* : зб. наук. праць. Київ : МОН України, Академія муніципального управління, 2005. Вип. 21. С. 116–119.

13. Шевченко О. В. Взаємовплив зміцнення доходної бази місцевих бюджетів і пожвавлення регіональної інвестиційної діяльності. *Вісник Львівської комерційної академії.* Серія економічна. Вип. 20. Львів : вид-во ЛАК, 2006. С. 29–36.

14. Шевченко О. В. Напрями підвищення інвестиційної привабливості регіонів України. *Вісник Київ. нац. ун-ту технологій та дизайну.* 2006. № 4. С. 123–130.

15. Шевченко О. В., Жемеренко Є. В. Матеріально-фінансові основи місцевого самоврядування в Україні: пошук ефективних складових. *Стратегічні пріоритети.* 2007. № 3 (4). С. 127–133. *(Здобувачем проаналізовано вплив доходності місцевих бюджетів на розміри диспропорцій за основними показниками розвитку регіонів).*

16. Шевченко О. В. Фінансова самодостатність територій як пріоритет державної регіональної політики. *Стратегічні пріоритети.* 2008. № 3 (8). С. 149–156.

17. Шевченко О. В. Інвестиційна активність регіонів України: вплив на економічне зростання. *Стратегічні пріоритети.* 2009. № 1 (10). С. 175–181.

18. Шевченко О. В. Необхідність удосконалення правового регулювання регіонального розвитку. *Вісник Черкаського університету. Серія економічні науки.* Черкаси, 2009. Вип. 153. С. 28–31.

19. Шевченко О. В. Трансфертні платежі у системі міжбюджетних відносин: інституціональний аспект. *Стратегічні пріоритети.* 2010. № 1 (14). С. 29–36.

20. Шевченко О. В. Ефективність інструментарію Бюджетного та Податкового кодексів стосовно фінансового забезпечення регіонів. *Економічні науки: зб. наук. праць.* Луцьк : ЛДТУ, 2010. Вип. 7 (25). Ч. 5. С. 417–430.

21. Біла С. О., Шевченко О. В., Жук В. І., Кушнір М. О., Валюшко І. В. Консолідація економічного простору регіонів – основа зміцнення економічного суверенітету України. *Стратегічні пріоритети.* 2011. № 2 (19). С. 98–109. *(Здобувачем проведено аналіз показників диспропорційності за період незалежності України).*

22. Шевченко О. В. Стратегічне планування регіонального розвитку: відповідність критеріям інноваційності. *Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право.* 2011. Спецвипуск. Т. 2. С. 362–366.

23. Шевченко О. В. Іноземне інвестування в регіони України: ризики посткризового періоду. *Стратегічні пріоритети.* 2011. № 1 (18). С. 122–127.

24. Shevchenko O. Depression of regions in Ukraine and possibilities of its overcoming. *Бізнес інформ.* 2011. № 7 (2). С. 66–68.

25. Шевченко О. В. Баланс фінансових ресурсів у регіонах України та способи його оптимізації. *Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Економічні науки. Серія «Облік і фінанси».* Вип. 9 (33). Ч. 4. Луцьк, 2012. С. 411–423.

26. Шевченко О. В. Регулювання диспропорційності регіонального розвитку в Україні: інституціональні рамки та інвестиційні інструменти. *Економічний вісник університету :* збірник наукових праць студентів та

аспірантів / гол. ред. Т. М. Боголіб. Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2014. Вип. 22/2. С. 250–256.

27. Шевченко О. В. Формалізація критеріїв розробки та оцінки стратегій регіонального розвитку. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки.* 2014. Вип. 38. Ч. ІІІ. С. 130–138.

28. Шевченко О. В. Регулятивні підходи до стратегування регіонального розвитку. *Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Економічні науки. Серія «Регіональна економіка».* Луцьк : РВВ Луцького НТУ, 2014. Вип. 11 (43). С. 301–308.

29. Шевченко О. В. Пріоритети розвитку регіонів як інструмент стратегічного управління регіональною економікою. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Регіональна політика в Україні: сучасний стан та шляхи активізації :* зб. наук. пр. Львів : НАН України. Ін-т регіональних досліджень, 2014. Вип. 3 (107). С. 12–21.

30. Шевченко О. В. Місцеві запозичення у системі фінансового регулювання регіональних диспропорцій. *Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії: Економічні науки.* 2014. № 2 (32). С. 148–154. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vddfae_2014_2_21.pdf.

31. Шевченко О. В. Стимулювання міжрегіонального співробітництва як основа нової регіональної політики в Україні. *Науковий Вісник Чернівецького університету :* зб. наук. праць. Вип. 730–731. Економіка. Чернівці : ЧНУ, 2015. С. 103–109.

32. Шевченко О. В. Удосконалення стратегічного планування регіонального розвитку у контексті нових засад регіональної політики України. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2015. Вип. І (57). Економічні науки. С. 18–27.

33. Шевченко О. В. Підходи та принципи регулювання диспропорцій регіонального розвитку. *Економічний вісник університету :* збірник наукових

праць учених та аспірантів / гол. ред. Т. М. Боголіб. Переслав-Хмельницький : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2016. Вип. 29/1. С. 203–213.

34. Шевченко О. В., Жук В. І. Регулювання нерівномірності розвитку регіонів в умовах соціально-економічної нестабільності. *Науковий журнал «Вісник ТНЕУ».* 2016. № 3. С. 17–28. *(Здобувачем надано пропозиції щодо використання внутрішнього потенціалу регіонів для покращення показників соціально-економічного розвитку і зменшення диспропорційності).*

35. Шевченко О. В. Стратегічне регулювання регіональних диспропорцій та методика оцінки його ефективності. *Економічний вісник університету* : збірник наукових праць учених та аспірантів / за ред. Т. М. Боголіб. Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2017. Вип. 33/1. С. 248–257.

36. Шевченко О. В. Формування стратегій регулювання регіональних диспропорцій. *Економічний вісник університету* : збірник наукових праць учених та аспірантів. Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2018. Вип. 37/1. С. 149–155.

37. Шевченко О. В. Методичне забезпечення оцінки та аналізу рівня регіональних диспропорцій України. *Причорноморські економічні студії.* Науковий журнал. Одеса : Причорноморський науково-дослідний інститут економіка та інновацій, 2018. Вип. 36. № 2. С. 44–51.

38. Шевченко О. В. Механізм визначення соціально-економічних каталізаторів диспропорцій розвитку регіонів на основі інструментального аналізу. *Економічний вісник університету :* збірник наукових праць учених та аспірантів / за ред. С. Ю. Кучеренко. Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2019. Вип. 42. С. 110–121.

39. Shevchenko, O. (2019). Models of reduction of interregional disparities accounting regional economic security. *Problems of Infocommunication: science and technology* : conference proceedings of IEEE International scientific-practical conference, October 8-11, 2019. Kyiv, Ukraine : Borys Grinchenko Kyiv University, pp. 193–196. (*Scopus*).

40. Шевченко О. В. Формулювання підходів до моделювання сценаріїв регулювання диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів України. *Проблеми економіки.* 2020. № 1. С. 123–131.

41. Шевченко О. В. Сценарії стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів на основі когнітивно-імітаційного моделювання. *Економіка та Держава.* 2020. № 4. С. 121–132.

42. Varnalii Z., Shevchenko O. Determining disparities level in Ukraine's regions on the base of fuzzy-plural approach / Визначення рівня диспропорцій у регіонах України на основі нечітко-множинного підходу. *Economics and Region. Економіка і регіон.* Науковий вісник. 2020. Т. 1 (76). С. 6–14. *(Здобувачем застосовано правило нечіткого логічного виводу для визначення рівня диспропорційності показників в одній з областей України).*

Публікації за матеріалами конференцій

43. Shevchenko, O. (2003). Optimization of Authority Coordination Among Administration Tiers. *Reinvention Regions in the Global Economy* : Conference Abstract Volume. Pisa, Italy. April 2003, pp. 111–112.

44. Шевченко О. В. Інструменти державного регулювання регіонального розвитку у посткризових умовах. *Глобальна економіка в посткризовий період та Україна* : зб. тез доповідей міжнар. наук.-практ. конференції, 17-18 лютого 2011 р. Тернопіль : ТНЕУ, 2011. С. 308–311.

45. Шевченко О. В. Структурний економічний ефект та шляхи його досягнення у регіональних господарських комплексах. *Інституціоналізація структурної політики на регіональному і муніципальному рівнях. Перші*

регіональні та муніципальні читання : зб. тез доповідей Всеукраїнської наук.-практ. конференція з міжнар. участю, 27–28 жовтня 2011 р. Тернопіль : ТНЕУ, 2011. С. 244–248.

46. Shevchenko, O. (2011). New requirements for financing the regional development in post-crisis Ukraine. *Regional Development and Policy – Challenges, Choices and Recipients* : conference volume. Annual International conference 17 – 20th April, 2011. Newcastle upon Tyne UK : University of Newcastle, pp. 163–164.

47. Шевченко О. В. Шляхи досягнення цілей стратегічного планування регіонального розвитку. *Теорія та практика стратегічного управління розвитком галузевих і регіональних суспільних систем* : зб. тез доповідей III Всеукр. наук.-практ. конференції, 21-22 жовтня 2011 р. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2011. С. 187–190.

48. Shevchenko, O. (2012). Positive and negative features of inequality of regional social and economic development (case of Ukraine). *Sustaining regional futures* : conference volume. Annual international conference 24th – 27th June, 2012. Beijing, China : Chinese Academy of Science, 2012, p. 74.

49. Shevchenko, O. (2012). Financial support for regional development in Ukraine before and after crisis: how it influences the regional competitiveness. *Social sciences for regional development 2012: Impact of the financial capital on the region's economic competitiveness* : proceedings of the 7th International Scientific Conference of Daugavpils University, 8-11 November, 2012. Daugavpils, Latvia : Daugavpils University, Faculty of Social Sciences, 2013. Part III. Economic Aspects, pp. 74–81.

50. Shevchenko, O. (2013). Strategies of regional development: how to make them sensitive to changes of economic situation. *Shape and be shaped: the future dynamics of regional development* : conference volume. Annual International conference, 05th – 08th May, 2013. Tampere, Finland : University of Tampere, 2013, pp. 140–141.

51. Shevchenko, O. Stimulating and restricting factors of economic development in separate region. *From vulnerable places to resilient territories: the path to sustainable development :* collected papers of the RSA Annual Global Conference, 27th-30th April, 2014, Fortaleza, Brazil : Fabrica de Negocios, 2014, p. 54–55.

52. Shevchenko, O. Investment toolbox of regional disparities regulation. *Diverse regions: building resilient communities and territories* : collected papers of the RSA Annual European Conference, 15th-18th June, 2014. Izmir, Turkey : Dokuz Eylul University, Faculty of Business, 2014, pp. 125–126.

53. Шевченко О. В. Диспропорційність регіонального розвитку та методичні підходи до її регулювання. *Регіон-2014: стратегія оптимального розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції, 6 листопада 2014 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. С. 89–92.

54. Шевченко О. В. Міжрегіональне співробітництво у системі регулювання регіональної диспропорційності. *Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю* : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, 10-11 квітня 2014 р. Черкаси : ЧДТУ, 2014. С. 168–169.

55. Shevchenko, O. (2015). How to stimulate regional investment activity in austerity policy. *Global growth agendas: regions, institutions and sustainability :* Abstract book of the RSA Annual conference, 24th – 27th May, 2015. Piacenza, Italy : Universita Cattolica del Cacro Cuore, 2015, pp. 260–261.

56. Шевченко О. В. Усовершенствование инвестиционных стратегий с целью обеспечения инвестиционной привлекательности регионов Украины : материалы докладов Международной научно-практической конференции «Социально-экономическое развитие организаций и регионов Беларуси: эффективность и инновации», 28-29 октября 2015 г., Витебск (Республика Беларусь). Витебск : УО «ВГТУ», 2015. С. 102–104.

57. Шевченко О. В. Збереження інвестиційної спроможності регіонів у кризових умовах. *Теорія і практика управління розвитком галузевих*

регіональних суспільних систем : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., 20–22 травня 2015 р. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2015. С. 343–344.

58. Шевченко О. В. Зменшення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів: інструменти та моделі. *Modern Transformatiom of Economics and Management in the Era of Globalization* : conference proceedings of the International Scientific-Practical Conference, January 29, 2016. Klaipeda : Baltija Publishing, 2016, pp. 221–224.

59. Шевченко О. В. Способи відновлення інвестиційної діяльності у регіонах України. *Dezvoltarea sistemelor sociale si economice intrun mediu competitive la nivel global (Development of social and economic systems in a global competitive environment)* : conference proceedings of the Conferinta internationala stiintifico-practica, 26 februar, 2016. Chisinau : Editura Universitate de stat din Moldova (Moldova state university), 2016, pp. 168–171.

60. Shevchenko, O. (2016). Model estimating limits of urbanization. *Annual Meeting of AAG*, March, 29 – April, 02, 2016. San Francisco, CA, USA. URL: http://app.core-apps.com/aagam2016/abstract/1ec261836ef5d3db442d788bdb456d57.

61. Shevchenko, O. (2016). Regional policy during the decentralization: more or less resources and possibilities in regions? *Cities and Regions: managing growth and change* : conference volume of the 2nd North America Conference, 14th-17th June, 2016. Atlanta, GA, USA : Historic Academy of Medicine, 2016, p. 42.

62. Шевченко О. В. Фінансова спроможність територіальних громад та її вплив на регіональну нерівномірність. *Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України* : зб. матер. наук.-практ. конференції, 27-28 жовтня 2016 р. Київ : КНУТШ, 2016. С. 233–236. URL: http://www.econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/science/conferences/2016/WTPDFSU/Proceedings.pdf.

63. Шевченко О. В. Вплив інвестиційної діяльності на диспропорційність розвитку регіонів в Україні. *Сучасні інноваційно-інвестиційні механізми розвитку національної економіки* : матеріали IV

Міжнар. наук.-практ. конференції, 26 жовтня 2017 року. Полтава, ПНТУ, 2017. Ч. 1. С. 120–122.

64. Shevchenko, O. (2017). Adaptive scheme for regulation and alignment of regional disparities. *Annual Meeting of AAG, April 5-9, 2017*. Boston, MA, USA. URL: http://app.core- apps.com/aagam2017/abstract/ dcb181785f7fd70d2b1bd16d5a140867.

65. Shevchenko, O. (2018). Disparity as an instrument of regional policy in Ukraine, *Annual Meeting of AAG*, April 10-14, 2018. New Orlean, LA, USA. URL:https://aag.secure-abstracts.com/AAG%20Annual%20Meeting%202018/abstracts-gallery?query=Shevchenko&searchContent=false&Affiliation=&Type=&Poster=0&Topic=&ThemeId=&Availability=0.

66. Shevchenko, O. (2018). Regional disparities: the choice between directive and indicative instruments of regulation. *A World of Flows – Labour Mobility, Capital and Knowledge in an Age of Global Reversal and Regional Revival* : conference abstract book. 2018 RSA Annual Conference 3rd – 6th June of 2018. Lugano, Switzerland : Universita della Svizzera Italiana, 2018. P. 181.

67. Шевченко О. В. Методичний підхід до діагностичної оцінки рівня регіональних диспропорцій. *Тенденції розвитку економіки у 2018 році: аналітичний та теоретико-методологічний аспекти:* матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 1 грудня 2018 р. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018. С. 148–151.

68. Шевченко О. В. Обґрунтування способів використання теорії нечіткої логіки для аналізу регіональних диспропорцій. *¿Адміністративно-територіальні vs економічно-просторові кордони регіонів?* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 19-20 березня 2020 р. Київ : КНЕУ, 2020. С. 269–273.

Інші видання, в яких додатково відображені результати дослідження

69. Зміцнення потенціалу регіонів та шляхи подолання соціально-економічних диспропорцій регіонального розвитку : аналітична доповідь / Авт. колектив С. А. Романюк, З. С. Варналій, Б. М. Данилишин,

О. М. Нижник, А. П. Павлюк, В. І. Чужиков, О. В. Шевченко. Київ : НІСД, 2003. 20 с. (*Здобувачем розглянуто фінансові важелі регулювання диспропорцій).*

70. Зміцнення потенціалу регіонів та шляхи зменшення соціально-економічних диспропорцій регіонального розвитку / Авт. кол. С. А. Романюк, З. С. Варналій, О. В. Шевченко та ін. *Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році: Послання Президента України до Верховної Ради України.* Київ : Інформ.-вид.центр Держкомстату України, 2004. С. 125–140. (*Здобувачем надано рекомендації щодо удосконалення фінансових важелів регулювання диспропорцій*).

71. Шевченко О. В. Підвищення ефективності державного регулювання інвестиційних процесів у регіонах. *Державне регулювання економічних процесів в умовах глобалізації:* матеріали науково-практичної конференції, Харків, 30 вересня 2011 року. Харків : Харківський РІДУ НАДУ, 2011. С. 58–61.

72. Шевченко О. В., Жук В. І. Ризики диспропорційності соціально-економічного розвитку регіонів України та їх подолання : аналітична записка. Київ : НІСД, 2011, травень. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/478/. (*Здобувачем проаналізовано попередні заходи державної регіональної політики щодо регулювання диспропорцій та ризики від нерегульованості диспропорцій*).

73. Шевченко О. В. Механізми стимулювання міжрегіонального співробітництва в Україні : аналітична записка. Київ : НІСД, 2012, грудень. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1056/.

74. Шевченко О. В. Шляхи забезпечення ефективності стратегічного управління регіонами. *Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості* : зб. матеріалів «круглого столу» / за ред. С. О. Білої. Київ : НІСД, 2011. Р. 5. С. 21–24.

75. Шевченко О. В. Новітні тенденції регіональної політики та стратегічні засади ДСРР на період до 2020 р. *Реформування державного*

управління регіональним розвитком: стан, проблеми, перспективи : аналіт. доповідь / С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір, В. І. Жук, І. В. Валюшко, О. А. Баталов, І. П. Зарицька. Київ : НІСД, 2012. Р. 3. С. 29–40. (*Здобувачем обґрунтовано необхідність включення інструментів регулювання диспропорційності до ДСРР на період до 2020 р.*).

76. Регіональний вимір соціально-економічного розвитку і засади нової регіональної політики : аналіт. доповідь / за ред. С. О. Білої. Київ : НІСД, 2013. 82 с. (*Здобувачем надано рекомендації щодо стимулювання місцевого розвитку як основи реалізації нової регіональної політики в Україні та розглянуто потенціал міжрегіонального співробітництва у регулюванні регіонального розвитку*).

77. Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні : аналіт. доп. / С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір, В. І. Жук [та ін.]. Київ : НІСД, 2013. 88 с. (*Здобувачем конкретизовано фінансові та інвестиційні важелі активізації розвитку територій як основи зменшення диспропорцій*).

78. Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку : аналіт. доповідь / за ред. С. О. Білої. Київ : НІСД, 2013. 88 с. (*Здобувачем надано обґрунтування для включення регулювання диспропорційності до стратегічних пріоритетів регіонального розвитку*).

79. Shevchenko O. V. Optimization of financial mechanisms for the maintenance of regions in Ukraine [Шевченко О. В. Напрями оптимізації фінансових механізмів підтримки регіонів України]. *Problems of social and economic development of business.* Collection of scientific articles. Scientific Journal «Economic and Finance». Montreal, Canada : Publishing house «Breeze», 2014. Vol. 2. 400 p. P. 61–65.

80. Shevchenko, O. (2014). Regional Inequalities' regulation: how to combine strategic planning and adjustment of investment activity. *Regional Innovations, № 3,* 17-27. URL: http://user-BCdjrzd.cld.bz/2014-3-Regional-Innovations-Journal.

81. Шевченко О. В. Інструменти підвищення інвестиційної спроможності регіонів в контексті розкриття внутрішнього потенціалу розвитку : аналітична записка. Київ : НІСД, 2014, листопад. Серія «Регіональний розвиток». № 20. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1658/.

82. Шевченко О. В. Шляхи відновлення інвестиційної активності в регіонах України в умовах економічної нестабільності : аналітична записка. Київ : НІСД, 2015, листопад, серія «Регіональний розвиток», № 27. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/2053/.

83. Shevchenko, O. (2017). Regional disparities: adaptive scheme for regulation and alignment (case of Ukraine). *Regional innovation, 2.* 46 p., 27–31. URL: http://irn.center/our-journal-2/.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ 2

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ 26

ВСТУП 27

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ 41

1.1. Еволюція теоретичних засад формування і аналізу поняття «диспропорції розвитку регіонів» 41

1.2. Понятійно-категоріальний апарат стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів 63

1.3. Економічні теорії та зарубіжний досвід регулювання диспропорцій у розвитку регіонів 84

Висновки за розділом 1 114

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ РЕГІОНІВ 119

2.1. Наукові засади формування концепції стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів 119

2.2. Методи та функції стратегічного регулювання диспропорцій в економічній та соціальній сферах розвитку регіонів 146

2.3. Методологічний підхід до стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів 167

Висновки за розділом 2 181

РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УКРАЇНІ 187

3.1. Аналітико-методичне забезпечення для оцінювання ефективності стратегічного регулювання диспропорцій розвитку соціальної та економічної сфери регіонів 187

3.2. Формування науково-методичного інструментарію для оцінювання диспропорцій в економічному та соціальному розвитку регіонів 229

3.3. Методичний підхід до просторово-динамічного оцінювання диспропорцій соціально-економічного розвитку кластерних угруповань регіонів за сферами життєдіяльності регіонів 261

Висновки за розділом 3 293

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УКРАЇНІ 300

4.1. Аналітико-методичний інструментарій для визначення впливу динамічних факторів на диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів 300

4.2. Інформаційно-аналітичне забезпечення для інтерпретації показників диспропорцій в економічній та соціальній сферах розвитку регіонів методом нечіткої логіки 326

4.3. Науково-практичний підхід до побудови системи стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів 349

Висновки за розділом 4 362

РОЗДІЛ 5. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ 366

5.1. Розроблення сценаріїв стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів на основі когнітивно-імітаційного моделювання 366

5.2. Механізм стратегічного регулювання диспропорцій в економічній та соціальній сферах розвитку регіонів України 377

5.3. Модернізація стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів в Україні 405

Висновки за розділом 5 427

ВИСНОВКИ 434

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 440

ДОДАТКИ 485

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВВП – валовий внутрішній продукт

ВРП – валовий регіональний продукт

ДСРР – Державна стратегія регіонального розвитку

ЄДРПОУ – Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України

ЄС – Європейський Союз

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

ПІ – прямі інвестиції

ПІІ – прямі іноземні інвестиції

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології

СОТ – Світова організація торгівлі

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток сучасного світу вимагає зважання на інтереси значної кількості різних інституцій, суб'єктів господарювання, держави, громадян, узгодження та реалізацію таких інтересів. Нині Україна набуває спроможності повністю і всебічно забезпечити інтереси держави, регіонів та громад задля формування суспільства добробуту. Реформи, що відбуваються в країні, спрямовані на досягнення збалансованого розвитку структурних елементів держави. Процеси децентралізації значно змінюють і роль регіонів як суспільно-географічних і соціально-економічних структур національної економіки. Водночас, зосередженість на тактичних (короткострокових) питаннях поліпшення поточного становища без урахування стратегічних цілей досягнення довготривалої стабілізації регіонального розвитку значно ускладнює розвиток регіонів, не забезпечує його системність і узгодженість. Збільшується необхідність регулювання процесів регіонального соціально-економічного відтворення на основі розв'язання критичних для господарського розвитку проблем, пошуку та активізації ресурсів для зростання. Особливе місце поміж таких проблем посідає проблема диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, що разом зі збільшенням кількості депресивних територій, появою нових постконфліктних територій збільшує потреби в їх регулюванні. Це загострює дослідницький інтерес до побудови системи регулювання диспропорцій розвитку регіонів та вироблення практичних рекомендацій щодо її використання.

Проблематика диспропорційності є частиною ширшого питання соціально-економічного розвитку регіонів України. Аналіз регіонального розвитку України ґрунтовно представлено в роботах таких вітчизняних вчених, як: З. С. Варналій, А. В. Богословська, Т. Г. Васильців, В. Л. Галущак, Б. М. Данилишин, М. І. Долішній, І. В. Заблодська, С. О. Іщук, Л. Л. Ковальська, О. В. Комеліна, В. С. Кравців, В. В. Мамонова,

В. П. Мікловда, А. І. Мокій, В. О. Онищенко, Л. О. Петкова, В. В. Пилипів, С. А. Романюк, В. С. Симоненко, Д. М. Стеченко, І. З. Сторонянська, М. І. Фащевський, В. В. Химинець, Л. Г. Чернюк, І. Б. Чичкало-Кондрацька, В. І. Чужиков, М. Г. Чумаченко, С. Л. Шульц та ін. Регіональний розвиток також досліджується у працях закордонних вчених: М. Алле (M. Allais), Р. Бошма (R. Boschma), Г. Гожелак (G. Gorzelak), Т. Гершел (T. Herrschel), Е. Остром (E. Ostrom), А. Родрігез-Позе (A. Rodriguez-Pose), М. Сторпер (M. Storper), П. Толберг (P. Tallberg), А. Турок (I. Turok) та ін.

Диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України висвітлюються в науковій літературі як постійна системна характеристика регіонального розвитку і проблема, яка не дозволяє повною мірою розкрити потенціал розвитку господарського комплексу та перешкоджає зміцненню міжрегіональних зв’язків. Диспропорції як характеристика та можливість розвитку регіонів є предметом дослідження в роботах вітчизняних вчених, зокрема, таких: О. Ю. Бобкова, П. Т. Бубенко, М. П. Бутко, З. В. Герасимчук, О. А. Гейман, С. І. Дорогунцов, В. П. Дубіщев, Е. М. Забарна, Ф. Д. Заставний, Т. А. Заяць, М. О. Кизим, Н. В. Кузенко, Н. В. Кузьминчук, В. І. Нудельман, С. В. Онищенко, В. А. Поповкін, Я. В. Притула, О. В. Раєвнєва, А. В. Ревенко, О. П. Тищенко, І. Г. Ткачук та ін. Диспропорційність як сутнісне явище розвитку регіонів вивчається і в роботах закордонних вчених, зокрема таких, як: Б. Банержі (B. Banerjee), М. Борис (M. Borys), Р. Каманьї (R. Camagni), Р. Капелло (R. Capello), Б. Фанк (B. Funck), М. Джесенко (M. Jesenko), Е. Мареллі (E. Marelli), Л. Піцаті (L. Pizzati), Е. Полгер (E. Polgar), Г. Тейл (H. Theil), М. Сіньореллі (M. Signorelli), П. Свяневич (P. Swianiewicz), А. Злате (A. Zlate) та ін.

Окремі інструменти регулювання диспропорцій розвитку регіонів не здатні вирішити проблему в цілому, оскільки трактування поняття диспропорцій випливає з його негативної оцінки як різко загрозливого явища. Це зумовлює спрямованість регулюючих інструментів на усунення диспропорцій розвитку регіонів. Наявністю складних невирішених проблем,

спричинених диспропорціями соціально-економічного розвитку регіонів України, та потребою системного стратегічного бачення питання регулювання диспропорцій зумовлена актуальність дослідження. Це спонукало до вирішення в дисертаційній роботі наукової проблеми розвитку концептуальних і теоретико-методологічних положень, розроблення методичного інструментарію та практичних рекомендацій для стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів задля надання врегульованості диспропорціям розвитку регіонів і забезпечення структурних зрушень соціально-економічної сфери регіонів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалася як органічна складова частина тематичних планів науково-дослідних робіт Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД). Результати дослідження зафіксовано в наукових звітах НІСД за темами: «Пріоритети реформування державної регіональної політики» (№ держреєстрації 0115U003113), за якою автором виявлено допустимі межі диспропорцій; «Управлінські та економічні механізми реформування регіональної політики в умовах анексії та тимчасової окупації частини території країни» (№ держреєстрації 0116U001480), у межах якої автором виявлено вплив показників розвитку постконфліктних територій на динаміку диспропорцій; «Механізми активізації соціально-економічного розвитку регіонів та громад в умовах децентралізації управління» (№ держреєстрації 0117U004183), де автором проаналізовано вплив зміни обсягів місцевих бюджетів на порівняльні показники соціально-економічного розвитку регіонів; «Розвиток регіонів і громад в умовах децентралізації управління» (№ держреєстрації 0118U003515), у рамках якої автором виявлено чинники найбільшого і найменшого впливу на диспропорції; «Чинники стабілізації соціально-економічного розвитку регіонів та громад України» (№ держреєстрації 0119U001037), під час виконання якої автором надано рекомендації щодо недопущення перетворення нових постконфліктних територій на додаткове

джерело поглиблення диспропорцій; «Забезпечення конкурентоспроможності регіонів та громад при зміні територіальної організації влади» (№ держреєстрації 0120U000262), за якою автором сформовано модель та сценарії стратегічного регулювання диспропорцій.

Метою дослідження є розвиток науково-методологічних засад і розроблення аналітико-практичного інструментарію для стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України.

Для досягнення мети потрібно виконати такі завдання:

- розкрити сутність і причини виникнення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України;
- розширити понятійно-категоріальний апарат стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів;
- аргументувати способи імплементації теорій регулювання та досвіду регулювання диспропорцій розвитку регіонів інших країн у реаліях України;
- сформувати концепцію і визначити принципи стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів як основу формування системи регулювання диспропорцій;
- визначити методи та функції стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів;
- обґрунтувати методологічний підхід до стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України;
- розвинути аналітико-методичне забезпечення для оцінювання ефективності регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України;
- удосконалити науково-методичний інструментарій для оцінювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України;
- розвинути методичний підхід до просторово-динамічного оцінювання диспропорцій кластерних угруповань регіонів за сферами життєдіяльності;

- створити аналітико-методичний інструментарій для визначення впливу динамічних факторів на диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів;

- сформувати інформаційно-аналітичне забезпечення інтерпретації показників диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів;

- реалізувати науково-практичний підхід до оцінювання ефективності стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів;

- розробити сценарії стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України;

- побудувати механізм стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України;

- модернізувати інструменти та способи стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України.

Об'єкт дослідження – диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України.

Предмет дослідження – концептуальні та теоретико-методологічні положення і прикладний інструментарій стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України.

Методи дослідження. Теоретичне та методологічне підґрунтя дисертації складають наукові праці вітчизняних і закордонних вчених, економічні теорії, концепції регіонального розвитку, нормативно-правове поле України. У дослідженні використано такі загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, як *теоретичне узагальнення* – для систематизації та подальшого розвитку теоретичних основ регулювання диспропорцій; *наукова абстракція* – для розроблення концепції стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів; *гносеологічний аналіз* – для розгляду дефініцій понять; *порівняння* – для впорядкування понятійно-категоріального апарату дослідження; *генетичний* – для виявлення генезису понять; *причинно-наслідковий* – при визначенні причин виникнення диспропорцій розвитку регіонів та впливу на них різних чинників; *порівняння та аналогії* –

при розробці способів імплементації досвіду регулювання диспропорцій; *формалізації* – для розроблення методичних підходів до оцінювання диспропорційності та способів її регулювання; *системного аналізу і синтезу* – при визначенні чинників впливу на динаміку диспропорцій; *порівняльного аналізу* – для визначення співставності та відмінності характеристик диспропорцій; *статистичного аналізу* – для кількісної характеристики чинників, що впливають на показники диспропорцій, та визначення їх зміни в часі; *економетричні методи* дисперсії, головних компонент, факторного, кластерного, кореляційного аналізу, нечіткої логіки – для розрахунків показників диспропорцій, їх групуванні, виявленні взаємозалежності показників диспропорцій та впливу на них різних чинників; *когнітивно-імітаційного моделювання* – при побудові динамічної моделі та сценаріїв стратегічного регулювання диспропорцій; *системно-структурного аналізу* – при розробленні механізму стратегічного регулювання диспропорцій; *картографічний* – для зображення результатів економетричного аналізу показників розвитку економіки та соціальної сфери регіонів; *графічний* – для надання наочності практичним результатам дослідження.

Інформаційною базою дослідження є нормативно-правові акти України, статистичні дані Державної служби статистики України, наукові та аналітичні доповіді, матеріали науково-практичних конференцій, монографії, вітчизняні та зарубіжні періодичні видання, інтернет-ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в розробленні та розвитку концептуальних і теоретико-методологічних засад, науково-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо розв’язання проблем стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України. Найсуттєвішими теоретичними та практичними результатами, які характеризують наукову новизну, є такі:

вперше:

- обґрунтовано методологічні засади використання позитивних рис диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів на підставі розгляду

сутності цих диспропорцій через призму виявлення їх конструктивного впливу на соціально-економічну структуру регіону та міжрегіональні зв'язки, що змінює детермінуючу парадигму подолання диспропорцій на парадигму їх використання і регулювання;

- запропоновано методологічний синергетично-діяльнісний підхід до стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, який полягає в поєднанні синергетичного підходу до оцінювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів та розроблення ефективних засад впливу органів державної влади, органів місцевого самоврядування та бізнес-структур на диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів, що дає можливість регулювати показники диспропорцій розвитку регіонів для сприяння позитивним структурним зрушенням соціально-економічної сфери регіонів;

- розроблено аналітико-методичний інструментарій для визначення впливу динамічних факторів на диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів за допомогою кореляційного та факторного аналізу на підставі введення понять каталізатора та уповільнювача диспропорцій розвитку регіонів і визначення їх як п'ятнадцяти показників соціально-економічного розвитку регіонів, що справляють найбільший позитивний (каталізатор) і негативний (уповільнювач) вплив на диспропорції розвитку регіонів, та інформаційно-аналітичний інструментарій інтерпретації показників диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів методом нечіткої логіки на підставі виявлення зв'язку між каталізаторами та уповільнювачами диспропорцій та рівнем диспропорцій розвитку регіону. На цій основі виявлено регіони з катастрофічним, регульованим та допустимим рівнем диспропорцій соціально-економічного розвитку;

- застосовано когнітивно-імітаційну модель для стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів на основі побудованих залежностей між каталізаторами та уповільнювачами диспропорцій розвитку регіонів, рівнем диспропорцій розвитку регіонів і

прогнозованими інтегральними показниками соціально-економічного розвитку регіонів, що дало змогу здійснити сценарне моделювання стратегій регулювання диспропорцій розвитку кожного регіону України.

удосконалено:

- концепцію стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, яка, на відміну від існуючих, базується на розкритті позитивних проявів диспропорцій розвитку регіонів, доведенні необхідності їх стратегічного регулювання, визначенні цілей та обмежень стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів і заходів з подолання обмежень, та систему стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів, у якій на підставі взаємоузгодження інтересів органів влади, органів місцевого самоврядування та бізнес-структур при стратегічному регулюванні диспропорцій запропоновано низку принципів, методів та функцій стратегічного регулювання диспропорцій;

- понятійно-категоріальний апарат стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів, у якому, на відміну від існуючих, визначення стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів акцентує увагу на необхідності ефективно використовувати такі диспропорції й трактується як цілеспрямований тривалий вплив у визначеному періоді часу та у межах заданих кількісно-якісних параметрів на розміри диспропорцій розвитку регіонів, що ґрунтується на розробленому інструментарію їх оцінювання та інтерпретації для ефективного їх використання, інтенсифікації економічного розвитку, підвищення його якості, проведення ефективних структурних змін соціально-економічної сфери регіонів;

- науково-методичний інструментарій оцінювання диспропорцій розвитку регіонів, який, на відміну від існуючих, реалізується у чіткому алгоритмі, що передбачає виявлення показників диспропорцій розвитку регіонів у різних сферах у динаміці, оцінювання внутрішньорегіональних диспропорцій на ґрунті співставлення кількісних параметрів, що

характеризують наявність початкових можливостей регіону та їх використання, визначення міжрегіональних диспропорцій в країні, встановлення причин диспропорцій розвитку регіонів;

- аналітико-методичне забезпечення оцінювання ефективності регулювання диспропорцій, що, на відміну від існуючих, передбачає детальний аналіз ефективності державного впливу на масштаби диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів з метою виявлення сфер для державного регулювання, в яких стратегічне регулювання диспропорцій розвитку регіонів низкою прямих і непрямих методів матиме ефект недопущення поглиблення диспропорцій розвитку регіонів. На цій основі запропоновано використання адаптивної моделі стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів, базованої на вимірюванні впливу позитивних і негативних наслідків диспропорцій на показники соціально-економічного розвитку регіонів та використанні сценаріїв базового, помірного, посиленого і шокового впливу на диспропорції розвитку регіонів;

- механізм стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, який, на відміну від існуючих, базується на чіткій логіці визначення, оцінювання, інтерпретації та моделювання динаміки диспропорцій розвитку регіонів і забезпеченні узгодженої діяльності органів влади, місцевого самоврядування та бізнес-структур при визначенні стратегій та методів регулювання диспропорцій розвитку регіонів, що дає змогу реалізувати ефективні сценарії стратегічного регулювання диспропорцій кожного регіону та сформувати напрями модернізації такого регулювання з урахуванням умов та чинників поглиблення диспропорцій (депресивність території, невикористання наявного потенціалу, перенасиченість ресурсами);

дістало подальшого розвитку:

- підходи до систематизації та узагальнення теорій регулювання диспропорцій розвитку регіонів, що доповнені покладанням в основу

виокремлення і групування цих теорій трьох визначальних чинників впливу на диспропорції розвитку регіонів – державне регулювання, ринкове саморегулювання й технологічний детермінізм, що дозволяє підбирати директивні, індирективні, регулятивні та індикативні методи регулювання диспропорцій розвитку регіонів залежно від їх масштабів та на їх основі формувати сценарії регулювання диспропорцій розвитку регіонів;

- сутнісні характеристики диспропорцій розвитку регіонів на основі доповнення критеріїв їх визначення такими, як сприйняття управлінського впливу, просторового виміру можливостей коригування розмірів диспропорцій, впливу на якість розвитку та ризики соціально-економічної стабільності, походження, способів вияву, впливу на соціально-економічну структуру регіону та країни, що уможливило розширення класифікації видів диспропорцій розвитку регіонів і формування різних стратегій регулювання диспропорцій розвитку регіонів – скорочення, утримання на визначеному рівні, згладжування і оптимального використання;

- науково-практичний підхід до просторово-динамічного оцінювання диспропорцій кластерних угруповань регіонів, сформованих за рівнями диспропорцій розвитку регіонів у різних сферах життєдіяльності, що доповнено оцінюванням показників диспропорцій розвитку регіонів у просторі та часі методами кластерного, дискримінантного та дисперсійного аналізу; це дозволило визначити індикатори диспропорцій за сферами життєдіяльності, використати діапазони зміни значень коефіцієнта варіації для визначення перевищення певних рівнів диспропорцій у конкретних показниках, ранжувати регіони за рівнем диспропорційності і розробити сценарії стратегічного регулювання диспропорцій.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення доведено до рівня методичних розробок та практичних рекомендацій. Наукові результати дисертації прикладного характеру застосовано в роботі наукових та освітніх закладів і місцевих органів виконавчої влади: (1) при виконанні науково-дослідної теми кафедри

економічної теорії Тернопільського національного економічного університету МОН України «Структурні, інституціональні та фінансові дисбаланси в глобальній економіці: традиційні та нові виклики політиці та бізнес-стратегіям» (довідка № 126-26/2339 від 07.12.2018) враховані такі результати наукових досліджень – сформовано систему регулювання диспропорційності регіонів України, яка включає аналіз нормативно-правового забезпечення впливу органів державної влади та місцевого самоврядування на диспропорційність розвитку регіонів, формування засобів оцінювання ефективності регулювання регіональної диспропорційності, опрацювання рекомендацій щодо використання ефективних регулятивних інструментів впливу на регіональну диспропорційність; (2) результати використано при підготовці аналітичної записки «Інструменти формування господарського простору регіонів України в умовах часткової тимчасової окупації територій Сходу України», виконаної в межах НДР «Чинники стабілізації соціально-економічного розвитку регіонів та громад України» (№ держреєстрації 0119U001037) та надісланої до центральних органів виконавчої влади України (довідка № 293/524 від 23.07.2019): проаналізовані закономірності щодо впливу виключення економічно розвинених територій з господарського обігу на розростання нерівномірності доводять необхідність вироблення стратегій регулювання диспропорційності; (3) результати дослідження щодо державного регулювання розвитку регіональної економіки, зменшення диспропорційності соціально-економічних показників розвитку регіонів, удосконалення Державної стратегії регіонального розвитку та стратегій розвитку регіонів, розроблення інструментів збільшення інвестиційної привабливості регіонів та удосконалення міжбюджетних відносин використано в навчальному процесі кафедри бізнес-економіки та туризму Київського національного університету технологій та дизайну МОН України (довідка № 04-71/3079 від 26.12.2018) при підготовці навчально-методичних рекомендацій для дисциплін «Економічна теорія», «Макроекономіка», «Мікроекономіка» та науковій діяльності студентів,

аспірантів, викладачів університету; (4) при проведенні семінарів в Інституті підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ при Президентові України (довідка № 23-11/520 від 18.12.2018) «Державна регіональна політика», «Управління територіальним розвитком», «Забезпечення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування», «Політика регіонального розвитку в Україні: пріоритети та шляхи реалізації», «Особливості регіонального розвитку в умовах децентралізації» були оприлюднені теоретико-методологічні підходи до вивчення впливу децентралізації на економіку регіонів, міжрегіональні соціально-економічні взаємозв'язки, динаміку диспропорційності показників соціально-економічного розвитку; представлено апробацію методів і моделей прогнозування індикаторів диспропорцій, подано пропозиції до формування стратегій регулювання диспропорцій розвитку регіонів; (5) використано при викладанні лекцій за темою «Просторовий розвиток і регіональні диспропорції» у Міжнародному інституті бізнесу та дипломатії (м. Париж, Франція) студентам MBA на семінарі «Політика згуртованості ЄС: підхід належного врядування» (дистанційний формат) за підтримки міжнародної асоціації «InterRegioNovation» (довідка № 812 від 16.03.2020): автором запропоновано підходи до прогнозування динаміки диспропорцій розвитку регіонів на основі комбінування стратегічного планування та регулювання інвестиційної активності; (6) використовуються при підготовці нормативних документів Запорізької області (довідка Запорізької обласної державної адміністрації № 08-32/1033 від 14.04.2020) сформовані правила відповідності між каталізаторами та уповільнювачами розвитку Запорізької області і диспропорціями соціально-економічного розвитку області, які застосовуються під час визначення напрямів структурних перетворень в економіці області.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою, в якій викладено авторський підхід до розроблення й реалізації стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного

розвитку регіонів України. Теоретичні положення, розробки прикладного характеру, висновки і пропозиції, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. У роботі використано лише отримані особисто автором положення наукових праць. У працях у співавторстві внесок автора вказано у списку опублікованих праць.

Апробація результатів дослідження. Результати досліджень, висновки і рекомендації, наукова новизна, викладені в дисертації, отримали апробацію в доповідях і виступах у 26 вітчизняних та закордонних наукових конференціях: «Reinvention Regions in the Global Economy» (2003, Pisa, Italy), «Глобальна економіка в посткризовий період та Україна» (Тернопіль, 2011), «Інституціоналізація структурної політики на регіональному і муніципальному рівнях. Перші регіональні та муніципальні читання» (Тернопіль, 2011), «Regional Development and Policy – Challenges, Choices and Recipients» (Newcastle upon Tyne, UK, 2011), «Теорія та практика стратегічного управління розвитком галузевих і регіональних суспільних систем» (Івано-Франківськ, 2011 та 2015), «Sustaining regional futures» (Beijing, China, 2012), «Social sciences for regional development: Impact of the financial capital on the region's economic competitiveness» (Daugavpils, Latvia, 2012), «Shape and be shaped: the future dynamics of regional development» (Tampere, Finland, 2013), «From vulnerable places to resilient territories: the path to sustainable development» (Fortaleza, Brazil, 2014), «Diverse regions: building resilient communities and territories» (Izmir, Turkey, 2014), «Регіон-2014: стратегія оптимального розвитку» (Харків, 2014), «Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю» (Черкаси, 2014), «Global growth agendas: regions, institutions and sustainability» (Piacenza, Italy, 2015), «Социально-экономическое развитие организаций и регионов Беларуси: эффективность и инновации» (Витебск, Республика Беларусь, 2015), «Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization» (Klaipeda, Lithuania, 2016), «Dezvoltarea sistemelor sociale si economice intrun mediu competitive la nivel global» (Development of social and economic systems

in a global competitive environment) (Chisinau, Moldova, 2016), Annual Meetings of AAG (San Francisco, CA, USA, 2016; Boston, MA, USA, 2017, New Orlean, LA, USA, 2018***), «***Cities and Regions: managing growth and change» (Atlanta, GA, USA, 2016); «Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи України» (Київ, 2016); «Сучасні інноваційно-інвестиційні механізми розвитку національної економіки» (Полтава, 2017), «A World of Flows – Labour Mobility, Capital and Knowledge in an Age of Global Reversal and Regional Revival» (Lugano, Switzerland, 2018), «Тенденції розвитку економіки у 2018 році: аналітичний та теоретико-методологічний аспекти» (Одеса, 2018), «Problems of Infocommunication: science and technology: IEEE International scientific-practical conference» (Kyiv, 2019), «¿Адміністративно-територіальні vs економічно-просторові кордони регіонів?» (Київ, 2020).

Публікації. Основні положення, висновки і результати дослідження опубліковано у 68 працях обсягом 68,51 д.а., де особисто автору належать 47,90 д.а.: 1-й одноосібній монографії обсягом 18,7 д.а., 7-ти колективних монографіях (з них 1 – зарубіжна) обсягом 24,64 д.а., де особисто автору належать 5,9 д.а.; у 34 наукових статтях (у т. ч. 30 одноосібних) обсягом 21,27 д.а., де особисто автору належать 19,4 д.а. (з них 20 – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз обсягом 13,94, автору належать 13,35 д.а.); у 26 матеріалах науково-практичних конференцій (обсягом 3,9 д.а., що належать особисто автору).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 551 сторінка, обсяг основного тексту – 484 сторінки. Робота містить 58 таблиць, 57 рисунків, список використаних джерел із 399 найменувань, 16 додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

1.1. Еволюція теоретичних засад формування і аналізу поняття «диспропорції розвитку регіонів»

Сучасний контекст регіонального розвитку в Україні сформований тривалими незмінними соціально-економічними характеристиками, які у сукупності обумовлюють лише загострення міжрегіональних і внутрішніх регіональних економічних протиріч і не сприяють зміцненню господарського простору у межах країни. Визначною характеристикою регіонів продовжують залишатися відмінності у їх розвитку. Динаміка відмінностей не виявляє тенденції до їх зменшення, і розвиток регіонів нині в Україні характеризується незбалансованістю. Звідси, неможливо задовольнити потреби громадян на більшому рівні, аніж визначений державою, а місцева влада є неспроможною вирішити питання місцевого розвитку. Відмінність за показниками соціально-економічного розвитку регіонів стає вагомою характеристикою регіонів, яка спричиняє випереджаюче зростання одних регіонів та подальший занепад інших, зростання нерівності у рівнях життя населення в різних регіонах України.

У документах стратегічного характеру, що унормовують інструменти й способи регулювання регіонального розвитку, зокрема у Державній стратегії регіонального розвитку (далі – ДСРР) на 2021-2027 роки, зазначено, що відмінність регіонального розвитку є однією з головних тенденцій сучасного розвитку регіонів: «Протягом дії Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року в Україні створено юридичну основу та запроваджено нові підходи для стратегічного планування та фінансування регіонального розвитку. Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на засадах децентралізації, яка успішно реалізується з

2015 року, створила нові можливості для розвитку територіальних громад. Бюджетна децентралізація спричинила суттєвий перерозподіл бюджетних ресурсів на користь місцевого самоврядування. Незважаючи на це … немає відчутних змін у зменшенні міжрегіональної та внутрішньорегіональної диспропорції за показниками економічного розвитку та якості життя людей» [181].

Показники відмінності розвитку регіонів в Україні свідчать про нагальну необхідність застосування регулюючого впливу до масштабів таких відмінностей з метою недопущення їх надмірного розростання та задля подальшого збереження консолідованого господарського простору. Актуальність дослідження відмінностей підтверджується настановними документами міжнародних організації, зокрема і Міжнародного валютного фонду. У Річному Звіті МВФ від 09 жовтня 2019 р. [321] зазначено, що різниця між регіонами з кращими і гіршими показниками у розвинених країнах розширилась за рахунок різних причин, в т.ч. за рахунок показників рівня якості життя, ринку праці, безробіття.

Тому необхідним є теоретико-методологічне обґрунтування застосування таких інструментів регулювання регіональних відмінностей, які б одночасно долали негативні наслідки від відмінності та забезпечували оптимальне використання позитивних характеристик відмінності. Також, ці інструменти повинні ефективно регулювати відмінності як у періоди економічної стабільності, так і в періоди криз економічних циклів.

Пошук інструментів, за допомогою яких можна впливати на соціально-економічний розвиток регіонів з метою регулювання відмінностей, ґрунтується на усвідомленні зв’язку між різними показниками регіонального розвитку та окресленні перспективних напрямків використання тих чи інших інструментів їх регулювання. Ефективність використання інструментів можлива за умови їх відповідності поточній ситуації та здатності адекватно реагувати на зміну соціально-економічної ситуації.

Залишається недостатньо вирішеною проблема, за допомогою яких інструментів регулювання регіонального розвитку можливо одночасно зменшувати критичні показники міжрегіональних відмінностей та використовувати потенціал відмінності як важіль активізації виробничих процесів, і такі інструменти мають бути стійкими до коливань економічної кон'юнктури.

В Україні сучасні тенденції регіонального розвитку, у першу чергу децентралізація влади, змінюють розподіл сил на рівні громад та регіонів, значно впливають на формування соціально-економічної структури регіонів. Зростає економічна і соціальна роль громад, внаслідок чого модифікується роль регіонів в економічному відтворенні. Дослідження відмінностей міжрегіонального і внутрішньорегіонального розвитку вимагає значної уваги не лише до питань зміненого розподілу повноважень, що посилює дослідницький інтерес до ролі управлінських інституцій у впливі на відмінності. Різко збільшується і необхідність дослідити напрацьований інструментарій впливу на регіональні відмінності, такий як інвестиційна діяльність, бюджетна політика і міжбюджетні відносини, розробка стратегій регіонального та місцевого розвитку, інтенсифікації міжрегіонального співробітництва. Вказане обумовлює і необхідність чіткого означення поняття, за яким відбуватиметься аналіз регіональних відмінностей. За такими напрямками і будується дослідження регіональних відмінностей та способи управління ним.

Стосовно ролі управлінських інституцій варто сказати, що, на думку дослідників, у країнах з великою різнорідністю умов соціально-економічного розвитку регіонів головне призначення регіональної політики «центру» полягає у зменшенні різниць у рівнях життєзабезпечення громадян, які проживають на різних територіях, подолання регіональної асиметрії в цілому, створенні умов для активізації міжрегіональних економічних зв'язків. Через регіональну політику держава реалізує свою функцію «гаранту соціальної справедливості» в аспекті подолання регіональних

відмінностей. У зв'язку з цим винятково важливу роль при обґрунтуванні заходів державної регіональної політики відіграють принципи і методи порівняльної оцінки соціально-економічного становища регіонів, визначення причин їх відставання, встановлення орієнтирів і пріоритетів їх розвитку [237]. Звідси очевидно, що роль управлінських інституцій у впливі на регіональні відмінності не зменшується, а модифікується як за методами, так і за самими цими інституціями та сферою їх впливу. Зокрема, зростає значення органів місцевого самоврядування базового, районного та регіонального рівнів у впливі на регіональні відмінності та розширюється спектр їх можливостей щодо її регулювання відмінності.

У підтвердження цих тез інші дослідники зазначають, що «господарська практика в Україні будується на парадигмі універсалізму у формуванні та здійсненні державної політики, зокрема регіональної. Згідно з такою парадигмою, прийняття управлінських рішень має відбуватися на рівні центральних органів виконавчої влади. У такий спосіб забезпечується дотримання державного інтересу. Однак, регіональна специфіка країни і неоднорідність територіальних економічних систем дедалі більше потребують відмови від згадуваної парадигми державного управління і якнайширшого втілення вимог децентралізації державного управління, а також розробки і запровадження ефективної регіональної політики. Тому має бути змінена і сама філософія державного управління, за якою регіональна політика має розглядатися як важливий напрямок соціально-економічної стабілізації» [113, с. 278].

Варто відмітити і поступовий триваючий вже десятиліття відхід від необхідності вирівнювання відмінностей. «Політика створення умов для найбільш повного використання потенціалу регіонів прийшла на зміну політиці вирівнювання розвитку територій. Основною метою державної регіональної політики оголошено створення умов, які дають можливість регіонам повністю реалізувати наявний потенціал, здійснити максимальний внесок в економічний розвиток, отримати конкурентні переваги на

зовнішньому ринку» [195, с. 6–21]. У подальшому мова має йти про використання відмінностей на основі розробки інструментарію їх регулювання.

Додамо, що, на думку дослідників, «ідеальним станом багаторегіональної системи є відсутність або невраховувані малі різниці, що виміряні співставною системою індикаторів. Відповідно, регіональна політика повинна орієнтуватись на ті алгоритми підтримки, які забезпечують повну мобілізацію територіальних ресурсів і нівелюють різниці. Теоретично існують два граничні варіанти вирішення проблеми: або при необмежених ресурсах орієнтуватися на параметри розвитку найуспішнішого регіону (або на максимальне значення окремих показників різних регіонів), або при відсутності коштів визнати диференціацію об’єктивно зумовленою. Відсутності різниць досягнути неможливо, і, оскільки ресурси завжди обмежені, необхідно визнати диспропорційність та побудувати механізми її регулювання» [244]. Такі позиції дослідників ще раз підкреслюють необхідність використання відмінностей.

Звідси закономірно, що питання регіональних відмінностей для теоретичних цілей і практичних результатів активно аналізуються у вітчизняній та закордонній літературі, знаходяться в центрі уваги регіонознавців: «Діагностика чинників регіонального розвитку важлива не тільки для вибудовування регіональної політики центру. Це завдання стоїть і перед представниками бізнес-структур, коли вони починають вибудовувати регіональні стратегії розвитку бізнесу. Адже іноді, вибираючи новий регіон, керівництво компаній шукає баланс між незайнятістю ніш на регіональному ринку (у менш розвинених регіонах) і наявністю попиту на свої продукцію (який є вищим в економічно сильних регіонах). Якщо економічно відсталий регіон має перспективи зростання, то це – шанс прийти на незайнятий ринок і укріпити на ньому свої позиції раніше конкурентів» [108]. Отже, питання регіональних відмінностей постають перед органами влади і перед бізнес-структурами у рівній мірі, визначаючи стратегію їх дій.

У роботі нобелівського лауреата Елінор Клер «Лін» Остром «Поза ринками і країнами: поліцентричне управління комплексними економічними системами» [320] розроблено теорію інституційних механізмів, пов'язаних з ефективним управлінням спільними ресурсами. Наукові підходи Е. Остром дають можливість здійснювати управління природними ресурсами спільного користування як державою, так і місцевими громадами. Автор довела, що управління природними ресурсами здійснюється громадами більш ефективно порівняно з державою або приватними власниками, щоб не вичерпати джерело ресурсу. Такі ідеї варто використати в Україні в умовах децентралізації за рахунок вдосконалення діючого законодавства у сфері природокористування та управління земельними ресурсами, що сприяє позитивному перебігу децентралізації, стабілізації економічного розвитку регіонів і громад та, відповідно, використанню відмінностей регіонального розвитку.

У праці нобелівського лауреата Моріса Аллє «Умови ефективності в економіці» [313, с. 104] доведено, що «при централізованому плануванні не може бути досягнутий ніякий стан максимальної ефективності, і тільки процес емпіричного знаходження умов максимальної ефективності у децентралізованих рамках економіки ринків здатен призводити до цього стану – максимальної ефективності». Цей постулат можна застосувати і до регулювання відмінності, вказавши, що таке регулювання є обопільним завданням як держави, так і органів місцевого самоврядування, і це є наслідком децентралізації влади.

Відмітимо, що завдання регулювання відмінності розвитку регіонів перебуває у фокусі розробки нормативно-правового забезпечення державної політики. У проекті закону України «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року» [188] першочерговим завданням забезпечення сталого розвитку країни було визначено подолання дисбалансів в економічній, соціальній та екологічній сферах. Сталий розвиток має орієнтуватися в першу чергу на жителя громади та підвищення якості її життя

у сприятливому соціально-економічному середовищі та екологічно чистому і різноманітному навколишньому середовищі. У серпні 2019 р. проект було відкликано; нині є потреба в унормуванні цих питань.

На думку дослідників, значний рівень міжрегіональних відмінностей є загрозою для економічної безпеки країни. В аналітичній записці «Пріоритетні напрями розвитку державної політики в системі національної безпеки» [21] під час дослідження проблем, пов'язаних із підвищенням ефективності сектору забезпечення національної безпеки, акцентується, що визначальну роль для забезпечення національної безпеки держави відіграють взаємопов'язані чинники соціально-економічного стану територій. На нашу думку, до вказаних чинників варто віднести і відмінності регіонального розвитку, не вирішення проблеми з якими загрожує порушенню консолідованого господарського простору країни.

Дослідженню проблематики соціально-економічного регіонального розвитку, у тому числі питань впливу на відмінності розвитку, присвячено чимало наукових творів вітчизняних і закордонних авторів. Серед вітчизняних авторів слід зазначити таких, як: Л. Афанасьєва, Н. Лисак [5], М. П. Бутко [20], З. С. Варналій [203], В. Є. Воротін [50], О. А. Гейман [30], З. В. Герасимчук [34], [33], Б. М. Данилишин [221], А. О. Двігун [46], [47], М. І. Долішній [57], В. П. Дубіщев [61], Т. А. Заяць [77], С. О.Іщук [82], М. О. Кизим [90], В. С. Кравців [58], Н. В. Кузьминчук [111], В. І. Ляшенко, Ю. В. Макогон [247], П. Матвієнко [130], К. В. Мезенцев [133], А. І. Мокій [236], В. П. Мікловда [140], [141], М. А. Лендєл [119], С. В. Онищенко [364], Л. О. Петкова [169], В. І. Пила [170], Я. В.Притула, Н. В. Кузенко [177], М .М. Пітюлич [171], О. В. Раєвнєва, О. Ю. Бобкова [194], С. А. Романюк [209], Д. М. Стеченко [224], І. З. Сторонянська [232], [227], О. П. Тищенко [240], І. Б. Чичкало-Кондрацька [265], В. І. Чужиков [199], С. Л. Шульц [306], [135] , серед закордонних – С. Алексіадіс, Т. Альвес, Р. Дж. Барро, Д. Бейлі, Р. Бошма [323], [315], І. О. Герасимова [31], Г. Гожелак, У. Грауте, Т. Гершел [391], О. А. Гранберг [38], Н. Казлаускіне, Р. Камані, Р. Капелло

[325], [326], Ф. Коуел, Е. Мареллі, М. Сіньореллі, М. Сторпер [387], [347], Ф. Монфор, П. Свяневич, П. Толберг, А. Хемдоу, Г. Тейл [392] та багатьох інших.

У країнах ЄС інтерес до питання регіональних диспропорцій зростає, про що свідчать роботи [322], [339], [356], [363]. На думку дослідників, важливою метою регіональної політики ЄС є забезпечення економічної, соціальної та територіальної конвергенції між країнами-членами ЄС та всередині них. Головними інструментами досягнення цілей конвергенції, регіональної конкурентоспроможності та зайнятості, так само як і європейської регіональної кооперації, є структурні фонди та фонд згуртування [335], [336]. Однак, як зазначають Мареллі та Сіньореллі [357], [356], поки нові країни-члени ЄС знижують відмінність між обсягами валового внутрішнього продукту (далі – ВВП) на одну особу на національному рівні порівняно зі старими країнами-членами, нерівномірність всередині країни зростає [316]. Це означає, що нерівномірність між регіонами країн також має перебувати в центрі уваги дослідників і практиків.

Питання врегулювання відмінностей регіонального розвитку є важливим і в практичній регіональній політиці ЄС. Однією з цілей регіональної політики у стратегічних документах ЄС є подолання значних відмінностей у рівнях розвитку регіонів, визначених за соціально-економічними показниками. Недопущення дивергенції регіонів та сприяння їх конвергенції були й є основними завданнями регіональної політики у країнах ЄС. Загалом, «державна регіональна політика у ЄС – це згладжування соціально-економічних диспропорцій у розвитку окремих територій (та ін.)» [246].

Відмінності розвитку регіонів є актуальним питанням для вирішення у багатьох країнах. Як говорять дослідники, така проблема є особливо значущою зокрема і для України, оскільки значні розриви в рівні розвитку територій здатні призвести до роз’єднаності й економічної дезінтеграції. В економіці України усунення нерівномірності міжрегіонального розвитку є

істотним чинником для визначення перспектив економічного зростання й добробуту населення на національному рівні. Оцінювання міжрегіональної нерівності в Україні необхідне ще й тому, що проведення реформи місцевого самоврядування загострює проблему знаходження балансу між перевагами й труднощами децентралізації, вираженими в можливості виникнення конфліктів, між більшою свободою вибору на місцях і забезпеченням соціальної рівності, фіскальною автономією в рішеннях місцевих проблем і вимог прозорості й підзвітності, необхідністю координації різних рівнів управління й незалежністю місцевого самоврядування [90].

Відмінності позначаються на рівні добробуту населення. На думку дослідників, «надмірні різниці в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів негативно відображаються на можливостях економічної активності мешканців регіонів, можливостях використання їх трудового потенціалу. Тому вплив на відмінності можна вважати визначальною рисою розробки й реалізації регіональної політики в Україні» [379].

Регіони України характеризується значними відмінностями у показниках розвитку, а саме: надзвичайно високими економічно й екологічно безпідставними різними рівнями продуктивного використання території (насамперед, сільськогосподарської), величезними площами та низькою щільністю споруд, незначною площею екологічно чистих територій, значною кількістю санаторно-курортних та історико-культурних територій, наявністю великих територій, застосування яких законодавчо обмежене і потребує спеціального захисного режиму (території забруднення радіоактивністю внаслідок аварії на ЧАЕС) [381].

Україна успадкувала галузеву й територіальну структуру економіки, які не відповідають внутрішнім потребам. Окремі галузі були гіпертрофованими за розмірами, оскільки джерела сировини залишилися за межами держави (хімія, нафтохімія), або було втрачено частину ринків збуту (металургія, машинобудування). Інші галузі недостатньо розвинуті, а частина виробництва повністю випала з господарського комплексу. Галузі з

незамкненими технологічними циклами, що визначали у 1990-х – на початку 2000 рр. майже 80 % валового виробництва в Україні, потребували значних обсягів імпортованої сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, а також пошуку ринків збуту продукції за межами країни. Отже, територіальна різнорідність розросталася. Однак, саме в різноманітності регіонів, що входять до складу господарського комплексу країни, полягає основна передумова можливого ефекту від взаємодії [241].

Науковці [8, с. 103] говорять, що упродовж усього періоду незалежності України внаслідок особливостей відтворювальних процесів регіональної економіки характерними виявилися дві визначальні тенденції, які й досі неможливо подолати традиційними засобами державної регіональної політики: зростання нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів, що швидко посилювалась і призвела до концентрації виробничого, інвестиційного, людського та фінансового капіталу на території регіонів-лідерів та виникнення регіонів-аутсайдерів (депресивних, проблемних регіонів); посилення анклавності економіки окремих регіонів та поступове занепадання інших; формування локальних центрів економічної активності, переважно пов’язаних з орієнтацією на зовнішні ринки збуту та світову кон’юнктуру. Справедливо вказується, що «у площині визначення тенденції та стратегій структурних перетворень економіки регіонів і досі залишається невирішеним комплекс наступних проблем: [серед яких …] вирівнювання диспропорцій регіонального розвитку…» [50, с. 89]. Регулювання відмінностей часто розглядається як один із чинників забезпечення стратегічного розвитку регіонів та громад (наприклад, у роботі [76]).

Погоджуючись із таким твердженням, водночас ще раз підкреслимо, що необхідним є не вирівнювання відмінностей, а їх регулювання, використання задля досягнення позитивних зрушень у соціально-економічній сфері регіонів. Аналізуючи проблеми соціально-виробничого, інноваційно-технологічного і природно-техногенного розвитку України та її регіонів, інші

науковці зазначають: «якщо природно-кліматичні умови існування регіонів, їх забезпеченість сировиною та корисними копалинами є традиційним чинником стимулювання регіонального розвитку, то в площині соціально-економічного розвитку нерівномірність, або диференціація регіонального розвитку (як основний прояв структурних диспропорцій) може бути змінена за допомогою впровадження науково виваженої державної політики структурних перетворень регіональної економіки, що базується на принципах комплексного, пропорційного підходу в процесі стратегічного планування регіонального розвитку» [263]. Авторська методологія побудови системи регулювання відмінностей показників розвитку регіонів подана у розділі 2 цього дослідження.

Відмінності регіонального розвитку проявляються у трьох сферах: (1) кількісні зміни показників, різниці в темпах їх розвитку; (2) нерівномірність зміни інституційного середовища розвитку регіонів; (3) структурні зрушення (зміна співвідношення форм власності). Є суттєва різниця між наслідками відмінностей у соціальних та економічних показниках. Як зазначено у наукових працях, регіональні відмінності всередині країни посилюють та створюють безліч проблем, зокрема, міграцію безробітних до інших, більш розвинених територій, посилення соціальної напруги, зниження інвестиційної активності в депресивних регіонах, зростання бідності, обмеженість доступу до якісних освітніх послуг та охорони здоров’я, диспропорції в розвитку галузей соціальної інфраструктури [203], [57]. Л. Возна виділяє такі негативні наслідки зростаючих регіональних соціально-економічних відмінностей і територіальної дезінтеграції, як: посилення фрагментарного, ситуативного характеру державного регулювання економіки; неспроможність держави проводити цілісне й ефективне макроекономічне регулювання; гальмування територіальної дифузії економічних ресурсів і нововведень; слабка дифузія технологічних нововведень; домінування екстенсивних чинників економічного зростання, що поглиблює макроекономічні диспропорції, проявом чого є прискорення

інфляційних процесів; слабка територіальна дифузія інституційних нововведень, що фактично означає гальмування, повільну та неоднозначну реалізацію інституційних реформ та ін. [28]. Такі гострі соціальні проблеми, породжені регіональними відмінностями та їх не вирішенням тривалий час, мають бути подолані.

Визначивши, що відмінності показників економічного розвитку загрожують економічній цілісності, додамо і підкреслимо, що відмінності показників соціального розвитку є негативним явищем регіонального розвитку, яке знижує якість життя, «…є бар'єром на шляху людського розвитку, і її необхідно долати» [49, с. 169].

Отже, питання міжрегіональних відмінностей активно обговорюються в науковій літературі. Можна виділити такі основні сфери досліджень: кількісне оцінювання просторових різниць, тестування конвергенції, виявлення чинників міжрегіональної різниці. Найбільшу цікавість у контексті цього дослідження представляє перший напрям – кількісне оцінювання просторових різниць. У роботах цього напрямку автори аналізують динаміку міжрегіональних різниць, використовуючи статистичні характеристики неоднорідності, такі як: коефіцієнт варіації, індекси Джині і Тейла [343], [397] індекси поляризації [338]. На основі аналізу різних методів оцінювання відмінностей розвитку регіонів у розділах 3 і 4 цього дослідження запропоновано власний інструментарій оцінювання та інтерпретації відмінності показників розвитку регіонів.

Вкажемо, що, незважаючи на загрозливий характер диспропорцій, відмінності регіонального розвитку майже не зазнають регулюючого впливу державної регіональної політики. Звідси, необхідність детального дослідження й класифікації, а також розробки способів регулювання регіональних відмінностей значно актуалізується. Відмінності регіонального розвитку мають коригуватися з метою недопущення їх розростання. Механізм регулювання відмінностей та способи удосконалення інструментів регулювання подано у розділі 5 цього дослідження.

Таким чином, відмінності у показниках розвитку регіонів є явищем неодноразовим, тривалим і загрозливим. Як зазначалось вище, відмінність у показниках соціально-економічного розвитку регіонів спостерігається в Україні упродовж тривалого часу. Зміни соціально-економічної динаміки показників регіонального розвитку не впливають на розміри відмінностей. Навіть покращення соціально-економічного становища регіонів України не призводить до зменшення регіональних різниць. Економісти З. С. Варналій, С. А. Романюк, А. П. Павлюк говорять, що «незважаючи на низку позитивних зрушень у соціально-економічному розвитку регіонів, не відбувається призупинення поглиблення соціально-економічних диспропорцій, які залишаються чинником збереження дезінтегрованості економічного простору» [49, с. 167]. Навіть кризові явища не впливають на її розміри. Так, соціально-економічна криза 2008-2009 рр. не лише зберегла докризові вади соціально-економічного розвитку регіонів, але й спровокувала появу нових проблем, зокрема те, що посилюється диспропорційність показників соціально-економічного розвитку регіонів [202, с. 13]. Різноспрямовані тенденції розвитку регіонів України у 2009 р. порівняно із 2008 р. зменшили міжрегіональну нерівномірність за більшістю показників. Однак, таке зменшення відбулося на грунті зближення регіонів-лідерів та відсталих регіонів, що означає – криза більше вплинула на регіони із найкращими показниками. Натомість, за результатами 2010 р. відмінності за основними показниками соціально-економічного розвитку знову збільшились і надалі тільки зростали, особливо у кризові періоди 2014-2015 рр. та за попередніми підсумками 2020 року, що збільшили розміри відмінності.

Зростання відмінності призводить до закріплення статусів регіонів і триваючого поділу їх на високо-, середньо- і слаборозвинені (або регіони-лідери (англ. *well-off*), регіони з транзитивною економікою (англ. *transitive*) та регіони-аутсайдери (англ. *lagging*)), збільшення відмінності у рівнях життя громадян у різних регіонах. Такі негативні тенденції загрожують економічній

цілісності країни, формують анклавний характер економічного розвитку окремих регіонів та зосередження їх на вирішенні власних проблем.

Вказані чинники ще раз зумовлюють актуальність дослідження питань регіональної соціально-економічної відмінності за показниками соціально-економічного розвитку.

З метою поглиблення розуміння явища регіональних відмінностей доцільно проаналізувати понятійно-термінологічний апарат, що використовується при дослідженні цієї тематики.

Проаналізуймо подані іншими авторами визначення поняття «регіон» (Додаток А). Як видно, поліваріантність поняття «регіон» обумовлює різноманітність підходів до його класифікації. Однак, на думку дослідників, найприйнятнішою вважається класифікація, побудована за такими ознаками: рівнем економічного розвитку, наявним станом фінансів, соціального та природного середовища; географічними та природними характеристиками. Перша класифікаційна ознака – рівень економічного розвитку – обумовлює поділ регіонів на високорозвинені регіони, регіони, що формуються та розвиваються, слаборозвинені регіони. Друга класифікаційна ознака – наявний стан фінансів, соціального та природного середовища – конкретизується через такі показники: розвиненість ринкових відносин; кризовий стан у певній сфері господарства регіону; депресія усього господарського комплексу, окремих галузей чи сфер життя населення. Третя класифікаційна ознака – географічні та природні особливості – обумовлює поділ регіонів на: традиційно відсталі; депресивні; традиційно розвинені (індустріальні, індустріально-аграрні, аграрні, сировинні); регіони, що мають ресурси загальнодержавного значення або програмно розвиваються. Незалежно від різноманітності видів регіонів та їх класифікації, усі названі підсистеми у своєму розвитку повинні підпорядковуватися єдиній меті – задоволенню матеріальних і духовних потреб населення регіону при збереженні природного середовища [25].

На нашу думку, для цілей цього дослідження поняття «регіон» найбільш повно розкривається у термінах, визначених М. Г. Чумаченком [269] та З. В. Герасимчук і І. М. Вахович [32] (див. Додаток А), оскільки органічно поєднують адміністративно-управлінські чинники виділення частини території країни, що важливо для розробки механізму стратегічного регулювання регіонів і характеристик їх розвитку, та економічні властивості виділених частин країни, що складають базис для оцінювання показників соціально-економічного розвитку регіонів та відмінності таких показників.

Одним із ключових термінів у регіональній економіці, який дає вихідне уявлення про територіальний розвиток, є економічний простір. Це насичена територія, яка вміщує множину об’єктів і зв’язки між ними: населені пункти, підприємства, транспортні мережі. Економічний простір визначається множиною характеристик і параметрів: щільністю (показниками на одиницю площі), розміщенням (показниками рівномірності, диференціацією), пов’язаністю (економічні зв’язки між елементами простору). Погодимось із думкою фахівців: «вектор загальної економічної політики спрямований на перехід від індустріальної до постіндустріальної моделі суспільно-економічних відносин, поширення механізмів управління, що передбачають створення умов для сталого розвитку, і посилення ступеня включення регіональних елементів економічної системи в глобальні інтеграційні процеси. Такі умови вимагають від регіонального простору високого рівня потенціалу саморозвитку, ефективної організації та структуризації» [272]. Такі чинники зумовлюють врахування різних обставин і умов формування суспільно-економічного простору при розгляді питання регіональних відмінностей.

Соціально-економічний простір життєдіяльності регіону має значну є значно диференційовану структуру. Просторовий підхід до дослідження статистичних даних відкриває нові можливості дослідження соціально-економічної диференціації територій, дозволяє зробити аналіз даних більш

інформативним і наочним, що детально представлено у розділі 3 цього дослідження.

В Україні на сучасному етапі розвитку внаслідок реформи децентралізації значно зросла спроможність місцевої влади використовувати підвідомчий простір, що результується у здатність вирішувати питання власного самоврядного розвитку, покращувати показники розвитку і вирішувати проблеми відмінностей. Така теза ще раз підкріплює необхідність використання і регулювання відмінностей.

Для опису загального випадку територіальної нерівномірності найбільш адекватно, на думку автора, використовувати терміни «різниця, відмінність», оскільки вони мають більш загальне значення, не містять оціночного компоненту, охоплюють широке коло різнорідних процесів безвідносно до їх динаміки, мають стійкість, фіксуючи саму' якісну або кількісну відмінність (різницю) одного об’єкту від іншого. Однак, важливою умовою достовірного дослідження регіональних відмінностей є уточнення і виокремлення поняття, що найбільш повно характеризує загальне поняття «відмінність» у контексті показників розвитку регіонів та здатності їх і їхньої сукупності бути регульованими.

Зазначимо, що більшість авторів не конкретизують поняття, яким вони пояснюють прояви регіональних відмінностей. Так, Б. Л. Лавровський та В. В. Масаков використовують поняття «асиметрія» і «дисгармонія» [114], [115]. В. М. Лексін і О. М. Швецов використовують поняття «дисбаланс» [117] та «диференціація» [118], О. А. Гранберг [191] пише про диференціацію рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, яка посилюється, Е. А. Постнікова та Шильцин Є. О. [175] також вказують на процеси диференціації, Є. Б. Кібалов та ін. [89] оперують поняттям «диспропорції», І. З. Сторонянська – поняттями «дисбаланс», «асиметрія» [231], [228]. Тобто одне економічне явище може називатися різними поняттями. Це призводить до недостатньо глибокого розуміння суті процесів, які досліджуються, неузгодженості підходів різних дослідників до цього питання, різного

розуміння причин і підходів до скорочення негативних наслідків відмінностей і управління ними.

Зокрема, асиметрія є відхиленням (або відмінністю) засобів і параметрів об’єкта (об’єктів) від деякого стандарту, норми, нормального або типового стану властивостей і параметрів для подібного роду систем [114]. У якості одиниці шкали виміру асиметрії виступають норма або стандарт. Диференціація – процес і результат формування різниць між рівнями соціально-економічного розвитку окремих територій держави, це виокремлення територій за певними ознаками.

Під диспропорціями розуміються порушення пропорцій у економіці загалом або в її окремих секторах. Вони можуть стосуватися окремих галузей, різних сторін і частин суспільного виробництва й носити регіональний, місцевий характер, бути результатом неправильної економічної політики, збоїв у дії ринкового механізму, деформації самого економічного устрою, наслідком стихійного лиха, неврожаїв, нестачі певних ресурсів тощо [70]. У науковій літературі термін «диспропорція» іноді вживається відносно таких показників: загалом до диспропорції у доходах між регіонами, диспропорції доходів всередині регіону, диспропорції по різних регіональних показниках, так чи інакше пов’язаних зі створенням, акумулюванням та розподілом доходу [369]. У такий спосіб поняття диспропорції звужується, хоча ніби й досліджується найсуттєвіша диспропорція – за доходами.

Як видно із проаналізованої літератури, поняття «асиметрія», «диспропорція», «диференціація» мають достатньо близький економічний сенс. У той же час кожне з перерахованих понять може відображати окремі аспекти регіональних відмінностей. Так, асиметрія і диспропорція демонструють відхилення від норми або невідповідність певним пропорціям, однак не для всіх показників і процесів соціально-економічного розвитку існують стандарти і визначені пропорції; крім того, у багатьох випадках такого роду питання залишаються суперечливими. Також у випадку

регіональної асиметрії або диспропорції мова йде про структурні різниці, тобто фіксуються різниці між регіональними підсистемами, процесами, а не регіонами в цілому.

Узагальнені характеристики термінів стосовно «відмінності» та їх прояви відносно відмінностей розвитку регіонів подано в таблиці 1.1.

Отже, з огляду на смислові відтінки понять відмінності та їх застосування до відмінності розвитку регіонів, поданих у таблиці 1.1, варто виокремити одне поняття і вживати його для подальшого дослідження. Для визначення, яким саме терміном можна охарактеризувати відмінності у показниках соціально-економічного розвитку регіонів України та їх якість, доцільно проаналізувати масштаби цих відмінностей у певному проміжку часу.

Порівняння доцільно провести за узагальнюючим показником соціально-економічного розвитку – валовим регіональним продуктом (далі – ВРП) на одну особу (див. табл. 1.2), який є інтегрованим показником розвитку регіону, а тому на основі його аналізу можна оцінити відмінності між регіонами.

На основі аналізу даних ми бачимо, що відмінності за узагальнюючим показником – ВРП на одну особу – є значними; крім того, вони зросли після втрати контролю над двома регіонами (АР Крим та м. Севастополь) і частиною території Донецької та Луганської областей.

Крім ВРП на одну особу, протягом останніх п’яти років високими темпами відбувається поглиблення відмінностей між регіонами щодо залучення інвестицій на одну особу. Якщо в 2012, 2013 та в 2014 рр. співвідношення максимального (Київська область) та мінімального значень (Закарпатська область – у 2012 р. Херсонська – в 2013 р., Чернівецька – в 2014 р.) зазначеного показника становили відповідно 5,4 раза, 6,1 та 6,4 раза, то в 2015 р. ця різниця збільшилась у 2,5 раза та досягла рівня 15,1 раза, а вже за даними 2019 р.

Таблиця 1.1

Смислові відтінки різних понять «відмінність» та їх прояв відносно відмінностей регіонального розвитку

«Відмінність» українською	«Відмінність» англійською або латиною	Тлумачення та смислові відтінки поняття «відмінність»	Застосування «відмінності» до явищ регіонального розвитку
Асиметрія	Лат. «asymmetria» – відсутність симетрії	Відсутність співрозмірності між двома об'єктами або множинами в одному об'єкті, явищі, речі – це відсутність або порушення симетрії, випереджаючі темпи розвитку одних об'єктів чи явищ і сповільнені – в інших	Поняття «симетрії-асиметрії» не мають якісного навантаження, вираз «симетричний-асиметричний розвиток неможливо застосувати» до показників розвитку регіонів, симетрія не визначається; якщо застосовувати поняття «симетрії-асиметрії» до показників регіонального розвитку, то незрозуміло, наскільки загрозливою чи небезпечною є відмінність за тим чи іншим показником і причини дослідження
Диспропорція	Англ. «disparity, inequality, unevenness» – диспропорція	Характеристика різниці між об'єктами за певними показниками; як правило, термін «диспропорція» вживається для означення значних, суттєвих відмінностей між показниками	Диспропорція показників соціально-економічного розвитку регіонів (інакше – відсутність пропорційності) веде до дивергентних процесів в економіці всієї країни. Диспропорція загрожує економічній цілісності країни і тому має коригуватися і регулюватися
Диференціація	Лат. differentia – різниця	Виділення часткового із загальної сукупності за деякими ознаками. При диференціації об'єкт дослідження функціонує у межах наперед заданих параметрів; синонімом є термін «коливання»	Термін «диференціація» можна застосовувати до характеристики незначних змін у показниках розвитку регіонів, що веде до необхідності їх часткового дослідження, однак диференціація не складає загрозу економічній єдності
Нерівномірність	Англ. «irregularity», «nonuniformity», «roughness of operation»,	Відсутність рівномірності, узгодженості розвитку	Термін варто вживати для означення динаміки певного показника соціально-економічного розвитку регіону, який лише показує напрям руху і коливання,є природним для соціально-економічної структури регіонів

Джерело: складено автором на основі інформації з тлумачних словників та розвинуто відповідно до завдань цього дослідження.

диспропорція за цим показником склала 18,2 раза (між максимальним показником у Київській (28436,3 грн.) та мінімальним у Львівській (1569,4 грн.) областях).

Окремо вкажемо, що зростання територіальної нерівності з більшою інтенсивністю відбувається на внутрішньорегіональному рівні. Цьому сприяють як соціально-економічні зміни у становищі регіонів, так і зростання економічної потужності окремих територіальних громад внаслідок об'єднання, отримання більшого обсягу повноважень та переходу на прямі відносини з державним бюджетом. Зокрема, в 11 з 22 областей (без урахування Донецької та Луганської областей) найвищі обсяги залучення капітальних інвестицій спостерігаються в обласних центрах, що є наслідком посилення концентрації в них економічної активності, на противагу іншим територіальним одиницям, які продовжують залучати менші обсяги інвестицій.

Як видно на прикладі аналізу відмінностей за показником ВРП на одну особу, основним чинником зростання територіальних нерівномірностей стає інтенсивна економічна діяльність у м. Києві та області. Місто Київ забезпечувало 50 % сукупного приросту ВВП України в період 2004-2019 рр. (навіть коли його частка у ВВП країни становила лише 18,4 % у 2004 р.). На другому місці знаходиться Київська область.

За оцінками ОЕСР, майже 60 % зростання економіки в межах країни припадає на місто Київ разом із прилеглими територіями Київської області. За даними Держстату за 2018 рік, обсяг ВРП м. Києва становив 833,1 млрд. грн., а Київської області – 198,2 млрд. грн., що сукупно складало 29,0 % від ВРП країни (3560,6 млрд. грн.).

Отже, до таких проаналізованих відмінностей можна у повній мірі застосувати поняття «диспропорції», оскільки відповідно до поданої у таблиці 1.1. інформації, явище диспропорційності у повній мірі відображає глибину відмінностей, залежність від структурних перетворень, загрозливість наслідків, порушення пропорцій консолідованого простору, причини

Таблиця 1.2

Відмінності окремих соціально-економічних показників по регіонах України

Показник		Максимальні і мінімальні значення показника (у грн.) та регіональні «відмінності» за показником валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу (раз), по окремих роках за період 2007-2018 рр.							
		2007 р.	2008 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
ВРП на одну особу (з м. Києвом)	Максимальне	49795 м. Київ	61592 м. Київ	109402 м. Київ	124163 м. Київ	155904 м. Київ	191736 м. Київ	238622 м. Київ	283097 м. Київ
	Мінімальне	7369 Чернівецька	9688 Тернопільська	15154 Чернівецька	14079 Луганська	10778 Луганська	14251 Луганська	13883 Луганська	16301 Луганська
	Відмінність	6,76	6,36	7,27	8,82	14,47	13,45	17,19	17,37
ВРП на одну особу (без м. Києва)	Максимальне	20868 Дніпропетровська	30918 Дніпропетровська	46333 Дніпропетровська	53749 Дніпропетровська	65897 Дніпропетровська	81145 Полтавська	106248 Полтавська	123763 Полтавська
	Мінімальне	7369 Чернівецька	9688 Тернопільська	15154 Чернівецька	14079 Луганська	10778 Луганська	14251 Луганська	13883 Луганська	16301 Луганська
	Відмінність	2,83	3,19	3,06	3,82	6,11	5,69	7,65	7,59

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України. URL : www.ukrstat.gov.ua.

необхідності регулювання і здатність бути регульованими внаслідок гіпотетичного існування або ж встановлення «пропорційності». Тому вважаємо, що доцільно означити і надалі характеризувати відмінності соціально-економічного розвитку регіонів України як «диспропорції», а явище їх прояву – «диспропорційність».

У науковій літературі існує чимало авторських визначень «диспропорційності» та «диспропорційності соціально-економічного розвитку регіонів». У Додатку Б наведено окремі з них.

На нашу думку, для цілей цього дослідження варто користуватися поняттям «диспропорційність», що подане в Економічній енциклопедії [66], в якій означена відсутність збалансованості економічних процесів як характеристика цього явища, і поняттям «диспропорція соціально-економічного розвитку регіону» визначення К. Вораузр [334, с. 7] (див. Додаток Б), у якому означена просторова незбалансованість структури економіки. Отже, з вибору цих тлумачень понять «диспропорційність» випливає вагома характеристика мети впливу на диспропорцій у межах регіону та у міжрегіональному вимірі за допомогою засобів регулювання. Такою характеристикою є не вирівнювання, зменшення або подолання диспропорційності, а саме досягнення збалансованості як динамічної характеристики, що не лише сприяє консолідації економічного простору, але і несе в собі потенціал для подальших позитивних структурних зрушень соціально-економічної сфер регіонів.

Проаналізувавши різні підходи до тлумачення поняття «диспропорційність», доцільно дослідити причини виникнення диспропорційності та підходи до визначення «стратегічне регулювання диспропорцій» з метою формування власного визначення поняття «диспропорція» і послідовного вироблення базису для регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів

Дослідження диспропорційності, підходів до стратегічного регулювання диспропорцій і вироблення інструментів їх регулювання варто базувати на опрацюванні характеристики цієї властивості розвитку регіонів, її витоків і причин виникнення, адже причини дозволяють зрозуміти глибинну сутність диспропорційності та тенденції її розвитку.

На думку авторів, «асиметрії в економічному і соціальному розвитку регіонів України особливо загострились починаючи з середини 90-х років XX ст. Основною причиною поглиблення диспропорцій стали різниці у можливостях пристосування регіонів із різною структурою економіки до ринкових умов: включення механізму ринкової конкуренції і послаблення регулюючої ролі держави. З погляду регіонального відтворення головна відмінність між регіонами різного рангу полягає в тому, що для кожного регіону характерні специфічні сукупності регіональних пропорцій. У результаті цього за величиною виробництва ВРП на одну особу та доходам населення на одну особу регіони суттєво різняться. Кожен регіон розвивається як частина єдиного господарського комплексу з урахуванням стратегічних інтересів країни в цілому. На тлі неефективної регіональної політики мала місце незбалансованість економіки, посилення сировинної орієнтації виробництва, низька питома вага кінцевої продукції у ВВП, недостатньо розвинена промислова інфраструктура. Виробництво продукції на багатьох підприємствах здійснювалося на відсталих технологіях, що породжувало високі витрати і неконкурентоздатність продукції, неплатежі, згортання виробництва, безробіття. Це явище має особливе розповсюдження у чисельних депресивних регіонах та адміністративно-територіальних утвореннях на тлі посилення регіональної асиметрії промислового виробництва і невиробничої сфери» [195, с. 64–136].

Така характеристика диспропорційного розвитку дозволяє зробити висновок про те, що первинними причинами диспропорційності, поряд із нерівномірним природно-ресурсним потенціалом, є невідповідність складеної структури економіки потребам сьогодення і неефективність регіональної політики у вирішенні проблем регіонального розвитку.

Загалом, диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів виникають внаслідок різних причин. Так, дослідниками О. В. Раєвнєвою і О. Ю. Бобковою виділено об'єктивні (природного походження) та суб'єктивні (штучного походження) причини. Об'єктивними є такі: природно-кліматичні умови, склад та масштаби природних ресурсів, місце розташування регіону (центр, периферія та ін.), відтворювальна структура економіки регіону, рівень та склад народонаселення, динаміка соціально-економічних та політичних процесів на макрорівні, стан виробничої і соціальної інфраструктури, ступінь урбанізації та ін. До штучних, які виникли внаслідок неадекватних політичних і економічних рішень, що перебувають у суперечності із соціальними цілями, належать: державна політика, що створює переваги або дискримінує окремі регіони, розрив (часовий, просторовий) у проведенні економічних реформ на регіональному рівні, неврегульованість правових основ, неефективність самого механізму реалізації чинного законодавства, необґрунтовані преференції та пільги, що надаються центром окремим регіонам [194, с. 44–45, 47–48].

Ті ж дослідники вважають, що економічні диспропорції можуть бути результатом проведеної в суспільстві соціально-економічної політики, наслідком стихійних лих, неврожаїв, виникати у зв'язку з нестачею певних ресурсів тощо. Звідси, авторами зроблено висновок про необхідність порівняння і вимірювання об'єктів та про можливість дослідження диспропорційності з погляду часового чинника. Іншими словами, необхідно розглядати невідповідність зв'язаних параметрів порівнюваних об'єктів у конкретний момент часу (наприклад, невідповідність структури населення регіонів та валової доданої вартості (далі – ВДВ), що характеризує

результативність діяльності населення регіонів), а також вивчати нерівномірність темпів і напрямів їх змін [194, с. 44–45, 47–48].

Дослідник О. П. Тищенко пропонує [240] такі групи факторів, що спричиняють виникнення регіональних диспропорцій: природні, виробничі, інституціональні, міжнародні, соціальні.

Інші дослідники доповнюють наведені вище класифікації причин диспропорцій розвитку регіонів. У розширеному вигляді охарактеризуємо причини диспропорцій розвитку регіонів:

1. Відмінність у природно-ресурсному потенціалі різних регіонів, ресурсному забезпеченні території. Регіони, на території яких розташовані значні природні багатства, наперед мають переваги перед іншими регіонами, оскільки при досконалому управлінні ці ресурси можуть бути ефективно використані. Серед основних причин регіональної диференціації називають [346] нерівномірне розміщення родовищ стратегічних природно-сировинних ресурсів, до яких прив’язувалися підприємства видобувної та переробної промисловості. Завдяки цьому вищого рівня розвитку досягли регіони, багаті на корисні копалини, наприклад, Донецька та Дніпропетровська області в Україні, а високий рівень соціально-економічного розвитку Києва й області пояснюється статусом столиці, що супроводжується високою діловою активністю. Також сюди слід додати різну матеріально-технічну базу, різні трудові ресурси, наявність земельних ресурсів, обсяги та структуру фінансових ресурсів, різні інформаційні ресурси.

2. Недосконалість колишньої політики розміщення продуктивних сил, коли наявні ресурси використовувалися не повною мірою, натомість застосовувалися спроби до ведення господарської діяльності на основі ресурсів, яких обмаль на певній території. Така політика перестала відповідати потребам сьогодення. Зокрема, надмірно висока диференціація регіонів за рівнем людського розвитку є результатом дії таких причин [49, с. 195]: об’єктивно існуючих розбіжностей економічного розвитку та спеціалізації економіки; різної якості регіонального управління і різного

ступеня адаптації до ринкових умов; збереження тривалий час жорсткої фінансової централізації.

3. Структурні диспропорції економіки України. Для більшості регіонів України характерними є структурні деформації, внаслідок яких посилився сировинний, ресурсо- та енергомісткий характер економіки України, що спричиняє руйнування природно-ресурсного потенціалу й погіршення екологічної ситуації в країні та регіонах. Освоєння мінеральних ресурсів відповідало потребам індустріальної економіки, проте, зворотним боком такого освоєння стали надмірне забруднення навколишнього середовища, низка екологічних проблем і руйнація природно-рекреаційного потенціалу, насамперед, в індустріально розвинених регіонах [28]. Регіональні диспропорції значною мірою є наслідком структурних диспропорцій економіки України, які проявляють себе у використанні економічного потенціалу та розвитку регіонів. Диспропорції свідчать про порушення балансу у розвитку секторів економіки. При цьому, розвиток одних економічних процесів відбувається за рахунок інших. В масштабах всієї економіки це може проявлятись у тому, що внаслідок порушення пропорціональності в рамках певного регіону відбувається прискорений розвиток іншого [142].

4. Рівень розвитку підприємництва на території (критична маса підприємницьких здібностей, розвиненість ринкової інфраструктури для потреб підприємництва).

5. Загальні умови й можливості розвитку (рівень господарської розвиненості та диверсифікованості території) [167].

Фахівцями визначено проблеми, що пов’язані з виникненням та розростанням диспропорцій та впливають на темпи структурних трансформацій економіки регіонів: «державні, які мають вплив на регіональний розвиток, оскільки регіон є підсистемою єдиної системи (якою виступає країна); особливості регіонального розвитку, які обумовлені історичними, природними, культурними, демографічними факторами, що

роблять регіони відмінними один від одного; особливості соціально-економічного розвитку, які пов'язані з галузевою приналежністю регіонів, що впливає на їх розвиток, специфіку та фінансову спроможність» [166]. У наведеній цитаті означено природну обумовленість чинників, що роблять регіони відмінними один від одного, що є важливим для підтвердження факту об'єктивності диспропорцій.

Дослідниками розкрито механізм самовідтворення нерівномірності просторового економічного розвитку регіону як системи розподільчо-перерозподільчих відносин у процесі взаємодії між розвиненими і слаборозвиненими територіями. «Принципи дії вказаного механізму пов'язані з паралельністю протікання двох процесів: 1) розподіл-перерозподіл результатів господарювання пропорційно рівням економічного розвитку відповідних територій; 2) розподіл-перерозподіл факторів виробництва різного типу і якості на користь більш розвинених територій, включаючи зміну власників з менш ефективних на більш ефективних (ресурсне виснаження відсталих у розвитку муніципалітетів). Сутність проблеми диспропорційності просторового економічного розвитку регіону відображає, з одного боку, взаємодію розвинених та відсталих у розвитку територій (територіальний аспект), а з іншого, суперечливий (подвійний) вплив точок економічного зростання на процеси, що відбуваються, при цьому констатується існування механізму постійного самовідтворення диспропорційності як явища. Теоретична спроможність такої позиції в тому, що регіональний аспект диспропорційності ґрунтується на більш загальному законі нерівномірного економічного розвитку галузей і територій. Результатом є виявлення як внутрішніх суперечностей соціально-економічного розвитку, так і різнохарактерності соціально-економічних наслідків» [167].

Погоджуючись із такими твердженнями, розвинемо їх у розділах 3 та 4 при підборі та опрацюванні інструментарію для діагностики, оцінювання та інтерпретації показників диспропорцій розвитку регіонів, при якому

доцільно визначити взаємний зв’язок рівня розвитку та диспропорцій, і у розділі 5 при формуванні засобів регулювання диспропорцій показників розвитку регіонів і визначенні сприйнятливості диспропорціями управлінського впливу.

6. Низька ефективність державної регіональної політики стосовно вирішення нагальних проблем розвитку регіонів, що призводить до регіональної диспропорційності, та слабкість можливостей регіонів і громад у вирішенні тих же проблем. Зосередженість державної регіональної політики на загальних питаннях стабілізації і забезпечення економічного зростання регіонів і вирішення точкових гострих проблем не сприяють формуванню цілісного механізму впливу на диспропорційність як критичну проблему розвитку регіонів. Регіональна політика окремих територій також спрямована на вирішення загальних питань підвищення конкурентоспроможності регіону та оптимізації використання ресурсів. Нині ж під час децентралізації влади значна частина майнових, ресурсних і управлінських повноважень переходить до громад. Від успішності менеджменту місцевого розвитку та маркетингу ресурсного складника регіону у значній мірі залежить стабілізація показників розвитку окремих громад, зростання економіки громад та підвищення добробуту населення, посилення інвестиційної привабливості, зменшення відтоку робочої сили.

7. Зміна структури соціально-економічної сфери регіонів під впливом сучасних тенденцій розвитку світового господарства. Збільшення частки сфери послуг у валовому регіональному продукті, творення інформаційного суспільства, розвиток сервісної економіки впливають на традиційний усталений розподіл ресурсної бази у регіонах. За рахунок розвитку цих сфер господарювання регіони мають більше можливостей до підвищення показників ВРП, що впливатиме на диспропорцій розвитку регіону за окремими показниками. Такі сфери господарювання варто виокремити для вироблення засобів регулювання диспропорцій.

Дослідники виокремлюють і причини розростання диспропорційності регіонального розвитку:

1) структурні дисбаланси регіональної економіки, у тому числі різні ступені адаптованості регіонів із різною структурою економіки до функціонування в умовах ринкової конкуренції, домінування в економіці регіонів-лідерів виробництв третього та четвертого технологічного укладів, що робить їх залежними від коливань зовнішньої кон'юнктури на сировинні групи товарів, деформована структура попиту на продукцію вітчизняного виробництва на внутрішньому ринку, слабкий рівень розвитку виробничої, дорожньо-транспортної, комунікаційної, соціальної інфраструктури, що ускладнює процес залучення інвестицій та знижує інфраструктурну доступність регіонів; лише в останні декілька років за рахунок децентралізації ресурсів вдається покращити інфраструктуру;

2) порушення коопераційних зв'язків між регіонами та дестабілізація єдиного господарського простору внаслідок занепаду виробничої діяльності та переважної орієнтації регіонального виробництва на зовнішні ринки. Економіці регіонів України притаманні такі тенденції:

- посилення експортної зорієнтованості економіки регіонів-лідерів;

- традиційно низькою залишається інтенсивність господарських зв'язків у межах внутрішнього ринку (частка міжрегіонального обороту у ВВП України протягом тривалого часу не перевищує 25 %);

- внутрішній сукупний попит зменшується внаслідок зниження рівня платоспроможності населення та замалого інвестиційного попиту на інноваційну продукцію (у першу чергу – на ринку засобів виробництва);

- центри економічного зростання продовжують формуватися у промислово розвинених містах, фінансових і торговельних центрах, транспортно-транзитних вузлах, монофункціональних населених пунктах (навіть попри те, що в малих містах економічна активність пов'язана з роботою одного-двох містоутворюючих підприємств);

3) послаблення ролі держави щодо регулювання та стимулювання регіонального економічного розвитку, у тому числі: збереження галузевого принципу управління економікою, надання державної підтримки переважно базовим галузям, які мають високий ступінь територіальної локалізації, недосконалість механізму бюджетного регулювання, відсутність системності у застосовуванні механізмів впливу держави на економічний розвиток регіонів [8, с.106];

6) недостатність об’єктивної та достовірної статистичної бази з метою моніторингу, аналізу, прогнозування соціально-економічних процесів у регіоні [346].

Автори вказують і на позитивний вплив диспропорційності на зміну в розподілі продуктивних сил: «не рівномірний, а поляризований розвиток характерний для сучасного етапу еволюції економічного простору. Неоднорідність розуміється перш за все як міра різниць між регіонами зі спільними рівнями економічного розвитку (економічної активності) і рівня (якості) життя. Зміни конкурентних переваг регіонів можуть посилювати диференціацію, але разом з тим збільшуються й фінансові можливості для проведення активної державної політики зближення соціально-економічного становища регіонів» [195].

У цьому зв’язку для дослідження є корисним досвід ЄС, де різні показники та виміри економічного потенціалу вказують на різне відношення і до диспропорційності, що призводить до відмінностей заходів з регулювання показників диспропорційності: «Зважаючи на те, що у різних країнах ЄС по-різному сприймають те, що є проблемою розвитку території, одні й ті самі ж показники можуть розглядатися у випадку одних держав ЄС як показники позитивні, а в інших як негативні. Наприклад, в деяких державах, зокрема скандинавських країнах, периферійність та низька щільність населення районів вважаються невигідними фактором, тоді як в інших країнах ці ознаки розглядаються як перевага певної території, в третіх країнах – цей показник розглядається виключно як специфічна риса

території. У Великобританії показник високої щільності населення, який у більшості країн розглядається як фактор, що відповідає розвиненості території, вважається негативним фактором, що характеризує ступінь урбанізації території [260, с. 64–136], [384].

Отже, поєднання негативних і загрозливих рис диспропорційності та потенціалу для перетворень, який вони містять, ще раз підтверджують необхідність регулювання диспропорцій. Провідною інституцією регулювання диспропорційності розвитку регіонів є держава. «На кожному етапі розвитку держави її політика повинна забезпечувати баланс між стимулюванням найбільш перспективних територій і запровадженням дієвого механізму для регулювання економічної та соціальної нерівності. Така політика сприяє інтеграції суспільства, дає можливість запобігти перетинанню критичної межі регіональних відмінностей» [80].

Диспропорційність в Україні зростає упродовж останніх років. Тому можна говорити про наростання ризиків від цього процесу. Неврегульована і некерована диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів України спричиняє ескалацію наступних загроз економічній єдності країни:

- надмірний ступінь диспропорційності провокує дезінтеграційні тенденції регіонів, зростання загроз економічного уособлення територій і формування замкнених господарських просторів;

- поступово формуються два типи регіонів: слаборозвинені і розвинені, оскільки прослідковується чіткий зв’язок «депресивність – диспропорційність», а відповідно і причинно-наслідковий зв’язок «депресивний – слаборозвинений – дотаційний» та «сильнорозвинений регіон – незацікавлений у підтримці інших регіонів». Формуються два полюси рівнів соціально-економічного розвитку, причому на обох із них регіони не зацікавлені у формуванні консолідованого простору.

Іншими ризиками від наростання диспропорційності є:

- зменшення кількості прибуткових підприємств та податкової бази регіонів, скорочення виробництва, зростання безробіття;

- відсутність достатнього обсягу інвестиційних коштів для інвестиційної та будівельної діяльності в окремих, переважно слаборозвинених, регіонах;

- відтік трудового потенціалу з економічно слаборозвинених регіонів, зменшення кількості населення в окремих адміністративно-територіальних одиницях та їх поступове занепадання;

- невідповідність між рівнями доходів та видатків місцевих бюджетів на одну особу у регіонах, спричинене некоректністю трансфертної політики;

- втрата коопераційних зв’язків між регіонами і послаблення зацікавленості у сумісній виробничій та комерційній діяльності;

- зменшення інтенсивності господарських зв’язків всередині країни, усування від вирішення внутрішніх спільних проблем держави;

- орієнтація на зовнішні ринки збуту при формуванні виробничої та маркетингової стратегії діяльності підприємства, збільшення негативного сальдо зовнішньої торгівлі товарами;

- наростання соціального напруження.

На думку дослідників, диспропорційність свідчить про недоліки регіональної політики, використання застарілих важелів державного регулювання регіональної економіки, неспроможність задіяти всі необхідні потенціали економічного зростання, відсутність стимулів у місцевої влади до нарощення власного виробничого потенціалу [373].

Такі твердження засвідчують необхідність детального дослідження сутності й причин диспропорційності. Досконале регулювання диспропорцій на основі різнорідних засобів, досягнення кращого розуміння характеру диспропорцій розвитку регіонів можливе на основі детальної їх характеристики, виявлення особливостей різних диспропорцій і їх групування. У науковій літературі зустрічаються класифікації регіональних диспропорцій, однак, з метою теоретико-методологічного підсилення необхідності використання терміну «регулювання диспропорцій» необхідно розширити ці класифікації. На основі аналізу видів диспропорцій,

запропонованого іншими дослідниками, представимо авторську класифікацію диспропорцій і виділимо такі їх групи:

1. За сприйняттям управлінського впливу:

- жорсткі (обсяг промислового виробництва і сільськогосподарського виробництва, житлового будівництва). Очевидно, що диспропорції за цими показниками залежать від спеціалізації регіону і не можуть бути одразу виправлені в короткостроковому періоді;

- м'які (рівень безробіття, рівень зайнятості, обсяг наданих послуг та інші). На ці диспропорції можна достатньо ефективно впливати за допомогою регулюючих заходів державної регіональної політики.

2. За просторовим виміром можливості коригування розмірів диспропорцій:

- здатні сприйняти управлінські заходи в межах регіону (для ВРП, обсягу промислового виробництва і обсягу сільськогосподарського виробництва, житлового будівництва, коефіцієнта покриття експортом імпорту, заробітної плати, індексу споживчих цін). До них застосовуються інструменти регулювання диспропорцій в межах регіону;

- здатні сприйняти управлінські заходи за рахунок переміщення ресурсів всередині країни (для рівня безробіття, капітальних інвестицій і прямих іноземних інвестицій або прямих інвестицій (далі – ПІІ та ПІ відповідно)). До них застосовуються заходи регулювання диспропорцій в межах країни.

3. За якісною оцінкою та можливими ризиками для соціально-економічної стабільності – як диспропорція впливає на розвиток регіону і в цілому на соціально-економічний стан країни (іншими словами – вплив на якість розвитку):

- умовно позитивні – обсяг промислового виробництва, обсяг сільськогосподарського виробництва, інвестиції в основний капітал, ПІІ або ПІ, коефіцієнт покриття експортом імпорту. «Позитивність» створює можливості для руху ресурсів і подальшого розвитку, ведення бізнесу та

покращення показників розвитку в цілому по країні. Диспропорція спричиняє диференціацію соціально-економічної структури регіонів, забезпечує міцність і подальший розвиток складної економічної системи країни, сприяє вільному переливу ресурсів і капіталу та не складає загрози економічній єдності країни. Різні ступені розвитку регіонів часто є тими важелями, які координують економіку регіонів і тримають її як високоорганізовану систему, забезпечуючи вільний перелив капіталу та робочої сили. «Позитивність» диспропорції також означає можливість досягнення довгострокового позитивного ефекту для розвитку інших галузей [373];

- негативні (ВРП, обсяги житлового будівництва, заробітна плата, рівень безробіття, індекс споживчих цін, обсяг доходів). «Негативність» означає негативний вплив таких диспропорцій на добробут громадян та різке порушення усталеності економічного розвитку.

4. За походженням:

- первинні, іманентні соціально-економічній структурі регіонів – диспропорції, що виникли внаслідок нерівномірності розміщення природно-ресурсного потенціалу (обсяги наявних природних ресурсів); їх зміна потребує тривалого часу і ресурсів або ж неможлива і недоцільна;

- похідні – диспропорції, що виникли в результаті господарської діяльності та регулювання розміщення ресурсів (обсяги промислового виробництва, сільськогосподарської продукції, наданих послуг, капітальних інвестицій, прямих інвестицій, рівень безробіття, рівень зайнятості, рівень доходів); їх можливо і необхідно регулювати з огляду на визначені цілі розвитку.

5. За способом прояву диспропорцій:

- явний спосіб прояву (рівень доходів, житлове будівництво, щільність забудови, розвиток сфери дозвілля, забруднення довкілля); диспропорції за такими показниками можна попередньо оцінити без застосування додаткових вимірювань, обчислень та інтерпретацій, і вони наочно характеризують рівень розвитку регіону;

- прихований спосіб прояву (обсяги промислового та сільськогосподарського виробництва, капітальних та прямих інвестицій); вимірювання та інтерпретація таких диспропорцій потребує збору статистичної інформації, і вони проявляються непрямо, через інші показники – транспортну доступність, рівень зайнятості, рівень безробіття, забудову, стан довкілля та інші.

6. За впливом на соціально-економічну структуру регіону та країни:

- здатні змінити структуру у короткостроковому періоді (обсяг промислового виробництва, ПІІ та ПІ) чи в довгостроковій перспективі (обсяг наданих послуг, житлове будівництво, рівень зайнятості, рівень безробіття, рівень доходів); заходи з регулювання таких диспропорцій прописуються або в середньострокових стратегіях розвитку регіону, або в програмах розвитку регіону на рік, відповідно, потребують різних обсягів фінансування;

- здатні змінити структуру соціально-економічної сфери регіону за допомогою власних характеристик (обсяг наданих послуг, рівень безробіття) або через застосування певних інструментів (обсяг прямих інвестицій та інвестицій в основний капітал, обсяг наданих послуг, рівень зайнятості); розробка засобів впливу на такі диспропорцій потребує різного унормування і обсягів фінансування. Узагальнена класифікація диспропорцій розвитку регіонів подана у таблиці 1.3.

Представлена класифікація диспропорцій дозволяє у подальшому сформувати способи та інструменти регулювання диспропорційності, які будуть різнитися залежно від визначених цілей регулювання, застосовуваних інструментів регулювання. Внутрішні властивості диспропорцій значною мірою впливатимуть на вибір інструментів регулювання і їх унормування у стратегічних і тактичних документах з розвитку регіону.

На основі дослідження сутності та проявів диспропорційності, причин їх появи та розростання, їх класифікації можна розвинути наявні визначення понять «диспропорційність» та «диспропорції» і дати наступні визначення.

Таблиця 1.3

Класифікація диспропорцій

Характеристика, покладена в основу класифікації	Види диспропорцій
1. Сприйняття управлінського впливу	Жорсткі М'які
2. Просторовий вимір можливості коригування розмірів диспропорцій	Сприйняття управлінського впливу в межах регіону Сприйняття управлінського впливу в межах країни
3. Вплив на якість розвитку; ризики для соціально-економічної стабільності	Умовно позитивні Негативні
4. Походження	Первинні, іманентні Похідні
5.Спосіб прояву	Явний Прихований
6. Вплив на соціально-економічну структуру регіону та країни	Здатні змінити структуру у короткостроковому або довгостроковому періоді Здатні змінити структуру власними характеристиками або із застосуванням підсиленого впливу

Джерело: авторська розробка.

визначення. Диспропорційність – постійна значна за розмірами модифікація соціально-економічних характеристик розвитку регіонів під дією комплексного впливу зміни у використанні ресурсів і засобів виробництва та результатів господарювання в країні. Диспропорції – суттєві відмінності між показниками соціально-економічного розвитку, що спостерігаються упродовж тривалого часу, спричинені різницею природно-ресурсного потенціалу та недосконалістю політики регулювання розподілу ресурсів, мають загрозливий характер для цілісного розвитку господарства країни, потребують застосування регулювального впливу з метою недопущення розростання тенденцій економічного уособлення регіонів, порушення єдиного господарського простору, зростання відмінностей у показниках життєвого рівня населення та з метою досягнення збалансованого розвитку.

Отже, стратегія управління регіоном як регіональною суспільно-географічною та соціально-економічною системою повинна мати на меті вироблення заходів щодо регулювання диспропорційності, зокрема зменшення надмірних диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України. Нині найбільшими є диспропорції за показником прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу, максимальні показники спостерігаються у промислово розвинених регіонів та м. Києві. Дещо меншими і в довгостроковій тенденції спадаючими є диспропорції за показниками інвестицій в основний капітал у розрахунку на одну особу, рівня безробіття, середньомісячної заробітної плати. Місто Київ значно випереджає за показниками розвитку інші регіони внаслідок зосередження у ньому офісів головних компаній і відповідної сплати податків.

З метою вироблення стратегічного інструментарію регулювання диспропорційності доцільно розглянути наукові підходи до формування понять «стратегія» (табл. 1.4) та «регулювання» (табл. 1.5).

На нашу думку, у межах цього дослідження найповніше сутність поняття «стратегія» відображене у терміні авторів Л. Є. Довгань, Ю. В. Каракай, Л. П. Артеменко [55] як «комплекс цілей, принципів, що дозволяють розподілити необхідні ресурси на період часу, який являє собою горизонт планування, визначення цілей і принципів інноваційного товару» (див. табл. 1.4). До цілей цього дослідження застосуємо визначення терміну «регулювання», подане в Економічному енциклопедичному словнику [69] (див. табл. 1.5): «функція управління, що забезпечує функціонування та розвиток явищ і процесів у межах заданих кількісно-якісних параметрів».

З метою означення інституційних рамок впливу на диспропорції доцільно обґрунтувати застосування до них терміну «регулювання» і «стратегічного регулювання». Відповідно до цілей цього дослідження і згідно з тлумаченнями у таблицях 1.4 та 1.5, на основі синтезу цих понять, «регулювати диспропорції регіонального розвитку у стратегічному вимірі» означатиме «встановлювати правильну, необхідну для роботи взаємодію

Таблиця 1.4

Наукові підходи та тлумачення поняття «стратегія»

Науковий підхід	Автор	Визначення змісту поняття
Політичний	Гончаренко О. М. [36]	Категорія, що встановлює співвідношення між цілями політики і засобами їх досягнення
	Економічний енциклопедичний словник (ред. Мочерний С. В.), [69, с. 218]	Комплекс великомасштабних політичних рішень і діяльності, спрямований на досягнення основної мети. Обґрунтування стратегічної мети і похідних від неї цілей та комплекс заходів, спрямованих на їх реалізацію за мінливості внутрішніх і зовнішніх умов
	Політична енциклопедія [173]	Генеральна лінія, що спрямована на розв'язання завдань цілого історичного періоду, на досягнення фундаментальних, довгострокових цілей
	Словник іншомовних слів (Пустовіт Л. О.) [217]	Система великомасштабних політичних рішень і накреслених напрямів діяльності, послідовна реалізація яких забезпечує досягнення основної мети основними суб'єктами політики
Економічний	Голляк Ю. Б. [35]	Активізація інноваційної діяльності і досягнення нових економічних рубежів
	Довгань Л. Є., Каракай Ю. В., Артеменко Л. П. [55]	Комплекс цілей, принципів, що дозволяють розподілити необхідні ресурси на період часу, який є горизонтом планування, визначення цілей і принципів інноваційного товару
	Мартиненко М. М., Ігнатьєва І. А. [126]	Уніфікований, інтегрований і зрозумілий план, розроблений таким чином, щоб бути впевненим у досягненні цілей підприємства
	Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. [161]	Детальний всебічний комплексний план, призначений для того, щоб забезпечити здійснення місії організації і досягнення її цілей
	Steiner G. A. [388]	Формування місії організації, її намірів і цілей, політики, програми та методів їхнього досягнення
	Тарнавська Н. П. [235]	Засіб формування реалізації ресурсів і можливостей, які будуть задіяні у діяльності для мінімізації загроз при досягненні бажаного результату
	Фатхутдинов Р. А. [233]	Програма, план, генеральний курс об'єкта управління по досягненню ним стратегічних цілей в будь-якій галузі діяльності
	Chandler A. D. Jr. [389]	Визначення основних довготривалих цілей разом з відповідним планом дій та розподілом ресурсів для досягнення цих цілей

Джерело: зведено автором на основі літературних джерел, вказаних у таблиці.

Таблиця 1.5

Тлумачення поняття «регулювання»

Автори	Визначення поняття «регулювання» (від лат. regulare – підпорядковувати певному порядку)
Економічний енциклопедичний словник [69, с. 218]	Регулювання: 1) спосіб та механізм підпорядкування чого-небудь певній планомірній організації дій, впорядкування; 2) функція управління, що забезпечує функціонування та розвиток явищ і процесів у межах заданих кількісно-якісних параметрів
Ожегов С. И. [158, с. 542]	Регулювати: 1) упорядковувати, налагоджувати; 2) направляти розвиток, рух будь-чого з метою привести в порядок, у систему; 3) приводити механізми та частини їх у такий стан, при якому вони можуть правильно, нормально працювати
Словник іншомовних слів [216, с. 713]	Регулятивний (від лат. regula – норма, правило) – той, що регулює, визначає напрям, спрямовує розвиток чого-небудь, вносить порядок, планомірність
Современный словарь иностранных слов [220, с. 517]	Регулювати: 1) підпорядковувати певному порядку, правилу, упорядковувати; 2) встановлювати правильну, необхідну для роботи взаємодію частин механізму
Швайка Л. А. [274, с. 39]	Термін «регулювання» в зарубіжній економічній літературі має два значення. В широкому розумінні він ототожнюється з державним втручанням в економіку, в більш вузькому – з адміністративно-правовою регламентацією підприємницької діяльності

Джерело: складено автором на основі літературних джерел, вказаних у таблиці, та [140, с. 32].

частин механізму», що якраз і відповідатиме цілям побудови стрункої системи регулювання диспропорцій регіонального розвитку у стратегічному вимірі. Для показників економічної та соціальної диспропорційності варто вживати термін «регулювання диспропорцій» та «стратегічне регулювання диспропорцій».

Терміни «стратегічного регулювання», на відміну від «стратегічного управління», більшою мірою характеризує діяльність органів влади і самоврядування та бізнес-середовище для впливу на диспропорції, оскільки у ньому відображена гнучкість системи і недирективність важелів впливу, можливість вибору різних інструментів та їх поточного коригування, можливість швидкої адаптації до мінливого середовища. Важелі регулювання

можуть бути з більшою ефективністю застосовані до складної системи диспропорційності, різного прояву та мінливої динаміки показників з метою надання цій системі упорядкованості та вимірюваності. Терміни «стратегічне регулювання», *«strategic regulation»*, *«strategic adjustment»* застосовується у науковій літературі до дослідження політики країни в цілому [368], [138], [194], регіональної економіки [345] і до аналізу у бізнес-середовищі на рівні макроекономіки [395] та на рівні підприємств [348]. Зокрема, А. Б. Швед зазначає: «завданням державної політики на регіональному рівні є здійснення виваженого управління, що пов'язане як із прямим адмініструванням регіональних процесів, так і *здійсненням регулюючого впливу*, визначаючи межі та вибираючи більш м'які методи втручання в ту чи іншу сферу функціонування території… першочерговим є дотримання принципу субсидіарності, здійснення державного регулювання за допомогою прийняття та впровадження законодавчих актів, стимулювання регіонального розвитку…» [275]. Іншими словами, регулювання диспропорцій означатиме акцентування на більш гнучких методах та інструментах впливу на їх показники, що, на відміну від управління і внаслідок внутрішніх характеристик, матиме більший довгостроковий позитивний ефект.

Відповідно, визначимо, що стратегічне регулювання диспропорцій – це цілеспрямований тривалий вплив у визначеному періоді часу та у межах заданих кількісно-якісних параметрів на розміри диспропорцій, що грунтується на розробленому інструментарію їх оцінювання та інтерпретації для ефективного їх використання, інтенсифікації економічного розвитку, підвищення його якості, проведення ефективних структурних змін соціально-економічної сфери регіонів.

Метою стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів є: на основі науково обґрунтованого розрахунку параметрів динаміки диспропорцій показників соціально-економічного розвитку регіонів України розробити комплекс заходів щодо їх коригування відповідно до заданих цілей і спрямування на досягнення

заданих цілей задля недопущення надмірного розростання диспропорційності.

Стратегічне регулювання диспропорцій доцільно проводити на основі попереднього оцінювання, аналізу та інтерпретації показників диспропорційності, що включає і процес «діагностики». У науковій літературі існують різні підходи та достатня кількість визначень поняття «діагностика» в соціально-економічній сфері; окремі з них наведені у таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

Теоретичні підходи до характеристики поняття «діагностика»

Підходи до характеристики поняття «діагностика»	Автор	Характеристика діагностики
Загальнонауковий	Колас Б. [100]	Займатися діагностикою означає «розглядати в динаміці симптоми явищ, які можуть затримати досягнення поставлених цілей і рішення задач». Це передбачає вироблення коригувальних рішень або перегляд цілей і прогнозів. Знання ознаки (симптому) дозволяє швидко і досить точно встановити характер порушень
Аналіз економічних процесів	Дмитрієва О. Г. [54, с. 8]	Економічна діагностика близька до економічного аналізу, однак це не одне і те ж. Вони розрізняються за цілями, завданнями і інструментарієм, що використовується. Аналіз визначає кількісне значення параметрів, виявляє відхилення різних параметрів від норми. Діагностика (постановка діагнозу) – це агрегований синтетичний висновок про стан досліджуваного об’єкту, що робиться на основі різної аналітичної інформації, її синтезу і зіставлення. Отже, основна відмінність економічної діагностики від аналізу полягає в її спрямованості на виявлення відхилень від норми
	Кравченко О. М., Садихов Н. Т. [105]	Предмет економічної діагностики – сукупність досліджуваних властивостей і параметрів, що діагностується. Економічна діагностика – це дослідження кількісних аспектів економічних явищ за допомогою вимірювання. Значення вимірювань виражаються числовими значеннями.

Закінчення таблиці 1.6.

Підходи до характеристики поняття «діагностика»	Автор	Характеристика діагностики
		Будь-який результат діагностики виражається не просто за допомогою чисел, а є їх співвідношенням з певними значеннями, які дозволяють виділити самі проблеми
	Муравйов А. І. [145, с. 23]	Економічна діагностика – спосіб встановлення характеру порушень нормального ходу господарського процесу на основі типових ознак, властивих певному порушенню
Дослідження діяльності підприємства	Ейхлер Л. В., Гавриленко Н. Г. [307]	Діагностика підприємства – це вчення про методи і принципи розпізнавання дисфункцій і постановка діагнозу, або, використовуючи медичну термінологію, це процес постановки діагнозу аналізованого об’єкту з метою підвищення ефективності його функціонування, підвищення його життєздатності в умовах вільної конкуренції, вільного нерегульованого ринку. Діагностика спрямована на оцінку стану досліджуваних об’єктів в умовах неповної інформації з метою виявлення проблем у функціонуванні систем і причин їх виникнення
	Шніппер Р. І. [303]	Економічна діагностика – вивчення стану господарюючого суб’єкта, впливу чинників соціально-економічних процесів і виявлення відхилень від нормального розвитку. Орієнтована як на пізнання економічних протиріч, так і на розробку заходів щодо їх вирішення. Комплексний характер економічної діагностики полягає в тому, щоб простежити динаміку досліджуваних процесів у взаємозв’язку, досліджувати прямі й зворотні зв’язки між процесами
	Кравченко О. М., Садихов Н. Т. [105]	Діагностика – оцінка, розрізнення і розпізнавання проблем, рішень, ситуацій. Основною метою економічної діагностики є накопичення і переробка економічної інформації про всі сфери діяльності підприємства у форму масиву даних, необхідних для визначення та аналізу існуючих проблем
	Трененков Є. М., Дведенидова С. А. [245]	Діагностика є засобом отримання достовірної якісної інформації про реальні можливості підприємства на початковій стадії економічної кризи та основою для введення в дію особливих методів і механізмів менеджменту. Діагностика дозволяє виявляти причинно-наслідкові зв’язки в дисфункціях менеджменту, а потім переходити до побудови пояснювальної і прогнозної моделей функціонування і розвитку

Джерело: складено автором на основі вказаних у таблиці літературних джерел.

Провівши аналіз запропонованих авторами визначень, можна виділити наступні характерні риси «діагностики»: дослідження стану аналізованого об'єкту (як правило, в динаміці); виявлення відхилення від норм; встановлення причинно-наслідкових зв'язків у досліджуваних процесах; застосування вимірювання для дослідження кількісних аспектів явищ.

У цьому дослідженні «діагностикою» є поняття, запропоноване авторами О. М. Кравченко та Н. Т. Садихов [105] (див. табл. 1.6), оскільки у ньому наголошено на можливості виокремлення проблем: «будь-який результат діагностики виражається не просто за допомогою чисел, а є їх співвідношенням із певними значеннями, які дозволяють виділити самі проблеми». Таке визначення застосоване у розділі 3 при діагностиці показників диспропорцій та виокремлення тих із них, що найсуттєвіше впливають на рівень розвитку регіону.

Таким чином, на основі критичного аналізу різних тлумачень поняття «відмінність показників соціально-економічного розвитку регіонів» – асиметрія, диспропорція, диференціація, нерівномірність – відносно показників розвитку регіонів показана необхідність застосування терміну «диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України». На основі дослідження термінів «стратегія» і «регулювання» сформовано авторське визначення терміну «стратегічне регулювання» відносно до диспропорцій розвитку регіонів і показані рамки вживання терміну «регулювання диспропорцій». Проаналізовані економічні та інституційні причини появи і розростання диспропорцій та показані наслідки від диспропорційного розвитку регіонів. З метою вироблення системи регулюючого впливу на диспропорції розвитку регіонів наведено класифікацію диспропорцій розвитку регіону на основі виокремлення традиційних і новітніх чинників їх прояву та їх значення для структурних змін соціально-економічної сфери регіонів. Доведена необхідність застосування управлінського впливу до регіональних диспропорцій, задля чого показано доцільність вживання поняття «стратегічного регулювання диспропорційності» і надано його

авторське визначення. У контексті необхідності проведення оцінювання та інтерпретації показників диспропорцій розвитку регіонів розглянуто підходи до означення поняття «діагностика» і обрано визначення діагностики для цілей цього дослідження.

З метою ґрунтовної розробки методології регулювання диспропорційності доцільно опрацювати теорії, які аналізують регіональні диспропорції, та досвід інших країн у регулюванні диспропорцій регіонального розвитку для формулювання власних методологічних підходів та подальшого вироблення принципів і механізму регулювання диспропорцій.

1.3. Економічні теорії та зарубіжний досвід регулювання диспропорцій у розвитку регіонів

Диспропорції розвитку регіонів досліджуються у різних економічних теоріях, які тією чи іншою мірою намагаються пояснити природу, причини виникнення, наслідки диспропорцій та способи їх коригування. Причинами пильної уваги вчених до формулювання теорій регіональних диспропорцій та їх регулювання (відмітимо, зокрема, роботу П. Т. Бубенка [14, с. 190–212] є потреба дослідити процеси, що призводять до інтенсивного розвитку одних і низьких темпів розвитку інших регіонів у межах національної економіки, та обґрунтувати управлінські рішення з ефективного використання диспропорцій регіонального розвитку.

Аналіз літературних джерел [386], [355], [155], [318], [317], [107], [360], [332], [330] із проблем регулювання регіональних диспропорцій дозволяє виділити два основні наукові напрями: концепція поляризованого розвитку і концепція конвергеційного розвитку. У рамках першої концепції – поляризованого розвитку – передбачається, що поступальний розвиток регіонів базується на наявності в них своєрідних «вогнищ зростання», або

«полюсів». Поняття «полюси зростання» одним із перших увів у науковий обіг на початку 60-х рр. XX ст. французький економіст Ф. Перу. Відповідно до його розробок, економічне зростання йде не повсюдно, а має осередковий характер. «Полюси зростання» – це агломерації підприємств, сконцентрованих у певних регіонах, де економічне зростання, підприємницька активність, інноваційний процес відрізняються найбільшою інтенсивністю, впливаючи на інші території, які не входять до «полюсів». Ця концепція знайшла поширення в США, Японії, а також країнах Азії, Африки й Латинської Америки.

Концепція конвергенції, що з кінця XX ст. розвивається в наукових колах Заходу і в останні роки є актуальною для дослідження різноманітних процесів регіоналістики країн постсоціалістичного простору, має в своїй основі глибокі теоретичні підстави і є одним із різновидів неокласичної теорії регіонального економічного зростання. До її теоретичного базису належать моделі збіжності: Р. Солоу, Т. Свана [386]; Менкью-Ромер-Уейла [355], [155]; Р. Дж. Барро, К. Сала-і-Мартін [318], [317]. Ці моделі розроблені для оцінювання ступеня збіжності між системоутворюючими чинниками розвитку різних країн, однак вони знаходять своє застосування і в одній країні, оскільки, по-перше, розвиток різних територіальних утворень в межах однієї країни можливо зіставити з відмінностями між окремим країнами, по-друге, «фактори виробництва набагато менш мобільні на рівні країни, ніж на рівні регіонів однієї країни» [107], [90].

У науковій літературі, присвяченій питанням регіональних диспропорцій, представлено декілька теорій регулювання диспропорцій. Згрупуємо їх таким чином (таблиця 1.7).

Перша група теорій (табл. 1.7), у яких аналізуються диспропорції регіонального розвитку, акцентує увагу на природному походженні диспропорцій і тривалих історичних традиціях їх існування, неможливості швидкого подолання диспропорцій, існуванні суттєвого взаємного впливу між диспропорціями та економічним зростанням на регіональному рівні.

Звідси випливає, що регулювання диспропорцій є складним процесом, що потребує залучення комплексу багатьох інструментів. Такими теоріям є:

Таблиця 1.7

Теорії регулювання диспропорцій

Групування теорій дослідження диспропорційності регіонального розвитку та їх суть		Перелік теорій, що входять до групи, та їх представники
I. Акцентування на природному походженні диспропорцій, важкості їх регулювання, визначення взаємного впливу диспропорцій та економічного зростання	⇒	Теорія «Центр-периферія» (Дж. Фрідман) Теорія регіонального розвитку та історичного аналізу (С. Поллард) Неокласична теорія (В.С. Джевонс, Л. Вальрас, Дж. Б. Кларк, І. Фішер, А. Маршал, А. Пігу) Теорія економічної бази (П. де ла Курт, В. Зомбарт, Р. Мартін, Х. Мілей, К. Р. Ендрюс, М. Рандольф) Теорія кумулятивних причинних зв'язків (Г. Мюрдаль)
II. Необхідність застосування сильного управлінського впливу до диспропорцій	⇒	Теорія загострення регіональних диспропорцій Теорія зростання на місцевому рівні
III. Абсолютизація технологічного чинника диспропорцій, здатність сприймати інновації	⇒	Теорія розміщення (І. Г. фон Тюнен, В. Лаунхардт, А. Вебер, М. Сторпер, Р. Вокер) Теорія створення сприятливого середовища для нововведень (І. Алоіз, Р. Бошма) Теорія адаптованості до умов постіндустріального суспільства (Д. Бел, А. Пенті, П. Друкер)

Джерело: авторська розробка. Групування і аналіз проведено на основі даних, поданих у джерелах: [219], [309].

- теорія «центр-периферія» мотивує слабкий розвиток регіонів виключно їх периферійним становищем. Така теорія говорить про те, що всі події відбуваються швидше й інтенсивніше в тих об'єктах, що розташовані в центрі, порівняно з тими, що на периферії. З іншого боку, якщо якийсь об’єкт на периферії відчуває стимулюючий вплив, то периферія перестає бути такою і перетворюється на новий центр, а центр поступово перетворюється на нову периферію, і це залежиться від масштабів інтенсивності процесів на периферії [362].

Ці явища можна відстежити лише у досить тривалому часовому періоді (наприклад, зникнення одних міст і поява інших, прискорення темпів розвитку окремих територій внаслідок видобутку та переробки на них корисних копалин тощо).

У контексті децентралізації влади в Україні актуальність питань взаємовідносин центру і периферії значно зростає внаслідок перетворення окремих периферій (нових громад) на центри зростання і можливі поступові занепади нинішніх центрів (регіонів, окремих територій). Відповідно, змінюються і показники регіональних диспропорцій та виразники їх максимальних і мінімальних значень. На думку фахівців, внаслідок існування ключового завдання – зниження рівня просторових соціально-економічних диспропорцій розвитку територій та забезпечення повсюдності високої якості життєдіяльності населення та розвитку бізнес-середовища – зростає питання центро-периферійних взаємодій, що вимагає окреслення зон впливу центрів та особливостей активізації адаптуючої та стимулюючої ролей, які вони виконують як «полюси росту» та генератори інноваційних зрушень у територіальному розвитку [165], [99]. Теорією «центр-периферія» напрацьовано наукові та прикладні засади впливу на диспропорції розвитку регіонів, які можна включати до системи регулювання диспропорцій розвитку регіонів. Підтримуємо тезу інших авторів про те, що …ситуація в економіці України та необхідність її структурної перебудови потребують визначення джерел зростання, які дозволять реалізувати пріоритети, напрями

та завдання стійкого розвитку країни та її регіонів; актуальною проблемою стає дослідження формування полюсів зростання виробництва, здатних суттєво впливати на розвиток регіональних економічних систем… [157];

- теорія регіонального розвитку та історичного аналізу розглядає вплив комплексу взаємопов'язаних факторів на рівень економічного розвитку: економіко-фізико-географічних чинників минулого (коли економічні об’єкти розміщувалися на перетині транспортних комунікацій, поблизу міст або ринків), економіко-технологічних (визначають величину витрат виробництва на різних територіях); демографічних (розміри і темпи приросту населення, що впливають на темпи господарської діяльності). Ця теорія дозволяє досліджувати глибинні історичні причини виникнення диспропорцій розвитку регіонів та їх основу – відмінності у природно-ресурсному потенціалі і застосовуваних на виробництвах регіону технологіях;

- неокласична теорія пояснює економічні диспропорції територій недостатньою мобільністю факторів виробництва. У реальному житті такі фактори виробництва, як праця і капітал, не є повністю мобільними, рента не є гнучкою, що призводить до дисбалансу доходів компаній і громадян у різних регіонах. Тому прихильники теорії вважають, що для врівноваження просторових диспропорцій необхідне повне задіяння факторів виробництва, вільна конкуренція, повна мобільність праці й капіталу, відповідна стану соціально-економічного розвитку регіону технологія;

- теорія економічної бази акцентує увагу на зв'язку спеціалізації регіону з рівнем його розвитку і доводить, що чим більший ступінь спеціалізації виробництва регіону на продукції, що користується попитом, тим більші обсяги вивезення товарів і темпи зростання в регіоні. Теорія говорить про те, що економіка кожного регіону має бути диверсифікованою, спеціалізуватися на виробництві різних груп товарів і послуг. Внаслідок цього, якщо одна галузь буде занепадати, то інша буде мати стабільні темпи розвитку, і в загальному підсумку економіка всього регіону буде розвиватися стабільно.

У 50-х рр. XX ст. були розпочаті дослідження взаємного впливу економічного зростання та регіональної нерівномірності. Послідовники Р. Солоу – неокласики – стверджують, що диспропорції зменшуються при економічному зростанні внаслідок зменшення доходу на капітал. У конкурентному середовищі регіональна мобільність праці і капіталу діє на користь цінової дивергенції, посилюючи зворотне співвідношення між економічним зростанням і регіональною нерівномірністю. Тема взаємозв'язку між диспропорціями та економічним зростанням залишається актуальною й нині. Відношення між регіональними диспропорціями й економічним зростанням нещодавно було перевірено дослідниками Петракос і Саратсіс, які використовували для аналізу дані по соціально-економічному становищу Греції за 26 років (з 1970 по 1995 рр.) [342], [365]. Зворотне співвідношення між зростанням і диспропорціями передбачає, що в довгостроковому періоді диспропорції зникнуть, а звідси випливає, що рамки регіональної політики обмежені і потреба в ній взагалі зменшується. З іншого боку, пряме співвідношення між зростанням і диспропорціями вказує на те, що немає значення, які інші фактори можуть впливати на розвиток диспропорцій, оскільки економічне зростання завжди буде генерувати нові диспропорції. Очевидно, кожен тип співвідношення між економічним зростанням і диспропорціями (прямопропорційне або обернено пропорційне) асоціюється з різним майбутнім регіональної політики.

Продовженням, відгалуженням і розвитком неокласичної теорії є *теорія* кумулятивних причинних зв'язків. Вона, навпаки, виходить з того, що вільна дія ринкових сил на диспропорції неможлива. Наприклад, робоча сила, як і капітал, буде переміщуватися з менш розвинених районів у більш розвинені. У такий спосіб слаборозвинені райони стають ще менш привабливими і розвиненими. Така теорія говорить про необхідність застосування регулюючого впливу на масштаби і розвиток диспропорцій через застосування стимулюючих інструментів для активізації розвитку регіональної економіки слаборозвинених регіонів, задіяння руху капіталу і

робочої сили, зміни норми прибутку як основи для переміщення основних факторів виробництва.

Представники теорій, що входять до другої групи (табл. 1.7), наполягають на важливості застосування сильного впливу суб'єкта господарської діяльності на показники економічного розвитку, оскільки лише при такому перебігу подій диспропорції стають гнучкими, ними можна ефективно управляти. До теорій у межах цієї групи належать:

- теорія загострення регіональних диспропорцій (розвивається із середини 60-х рр. XX ст.). Цю теорію як основу для характеристики диспропорцій можна застосувати при стабільних темпах розвитку економіки, відсутності криз і депресій. Вона пояснює відмінність економічного розвитку територій впливом поведінки різних економічних агентів на бізнес-середовище. Агентами можуть виступати як органи центральної та місцевої влади, так і власники/менеджери підприємств. Зокрема, ініціативна інтенсивна діяльність економічних агентів у певному регіоні призводить до стабільних або випереджаючих показників розвитку окремих підприємств, сфер і за ними – всіх показників соціально-економічного розвитку певного регіону. За темпами розвитку цей регіон починає випереджати інші регіони. І навпаки, відсутність прибуткових підприємств у певному регіоні веде до погіршення показників розвитку соціально-економічної сфери регіону. У такий спосіб і формуються диспропорції рівнів розвитку окремих регіонів у межах всієї країни;

- теорія зростання на місцевому рівні (з 70-х років XX ст.) пояснює стабільний економічний розвиток регіонів їх здатністю мобілізувати місцевий економічний потенціал і фінансові ресурси, стимулювати підприємництво на місцевому рівні, адаптувати свій розвиток у кризових і посткризових умовах. Ця теорія є новітньою за підходами, оскільки чи не вперше у ній звернуто увагу на необхідність ефективного використання внутрішнього потенціалу регіону. Зменшується увага і вплив зовнішніх факторів на розвиток регіону, зменшується роль зовнішніх джерел

фінансування регіонів – коштів державного бюджету, і при цьому зростає роль внутрішніх активаційних факторів розвитку регіону.

У межах третьої групи теорій (табл. 1.7) дослідниками абсолютизується технологічний чинник природи й характеру диспропорцій. Такі теорії пов’язують розвиток регіонів з їх здатністю сприймати структурну перебудову економіки, науково-технічний прогрес і бути сприйнятливими до інновацій. До таких теорій належать:

- теорія розміщення, яка вказує на те, що значення факторів розміщення виробництва змінюється у часі. Важливу роль відіграє технічний прогрес, під час якого змінюються засоби виробництва, відбувається перехід в обслуговуванні виробництва від менш кваліфікованої робочої сили до більш кваліфікованої; диверсифікація як місцевих потреб, так і факторів розміщення виробництва. Теорія є гнучкою до змін у розміщенні продуктивних сил, у потребі у факторах виробництва, в застосовуваних технологіях, вона відображає залежність прояву регіональних диспропорцій від зміни факторів;

- теорія створення сприятливого середовища для нововведень обґрунтовує залежність розвитку регіону від його можливості запозичувати інновації і технології і забезпечувати гнучку зміну структури виробництва у бік підвищення частки ефективних галузей. Від того, наскільки розвинена інноваційна інфраструктура регіону і наскільки наявні підприємства здатні використовувати інновації, залежить інтенсивність виробництва, темпи економічного розвитку і загальний рівень розвитку регіону. Звісно, в рамках однієї країни усі регіони не можуть мати однакові можливості для розробки і впровадження інновацій, на основі цього й виникають «розриви» в рівнях розвитку регіонів;

- теорія адаптованості до умов постіндустріального суспільства, розглядаючи пріоритети постіндустріального суспільства, виявляє залежність між економічними можливостями розвитку території та акцентами її розвитку. Це такі пріоритети: розвиток загальної і професійної освіти; акцент

на науково-дослідних роботах, передачі технологій; створення умов для інновацій і підвищення якості продукції, сприяння розвитку підприємництва на місцевому рівні, поліпшення стану навколишнього середовища, розвиток рекреаційних галузей, культури і відповідної інфраструктури, розвиток загальнодоступних транспортних і телекомунікаційних систем, створення наукових і технологічних парків та підприємницьких зон, розвиток сфери послуг для зовнішнього споживача (що сприятиме залученню в регіон висококваліфікованих фахівців та підвищить конкурентоспроможність виробництв), підвищення ролі місцевої влади в регулюванні регіонального розвитку (оскільки вона краще знає місцеві специфічні особливості, конкретні умови й обставини). Така новітня теорія абсолютизує значення характеристик постіндустріального суспільства при оцінці рівнів розвитку регіональної економіки. Дослідження, побудоване на основі такої теорії, не можна застосувати беззастережно до всіх регіонів, оскільки, наприклад, старопромислові регіони та регіони зі слабкою ресурсною базою мають слабші ознаки постіндустріального суспільства порівняно з іншими регіонами із більш диверсифікованими економічною базою та потенціалом.

Значну роль у переході до постіндустріального суспільства відіграють інформаційні ресурси як основа технологічних змін та перехід до суспільства знань. «Національні інформаційні ресурси стають головною економічною цінністю та потенційним джерелом багатства» [63]. Продовжуючи думку фахівців, відмітимо, що інформаційні ресурси стають і конкурентною перевагою для розвитку економіки регіону, і чинником покращення показників соціально-економічного розвитку та, відповідно, врівноваження відмінностей. Становлення суспільства знань стає стимулом для нової оцінки потенціалу та проблем регіонів, у тому числі й регіональної нерівномірності.

Враховуючи значну якісну розвиненість теоретичної бази й різноманіття теорій, що аналізують диспропорційність регіонального розвитку та її регулювання, вважаємо, що доцільно сформулювати комплексний підхід, який би дозволив осмислити всі позитивні надбання

існуючих теорій і значно просунути теоретичні дослідження диспропорцій регіонального розвитку. Беручи до уваги необхідність ефективного використання диспропорцій регіонального розвитку, можемо сформулювати методологічний підхід до обґрунтування регіональної диспропорційності – регульована адаптивність до інновацій та здатність використати місцеві ресурси. Такий підхід означає, що на регіональну диспропорційність впливає здатність регіонів використовувати зовнішні ресурси, реалізовувати інновації й регулювати рух факторів виробництва, використовуючи при цьому місцеві ресурси. Здатність використовувати інвестиції припускає наявність не тільки розвиненого підприємницького клімату, а й потенційних точок вкладення інвестицій. Сприйнятливість до інновацій припускає наявність відповідної інноваційної інфраструктури – технопарків, бізнес-інкубаторів, у яких можливо розробляти, запроваджувати і поширювати інновації. Від того, наскільки регіони сприйнятливі до інновацій і ресурсів (насамперед – інвестиційних), залежить рівень їх розвитку, і навпаки – чим вищий рівень розвитку, тим більшою є здатність регіону використовувати інновації та залучати ресурси.

Здатність регулювати потоки факторів виробництва (насамперед, праці і капіталу) говорить про управлінську гнучкість регіональної економіки, про можливість швидко адаптуватися до змін у розподілі ресурсів, а з іншого боку – впливати на розподіл ресурсів. Можливість акумулювати й ефективно використовувати наявні місцеві ресурси сприяє розвитку внутрішнього ринку і впливає на здатність сприймати інновації. Тому комплексну теорію, побудовану на основі вказаного підходу, можна віднести до теорій регулювання диспропорцій.

Від того, наскільки регіон здатен акумулювати і використовувати інвестиційні ресурси, а також втілювати інноваційні розробки, регулювати зміну факторів виробництва, використовувати місцеві ресурси, залежить рівень його розвитку і здатність управляти диспропорційністю. Від рівня розвитку регіонів залежить їхня здатність повною мірою використовувати

ресурси і можливості. Регіони-лідери та регіони з транзитивною економікою є такими, що здатні використовувати ресурси повною мірою. Регіони із повільними темпами розвитку не здатні акумулювати інвестиції (або здатні у меншій мірі) і використовувати (або розробляти) інновації. Тому необхідно вживати достатню кількість заходів щодо залучення ресурсів у такі регіони, для того щоб інвестиції, інноваційні розробки, трудові ресурси та капітал почали надходити до регіонів з низькими темпами розвитку. За допомогою подальшої розробки такої теорії і механізмів її практичного використання доцільно створити інструментарій стратегічного регулювання диспропорцій регіонального розвитку.

Створення широкого і обґрунтованого теоретичного підґрунтя для регулювання регіонального розвитку потрібне при інструментальному аналізі диспропорцій регіонального розвитку та формулюванні стратегій регулювання диспропорційності. Зростання уваги до питань формування рівномірного середовища розвитку регіонів обумовлює необхідність застосування механізмів, які були б спрямовані на коригування міжрегіональних і внутрішніх регіональних диспропорцій; це потребує вироблення інструментарію важелів державного регулювання диспропорційності.

Формуючи теоретичну основу для розробки стратегій регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, доцільно звернутися до досвіду інших країн у питаннях вирішення проблеми диспропорційності. При цьому, для таких цілей підійде як досвід країн, умови розвитку яких схожі з умовами розвитку України (зокрема, країн ЄС), так і напрацювання інших країн, які досягли значних успіхів у питанні регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

На думку дослідників, «вивчення досвіду формування та реалізації регіональної структурної політики ЄС є важливим для України, оскільки концепції та конкретні механізми політики вирівнювання розвитку країн-членів ЄС добре розроблено й відпрацьовано, а їх запровадження в ряді

країн-членів ЄС із порівняно невисокими рівнями економічного розвитку має суттєві позитивні результати щодо підвищення економічного розвитку цих країн» [23]. Україна має схожі з країнами ЄС традиції розвитку, масштаби країни та організацію територіального поділу, в країнах ЄС так само значна увага приділяється регіональній політиці, тому досвід країн ЄС у питаннях визначення заходів з регулювання відмінностей розвитку є важливим і доцільним.

Регіональна політика змінює свої напрями залежно від загальноекономічної ситуації. Чинний у Європі у 60-70-х роках XX ст. компенсуючий характер регіональної політики, спрямований на зменшення регіональних суперечностей, був на початку 80-х років змінений на стимулюючий. Збільшення державної допомоги слаборозвинутим регіонам змінилося розробкою планів на основі розкриття потенціалу регіонального розвитку. Як говорять дослідники, починаючи з 1980-х рр. регіональна політика ЄС базується на теорії «нового регіоналізму», суть якої полягає у використанні внутрішнього (ендогенного) потенціалу регіону. Такий механізм передбачає формування в регіонах внутрішньої системи використання власного потенціалу [164], [200, с. 109].

Нині в управлінні регіональним розвитком Європи вагомого значення набувають як інструменти інституційного зближення, так і механізми економічного характеру, зокрема створення структурних фондів: Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд, секція координації Європейського сільськогосподарського координаційного і гарантійного фонду, Європейський інвестиційний банк, Фонд згуртування та інші спеціальні пакети програм, спрямовані на комплексне вирішення проблем окремих територій або на певну сферу діяльності. Відповідальні за проведення регіональної політики органи ЄС мають за основну мету усунення соціально-економічної відсталості окремих регіонів. Ці організації оперують фінансовими інструментами, надаючи субсидії та пільгові позики для регіональних потреб, перш за все відсталих за нормами ЄС. Проблеми

регіональних диспропорцій вирішуються, виходячи із розрахунку на фінансову допомогу структурних фондів ЄС [266, с. 101–130]. Крім того, на думку авторів, «загальноприйнята у ЄС концепція «Європи регіонів – Europe of the regions» трансформується у концепцію «Regions in the European Union»» [112], що можна пояснити зростанням значення регіонального та місцевого розвитку в Україні і його дослідження.

Обсяги фінансових ресурсів, що виділяються зі структурних фондів на регіональний розвиток, є значними і залежать від загрозливості проблеми та здатності національних урядів її вирішити [45]. Оскільки регіони України не мають прямого доступу до коштів структурних фондів ЄС, то доцільним буде використання загальних принципів і засад фінансування різних проектів (у тому числі проектів зі структурних трансформацій), дотримання паритетності між державним фінансуванням і надходженням коштів з місцевих та приватних джерел, у реаліях регіонів України.

Принципами регіональної політики ЄС є наступні:

- диспропорції між регіонами вирівнюються за допомогою коштів, які переважно надаються під конкретні програми комплексності, спрямовані на стимулювання розвитку територій;

- відбувається концентрація коштів допомоги депресивним територіям в спеціальних структурних фондах та наступне їх цільове використання, що дозволяє запобігти розпорошенню таких коштів та зменшити рівень зловживань;

- політика кожного структурного фонду ЄС розробляється на 2 чи 3-рівневому процесі планування, при різнорівневих комбінаціях партнерів;

- ЄС має діяти відповідно до принципу субсидіарності тільки в тому разі й доти, доки держави-члени та окремі регіони не можуть ефективно виконати завдання та поки ці завдання (через їх масштаб чи наслідки) може ефективно зробити ЄС та ін. [197, с. 139, 181–185].

Основною рисою перетворень на регіональному рівні стають запровадження інноваційної та креативної економіки на засадах смарт-

спеціалізації. Для цілі впливу на структурні деформації та регіональну диспропорційність доцільно використати досвід країн Європи щодо формування засад інноваційної економіки і підтримати тезу дослідників: «сьогодні реформування інноваційних процесів в Україні на рівні регіонів в умовах посилення процесів інтеграції має започатковуватися на позитивному досвіді розвинених європейських країн та імплементації європейських стандартів із врахуванням власних національних особливостей («розумних спеціалізацій»), що дозволить скоротити матеріальні витрати й час на проведення реформ» [43].

У загальних рисах регіональну політику ЄС можна представити у такому вигляді. «Стимульований державою процес отримання конкурентних переваг регіонами дозволяє уряду, з одного боку, сприяти через податкові механізми припливу коштів, а з іншого – мінімізувати параметри його витратної частини, надавши регіонам право самостійно виходити на ринки, залучаючи кошти зовнішніх інвесторів для реалізації регіональних проектів та програм [399], [329], [197, с. 139, 181–185]. Тобто, політика всебічного стимулювання розвитку регіонів з метою подолання ними самими критичних проблем розвитку і покращення показників розвитку стає провідною у країнах ЄС.

Відмітимо, що на рубежі століть ЄС перетворився по суті в «Європу регіонів», «Союз регіонів», в якому розробляється і активно проводиться конструктивна регіональна політика. Вона здійснюється шляхом скорочення розриву в рівнях розвитку між окремим територіями, аграрної інтеграції, регулювання підприємницької діяльності [121].

Доцільно вказати, що «сьогодні регіональна політика має три основні напрямки. По-перше, робиться наголос на сприянні економічному наближенню, щоб допомогти слаборозвиненим регіонам (які розташовані в основному в нових країнах-учасниках) зменшити своє відставання від більш розвинених країн. По-друге, реалізуються широкі заходи, спрямовані на покращення регіональної конкурентоспроможності і зайнятості. Третя

категорія стратегій спрямована на сприяння співпраці між регіонами і країнами, щоб зменшити економічне значення національних кордонів» [71, с. 5]. Отже, регулювання та зменшення диспропорцій лежить в основі заходів регіональної політики ЄС.

Стосовно допомоги підприємствам «проблемного» регіону слід сказати, що на відміну від країн Західної Європи, де регіональна допомога виявляється в основному у вигляді безоплатних позик, у країнах Східної Європи перевага віддається кредитам, комерційним субсидіям і податковим пільгам. У країнах Західної Європи держава, збираючи податки, є одночасно інструментом розподілу отриманих коштів [192], [341], [366].

За окремими країнами Європи ситуація із вирішенням проблеми регіональних диспропорцій є наступною.

У державах Центрально-Східної Європи інтенсифікація регіональної політики спостерігалась у другій половині 90-х рр. XX ст. Характерними рисами того періоду було зростання регіональних дисбалансів між бідними і багатими регіонами та відповідне зростання соціального напруження і безробіття. Уряди держав вели активну діяльність щодо забезпечення правових рамок регіональної політики. Вони мали визначити, який тип регіональної політики вибрати для втілення, базуючись на інтенсивність економічного розвитку, наявні ресурси, інституційну структуру країни та тип правління: або політику національної конвергенції (зменшення відмінностей між рівнями розвитку країни порівняно із більш розвинутими країнами) чи регіональної конвергенції (зменшення внутрішніх регіональних відмінностей). Використання внутрішнього потенціалу регіонів розглядалося як запорука їхнього розвитку. Серед країн ЄС найбільшу цікавість в аспекті запозичення досвіду представляє Польща. Питання регулювання диспропорцій висвітлюється у стратегіях регіонального розвитку. Зокрема, стратегія розвитку Подкарпатського воєводства на 2007-2020 рр. була спрямована на подолання структурних диспропорцій в економіці та підвищення рівня конкурентоспроможності регіону на інноваційній основі,

що створить умови для зростання рівня зайнятості, доходів населення, рівня якості життя населення.

У Польщі одним з визначальних чинників подолання наявних структурних диспропорцій і забезпечення стійкого економічного зростання є регіональна структурна політика. Значне зростання рівня конкурентоспроможності регіонів східної Польщі свідчить про успішність структурної політики у налагодженні господарського життя, створення потужної господарської інфраструктурної бази (транспортної, інженерної, інноваційної, інформаційної та ін.) [190]. В основу структурної трансформації економіки регіону в контексті євроінтеграції закладаються імперативи розумної спеціалізації [230]. І загалом «смарт-спеціалізація є ключовим компонентом співпраці в рамках європейської політики добросусідства щодо можливості використання в Україні європейських структурних та інвестиційних фондів» [229], що дає змогу формувати орієнтири регіональної політики відповідно до нових надбань країн ЄС у розвитку розумної спеціалізації.

У Польщі й Чехії використовується комбінація фінансової й технічної допомоги в розвитку інфраструктури й бізнес-середовища в рамках програм економічного розвитку проблемних регіонів [164].

Чехія визначає економічно і структурно слабкі території, а у Польщі законодавчо виділені території підтримки, які поділено на слабко розвинені і території з найсприятливішими умовами розвитку. В Угорщині території, яким надається підтримка регіонального розвитку, класифіковані на слаборозвинені регіони, що підлягають реструктуризації, переважно сільськогосподарські, та прикордонні регіони у несприятливих умовах [121]. В Угорщині основні програми регіонального розвитку будуються на принципах, спільних для всіх регіонів країни, і розрізняються залежно від обсягу ресурсів, що виділяються округу, і пріоритетності програми, визначеної на регіональному рівні. У Словенії функціонують лінії фінансування, контрольовані центральним урядом, у рамках яких субсидії і

кредити надаються муніципальним органам на основі відкритих тендерів. Вони призначені, у першу чергу, для сумісного фінансування розвитку основних елементів інфраструктури, але можуть також використовуватися для розробки програм розвитку та методів з поліпшення сфери соціальних послуг [164]. Словенія ввела поділ проблемних територій на економічно слабкі області або муніципалітети, область або муніципалітет із структурними проблемами і високим рівнем безробіття, область із обмеженим розвитком і обмеженим потенціалом [26], [121].

Естонія розробляє окремі програми для кожного регіону. Вісім існуючих програм регіонального розвитку Естонії охоплюють такі регіони: периферійні, монофункціональні населені пункти, острови, регіон на сході Естонії, південно-східний регіон, північно-східна Естонія, прикордонні райони, а також сільські місцевості і громади. Країною, що швидко проводить інституалізацію державної регіональної політики, є Румунія. Регіональна політика спрямовувалась на вісім програмово-статистичних макрорегіонів розвитку. У Румунії в системі центральних органів було створено Національну раду регіонального розвитку, до компетенції якої входить розробка національної програми регіонального розвитку, контроль за використанням коштів національного фонду регіонального розвитку, розробка законопроектів, підтримка співробітництва між регіонами. А безпосередньо у регіонах функціонують агентства регіонального розвитку, які займаються, в основному, розробкою стратегій регіонального розвитку та планів використання фондів та їх впровадженням, після затвердження радами. Цей процес був досить складним, з огляду на те, що регіони штучно об’єднували, фактично створювались макрорегіони [164]. Практика управління укрупненими регіонами і вирішення нових проблем укрупнених територіальних одиниць може бути використана і в Україні при формуванні стратегій розвитку і нових громад, і нових районів.

Подібні проблеми характерні і для країн із тривалими традиціями здійснення багаторівневої самостійної регіональної політики. Уряд

Німеччини постійно переглядає вимоги до визнання регіонів проблемними і з 2007 р. скоротив число категорій проблемних регіонів до двох (економічно відсталих і регіонів зі структурними проблемами). Виділені також додаткові зони, для яких дозволена лише підтримка інвестицій малого і середнього бізнесу, стимулювання розвитку інфраструктури, проекти сприяння кластерам [26], [121].

Німеччина та Італія приділяють велику увагу питанням регіонального розвитку, визначаючи головну мету регіональної політики – забезпечення можливостей для слаборозвинених регіонів інтенсифікувати свій розвиток через мінімізацію впливу негативних чинників, що виникли внаслідок географічного положення (віддаленого, відокремленого і т.п.) цих регіонів. У Великій Британії традиційно регіональна політика була спрямована на переорієнтацію і перерозподіл надлишкових і мобільних капіталів і робочих місць із районів прискореного розвитку (регіонів-донорів) у депресивні (регіони-реципієнти) як основний механізм стимулювання економічного розвитку депресивних регіонів і подолання регіонального дисбалансу. Законодавчі акти, ухвалені у 60-70-ті роки XX ст., істотно розширили стимули для проблемних регіонів, зокрема пільгові субсидії на придбання основних засобів, вільну амортизаційну політику, пряме планування регіонального розвитку [121].

У Франції проблеми територіальних диспропорцій вимагали реалізації спеціальної політики «територіальної перебудови», що мала всебічний характер і проводилася всіма державними і регіональними органами. Найбільш депресивним регіонам складали плани економічного і соціального розвитку, координовані відповідно до національних планів. Для стимулювання розвитку промисловості використовуються різні заходи: пільгові позики, премії, компенсації за перебазування підприємств, кошти на підготовку кадрів, землю за зниженими цінами, дотації на оплату електроенергії тощо. Держава створює об’єкти виробничої і соціальної інфраструктури, видає рекламні проспекти, довідники з метою

децентралізації промисловості, обмеження її потенціалу в столичному регіоні і форсування індустріалізації аграрних районів [97].

У Швеції запроваджено державну регіональну політику, спрямовану на створення міцного підґрунтя для самостійного розвитку регіонів через використання їх конкурентних переваг та власного економічного потенціалу. Безперечно, що головними інструментами зазначеної політики є вирівнювання доходів і витрат регіонів, надання їм дотацій, а також участь держави у фінансуванні інвестиційних проектів, що сприяють зміцненню конкурентоспроможності регіонів. Однак треба мати на увазі, що головною передумовою ефективності шведської моделі регіонального розвитку є високий рівень децентралізації влади та відповідно – автономності і фінансової самостійності органів місцевого самоврядування [253]. Звідси, і досвід Швеції, у якій відбувалася децентралізація влади і змінювалися центри ухвалення рішень щодо розвитку різних за масштабами територій, доцільно використати в Україні при формуванні стратегій розвитку громад.

На думку дослідників, «організаційно-економічні механізми регулювання диспропорцій розвитку регіонів можна розробляти, базуючись і на досвіді скандинавських країн, які вдало поєднують високий рівень сталого розвитку з децентралізацією державного управління. Сучасна міжнародна практика доводить наявність тісного зв’язку між децентралізацією державного управління і рівнем регіональної диференціації країни. Децентралізація виступає чинником забезпечення економічного зростання регіонів тому, що охоплює широкий набір реформ з передачі політичних, економічних і соціальних функцій держави місцевим органам управління й самоуправління, приватному сектору, неурядовим організаціям» [51].

Вищезазначене є актуальним і для поточних умов України, коли на громади із ширшим колом повноважень і ресурсів у процесі децентралізації має покладатися і відповідальність за соціально-економічне становище територій, зокрема і за вжиття заходів, що сприяють покращенню показників. В цілому, таке покращення показників соціально-економічної сфери може

призвести до зменшення депресивності територій, розкриття їх потенціалу, і загалом до зменшення диспропорційності. У контексті стратегічного регулювання диспропорційності роль регіонів в особі місцевих рад регіонального рівня поступово буде зменшуватися, а роль громад – збільшуватися, оскільки вони поступово матимуть більше управлінських повноважень. На громади у процесі децентралізації буде покладатися відповідальність за стратегування розвитку територій, і в тому числі за розробку заходів щодо регулювання відмінностей і диспропорційності регіонального розвитку. У цьому контексті важливим є досвід тих країн, що пройшли через децентралізацію, зокрема Польщі. Підходи, що використовуються низовими територіальними громадами Польщі у коригуванні показників соціально-економічного розвитку, можуть бути імплементовані і в Україні як потужний засіб для укрупнених нових територіальних громад і укрупнених районів. Також, з огляду на досліджений вище досвід, доцільно використати практику Румунії, Швеції, Франції як країн, що долають комплекс проблем нових, укрупнених/змінених територій.

Отже, аналіз регулювання диспропорцій розвитку регіонів у країнах ЄС показав наявність широкого вибору інструментів та систем регулювання, які доцільно імплементувати в умовах України. Однак, із метою вироблення оптимального механізму регулювання диспропорцій доцільно розглянути й інший погляд на регіональну політику в країнах ЄС.

Автор такого погляду стверджує, що євроінтеграція, сприяючи конвергенції країн, не приводить до конвергенції їх регіонів. Існує декілька механізмів, за допомогою яких торгівельна інтеграція привела до вирівнювання рівня розвитку країн Європи, але вона не привела до вирівнювання рівнів розвитку регіонів цих країн. У зв’язку з рядом структурних і інституційних чинників бідні регіони не могли використовувати свої конкурентні переваги, на відміну від багатих регіонів,

тоді як бідні країни, позмагавшись із багатими, могли це зробити і достатньо успішно [125].

Отже, існує відмінність між заходами, які мають бути застосовані на рівні регіонів та на рівні країни, якщо не спостерігається пряма залежність між покращенням показників розвитку країни та відповідним покращенням показників розвитку її територій. Заходи щодо опрацювання цілей і завдань політики регіонального розвитку у контексті регулювання диспропорцій та ув'язки цих завдань із завданнями розвитку країни мають бути імплементовані у регіональну та інші види державних політик.

Для аналізу систем регулювання диспропорцій доцільно, поряд із аналізом такої системи в країнах ЄС, дослідити регіональну політику інших країн – США, Канади, Австралії, Швеції, Норвегії, Данії, Білорусі, Бразилії, Індії, Китаю, Чилі, Японії та ін. Більшість із цих країн мають змішану економічну систему, значну частку незаможного населення, застарілу інфраструктуру, слаборозвинену соціальну сферу, у них спостерігається нераціональне використання ресурсів. Одночасно ці країни демонструють значні темпи економічного зростання, нарощують обсяги виробництва інноваційної продукції та послуг. Такі характеристики розвитку дають підстави вважати країни гідними для дослідження та імплементації досвіду регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

Механізмом регулювання диспропорцій у великих за територією країнах стає активне освоєння нових районів – особливо це характерно для країн із величезними неосвоєними природними просторами – США, Канади, Австралії, Швеції, Норвегії, Данії, Китаю, Індії, Чилі та ін. Інструментом їх освоєння стає створення інфраструктури, в першу чергу транспортної, де значення державної допомоги особливо велике у зв'язку з високою капіталоємністю і низькою прибутковістю проектів, а основним вкладником капіталу є держава. Фінансування за рахунок бюджету великих програм розвитку (зокрема, розвитку виробничої інфраструктури) формує загальний контур ведення бізнесу у необхідних для суспільства сферах діяльності, а не

лише у найбільш прибуткових сферах. Наприклад, у США у регіональній політиці наголос було зроблено на будівництві доріг, що сприяло розвитку споріднених галузей – будівництва автомобілів та загалом машинобудування, супутньої інфраструктури, сфери фінансових та інших послуг, поява нових виробництв на основі локалізованої тут природно-ресурсної бази. Такі ареали зростання поширили позитивний ефект розвитку на інші сусідні і не лише сусідні території, що сприяло зменшенню різких відмінностей у показниках розвитку навіть і на обмеженій території.

В інших країнах також значна увага приділяються формуванню точок зростання. Зокрема, одним із напрямків державної політики регіонального розвитку РФ є стимулювання економічного розвитку через створення нових центрів економічного зростання в регіонах на основі конкурентних переваг, тобто формування так званих «зон випереджаючого розвитку», які в подальшому забезпечать зростання сусідніх регіонів.

З метою вирішення проблеми збалансованості і підвищення стійкості розвитку Китай формує власну стратегію управління регіональними процесами, в основі якої лежать моделі інноваційного зростання, що роблять наголос на самостійність регіонів, використання сфокусованої моделі розвитку (на основі «полюсів росту») з поступовим переходом до «вирівнювання» провінцій за рівнями соціально-економічного розвитку, залучення іноземних інвестицій. При створенні полюсів зростання у Китаї використовувався механізм організації особливих економічних зон [292], [358]. Спочатку вони були створені у промислово розвинених містах, далі, на основі продемонстрованого позитивного досвіду, подібні зони були запроваджені в інших містах та приморських провінціях. Однак, прискорений розвиток Східного регіону у сенсі покращення показників розвитку позитивно вплинув лише на сусідні провінції, а не на всю країну, і північні, центральні та західні провінції не отримали належного стимулу для розвитку. Тому державна політика регіонального розвитку у XXI ст. спрямована на вирівнювання умов розвитку і покращення позицій

центральних, північних та західних провінцій. При цьому використовуються такі інструменти: інвестування в ІКТ та переміщення виготовлення продукції ІКТ у слаборозвинені регіони, фактичне переміщення основних фондів на ці території, стимулювання розвитку інших важливих виробництв, розкриття внутрішнього потенціалу для зростання, всебічне сприяння розвитку виробничих відносин між різними провінціями, застосування інших видів допомоги для слаборозвинених територій.

На підтвердження важливості досвіду Китаю щодо стимулювання розвитку ІКТ у слаборозвинених регіонах приведемо і досвід ЄС: «більшою мірою згладжування міжрегіональних диспропорцій в ЄС залежить від активності в сфері НДДКР. Ані поточна підтримка відстаючих територій, ані навіть створення спільного сприятливого інвестиційного клімату для підприємств не дає сталого скорочення розриву в рівні регіонального розвитку. Ліквідувати в перспективі прірву між провідними економічними центрами ЄС і периферійними або депресивними територіями можна лише одним шляхом – створюючи можливості для нарощування в регіонах власного потенціалу інноваційного розвитку» [23]. Такі інструменти варто використовувати і в Україні, приділяючи увагу не лише розвитку традиційних виробництв реального сектору, але і розміщуючи виробничі потужності для ІКТ і розвитку інформаційного суспільства у слаборозвинених регіонах.

У Канаді спостерігається підтримка високого рівня державної присутності у соціально-економічному життя країни на всіх її етапах. У 60-ті роки XX ст. лінію дій федерального центру по відношенню до провінцій задавала ідея про можливості залучення у слаборозвинені регіони не прив’язаних до певного місця галузей. Стимулювання бізнесу здійснювалося за допомогою значних податкових пільг. Потім були ухвалені програми прискорення промислового зростання та залучення приватних інвестицій у слаборозвинені регіони. Така програма була розроблена з урахуванням концепції полюсів зростання всередині самих провінцій, а не на

міжрегіональному рівні. Нині регіональна політика у Канаді характеризується двома протилежними тенденціями. З одного боку, спостерігається посилення влади федерального уряду шляхом залучення у сферу контролю податкових механізмів, страхування та ін., які раніше знаходилися під юрисдикцією провінцій. З іншого боку, відбуваються процеси автономізації регіонів, зростання масштабів повноважень яких відбувається за рахунок включення в господарський оборот ресурсів нових районів освоєння, а також за рахунок соціальної політики та НДДКР. В якості аргументації тези про зміщення акценту просторової політики Канади в бік регіонального рівня управління можна навести той факт, що у ведення регіональної влади передані питання розвитку економіки, соціального комплексу (охорона здоров'я, освіта, пенсійне забезпечення). При цьому, поклавши на провінції достатньо великий перелік завдань, уряд забезпечив їх відповідною фінансовою базою – федеральні доходи і видатки діляться у співвідношенні 60 % до 40 % на користь регіонів. Водночас, політика ліквідації нерівності в рівнях розвитку провінцій Канади, що проводиться урядом, не призвела до суттєвого зниження просторової асиметрії. Найбільші результати приносять моделі, орієнтовані на вирішення проблем у площині активізації внутрішніх ресурсів регіону та інтенсифікації міжрегіональних економічних взаємодій у різних формах (кластерів, транскордонних утворень, спільних проектів тощо). При цьому державна допомога слаборозвинених територіям у вигляді прямих державних трансфертів повинна носити допоміжний характер, а основна функція органів управління полягає у формуванні відповідних інституційних умов і розвитку інфраструктури, що забезпечує комунікаційну доступність будь-якої точки країни [266].

Отже, у регулюванні диспропорцій можна застосувати досвід Канади щодо розподілу повноважень між рівнями управління у забезпеченні соціально-економічного розвитку громад, районів, регіонів, щодо розподілу

податкової бази, розвитку комунікацій, стимулювання внутрішнього зростання, підтримки соціально вразливих верств населення.

Метою регіональної політики Чилі є допомога відсталим регіонам у досягненні стійких темпів розвитку шляхом перетворення об’єктів матеріально-технічної і соціальної інфраструктури, що отримують трансферти, у суб’єкти економічної діяльності, які самі здатні приносити прибуток.

Основними цілями регіональної політики Індії є стимулювання розвитку відсталих територій, децентралізація великих портово-промислових центрів, створення «коридорів розвитку» – транспортних магістралей між приморськими та центральними районами.

З досвіду цих країн можна запозичити інструментарій стимулювання внутрішнього розвитку і розбудови інфраструктури.

Цікавим в аспекті регулювання диспропорцій є досвід Японії. Особлива увага приділяється зростанню міст і одночасному обмеженню цього зростання (створені проекти перетворення мегаполісів, таких, як Токіо-Осака, де спостерігається суцільна урбанізація простору), підвищенню ефективності використання простору. З урахуванням таких особливостей здійснюється розробка конкретних планів і програм розвитку регіонів Японії [26]. Для усунення територіальних диспропорцій у рівні і якості життя в різних регіонах Японія пішла шляхом передавання на місцевий рівень найважливіших соціальних функцій і великого кола економічних функцій. Це регламентація природокористування, підтримка місцевого підприємництва, регулювання трудових відносин та зайнятості, сільськогосподарська політика, будівництво та експлуатація різноманітних об’єктів виробничої та соціальної інфраструктури, де діють муніципальні підприємства. У віданні місцевого самоврядування знаходиться надзвичайно важлива соціальна сфера: страхова медицина, соціальне забезпечення, культура, спорт. Місцева влада вкрай зацікавлена у розвитку підприємництва, тому підтримує його. Органи місцевого самоврядування відіграють помітну роль в реалізації

загальнонаціональної регіональної економічної політики, у т.ч. у рамках програм з покращення рівня життя регіонів, переводу виробництва з центральних у віддалені райони та ін. [97]. Тобто, досвід Японії може бути використано при розробці політики розміщення виробництв в регіонах, стимулюванні точок зростання, вирішенні соціальних проблем.

Особливістю Бразилії є значні відмінності між штатами у рівнях розвитку, зокрема між північчю та півднем. Бразилія реалізує масштабну політику, спрямовану на підвищення рівня економічного півночі країни. Однак вона не має успіху внаслідок низки причин: такі інструменти, як фінансова підтримка реалізованих у регіоні проектів, спрямованих на стрімкий економічний розвиток, а також стимулювання приватних осіб щодо інвестицій у розвиток економіки, є фрагментарним – їх загальне число невелике, проте навіть фінансова підтримка, спрямована на стимулювання розвитку економіки в регіоні, не завжди доходить до адресата внаслідок корупції; політика національної економічної інтеграції розвивається переважно стосовно економічно розвинених регіонів, при цьому регіони півночі не беруть в ній участі; державні інвестиції в розвиток більш передових регіонів збільшують відмінності в економічному розвитку півночі і півдня країни; найбільші й найістотніші інвестиції здійснюються в добувну промисловість, що мало позначається на рівні та якості життя населення [97]. Бразилія як країна, що має значні відмінності у рівнях розвитку територій, зокрема і щодо добробуту громадян, варта уваги в аспекті запозичення досвіду щодо стимулювання окремих територій, забезпечення транспортної доступності, вирішення проблем бідності. У сукупності застосування такого інструментарію здатне зменшити відмінності за показниками розвитку територій.

Особливістю Австралії назвемо значну централізацію бюджету, що, звісно, не сприяє вирівнюванню можливостей регіонів. Велика частина податків (80 % усіх податкових доходів країни) надходить у федеральний бюджет. За такого обсягу централізованих податкових надходжень штатам не

вистачає власних доходів для фінансування витрат. Тому федеральна влада використовує систему субсидій штатам зі свого бюджету, одночасно здійснюючи політику вирівнювання. Розмір субсидій визначається на основі жорсткого федерального контролю за витратами штатів [97]. Такі заходи сприятимуть у разі їх застосування до депресивних територій, які мають незначну власну податкову базу і незначний потенціал для зростання.

Узагальнюючи досвід країн зі значними за масштабами територіями, вкажемо, що вони мають, з одного боку, величезні неосвоєні простори, які і сприяють збереженню та поглибленню диспропорцій, натомість мають і значні резерви й можливості щодо регулювання диспропорцій – у використанні цих неосвоєних просторів. У цих країнах значною є роль державного управління та фінансування в регулюванні диспропорцій.

Досвід інших країн також є корисним в аспекті його використання для побудови системи регулювання диспропорцій. Зокрема, «у Республіці Білорусь пріоритетними завданнями регіональної політики є підвищення комплексності соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх спеціалізації у внутрішньому республіканському поділі праці, реалізація напрямків щодо збільшення ефективності міжрегіональних і зовнішньоекономічних зв’язків регіонів» [150]. Досвід щодо розбудови міжрегіональних зв’язків доцільно використати при формуванні цілісної системи регулювання диспропорцій в країні.

Таким чином, досвід інших країн демонструє наявність подібних проблем регіонального розвитку – депресивність окремих територій, відсутність стимулів активізації місцевого виробництва, проблеми розміщення основних фондів, розвитку ІКТ, забезпечення добробуту громадян. Такі проблеми є об’єднуючими для більшості регіонів; пошук спільних інструментів їх вирішення може стати одним із шляхів консолідації економічного простору країни і розширення міжрегіональних зв’язків.

Здобутки, які підтвердили свою ефективність, можна використати і в Україні. Подібні орієнтири регулювання диспропорцій мають братися

місцевою владою та урядом України за основу при формуванні власних стратегій. Для подолання депресивності доцільним є використання досвіду країн із великими знелюдненими або незаселеними територіями, для приведення показників до більш-менш осяжного порівнянного рівня – досвід по стимулюванню виробництва та бюджетного забезпечення країн, де спостерігаються значні відмінності у показниках між макрорегіонами. Однак, при цьому мають бути змінені інструменти регулювання диспропорцій та умови їх застосування.

Розглянутий досвід регулювання диспропорцій як країн із невеликим економічним простором, так і країн із великою територією, федеративних та унітарних, високорозвинутих та з нижчими темпами розвитку засвідчив наявність спільних рис. Країни при визначенні інструментарію регулювання диспропорцій часто постають перед вибором – досягати економічної ефективності чи соціальної справедливості. Інструментами для прямої державної допомоги депресивним територіям мають бути: адресна допомога населенню за кошти місцевих бюджетів у разі виникнення гострої необхідності – скрутного становища, необхідності подолання наслідків стихійних лих; залучення депресивних територій – їх людського, виробничого та фінансового капіталу до загальнодержавних проектів з метою надання стимулів до розвитку; розвиток гуманітарних проектів, що стане стимулом для туризму, поширення інвестування і подальшого розвитку економіки; переміщення основних фондів на ці території; розвиток інформаційно-комп’ютерних технологій та сфери послуг на них. Надається перевага механізму регулюванню економічного потенціалу з метою активізації внутрішніх резервів розвитку над механізмом вирівнювання кінцевих показників. Інструменти підтримки мають поєднуватися із заходами стимулювання внутрішнього зростання та пошуку стимулів для розвитку.

Можливості та напрями використання досвіду інших країн при формуванні системи регулювання диспропорцій в Україні в узагальненому вигляді подано у таблиці 1.8.

Таблиця 1.8

Досвід інших країн у регулюванні диспропорцій розвитку регіонів та напрями його використання в Україні

Країна (-и)	Способи, інструменти регулювання диспропорцій	Використання досвіду в Україні
1. Країни Європи		
Країни ЄС загалом	Розробка планів щодо розкриття потенціалів розвитку Фінансування за рахунок структурних фондів ЄС, надання допомоги слаборозвиненим регіонам	Використання принципів створення структурних фондів для формування подібних інституцій і фінансування депресивних територій
Польща Чехія Естонія	Поєднання фінансової та технічної допомоги для розвитку інфраструктури і підприємницького середовища, підвищення рівня конкурентоспроможності на інноваційній основі, сприяння збільшенню зайнятості, доходів Виділення допомоги залежно від рівня розвитку території Диференційовані програми розвитку і підтримки для кожного регіону	Сприяння розвитку підприємництва, інноваційної сфери Чіткіша диференціація регіонів при їх фінансуванні
Угорщина Румунія	Поєднання спільного підходу до всіх регіонів та визначення пріоритетності кожного регіону, узгоджена дія національних та регіональних програм для реалізації політики в нових укрупнених регіонах	Взаємоузгодження загальнодержавних та регіональних і місцевих цілей розвитку
Словенія	Субсидування і кредитування муніципальних органів та сфери соціальних послуг	Розвиток муніципальних запозичень та недержавної сфери надання соціальних послуг
Німеччина Італія	Обмежена кількість регіонів, що мають право на допомогу, надання фінансової допомоги Сприяння інфраструктурному залученню слаборозвиненим територіям до загальнодержавних проектів	Розбудова інфраструктури Вирізнення критеріїв регіонів, що мають право на допомогу
Велика Британія	Примусовий перерозподіл ресурсів	Розширення програм тимчасової зайнятості
Франція	Складання планів розвитку депресивних територій Стимулювання розвитку промисловості	Перегляд критеріїв виділення депресивних територій та їх фінансування Кредитування розвитку промисловості

Закінчення таблиці 1.8

Країна (-и)	Способи, інструменти регулювання диспропорцій	Використання досвіду в Україні
Швеція, Данія, Норвегія, Фінляндія	Використання економічних переваг та економічного потенціалу територій Децентралізація влади і ресурсів Участь держави у регіональних та місцевих проектах	Застосування смарт-спеціалізації регіонів Оновлення ролі громад, районів та регіонів Чіткі критерії визначення ролі держави у проектах регіонів
Білорусь	Розбудова міжрегіональних зв'язків Підвищення рівня комплексності розвитку регіонів з урахуванням їх спеціалізації	Міжрегіональне співробітництво Смарт-спеціалізація регіонів
2. Країни з великими за масштабами територіями та/чи неосвоєними площами, у т.ч. й окремі країни Європи: США, Канада, Австралія, Швеція, Данія, Норвегія, Фінляндія, Китай, Індія, Чилі, Японія, Бразилія та ін.		
США	Державна допомога на розвиток інфраструктури, у першу чергу будівництво доріг Формування територіальних кластерів як центрів розвитку	Визначення участі держави у великомасштабних проектах розвитку Формування кластерів
Китай	Розширення внутрішнього ринку Створення точок зростання у депресивних регіонах Розвиток ІКТ Інвестування в об'єкти виробничої та інноваційної інфраструктури Фінансування державою масштабних програм розвитку	Стимулювання розвитку ІКТ на депресивних та слаборозвинених територіях Розвиток державно-приватного партнерства
Канада	Значна роль і частка держави у фінансуванні проектів розвитку Зростання повноважень провінцій в освоєнні нових територій, реалізації соціальної політики та НДДКР Державна допомога слаборозвиненим територіям Розвиток міжрегіональних проектів	Міжрегіональне та міжмуніципальне співробітництво Активізації місцевого потенціалу зростання
Японія	Підвищення ефективності використання простору Розвиток ІКТ як точок зростання Передання на базовий рівень управління соціальних повноважень	Залучення в господарський оборот незаселених/ знелюднених територій
Бразилія	Фінансова підтримка державою проектів, що реалізуються в регіонах Стимулювання розвитку окремих галузей (в основному добувної промисловості)	Фінансування розвитку реального сектору економіки
Австралія	Надання субсидій штатам на вирішення проблем регіонів	Визначення критеріїв надання допомоги регіонам

Джерело: авторська розробка.

Таким чином, система регулювання диспропорцій в Україні на основі врахування досвіду інших країн може ґрунтуватися на таких елементах: (1) використання ресурсного забезпечення нарівні зі створенням інституціональних рамок для надання допомоги територіям із нижчими показниками розвитку – застосуванням різних інструментів стимулювання економічної активності (прямого розподілу інвестицій, державно-приватного партнерства, міжрегіонального співробітництва), формування смарт-спеціалізації територій; (2) формування точкових проектів для стимулювання економічної ініціативи і поширення ареалу зростання на прилеглу територію; 3) ширшого залучення до господарського обороту неосвоєних територій – гірських, віддалених, сільських; (4) більш ефективна політика розміщення основних засобів у традиційних сферах реального сектору та у сфері ІКТ і послуг, з урахуванням потреб розвитку сервісної економіки та побудови інформаційного суспільства; (5) стимулювання розвитку інфраструктури; (6) забезпечення функціонування недержавних ініціатив із надання соціальних послуг; (7) стимулювання підвищення зайнятості і створення нових умов для зайнятості; (8) використання державної фінансової допомоги як додаткового, однак не провідного ресурсу для вирішення місцевих проблем. Заходи щодо модернізації регулювання диспропорцій в Україні з урахуванням досвіду інших країн розроблено у розділі 5. Напрями використання в Україні вказаних і запропонованих інструментів регулювання диспропорцій розвитку регіонів мають бути скориговані відповідно до внутрішніх умов з метою забезпечення позитивного ефекту, а також відповідним чином імплементовані у документи стратегічного характеру щодо розвитку територій.

Висновки за розділом 1.

У першому розділі доведено актуальність проблеми відмінності розвитку регіонів в Україні та світі, що зумовлює широке висвітлення цього питання у проаналізованих літературних джерелах. Обґрунтовано

необхідність аналізу поняття «диспропорційність». Визначено причини появи та збільшення диспропорційності. Проаналізовано науково-теоретичні підходи до характеристики понять «регіон», «диспропорції», «стратегічне регулювання диспропорцій». Охарактеризовано погляди різних економічних шкіл на проблему диспропорційності та її регулювання. Досліджено досвід інших країн у регулюванні диспропорцій та визначено напрями його використання в Україні. Основними висновками до цього розділу є такі.

1. Окреслено, що ідентифікація сутності регіональних відмінностей має відбуватися на підставі встановлення, що саме є відмінним, ступеня та інтенсивності впливу відмінності на соціально-економічний стан регіону і які загрози ця відмінність несе для соціально-економічного стану країни та регіонів. Для означення відмінності між регіонами проаналізовано показники соціально-економічного розвитку, якими можна охарактеризувати відмінності в межах країни. Показано еволюцію вибору поняття «диспропорції розвитку регіонів» для цього дослідження на основі комплексного поєднання визначення предмету відмінності, загроз від відмінності і здатності відмінності бути врегульованою, а також визначень понять відмінностей – «асиметрія», «диспропорція», «диференціація», «нерівномірність». На цій основі доведено необхідність характеристики сутності регіональної соціально-економічної відмінності через поняття «диспропорційність». Визначено «диспропорційність» як різницю між об’єктами за певними показниками, що виявляє значні, суттєві відмінності між ними, результується у дивергентних і конвергентних процесах в економіці країни, загрожує економічній цілісності, має коригуватися і регулюватися; як властивість постійної зміни соціально-економічних характеристик розвитку регіонів під дією комплексного впливу зміни використання ресурсів і результатів господарювання у межах однієї країни.

2. Досліджено причини появи диспропорцій та причини розростання диспропорційності, які дозволяють зрозуміти глибинну сутність диспропорційності та тенденції розвитку диспропорційності, що стане

підґрунтям для розробки стратегій регулювання диспропорційності. Подано класифікацію видів диспропорцій. На основі аналізу понять «диспропорція», «стратегія» та «регулювання» надано визначення «стратегічного регулювання диспропорцій» як цілеспрямованого тривалого впливу у визначеному періоді часу та у межах заданих кількісно-якісних параметрів на розміри диспропорцій, що грунтується на розробленому інструментарію їх оцінювання та інтерпретації для ефективного їх використання, інтенсифікації економічного розвитку, підвищення його якості, проведення ефективних структурних змін соціально-економічної сфери регіонів.

3. Сформульовано визначення диспропорцій показників соціально-економічного розвитку регіонів як суттєвих відмінностей між показниками соціально-економічного розвитку, що спостерігаються упродовж тривалого часу, спричинені різницею природно-ресурсного потенціалу та недосконалістю політики регулювання розподілу ресурсів, мають загрозливий характер для цілісного розвитку господарства країни, потребують застосування регулювального впливу з метою недопущення розростання тенденцій економічного уособлення регіонів, порушення єдиного господарського простору, зростання відмінностей у показниках життєвого рівня населення та з метою досягнення збалансованого розвитку.

4. Проаналізовано теорії економічної думки, які досліджують питання регіональної диспропорційності, та проведено їх групування. Перша група теорій акцентує увагу на природному походженні диспропорцій і тривалих історичних традиціях їх існування, неможливості швидкого подолання диспропорцій, існуванні суттєвого взаємного впливу між диспропорціями та економічним зростанням на регіональному рівні (теорія «центр-периферія», теорія регіонального розвитку та історичного аналізу, неокласична теорія, теорія економічної бази, теорія кумулятивних причинних зв’язків). Друга група теорій наполягає на важливості сильного впливу суб’єкта господарської діяльності та культивування цього впливу, оскільки лише при такому перебігу подій диспропорції стають гнучкими і ними можна

ефективно управляти (теорія загострення регіональних диспропорцій, теорія зростання на місцевому рівні). Третя група теорій абсолютизує технологічний чинник природи й характеру диспропорцій – ці теорії пов’язують розвиток регіонів із їх здатністю проводити структурну перебудову економіки, науково-технічний прогрес і бути сприйнятливими до інновацій (теорія розміщення, теорія створення сприятливого середовища для нововведень, теорія адаптованості до умов постіндустріального суспільства).

5. Представлено регулювання диспропорційності як спроможності ефективно використовувати таку диспропорційність, обґрунтовано необхідність цього регулювання, на основі чого сформовано науково-теоретичний підхід регульованої адаптивності регіонів до інновацій та використання місцевих ресурсів. На регіональну диспропорційність впливає здатність регіонів використовувати зовнішні та місцеві ресурси, запроваджувати інновації й регулювати рух факторів виробництва. Від того, наскільки регіони сприйнятливі до інновацій і ресурсів (насамперед – інвестиційних), залежить рівень їх розвитку, і навпаки – чим вищий рівень розвитку, тим більшою є здатність регіону впроваджувати інновації та залучати ресурси.

6. Доведено, що розбудова системи управління регіональними диспропорціями можлива лише при ретельному дослідженні та аналізі досвіду інших країн щодо вирішення регіональних питань. Розглянуто досвід регулювання диспропорцій різних країн – федеративних та унітарних, країн із невеликою за площею територією та зі значним територіальним простором, країн високорозвинених в економічному сенсі, країн із транзитивною економікою та країн з низькими темпами розвитку. Показано, що країни при визначенні інструментарію регулювання диспропорцій часто постають перед вибором – досягати економічної ефективності чи соціальної справедливості. Переважна більшість країн надають перевагу механізму регулюванню економічного потенціалу з метою активізації внутрішнього потенціалу

розвитку і вирівнювання диспропорцій над механізмом вирівнювання кінцевих («споживчих») показників. Значну роль у цьому відіграє застосування засад смарт-спеціалізації регіонів, розбудови інфраструктури, розвитку ІКТ, використання місцевої ресурсної бази, ширшого освоєння територій, означення ролі держави та ролі регіонів і громад у реалізації проектів розвитку територій.

7. Визначено, що багато країн мають подібні до України проблеми регіонального розвитку – депресивність окремих територій, відсутність стимулів активізації місцевого виробництва – і встановлено, що такі проблеми є об’єднуючими для більшості регіонів, тому пошук спільних інструментів їх вирішення може стати одним із шляхів консолідації економічного простору країни і розширення міжрегіональних зв’язків. Доведено, що подібні орієнтири і мають братися місцевими органами та урядом України за основу при формуванні орієнтирів розвитку регіонів.

Основні результати дослідження за розділом опубліковані у працях [8, 50, 250, 292, 373, 379].

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТРАТЕГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ РЕГІОНІВ

2.1. Наукові засади формування концепції стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів

Наявність глибоких регіональних та міжрегіональних диспропорцій за сферами життєдіяльності зумовлює необхідність виконання завдань щодо забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку регіонів. Вирішення цих завдань сприятиме упровадженню державної стратегії регіонального розвитку, стратегій регіонального розвитку, формуванню конкурентоспроможних регіональних ринків товарів та послуг.

Причинами, що визначають необхідність посилення державного регулювання економіки регіонів, є нестабільна економічна ситуація, посилення кризових явищ в економіці. «Макроекономічна нестабільність поглиблює незбалансований розвиток регіональних економік, загострює асиметрію соціально-економічного розвитку регіонів, спричинює їх подальшу економічну дезінтеграцію, ослаблює стимули до розширення господарських зв’язків та порушує існуючі механізми взаємодії регіонів. Така ситуація потребує вироблення відповідних механізмів врегулювання економічного становища та усунення передумов для появи соціального напруження» [153]. Необхідність державного регулювання регіональної економіки випливає з необхідності впливу на недоліки регіонального розвитку, до яких у т.ч. відноситься диспропорційність соціально-економічного розвитку та депресивність окремих територій. Ці явища не дозволяють повною мірою реалізувати внутрішній потенціал регіонів, а тому до них слід застосовувати ліквідаційний або регулюючий механізм.

При розробці теоретико-методологічних засад регулювання диспропорцій варто взяти до уваги, що внаслідок дії ринку простір розвитку

регіональної економіки є нерівномірним, тому завжди існують території з критично максимальними та критично мінімальними показниками розвитку. І, згідно з висвітленою вище теорією кумулятивного зростання, економічні переваги окремих регіонів завжди будуть призводити до випереджаючого зростання одним регіонів порівняно з іншими. Для зменшення критичних нерівномірностей доцільно активізувати внутрішній потенціал регіонів.

На думку дослідників, завдання підвищення економічної ефективності може вимагати, в тій чи іншій мірі, відповідної концентрації виробництва. При підрахунку можливого виграшу від концентрації потрібно враховувати два протилежних ефекти: виграш від агломерації, пов’язаний з позитивним ефектом від масштабу і позитивними екстерналіями, і можливі втрати від надмірної експлуатації, що виражаються, наприклад, у погіршенні екології або зростанні постійних витрат, таких як ціни на нерухомість [125]. Тому такі особливості існування диспропорційності варто врахувати при розробці системи її регулювання.

З огляду на системність, багатоаспектність регіональної диспропорційності і депресивності, а також малоуспішну практику ліквідування таких проблем, виникає потреба у регулюванні цих процесів, що і обумовлює необхідність всебічного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів з метою надання йому спрямованості і досягнення внаслідок цього значного позитивного ефекту для подальшого розвитку. Саме на досягнення названих цілей повинно бути спрямоване застосування форм та методів регулювання розвитку регіонів, у якому роль держави є важливою.

Державна регіональна політика має бути спрямована на забезпечення регулювання диспропорцій між різними сферами життєдіяльності регіонів на основі використання різних засобів стимулювання економічних процесів в регіонах.

В усіх інших випадках передбачено збереження ринкових принципів та механізмів господарювання, що мають ґрунтуватися на максимальному

задіянні місцевої ініціативи, пробудженні економічних стимулів для оптимального використання наявного внутрішнього потенціалу регіонального та місцевого розвитку. Втручання держави у регіональний розвиток має відбуватися непрямими заходами на засадах партнерства та співпраці з органами місцевого самоврядування. Першочерговими напрямами для регулювання диспропорцій вважаються:

«- першочергове використання «точок зростання» та мультиплікаторів регіонального розвитку;

- стимулювання регіонів до розвитку за допомогою власних сил, диверсифікація економічної сфери, задіяння прихованого потенціалу розвитку регіону;

- подолання патерналістських очікувань щодо держави, скорочення значимості дотаційних інструментів підтримки регіонів» [250, с. 254–259].

Активність і провідна роль держави як суб’єкту регіональної політики у регулюванні диспропорційності проявляється у такому: держава бере участь у формуванні загальних принципів політики регіонального розвитку, обмежує властивості самостійного, самодостатнього і різноспрямованого розвитку територій. Органи місцевого самоврядування розробляють власну політику, яка полягає у знаходженні домінанти державної регіональної політики у конкретному регіоні чи групі регіонів. Вона випливає із проблем, найбільш виражених і гострих у цьому регіоні.

Кожна країна конституює свої особливі основи взаємодії державної і місцевої влади. Однак їх базою виступають загальні засади, головними з яких є: розподіл дій, відповідальності та ресурсів, правова регламентація діяльності суб’єктів та механізм їх взаємодії, ресурсне забезпечення регіонів, екологічна безпечність виробництва [153].

Для державного управління актуальними залишаються питання про сутність впливу держави на регіони, його цілі, методи, правове та інституційне забезпечення. В цьому контексті виникає питання про співставність державного регулювання та регіонального управління.

Незважаючи на істотні відмінності між державою в цілому та її окремими регіонами, на теоретичному рівні економіка регіону є не підсистемою національної економіки, а лише її частиною. Регіональний ринок, зі свого боку, розглядається як частина національної економічної системи. Така позиція ґрунтується на невідповідності властивостей і характеристик частини і цілого. Із цього випливає, що регіональна економіка рухається під дією тих же законів і закономірностей, що й економіка країни загалом. Ця методологічна передумова допомагає проводити аналіз процесів регіонального рівня, спираючись на глобальні тенденції сучасного економічного розвитку.

Переконливою є позиція тих авторів, які не протиставляють і не ототожнюють регулювання і управління, а вважають, що державне регулювання за правовою суттю є регулятивною діяльністю і характеризують регіон як невід'ємний елемент управлінської діяльності [153].

На думку дослідників, вироблення основ регулювання регіональної диспропорційності передбачає висвітлення підходів до питання, яким є процес регіоналізації і які його прояви. Існування регіонального рівня господарювання та управління змінює існуючу структуру влади, що проявляється в такому:

- регіоналізація означає введення в економічну політику і ринкове регулювання декількох центрів прийняття рішень і концентрації ресурсів (органи державної влади, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування). Виникає проблема поліцентризму, тобто розвитку взаємозв'язків органів влади, побудови ієрархії управління, дотримання самостійності центрів влади;
- регіоналізація змінює характер зв'язків по вертикалі: зберігаються відносини підпорядкування і адміністративного управління і додається підсистема відносин, що функціонує на базі інших принципів: узгодження, самостійності, незалежності, партнерства, самозабезпечення;

- регіоналізація по-новому актуалізує проблему співвідношення централізації та децентралізації. При цьому аспекти централізації повинні розглядатися не тільки у зв’язку з центром, а й і з суб’єктами регіонального рівня [174].

Звідси, через обґрунтування поняття «регіоналізації» чіткіше можна уявити вплив диспропорцій на параметри соціально-економічного розвитку і побудувати систему заходів та інструментів регулювання державою диспропорційності.

Державна регіональна політика на сучасному етапі покликана забезпечувати стабільність регіонального розвитку, сприяючи формуванню єдиного господарського простору в межах всієї країни. У контексті подальшої трансформації економіки країни і прямування до досягнення основної мети будь-яких трансформацій – забезпечення гідного рівня життя населення у всіх регіонах – необхідною є розробка і встановлення нових стандартів у формуванні та реалізації регіональної політики країни. Цього вимагає і висунення вимог до України на шляху її інтеграції до ЄС стосовно приведення нормативної бази регулювання регіонального розвитку у відповідність до європейської.

В основі розробки нових стандартів державної регіональної політики має лежати усвідомлення того, що основоположним у дослідженні принципів та механізмів політики є визначення суб’єктів її розробки та втілення. На регіональному рівні уособлюється і реалізується, з одного боку, інтегрований інтерес приватних господарюючих суб’єктів, що трансформується у регіональний інтерес, а з іншого – державний інтерес. Тобто суб’єктами регіональної політики виступають і держава, і приватні господарюючі суб’єкти, і органи місцевого самоврядування, причому роль останніх значно зростає. Тому й дослідження функціонування регіональної економіки, а також напрямків державної регіональної політики, мають базуватися на розгляді можливостей узгодженого і гармонійного функціонування та реалізації приватного і державного інтересів, у тому числі на регіональному

рівні, як досліджується, зокрема, у роботі Чумаченка М. Г. [269]. Узгодження інтересів часто розглядається як важливий складник функціонування регіональних суспільних систем: «Ідеологія домінантності інтересів повинна спиратися на ринкове тлумачення теорії інтересів, за якою інтереси суспільства в цілому розглядаються як об'єктивна закономірність, що передбачає найповніше врахування інтересів конкретних індивідів кожного регіону, тому і регіоналізація економічного середовища має здійснюватися з таких самих позицій» [101, с. 89] та як «принцип прийняття економічних рішень, відповідно до яких здійснюються постійна взаємодія між представниками держави, регіону та господарюючими суб'єктами для …узгодженості спільно прийнятих рішень» [10, с. 57].

Державні інститути мають бути достатньо сильними і дієвими, щоб вирішити завдання підтримки в ефективному стані ринкового механізму. Разом з тим, державні інструменти мають доповнювати дію інструментів ринку.

Дослідженню методів узгодження різноспрямованих державного та ринкового інтересів присвячено праці закордонних та вітчизняних вчених. Так, у праці П. Самуельсона, В. Нордгауза «Економікс» [370] чітко акцентується важлива економічна роль держави у сучасній економіці. У працях Р. Катнера [351], А. Альстота і Б. Акермана [314] роль державного регулювання аналізується не з позицій протиставлення ринковому механізму, а в аспекті пошуку ефективної взаємодії обох інструментів при дослідженні економічного розвитку. Аналізу сполучення механізмів державного управління та ринкового саморегулювання, оптимального поєднання державного управління та ринкового саморегулювання присвячено праці таких вчених, як: В. В. Бірюков [9], О. В. Кузнєцова [109], А. І. Кредісов [106], Л. А. Швайка [274] та ін.

Перенесення акцентів у дослідженні взаємовідносин держави і ринку на розгляд впливу поєднання механізмів державного регулювання та

ринкового саморегулювання саме на регіональну економіку є нагальним і актуальним у наш час.

Додамо, що у розвитку економіки України економічній кризі передувала криза інституціональна, коли старі механізми регламентування регіональної політики не могли вирішувати виникаючі завдання, а нових механізмів не було створено [264]. Інституціональна криза потребує перегляду самої парадигми розвитку регіональної економіки, механізмів державного впливу на її функціонування, і відповідно, перегляду ролі держави. Тобто, ще раз підкреслюється потреба в активізації ролі держави у формуванні регіональної політики для розбудови єдиного інтеграційного економічного середовища у межах країни.

Державне втручання у регіональний розвиток – необхідний складник реформ на низовому рівні господарювання [328]. Держава є провідним суб’єктом регіональної політики, оскільки: 1) ключовою в процесі ринкової трансформації стає роль суб’єкта, мотивація стратегічних дій якого виходить із забезпечення національних інтересів; 2) вийти із депресивного стану жоден регіон самостійно не може, необхідна вагома й послідовна державна підтримка; 3) необхідною в умовах економічного реформування є максимальна концентрація державою матеріальних та фінансових ресурсів і свідоме тимчасове обмеження властивостей самостійного розвитку регіонів.

Світовий досвід та аналіз внутрішніх можливостей в Україні дають підстави стверджувати, що тільки постійний системний державний вплив дозволяє розв’язати проблеми регіонів і забезпечити сталий, збалансований, соціально орієнтований регіональний розвиток [88, с. 102]. В умовах значних соціально-економічних диспропорцій розвитку регіонів державна регіональна політика має спрямовуватись на згладжування диспропорцій у розвитку територій України шляхом диференційованого підходу до регіонів і мати на меті: розподіл фінансової підтримки, відрахування коштів від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів, запровадження системи державної компенсації за кредитами під інвестиційні проекти, запровадження

системи пільгового оподаткування інвестиційної діяльності, стратегічне планування розвитку регіонів тощо. При цьому важливо, щоб державна підтримка розвитку регіонів проводилась у формі цільового виділення коштів на реалізацію галузевих пріоритетів територіального розвитку, під спеціально розроблені точкові проекти – пов’язані зі структурною перебудовою економіки регіону та з максимальним використанням його внутрішнього потенціалу, оновленням основних фондів підприємств та створенням нових підприємств, реструктуризацією існуючих підприємств та диверсифікацією виробництва [130]. Це ще раз підтверджує думку про необхідність впливу на внутрішній потенціал економіки регіонів.

Державна регіональна економічна політика є органічною частиною загальної соціально-економічної політики держави, яка інтегрує регіональні та місцеві аспекти розвитку країни. Умови розвитку для суб’єктів господарювання формуються на регіональному та місцевому рівнях. Тому державна регіональна економічна політика є сукупністю організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на комплексний розвиток регіональних господарських систем, на досягнення цілей економічного зростання та суспільного добробуту.

Автори зазначають, що державна регіональна політика має спрямовуватись на забезпечення збалансованого розвитку територій. Саме від відношення держави до території проміжного щабля управління, яке проявляється у співвідношенні централізації та децентралізації в країні, ступеня самостійності регіональної влади у вирішенні питань місцевого значення, ставленні до проблемних територій, можливостей регіонального співробітництва залежать ресурсне забезпечення регіонів та просторовий розвиток в цілому [124].

Державне регулювання економічного розвитку регіонів реалізується через систему взаємоузгоджених елементів, таких, як: нормативно-правова база, бюджетно-фінансове регулювання та вибіркова підтримка окремих регіонів, пряме державне інвестування, державні регіональні програми

соціально-економічного розвитку, функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, розвиток міжрегіонального та прикордонного співробітництва. Комплексне управління регіоном передбачає активізацію внутрішніх зусиль кожного регіону для досягнення власних цілей розвитку [50, с. 79–88]. А однією з цілей державної регіональної політики є розробка підходів та інструментів до регулювання регіональної диспропорційності.

Як зазначають фахівці і як вказувалось вище, значні міжрегіональні диспропорції зумовлені недосконалістю механізмів державного регулювання розвитку регіонів, які спричиняють появу регіонів із низькими темпами розвитку і депресивних регіонів. Тому набуває актуальності розроблення напрямів державного регулювання розвитку депресивних територій, націлених на регулювання відмінностей у соціальному та економічному розвитку регіонів [27, С. 260].

Правильність такого підходу відображена і в інших дослідженнях. «Досвід інших країн свідчить про те, що стимулювання регіонального розвитку спочатку ґрунтувалось на принципах вирівнювання. Наприклад, подібного роду великомасштабна політика тривалий час здійснювалася у ФРН (по відношенню до земель колишньої НДР), в Італії (проблема Північ-Південь), Китаї, Японії, у низці інших країн. Подальше проведення реформ пов’язане з подоланням регіональних диспропорцій на основі підтримки певних галузей і виробництв, стимулювання міграції капіталів, подолання інфляційних процесів. І лише після цього пріоритетом повинна стати активізація інноваційних процесів, створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього бізнесу з одночасним посиленням ролі і збільшенням повноважень місцевих органів влади» [195, с. 64–136]. Особлива увага вченими і практиками приділяється проблемам регіонів із надмірно низьким рівнем розвитку (депресивним).

Оптимальне поєднання «держави» і «ринку» в окремо взятому регіоні досягається чітким розподілом сфери компетенції. Складовими частинами зазначеного механізму є: багатосуб’єктність формування політики

регіонального розвитку шляхом залучення до її розробки територіальних громад і підприємств; визначення місця регіону в економіці країни шляхом перетворення його на суспільно-територіальний комплекс із розвиненою економічною системою, визначення його внеску у добробут країни; розвиток міжмуніципальних відносин; індикативне планування регіонального розвитку; формування інституціональних структур підтримки приватного підприємництва, розвитку малого та середнього бізнесу. Узгодження двох інтересів – державного та приватного – означає поєднання у загальнодержавній політиці єдиних принципів і механізмів стосовно всіх без винятку територій із одночасною активною диференційованою політикою стосовно окремих суб'єктів. Визначення місця кожного регіону в державі з огляду на забезпечення його стабільного соціально-економічного розвитку є ключем до взаємоузгодження інтересів, і це ілюструє результативність регіональної політики. Крім того, є сфери діяльності, в яких держава обов'язково бере участь – це, перш за все, розвиток інфраструктури. Витрачання коштів на розбудову інфраструктури має бути обґрунтованим та ефективним [290].

На думку дослідників, відбувається обопільне пристосування механізмів реалізації економічних інтересів державного регулювання та ринкового саморегулювання. Все більше діють ринкові важелі, що обмежують втручання центру в регіональний розвиток. Елементами цього процесу є: створення великих корпорацій; застосування принципово нового підходу до формування інституціональних структур регіонального рівня з метою поліпшення умов діяльності приватного капіталу. Управління економічними процесами в регіоні виступає і забезпечує упорядкований, цілеспрямований вплив на суспільну працю. Для підвищення ефективності такого управління має бути створений самостійний об'єкт управління, як, наприклад, Рада регіонів Європи. Діяльність таких інституціональних структур має бути спрямована в бік підтримки приватного підприємництва, створення умов для його розвитку, захисту вітчизняних товаровиробників у

поєднанні з поглибленням регіональної міжнародної економічної інтеграції. На регіональний рівень необхідно перевести роботу фінансово-кредитних установ, заснувати регіональні гарантійні фонди, розширити до регіонального рівня систему виробничої кооперації. Поки що економіка адміністративно-територіальних одиниць певною мірою носить анклавний характер, що обмежує можливості дії приватного капіталу. У підприємницьких колах відсутня інформація про ринкову пропозицію на прилеглих територіях. Як результат, наприклад, у великих обсягах деякі області (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька) імпортують хімікати, металовироби, продукти, точні аналоги яких не можуть знайти збут в сусідніх областях, тому в регіоні скорочується їх виробництво [74].

Обопільне пристосування державного регулювання та ринкового саморегулювання яскраво проявляється у сфері інноваційної діяльності. Поширення інновацій в регіонах, яке призвело до динамічного економічного зростання, дало зрозуміти, що ефективність діяльності більшою мірою пов’язується із територією запровадження нових технологій. Підхід «згори-донизу» («*top-down*») – прямі державні інтервенції – недостатньо відповідав цій ситуації і поступився місцем горизонтальному підходу, за яким основними ставали умови, що забезпечують ефективну діяльність підприємств – наявність відповідної інфраструктури та її якість. Піднесення рівня інтеграційних процесів, взаємозв’язаності ринків також сприяло звуженню підходу «згори-донизу». Зазначені зміни розвинулись у два головних напрями регіональної політики – активний (необхідність якісно змінити структуру економіки) і пасивний (створення умов для більш ефективної роботи ринкових механізмів) [65, с. 5–6], [290].

Раніше для регулювання диспропорційності регіонального розвитку використовувалося регіональне планування, аналіз передумов і наслідків формування різних форм просторового розвитку, зокрема територіально-виробничих комплексів, і використання цих чинників при плануванні.

Складався комплексний народногосподарський план як основа для вирішення проблем на рівні окремих регіонів. Завданням регулювання диспропорційності було знаходження оптимальних територіальних пропорцій розміщення економіки, розробка науково обґрунтованої мережі населених пунктів, створення виробничої і соціально-побутової інфраструктури, краще використання природних, матеріальних і трудових ресурсів. Економічне районування і спеціалізація регіонів, а також поділ праці й економічна взаємодопомога (зокрема, нафто- й газопроводи, енергосистеми) – такі чинники сприяли міцності регіонів. Регіональне планування втілювалося у розробці програм розвитку регіонів. Це було обумовлене потребами суцільного державного регулювання економіки.

Нині для регулювання диспропорцій регіонального розвитку застосовуються інституційно-правові інструменти, зокрема, закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» та Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року і ДСРР на 2021-2027 роки, а також, регулювання диспропорцій відбувається ринковими механізмами.

Регіоналізація як процес, що має різну інтенсивність, вимагає вироблення і висвітлення різних підходів, принципів, методів і функцій до аналізу своєї сутності, зокрема, диспропорційності. Без опрацювання методологічних підходів до оцінювання та вимірювання диспропорційності неможливі розробка системи заходів та інструментів по її регулюванню. Розробка таких теоретико-методологічних засад стикається з проблемою чіткого виокремлення об’єкту, мети, способів регулювання. Чітке визначення цих трьох чинників є базисом для побудови теоретико-методологічних засад впливу на диспропорційність, від вірності та правильності яких у практичному сенсі залежить створення основ для ефективного регулювання диспропорційності.

Розробляючи питання побудови інституційних основ для державного регулювання розвитку регіонів та регіональної диспропорційності, слід звернутися і до питання пошуку теорії, на якій слід будувати систему

регулювання. Державне регулювання розвитку регіонів неможливо здійснювати на монетаристській основі, оскільки вона передбачає використання інструментів, якими можна регулювати ситуацію у короткостроковому періоді, і використання важелів, можливості впливу яких на мезорівні (рівні регіонів) є обмеженими. Серед важелів державної політики, побудованих на кейнсіанській теорії, варто розглянути інструменти впливу на сукупний попит (детальніше – у підрозділі 3.1). На рівні регіонів такими інструментами розширення сукупного попиту є збільшення платоспроможного попиту населення, зростання виробничих потужностей підприємств та обсягу інвестиційних ресурсів, а також посилення експортної орієнтації підприємств (за умови насичення внутрішнього ринку).

Таким чином, в основу теоретичних підходів до розробки системи стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів покладено вчення кейнсіанської та посткейнсіанської економічної наукової думки. Її обрано за слідування ідеям, які найбільш повно відповідають гіпотезі щодо можливості регулювання такого економічного явища, як диспропорційність. Так, у теорії Дж. М. Кейнса економіка має нерівноважний, звідси, динамічний, характер; важливу роль в економіці відіграють невизначеність майбутнього та адаптивні очікування агентів і суб’єктів економічної діяльності. Виходячи із динамічного характеру економіки, доцільно побудувати і динамічну модель стратегічного регулювання диспропорцій (розділ 5). Невизначеність майбутнього покладається в основу застосування методів нечіткої логіки до інтерпретації показників диспропорцій (розділ 4), і вона ж спільно із непрогнозованістю та адаптивним характером поведінки економічних суб’єктів призводить до необхідності розробки різних сценаріїв регулювання диспропорцій для різних регіонів і залежно від зміни показників диспропорцій у них (розділ 5).

Опрацювання методологічних підходів передбачає вироблення низки основоположних принципів, на яких буде конструюватися система регулювання диспропорцій, визначення методів регулювання

диспропорційності, за допомогою яких можна буде досягати найбільшого ефекту від використання диспропорцій, та функцій, які таке регулювання виконує у регіональній політиці.

Основоположні принципи регулювання диспропорційності регіонального розвитку формувалися і викристалізовувалися упродовж історії науки «регіонознавство» та реалізації регіональної політики, і при формуванні регіонального рівня господарювання і управлінні ним з боку місцевих та центральних органів.

Принципами регулювання диспропорційності можуть бути принцип максимізації результату (за П. Самуельсоном [370]) – максимізації прибутку чи мінімізації витрат.

До принципів регулювання регіональної диспропорційності пропонується віднести десять таких: принцип врахування та узгодження інтересів зацікавлених сторін, принцип самостійності та незалежності, принцип самозабезпечення, принцип досягнення паритетності методів регулювання, принцип партнерства, принцип оптимальності, принцип здатності сприймати управлінський вплив, принцип відповідальності, принцип винятковості, принцип логічної послідовності [289] (табл. 2.1).

Розглянемо детально вказані принципи регулювання диспропорцій регіонального розвитку.

Принцип врахування та узгодження інтересів сторін при регулюванні регіональної диспропорційності реалізується у виробленні такого інструментарію регулювання диспропорцій, за якого інтереси окремих регіонів та громад і держави щонайменше не перебувають у конфлікті одне з одним; він уособлює оцінювання ступеня задоволення інтересів сторін і висвітлюється у досягненні ними намірів, сформованих до початку реалізації політики регулювання диспропорцій. Принцип має три складника:

- інтереси щонайменше не перебувають у конфлікті одне з одним – це є ключовим моментом цього принципу;

- необхідним є оцінювання ступеня задоволення інтересів сторін;

Таблиця 2.1

Принципи регулювання диспропорційності соціально-економічного розвитку регіонів

Принципи	Реалізація принципів
1. Принцип врахування та узгодження інтересів зацікавлених сторін	Інтереси окремих регіонів та громад не перебувають у конфлікті один з одним; принцип реалізується у ступені задоволення інтересів сторін
2. Принцип самостійності та незалежності	Органи влади та місцевого самоврядування володіють достатньою кількістю організаційних, фінансових та кадрових ресурсів для забезпечення регулювання диспропорційності
3. Принцип самозабезпечення	Органи влади та місцевого самоврядування мають реальну здатність і повною мірою використовують власні ресурси та залучають зовнішні
4. Принцип досягнення паритетності методів регулювання	Ринкові та адміністративні регулятори впливають на диспропорції таким чином, щоб забезпечити рівномірність залучення ресурсів та однаковість вихідних умов
5. Принцип партнерства	Відбувається багатопланова взаємодія всіх відповідальних за регіональний розвиток і регулювання диспропорцій
6. Принцип оптимальності	При регулюванні диспропорційності забезпечується результат, визначений як найбільш ефективний на цей момент і при досягненні цих цілей
7. Принцип здатності сприймати управлінський вплив	Діють ефективні канали прямого і оберненого зв’язку між тими, хто приймає рішення, і тими, хто його реалізує
8. Принцип відповідальності	Регулювання диспропорційності має здійснюватися з огляду на забезпечення соціальної прийнятності, економічної ефективності та екологічної безпеки
9. Принцип винятковості	Держава втручається у регулювання тих процесів, що є надважливими для функціонування всієї системи регулювання диспропорцій і які не можуть регулюватися з боку приватного сектора чи громадських організацій
10. Принцип логічної послідовності	Адміністративні та прямі методи регулювання поступово заміняються економічними, пропагандистськими та непрямими

Джерело: авторська розробка.

- необхідним є визначення ступеня досягнення намірів, які були проголошені сторонами до початку реалізації політики регулювання диспропорцій.

Конфлікт інтересів у регулюванні диспропорційності може появлятися, зокрема, у закритті внутрішніх ринків для окремих виробників і відповідній монополізації ринків, у відсутності впливу на розподіл ресурсів. Конфлікт інтересів може відбутися: (1) у площині просторового розвитку – конфлікт економічних, соціальних та екологічних інтересів; (2) між державою та регіонами; (3) між органами влади й громадськістю. Вирішення конфлікту можемо назвати «регіональною згодою».

Так, до збільшення диспропорційності призводить невтручання держави у розподіл капітальних інвестицій та прямих іноземних інвестицій, що зумовлено недостатньою кількістю об’єктів для здійснення капіталовкладень або ж несприятливим інвестиційним кліматом на місцях.

Показовим є приклад інвестування у точкові проекти окремих регіонів, що не надає позитивного стимулу для зростання інших регіонів. Доцільно наперед правильно спрогнозувати вплив масштабних проектів на розвиток регіонів, оскільки загальна економічна ефективність в межах країни не обов’язково результується у таку ж ефективність відносно кожного регіону.

Звідси, місцева влада має довести важливість формування і реалізації власних інвестиційних стратегій з метою досягнення економічної ефективності від їх впровадження і завдяки цьому зберегти тенденції економічного зростання в регіонах [281], [291]. В Україні те саме можна сказати про побудову стадіонів, готелів і транспортної інфраструктури до спортивної мега-події – проведення фінальної частини чемпіонату світу з футболу Євро-2012. Вкладені кошти у реалізацію цих проектів у чотирьох регіонах не надали достатнього стимулу для розвитку сусідніх регіонів.

Принцип самостійності та незалежності реалізується у забезпеченні ресурсної та організаційної спроможності центральної та місцевої влади регулювати диспропорційність; дотримання цього принципу реалізується у

володінні необхідною кількістю фінансових, організаційних та кадрових ресурсів для забезпечення регулювання диспропорційності.

Організаційна спроможність регулювати диспропорційність полягає в наявності нормативно-правового забезпечення цього процесу. В Україні нормативно-правовим актом, який прямо врегульовує питання диспропорційності, є закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.). Про необхідність регіонального вирівнювання йшлося в ДСРР на період до 2015 року і йдеться у ДСРР на період до 2020 року та ДСРР на 2021-2027 роки. Також існує низка фінансових інструментів, які можна застосовувати до регулювання регіональної диспропорційності – зокрема, це міжбюджетні трансферти та Державний фонд регіонального розвитку, дія яких унормована Бюджетним кодексом України (редакція 2014 р.). Необхідність впливу на регіональні диспропорції означена і в законі України «Про засади державної регіональної політики» (2015 р.).

Ресурсна спроможність полягає у наявності коштів у держави для проведення регулювання – кошти для регулювання виділяються на реалізацію згаданих вище нормативно-правових актів і зі згаданих бюджетних коштів (міжбюджетних трансфертів та коштів Державного фонду регіонального розвитку). Ресурсна спроможність – це обсяг доходів місцевих бюджетів і його достатність для виконання покладених повноважень, а також це можливість залучати кошти з інших джерел. Такими фінансовими ресурсами підтримки регіонів є: кошти Державного фонду регіонального розвитку, інвестиції, трансферти з державного бюджету (базова дотація), субвенції на соціально-економічний розвиток, кредитні ресурси (у т.ч. запозичення міських рад) та кошти міжнародних фінансових організацій, надані у рамках реалізації різних проектів. За допомогою фінансових ресурсів підтримки держава регулює диспропорційність безпосередньо, а за допомогою визначення обсягів місцевих бюджетів – опосередковано [283].

Ресурсне забезпечення розвитку регіонів та громад в Україні є проблемою, яка з різним успіхом, проте лише частково вирішувалася

упродовж тривалого часу. Система надання фінансової підтримки територіям завжди перебувала у значній залежності від рішень вищих органів влади, що не залишало місцевим органам влади та органам місцевого самоврядування простору для дій та прояву ініціативності у пошуку ресурсів. Поєднання дозвільних та рестриктивних інструментів при формуванні політики фінансової підтримки регіонів призводить до подальшого розростання масштабів залежності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування від рішень центральних органів влади. А пошук місцевою владою ресурсів для розвитку тривалий час полягав у намаганнях балансувати між необхідністю фінансового забезпечення захищених статей видатків і акумулюванням коштів для розбудови господарства та інфраструктури [283].

Недостатність фінансових ресурсів для розвитку регіонів зумовлена низкою чинників: більшість регіонів не мають достатньої податкової бази, є непривабливими для інвесторів, мають недостатньо потенційних можливостей та об’єктів для залучення коштів міжнародних організацій на реалізацію різних проектів. Відповідно, такі регіони більше за інших потерпають від нестачі ресурсів і тому потребують використання різноманітних механізмів та інструментів фінансової підтримки свого розвитку [283].

Принцип самостійності та незалежності напряму пов’язаний із децентралізацією влади. Необхідна кількість матеріально-фінансових ресурсів, достатня кількість правових важелів, повноважень, функцій та відповідальності, компетенцій щодо управління територіями – це є складники регулювання регіонального розвитку, а відповідно, і диспропорційності регіонального розвитку. Питання досягнення певного рівня децентралізації означає передання на низовий рівень – рівень громад – повноважень щодо самоврядного розвитку території, і відповідно, закріплення за громадами визначеного обсягу ресурсів. Питання кадрового забезпечення реформ на регіональному рівні є дотичним до питання зміни

системи регулювання регіонального розвитку, появи громад, формування виконавчих органів у районних та обласних радах, створення інституту префектів як контролюючих органів на рівні регіонів та районів. На практиці це означає зміну підходів до управління територіями, до формування почуття відповідальності за розвиток «підпорядкованої» території, почуття господарності. Передбачається, що це має втілитися і в зміну системи здійснення регіональної політики на місцях.

Принцип самозабезпечення реалізується у використанні місцевих ресурсів повною мірою і також використанні небюджетних коштів, залученні кредитів, міжнародної технічної та дослідницької допомоги.

Самозабезпечення як основа розвитку регіону означає реальну здатність місцевої влади знаходити й мобілізувати ресурси для власного самоврядного розвитку. Самозабезпечення має три складові частини: використання ресурсів, переданих з державного бюджету; використання інших залучених ресурсів – кредитів, грантів, міжнародної технічної та дослідницької допомоги; розкриття внутрішнього потенціалу.

Проблемою у системі розподілу субвенцій на соціально-економічний розвиток є така, що механізм розподілу субвенцій заснований на суб’єктивних рішеннях органів влади, через що значно ускладнена реалізація принципу самостійності місцевих бюджетів у мобілізації доходів та їх витрачанні. Із 2015 р. Бюджетним кодексом України запроваджено нові види субвенцій: освітня, медична, субвенція на підготовку робітничих кадрів, субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру, базова дотація і реверсна дотація. Очікується, що у такий спосіб відбудеться зменшення суб’єктивного впливу на систему виділення трансфертів з Державного бюджету [283].

Тривалий час низьким був ступінь залучення регіонів до міжнародних фінансових проектів. На рівні регіонів в Україні реалізовувались різні проекти за рахунок фінансових інструментів ЄС. У 2007-2013 рр. допомога надавалася з декількох джерел, найперше – з коштів Національної

індикативної програми для України Європейського інструменту сусідства та партнерства (бюджет на період 2011 – 2013 рр. становив 470,1 млн. євро, за даними Євростату). У цій програмі брали участь Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Одеська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька області. Інші регіони були незначною мірою охоплені проектами міжнародної технічної та фінансової допомоги і тому позбавлені великого обсягу ресурсів [176], [283].

У програмному періоді ЄС 2014-2020 рр. реалізується низка інших проектів, до яких залучена значна кількість об’єднаних територіальних громад. Кошти транскордонних, міжрегіональних та регіональних програм Інструменту європейського сусідства та партнерства не мають національного розподілу, а виділяються на реалізацію багатосторонніх проектів, які відбираються на конкурсній основі. Основними програмами, які були поширені в Україні, в цьому контексті є програми прикордонного співробітництва на вказаний період. У цей час Україна мала доступ до трьох програм прикордонного співробітництва: «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна» (бюджет програми – 68,6 млн. євро), «Україна-Польща-Білорусь» (186,2 млн. євро), «Україна-Румунія-Молдова» (126,7 млн євро). Крім цього, заявники з України брали участь у конкурсах на фінансування проектів в рамках регіональної програми «Чорне море» (бюджет програми – 21,3 млн євро), а також міжрегіональних програмах «Центральна Європа» та «Південно-Східна Європа» [176], [283].

Окремі міжнародні проекти – зокрема, EUROPEAID, USAID, UKAID – допомагають вирішувати нагальні проблеми розвитку економіки окремого регіону. Їхні кошти надаються на вирішення окремих критичних проблем – наприклад, житлово-комунального господарства. Зокрема, в Україні діє відбір міст до участі в проекті «Муніципальна енергетична реформа» Агентства США з міжнародного розвитку. Особлива увага за цим напрямом приділяється реалізації проектів, спрямованих на енергозбереження та економію природного газу. [283]

Участь місцевої влади у проектах, які фінансуються за кошти фондів та програм різних країн, зокрема, країн ЄС, могла б стати вагомим фінансовим додатком до вирішення місцевих питань. Проте на заваді цьому стоять:

- відсутність доступної інформації щодо проектів – часто місцеві ради не володіють інформацією про існування проектів взагалі або не знають, де потрібно знаходити інформацію про них;

- технічна складність подання заявки на участь у проекті, необхідність у стислий строк підготувати великий за обсягом, розгорнутий, економічно обґрунтований та достовірний бізнес-план проекту, економічна потреба у якому ще має бути підтверджена фахівцями і який має бути представлений англійською/французькою мовою [283].

Дотримання принципу самозабезпечення є важливим і при розкритті внутрішнього потенціалу регіонів. Нині можна говорити про недосконалість інструментів розкриття внутрішнього потенціалу регіонів. Інституційним інструментом розкриття внутрішнього потенціалу регіону є регіональні стратегії. У чинних стратегіях регіонального розвитку відсутні системний і всебічний аналіз внутрішнього потенціалу регіону та визначення способів його використання. У стратегіях присутній аналіз окремих галузей та сфер діяльності, які становлять господарську основу для певного регіону, проте він не має стратегічної спрямованості як загалом, так і в контексті підвищення інвестиційної привабливості регіонів зокрема. З тексту стратегії інвестору важко дійти висновків про можливість здійснення капіталовкладень. Відповідно, проведений у такий спосіб аналіз розвитку окремих галузей та сфер діяльності не сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу регіону [283].

Використання фінансових ресурсів із фондів у загальнодержавному контексті дозволить досягти більш ефективного регулювання диспропорцій. Однак лише за умов розкриття внутрішнього потенціалу можливе «підтягнення» соціально-економічного стану регіону до більш високого рівня розвитку та виведення регіону на траєкторію зростання. Тим самим можна

зменшити необхідність у виділенні додаткових коштів на соціально-економічне забезпечення регіону, а звідси заощадяться кошти на соціальні питання та питання збереження довкілля.

Принцип досягнення паритетності методів регулювання реалізується в оптимальному співвідношенні методів, що застосовуються для регулювання диспропорційності. Воно проходить на основі нормативно-правової бази і задіяння ринкових регуляторів. За відсутності норм, які регулюють насичення ресурсами окремих адміністративно-територіальних одиниць, ринкові регулятори чинять надмірний вплив на диспропорційність, провокуючи її розростання. Адміністративні регулятори повинні забезпечити рівномірність ресурсів та вихідних умов. У цьому аспекті закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» спрямований на регулювання диспропорційності пост-фактум. Натомість, більшої ваги повинні мати нормативно-правові акти, спрямовані на регулювання вихідних умов. Це може бути ДСРР, заходи щодо проведення структурних реформ, вирівнювання податкового потенціалу, сприяння ефективній та рівномірній у регіональному розрізі зайнятості.

Усі методи регулювання диспропорційності, що випливають із цього принципу, можна поділити на стимулюючі та рестриктивні (обмежуючі).

Принцип партнерства полягає у взаємодії всіх зацікавлених сторін та тих, хто відповідальний за регіональний розвиток і регулювання регіональної диспропорційності. Здійснюючи регіональну політику на місцях, місцева влада та органи місцевого самоврядування повинні всебічно взаємодіяти з іншими сторонами, які мають вплив на регіональний розвиток та зацікавлені у ньому. На практиці це реалізується в участі всіх зацікавлених сторін в ухваленні основних параметрів бюджетного планування на місцях, стратегій регіонального розвитку, інвестиційних стратегій та інших інституційних документів розвитку регіону. Також цей принцип означає активну участь громадян у здійсненні регіональної політики. З метою сприяння участі громадян у реалізації вказаного принципу ухвалено низку нормативно-

правових актів та розроблено проекти інших нормативно-правових актів. Серед них слід назвати: закони України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» (2009 р.), «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), «Про співробітництво територіальних громад» (2014 р.), «Про органи самоорганізації населення» (2001 р.), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015 р.) зі змінами щодо добровільного приєднання територіальних громад сіл, селищ до територіальних громад міст республіканського Автономної Республіки Крим, обласного значення (2018 р.). Суспільний консенсус у реалізації державної регіональної політики, досягнутий у межах однієї території, сприяє її узгодженому й ефективному розвитку, і якщо цей принцип буде застосовуватися у всіх регіонах, то при регулюванні диспропорцій можливо досягнути загальної ефективності у межах країни.

Принцип оптимальності реалізується у забезпеченні результату, визначеного регулятивними документами по регіональній політиці як оптимальний (найкращий на цей момент).

Регулювання регіональної диспропорційності повинне здійснюватися з метою досягнення результату, встановленого у чинних нормативно-правових документах – у законах України «Про стимулювання регіонального розвитку» (2005 р.), «Про засади державної регіональної політики» (2015 р.), у ДСРР (2020 р., 2027 р.), у регіональних стратегіях, а також у планах заходів з їх реалізації і щорічних програмах соціально-економічного та культурного розвитку регіонів. Якщо у державних стратегіях регіонального розвитку параметри досягнення рівномірності у диспропорційності можуть бути вказані абстрактно, загальними фразами – «досягнути рівномірність», «усунути надмірну диспропорційність», «вирівняти показники», то у регіональних стратегіях та програмах оптимальність у регулюванні диспропорційності (внутрішньої регіональної диспропорційності) має бути визначена конкретно, із зазначенням межових показників рівномірності або конкретних цифр. У законі України «Про стимулювання розвитку регіонів»

та у ДСРР під оптимальністю повинен матись на увазі перелік конкретних механізмів і дій, які призведуть до досягнення бажаних показників як наслідок регулювання диспропорційності.

За основу досягнення оптимальності можна взяти положення про максимізацію результату, запропоноване П. Самуельсоном, коли пропонується одночасно досягати максимального результату при витрачанні мінімальних ресурсів.

Принцип здатності сприймати управлінський вплив та обопільності (двосторонньості) регулювання реалізується через наявність зворотнього зв'язку між тими, хто приймає рішення, та тими, хто їх реалізовує, і наявність каналів такого зв'язку.

Регулювання регіональних диспропорцій – це управлінська діяльність, результативність та ефективність якої залежить від якості проходження управлінського сигналу. Результативність залежить від того, як чітко й зрозуміло будуть сформульовані основи регулювання диспропорцій. Трансформуючись в засоби управлінського впливу, механізми регулювання диспропорцій мають бути зрозумілими й реалістичними для виконання. Також канали проходження управлінського сигналу повинні бути постійними й діючими. Зокрема, реалістичності й реалізованості управлінського впливу по регулюванню диспропорцій може сприяти чітка ієрархія документів, які стосуються питань регулювання диспропорцій – тобто підпорядкованість усіх нормативно-правових актів цій темі, напрямку й одне одному: ДСРР повинна бути підпорядкована законам України «Про стимулювання розвитку регіонів» та «Про засади державної регіональної політики». На основі ДСРР формуються регіональні стратегії. Нормативно-правові документи центрального рівня, які стосуються питань регіонального розвитку, повинні бути імплементовані у систему документів, які стосуються реалізації всієї соціально-економічної, а також і гуманітарної політики. Зокрема, це стосується відповідності державної стратегії програмам діяльності Уряду України.

Зі свого боку, щорічні програми розвитку регіонів формуються на основі регіональної стратегії та плану заходів з реалізації регіональної стратегії, а план заходів з реалізації ДСРР має бути основою для формування планів заходів з реалізації регіональних стратегій. У такий спосіб механізми регулювання диспропорційності, створені у ДСРР та згаданих законах, матимуть конкретні вираження для регіонів в аспекті надання місцевою владою відповіді на питання, до яких значень мають бути доведені зазначені показники. Тим самим відбудеться саморегулювання показників у регіонах і «знизу» на основі розкриття внутрішнього потенціалу розвитку регіону. Також з метою надання відповіді на питання, наскільки ефективними та успішними є дії центральних органів влади у регулюванні диспропорційності, доцільно апробувати та надалі використовувати механізми моніторингу й контролю за реалізацією заходів, громадської участі у виконанні тих чи інших рішень, програм і т.п., що і забезпечить встановлення механізму зворотнього зв’язку між тими, хто приймає рішення, та тими, хто їх реалізує.

Такі заходи призведуть до посилення ефективності від здійснення регулювання регіональних диспропорцій, дозволять сформувати струнку й гнучку систему регулювання показників соціально-економічного й екологічного розвитку регіонів з метою недопущення появи надмірних диспропорцій [295].

Принцип відповідальності реалізується через розбудову механізму забезпечення настання відповідальності за ухвалені рішення щодо регулювання регіонального розвитку і також забезпечення соціальної прийнятності, економічної ефективності та екологічної безпеки при задіянні механізмів та інструментів регулювання диспропорційності.

Усі дії по регулюванню регіональної диспропорційності мають здійснюватися з урахуванням відповідальності за їх наслідки. При ухваленні рішень щодо введення в систему регулювання диспропорційності тих чи інших інструментів варто наперед прораховувати їх соціальну

сприйнятливість, економічну ефективність та екологічну безпеку. Так, рішення про реалізацію інвестиційних проектів в якомусь окремому регіоні і надання фінансування з державного бюджету буде вигідним для певного регіону, однак необов'язково для інших, навіть сусідніх. Тому на фінансування окремих, точкових проектів можуть виділятися кошти з програм, що стосуватимуться структурних перетворень економіки конкретного регіону. Такі інструменти, як державне замовлення та державно-приватне партнерство, є більш вигідними у контексті регулювання міжрегіональної диспропорційності, оскільки вони впливають на міжрегіональні зв'язки і через них можна впливати на показники диспропорційності. Надання субсидій є вигідним у плані подолання нерівномірності у доходах. Виділення трансфертів із Державного бюджету місцевим на вирівнювання фінансової спроможності є вигідним й ефективним у плані регулювання диспропорційності. Кошти, виділені з Державного бюджету України на регулювання диспропорційності, повинні витрачатися ефективно і за цільовим призначенням. Контроль за ефективністю державної регіональної політики у сфері регулювання диспропорційності повинен бути і державним, і громадським. Задіяння кожного із зазначених інструментів повинне відбуватися за дотримання параметрів екологічної безпеки, з урахуванням екологічних норм та стандартів. Лише в такому випадку можна говорити про ефективність і стратегічність регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

Формування сучасної системи регулювання регіонального розвитку, здатної бути адаптивною до змін соціально-економічної та суспільно-політичної ситуації, передбачає проведення структурної перебудови в економіці регіонів, зменшення диспропорцій внутрішнього регіонального розвитку. Така система має будуватися на принципах винятковості і логічної послідовності. Принцип винятковості полягає в тому, що держава впливає лише на ті процеси (явища), які не можуть перебувати під впливом приватного сектора або громадських організацій внаслідок важливості таких

процесів (явищ) для забезпечення функціонування всієї системи або внаслідок неодержання прибутків від цих процесів (явищ). Принцип логічної послідовності полягає у поступовій заміні адміністративних та прямих методів регулювання економіки регіону на економічні та непрямі методи регулювання, а також у заміні директивного планування на переважно індикативне чи регулятивне тільки в результаті створення для цього відповідних соціально-економічних передумов (формування виробничої, фінансової та соціальної інфраструктури, існування різноманітних форм власності господарюючих суб'єктів) та відповідного врегулювання ситуації у правовому полі. У сукупності в умовах сучасної України реалізація такого принципу на рівні регіонів є важкою.

Варто додати, що усі принципи реалізуються в єдиному полі і на їх основі має втілюватися державна політика регіонального розвитку. Спільним підходом до визначення основного на цьому етапі принципу може бути необхідність дотримання параметрів сталого розвитку – реалізація принципу має забезпечувати баланс економічних, соціальних та екологічних інтересів.

Таким чином, основу формування системи і концепції стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів складає усвідомлення триєдності державного управління, ринкового саморегулювання та регіонального самоуправління, розуміння вагомої ролі держави у трансформації регіональної політики та розбудові регіонального і місцевого рівнів господарювання, орієнтування на посткейнсіанський підхід до побудови теоретико-методологічних основ регулювання диспропорцій, що передбачає модифікацію ролі держави у регіональній політиці, а також запропоновані принципи регулювання диспропорцій. Такі основи і єдність та рівнозначність принципів стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів стають інструментом розширення методологічної бази впливу на диспропорції за рахунок розробки методів та функцій регулювання диспропорцій і наукових підходів до моделювання стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

2.2. Методи та функції стратегічного регулювання диспропорцій в економічній та соціальній сферах розвитку регіонів

Господарський механізм сучасної ринкової економіки виступає як єдине ціле, що складається з ринку (конкуренції) і неринкового (корпоративного і державного) регулювання. Дія державного і ринкового механізмів на мезорівні господарювання (на рівні регіонів) відбувається в одній площині. Із одноплощинності дії державного і ринкового механізму господарювання випливає, що держава і ринок є взаємодоповнюючими елементами господарювання. У цьому аспекті важливим представляється розгляд механізму поєднання державного управління і ринкового саморегулювання, що вбачається основою для розбудови економіки та соціальної сфери країни та її окремих територій.

Державне регулювання регіонального розвитку здійснюється за допомогою регіоналізації загальної соціально-економічної політики центру і використання інструментів власне регіональної політики [116], [109]. Внаслідок того, що конкретні механізми, які застосовуються в тому чи іншому випадку, багато в чому перетинаються, а результати відслідковуються за допомогою системи регіональних індикаторів, виникає завдання системного виявлення спільного поля і взаємної суперечливості методів державного впливу на регіони.

Сформовані вище принципи регулювання диспропорцій регіонального розвитку є основою для формування загальної методології дослідження сутності диспропорцій, їх загроз та позитивних рис, небезпеки їх поширення та можливостей регулювання. Принципи складають конструкцію методології дослідження диспропорцій, є базою для їх регулювання і вироблення заходів з окреслення загальної картини регулювання диспропорцій та шляхів їх зменшення або подолання. Конкретний інструментарій вироблення методології регулювання диспропорцій складають методи, функції, а також моделі.

Методи регулювання диспропорційності в своїй основі спираються на встановлення певного типу відносин між державою та регіонами у реалізації регіональної політики та узгодження державного і регіонального інтересу.

Методи регулювання диспропорційності виступають і базовою конструкцією регулювання, і також стримувачами (тобто такими елементами системи, які не дають змоги диспропорціям надмірно розростатися). Згідно з теорією державного регулювання економіки, методи державного регулювання бувають правові, адміністративні (заборона, дозвіл, примус), організаційні (взаємовідносини, у т.ч. суб'єктно-об'єктні), економічні.

Методи стратегічного регулювання диспропорцій регіонального розвитку подано у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Класифікація методів регулювання диспропорційності соціально-економічного розвитку регіонів

Визначальна ознака методу		Види методів
За способом дії	⇒	Прямі та непрямі
За походженням	⇒	Внутрішні (вбудовані) і зовнішні (запозичені)
За напрямками впливу	⇒	Стимулюючі, дестимулюючі (рестриктивні) і нейтральні
За метою впливу	⇒	Нейтралізації і підтягнення
За точками впливу	⇒	Вихідні і постфактум
У залежності від тривалості отримання ефекту	⇒	Короткострокові і довгострокові
За унормуванням	⇒	Методи, визначені у нормативно-правових актах, і неунормовані

Джерело: авторська розробка.

За способом дії методи регулювання диспропорцій, відповідно до загальної класифікації методів, що застосовуються у теорії державного регулювання економіки, можна поділити на прямі та непрямі. Прямими методами регулювання регіональної диспропорційності є ті, використання яких спрямоване на зменшення критичних (максимальних або мінімальних) показників розвитку регіонів і на встановлення можливих параметрів регулювання диспропорційності. Непрямі методи, серед яких вагому роль відіграють регулятивні, – це ті методи, що впливають на розмір диспропорційності за допомогою створення умов для вирівнювання цієї диспропорційності або умов для її регулювання (подолання, зменшення чи ефективного використання).

Прямими методами регулювання диспропорційності можна назвати встановлення розмірів соціальних стандартів, державні замовлення (у їх рамках – державні контракти), вирівнювання обсягів видатків з місцевих бюджетів на одну особу, субсидії населенню на оплату житлово-комунальних послуг, міжбюджетні трансферти (субвенції), Державний фонд регіонального розвитку, визначення обсягів місцевих бюджетів та часток надходжень від податків та зборів, які залишаються в регіонах і громадах, інші фінансові ресурси підтримки, дотації підприємствам.

Регулятивними методами регулювання диспропорційності можна назвати розподіл капітальних інвестицій, міжрегіональне співробітництво, співфінансування державою капітальних проектів в окремих регіонах, сприяння залученню прямих іноземних інвестицій, встановлення спеціальних податкових режимів та спеціальних режимів господарської діяльності.

Регулювання регіональної диспропорційності транслюється на узгодження ринкового саморегулювання та державного регулювання економіки у тому сенсі, що на межі зіткнення регіональної ринкової (природної, іманентної) нерівномірності та державної (регульованої) рівномірності встановлюється баланс рівномірності**.** Іншими словами, досягнути оптимуму регулювання диспропорційності можливо, якщо

можливо досягнути й узгодженості у регулюванні масштабів диспропорційності тими чи іншими державними і ринковими регуляторами.

За походженням методи можуть бути внутрішніми (вбудованими) та зовнішніми (запозиченими). До необхідності виділення таких методів призводить потреба у виокремленні моменту, за яким закінчується вільний вплив ринку на диспропорційність регіонального розвитку і можливо застосовувати регулюючий вплив держави. Внутрішні методи, хоча їх дія і обумовлена нормативно-правовими інструментами, змінюють показники соціально-економічного розвитку регіонів (відповідно, і масштаби регіональної нерівномірності) постійно, незалежно від цих самих показників соціально-економічного розвитку регіонів. До внутрішніх належать міжбюджетні трансферти та податки. Зовнішні ж методи є інструментами прямого впливу, які можуть використовуватися періодично, у разі потреби; також такі методи прямо впливають на соціально-економічну ситуацію в регіонах і непрямо – на масштаби регіональної диспропорційності. До зовнішнього методу в Україні можна віднести методи формування Державного фонду регіонального розвитку.

За напрямками впливу методи можуть бути стимулюючими, дестимулюючими (рестриктивними) і нейтральними.

Стимулюючими методами регулювання диспропорційності є розподіл капітальних інвестицій в цілому по регіонах, розподіл прямих іноземних інвестицій, окремі податки (податок на доходи фізичних осіб), розробка проектів міжрегіонального співробітництва, формування кластерів. Такі методи здатні покращувати показники соціально-економічної діяльності в регіонах, і якщо позитивний ефект зростання показників одного регіону розповсюдиться на інші регіони, то у такий спосіб зменшаться регіональні диспропорції. Інакше вказані методи можна вважати нейтральними.

Дестимулюючими методами є також окремі податки (зокрема, податок на майно). Ці податки не сприяють покращенню показників соціально-економічного розвитку регіонів і тому не можуть сприяти зменшенню

регіональної диспропорційності. Однак якщо вони не погіршують показники розвитку регіонів, то їх можна вважати нейтральними.

Суто (безумовно) нейтральним методом можна вважати стимулювання інвестиційної діяльності за допомогою підтримки розробки капітальних проектів, що стосуються одного регіону, державно-приватне партнерство, державне замовлення. Такі методи належать до нейтральних тому, що наперед важко прорахувати, будуть такі методи мати вплив на інші регіони чи ні. До нейтральних методів можна віднести і вирівнювання обсягів видатків з місцевих бюджетів на одну особу.

За метою впливу методи можуть бути «нейтралізації» і «підтягнення». Метод нейтралізації піків диспропорційності (мінімуму та максимуму диспропорційності) можна застосовувати до економічних показників; за його допомогою впливають на загальну картину рівномірності (домірності) показників. Метод підтягнення варто застосовувати до показників, які значною мірою не досягають середнього рівня. Однак ефективність такого підтягнення залежить від розкриття внутрішнього потенціалу регіону, тобто від того, наскільки сам регіон може ефективно використати місцеві ресурси.

За точками впливу методи регулювання диспропорцій регіонального розвитку можна поділити на вихідні і постфактум**.** Теоретична можливість дії цих методів випливає із розглянутого у п. 2.1 принципу паритетності методів регулювання. Вихідними є ті методи, які регулюють диспропорційність на початковому етапі, за допомогою ухвалення відповідних нормативно-правових документів та встановлення рамкових умов дій певного інструменту. Постфактум, «наздоганяючі» методи – це ті, які спрямовані на результат – на вирівнювання результату. Такими методами є надання субсидій, субвенцій. Від того, як досягається баланс у застосуванні вихідних та постфактум-методів, залежить успішність регулювання диспропорційності.

У залежності від тривалості отримання ефекту методи можна поділити на короткострокові і довгострокові. Для подолання соціальних диспропорцій

використовуються короткострокові методи, а для зменшення економічних – довгострокові. Наприклад, пряме державне інвестування є методом довгострокового впливу на економічні диспропорції. Адже досягнення рівномірності за економічними показниками у довгостроковому аспекті може сприяти подоланню нерівномірності за соціальними показниками.

До класифікації методів регулювання диспропорційності варто додати поділ на методи, визначені у нормативно-правових актах (у законах України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.), «Про засади державної регіональної політики» (2015 р.), ДСРР на період до 2020 року і ДСРР на 2021-2027 роки і неунормовані.

Можна також виділити групу практичних методів, якими є господарська діяльність самих регіонів, тобто соціально-економічна діяльність у межах регіонального економічного комплексу.

Серед методів державного регулювання регіонального розвитку на особливу увагу заслуговують правові норми, що повинні створювати основу для стабільного розвитку регіонів і максимально ефективної віддачі від функціонування господарських комплексів.

У правовому полі регулювання питань регіонального розвитку нині існують такі проблеми:

- відсутність у нормативно-правових актах єдиних первинних юридичних норм з окремих питань регіонального розвитку. Незважаючи на нещодавнє (у 2015 р.) унормування поняття «регіон» у законі України «Про засади державної регіональної політики», такої загальнопоширеної норми – регіон – не існує. Власне, є визначення поняття «регіон» у законі України «Про стимулювання розвитку регіонів», однак тільки в сенсі значення терміну для цього закону. Концепція державної регіональної політики (2008 р.) пропонує визначення регіону також в межах виключно Концепції: «регіонами, у визначенні цієї концепції, є ...». У ДСРР також оперують поняттям «регіон» без його тлумачення. Також поки що залишається

відкритим питання узгодження і співвіднесеності термінів «регіон», «область», «адміністративно-територіальна одиниця»;

- при розробці нових нормативно-правових актів об'єктивно виникає потреба використовувати поняття «регіон» і т.п., однак часто не використовуються відсилочні норми до інших законів, а формулюються правові норми у вигляді «понять цього закону», «у розумінні цього закону». Це сприяє збільшенню замкненості окремих сегментів правового поля, неможливості встановлення єдиного предмету регулювання суспільних відносин у регіональній сфері, різному тлумаченню окремих понять;

- значна кількість територій в Україні є депресивними, причому поняття «депресивна територія» чи «депресивний регіон» широко аналізуються у науковій літературі. До таких територій за різними критеріями можна віднести райони, області, окремі населені пункти. Однак для вироблення заходів державного впливу на подолання чи зменшення депресивності має бути сформульована чітка законодавча норма – «депресивна територія». У законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.) є поняття «депресивна територія», а у Концепції державної регіональної політики (2001 р.) така норма вживається без роз'яснення її суті. У законі України «Про Генеральну схему планування території України» визначено тільки «території, які потребують державної підтримки» (2002 р.);

- слабким є зв'язок конституційних норм та законів, які стосуються питань регіонального розвитку, і реалізація конституційних норм у законах. Конституційними нормами регулюються окремі аспекти розвитку регіонів, зокрема питання територіального устрою України (розділ IX, X), система місцевих державних адміністрацій (розділ VI), система місцевого самоврядування (розділ XI). Вказані норми реалізовані у відповідних законах – «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), «Про місцеві державні адміністрації» (1999 р.), «Про Генеральну схему планування території України» (2002 р.). У Концепції державної регіональної політики (2008 р.)

містяться норми про предмет, форми та методи державного регулювання розвитку регіонів. Реалізації також потребує конституційна норма про адміністративно-територіальний устрій, що якраз і передбачено у проекті Плану заходів з реалізації Концепції державної регіональної політики;

- нормативно-правове поле, що регулює регіональний розвиток, містить незначну кількість законів як нормативних актів найвищої юридичної сили, і також кодифікованих нормативно-правових актів. Аналіз конфігурації правового поля, що стосується проблем регіонального розвитку в Україні, його кількісних та якісних параметрів, переліку нормативно-правових актів, які прямо чи опосередковано стосуються питань регіонального розвитку, дають підстави стверджувати, що переважну частку серед актів займають підзаконні нормативно-правові акти. За оцінками експертів, закони займають не більше 10 % від усіх чинних нормативно-правових актів. Така незначна частка законів є ознакою неможливості побудови чітких конструкцій «конституційна норма – закон – підзаконний акт». Від розподілу предметів регулювання серед законів та підзаконних актів залежать правові можливості врегулювання окремих питань регіонального розвитку. На нашу думку, вся система нормативно-правових актів, що прямо чи опосередковано регулюють питання регіонального розвитку, має бути кодифікована, наприклад, через ухвалення муніципального кодексу, який би забезпечував узагальнене та системне регулювання цієї групи суспільних відносин. Крім того, розробка такого кодексу дозволила б, з одного боку, уникнути дублювання основоположних понять регіональної політики – «регіон», «державна регіональна політика», «депресивна територія», «макрорегіон», «мікрорегіон», а з іншого – збільшила б кількість бланкетних правових норм, зменшивши кількість відсилочних;

- незначною є частка законів та підзаконних актів, що безпосередньо стосуються питань регіонального розвитку, у загальному масиві нормативно-правових документів України. Незважаючи на необхідність застосування правових інструментів до регулювання перебігу суспільних подій на

регіональному рівні, кількість нормативно-правових актів, предметом регулювання яких виступає власне регіональний рівень державної політики, є незначною. Зокрема, це закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), «Про місцеві державні адміністрації» (1999 р.), «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.), «Про державні цільові програми» (2004 р.), а також «Концепція державної регіональної політики» (2001 р.), «Концепція державної регіональної політики» (2008 р.) та Концепція реформування місцевого самоврядування (2014 р.), ДСРР на період до 2020 року (2014 р.) і ДСРР на 2021-2027 роки (2020 р.). Питань регіонального розвитку стосуються окремі норми Бюджетного, Податкового та Земельного кодексів. Однак, у правовому полі довго не існувало базового закону щодо регулювання розвитку регіонів. Таку прогалину нині намагається заповнити закон України «Про засади державної регіональної політики» (2015 р.), що став правовою основою реалізації державної регіональної політики її суб’єктами;

- нечітким є правове визначення суб’єктів регулювання регіонального розвитку. Основним центральним органом виконавчої влади, який реалізує регіональну політику в регіонах і залучає регіони до формування регіональної політики, нині є Міністерство розвитку громад та територій України. Серед його завдань – участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної регіональної політики; сприяння узгодженню діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у цій сфері, залучення громадськості до участі у підготовці та обговоренні проектів відповідних рішень органів державної влади. Потреба у виникненні окремого суб’єкта регулювання суспільних відносин у сфері регіонального розвитку виникла давно і була втілена у створенні цього міністерства. Для того, щоб діяльність такого міністерства не носила міжвідомчий характер, сфери суспільних відносин, регулювати які покликане це міністерство, мають бути чітко виокремлені;

- відсутня нормативно врегульована методологія інтегрального оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів. Для цілей стратегічного планування і прогнозування розвитку регіону необхідно мати єдиний критерій, за яким можна оцінити стан цього регіону і визначити його місце серед інших регіонів. На сьогодні такими критеріями є показники ВДВ та ВРП.

Іншими проблемами нормативно-правового поля регіонального розвитку виступають неузгодженість прав і обов'язків місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, особливо на рівні областей, щодо окремих питань регіонального розвитку. Це призводить до виникнення компетенційних суперечок; наявність значної кількості делегованих повноважень, що позбавляє суб'єкти місцевого самоврядування фінансової самостійності, адже необхідність фінансування делегованих повноважень «забирає» кошти інших статей видатків, оскільки фінансування делегованих повноважень забезпечуються не повною мірою. Нині у результаті децентралізації передбачається чітке розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування усіх рівнів та між органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади на кожному рівні.

Слід також вказати, що внаслідок реалізації закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.) було започатковано роботу з розробки середньострокових стратегій соціально-економічного розвитку регіонів України і укладання угод між Кабінетом Міністрів України та обласними радами.

Однак загалом механізм державного регулювання розвитку регіонів є несистемним; відсутні критерії оцінок досягнення цілей державного регулювання розвитку регіонів.

Ревізія та подальший розвиток правового поля, що регулює суспільні відносини у сфері «держава-регіон», повинні бути спрямовані на винайдення або створення можливостей реалізації інтересів держави та регіонів,

оптимізацію відносин між регіонами. Предметом регулювання мають стати суспільні відносини у сфері регіонального розвитку [50, с. 79–88], [287].

Отже, інструментами впливу держави на соціально-економічний розвиток регіонів, які регулюють диспропорції, при цьому не зменшують мотивацію регіонів до саморозвитку, є такі: пряме державне інвестування, державне замовлення, субвенції на соціально-економічний розвиток, стратегії соціально-економічного розвитку, угоди щодо регіонального розвитку, державно-приватне партнерство.

Пряме державне інвестування є інструментом прямого впливу на господарство регіонів. Вибору регіонів для інвестування (власне, об’єктів інвестування у межах регіону) повинне передувати визначення мети інвестування. Так, якщо за мету проголошено покращення показників соціального розвитку в окремо взятому регіоні, то можна досить швидко досягти короткострокового ефекту зростання показника ВРП (внаслідок зростання рівня споживання, обсягів виробництва товарів). Натомість, збільшення обсягів інвестування задля досягнення економічного зиску не тільки спричинить короткостроковий ефект активізації діяльності, але і здатне сприяти ефективній зайнятості, збільшенню коштів на соціальні виплати. Тому з метою відновлення темпів економічного розвитку доцільним є надання переваги спрямуванню інвестиційних ресурсів держави саме на активізацію економічної діяльності, на потреби розвитку реального сектору економіки, що сприятиме збільшенню обсягів виробництва у довгостроковому періоді. У такий же самий спосіб відбудеться і зменшення регіональних диспропорцій за економічними показниками, а у перспективі – подолання диспропорцій за соціальними показниками.

Дієвим важелем прямого впливу держави на розвиток виробництва на регіональному і місцевому рівнях є державні замовлення та державні контракти.

За відсутності мотивації приватних підприємств оновлювати і фінансувати реальне виробництво саме державні замовлення та державні

контракти за рахунок гарантованого збуту здатні надати потужний поштовх до збільшення випуску промислової та сільськогосподарської продукції, оновлення виробничих потужностей та освоєння нових технологій, а отже, за рахунок відродження виробництва – вирішення соціальних проблем людей, які проживають у різних регіонах України, зростання їх добробуту. Державне замовлення як форма надання пільг приватним підприємствам у гарантуванні ринків збуту, оподаткуванні та кредитуванні здатне покращити інвестиційне середовище певного регіону та спричинити мультиплікативний ефект для подальшого розвитку виробництва та активного залучення інвестицій до підприємств цього регіону.

Державні замовлення та способи їх реалізації – державні контракти – є ефективними, оскільки стимулюють зростання обсягів діяльності тих підприємств, що є системоутворюючими для економіки регіонів і важливими для функціонування певної галузі. Укладання державного контракту формує ринок збуту для підприємств і у такий спосіб сприяє розвитку економіки регіону. Значення державного замовлення полягає у включенні великого числа та обсягу природних ресурсів у господарський обіг в країні; заселенні, сільськогосподарському й транспортному освоєнні окремих територій; регулюванні міграційних потоків населення, що пом’якшує перенаселення в інших регіонах; транспортному будівництві; створенні великих господарств, що фінансуються за рахунок як бюджетних, так і інвестиційних та кредитних джерел.

Для впливу на господарські структури регіонального рівня державний контракт має стати важливою формою вкладання інвестиційних ресурсів та контролю за їх використанням. Це сприятиме більш рівномірному розподілу ресурсів.

Потенціал використання державних замовлень в Україні є досить потужним, однак недостатньо використаним.

Позитивним прикладом щодо активізації системи державного гарантування стала Державна цільова програма «Євро-2012». Відповідно до

постанови Кабінету Міністрів України [178], за державні кошти закуповувались товари, роботи і послуги для здійснення заходів з підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу. Такі норми мали вагоме значення саме для регіонального розвитку, оскільки інфраструктурні проекти важливі не тільки для активізації регіонального розвитку, але і для посилення міжрегіональної економічної взаємодії. На додачу, було прийнято закон України «Про здійснення державних закупівель» (2010 р., нині втратив чинність), що встановлював прозорі відносини у сфері закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти та реалізація якого сприяла раціональному витрачанню цих коштів. У 2015 р. було ухвалено закон України «Про публічні закупівлі» (внесено зміни у 2020 р.) [186], що нині забезпечує ефективне та прозоре здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції.

Інструментом прямого фінансування державою важливих інфраструктурних та інвестиційних проектів на регіональному рівні є надання субвенцій на соціально-економічний розвиток.

Субвенції на соціально-економічний розвиток є складовою частиною трансфертів, що передаються з Державного бюджету України.

Умови надання субвенцій – зменшення обсягів фактичних видатків бюджету на утримання порівняно з плановими, участь отримувача у фінансуванні, конкуренція з іншими бюджетами – здатні активізувати діяльність органів місцевого самоврядування щодо акумулювання коштів, а також підвищити контроль за ефективністю витрачання коштів. Укладання договорів між самими органами місцевого самоврядування стосовно надання субвенцій на виконання інвестиційних проектів спроможне посилити економічні зв’язки та співпрацю між органами самоврядування одного рівня. Відповідно, частка інвестиційних субвенцій у структурі доходів місцевих бюджетів може бути збільшена.

Субвенції на соціально-економічний розвиток залишаються механізмом ситуативного управління регіонами, їх обсяг залежить від суб'єктивних чинників. Згідно з Бюджетним кодексом України, «розподіл субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів) здійснюється у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, з урахуванням завдань і заходів ДСРР, стратегій розвитку регіонів на підставі формалізованих параметрів, що базуються на фактичних та прогнозних показниках економічного і соціального розвитку відповідної території (основними з яких є показники обсягу промислового виробництва, обсягу валової продукції сільського господарства, обсягу інвестицій в основний капітал, щільності населення, рівня безробіття населення, доходів населення у розрахунках на одну особу, середньомісячної заробітної плати працівників)». Вбачається, що критерії надання субвенцій є достатньо абстрактними, і також не унормовані способи повернення субвенцій у разі їх неефективного використання.

У нових умовах господарювання активізації потребують і такі зазначені вище механізми стимулювання розвитку регіонів, як розробка стратегій соціально-економічного розвитку та укладання угод щодо регіонального розвитку – між місцевими радами регіонального рівня та Кабінетом Міністрів України.

Стратегії соціально-економічного розвитку регіонів ухвалюються відповідно до норм законодавства і виконуються відповідно до планів заходів з їх реалізації.

За весь період дії інструменту угод щодо регіонального розвитку їх було укладено лише шість – із Донецькою, Львівською, Волинською, Вінницькою, Івано-Франківською та Кіровоградською областями. Такий інструмент регулювання регіонального розвитку не отримав поширення внаслідок незрозумілості механізму його дії та переваг від нього. Необхідність запровадження договірних відносин між урядом та органами місцевого самоврядування була зумовлена неефективністю субвенційних механізмів фінансування проектів при стимулюванні розвитку регіонів та

підтримки депресивних територій. Трапляються випадки, коли кошти розподіляються за напрямами, що не мають прямого відношення до стимулювання розвитку регіонів, а стосуються вирішення поточних проблем. Зокрема, угодою з Донецькою областю передбачено реалізацію такого спільного проекту, як «Охорона навколишнього природного середовища від забруднення небезпечними відходами», який хоча і є нагальним, проте має фінансуватися з інших джерел. Угодою зі Львівською областю передбачено спільний проект «Будівництво соціально важливих об'єктів регіону», що також може фінансуватися з інших джерел.

Головними перешкодами укладання угод можна назвати:

- конфлікт інтересів між центральними органами виконавчої влади, обласними адміністраціями та обласними радами щодо визначення пріоритетних проектів фінансування;

- декларативність стратегій як основ для укладання угод, недосконале опрацювання проблемних питань і зведення їх до рангу пріоритетів.

Подолання таких перешкод могло б сприяти прискоренню укладання угод як одного з провідних механізмів, що дозволяє забезпечити цільове спрямування коштів на вирішення проблем розвитку територій. За умов розробки та прийняття стратегій соціально-економічного розвитку та укладання угод щодо регіонального розвитку прояв вказаних негативних явищ на практиці буде мінімізовано.

Угоди мають стати реальним інструментом організаційного та фінансового забезпечення розвитку регіонів. Перевага таких угод – у чіткому визначенні параметрів та умов фінансування, що дозволяє усунути ризики неефективного та/або нецільового використання коштів, а також у точковій конкретній підтримці певних проектів чи суб'єктів господарювання. Загалом, застосування цих інструментів здатне забезпечити більший ефект, ніж інші. Інституційними перевагами запровадження договірних відносин на рівні «центр – регіон» є підвищення відповідальності сторін-контрагентів угод

щодо використання ресурсів, спільна відповідальність і центральних, і місцевих органів виконавчої влади за результат виконання угоди.

Мета досягнення нового рівня та формування нової якості регіонального розвитку, зокрема і внаслідок регулювання диспропорцій, потребує використання переваг інституту державно-приватного партнерства. Результативність заходів регіональної політики багато в чому залежить від ефективності управління та співробітництва при вирішенні поставлених завдань між усіма зацікавленими партнерами – місцевими органами влади, бізнесом, громадськістю. Актуальність цих питань підтверджена ухваленням у 2010 р. закону України «Про державно-приватне партнерство».

Держава, бізнес та органи місцевого самоврядування мають об’єднати зусилля та ресурси при вирішенні проблем місцевого розвитку. Рівність перед законом, заборона на дискримінаційні заходи та обмеження прав усіх сторін партнерства, узгодження інтересів державного та приватних партнерів, визначення прав, обов’язків та відповідальності сторін у здійсненні спільної діяльності мають стати нормою поведінки та запорукою активізації внутрішнього потенціалу розвитку регіонів. При вирішенні місцевих проблем нова система партнерських відносин між державою та бізнес-структурами дозволить поєднати обмежені ресурси, розподілити ризики, відповідальність і винагороду між усіма учасниками, сприятиме налагодженню довгострокового співробітництва при створенні та реконструкції діючих об’єктів на місцях, функціонування яких потребує залучення додаткових приватних інвестиційних ресурсів.

Без сучасного інфраструктурного забезпечення не відбудеться залучення інвестиційних ресурсів, економічне відродження та стабілізація темпів економічного зростання на місцевому та регіональному рівнях. Нового будівництва, реконструкції та модернізації потребують і громадські об’єкти, місцеві мережі газо- і теплопостачання, дорожнє господарство, водопостачання, водовідведення та меліоративні системи, туристичні та рекреаційні об’єкти, очисні споруди, об’єкти, пов’язані з переробкою

побутових відходів, а також інші об’єкти державної та комунальної власності, які з огляду на стратегічну, економічну та суспільно-політичну значимість не підлягають приватизації. В результаті активного розвитку державно-приватного партнерства вагома частка інвестиційних ресурсів має бути забезпечена прямими приватними інвестиціями.

Результативність державно-приватного партнерства напряму залежить від ефективного поєднання проголошених довгострокових пріоритетів із проектами на місцевому та регіональному рівні. Характер завдань, що стоять перед регіональним і місцевим розвитком, визначатиме і форму державно-приватного партнерства: від концесії, орендних відносин, лізингу, угод про розподіл продукції – до договорів щодо управління державним і комунальним майном, договорів про спільну діяльність. У цілому ж уся система договірних відносин між приватним і державним (комунальним) партнером має гарантувати виконання конкретного суспільного завдання, сприяти покращенню життя у кожному місті, селі, селищі, що є основним пріоритетом державної регіональної політики.

Лише за рахунок комплексного застосування механізмів прямого та опосередкованого державного регулювання регіонального розвитку та диспропорцій розвитку, оптимального інституційно-правового та інституційно-організаційного забезпечення регіонального розвитку можливо реалізувати його основні пріоритети, досягти примноження потенціалу розвитку територій, забезпечити стабільність відтворювальних пропорцій на регіональному рівні та сприяти залученню кожної регіональної господарської структури до формування єдиного, потужного та конкурентоспроможного господарського комплексу України [250, с. 260–269].

Визначення функцій регулювання диспропорцій розвитку регіонів дозволяє з’ясувати, яким чином краще впливати на ефективне використання або зменшення чи подолання цих диспропорцій і як ефективніше використати набір ресурсів та інструментів для регулювання диспропорційності.

Коли йдеться про регулювання диспропорційності, має відбутися чітке усвідомлення, з якою метою це регулювання здійснюється: для того, щоб усі регіони вирівняти за всіма (або за більшістю) показників, чи для того, щоб усі регіони «довести» до вищого рівня. Або ж, здійснюючи регулювання диспропорційності, можливо на різних етапах сприяти досягненню різних цілей – на короткостроковому етапі вирівняти показники по середньому значенню, а у довгостроковому досягнути більш амбітних планів – намагатися «довести» показники соціально-економічного розвитку регіонів до кращого рівня, враховуючи, що і вони змінюються. Іншими словами, регулювання диспропорційності буде ефективним у разі, якщо по дії кожного регулюючого механізму будуть виставлені рамки – параметри цього регулювання. Це необхідно зробити для того, щоб регулювання здійснювати не «взагалі», а з певною метою.

Загальні засади взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування проявляються у функціях регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

Функціями регулювання диспропорційності є такі (табл. 2.3).

Розподільча функція реалізується в розподілі дій та відповідальності щодо регулювання регіонального розвитку між центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями.

Нормативно-регулююча функція реалізується в правовій регламентації діяльності суб’єктів господарювання, механізму їх взаємодії з метою надання спрямованості процесу регулювання диспропорцій, а також необхідності унормування всіх регулюючих диспропорційність інструментів. Цю функцію виконують нормативно-правові акти про стимулювання міжрегіонального співробітництва, ДСРР, закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.).

Дистрибутивна (алокативна) функція полягає в тому, що в процесі регулювання регіональних диспропорцій ресурси по регіонах повинні

Таблиця 2.3

Перелік функцій регулювання диспропорцій розвитку регіонів

Функція	Реалізація функції
1. Розподільча	Розподіл дій і відповідальності між органами влади та місцевого самоврядування
2. Нормативна	Правова регламентація інструментів регулювання
3.Дистрибутивна (алокативна)	Рівномірний розподіл ресурсів
4. Вирівнююча	Усунення пікових значень диспропорцій
5. Стимулююча	Збереження паритетності між інструментами регулювання «ззовні» та власною зацікавленістю регулювати диспропорції
6. Регулююча	Ефективне використання диспропорцій
7. Безпеки сталого розвитку	Безпечність заходів для нинішніх і майбутніх поколінь

Джерело: авторська розробка.

розподілятися більш рівномірно; це стосується інвестицій (капітальних інвестицій та прямих іноземних інвестицій), а також меншою мірою людських ресурсів (робочої сили), якщо реалізуються програми переселення і працевлаштування. Так само ефективність у розподілі повинна дотримуватися при здійсненні розподілу отриманих ресурсів – надходжень від податків та зборів, коштів від реалізованих проектів, валютних надходжень.

Вирівнююча функція полягає в усуненні надмірних показників диспропорційності, позбавлення загальних соціально-економічних показників диспропорційності різких пікових, негативних у соціально-економічному сенсі, надмірних максимальних і мінімальних значень.

Стимулююча функція реалізується через регулювання регіональної диспропорційності такими способами, які не позбавляють окремі регіони чи

громади стимулів до саморозвитку і економічно та фінансово самостійного вирішення питань власного розвитку. Зокрема, подолання соціальних відмінностей не повинно позбавляти місцеву владу обов'язку самостійно шукати резерви для фінансового забезпечення виконання соціальних зобов'язань, здійснення доплат окремим категоріям громадян, пошуку та створення робочих місць, надання допомоги по безробіттю. Зменшення диспропорцій в економічній сфері повинно відбуватися не з метою створення перепон на шляху до вільного переливу капіталу та руху робочої сили, а з метою вирівнюванню норми прибутку.

Регулююча функція полягає в якомога більш ефективному використанні диспропорційності економічних показників та подолання диспропорційності соціальних показників. При цьому повинні узгоджуватися інтереси всіх регіонів між собою, а також інтереси держави, з одного боку, та інтереси регіонів, з іншого.

Функція безпеки сталого розвитку полягає в тому, що всі заходи, які стосуються регулювання регіональних диспропорцій, повинні здійснюватися таким чином, щоб не завдавати шкоди довкіллю, бути безпечними для нього. Наприклад, рішення про побудову і відкриття нового підприємства зі шкідливим виробництвом, представлене як засіб стимулювання появи нових точок зростання на депресивних або слаборозвинутих територіях, має розроблятися з урахуванням вимог до дотримання екологічних норм та стандартів і не завдати шкоди довкіллю. Зокрема, недопустимим також є використання неякісних чи шкідливих видів палива з метою зниження витрат.

Вказані функції реалізуються в Україні різною мірою. Нині найбільшою мірою реалізуються: розподільча функція внаслідок завершення чергового етапу децентралізації і вирішення питань із розподілом повноважень, майна та ресурсів між регіонами, районами і громадами; нормативна функція, оскільки більшість інструментів, заходів та інституцій мають відповідне правове забезпечення для виконання. Незначною мірою

реалізовуються наступні функції: дистрибутивна, оскільки розподіл ресурсів відбувається відповідно до законів ринку, та безпеки сталого розвитку, оскільки перехід до екологобезпечного виробництва та поводження з ресурсами та відходами лише поступово стають провідним у здійсненні будь-яких політик. Ще меншою мірою реалізовуються вирівнююча функція, оскільки лише у показниках соціальної сфери вдається уникнути різко негативних значень, та стимулююча функція внаслідок того, що лише віднедавна наділення громад більшою кількістю повноважень і ресурсів дозволяє їм вибудовувати власну політику щодо покращення показників розвитку громад і територій і, відповідно, мати меншу потребу в додаткових ресурсах з державного бюджету. Стосовно регулюючої функції слід сказати, що її реалізація поки що проявляється незначним чином у вільному переміщенні ресурсів, слабкому згладжуванні нерівномірностей, однак диспропорції поки що не є чинником керованого регіонального розвитку внаслідок несформованості інструментарію їх використання для трансформацій соціально-економічної сфери регіонів та країни.

Опрацювання методів та функцій регулювання диспропорцій регіонального розвитку сприяє формуванню цілісної схеми впливу на економічні та соціальні диспропорції та дозволяє побудувати ефективний механізм регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

Таким чином, визначені принципи, методи та функції стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів складають основу для подальшої розробки цілісної системи регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України. Доцільно дослідити підходи до регулювання диспропорцій розвитку регіонів та сформувати власний науково-методологічний підхід до стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

2.3. Методологічний підхід до стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів

Стратегічне регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів має ґрунтуватися на методологічному підході, який буде основою для формування концептуальних засад і механізму регулювання, а важливу частину механізму складатимуть моделі стратегічного регулювання диспропорцій. Глибокий аналіз диспропорцій потребує застосування моделей, з тим щоб правильно розрахувати динаміку диспропорцій та їх загрозу для цілісності економічного простору регіонів. Як зазначають дослідники, різнорідності змістовних завдань в регіональних дослідженнях відповідає значна кількість різного роду моделей, які використовують різний математичний апарат [213], [201]. Незважаючи на широкий вибір практично застосовуваних моделей і методів регулювання будь-яких структурних диспропорцій, варто відмітити, що на цей момент практикою не сформовано моделей і параметрів визначення показників диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, при досягненні яких визначається необхідність безпосереднього включення регулюючих механізмів. Причинами цього можна вважати відсутність відповідних методологічних основ для моделювання – такі методологічні основи за необхідності стратегічного регулювання диспропорцій мають поєднувати необхідність комплексного оцінювання показників диспропорцій та включення усіх зацікавлених сторін до процесу регулювання диспропорцій і забезпечувати динамічну взаємну ув’язку цих складників.

Оскільки результатом застосування методологічного підходу до стратегічного регулювання диспропорцій є формування моделей і розробка заходів такого регулювання у рамках механізму стратегічного регулювання, то відповідно, ставлячи за мету окреслення методологічних засад регулювання диспропорцій, слід наперед означити окремі ключові риси

моделювання стратегічного регулювання диспропорцій. Такими рисами є наступні.

По-перше, необхідно сформулювати цілі регулювання диспропорцій. При регулюванні диспропорції має бути чітко означено, чи мається на меті «підтягнення» низьких показників соціально-економічного розвитку до середніх по країні, або ж мається на меті зниження максимальних показників і приведення усіх показників до однакового рівня.

По-друге, слід визначити часові підходи в регулюванні диспропорцій. У короткостроковому періоді можливо здійснювати подолання соціальних диспропорцій. У довгостроковому періоді можливо здійснювати лише регулювання економічних диспропорцій, орієнтуючись на цілі економічного розвитку як в цілому по країні, так і окремих регіонів.

По-третє, переважаючі методи зменшення диспропорційності. При використанні ринкових методів саморегулювання економіки неможливо наперед прогнозувати результат від саморегулювання диспропорцій, тому на дію ринкових методів можна покладати лише вирівнювання окремих соціально-економічних показників і лише на короткостроковий період. Якщо ж брати за основу директивні (їх варіант і розширення – регулятивні), які провадяться органами влади, чи індикативні методи регулювання, то за їх допомогою більш імовірно досягти поставлених цілей регулювання диспропорцій.

Розгляньмо різні моделі, що лежать в основі регулювання диспропорційності. У багатьох неокласичних моделях зростання обґрунтовується тенденція до вирівнювання регіональних різниць шляхом переміщення капіталу із високорозвинених районів зі зниженою прибутковістю інвестицій у менш розвинені, які відрізняються більшою дохідністю капіталовкладень. Рівень заробітної плати, навпаки, нижче у менш розвинених районах, тому трудові ресурси переміщуються у високорозвинені регіони. Однак, для пізніх неокласичних моделей характерне більш обережне ставлення до зближення рівнів економічного

розвитку регіонів. Ще А. Льош зазначав, що тенденція до вирівнювання під впливом лише стихійних ринкових сил може реалізовуватися дуже повільно [120]. Х. Зіберт звертає увагу навіть на можливість розходження темпів зростання окремих районів на певному етапі [383, с. 72]. Він говорить, що, по-перше, диференціація у темпах зростання регіональних економік визначається швидкістю кількісних змін внутрішніх детермінантів розвитку, тобто збільшенням пропозиції робочої сили і підвищенням її кваліфікації, швидкістю накопичення капіталу, частотою запровадження технічних інновацій. По-друге, міжрегіональні диспропорції змінюються в залежності від рівня мобільності та взаємозамінюваності факторів виробництва на різних територіях (всередині країни і між державами), причому значну роль тут відіграють напрямки переміщення ресурсів. Особлива увага приділяється тенденції до уніфікації соціальних характеристик, яка підвищує мобільність факторів. Втретє, необхідно оцінювати також внесок кожного детермінанту у прискорення зростання, що показують коефіцієнти у моделях, побудованих Зібертом на базі виробничих функцій.

Зазначається, що міжрегіональна мобільність факторів зростання є найбільш суперечливим моментом у неокласичних теоріях регіонального зростання. Один факт відсутності мобільності природних властивостей території вже примушує засумніватися у справедливості тверджень про зближення рівнів економічного розвитку регіонів. Стосовно міграції трудових ресурсів слід сказати, що на практиці вона має негативні наслідки для економічно слаборозвинених регіонів, оскільки з них виїжджає в основному молоде і більш освічене населення [353].

Додамо, що спільно з урахуванням рис моделей стратегічного регулювання диспропорцій та розглядом чинних моделей доцільно охарактеризувати теоретичні підходи, що можуть бути покладені в основу методологічного підходу стратегічного регулювання диспропорцій.

Таким може бути підхід, побудований на критерії Парето-ефективності. Парето-оптимум у багаторегіональній системі у горизонтальному вимірі – це

множина варіантів розвитку економіки, які не можна покращити для одних регіонів, не погіршуючи становища інших [14, с. 190–212]. Усі інші варіанти менш ефективні й можуть не враховуватися при виборі рішень [241]. Зазначимо, однак, що різні оптимальні за Парето варіанти неоднаково вигідні для окремих регіонів. Регіони, діючи самостійно або у співробітництві з іншими, можуть досягати більш вигідного для себе стану.

Заходи державної економічної політики на рівні територій, згідно з критерієм Парето, будуть оптимальними, якщо мінімум в одного суб'єкта (тобто регіону) покращилися умови господарювання, підвищився рівень життя населення, а в інших суб'єктів становище не стало гірше. Підкреслимо, що в такому разі досягнення Парето-оптимуму зробить непотрібною політику держави, оскільки закони економічного порядку відповідають Парето-оптимуму (адже згідно з теорією добробуту, при ринковій рівновазі розподіл благ є Парето-оптимальним). Тобто на цьому етапі до зменшення регіональних диспропорцій включається механізм ринкового саморегулювання. Отже, вказаний критерій можливо застосовувати для регіонів загалом.

Однак, так само Парето-ефективність варто застосовувати при аналізі розподілу повноважень між рівнями управління по вертикалі (між центральними та місцевими органами). Саме через розподіл повноважень уособлюється і розподіл методів регулювання диспропорцій, особливо в аспекті визначення переважаючих методів управління – державних (регулюючих) чи ринкових (саморегулівних).

Тому горизонтальна Парето-ефективність (ефективність застосування методів регулювання для різних регіонів) має поєднуватися із вертикальною. У розподілі повноважень від центральної до місцевої влади вихідним є положення, що державні органи виконують повноваження, доцільні саме на цьому рівні. Але надання більшої частини прав регіонам чи громадам при децентралізації, вигідне з огляду на краще врахування місцевої специфіки та прискорення прийняття економічних рішень, є ризикованим. Різні регіони

мають різні вихідні умови та можливості для ведення господарської діяльності. Відповідно, беручи за основу необхідність проведення децентралізації повноважень, необхідно передбачити, що децентралізація може призвести як до зменшення диспропорцій, якщо регіони будуть діяти узгоджено, так і до закріплення/збільшення розмірів існуючих диспропорцій.

Із вертикальної Парето-ефективності випливає, що регіонам та громадам слід надати більше прав – стільки, скільки вони зможуть осягнути. Аналіз функцій органів влади в економічній сфері приводить до висновку, що до повноважень органів виконавчої влади слід віднести: визначення пріоритетів розвитку економіки регіону, реорганізацію галузевої структури економіки, ініціацію програм функціонування територіального комплексу, розробку й здійснення інвестиційної політики, розподіл загальнодержавної та комунальної власності. Інше є компетенцією органів місцевого самоврядування.

Із горизонтальної Парето-ефективності випливає, що економічно сильні регіони (ті, що стабільно розвиваються) більш взаємозв’язані, ніж слабкі. І чим більше регіон інтегрований у національну економіку, тим більше він зможе взяти на себе функцій. Звідси, непрорахована децентралізація може призвести до закріплення існуючих розмірів диспропорцій, оскільки «сильні» регіони матимуть випереджаючі темпи розвитку.

Оптимум децентралізації у розподілі повноважень досягається шляхом координації державного управління і місцевого самоврядування. Тобто оптимальність у розподілі повноважень, згідно з критерієм Парето-ефективності, є умовою узгодження інтересів держави і регіонів. Горизонтальна Парето-ефективність означатиме дотримання державою балансу між створенням однакових стартових умов для регіонів (забезпечення достатності організаційного та матеріально-фінансового потенціалу) і різним підходом до регіонів чи їх груп у вирішенні територіальних питань (стимулювання розвитку економічно сильних регіонів

з огляду на те, що вони зможуть сприяти формуванню ефективної економіки інших регіонів) [372].

Отже, ставлячи за мету регулювання диспропорцій, доцільно враховувати і підхід, що сформувався на основі децентралізації влади, яка нині проходить в Україні. Використання такого підходу потребує застосування регулюючих механізмів з боку держави, оскільки регіони мають різні вихідні умови. Отримання повноти повноважень з управління господарською діяльністю в окремих регіонах може призвести до ще більшого зростання економічної потужності окремих з них. Тим самим диспропорції лише зростуть. На противагу цьому можна поставити, по-перше, узгоджену дію регіонів та формування ними спільних проектів, по-друге, передбачення компенсаторних механізмів для економічно сильних регіонів, які передають кошти до Державного бюджету для їх подальшого розподілу і перерозподілу по регіонах, по-третє, регулювання обсягів державної допомоги та капітальних інвестицій, які повинні виділятися обернено пропорційно до темпів економічного розвитку і параметрів соціально-економічних показників (тобто, чим вищі темпи, тим менші обсяги допомоги).

Також, за підхід до регулювання диспропорцій можна взяти досягнення оптимальності результату (згідно з положенням про максимізацію результату, запропонованим П. Самуельсоном). Це положення використовується при формуванні Державного фонду регіонального розвитку як основи фінансового забезпечення регіонального розвитку та при формуванні місцевих бюджетів (унормовано у Бюджетному кодексі України). Більшою мірою це положення стосується регулювання економічних показників, аніж соціальних. Іноді допускається вживання мікроекономічних моделей досягнення ефективності окремо – або мінімізації витрат, або максимізації прибутку. Наприклад, при втручанні держави у розподіл капітальних вкладень за основу береться принцип максимізації прибутку, а при використанні механізму державно-приватного партнерства у

реалізації окремих проектів – принцип мінімізації витрат. При наданні населенню субсидій та при виділенні асигнувань із Державного бюджету на соціальні цілі використовується принцип мінімізації витрат, які могли б виникати у добробуті громадян, якщо б така фінансова допомога не надавалася. При розподілі інвестиційних ресурсів (здійсненні прямого державного інвестування) використовується принцип максимізації результату – або в межах одного регіону, або в межах групи регіонів чи країни.

Аналіз трьох зазначених теоретичних підходів (Парето-ефективності, децентралізації повноважень, досягнення оптимальності результату) до формування методологічного підходу стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів та сутнісне наповнення і практичне втілення таких підходів до регулювання диспропорцій розвитку регіонів призводять до необхідності виокремлення проблеми взаємоув’язки різних інструментів регулювання диспропорційності. Зокрема, відповідно до взятої за основу кейнсіанської теорії впливу на сукупний попит, важливе значення мають інструменти здійснення інвестиційної діяльності, що є стимулом для зрушень розмірів диспропорцій, та наповнення і виконання місцевих бюджетів як результат і основа для структурних змін в економіці регіону і регулювання диспропорцій. Тому варто дослідити взаємовплив зміцнення доходної бази місцевих бюджетів і пожвавлення регіональної інвестиційної діяльності [279].

Місцеві бюджети – це ланки фінансової системи, через які здійснюється перерозподіл бюджетних коштів з метою виконання бюджетних зобов’язань, визначених законодавством, зокрема надання соціальних благ та послуг населенню. Місцеві бюджети уособлюють собою концентрацію фінансових потоків бюджетних коштів певної територіальної одиниці. Від того, наскільки стабільним і ефективним є процес формування і виконання бюджету, від наповненості доходної частини місцевих бюджетів

залежить економічний розвиток регіону, і зокрема розширення інвестиційної діяльності.

Цікавими і корисними у методологічному плані залишаються питання, як інвестиційна діяльність в окремо взятому регіоні впливає на дохідну базу місцевих бюджетів і як зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів і видаткова політика місцевих органів впливають на розширення інвестиційної привабливості регіонів.

Як підтверджує практика, для України залишаються актуальними проблеми співвідношення міжбюджетних трансфертів та власної дохідної бази місцевих бюджетів. Ця тенденція залишається незмінною упродовж тривалого часу, вона не змінилися ні після ухвалення Бюджетного кодексу України у 2001 р., ні після внесення до нього кардинальних змін у 2010 та 2014 рр. Така ситуація мала декілька причин: по-перше, незначна у кількісному виразі дохідна база у територіальних громад; по-друге, відсутність чіткого законодавчо закріпленого рівня децентралізації фіскальної системи – питомої ваги місцевих бюджетів у зведеному бюджеті, розподілу повноважень щодо фінансування витрат між рівнями влади, розподілу доходів між рівнями бюджетів.

Основними небезпеками та ризиками тривалої слабкості матеріально-фінансової бази місцевого розвитку було те, що такий її стан був гальмом не тільки економічного розвитку територій загалом, а й причиною відмінностей між регіонами за рівнями розвитку, збільшення соціального напруження, посилення утриманських позицій одних регіонів щодо держави і незацікавленості у збільшенні виробничих потужностей інших регіонів, а також пригноблення місцевої ініціативи.

Позитивні зміни у формуванні правової бази для подальшого інституційного та фінансового коригування регіонального розвитку та зміцнення його матеріально-фінансових засад було започатковано із ухваленням закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.), а більше того, із започаткуванням реальної децентралізації у 2014 році.

Місцеві бюджети можуть стати чинником стабілізації економічного розвитку регіонів. Так, згідно зі статтею 12 цього закону, фінансування стимулювання регіонів та подолання депресивності територій здійснюється за рахунок коштів, передбачених на цю мету в законах України про Державний бюджет України та рішеннях про місцеві бюджети, а також інших джерел. Обсяги фінансування реалізації угод щодо регіонального розвитку та виконання програм подолання депресивності територій щорічно передбачаються у проектах Державного бюджету України та рішеннях про місцеві бюджети.

Тобто, цією нормою встановлено, що нині місцеві бюджети стають одним з інструментів регулювання і впливу на рівень розвитку регіонів, зокрема подолання депресивності. Цим же законом встановлено, що «сума коштів, що передбачається на фінансування всіх програм подолання депресивності територій протягом одного року з державного бюджету, не може бути меншою, ніж 0,2 відсотка дохідної частини державного бюджету за відповідний період». Тим самим встановлюється чіткий мінімум фінансування програм подолання депресивності. Крім того, суми дотацій вирівнювання та субвенцій, а також кошти для подолання надзвичайних ситуацій, не впливають на розмір фінансування політики стимулювання регіонального розвитку та подолання депресивності територій.

Аналіз цього закону дає всі підстави вважати, що його виконання стає реальним важелем та фінансовим інструментом подальшого стимулювання соціально-економічного розвитку територій.

Іншим важелем пожвавлення економічного розвитку регіонів є інвестиційна діяльність, результати якої можуть бути відчутними за наявності деяких інституційних передумов: вільного переливу коштів та людського капіталу між регіонами, прозорих механізмів оподаткування, зацікавлення суб’єктів господарювання у фінансуванні соціальної сфери через надання пільг в оподаткуванні.

Інвестиційна діяльність як один із чинників пожвавлення економічного розвитку у регіонах потребує цілеспрямованого впливу, зокрема на

створення та розширення числа об’єктів інвестування в окремих регіонах, оскільки однією з основних проблем в інвестиційній сфері України є регіональні нерівномірності в обсягах інвестицій.

Ситуація з прямими іноземними інвестиціями та внутрішніми майже тотожна: у тих регіонах, в яких активно розвивається виробництво за рахунок внутрішніх джерел, спостерігається активність іноземних інвесторів.

Подальше зростання ступенів відмінності між регіонами за обсягами інвестиційної активності перешкоджає формуванню єдиного господарського простору в країні, зміцненню господарських зв’язків, становленню регіонів як суб’єктів інвестиційної діяльності і на міжнародному рівні. Слабка інвестиційна діяльність окремих регіонів не сприяє розширенню виробництва, звідси, не розвивається соціальна сфера. У регіонів відсутні економічні стимули і можливості для розвитку господарського комплексу. Натомість, пошук регіонами інших можливостей для збільшення обсягів інвестицій та диверсифікації інвестиційних потоків сприяє їхньому економічному зростанню.

Інвестиційний аспект регіональної політики чітко характеризує дилему ефективного і справедливого в економічній реальності. Якщо державою у розподілі інвестиційних ресурсів за головну обирається мета досягнути ефективності, то капітал прямує в регіони, де він зможе дати найбільшу віддачу. Зростають державні доходи, наповнюється бюджет. Для непривабливих в інвестиційному плані регіонів необхідна додаткова державна підтримка. Чистий ефект такої інвестиційної політики держави нижче віддачі сумарних інвестицій в регіонах, пріоритетних з огляду економічної ефективності. Якщо ж держава найперше намагається досягнути справедливості, що означає підтримку слабких в економічному відношенні регіонів, то початкове недоотримання можливого економічного ефекту надалі компенсується зменшенням державної допомоги цим регіонам на поточні витрати. Інакше кажучи, орієнтація на ефективність породжує необхідність посилення соціальної функції держави по відношенню до

регіонів. Навпаки, орієнтація на соціальну справедливість у регіональному розрізі дає змогу зекономити кошти. У цьому і прослідковується один із аспектів довгострокового взаємозв’язку інвестиційної діяльності в регіоні та політики, яку проводять органи влади стосовно наповненості бюджетів різних рівнів. Підтримка слабких в економічному плані регіонів у довгостроковому періоді зменшить суму трансфертів до місцевих бюджетів, оскільки зростає їх власна фінансова потужність.

Отже, регіональний аспект повинен стати невід’ємною частиною державної інвестиційної політики з метою створення сприятливого інвестиційного клімату. Інвестиційна політика повинна поєднувати необхідність забезпечення економічної ефективності та соціальної справедливості, передбачати оцінювання економічних наслідків регіональної політики.

Другий аспект взаємопов’язаності інвестиційної діяльності та політики формування місцевих бюджетів – це той, що для збільшення фінансових можливостей місцевої влади потрібна послідовна децентралізація інвестиційного процесу шляхом поширення різних форм власності, переходу від безповоротного бюджетного фінансування до кредитування на платній і поворотній основі, зберігаючи безповоротність для соціально значимих об'єктів некомерційного характеру. Регіональні інвестиційні проекти мають фінансуватися певною мірою і за рахунок коштів центрального бюджету, що сприяло б зменшенню відцентрових тенденцій регіонів.

Третій аспект – це власне необхідність зміцнення матеріально-фінансових основ місцевого розвитку для покращення вихідних умов господарювання і можливості реалізації інвестиційних проектів. Пожвавлення економічного розвитку з необхідністю відобразиться і на наповненості місцевих бюджетів, що зі свого боку спричинить акумулювання коштів і вкладення їх в інвестиційні проекти.

Ефективність запропонованих заходів полягатиме в оптимізації і стабілізації фінансових потоків у країні, зростанні наповненості дохідної

частини місцевих бюджетів, розвитку місцевої виробничої ініціативи, вирівнюванні показників соціального розвитку.

Запропоновані теоретичні підходи до розробки методологічного підходу для стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів у подальшому через розробку механізму стратегічного регулювання дозволять підібрати ефективні інструменти регулювання диспропорційності розвитку регіонів України.

Таким чином, формулювання принципів, методів, функцій, підходів до регулювання диспропорційності створює основу для кількісного вимірювання диспропорційності з подальшим виробленням практичного механізму стратегічного регулювання диспропорційності розвитку регіонів.

І з методологією стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів пов’язаний вибір наукового підходу до вивчення цієї проблеми. Дослідниками пропонується широкий і ґрунтовний аналіз підходів, що їх можна застосувати до вивчення питань регіонального розвитку. Зокрема, М. П. Бутко пропонує комплексний підхід на основі поєднання системного, інституціонального, ситуаційного, синергетичного підходів [19]. Для цілей дослідження стратегічного регулювання диспропорцій найбільш ефективним вбачається синергетичний підхід, оскільки «сукупний вплив детермінант становлення нового регіоналізму визначається не простою сумою окремих показників результативності, а є набагато більшим за рахунок мультиплікаційного ефекту, що може проявлятися у: зміні продуктивності ресурсів; використанні та формуванні інтелектуального та ресурсного потенціалів регіонів; зростанні конкурентоспроможності регіонів тощо» [19]. Вказані чинники детермінують і динаміку показників диспропорцій розвитку регіонів та їх сукупний вплив на становище регіону, що обумовлює доцільність використання синергетичного підходу до дослідження диспропорцій та впливу на них. Додамо, однак, що ставлячи за мету регулювати диспропорції у стратегічному вимірі, доцільно застосувати і

діяльнісний підхід, який визначатиме напрями ситуаційного або системного впливу на показники диспропорцій та суб’єкти такого впливу.

Тому, проаналізувавши сукупність теоретичних підходів до вироблення методичного підходу до стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів, визначимо, що в основу регулювання диспропорційності варто закласти синергетично-діяльнісний підхід. Він формується на основі поєднання застосування синергетичного підходу до оцінювання й аналізу диспропорційності та її систематизації, з одного боку, і розробки ефективного інструментарію діяльності інституцій держави щодо впливу на параметри та показники диспропорційності, з іншого [284]. На основі діяльності зацікавлених сторін щодо стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів досягається синергетичний ефект, який має стратегічне значення для розвитку регіонів.

Для теоретико-методологічного оформлення стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України сформовано концепцію стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України. Вона базується на теоретичному огляді сутності та проявів диспропорцій, понять диспропорційності та стратегічного регулювання диспропорцій, обґрунтованому методологічному синергетично-діяльнісному підході до стратегічного регулювання диспропорцій, кейнсіанській економічній теорії регулювання економіки, містить положення теорії сприйнятливості місцевої економіки до інновацій, є складовою частиною парадигми сталого розвитку, а її реалізація спрямована на задоволення потреб жителів громад і країни в цілому. Концепція стає осяжною і отримує розвиток у наступних складниках (рис. 2.1).

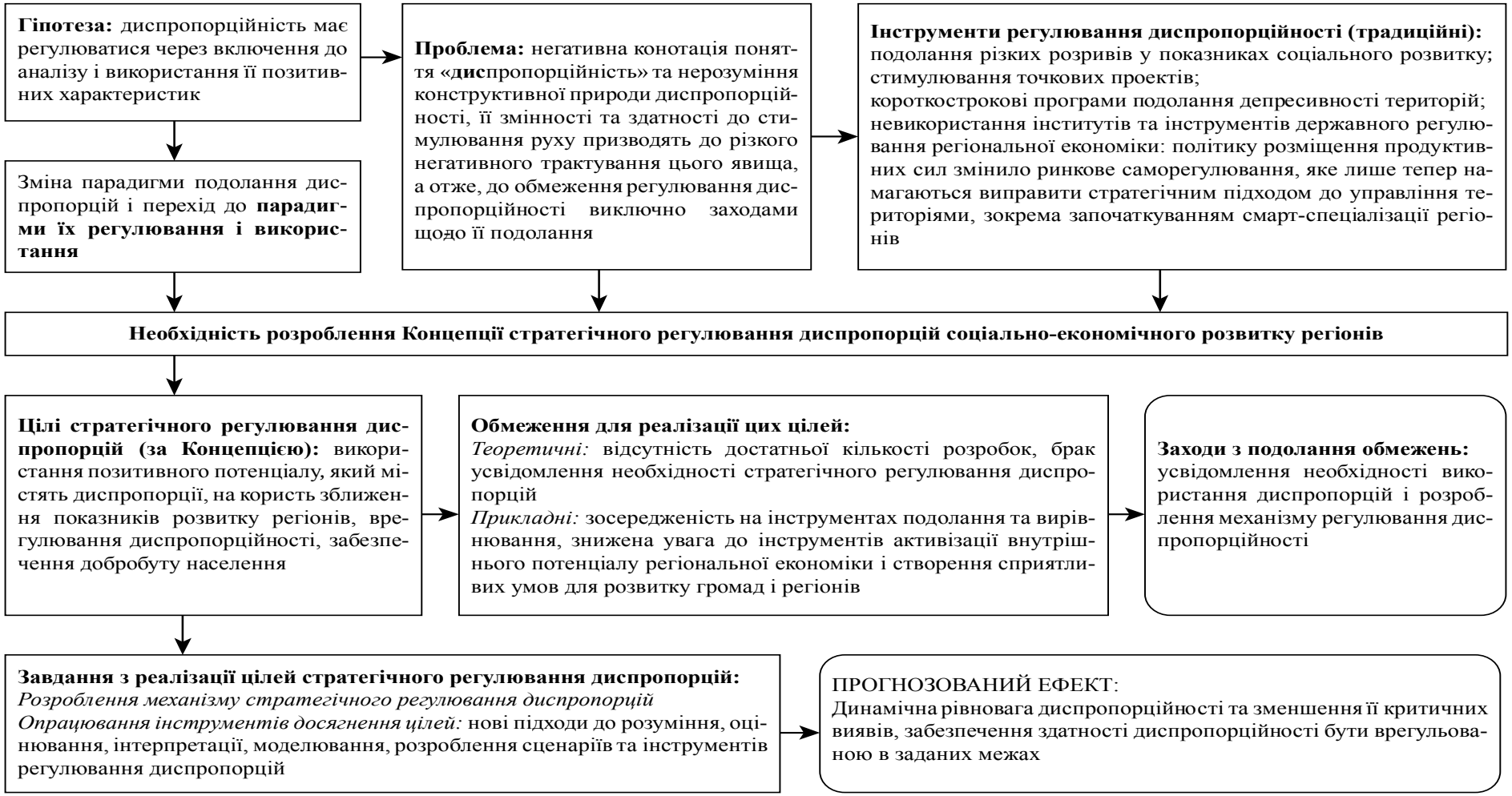

Рис. 2.1. Структурно-композиційна схема концепції стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Джерело: авторська розробка.

Висновки за розділом 2.

У другому розділі доведено вагому роль держави у формуванні регіональної політики, в тому числі її інструменту – стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів, на основі всебічного врахування різноспрямованих інтересів держави, приватного сектору, регіонів. При розробці стратегій регулювання диспропорцій пропонується використати кейнсіанську економічну теорію. На підставі цього сформовано принципи, методи та функції регулювання диспропорцій, які зі свого боку складають базу для розробки механізму стратегічного регулювання диспропорцій і моделювання їх динаміки. Окреслено науково-теоретичні засади формування методологічного підходу до стратегічного регулювання диспропорції: врахування критерію ефективності Парето для регулювання диспропорцій, обумовленість процесом децентралізації влади, що нині проходить в Україні і передбачає значний розподіл повноважень, який результується у зміну стратегічного регулювання диспропорцій, та використання оптимізаційного критерію П. Самуельсона – максимізації результату при зменшенні витрат і покращення результатів при регулюванні диспропорцій. Основними висновками цього розділу є такі.

1. Показано, що наукові засади формування системи та концепції регулювання регіональних диспропорцій є основою інституційного забезпечення розвитку регіонів і розробки механізму регулювання розвитку регіонів. При виникненні питання, який із головних підходів брати за основу при побудові системи регулювання регіонального розвитку, варто враховувати, що монетаристський підхід є недоцільним, оскільки його можна застосовувати лише на короткостроковому етапі і застосування важелів його впливу на мезорівні є обмеженим. Кейнсіанська методологія пропонує дієві важелі впливу на сукупний попит, і на регіональному рівні можна застосовувати такі інструменти розширення сукупного попиту, як збільшення платоспроможного попиту населення, зростання виробничих потужностей

підприємств та масштабів залучення інвестиційних ресурсів, збільшення експортних можливостей виробників у регіонах.

2. Доведено, що в основі державної регіональної політики лежить необхідність узгодження державного та регіональних інтересів. В умовах нестабільності господарського розвитку саме держава стає провідним суб'єктом регіональної політики, оскільки мотиви її діяльності у регіональній сфері сягають далеко за межі суто внутрішніх регіональних питань і значною мірою торкаються питань міжрегіонального співробітництва і позиціонування регіонами себе на міжнародній арені. Подолання кризового стану розвитку регіонів неможливе без послідового державного регулювання соціально-економічної сфери регіонів, а надання регіонам більшого обсягу прав у рамках децентралізації повинне супроводжуватися контролем над загрозами порушення економічного простору. Тому конструкція узгодження державного та регіонального інтересів у теоретичному плані реалізується через опрацювання методів регулювання розвитку регіонів, і насамперед – регіональної диспропорційності як чинника появи інших проблем.

3. Визначено, що методологія регулювання диспропорційності структурується у принципи, методи та функції регулювання диспропорцій. Основоположні принципи регулювання диспропорційності регіонального розвитку формувалися і викристалізовувалися упродовж історії науки «регіонознавство» та при управління регіональним рівнем господарювання. Доведено, що принципи регулювання диспропорційності складають основу для опрацювання теоретичних моделей регулювання диспропорційності і вироблення методів їх регулювання. До таких принципів пропонується відносити принцип врахування та узгодження інтересів зацікавлених сторін, принцип самостійності та незалежності, принцип самозабезпечення, принцип досягнення паритетності методів регулювання, принцип партнерства, принцип оптимальності, принцип здатності сприймати управлінський вплив, принцип відповідальності, принцип винятковості, принцип логічної послідовності. Встановлено, що принципи не мають ієрархічності, на їх

основі реалізується державна регіональна політика. Однак від того, якими є цілі державної регіональної політики на певному етапі розвитку країни, залежить те, який принцип покладається в основу регулювання диспропорцій. Спільним підходом до визначення основного на певному етапі принципу може бути необхідність дотримання параметрів сталого розвитку, балансу економічних, соціальних та екологічних інтересів.

4. Обґрунтовано, що успішність теоретичного визначення методів є основою для їх перетворення в конкретні інструменти регулювання регіональної диспропорційності. Показано, що у сенсі вироблення теоретичного підґрунтя для регулювання диспропорцій методи відіграють подвійну роль, виступаючи і основою для моделей і функцій регулювання, і перешкодою для збільшення диспропорцій. Від цілей, які ставляться перед системою регулювання регіональних диспропорцій, залежить вибір конкретних методів регулювання диспропорцій. Методами, які регулюють регіональну диспропорційність, є: нормативно-правові; прямі та непрямі; внутрішні (вбудовані) та зовнішні (запозичені); стимулюючі, дестимулюючі (рестриктивні) та нейтральні; методи «нейтралізації» та підтягнення, вихідні і постфактум, короткострокові та довгострокові. На сучасному етапі значно зростає роль нормативно-правових методів регулювання диспропорційності, які формують законодавчу основу розвитку регіонів.

5. Запропоновано визначати функції регулювання диспропорцій, врахування яких дозволяє виявити способи оптимального використання або зменшення диспропорцій на основі правильного підбору інструментарію для цих цілей. До функцій регулювання диспропорцій віднесено: розподільчу, нормативно-регулюючу, дистрибутивну (алокативну), вирівнюючу, стимулюючу, регулюючу, безпеки сталого розвитку.

6. Доведено, що регулювання диспропорцій розвитку регіонів варто здійснювати на основі моделей. При виборі конструктивних основ моделі доцільно наперед виявити, якої мети можна досягнути від використання цієї моделі. Від того, які цілі – усунення надмірних диспропорцій розвитку

регіонів у соціальних показниках чи регулювання диспропорцій в економічних показниках – обираються, залежать і часові виміри моделей (соціальну нерівномірність можна подолати у короткостроковому періоді, а економічну – у довгостроковому), і вибір набору інструментів для регулювання диспропорцій – директивних чи індикативних, що впливають на окремі показники або їх сукупність.

7. Показано, що теоретичними підходами до формування методологічного підходу стратегічного регулювання диспропорцій є Парето-ефективність, процеси децентралізації, оптимізаційна модель П. Самуельсона. Досягнення Парето-ефективності відбудеться тоді, коли певний інтегральний показник розвитку регіонів буде покращено (зокрема, такий показник, як ВРП на одну особу або індекс людського розвитку), при цьому становище інших регіонів не зміниться. У контексті децентралізації влади в Україні варто сказати, що децентралізація не повинна призвести до надмірного відсторонення окремих регіонів від вирішення проблем інших регіонів, інакше втратиться ідея єдиного консолідованого господарського простору. З іншого боку, імплементація ресурсно потужних, «сильних» регіонів до системи надання ними допомоги більш слабким регіонам повинна передбачати використання компенсаторних механізмів для таких регіонів. При регулюванні диспропорцій можна брати за основу і підхід максимізації результату (на основі моделі П. Самуельсона), який означає, що, регулюючи диспропорції, можливо як досягати максимального позитивного ефекту (зокрема, змінити перерозподіл капітальних інвестицій на користь більш слабких регіонів), так і мінімального негативного ефекту (зменшити масштаби диспропорцій за соціальними та економічними показниками, зменшити витрати на реалізацію певних заходів, що призводять до зміни диспропорцій).

8. Визначено, що методами регулювання диспропорцій є інструменти – кошти місцевих бюджетів та інвестиції. Дослідження зміцнення доходної частини місцевих бюджетів і пожвавлення інвестиційної діяльності

дозволило виявити тристоронній зв’язок: системна інвестиційна підтримка економічно слабких регіонів у довгостроковому аспекті зменшить суму наданих їм трансфертів – дотацій та субвенцій; для розширення фінансових можливостей регіону та громади (що означає зміцнення місцевих бюджетів) необхідною є диверсифікація об’єктів отримання інвестиційних ресурсів, крім того, зменшенню економічного уособлення регіонів сприяло б фінансування певних проектів за кошти місцевого чи державного бюджету; фінансова потужність регіонів та громад напряму залежить від гнучкості в оперуванні місцевими податками та зборами і в акумулюванні частини надходжень від загальнодержавних податків, можливостей здійснення запозичень, наявності розвиненої фінансової інфраструктури – тим самим можна зацікавлювати інвесторів у вкладенні коштів у проекти, які реалізуються на місцях, у визначених населених пунктах та регіонах в цілому.

9. До формування основ стратегічного регулювання диспропорцій доцільно застосовувати розроблений синергетично-діяльнісний підхід, що формується поєднанням використання синергетичного підходу до оцінювання й систематизації диспропорційності як явища та розробки системи ефективної діяльності інституцій, що формують політику регулювання диспропорцій. Діяльність зацікавлених у стратегічному регулюванні диспропорцій сторін формує синергетичний ефект для підвищення якості стратегічного регулювання диспропорцій. Синергетично-діяльнісний підхід до регулювання диспропорцій реалізується у принципах, методах, функціях регулювання диспропорційності, інструментарії оцінювання та інтерпретації диспропорцій, моделюванні динаміки показників диспропорцій, розробці сценаріїв регулювання диспропорцій. Застосовуючи синергетично-діяльнісний підхід, можливо побудувати систему заходів зі стратегічного регулювання диспропорцій. На основі синергетично-діяльнісного підходу та кейнсіанської і посткейнсіанської наукових економічних шкіл будується концепція стратегічного регулювання

диспропорцій. В її основі лежить гіпотеза про можливість диспропорцій бути врегульованими; і внаслідок іманентних властивостей диспропорцій бути позитивними чинниками подальшого економічного розвитку розроблено низку дій щодо побудови системи стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Основні результати дослідження за розділом опубліковані у працях [50, 279, 287, 289, 290, 293, 298, 372, 373].

РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УКРАЇНІ

3.1. Аналітико-методичне забезпечення для оцінювання ефективності стратегічного регулювання диспропорцій розвитку соціальної та економічної сфери регіонів

Сучасний соціально-економічний розвиток регіонів характеризується диспропорційністю як за окремими інтегрованими показниками, так і за частковими показниками соціально-економічного розвитку різних сфер господарського комплексу кожного регіону. Такі структурні диспропорції, з одного боку, є чинником закріплення поточного стану окремих сфер життєдіяльності регіонів. З іншого, вони дозволяють виявити резерви подальшого розвитку певної соціально-економічної сфери регіону і означити ті сфери, які найбільше потребують застосування управлінського впливу з метою забезпечення ефективного використання внутрішнього потенціалу регіону.

Аналізуючи проблеми соціально-виробничого, інноваційно-технологічного і природно-техногенного розвитку України та її регіонів, науковці (З. С. Варналій, М. І. Долішній, О. В. Черевко та ін.) зазначають: «якщо природно-кліматичні умови існування регіонів, їх забезпеченість сировиною та корисними копалинами є консервативно-традиційним чинником, то в площині соціально-економічного розвитку нерівномірність, диференціація регіонального розвитку (як основний прояв структурних диспропорцій) може бути змінена на краще за допомогою впровадження науково виваженої державної політики структурних перетворень регіональної економіки, що базується на принципах комплексного, пропорційного підходу в процесі стратегічного планування регіонального розвитку» [203], [57], [263].

Відповідно, на нашу думку, регулювання диспропорцій є складовою частиною стратегічного планування розвитку регіону, що передбачатиме зміну соціально-економічної сфери регіонів, зміну показників розвитку регіону, сприятиме їх покращенню і у такий спосіб забезпечуватиме зменшення диспропорцій.

Базою для регулювання диспропорційності регіонів, як зазначалось вище, пропонується вважати синергетично-діяльнісний підхід, який формується на основні поєднання, по-перше, синергетичного підходу до оцінювання й аналізу диспропорційності, по-друге, опрацювання ефективного інструментарію для дій органів влади та місцевого самоврядування щодо впливу на параметри та показники диспропорційності.

Регулювання диспропорцій регіонального розвитку передбачає опрацювання інструментів впливу на регіональні диспропорції та вироблення низки науково-теоретичних і практичних конструктивних рекомендацій стосовно ефективного регулювання, використання, а за потреби – зменшення диспропорцій регіонального розвитку.

Перед здійсненням вибору інструментів регулювання диспропорційності важливо з науково-теоретичного та практичного поглядів оцінити ефективність впливу на диспропорції, який здійснювався в Україні. Для досягнення такої мети доцільно проаналізувати заходи, означені у нормативно-правових актах, щодо впливу на диспропорції розвитку регіонів, далі – проаналізувати зміну диспропорцій розвитку регіонів за соціально-економічними показниками, після того – сформувати засоби оцінювання ефективності регулювання диспропорцій розвитку регіонів, і надалі – сформувати рекомендації щодо використання найбільш ефективних механізмів та інструментів регулювання диспропорцій розвитку регіонів. Вказаний алгоритм дій зображено далі (рис. 3.1).

I. Аналіз нормативно-правового забезпечення регулювання диспропорцій.

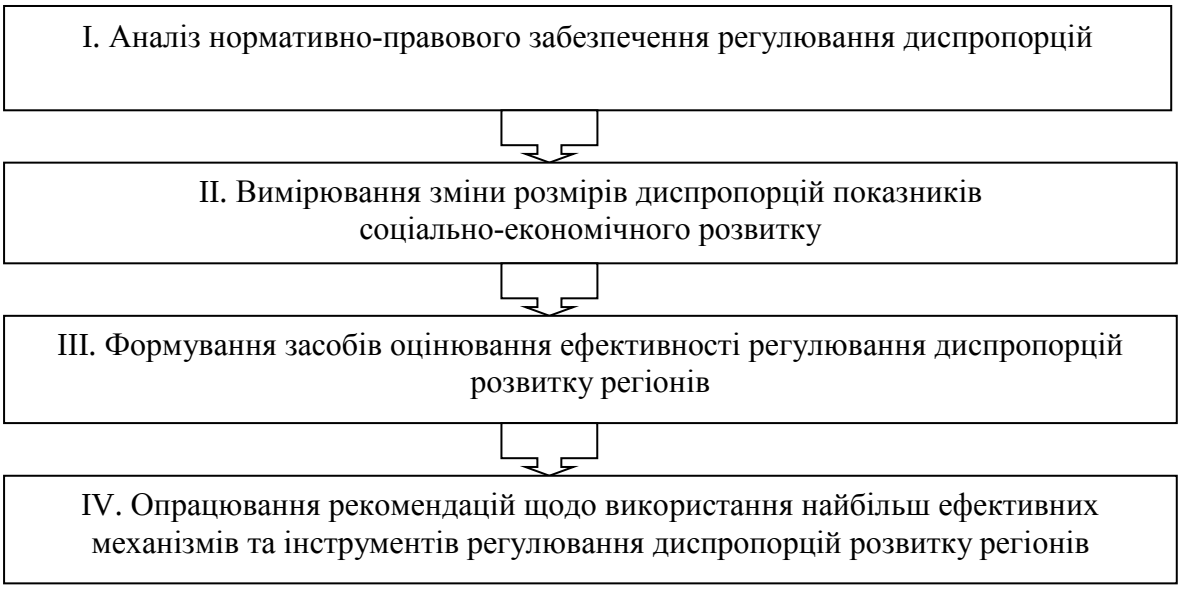

Рис. 3.1. Алгоритм визначення впливу державного регулювання на розміри диспропорцій розвитку регіонів.

Джерело: авторська розробка.

Питання диспропорційності та дослідження загроз, які вона складає для стабільного розвитку економіки всієї країни і добробуту громадян, завжди перебувало на вістрі досліджень науковців та практиків України й інших країн. Крім того, необхідність застосування регулюючого впливу на диспропорції регіонального розвитку врегульована низкою нормативно-правових документів щодо питань регіонального розвитку. Зокрема, починаючи від перших законів України, які унормовували діяльність місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, до низки законів та підзаконних актів, що були ухвалені у 2020 р. Водночас слід сказати, що питання «регулювання диспропорцій» не складало предмету врегулювання у нормативно-правових актах, натомість розглядались питання впливу на диспропорції та врегульовувалися інструменти їх зменшення. Регулювання диспропорцій розвитку регіонів розглядалось лише як їх зменшення, особливо їх критичних проявів у соціальній сфері.

Питання регулювання диспропорцій та впливу на нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів не були предметом унормування у

законах України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), «Про місцеві державні адміністрації» (1999 р.).

У Концепції державної регіональної політики (2001 р.) [184] було визначено, що «внаслідок дії різноманітних історичних, природно-географічних, економічних факторів, а також неоднакових темпів проведення реформ, змін у системі господарювання та структурі власності в регіонах України значно збільшилась територіальна диференціація рівня економічного розвитку та можливостей соціального забезпечення громадян, що призводить до суттєвих негативних наслідків».

Серед цілей державної регіональної політики було означено мету «створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів,… поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів». Одним із принципів державної регіональної політики визначено «поетапне зменшення рівня територіальної диференціації економічного розвитку регіонів та соціального забезпечення громадян». Удосконалення державного регулювання розвитку регіонів у Концепції передбачає «здійснення системи заходів із розбудови інфраструктури регіонального розвитку, стимулювання розвитку регіонів чи їх частин, у межах яких показники економічного розвитку та соціального забезпечення громадян за критеріями, визначеними законодавством, значно нижчі, ніж відповідні середні показники в державі (депресивні території)». Було визначено, що «державна регіональна політика спрямовується також на забезпечення формування такої фінансової спроможності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, яка б створювала можливості для ефективного розвитку, подолання диспропорцій з урахуванням особливостей регіонів та їх потенціалу щодо адаптації до ринкових умов господарювання» [184].

Вочевидь, Концепція заклала значне законодавче підґрунтя для освоєння внутрішнього потенціалу регіонів. Поступово усі основоположні принципи

Концепції були реалізовані в законодавчих актах. Так само Концепція втілює принципи попереднього регулювання диспропорцій регіонального розвитку на противагу регулюванню вже складених показників диспропорцій, оскільки значна увага в ній приділяється створенню умов для розкриття та ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів.

Зазначимо, що саме нормативно-правове регулювання на сьогодні слід визнати недостатньо ефективним елементом державного регулювання регіонального розвитку. Власне, до 2010 р. розвиток регіонів загалом регулювався єдиним нормативно-правовим актом – законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.). У законі вперше було унормовано поняття «регіон», визначено критерії та умови державної допомоги регіонам. До недоліків цього закону можна віднести відсутність чіткого визначення поняття «депресивна територія» (яке з однаковим успіхом можна застосувати до територій та місцевостей із різними рівнями розвитку). Відповідно, на практиці це може призводити до розпорошення бюджетних коштів, їх неефективного витрачання на критичні потреби місцевого та регіонального розвитку. Звідси, поняття «депресивна територія» потребує подальшої наукової конкретизації, визначення критеріїв надання територіям такого статусу та законодавчого унормування цих питань.

У 2007 р. вперше було створено профільний центральний орган виконавчої влади із забезпечення реалізації державної регіональної політики, удосконалення адміністративно-територіального устрою України – Міністерство регіонального розвитку та будівництва України. У 2010 р. було розмежовано повноваження Міністерства економіки України і Міністерства регіонального розвитку та будівництва України (Мінрегіонбуд) [189], до відання якого було віднесено підготовку й реалізацію ДСРР, координацію розробки регіональних стратегій розвитку, підготовку угод щодо регіонального розвитку. З 2014 р. такі та інші функції виконувало Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального

господарства України, з 2019 р. – виконує Міністерство розвитку громад та територій України.

Невід'ємною складовою частиною інституційно-організаційного забезпечення державної регіональної політики є процедура проведення регулярного моніторингу соціально-економічного розвитку територій, у т. ч. диспропорцій, та оприлюднення цих даних. Здійснення моніторингу потребує системної роботи.

Варто зазначити, що на виконання закону «Про стимулювання розвитку регіонів» та відповідно до «Порядку здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визнання територій депресивними» (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 р. № 860) в Україні вперше було проведено моніторинг показників розвитку зазначених територій (за періоди 2003-2005 та 2004-2006 рр.).

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ» (від 2 квітня 2009 р. № 288), результати моніторингу (що відбувається за 35 основними показниками) щороку до 10 липня мали подаватися до Мінрегіонбуду і до Мінекономіки, а узагальнені дані у вигляді звіту від Мінрегіонбуду щороку до 1 вересня мали подаватись Кабінетові Міністрів України як основа для прийняття державно-управлінських рішень [185]. Постановою Кабінету Міністрів України «Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів» [179] була започаткована робота щодо моніторингу, спрямованого на визначення кількісного виміру диспропорцій, їх тенденцій та динаміки, що має стати сигналом для застосування прямих та опосередкованих, економічних та адміністративних методів державного регулювання регіонального розвитку.

Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.) [187] став вагомим внеском у систему впливу на диспропорційність. У ньому

зазначено, що «стимулювання розвитку регіонів – комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі … максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів та держави в цілому». Питання регулювання диспропорцій подано через призму впливу на депресивні територій – за основу такої системи регулювання було взято той чинник, що депресивна територія є причиною зростання диспропорційності. Можна сказати, що у такий спосіб було унормовано принципи впливу на видиму, осяжну сутність диспропорційності – наявність територій із низькими показниками розвитку, які значно відрізняються від середніх показників рівнів регіонального розвитку. Такий підхід зробив управління диспропорційністю регіонів завданням центральних органів влади. Для вирівнювання соціально-економічних показників розвитку слід було лише ніби «підтягнути» рівні розвитку депресивних регіонів до рівнів розвитку економічно слабких регіонів, і тим самим регіональну нерівномірність було б зменшено. Такий підхід на той час був виправданим з огляду на негативні тенденції розвитку визначених депресивних територій. Тим більше значення такого підходу зросло і зараз, коли наявні постконфліктні території – території, на яких велися воєнні дії навесні-восени 2014 р. і які тепер потребують відбудови і спрямування значного обсягу ресурсів на неї.

У тому ж законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» за допомогою стимулювання певних точкових проектів на депресивних територіях здійснювався вплив на внутрішній потенціал розвитку регіонів, тобто попереднє регулювання диспропорційності.

У Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. [182] (2006 р., нині нечинна) питання диспропорційності регіонального розвитку та необхідності її регулювання зазначались вже в преамбулі: «Нерівномірність регіонального розвитку і рівня життя населення створює передумови для соціальної напруги в суспільстві, загрожує територіальній цілісності країни, стримує динаміку соціально-економічних показників, уповільнює ринкові

перетворення та знижує їх ефективність. У зв'язку з цим державна регіональна політика повинна бути спрямована на створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів як основи їх динамічного розвитку та усунення значних міжрегіональних диспропорцій». Диспропорційність зазначена серед основних проблем регіонального розвитку: «Ключовою проблемою, що потребує поетапного розв’язання, є збільшення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів…»; далі вказано причини диспропорційності та окреслено шляхи її зменшення. Тим самим було чітко означено, що диспропорційність є однією з основних перешкод для системного поступального соціально-економічного розвитку регіонів, економічного зростання регіонів, ефективного освоєння внутрішнього потенціалу. Такі положення були надалі реалізовані у низці підзаконних актів. У Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. було означено «необхідність впливу на розвиток регіонів», що можна трактувати як започаткування процесів управління регіональною диспропорційністю.

У Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. (2014 р.) [183] так само значна роль приділялася питанням диспропорційності регіонального розвитку. Зазначено, що розроблення стратегії здійснено з урахуванням різних змін у соціально-економічному становищі регіонів, у т. ч. «нерівномірності розвитку територій, зростання міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, значною диференціації розвитку районів та міст…». Зазначаючи важливість регулювання диспропорцій, вказано, що «Кабінет Міністрів України підтримує принципові позиції підходу ЄС до реалізації регіональної політики, які базуються на поєднанні політики щодо підвищення рівня конкурентоспроможності територій та політики, спрямованої на недопущення зростання регіональних диспропорцій…». У такий спосіб підтверджено необхідність продовження застосування управлінського впливу на диспропорції.

У Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки [181] зазначено: «заходи щодо реалізації державної регіональної політики спрямовуватимуться на підтримку потенційних центрів економічного зростання, які можуть поширювати свій позитивний вплив на розвиток сусідніх територій та впливають на розвиток регіону в цілому, а також на підтримку інтегрованих проектів розвитку територій з особливими проблемами розвитку, *що повинно сприяти зниженню рівня міжрегіональної та внутрішньорегіональної асиметрії в розвитку територіальних громад та якості життя людини* (курсив – авт.)». Отже, звертається увага на необхідність комплексного вирішення питань міжрегіональної та внутрішньої регіональної диспропорційності.

На реалізацію Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. було ухвалено закон України «Про засади державної регіональної політики» (2015 р.) [180]. У ньому унормовано, що «метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого розвитку України та її регіонів…», а серед пріоритетів державної регіональної політики вказане «зменшення територіальної диференціації за індексом регіонального людського розвитку». Тим самим ще раз підкреслено важливість зменшення диспропорцій соціального розвитку.

Подібно до перерахованих нормативно-правових актів, питання регулювання диспропорцій унормоване і в Бюджетному кодексі України та Податковому кодексі України: регулювання диспропорцій пропонується здійснити завдяки перерозподілу дохідних джерел на користь бюджетів громад (Бюджетний кодекс України) та передання до категорії місцевих податків і зборів фіскально значимих дохідних джерел (Податковий кодекс України).

Серед інституційних змін, що позитивно впливають на розвиток регіонів, слід зазначити створення Ради регіонів як консультативно-дорадчого органу при Президентові України. Серед завдань Ради особливе значення для активізації процесів регіонального розвитку мали: сприяння

взаємодії та активізації співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування у вирішенні питань вдосконалення державного будівництва, вироблення механізмів подолання диспропорційності розвитку територій, підвищення рівня їх конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості. Такі цілі мали бути досягнуті через консолідацію взаємодії та узгодження заходів центральних і місцевих органів влади у площині впливу на регіональний розвиток. Утворення Ради регіонів підвело організаційне підґрунтя під те, щоб питання регіонального розвитку, по-перше, не вирішувалися за залишковим принципом, а по-друге, перестали бути виключно проблемою місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та обмеженої кількості центральних органів виконавчої влади. Регіональну політику було визначено як одну з найважливіших складових частин державної політики. На продовження роботи, яка здійснювалася Радою регіонів, у 2014 р. була створена Рада розвитку регіонів, у 2019 р. – Рада розвитку громад та територій України.

Таким чином, значну увагу питанням активізації внутрішнього потенціалу розвитку регіонів (зокрема, у спосіб за діяння прямих методів регулювання) у нормативно-правових актах можна характеризувати як визнання необхідності регулювання регіональної соціально-економічної диспропорційності, і особливо в соціальній сфері.

Отже, з аналізу нормативно-правових актів видно, що управлінський підхід, згідно з яким проводиться фінансування депресивних територій на основі збільшення для них обсягу дотацій, що означає пост-регулювання (регулювання результатів), не має бути єдиним. Для успішної реалізації політики регулювання диспропорційності доцільно застосовувати попереднє регулювання (регулювання вихідних умов). Попереднє регулювання означає вплив на ефективне використання внутрішнього потенціалу розвитку регіонів.

Накопичені і поглиблені регіональні диспропорції, а також зростаюче соціальне напруження у регіонах спричиняють їх поступове виключення з

міжрегіонального обміну. Складається ситуація, при якій депресивні регіони стають чистими споживачами ресурсів і кінцевого продукту, однак мають при цьому певний нерозкритий потенціал. Причому складність процесів і динаміка диспропорцій свідчать про те, що надання лише фінансової допомоги є не тільки недостатнім, але й неефективним.

Зі свого боку, регіональні диспропорції загострюють окремі регіональні проблеми, які якщо і є загальноприйнятими для всієї країни, то все одно залишаються загрозливими для окремих регіонів. Депресивні регіони створюють напруження в державі і, отже, повинні бути керованими. Депресивність територій значно впливає на масштаби диспропорційності в аспекті спричинення появи «бідних» територій та зростання міжрегіональної диспропорційності, тому явище депресивності потребує окремого висвітлення.

Отже, наголошуючи на необхідності впливу на вихідні умови розвитку регіонів, що означає необхідність активізації внутрішнього потенціалу розвитку, слід виходити з першочергових потреб усування критичних проявів нерівномірності, зокрема впливати на депресивність розвитку регіонів, у т.ч. депресивність постконфліктних територій.

Різні регіони вимагають відмінного підходу до розробки політики їх розвитку, про що зазначалось у підрозділі 2.1. У зв'язку з цим необхідно враховувати та використовувати в регіональній політиці різні методи. З метою знаходження оптимальної комбінації загальнодержавних та місцевих інтересів необхідно розробляти політику регіонального розвитку, яка б сприяла виходу депресивних територій із цього статусу [381].

Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.) запроваджено механізм підтримки депресивних територій. Визначено правові, економічні та організаційні засади реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів та подолання депресивності територій. Відповідно до створеної законодавчої бази, механізм надання державної підтримки проблемним територіям передбачає виділення

бюджетних коштів на реалізацію програм подолання депресивності територій, що визнані такими, а також залучення міжнародної технічної допомоги та інших джерел фінансування у відповідності до законодавства України. Депресивними згідно із законом визнаються регіони, у яких протягом останніх п’яти років було зафіксовано найнижчі середні показники ВРП (до 2004 р. − валова додана вартість) у розрахунку на одну особу наявного населення у фактичних цінах [277]. Статус депресивних територій мають сім міст обласного значення [214].

Як зазначалось у наукових працях [250, с. 260–269], пріоритетність саморозвитку регіонів передбачає посилення внутрішньої мотивації економічного зростання та подолання утриманських настроїв регіонів стосовно держави, оскільки головною причиною, що зумовлює необхідність запровадження договірних, партнерських відносин між урядом і регіонами, є неефективність субвенційних і дотаційних механізмів фінансування розвитку регіонів та підтримки депресивних територій. Звідси, подолання депресивності окремих територій та забезпечення збалансованого розвитку регіонів має базуватись на таких засадах:

- пріоритетом у застосуванні механізмів стимулювання розвитку регіонів має бути необхідність зміцнення економічної цілісності держави, розширення партнерських відносин між регіонами та міжрегіональної інтеграції;

- необхідно суттєво активізувати використання інструментів стимулювання розвитку регіонів, передбачених законом України «Про стимулювання розвитку регіонів»;

- головні зусилля держави повинні спрямовуватись на створення рамкових умов для того, щоб регіони власними силами могли проводити необхідні структурні зміни. Відтак потрібно неухильно зміщувати акценти від прямого бюджетного фінансування до опосередкованих інструментів стимулювання регіонального розвитку;

- питання надання цілеспрямованого державного сприяння повинно розглядатися лише в тих регіонах, які не здатні самостійно вирішити проблеми структурної адаптації [250, с. 260–269].

Отже, з одного боку, необхідною є цілеспрямована протидія появі нових депресивних територій та подолання депресивності на існуючих територіях, а з іншого – необхідно активізовувати внутрішні потенціали розвитку регіонів задля проведення ними структурних перетворень в регіональній економіці.

В останні роки на карті України з'явилися нові депресивні території, поява яких зумовлена веденням воєнний дій на території України. Наслідками воєнний дій для регіонів стали такі:

- «поява нового об'єкту регіональної політики – «нова повоєнна депресивна територія» та необхідність пошуку інструментів управління нею, її існування та взаємодії з іншими регіонами;

- необхідність пошуку інструментів соціально-економічної взаємодії з тимчасово окупованими територіями з метою убезпечення їх соціально-економічного відторгнення;

- порушення єдиного господарського простору, виключення територій з господарського обороту; зміна конфігурації міжрегіональної взаємодії та необхідність побудови нових міжрегіональних зв'язків в Україні;

- посилення політичних засад економічної діяльності: неможливість внаслідок політичної недоцільності застосовувати принципи економічної екстериторіальності при плануванні виробничої та комерційної діяльності;

- необхідність швидкої зміни експортної орієнтації з ринків РФ на ринки інших країн;

- зростання необхідності зміцнення базових територіальних громад згідно із принципами, визначеними лише державою;

- зменшення ролі інструменту «транскордонне співробітництво» у стимулюванні регіонального розвитку та зовнішній торгівлі з огляду на скорочення обсягів торгівлі з РФ;

- скорочення обсягу інвестицій та внаслідок цього – необхідність страхування зупинки великих інвестиційних проектів, критично важливих для регіонів, та швидкої зміни їх учасників;

- проблема внутрішньо переміщених осіб та необхідність переорієнтації роботи закладів соціальної інфраструктури сусідніх з тимчасово окупованими територіями регіонів на більшу кількість громадян, зростання навантажень на вакантні посади внаслідок пошуку роботи внутрішньо переміщеними особами» [47].

Такі проблеми значною мірою посилюють загрози появи депресивних територій і зумовлюють необхідність оновлення інструментів впливу на регіональну диспропорційність.

Отже, необхідність регулювання диспропорцій виникла і внаслідок потреби у наданні допомоги депресивним територіям. Тому на підтвердження тези про значний вплив депресивності на розміри диспропорційності слід сказати, що й аналіз інших наукових досліджень доводить: подолання депресивності територій можна розглядати як основу для регулювання диспропорційності.

У разі отримання територією статусу «депресивний» може застосовуватися механізм підтримки таких територій, згідно із законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.). Згаданий закон передбачає виділення бюджетних коштів на реалізацію програм подолання депресивності територій, що визнані такими, а також залучення міжнародної технічної допомоги та інших джерел фінансування у відповідності до законодавства України. Зокрема, з метою стимулювання розвитку депресивних територій у їх межах можуть здійснюватись, згідно з цим законом: цільове спрямування державних капітальних вкладень у розвиток виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури; надання державної підтримки, у тому числі фінансової, малим підприємствам; сприяння формуванню об’єктів інфраструктури розвитку підприємництва;

спрямування міжнародної технічної допомоги на розв’язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем.

II. Вимірювання зміни розмірів диспропорцій показників соціально-економічного розвитку.

При допущенні, що вказані вище нормативно-правові акти мали змінити динаміку диспропорційності та розміри диспропорцій, проаналізуємо нерівномірність за показниками соціально-економічного розвитку регіонів у 2007-2019 рр. (табл. 3.1). На думку різних дослідників [316], криза не сприяє подоланню асиметрії показників економічного розвитку, а навпаки, сприяє їх поглибленню.

Зокрема, зростання масштабів безробіття може посилити невдоволення населення та спричинити збільшення соціальної напруги (як крайній захід – дестабілізацію соціальної ситуації в регіонах) [248, с. 73–96], [249, с. 433–553].

Аналіз диспропорцій продемонстрував такі тенденції. За досліджуваний період значно зросли диспропорції за показниками прямих іноземних інвестицій, обсягу введеного в експлуатацію житла та ВРП на одну особу. Однак, більш глибокий аналіз мінімальних і максимальних значень показників і їх коливань упродовж цього періоду показав (і особливо це було помітно на рубежі 2008-2010 рр., коли економіка України зазнала впливу світової фінансової кризи), що в кризовий період відбулося зменшення розміру диспропорцій, причому за рахунок погіршення показників сильних регіонів. Звідси можна зробити такі висновки. У загальному контексті зменшення диспропорційності стало позитивним чинником для оцінювання успішності політики регулювання диспропорційності, однак виявилися негативні сторони такої зміни диспропорційності для загального соціально-економічного розвитку країни та її регіонів – господарство регіонів із кращими показниками розвитку є більш вразливим до зміни соціально-економічної кон’юнктури. Особливо це помітно за показниками будівництва – обсягами введеного в експлуатацію житла: різке зменшення обсягів

Таблиця 3.1

Співвідношення між максимальним та мінімальним показником соціально-економічного розвитку регіонів в Україні

Показники	Диспропорційність, разів												
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ВРП на одну особу, грн.	2,8	3,2	3,0	3,0	2,96	3,2	3,1	3,8	3,8	5,3	4,5	3,1	-
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн. грн.	50,3	52,8	44,1	63,8	65,8	59,2	53,8	53,9	42,9	37,6	40,1	31,1	33,3
Реалізація продукції сільського господарства, т	3,4	3,4	3,3	3,2	3,7	3,5	4,1	4,6	4,5	4,9	4,8	4,2	3,9
Обсяг введеного в експлуатацію житла, $м^2$	13,2	14,2	19,4	12,1	16,9	9,7	13,9	15,9	18,4	38,4	42,84	37,97	29,48
Експорт товарів, тис. дол. США	85,3	99,9	77,9	99,8	125,9	113,1	99,0	70,8	61,1	55,4	47,08	38,59	36,38
Імпорт товарів, тис. дол. США	39,1	28,4	34,4	47,6	41,2	37,4	34,6	40,5	39,8	38,1	40,7	37,71	26,47
Капітальні інвестиції, млн. грн.	11,3	12,9	12,8	13,4	14,9	14,2	13,9	12,5	13,2	12,7	14,3	18,7	19,9
Прямі інвестиції, млн. дол. США	110,6	116,6	106,1	125,4	132,6	129,3	131,9	131,6	136,9	145,4	178,1	165,2	167,3
Середньомісячна заробітна плата, грн.	1,6	1,7	1,5	1,6	1,7	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4	1,5
Безробітне населення (за методологією МОП), усього, у віці 15-70 років, тис. осіб	3,2	3,7	5,3	5,2	5,2	5,1	3,8	3,8	4,2	4,4	3,8	3,7	4,1
Обсяг реалізованих послуг, тис. грн.	11,1	11,2	14,3	11,8	13,5	12,8	13,2	16,9	15,3	15,9	16,3	16,6	31,1

Примітка: 2014-2019 рр. – без урахування АР Крим, м. Севастополя, ТОТ Донецької та Луганської областей.

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України.

введення житла в Донецькій та Луганській областях призвело до різкого збільшення диспропорції за цим показником.

З іншого боку, аналіз мінімальних та максимальних значень показників дозволяє одразу виявити «критичні точки господарського розвитку» – галузі та сфери діяльності, які потребують стимулювання. Такий стан ще раз підкреслив необхідність приділення уваги вихідним умовам розвитку регіонів – тій же самій активізації внутрішнього потенціалу розвитку регіонів, аніж пост-регулюванню та вирівнюванню показників.

Як зазначається в наукових працях, визначення впливу інструментів державного регулювання на розміри диспропорцій доцільно оцінювати методом структурних зрушень для поглибленого аналізу структури зміни показників [195] (детальніше – у підрозділі 3.2).

Для оцінювання ефективності управлінських рішень щодо впливу на розвиток регіону, зокрема на активізацію його внутрішнього потенціалу задля управління диспропорційністю, можна використовувати також метод експертних оцінок та його модифікацію – метод аналізу ієрархій. Такий метод [242] варто використати для стратегічного планування інновацій та прогнозування соціально-економічного стану. Метод полягає в тому, що з множини альтернатив обирається найкраща для прийняття управлінського рішення з конкретної проблеми. Порівняння декількох напрямів структурної перебудови економіки регіону, які мають однакове призначення, складно здійснити через велику кількість часткових показників переваг, кожен з яких характеризує окремий аспект, ускладнює оцінювання і виділення суттєвих та несуттєвих моментів. У випадках, коли деякі з чинників не можна виміряти, а їх розрахунок пов’язаний з великими труднощами, використовують найрізноманітніші методи.

Суть їх полягає в опрацюванні вхідної інформації, яка надходить від спеціалістів у вигляді деяких суджень, і наданні вихідної інформації через приписання експертом певного числа кожній дії. Така процедура приводить до створення так званої системи переваг. Новий підхід до управління

економікою регіону, на думку тих же авторів [242], головна ідея якого полягає в створенні внутрішнього товарного конкурентоспроможного ринку, потребує нової структури управління. Найбільш прийнятною у цьому випадку є кластерна форма організації виробництва. Виробничо-територіальне утворення формується на спільній основі навколо конкретної спеціалізації, що становить ядро такого утворення. У такий спосіб створюється економічна сукупність виробництв, органічно пов'язаних між собою через кооперування та комбінування. Обов'язковими умовами є концентрація цих об'єктів на певній компактній території і необхідний набір ресурсів для їх функціонування. Формується виробничо-територіальне утворення, що складається з виробництв, об'єднаних технологічними зв'язками, і спеціалізується на випуску певних видів продукції при повному використанні ресурсів, важливих для формування і функціонування господарської системи.

Донедавна вважалось, що формування в Україні регіонів-лідерів промислового розвитку, які одночасно виконували й функцію валютних донорів країни (йдеться про м. Київ, Дніпропетровську, Харківську, Донецьку, Запорізьку, Луганську області) – є позитивним явищем. Високі темпи росту ВРП цих областей, стрімка інтеграція регіонального промислово-виробничого та ресурсного потенціалу до системи міжнародного поділу праці у періоди економічного зростання традиційно розглядались як запорука їх стабільного розвитку (хоча таке зростання й відбувалось на підґрунті домінування екстенсивних чинників та сировинної спеціалізації експорту) та як потенціал для подальшого нарощування індустріальних потужностей країни (протягом 2004-2008 рр. Україна входила до п'ятірки країн-лідерів експорту продукції металургійного виробництва у світі).

Кардинально ситуація змінюється у періоди криз, коли негативні наслідки прорахунків структурної регіональної політики в Україні швидко загострюються, і особливо це стосується специфіки використання та

розвитку економічного потенціалу регіонів, що традиційно вважались лідерами промислового розвитку.

В цілому, слід констатувати, що упродовж 2004-2008 рр. економіці регіонів-лідерів промислового розвитку здебільшого залишалась притаманна орієнтація на використання традиційних природних ресурсів та екстенсивних факторів конкурентних переваг. Зокрема, йдеться про низьку ціну робочої сили (яка в кінцевому підсумку й гальмує інноваційні процеси через відсутність зацікавленості в заміщенні людської праці високопродуктивною технікою). Ресурси, пов’язані з інноваційною та інституційною складовими економічного зростання, були задіяні недостатньо, що й обумовило подальшу диференціацію соціально-економічних показників розвитку регіонів [50, с. 88–104].

Відмітимо, що тенденції щодо збільшення регіональних структурних деформацій характерні і для поточного періоду. Найбільш небезпечними ризиками, що їх може викликати посилення структурних деформацій регіонального розвитку, є такі:

- подальше зниження абсолютного рівня та поглиблення диспропорцій у показниках соціально-економічного розвитку регіонів. Диспропорційність регіонального розвитку країни, кількаразово мультиплікована кризовими явищами, потенційно небезпечна з огляду на можливість формування локальних осередків соціального невдоволення в окремих регіонах країни;

- поглиблення структурних диспропорцій регіональних ринків праці, зменшення мобільності робочої сили в межах країни, зневіра населення у результативність власної економічної активності породжує та посилює утриманські настрої. Так, для жителів регіонів з поширеною практикою міграції (у тому числі, маятниковою та сезонною зайнятістю) пошук варіантів працевлаштування в умовах кризи (особливо йдеться про некваліфіковані роботи) може виявитись менш ефективним, ніж отримання регулярної допомоги по безробіттю. Внаслідок цього трудовий потенціал окремих територій (насамперед, сільських) може суттєво зменшитись.

Вагомого значення для стратегічного регулювання диспропорцій має структурна модернізація економіки регіонів, що детально розглянуто у роботах авторів [273], [160]. Це передбачає оновлення виробництв, перехід на нові технологічні уклади, застосування економіки знань. Ресурсом, що доцільно використати на оновлення економіки регіонів, є інвестиційний. Обсяги інвестиційних ресурсів значно впливають на загальний показник диспропорцій.

Відмітимо, що інвестиційна діяльність завжди залежна від ринкових коливань. Нині «відбулося суттєве збільшення диспропорції в обсягах капітальних інвестицій на одну особу. Прогноз інвестиційної діяльності в Україні в цілому є песимістичним: на найближчу перспективу очікується скорочення обсягів інвестиційних ресурсів з регіонів на зовнішні ринки; також не слід очікувати збільшення обсягів зовнішніх інвестицій у регіональну економіку; скоротяться й внутрішні джерела інвестиційних ресурсів. Регіональна диспропорційність в обсягах залучених інвестицій буде зростати і надалі. Подальше розшарування регіонів за рівнем інвестиційної активності гальмуватиме процеси зміцнення господарських зв'язків та становлення регіонів як суб'єктів міжнародної інвестиційної діяльності. Слабкі інвестиційні позиції окремих регіонів не дають змогу розширювати виробництво, відповідно, гальмується і розвиток соціальної сфери» [46].

Таким чином, вищенаведене дає підстави стверджувати, що одним із інструментів регулювання диспропорцій регіонального розвитку, за допомогою якого можна зменшувати критичні показники диспропорційності та використовувати потенціал диспропорційності для активізації виробничих процесів, а також забезпечити стійкість економіки до коливань економічної кон'юнктури, є інвестиційна діяльність.

Значна увага у наукових роботах, що стосуються регулювання диспропорційності, приділяється питанням фінансового вирівнювання. Як зазначає А. Є. Буряченко, «методологічний підхід до фінансового

вирівнювання, визначений у теорії суспільного вибору, базується на правилі горизонтальної рівності (рівного ставлення до індивідуумів, що перебувають у рівних економічних умовах) функціонування фінансово-бюджетних систем муніципалітетів та юрисдикцій. Незалежно від місця перебування індивідуума, фінансові умови, що встановлюються юрисдикцією, мають бути однакові для індивідуумів з рівними економічними умовами для проживання [324], [16], [255].

Дослідник говорить, що «вітчизняні автори в переважній більшості віддають перевагу методу міжбюджетних трансфертів вертикального стилю, при цьому майже недослідженими у практичному плані залишаються питання використання міжбюджетних трансфертів горизонтального стилю та регіонального податкового регулювання. Горизонтальне вирівнювання полягає у створенні системи справляння у державний бюджет рівновеликих доходів з регіонів, які мають однакову платоспроможність. Воно спрямоване на усунення диспропорцій у податкоспроможності (подібно до прогресивного оподаткування). Що вища міра горизонтального вирівнювання, або що більша частина зібраних у регіонах податків надходитиме до державного бюджету, то нижчою буде частка доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті, або рівень регіональної фіскальної автономії».

О. В. Шишко [302] не тільки проаналізував причини та наслідки застосування фінансового вирівнювання, а й запропонував механізм його удосконалення на підставі світового досвіду. М. М. Наркізов [147] надає такі рекомендації: політика підтримки регіонального розвитку має бути спрямована на активізацію всього ресурсного потенціалу регіонів як основи зміцнення їх конкурентоспроможності, що призведе до збільшення власних доходних джерел; сучасну модель міжбюджетних відносин потрібно будувати таким способом, щоб максимально використовувати конкурентні переваги кожного окремого регіону та механізми трансфертів у фінансуванні

інноваційного розвитку регіонів; дотаційну підтримку треба змінити цільовими інвестиційними субвенціями.

Таким чином, різними авторами доведено, що важливим для управління диспропорційністю є вирівнювання вихідних умов, серед яких належне місце займає вирівнювання податкової спроможності регіонів.

Практика застосування механізмів стимулювання розвитку регіонів свідчить, що підтримка регіонів шляхом бюджетних дотацій є малоефективною і практично вичерпала себе як така, що знищує економічну мотивацію регіонів до саморозвитку та породжує створення «замкнених» самодостатніх регіональних економічних комплексів. Натомість необхідно здійснювати стимулювання розвитку регіонів-реципієнтів бюджетних коштів шляхом пільгових ринкових механізмів (насамперед, йдеться про податкові преференції, пільгові кредити, інвестиційні дотації, цільові трансферти тощо).

Урядом України було вжито ряд заходів щодо запобігання розростання диспропорцій [225, с. 12–19]. Окремі з них, що були спрямовані на вирівнювання показників видатків місцевих бюджетів на одну особу, обсягу інвестицій в основний капітал, зменшення боргів по заробітній платі, були ефективними. Також держава підвищувала соціальні стандарти (мінімальну заробітну плату, мінімальну пенсію) п’ять разів на рік, що дозволяло формувати базу для поступового вирівнювання соціальних та економічних показників. Але цього виявилося недостатньо. Значні коливання на ринку були спричинені кризою, і насамперед, це вплинуло на регіональну диспропорційність у показниках соціально-економічного розвитку в будівництві та інвестуванні. Тому при виробленні інструментів регулювання диспропорцій доцільно аналізувати насамперед показники інвестиційної діяльності та його зміни, оскільки серед інструментів державного регулювання регіонального розвитку, які можуть покращити (підвищити або оптимізувати) показники економічного розвитку в регіонах, варто зазначити інвестиційні ресурси.

Отже, після характеристики зміни розмірів диспропорцій під впливом застосовуваних інструментів варто проводити оцінювання ефективності впливу різних регулятивних інструментів на розміри диспропорцій і далі – опрацьовувати рекомендації щодо використання найбільш ефективних регулятивних механізмів та інструментів впливу на регіональну диспропорційність. Регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів передбачає визначення та використання потенційного ефекту від них.

III. Формування засобів оцінювання ефективності регулювання диспропорційності регіонального розвитку.

За загальнонауковими підходами і відповідно до складеної практики, оцінити ефективність регулювання можливо на основі проведення оцінювання ефекту від здійснених заходів, тобто оцінювання досягнутих результатів та якості перетворень. У випадку з регулюванням диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів результатами варто вважати зміну показників диспропорцій, їх зменшення, кількість витрачених засобів і ресурсів. Відповідно, спільно ефективність регулювання оцінюється за якісними і кількісними змінами у показниках диспропорцій та за використаними інструментами регулювання сфери життєдіяльності регіонів. При цьому варто застерегти, що «ефективність не є самоціллю, оскільки слідування досягненню ефективності може призвести до глибокої трансформації умов виробництва, що не завжди корелюється із цілями розвитку регіону» [313].

Оцінити ефективність регулювання диспропорцій можливо на основі опрацювання відповідних засобів. Для більш точного оцінювання вагомості застосовуваних засобів варто наперед визначити порогові значення максимального та мінімального граничного показника (параметра), проаналізувати, якими вони були до застосування регулюючого впливу і якими стали після. Інший спосіб – визначити гранично допустимі відхилення показників і проаналізувати, як вони змінилися після застосування

регулюючого впливу. Для більшої достовірності висновків варто використати обидва способи [371], [375].

Зазначимо, однак, що оцінюючи ефективність впливу на диспропорції, доцільно враховувати резистентність диспропорцій до управлінського впливу. Тобто, незважаючи на наявність регулюючого впливу, диспропорції могли не змінюватися, оскільки вони не сприймали вплив регулюючих інструментів.

Як вказувалось вище, оцінити ефективність регулювання диспропорцій можна на основі того, як це регулювання впливає на масштаб диспропорцій та його зміну. При проведенні оцінювання застосовуваних для регулювання диспропорційності інструментів варто вказати, що нижнім параметром ефективності від регулювання диспропорційності є подолання депресивності регіонів. Верхнім параметром ефективності від регулювання диспропорційності може вважатися надмірне насичення окремих регіонів ресурсами або різке покращення окремих показників. У зв’язку з цим виникає і питання про можливість перенасичення регіонів певними ресурсами [376], [374], що має як негативне, так і позитивне значення для регулювання диспропорцій.

Способи оцінювання ефективності стратегічного регулювання диспропорцій подані у підрозділі 4.3 відповідно до видів стратегій регулювання диспропорцій. Опрацювання рекомендацій щодо використання найбільш дієвих механізмів та інструментів регулювання диспропорцій розвитку регіонів (етап IV алгоритму) здійснено у підрозділах 5.2 і 5.3.

Отже, доведено, що диспропорційний розвиток регіонів складає основу для формування картини соціально-економічного розвитку регіонів в цілому, проявляючись у будь-якому аналізі становища регіонів та рівнів їх соціально-економічного розвитку. Диспропорційність є чинником, що впливає на формування регіональної політики та інструменти регулювання розвитку регіонів.

Дослідження явища диспропорційності варто проводити на основі тих показників, які найбільш ємно характеризують розвиток регіонів, є чутливими до змін господарської кон'юнктури, на їх основі можна оцінити рівень депресивності регіону як витоку диспропорційності і впливати на внутрішній потенціал розвитку регіону. Такими показниками для дослідження міжрегіональної диспропорційності є: ВРП на одну особу, обсяг реалізованої промислової продукції, обсяг реалізованої продукції сільського господарства, обсяг введеного в експлуатацію житла, експорт товарів, імпорт товарів, капітальні інвестиції, прямі інвестиції, середньомісячна заробітна плата, безробітне населення, обсяг реалізованих послуг (див. табл. 3.1).

Порівняння показників розвитку між регіонами доцільно проводити за даними про кількість регіонів, у яких відбулося зростання чи зменшення показника, за глибиною зменшення або зростання показника. Це дозволяє уявити зміну ситуації порівняно з попереднім роком і оцінити диспропорційність регіонального розвитку.

Повну картину регіональних диспропорцій можна скласти на основі аналізу кожного із вказаних показників. Однак варто зазначити, що особливої уваги в аналізі диспропорційності заслуговують інвестиційні процеси як основа та джерело подолання депресивності територій та регулювання диспропорційності.

Соціально-економічний розвиток регіонів України потребує достатнього обсягу коштів, залучених як із внутрішніх, так і з зовнішніх джерел. Структурні проблеми, накопичені протягом тривалого часу, зокрема переважання частки капіталовкладень до галузей зі швидким оборотом капіталу, нашарувалися на кризові явища, поглибивши диспропорції в обсягах та сферах інвестування. Обсяги та напрямки вкладення інвестиційних ресурсів здатні значною мірою вплинути на зміну економічного становища регіону, модифікувати його виробничу структуру, спричинити зрушення на ринках робочої сили та капіталу. Інвестиційні процеси є найбільш чутливими до зміни господарської кон'юнктури та

впливу держави на показники регіонального розвитку, і вони впливають на кінцеві показники соціально-економічного розвитку, а відповідно, і на диспропорційність.

Слід зазначити, що розподіл інвестиційних ресурсів між регіонами України у періоди економічного піднесення та кризи є однаковим – найбільшу частку в обсязі капітальних інвестицій (інвестицій в основний капітал та з 2012 р. – капітальних інвестицій) та прямих іноземних інвестицій займали місто Київ та ще три-чотири регіони. Періодичні соціально-економічні кризи демонструють обмеження обсягу інвестиційних ресурсів по всій країні та в окремих регіонах. Поступово регіони-лідери відновлюють свої позиції, особливо це стосується показників прямих іноземних інвестицій. Концентрація інвестиційних ресурсів спостерігається в тих же високорозвинених регіонах. І найвищий рівень падіння у період криз спостерігається у високорозвинених регіонах.

Нині загальне зростання обсягу інвестицій відбулося за рахунок високорозвинених регіонів. Регіони-лідери відновили свої позиції, накопичивши величезну кількість інвестиційних ресурсів. До кризи, під час та після кризи поступова концентрація ресурсів в економічно потужних регіонах була значною: чотири-п’ять економічно потужних регіонів концентрують понад 53 % інвестицій в основний капітал та понад 70 % прямих іноземних інвестицій (без м. Києва ці частки становлять відповідно 28 % та 25 %). Таким чином, тенденція накопичення інвестиційних ресурсів у тих же самих економічно розвинених регіонах продовжується. Зі свого боку, регіони із нижчими темпами розвитку не скористалися перевагами, шукаючи нові ніші для інвестування та залучення інвесторів.

Визначальними факторами, що перешкоджають накопиченню ресурсів у менш розвинених регіонах, є такі [202, с. 23–26]:

1) формування замкнутого кола інвестиційного процесу в менш розвинених регіонах. Існує потреба у великій кількості ресурсів для інтенсифікації виробництва, які можуть накопичуватися лише шляхом

матеріалізації очікувань інвесторів щодо величезного економічного ефекту, отриманого від інвестицій. Проте, економічна структура менш розвинених регіонів не сприяє залученню ресурсів для активізації бізнес-процесів у цих регіонах;

2) відсутність інвестиційної пропозиції на ринку, слабка стимуляція інвестиційного потенціалу та відсутність інформаційної підтримки інвестиційного процесу. Місцеві органи влади слабко пропагують інвестиційні ресурси та продуктивний людський і природний капітал;

3) вилучення з процесу виробництва величезної кількості потенційних інвестиційних ресурсів. Недостатній розвиток фондового ринку, невелика кількість кредитних організацій, непрозорий та ризикований вид їх діяльності, обмежені можливості для іпотечного кредитування, низькі частки заощаджень у розмірі інвестицій позбавляють регіональну економіку можливості накопичувати суттєву частину інвестиційних ресурсів.

Інвестиційні процеси можна охарактеризувати такими чинниками: посилення конкуренції між регіонами у залученні іноземного капіталу; значна неоднорідність у територіальному розподілі інвестицій, посилення регіональних диспропорцій в обсягах інвестицій в основний капітал; найбільша привабливість для інвесторів гуртової торгівлі у галузевому розрізі, посередництва та харчової промисловості; різке скорочення державного бюджетного фінансування інвестиційних процесів. Перспективи активізації інвестиційної діяльності з боку держави є вкрай проблематичними [50, с. 230–235].

На думку дослідників, матеріальною основою «консервації» структурних диспропорцій, зокрема у процесі створення ВРП, виступають закономірності формування інвестиційних потоків (і насамперед, обсягів капіталовкладень [248, с. 73–96]. Диспропорції в обсягах капітальних інвестицій у регіонах складали (без урахування м. Києва): у 2007 р. – 11,3 раза, а у 2019 р. – вже 19,9 раза. Значно зросли диспропорції прямих

інвестицій по регіонах: у 2007 р. вони становили 110,6 раза, а у 2019 р. – вже 167,3 раза.

Найбільші обсяги інвестицій (капітальних інвестицій, у т. ч. інвестицій в основний капітал, і прямих іноземних інвестицій) припадають на м. Київ, яке станом на 1 жовтня 2019 р. концентрувало 52,9 % прямих іноземних інвестицій і за підсумками 2019 р. – 34,2 % капітальних інвестицій. Упродовж 2007-2019 рр. традиційно спостерігалась концентрація інвестиційних ресурсів саме у столиці.

Водночас, такі диспропорції перерозподілу інвестиційних ресурсів на рівні регіонів не можна пояснити тільки фінансово-економічними факторами, що впливають на формування уподобань потенційних інвесторів (насамперед, йдеться про розвиненість інфраструктури і швидкість обороту капіталу). Вагомим чинником активізації інвестиційних процесів є сприяння з боку місцевих органів виконавчої влади [249, с. 433–553] та органів місцевого самоврядування.

Варто дослідити іноземне інвестування у регіонах України як важливу характеристику диспропорційності.

У розподілі прямих іноземних інвестицій відмітимо три характерні ознаки регіонального розподілу. Першою є значний рівень диспропорцій за обсягами залучених ресурсів (див. табл. 3.1).

Загалом диспропорції між регіональними показниками залучення ПІІ з урахуванням м. Києва та без урахування м. Києва зросли. Однак, таке зростання було обумовлене не збільшенням інвестування у регіони з гіршими показниками соціально-економічного розвитку, а шляхом зменшення інвестування в економіку лідерів, тобто промислово розвинених областей і м. Києва. Тому така тенденція не може призвести до позитивних наслідків, тобто вирівнювання диспропорційності відбувається лише на основі зменшення показників розвитку високорозвинених регіонів [371], [377].

Другою характерною рисою регіонального розподілу ПІІ в Україні є значний обсяг інвестиційних ресурсів нерезидентів, що спрямовуються до

сфери послуг та фінансової діяльності. Упродовж кількох останніх років напрями інвестування не змінюються – приріст інвестиційних ресурсів традиційно спостерігається на підприємствах галузей переробної промисловості (найбільший – у виробництві харчових продуктів, готових металевих виробів, машинобудуванні, хімічній промисловості) та галузей зі швидким оборотом капіталу (оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; фінансова діяльність, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг, надання послуг підприємцям). Підприємства сфери послуг, торгівлі та фінансової діяльності рівномірно представлені в усіх регіонах. Вказані види діяльності за результатами січня-вересня 2019 р. мали найбільші частки інвестування: переробна промисловість – 24,7 % ПІ у країні (8573,0 млн. дол.), оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 16,2 % (5624,7 млн. дол.) фінансова діяльність та страхова діяльність – 12,9 % (4469,7 млн. дол.), операції з нерухомими майном – 12,9 % (4484,2 млн. дол.). Обсяг ПІ загалом по країні склав 34727,6 млн. дол. США.

Третьою характерною рисою процесів інвестування є неухильне зростання частки м. Києва у концентрації ресурсів. При збільшенні загального обсягу інвестування в країні і надалі відбувається перерозподіл інвестиційних ресурсів на користь м. Києва. Надання іноземними інвесторами переваги м. Києву віддзеркалює не тільки усталену практику реєстрації головних офісів компаній та зосередження кредитно-банківських установ у столиці. Інвестори сподіваються на отримання вигод від найбільш розвиненої інфраструктури та найвищого рівня доходів у м. Києві, що є важливим чинником розвитку сфери нерухомості та торгівлі. Крім того, суб’єктивною гарантією стабільності ринку є близькість до центральної влади.

На думку дослідників, «можна говорити про слабку кореляцію між загальними світовими тенденціями у сфері розподілу інвестицій та їх внутрішнім розподілом серед регіонів України. І тільки неухильне

збільшення частки м. Києва серед інвестиційних уподобань іноземних інвесторів (навіть при загальному скорочені обсягів інвестування) говорить про зростання вимог інвесторів до умов ведення бізнесу… Для регіонального розрізу процесів інвестування характерним є й відповідне скорочення часток інших регіонів за обсягами прямих іноземних інвестицій. Також скоротилися обсяги інвестицій у традиційних промислових регіонах країни. Тому діяльність місцевих органів влади щодо залучення інвестицій майже не впливає на обсяги інвестицій і на формування інвестиційних уподобань, оскільки більшою мірою інвестори орієнтуються на макроекономічні тенденції розвитку регіонів та країни в цілому. Позитивною тенденцією сучасності є збільшення частки інвестицій, спрямованих за кордон, до підприємств переробної промисловості» [50, с. 230–235].

Поєднання галузевих та регіональних пріоритетів іноземних інвесторів дає змогу сформувати картину розподілу прямих іноземних інвестицій між секторами економіки України.

Надходження певної частки ресурсів в Україні до фінансового сектора та сфери послуг, а також до обмеженого переліку регіонів спричиняє виникнення і розвиток низки ризиків регіонального рівня у сфері іноземного інвестування: слабкий інтерес та недостатній обсяг коштів для проведення якісних структурних змін в економіці, деформація структури економіки регіонів; розвиток одних регіонів при тривалому занепаді інших, падіння обсягів інвестування у промислово розвинених регіонах та незначна позитивна динаміка у слаборозвинених, зростання незначної кількості окремих центрів інвестування; низький рівень завантаження наявних виробничих потужностей; деформація структури економіки відповідно до потреб експорту та втрата окремими регіонами місця в консолідованому господарському просторі держави; неефективна макроекономічна зміна експортної орієнтації економіки регіонів, зниження рівня їхньої конкурентоспроможності; зниження рівня зайнятості та підвищення рівня безробіття.

Така ситуація складалась упродовж тривалого періоду і була спричинена намаганням іноземних інвесторів отримати швидкий прибуток, у тому числі внаслідок нестабільності національної законодавчої бази, відсутністю умов та розвиненої інфраструктури інвестування, відсутністю інформації про об’єкти інвестування та достатньої кількості самих об’єктів інвестування.

До цих чинників посилення диспропорційності додався макроекономічний чинник зниження рівня сукупного попиту, насамперед споживчого. Зниження рівня доходів громадян та зменшення обсягів кредитування спричинили уповільнення динаміки будівельної галузі і відповідно зменшили потребу в інвестиційних ресурсах. У сукупності дія вказаних чинників викликала подальше збільшення нерівномірності в обсягах залучення прямих іноземних інвестицій.

Диспропорції показників інвестування свідчать не тільки про відсутність об’єктів вкладення капіталу, але і про різну інвестиційну привабливість регіонів, покращання якої – завдання місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Переваги інвестування кожного регіону значною мірою залежать як від наявності об’єктів вкладення коштів, так і від дій місцевої влади. При цьому політика місцевої влади щодо залучення і розподілу інвестиційних ресурсів має будуватися на інструментах, відмінних від тих, які застосовуються на державному рівні.

Вагомими інформаційними інструментами впливу на інвестиційну привабливість окремої адміністративно-територіальної одиниці залишаються розробка і відповідне представлення її інвестиційного портрету (паспорту), а також рейтингування інвестиційного потенціалу. Саме ці інструменти дають можливість закордонним інвесторам мати уявлення про стан справ із об’єктами інвестування та загальною економічною ситуацією в регіоні. Характерними рисами окремих інвестиційних портретів (паспортів) стали представлення економічних вигод регіону перед іншими і визначення його

місця серед регіонів України за показниками залучення й освоєння інвестицій.

До недоліків інформаційного забезпечення прямого іноземного інвестування на регіональному рівні слід віднести непорівнянність інформації в інвестиційних портретах (паспортах) регіонів внаслідок її довільного, несистемного та неперіодичного представлення, відсутність обов'язкового рейтингування регіонів на загальнодержавному рівні за рівнями інвестиційної привабливості і відповідного його оприлюднення. Зокрема, якщо перелік об'єктів для інвестування містять всі інвестиційні портрети (паспорти), то інформацію щодо ресурсного та виробничого потенціалу і проектів, які вже реалізуються за участю іноземних інвесторів – тільки окремі. Розрізненою є і звітність щодо впровадження інвестиційних проектів за участю нерезидентів. Тільки окремі регіони надають дані щодо зміни галузевих пріоритетів капіталовкладень та зайнятості населення [282].

Додамо – на думку дослідників, «той факт, що регіональний розподіл інвестицій слабо відображає загальнодержавний перебіг подій в інвестиційній сфері, говорить також про нерозвиненість таких суто регіональних глобалізаційних та інтеграційних процесів, як транскордонне співробітництво та становлення єврорегіонів і їх незначний вплив на структурні зрушення в економіці» [50, с. 230–235].

Слід особливо виокремити роботи тих економістів, які розглядають питання активізації господарської діяльності у регіонах із різними рівнями розвитку саме через інструменти інвестування. Зокрема, С. О. Іщук та Т. В. Кулініч [87] досліджують питання попереднього оцінювання ефективності інвестування як у методологічному плані, так і на прикладі групи регіонів, М. П. Бутко та О. Ю. Акименко [18] висловлюють пропозиції щодо оцінювання ефективності вкладених інвестицій і вказують, що у цій площині недостатньо дослідженими залишаються проблеми: забезпечення структурної пропорційності спрямування інвестиційних ресурсів задля забезпечення сталого розвитку регіону, забезпечення високої ефективності інвестицій з

урахуванням необхідності прискорення темпів економічного зростання, соціального розвитку та екологічної безпеки держави. У роботі Г. В. Цадо [258] обґрунтовується вплив інновацій та інвестицій на регіональний розвиток. Також досліджуються питання вибору між формуванням умов для випереджаючого розвитку одного регіону та збалансованим розвитком економіки країни через регулювання інвестиційної діяльності.

Варто дослідити напрямки використання інвестицій як інструменту регулювання диспропорцій.

Інвестиційні ресурси служать інструментом підвищення темпів зростання економіки певного регіону – вплив на розподіл обсягу інвестиційних ресурсів та залучення інвестицій може виступати інструментом забезпечення економічного зростання в окремих регіонах. Як зазначають дослідники [325, с. 1391], регіональне зростання залежить як від чинників технічного прогресу (ефективність розселення, інноваційність економіки, підприємництво, вплив показників розвитку сусідніх регіонів на цей регіон), так і від традиційних продуктивних факторів (праця, капітал, транспортна інфраструктура, енергетичні ресурси), що у сукупності забезпечують стрімке зростання загальної конкурентоздатності регіону.

З іншого боку, якщо загальний обсяг інвестиційних ресурсів в країні збільшується, а принципи розподілу і об’єкти вкладення залишаються тими ж самими, то інвестиції стають чинником збільшення диспропорцій. Це виразно проявляється і в Україні, де інвестиційні ресурси продовжують концентруватись у найбільш розвинених регіонах.

Найбільшу частку в обсязі інвестицій складають внутрішні загальнодержавні інвестиції. Від того, яким чином вони розподіляються по регіональних економіках, залежить загальна економічна ефективність, яку можна виміряти за показниками ВРП. Для виявлення зв’язку обсягів інвестування та загальних показників соціально-економічного розвитку у регіонах доцільно провести кореляційно-регресійний аналіз на основі виявлення впливу: (1) показників обсягу внутрішніх (капітальних) інвестицій

та будівельних робіт на показник ВРП; (2) показників прямих іноземних інвестицій та експортно-імпортної діяльності на показник ВРП. Необхідність такого аналізу підтверджується дослідженнями [240]: доцільно використовувати належну систему основних критеріїв, використання яких дозволить ідентифікувати й здійснювати оцінку регіональних диспропорцій на належному рівні та приймати за результатами такого аналізу адекватні управлінські рішення; зокрема, таким критерієм може бути співвідношення між динамікою інвестицій в регіоні та обсягом ВРП. Цікавим є і дослідження [87, с. 57–59, 65] щодо розкриття потенціалу інвестування групи областей. Його авторами доведено, що існує досить висока кореляційна залежність між структурою і темпами збільшення обсягів інвестиційних вкладень, а також між обсягами і тенденцією зростання ВВП та національного доходу країни в майбутньому.

Проведений аналіз представлено у Додатку В.

Нижче представлені рівняння регресії за показниками впливу капітальних інвестицій та обсягів будівництва на ВРП (формула 3.1) та прямих іноземних інвестицій, експортно-імпортного сальдо товарів та експортно-імпортного сальдо послуг на ВРП (формула 3.2):

$$y1 = 10231{,}23 + 0{,}80x1 + 13{,}11x2;\ R^2 = 0{,}94 \quad (3.1)$$

$$y2 = 2803{,}91 + 1{,}357x3 + 4{,}69x4 + 1{,}057x5;\ R^2 = 0{,}93 \quad (3.2)$$

де y_1 та y_2 – ВРП, x – коефіцієнти залежності ВРП: x_1– від капітальних інвестицій, x_2 – від обсягів будівельної діяльності, x_3 – від прямих іноземних інвестицій, x_4 – від експортно-імпортного сальдо товарів, x_5 – від експортно-імпортного сальдо послуг.

Оскільки спостерігається достатньо сильний додатній кореляційний зв’язок між вказаними показниками, насамперед – між ВРП та обсягами інвестиційних ресурсів, то можна говорити, що з метою активізації

економічної діяльності у регіонах доцільно впливати на залучення та розподіл капітальних та прямих іноземних інвестицій. А через регулювання обсягу інвестування можна впливати на розміри диспропорцій у межах країни.

В Україні дотримуються досить консервативної інвестиційної політики – інвестомісткість національної економіки перебуває на рівні 16,1 %, тим часом як у розвинених країнах Європи – вона складає до 30 %, і центральним питанням для вітчизняної економічної системи стає забезпечення високого рівня використання залучених інвестиційних ресурсів. Для того, щоб інвестиції не були «помилковими», тобто неефективними, їх варто залучати у найперспективніші види економічної діяльності, суб’єкти яких здатні раціонально використовувати обмежені обсяги ресурсів і водночас забезпечувати максимальний соціально-економічний ефект [87, с. 57-59, 65].

Місцева влада має довести важливість формування й реалізації власних інвестиційних стратегій з метою досягнення економічної ефективності від їх впровадження і завдяки цьому зберегти тенденції економічного зростання в регіонах [281, с. 180]. Через забезпечення економічного зростання можливо здійснювати і регулювання регіональної диспропорційності за економічними показниками. Диспропорційність економічного розвитку регіонів збільшує потенційні можливості регіонів для розвитку, а позитивні риси диспропорційності означають створення стимулів для активізації господарювання, переміщення капіталів, руху робочої сили між регіонами.

Регулюючи обсяги інвестування, держава використовує декілька економічних інструментів: видача державних замовлень окремим підприємствам та їх фінансування з бюджету, встановлення порядку надання квот на продукцію, роботи й послуги, оподаткування фондів підприємств різних форм власності та встановлення податкових пільг, встановлення митних правил, регулювання цін і тарифів на продукцію, роботи та послуги, що знаходяться під контролем держави, надання дотацій та субсидій.

Державні замовлення на виробництво певних видів продукції носять у собі позитивний потенціал у тому сенсі, що не тільки сприяють розподілу державних капіталовкладень по регіонах, але і забезпечують виробничі потужності підприємств – підприємства, що отримують державні замовлення, формують додаткові робочі місця, мають гарантовані ринки збуту, виробляють необхідну з погляду загальної економічної ефективності продукцію. Також за допомогою державних замовлень у період економічної кризи можна не допустити зменшення обсягів виробництва, вони формують запас стабільності для регіональної економіки. Встановлення квот на продукцію, роботи та послуги не допускає перенасичення ринку цією продукцією, тому формує продуктивний попит. Ставки податків та режими оподаткування служать мотиваційним чинником для підприємства при розширенні обсягів діяльності, якщо вони поєднуються із соціальними зобов’язаннями, зокрема, податкові канікули поєднуються із зобов’язанням підприємства створити певну кількість робочих місць або працевлаштувати соціально слабозахищених громадян. Підвищуючи або знижуючи ставки податку на прибуток (на додану вартість) або надаючи пільги з оподаткування, держава стимулює або ж, навпаки, стримує ділову активність у певних сферах діяльності.

Формулювання митних правил дозволяє захистити внутрішній ринок, сформувати виробничі потужності у вітчизняного виробника, не допустити перенасичення ринку певною продукцією. Відповідно, інвестор може прорахувати наслідки й перспективу капіталовкладень. Регулювання цін на окремі види товарів і послуг має на меті досягнення соціальних цілей і недопущення зростання обсягів монопольного ринку. Застосування цього інструменту є елементом забезпечення стабільності інвестиційної ситуації. Дотації та субсидії, виділені органами влади окремим підприємствам для виробництва тієї чи іншої продукції, можна вважати дестимулюючим чинником для самого виробничого процесу, однак також і додатковим інвестиційним ресурсом (дотації – безумовним, а субсидії – на певні цілі).

Необхідно зазначити – той факт, що інвестиційна діяльність у регіонах характеризується диспропорційністю, свідчить про значний вплив суб'єктивних чинників на розподіл інвестицій, оскільки інтенсивність інвестиційної діяльності у різних регіонах залежить не тільки від економічної бази – наявності об'єктів інвестування та вигідності умов інвестування, але й від неекономічних чинників, зокрема, як уже зазначалось, участі місцевої влади в інвестиційній діяльності, формуванні інвестиційного клімату.

Недостатній рівень інвестиційної привабливості окремих регіонів обумовлений слабкою участю місцевої влади в інвестиційному процесі. Правове поле не сприяє здійсненню місцевої інвестиційної політики, унеможливлює реальний вплив місцевої влади на інвестиційну діяльність. Законодавчі рамки, у межах яких місцеві органи можуть якоюсь мірою сприяти підвищенню інвестиційної привабливості, з одного боку, надто розмиті й нечіткі – це повноваження щодо сприяння інвестиційній діяльності на території району, області (ст. 44 закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»), а з іншого боку, є досить обмеженими – це повноваження затвердження місцевих програм приватизації, регулювання земельних відносин (ст. 26 згаданого закону), внесення пропозицій про створення С(В)ЕЗ та ТПР і зміну їх статусу.

Правове забезпечення процесу інвестування регулюється на рівні держави, а на рівні регіону завданням місцевої влади у сфері інвестування є розкриття внутрішнього потенціалу регіонів і знайдення точок та об'єктів вкладання інвестицій.

Невтручання місцевої влади в інвестиційний процес формує той результат, що жодна найефективніша інвестиційна політика місцевої влади не допоможе залучити в регіон сировинну компанію за відсутності відповідних природних ресурсів або велику компанію сектора послуг (роздрібну мережу, банк) за відсутності достатньої кількості потенційних споживачів. Інвестиційна політика місцевої влади відіграє вирішальну роль в тих випадках, коли інвестор вибирає з декількох відповідних для свого

інвестиційного проекту майданчиків, тобто серед регіонів зі схожими об'єктивними чинниками розвитку [108, с. 129].

Разом місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування могли б розробляти основні напрямки інвестиційної політики на території регіону щодо залучення коштів під перспективні інвестиційні проекти, сприяти у визначенні основних пріоритетів інвестування регіону, координувати інвестиційні проекти, контролювати раціональне використання отриманих фінансових ресурсів.

Із перерахованих вище інструментів регулювання державою обсягів інвестиційної діяльності державні замовлення та дотації і субсидії є прямими, а інші – опосередкованими. Зазначимо, що найбільший вплив на показники регіональної диспропорції мають саме прямі інструменти. Вони точково впливають на розподіл інвестицій. Саме прямі інструменти здатні сформувати інвестиційні магніти [291] – підприємства та організації, які акумулюють значну частку інвестицій. Демонструючи успішну діяльність, такі підприємства стають позитивним прикладом для інвесторів, формують стабільний і сприятливий інвестиційний клімат, створюють навколо себе ніби гравітаційне поле для інвесторів та інвестиційних проектів, притягуючи ресурси.

Підприємства, які можуть зосередити інвестиційні ресурси, доцільно визначати і на рівні держави, і на рівні регіонів та громад. Такі підприємства повинні не тільки сприяти формуванню сприятливого інвестиційного середовища, але й створювати структуру окремої регіональної економіки. Місцева влада має коригувати перелік цих підприємств відповідно до свого бачення перспектив розвитку території. Тому, визначаючи точки вкладення державних інвестицій, державі необхідно враховувати критерій досягнення збалансованого розвитку, з тим щоб розподілені інвестиції не сприяли збільшенню регіональних диспропорцій за показниками соціально-економічного розвитку. Збалансованості розвитку можна досягнути при дотриманні умови спільного вибору потрібних інвестиційних проектів. При

цьому необхідним є дотримання загальнонаціональних критеріїв збільшення кількості робочих місць, розвитку соціальної інфраструктури, збільшення надходжень до бюджетів.

Галузева спеціалізація виробництв повинна залежати від специфіки регіональної економіки. Слід чітко визначитись із підприємствами базових галузей в кожному регіоні, які будуть насамперед фінансуватись, щоб швидко наростити обсяги виробництва. Основними орієнтирами при цьому можуть бути: виробництво продукції, що не потребує рідкісних ресурсів та буде реалізована на внутрішньому ринку (зокрема, виготовлення продуктів харчування та товарів легкої промисловість, переробка сільськогосподарської продукції); врахування коефіцієнту трудомісткості продукції при проектуванні виробництв із тим, щоб сприяти працевлаштуванню громадян, оскільки трудові ресурси виступають одним із вагомих елементів інвестиційної привабливості; розширення спеціалізації виробництв у регіоні задля отримання можливостей для диверсифікації джерел інвестиційних ресурсів; врахування рентабельності галузі, фінансової стійкості і платоспроможності; спрямування певної частини інвестиційних коштів до формування об’єктів інфраструктури, соціальних об’єктів, будівництва шляхів.

Обмежені можливості мобілізації бюджетних ресурсів для здійснення інвестицій у розвиток території спонукають органи місцевого самоврядування шукати можливості залучення інвестиційних ресурсів з альтернативних фінансових джерел: розміщення облігацій місцевих позик, залучення кредитів комерційних банків та інших кредитних установ, коштів у рамках спеціалізованих бюджетних та регіональних програм. Активізувати такий інструмент державного регулювання розвитку економіки, як інвестиції, можливо за допомогою нових і апробованих інструментів – державно-приватного партнерства, використання коштів Державного фонду регіонального розвитку, коштів бюджету розвитку як складника місцевих бюджетів (за їх рахунок здійснюються капіталовкладення), формування

інноваційної інфраструктури, промислових парків, які також можуть стати об’єктами залучення інвестицій.

Зокрема, створення системи потужних індустріальних та інноваційних технологічних парків у регіонах України дозволяє залучати інвестиції з інших країн та інновації в економіку країни через надання субсидій у спосіб, що не суперечить міжнародному праву. На думку дослідників, завдяки створенню індустріальних парків держава отримує можливість (згідно з нормами і правилами СОТ) «субсидувати» інвестиційну діяльність, що призводить до зниження реальних витрат бізнесу і створює сприятливий інвестиційний клімат. Індустріальні парки є інструментом модернізації промислового виробництва, залучення інвестицій, збільшення зайнятості населення, вирівнювання економічного розвитку регіону [83, С. 41–42].

Завданнями місцевої влади у сфері залучення інвестицій можуть бути: супровід інвестиційних проектів та контроль за раціональним використанням залучених фінансових ресурсів, створення інформаційного банку даних інвестиційних проектів підприємств та організацій регіону, координація та управління інвестиційними проектами, підготовка та впровадження, згідно з міжнародними стандартами, єдиної методологічної основи розробки та проведення фінансово-економічного аналізу й оцінювання інвестиційних проектів у регіоні, реалізація заходів щодо пропонування промислових, науково-технічних, інноваційних можливостей регіону, активне використання інвестиційного потенціалу комунальних банків, страхових, пенсійних та інвестиційних фондів і компаній, дивідендів та пакетів акцій у власності держави для цілей інвестиційної діяльності із забезпеченням законодавчого врегулювання цих питань. Доцільно в кожному регіоні визначити надійний банк, через який здійснюватиметься контроль за ефективністю централізованих інвестиційних ресурсів на регіональному рівні. Це буде стимулом для припливу приватних інвестицій у пріоритетні галузі та сфери діяльності.

На практиці в Україні маємо розробки щодо залучення інвестицій по конкретних групах регіонів. Дослідниками [84] було визначено такі критерії оптимізації галузевої структури інвестицій в основний капітал, а отже, й економіки регіону: збільшення внеску кожного з видів економічної діяльності у валову додану вартість регіону; продовження тенденцій нарощування обсягів введених у дію нових основних засобів на підприємствах регіону; зростання обсягу прибутку всіх видів економічної діяльності регіону з одночасним збільшенням частки прибуткових підприємств у регіоні. Представлені напрями оптимізації галузевої структури інвестиції можуть бути застосовані і до більшості регіонів країни.

На нашу думку, оптимізація галузевої структури інвестиції – шлях до підвищення темпів розвитку економіки регіону, збільшення сутнісних характеристик соціально-економічного розвитку, звідси – і регулювання диспропорцій. Збільшення значення інвестиційного інструменту у покращенні показників соціально-економічного розвитку регіону можливо досягти шляхом залучення місцевої влади до ведення активної політики інвестування за допомогою: унормування у середньострокових стратегіях розвитку регіонів необхідності сприяння створенню виробничих об’єктів – потенційних об’єктів інвестування, перепрофілювання їх на виробництво продукції, що матиме гарантований попит, з метою збільшення припливу інвестицій; створення мережі інвестиційної інфраструктури – консультативних і посередницьких організацій, агентств регіонального розвитку, які сприятимуть формуванню привабливого іміджу територій та надаватимуть майбутнім інвесторам інформацію щодо об’єктів інвестування, займатимуться відбором інвестиційних проектів як стимулів до розкриття внутрішнього потенціалу територій; дотримання гарантій для іноземних інвесторів щодо незмінності умов господарювання з метою зниження ризиків інвестування.

Отже, постійно зростаюча регіональна диспропорційність за показниками соціально-економічного розвитку обумовлює необхідність

вироблення нового підходу до застосування традиційних інструментів свого регулювання, зокрема до такого інструменту, як інвестиційна діяльність. Об'єктивні та суб'єктивні чинники розподілу обсягу інвестиційних ресурсів залишаються інструментами впливу на економічне зростання та загалом на поліпшення суспільного добробуту. Відповідно, через показники інвестиційної діяльності можна достатньо ефективно регулювати диспропорції. Тому зростає значення застосування прямих методів регулювання інвестиційної діяльності, які є особливо важливими у період кризи чи сповільнення динаміки економічного розвитку.

Інституціональні рамки регулювання диспропорцій за допомогою інвестиційного інструментарію визначаються необхідністю держави досягати балансу між стимулюванням окремих проектів у регіонах за допомогою непрямих методів, особливо в період кризи, та необхідністю дотримання параметрів збалансованого розвитку, а також формувати сприятливий інвестиційний клімат за допомогою податкових, митних та цінових інструментів.

Таким чином, на прикладі характеристики інвестиційної діяльності у регіонах було продемонстровано її значення у формуванні та регулюванні диспропорційності.

Загалом же, з метою різнобічного представлення диспропорційності, необхідним є проведення ґрунтовного дослідження на основі аналізу інших числових характеристик соціально-економічного розвитку регіонів та диспропорцій показників у динаміці. Аналіз диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів варто проводити за основними показниками соціально-економічного розвитку регіонів, окремі з яких варто порахувати на кількість осіб, причому ці показники доцільно розглядати у динаміці (у цьому дослідженні – з 2007 р.). Диспропорції варто оцінити з метою виявлення їх резистентності до інструментів державної регіональної політики, що застосовуються до регулювання показників соціально-економічного розвитку регіонів. Взявши за основу твердження про те, що для

забезпечення ефективності соціально-економічного розвитку регіонів доцільно впливати на внутрішній потенціал регіонів, необхідно здійснювати попереднє регулювання умов розвитку регіонів. Дослідження диспропорцій має формуватися з урахуванням чинників: 1) аналіз диспропорційності слід проводити за різними показниками і в динаміці; 2) необхідно враховувати чинник депресивності територій як основний при розумінні джерел диспропорційності; 3) має відбутися розуміння, що політика впливу на диспропорції має ґрунтуватися не на вирівнюванні показників, а на стимулюванні розвитку внутрішнього потенціалу регіонів [299], [297], [280], [298], [293]) і на покращенні показників розвитку країни в цілому.

Отже, відповідно до поданого алгоритму, можемо визначити, що диспропорційність складає центр та фактор стійкості економічної системи країни в цілому. Далі у підрозділі 3.2 запропоновано підхід до формування сукупності показників, що характеризують внутрішні структурні диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів. На основі їх аналізу у доцільно провести інтерпретацію показників диспропорцій, здійснювати передбачення показників, моделювати сценарії регулювання диспропорцій.

3.2. Формування науково-методичного інструментарію для оцінювання диспропорцій в економічному та соціальному розвитку регіонів

Диспропорційність розвитку регіонів в Україні спостерігається тривалий час; одночасно відмічається і сприйнятливість нею зовнішніх та внутрішніх чинників макроекономічного характеру. Аналіз даних показав, що диспропорційність зменшується у періоди економічних криз та надмірних флуктуацій на ринку, однак повертається до вихідних параметрів і збільшується надалі. Тому регулювання диспропорційності потребує розробки інструментарію впливу на її базові, глибинні причини.

Від вірного і точного врахування диспропорційності як явища соціально-економічного розвитку регіонів залежить успішність застосовуваних регулюючих інструментів впливу на соціально-економічний розвиток регіонів. Початковим кроком до формування системи регулювання і стратегічного впливу на диспропорційність є вибір показників та індексів, які можуть бути покладені в основу формування цілісної картини диспропорційності розвитку регіонів.

У теперішній час важливим залишається питання порівняльно-комплексного оцінювання й аналізу диспропорцій у різних сферах розвитку та життєдіяльності регіонів з одночасним врахуванням наявних міжрегіональних диспропорцій. Відмітимо, що з огляду на структурні зрушення, що відбуваються в соціально-економічній сфері регіонів, особливий інтерес складає диспропорційність внутрішньорегіональна, тобто співвідношення різних показників, що характеризують структуру економіки цього регіону.

Також, на думку дослідників, із позицій збереження цілісності господарського комплексу як сукупності взаємопов’язаних регіональних підсистем важливе значення має створення умов для збалансованого їх розвитку, оскільки рівень збалансованості залежить від ефективності і характеру організації економічних зв’язків в окремих регіонах. Крім цього, тенденції й динаміка пропорцій економічних зв’язків у регіоні зумовлена як цільовою функцією регіонального виробництва для задоволення кінцевих господарських потреб, так і завданнями комплексного розвитку самого регіону. Це пов’язано із роллю регіону, яка склалася в територіальному поділі праці. У результаті на рівні регіону органічно переплітаються процеси загальногосподарського й регіонального збалансованого розвитку, що має важливе значення для забезпечення погодженості економічних зв’язків у межах господарського комплексу [241].

На думку В. А. Поповкіна, розвиток регіональної економіки повинен будуватися на теоретико-філософському сприйнятті концепції єдиного

об’єктивного взаємозв’язку природних, соціальних і економічних процесів, що зберігаються на певній території. Дослідник робить висновок (див. Додаток А), що регіон – це цілісність природного середовища, матеріального середовища, створеного людиною, а також соціуму. Причому різні типи регіонів формуються та існують завдяки певним типам взаємозв’язків між цими трьома середовищами [174], [110, с. 53]. Відповідно до цієї концепції, диспропорційність регіонів слід досліджувати за сукупністю показників із різних сфер життєдіяльності – виробничої, соціальної, екологічної, зовнішньоекономічної та ін.

Тому, враховуючи тривалість структурної перебудови економіки кожного регіону, що зазнає впливу низки чинників стимулюючого і деструктивного характеру, важливим є ґрунтовне дослідження саме внутрішніх регіональних диспропорцій, що виникли у результаті структурних деформацій. Структурні дисбаланси соціально-економічного розвитку регіонів є основою для міжрегіональних диспропорцій, що складає предмет подальшого аналізу.

Порівняльно-комплексне оцінювання й аналіз диспропорцій у різних сферах розвитку та життєдіяльності регіонів будується на аналізі даних статистики регіонів. «Початком процесу дослідження регіональної статистичної інформації є її науково обґрунтована класифікація як поділ інформаційних об'єктів на підмножини за їх подібністю чи розбіжністю у відповідності з прийнятими методами. Класифікація забезпечує можливість кодування (шифровки) об’єктів і впорядкування всього інформаційного матеріалу. Методи класифікації забезпечують систематизацію об’єктів класифікації за обраними ознаками, якими можуть бути властивості, характеристики, параметри об’єктів» [223, с. 175–193]. Це значно актуалізує питання ретельної розробки груп показників для оцінювання диспропорцій розвитку регіонів.

Класифікацію диспропорцій можна здійснити на основі проведення діагностики диспропорцій регіонів України.

Підходи до характеристики поняття «діагностика» було проаналізовано в підрозділі 1.2. Зазначимо, що забезпечення діагностичного оцінювання рівня регіональних диспропорцій потребує насамперед формування етапів та напрямів оцінювання. Для об’єктивного і системного визначення диспропорцій регіонального розвитку пропонується науково-методичний підхід (схематичне зображення його етапів подано на рис. 3.2).

Рис. 3.2. Науково-методичний підхід до діагностичного оцінювання рівня регіональних диспропорцій.

Джерело: авторська розробка.

1-й етап. Розробка узагальнюючого науково-методичного підходу до діагностичного оцінювання рівня регіональних диспропорцій. Об’єктом цього етапу дослідження є регіональні диспропорції за різними сферами, а завдання діагностичного оцінювання полягає у визначенні параметрів, які служать індикаторами диспропорцій сфер розвитку регіону та вираження їх через систему показників; проведення розрахунку рівня диспропорцій регіону та їх якісне оцінювання.

2-й етап. Визначення напрямів діагностики та вибір системи показників.

Система показників, що характеризують регіональні диспропорції, – це комплекс кількісних індикаторів, що дозволяють встановити диспропорції та оцінити їх рівень.

Аналіз досліджень різних авторів говорить, що існує кілька підходів до визначення індикаторів (рівнів, показників) диспропорцій. Дослідження робіт науковців [144], [156] дозволило встановити, що є певні вимоги до системи показників:

- загальні: максимальна інформативність показників для прийняття управлінських рішень, комплексність, прозорість, універсальність, органічність;

- аналітичні: максимальний ступінь динамічності, несуперечливість.

Для визначення територіальної диспропорційності явищ можна використовувати такі індекси: локалізації, диверсифікації, перерозподілу, зсуву; коефіцієнт локалізації. Такі індекси можна використовувати на рівні міст, населених пунктів, районів [267].

Як доводять дослідники [195], виявлення територіальної диференціації необхідно для усвідомлення проблем розвитку районів, для формування цілей регіонального програмування у вигляді конкретних кількісних показників. На основі територіальної відмінності і подібності виділяються регіони, які відрізняються подібним характером розвитку; в рамках таких регіонів здійснюється прогнозування і програмування. Визначення ступеня

територіальної диференціації лежить в основі досліджень за методом порівняльних витрат. Перший етап такого дослідження – визначення просторової варіації різних компонентів витрат галузі, яка аналізується. При цьому відбираються саме ті види витрат, які суттєво варіюють від місця до місця і є визначальними для певної галузі. Територіальна диференціація явищ може бути адекватно представлена статистичною сукупністю (просторовим статистичним рядом), кожен член якої є величина, яка характеризує рівень прояву певного процесу чи явища в одному з пунктів чи районів території, що аналізується. Для аналізу просторових статистичних рядів використовується апарат математичної статистики. Головні обмеження у застосуванні статистичних методів до аналізу регіональних даних випливають з вимоги рівнозначності членів статистичної сукупності. Іншими словами, будь-яке спостереження приймається при аналізі однаково важливим. Обійти це обмеження можна «зваженням» регіональних даних, уважним підбором показників, введенням групувань.

Для відображення ступеня територіальної диференціації явищ ті ж автори використовують математико-статистичні характеристики розподілів: математичне очікування, мода, медіана, середнє квадратичне відхилення, дисперсія, коефіцієнт варіації та ін. На основі математико-статистичних характеристик розподілів розроблено ряд спеціальних індексів і коефіцієнтів, які відображають територіальну концентрацію або дисперсію населення і господарства.

Найбільш розповсюдженим є індекс локалізації, який співставляє частку району (у %) в галузі з його ж часткою у базовому показнику. У такий спосіб виявляється ступінь відхилення від пропорційної (за вибраним базисом) частки. Для вирахування індексу локалізації може бути використаний будь-який базис відповідно до завдань дослідження. Його іноді називають індексом спеціалізації, самозабезпечення, географічної асоціації. Зміст індексу полягає у співставленні територіального розподілу двох явищ на рівні району. Якщо індекс локалізації дорівнює одиниці, частка району по

явищу, яке аналізується, прямо пропорційна його частці по базовому показнику; чим вище величина індексу – тим більша концентрація явища порівняно з базисом, і навпаки.

За допомогою індексу локалізації можна перевірити гіпотезу про обумовленість розміщення галузі будь-яким фактором (базисом) або про зв'язок яких-небудь двох явищ. Упорядкування районів відповідно до значення індексу дає криву локалізації, яка характеризує картину територіальної концентрації явища, що аналізується.

На відміну від індексу локалізації, який складає два розподіли на рівні одного пункту або району, коефіцієнт локалізації (або концентрації) служить засобом відносної територіальної концентрації або дисперсії для території, яка аналізується в цілому.

Аналогічною є природа вирахування коефіцієнтів спеціалізації або диверсифікації районів. Вони показують, якою мірою галузева структура району, що досліджується, відхиляється від структури, характерної для системи в цілому.

Індекси і коефіцієнти описаного вище типу можуть відображати не тільки статику, але й динаміку розміщення – у цьому випадку територіальний розподіл явища співставляється з його ж розподілом у базисний період. Такий коефіцієнт, який називається коефіцієнтом розподілу, показує, як змінилось розміщення явища, яке аналізується, від періоду до періоду, наскільки рівномірним був розвиток явища по районах. Інша характеристика динаміки розміщення – індекс зсуву, який вираховується на основі порайонних відмінностей у темпах зростання.

Усім цим індексам властивий спільний недолік – вони обмежуються дослідженням впливу тільки одного чинника на певне явище й ігнорують вплив усіх інших. У більшості випадків таке спрощення неправомірне, оскільки сама суть регіонального аналізу вимагає комплексного підходу з урахуванням багатофакторності досліджуваних процесів. У ряді випадків

вимога врахування більшого числа факторів може бути виконана за допомогою моделей множинної регресії.

Для оцінювання динаміки зростання/зниження диспропорцій регіонального економічного розвитку України можна використати індекс Тейла. Методика його обчислення описується формулою 3.3:

$$Tt = 1/N \sum_{i=1}^{N} xi/x * Ln(xi/x) \quad (3.3)$$

де xi – дохід i-того регіону;

x – середнє значення доходу;

N – кількість регіонів у вибірці.

Такий індекс показує розподіл доходу за регіонами: чим нижче значення індексу Тейла, тим нижчий ступінь нерівномірності серед регіонів країни, і навпаки. Одна з переваг індексу Тейла над подібними показниками, зокрема, коефіцієнтом Джині – це його властивість адитивності: сумарна регіональна нерівномірність у країні дорівнює сумі нерівностей регіонів. Індекс Тейла, як зазначають дослідники [193], може розглядатися як показник вимірювання значного переважання одного регіону над іншими, відсутності диверсифікації, наявності відносної ізоляції, економічно-соціальної нерівності [177].

Метод структурних зрушень (для поглибленого аналізу структури зміни показників) доцільно застосовувати для визначення впливу інструментів державного регулювання на розміри диспропорційності [195]. Такий метод може бути вдало використаний для аналізу даних по регіонах, які характеризують випуск продукції, рівень зайнятості, а також інших регіональних показників. Цей метод характеризує вплив національних та регіональних факторів на зміну регіональних показників, тобто оцінюється різниця між показниками дійсного та потенційного зростання, який міг би бути в регіоні, якби регіон мав структуру виробництва, ідентичну

потенційній, що дає можливість визначити внесок в розвиток регіону його специфічної структури.

Загальне зрушення регіонального індикатора, що розглядається, показує різницю між дійсною регіональною зміною і тією зміною, яка б відбулася, якби регіон розвивався середніми по країні темпами. Тобто показник, що характеризує структурні зрушення, складається з двох частин: пропорційного та диференційного зрушень.

Пропорційне зрушення визначає вплив національної виробничої структури, який виникає тому, що окремі галузі на національному рівні розвиваються швидше за інші. Так, регіон, що включає в свою економічну структуру галузі, які розвиваються повільно, буде відображати структурне зрушення вниз, а регіон з високою часткою швидко зростаючих галузей – пропорційне зрушення вгору. Диференційне зрушення характеризує вплив регіональних структурних особливостей. Це відбувається тому, що в регіоні є галузі, які зростають темпами більш швидкими, ніж на національному рівні. Регіон, що характеризується чистим диференціальним зсувом вгору, є регіоном, де наявні місцеві переваги окремих видів економічної активності. Сума пропорційного та диференційного зсувів є загальним зсувом: $G=R+S$, де G – загальний зсув, R – пропорційний, S – структурний. Кожен із цих компонентів, у т.ч. і загальний зсув, може бути як від'ємним, так і додатнім.

Цей метод може використовуватися для оцінювання різних регіональних індикаторів. Для аналізу структурних зрушень у регіональному розрізі прийнято використовувати такі визначення: o і t – період часу, I – індекс галузі, Eri – значення показника в секторі i в регіоні r, Ek – регіональний показник, En – національний показник в секторі i, E – загальний показник. Оскільки R є величиною, на яку б змінювався показник в регіоні, якби він змінювався темпами, аналогічними змінам в національній економіці, то величина загального зрушення дорівнює (формула 3.4):

$$S = (Ert - Ero) - (Ero * (Ent / Eno) - Ero) = Ert - (Ent / Eno) * Ero \quad (3.4)$$

Диференційний зсув є відхилення, яке виникає тому, що показник у кожній галузі в регіоні змінюється темпами, відмінними від національних. Він оцінюється у такий же спосіб по кожній галузі (формула 3.5):

$$Sd = \sum_i E_{rt}{}^{i} - \frac{E^{i}{}_{nt}}{E^{i}{}_{no}} E^{i}{}_{ro} \quad (3.5)$$

Пропорційний зсув показує приріст показника, який виникає тому, що на території регіону розташовані підприємства галузей, які розвиваються переважаючими темпами (або відносне його скорочення, якщо галузі спеціалізації регіону не належать до числа тих, що розвиваються динамічно).

Пропорційні та диференційні зсуви розрізняються за своєю природою. Для пропорційних визначальними чинниками є зміни у продуктивності, вони відображають впливи таких чинників, як технологічні зміни, освоєння нових видів продукції, тобто загальні зовнішні чинники. Диференційні зсуви, навпаки, відображають інтенсивність використання внутрішніх регіональних чинників.

Такий підхід дозволяє оцінити інтенсивність використання внутрішніх ресурсів регіону у подоланні відсталості та зробити висновок про успішність реалізації програми стимулювання депресивних регіонів [195].

При цьому слід зауважити, що дослідження асиметричності в системі світової економічної науки посідають значне місце (зокрема, у 2001 р. Нобелівську премію з економіки присуджено трьом науковцям – Дж. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Стігліц – за дослідження ринків з асиметричною інформацією).

Провівши аналіз підходів до вимірювання диспропорційності, доцільно проаналізувати підходи до добору показників (індикаторів), що характеризують рівень диспропорцій.

Інформаційну основу стратегії соціально-економічного розвитку регіонів складає перелік показників, що розкриває їх стратегічний потенціал, конкурентні переваги для залучення інвестицій. Група стратегічних

показників має бути спрямована на комплексне оцінювання економічного потенціалу території; до неї включають: геополітичне положення, місце регіону в суспільному поділі праці, конкурентоспроможність, економічний потенціал, інфраструктуру, інвестиційну привабливість і культурно-історичну місію [198], [399], [197, с. 139, 181–185].

Визначивши, що одним із витоків диспропорційності є депресивність розвитку території, проаналізуємо показники, що беруться в основу при кількісній характеристиці депресивності. Окремо вкажемо, що надмірна кількість показників не гарантує досягнення кращих результатів, а збільшує похибку обчислень. Тому для аналізу доцільно брати таку кількість показників, яка комплексно характеризує соціально-економічний рівень розвитку регіону.

Щоб результати аналізу якнайповніше відбивали рівень розвитку регіону, такий аналіз доцільно проводити в динаміці. У зв’язку з цим сформулюємо вимоги, яким має відповідати сучасна універсальна методика визначення узагальнюючої оцінки рівнів розвитку регіонів: відсутність прив’язки до конкретних показників та їх кількості, здійснення розрахунку значень обраних показників на базі офіційної статистичної інформації, необхідність урахування тенденцій розвитку на основі динамічних рядів показників, здійснення оцінювання показників за гнучкою системою правил. Автором П. Матвієнко [130] розроблена методика визначення узагальнюючої оцінки (рейтингу) рівня розвитку регіонів, яка відповідає сформульованим вимогам. Узагальнююча оцінка розвитку регіонів розраховувалася з використанням описаної методики на основі динаміки шести важливих показників, які всебічно відбивають соціально-економічний стан розвитку регіонів: ВРП, інвестицій в основний капітал, вимог банків за кредитами в економіку України та рівня доходів на одну особу, середньої заробітної плати, рівня зареєстрованого безробіття. За цією методикою регіони можна поділити на дві групи: самодостатні розвинуті регіони (від 42,33 до 20,52 балів) та проблемні регіони (від 14,71 до 4,71 балу).

Однак значна кількість показників ускладнює аналіз. Натомість, аналіз диспропорційності на основі лише ВРП або індексу людського розвитку [375] не відображає сутність диспропорційності, про що йтиметься далі у підрозділі 5.3, хоча й є важливим для впливу на регіональні диспропорції.

Отже, аналіз окремих показників свідчить про наявні диспропорції в розвитку регіонів, однак проведений аналіз окремих показників не дає повного уявлення про рівень розвитку регіонів, що і сприяло розробці П. Матвієнко вказаної вище методики. Така методика дає можливість здійснити узагальнююче оцінювання соціально-економічного стану регіонів, виконати їх поділ на групи залежно від рівня розвитку. Узагальнююча оцінка виступає як ваговий коефіцієнт регіонального розвитку, який може використовуватися при розробці механізму державної підтримки розвитку регіонів та подолання диспропорцій в їх розвитку [130].

Згідно з даними Мінрегіону, диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів України доцільно досліджувати за такими показниками, динаміку яких, з одного боку, можна прослідкувати в усіх регіонах, а з іншого – які є критичними для розвитку всіх регіонів. До таких показників відносяться: фінансовий результат діяльності підприємств до оподаткування, зважений на кількість суб’єктів ЄДРПОУ; капітальні інвестиції та капітальні інвестиції у розрахунку на одну особу; прийняття в експлуатацію житла та прийняття в експлуатацію житла у розрахунку на 1000 осіб (до 2014 р. – обсяги будівельних робіт та обсяги будівельних робіт у розрахунку на одну особу); довжина автомобільних доріг загального користування та щільність автомобільних доріг загального користування із твердим покриттям; ВРП та ВРП у розрахунку на одну особу; доходи від надання послуг пошти та зв’язку; оборот роздрібної торгівлі; обсяг реалізованих послуг; обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку, зважений на кількість інноваційно активних підприємств; кількість створених і використаних передових технологій, зважена на кількість підприємств; кількість використаних винаходів; індекси споживчих цін; загальні обсяги

експорту товарів, загальні обсяги імпорту товарів, коефіцієнт покриття імпортом експорту; загальні обсяги експорту послуг, загальні обсяги імпорту послуг; прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал), прямі іноземні інвестиції в регіонах України у розрахунку на одну особу [204].

Як вказують інші дослідники, надзвичайна складність регіону як системи дозволяє встановити безліч кореляційних залежностей між різноманітними індикаторами, що характеризують її функціонування. Чим більшою є їх кількість, тим точнішими будуть результати ідентифікації рівня пропорційності/диспропорційності регіонального розвитку [154]. На думку О. П. Тищенка, необхідно використовувати належну систему основних критеріїв, що дозволить ідентифікувати і здійснювати оцінку регіональних диспропорцій на належному рівні та приймати за результатами такого аналізу адекватні управлінські рішення; такими критеріями є: співвідношення між динамікою ВРП та динамікою показників, що характеризують використання факторів виробництва, в регіоні; співвідношення між динамікою інвестицій в регіоні та обсягом ВРП; співвідношення між динамікою ВРП та динамікою доходів населення в регіоні; співвідношення між обсягом податків, що збираються в регіоні, та рівнем доходів населення; співвідношення між динамікою ВРП та динамікою витрат на розвиток соціальної сфери; співвідношення між доходами та витратами населення в регіоні; співвідношення між рівнем оплати праці та міграцією населення в інші регіони країни чи за кордон; співвідношення між рівнем витрат на заходи з охорони навколишнього природного середовища та показниками екологічного стану в регіоні; співвідношення між витратами на розвиток медицини та рівнем захворюваності населення; співвідношення між рівнем доходів населення та обсягом депозитів у банківській системі [240].

Система кількісних показників, що найбільш глибоко і різнобічно відображають соціально-економічну динаміку диспропорцій, повинна надавати можливості отримувати об’єктивну, достовірну і комплексну інформацію про соціально-економічні процеси в регіонах; виявляти чинники,

що загрожують стійкості розвитку соціально-економічного комплексу регіону, забезпечувати доступність і прозорість даних для органів влади, бізнесу і населення [266, с. 47–48]. Існує два принципові підходи до формування оціночних систем показників: (1) побудова інтегрального, агрегованого індикатора, який дозволяє судити про ступінь стійкості соціально-економічного розвитку; (2) побудова системи конкретних показників, кожен з яких відображає окремі аспекти стійкого розвитку.

Розробкою системи показників, які дозволяють оцінити рівень соціально-економічного розвитку територій, також займаються такі вітчизняні вчені, як Л. Афанасьєва, Н. Лисак [5], Т. С. Клебанова [92], В. Г. Ковальчук [96], У. С. Савків [211], А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі [238], Д. В. Хапов [257], і зарубіжні – У. Айзард [2], С. 69, Л. Р. Слєпньова, Д. Д. Цірєнов , А. А. Кокоріна, Ю. В. Слєпньова, І. С. Мункуєва [385], Л. М. Усенко, А. М. Усенко, Т. М. Урядова , Т. О. Башкатова, С. В. Бєляєва [393], B. Ivanovic, Z. Radojicic, S. Isljamovic, N. Petrovic, V. Jeremic [349], C. Sultana, N. Aktar [390]. У роботі [137, с. 27–32] автори пропонують перед кількісним оцінюванням явища вирішити такі питання: наявність статистичних даних, вибір методів для аналізу, визначення шкали, в якій будуть проводитися дослідження, та вибрати критерії для співставлення.

Таким чином, проведене дослідження підходів до аналізу диспропорційності та вибору показників, а також узагальнення інформації з різних літературних джерел щодо видів і показників диспропорційності (додаток Г) дало змогу сформувати таку систему показників диспропорцій розвитку регіонів за сферами розвитку і життєдіяльності (рис. 3.3). В основу добору показників диспропорційності покладається поняття «диспропорція», сформульоване у підрозділі 1.2, а також врахування поняття, зворотного до «диспропорція», а саме – «пропорція» як вимірювана залежність одне від одного виробництв і сфер діяльності. Сукупність підходів до визначення диспропорційності детально проаналізовано у підрозділі 1.1). Сформована система показників (див. рис. 3.3) дозволяє:

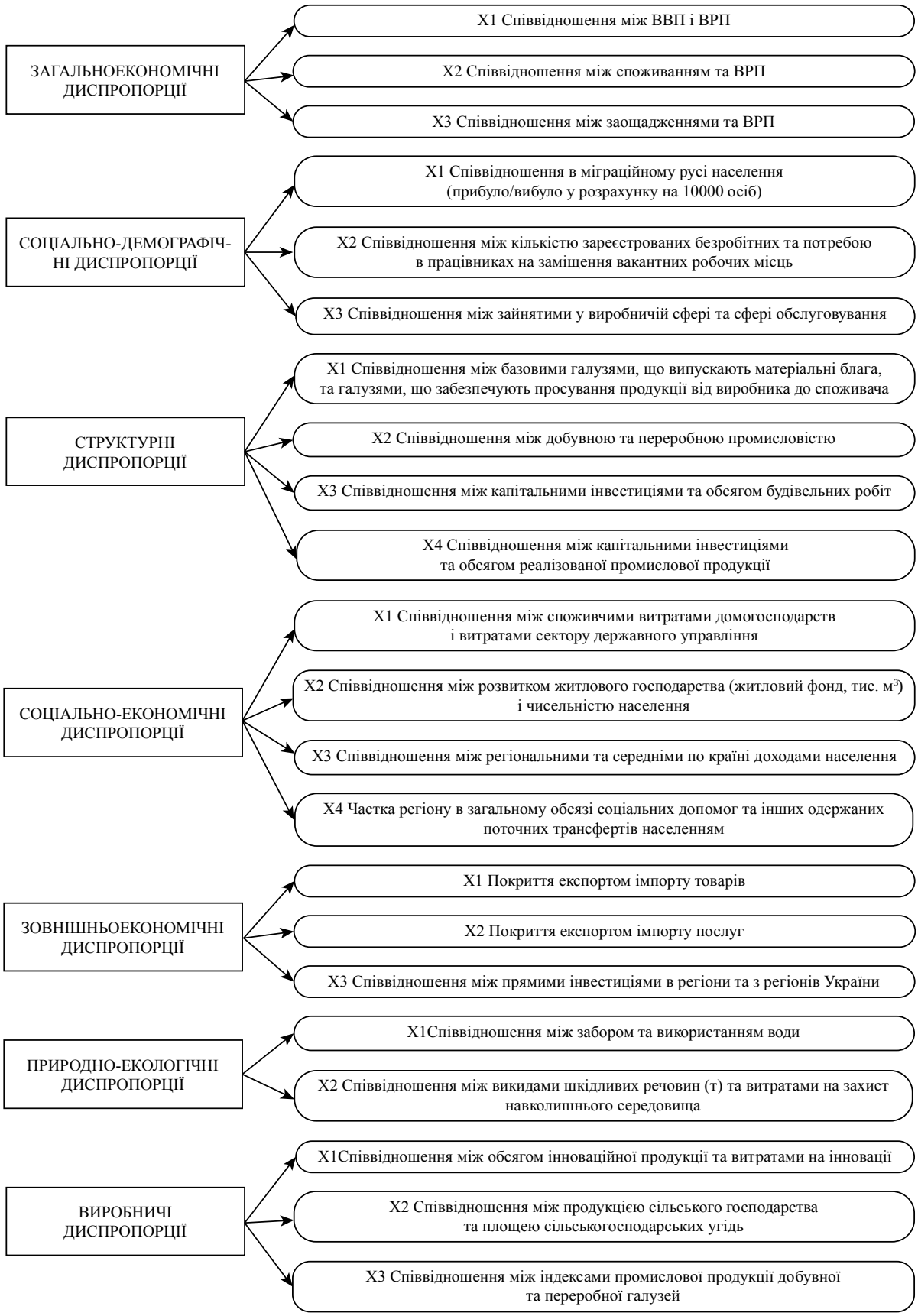

Рис. 3.3. Система показників для співставлення диспропорцій регіонів за параметрами сфер життєдіяльності.

Джерело: авторська розробка.

- оцінити наявність внутрішньорегіональних диспропорцій на основі співставлення визначених кількісних параметрів, які будуть характеризувати наявність і використання початкових можливостей регіону;

- визначити міжрегіональний рівень диспропорцій в країні;

- встановити причину диспропорційності розвитку регіонів.

3-й етап. Діагностика регіональних диспропорцій за сферами розвитку.

Цей етап орієнтовано на виявлення регіональних диспропорцій, що передбачає дві особливості проведення діагностики:

1) виявлення регіональних диспропорцій за сферами розвитку;

2) виявлення диспропорцій за динамікою параметрів сфер розвитку.

Головним джерелом статистичної інформації є дані Державної служби статистики України, матеріали одноразових вибіркових досліджень, що проводяться Держстатом та його регіональними представництвами. Розрахунки проведено у ППП «*Statistica*». Результати розрахунків показників представлені в таблицях додатків Д-М.

4-й етап. Розрахунок рівня регіональних диспропорцій.

Цей етап передбачає оцінювання досягнутих рівнів регіональних диспропорцій за параметрами стійкості від прийнятного до надмірного рівня диспропорційності. Це дозволить оцінити наявні диспропорції регіонального розвитку з позиції використання регіонами внутрішнього потенціалу.

Для подальших розрахунків приведемо до аналітичного вигляду соціально-економічні показники регіонів. Переведення певного показника певного регіону у знеособлену форму здійснюється за допомогою стандартного нормування однополярних показників (формула 3.6):

$$y(x) = \frac{x - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}} \quad (3.6)$$

Розрахункові методи визначення міжрегіональної диференціації представлено у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Розрахункові методи визначення міжрегіональної диспропорції

Зміст методу	Формула розрахунку	Позначення в формулі	Обмеження у використанні
Визначення розбіжностей між найбільш благополучними та найбільш проблемними регіонами	$C_i = \frac{x_{\max}}{x_{\min}}$	C_i – величина диференціації показника; $x_{\max/\min}$ – максимальне/ мінімальне значення *i*-го показника серед регіонів	У розрахунках беруть участь тільки два регіони (не приймається до уваги загальна кількість регіонів)
Оцінка діапазону відхилення значень показників регіонів відносно їхнього середнього значення (за допомогою коефіцієнта варіації) [179]	$C_в = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^{n}(x_j - \bar{x})^2}{n}}$ $к_в = \frac{C_B}{\bar{x}}$	$\bar{x}$ – середнє значення показника за регіонами; x_j – значення *j*-го показника серед регіонів n – кількість регіонів $C_в$ – середньоквадратичне відхилення $к_в$ – коефіцієнт варіації	Дозволяє встановити тільки загальне значення міжрегіональних диспропорцій
Оцінка ефективності регіональної політики, виявлення основних напрямів подолання нерівномірності регіонального розвитку [276]	$P_j = \frac{P_{j\max}}{P_{j\min}}$	P_j – розмір показника диспропорції; $P_{j\max}$, $P_{j\min}$ – відповідно максимальне та мінімальне значення *j*-го показника	У розрахунках беруть участь тільки два регіони (не приймається до уваги загальна кількість регіонів)

Закінчення таблиці 3.2

Зміст методу	Формула розрахунку	Позначення в формулі	Обмеження у використанні
Інтегральний індекс основних соціально-економічних показників розвитку [93]	$k_{ij} = \frac{I_{ij}}{\max(I_{ij})}$	k_{ij} – коефіцієнт диспропорцій; I_{ij} – інтегральний показник розвитку i-го регіону в j-му періоді	Не дозволяє визначити міжрегіональні диспропорції для країни в цілому; показники у розрахунках не завжди можуть бути за змістом об'єднані в інтегральний
Інтегральний індекс: валовий регіональний продукт, чисельність населення регіону [232]	$IT = \sum \frac{Y_i}{Y} \ln \frac{\frac{Y_i}{P_i}}{\frac{Y}{P}}$	Y_i – ВРП регіону; Y – сума ВРП регіонів України; P_i – населення регіону; P – населення країни	Розрахунки тільки для одного показника
Інтегральний індекс: бюджетна забезпеченість [168]	$k^t{}_{\text{вар}} = \frac{1}{\lambda^t}\sqrt{\frac{1}{N}\sum_{\xi}^{N}(\lambda_{\xi}^{t} - \lambda^t)^2}$	λ^t – середнє значення по регіону на одну особу; $\lambda_{\xi}{}^t$ – середнє значення по країні на одну особу; N – кількість регіонів	Відображає за змістом коефіцієнт варіації; показники розраховані на одну особу

Джерело: складено автором на основі вказаних у таблиці літературних джерел.

Аналіз цих методів дозволив встановити, що найбільш прийнятним є застосування коефіцієнта варіації для розрахунку існуючого рівня диспропорцій розвитку регіону. Коефіцієнт варіації – це відношення

середньоквадратичного відхилення (σ) до середньоарифметичного (x), розраховується у відсотках (формула 3.7) [310]:

$$V = \frac{\sigma}{\bar{x}} \cdot 100\% \quad (3.7)$$

Значення коефіцієнта варіації дозволяє судити про однорідність сукупності:

до 17 % – абсолютно однорідна; 17–33 %% – досить однорідна;

35–40 %% – недостатньо однорідна; 40–60 %% – велике коливання сукупності.

5-й етап. Ранжування параметрів сфер розвитку і життєдіяльності регіонів за ступенем диспропорційності.

За значеннями коефіцієнта варіації сукупності ступінь диспропорцій можна ранжувати у такий спосіб:

1) менше 17 % – абсолютна однорідна (диспропорції майже відсутні);

2) 17–33 %% – досить однорідна (низький рівень диспропорційності);

3) 35–40 %% – недостатньо однорідна (середній рівень диспропорційності);

4) 40–60 %% – велике коливання сукупності (високий рівень диспропорційності);

5) більше 60 % – дуже велике коливання сукупності (дуже високий рівень диспропорційності).

Виходячи з даних табл. 3.3 та табл. Д.1 додатку Д, співвідношення між ВВП та ВРП характеризується дуже високим, а за останні чотири роки досліджуваного періоду (2014-2017 рр.) – високим рівнем диспропорційності. Регіони з найбільшим відставанням темпів зростання ВРП від середніх по країні – це: Чернівецька, Тернопільська, Волинська, Херсонська, Закарпатська, Кіровоградська, Чернігівська області, а з найменшим – м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька та Харківська області. Для диспропорційних змін за рівнями ВРП визначаючими чинниками є дисбаланс

у ресурсному забезпеченні для розвитку наукоємних, високопродуктивних виробництв, нерівномірний розподіл прибуткових господарюючих суб'єктів та дохідних галузей економіки.

Таблиця 3.3

Значення коефіцієнтів варіації для показників, що характеризують загальноекономічні диспропорції

Роки	Показники загальноекономічних диспропорцій					
	Співвідношення між ВВП та ВРП		Співвідношення між споживанням та ВРП		Співвідношення між заощадженням та ВРП	
	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій
2007	65	дуже високий	21	низький	104	дуже високий
2008	66	дуже високий	21	низький	128	дуже високий
2009	64	дуже високий	20	низький	98	дуже високий
2010	64	дуже високий	20	низький	59	високий
2011	64	дуже високий	21	низький	80	дуже високий
2012	66	дуже високий	20	низький	82	дуже високий
2013	64	дуже високий	19	низький	92	дуже високий
2014	56	високий	21	низький	406	дуже високий
2015	59	високий	24	низький	3356	дуже високий
2016	59	високий	26	низький	440	дуже високий
2017	59	високий	30	низький	413	дуже високий

Джерело: розраховано автором за даними Держстату.

Співвідношення споживання до ВРП за усіма регіонами майже однорідне. Проте, в абсолютній більшості регіонів споживання займає дуже високу питому вагу в ВРП (в середньому до 90 %), а в деяких областях (Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Чернівецькій) – перевищує його. Це свідчить про дуже низький рівень доходів населення, високі темпи інфляції, а якщо співставити з розвинутими

країнами, то питома вага товарів короткострокового використання (особливо продовольчих товарів) у витратах мешканців України непропорційно велика.

Дуже високим рівнем диспропорційності характеризується співвідношення заощадження до ВРП.

Найбільший показник коефіцієнта варіації – 3356 % (2015 р.). Це обумовлене тим, що починаючи з 2015 р., в абсолютній більшості регіонів значення заощаджень було від'ємним, що відрізняється від відносно високих позитивних значень цього показника до того року. У цьому разі споживання можливе за рахунок позичених або заощаджених раніше коштів або за підтримки держави. Цей показник характеризує середню схильність до заощаджень, що в рамках макроекономічної політики робить необхідним вплив на обсяги виробництва в країні, рівень цін та зайнятість населення. Це, насамперед, проявляється через функції споживання і заощадження, вперше введені Дж. Кейнсом [68].

Дані, подані у табл. 3.4 та табл. Е.1 додатку Е, свідчать, що найбільше значення коефіцієнта варіації отримано для соціально-демографічної сфери життєдіяльності регіонів, а саме. показника співвідношення у міграційному русі населення (прибуло/вибуло в розрахунку на 10000 чол.).

Так, особливістю є те, що в м. Київ, м. Севастополь (дані до 2014 р.), Київській та Одеській областях спостерігалося дуже значне прибуття населення, тим часом як значне вибуття спостерігалося в основному у період 2011-2014 рр. з таких областей, як Кіровоградська, Луганська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Закарпатська. Як зазначено в роботі [207], «… скоротились до мінімуму обсяги щоденних потоків трудової маятникової міграції, практично припинився масовий відтік сільських жителів до міст; натомість, має місце часткова переорієнтація міграційних потоків населення з міських поселень у сільську місцевість, у десятки разів виросли обсяги сезонної трудової міграції та зовнішніх трудових поїздок за кордон.

Таблиця 3.4

Значення коефіцієнтів варіації для показників, що характеризують соціально-демографічні диспропорції

Роки	Показники соціально-демографічних диспропорцій					
	Співвідношення у міграційному русі населення (прибуло/вибуло в розрахунку на 10000 осіб)		Співвідношення між кількістю зареєстрованих безробітних та потребою у працівниках на заміщення вакантних робочих місць		Співвідношення між зайнятими у виробничій сфері та сфері обслуговування	
	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій
2007	7257	дуже високий	71	дуже високий	25	низький
2008	2246	дуже високий	78	дуже високий	25	низький
2009	802	дуже високий	84	дуже високий	24	низький
2010	446	дуже високий	97	дуже високий	25	низький
2011	503	дуже високий	37	середній	36	середній
2012	265	дуже високий	132	дуже високий	37	середній
2013	405	дуже високий	100	дуже високий	36	середній
2014	429	дуже високий	84	дуже високий	34	середній
2015	636	дуже високий	92	дуже високий	26	низький
2016	14202	дуже високий	76	дуже високий	26	низький
2017	40846	дуже високий	78	дуже високий	27	низький

Джерело: розраховано автором за даними Держстату.

Характерною особливістю нинішнього міграційного буття в Україні є тенденція до значного збільшення обсягів міжрегіональних міграцій, а також інтенсивних міждержавних міграційних переміщень населення». В результаті цього значно скорочується трудовий потенціал та, відповідно, можливості забезпечення сталого розвитку та конкурентоспроможності України.

Показник співвідношення між кількістю зареєстрованих безробітних та потребою у працівниках на заміщення вакантних робочих місць (див. табл. 3.4 та табл. Е.2 додатку Е) також характеризується надмірно високим рівнем диспропорційності. Так, у Вінницькій області він складає в середньому майже 60 чоловік на одне робоче місце (це максимальний показник в 2017 р.), а у м. Києві – трохи менше 2. В цілому по регіонах України спостерігається значне перевищення попиту на робочі місця над їх пропозицією (в 40 разів – Черкаська область, в 25 разів – Херсонська Луганська, Хмельницька області, приблизно в 16 разів – Рівненська та Чернігівська області).

Аналізуючи співвідношення між зайнятими у виробничій сфері та сфері обслуговування, бачимо, що рівень диспропорційності цього показника за регіонами досить низький. Однак, за даними табл. Е.3 додатку Е, найбільша питома вага працівників, що задіяні у виробничій сфері, спостерігається в областях: Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Івано-Франківській, Луганській, Одеській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій. За період 2007-2017 рр. в середньому цей показник склав більше 70 % у вищезазначених регіонах. Це свідчить про наявність рис індустріальної економіки, що супроводжується низьким рівнем модернізації виробництва та продуктивності праці та, відповідно, неможливістю відтоку трудових ресурсів у сферу послуг, що, зі свого боку, обумовлено потребами розвитку наукоємних галузей промисловості, інформаційних технологій.

У табл. 3.5 та табл. Ж.1 додатку Ж подано показники, що характеризують структурні диспропорції економіки України. Зокрема, за період 2007–2017 рр., виходячи із значення коефіцієнта варіації для показника співвідношення між базовими галузями, що випускають матеріальні блага, та галузями, що забезпечують просування продукції від виробника до споживача, спостерігається достатньо високий рівень диспропорційності (44–47 %%). Це обумовлено частково тим, що в деяких

областях домінують виробничі галузі (промисловість добувна та переробна, сільське господарство).

Таблиця 3.5

Значення коефіцієнтів варіації для показників, що характеризують структурні диспропорції

Роки	Показники структурних диспропорцій							
	Співвідношення між базовими галузями, що випускають матеріальні блага, та галузями, що забезпечують просування продукції від виробника до споживача		Структура валової доданої вартості (співвідношення добувної та переробної промисловості)		Співвідношення між капітальними інвестиціями та обсягом будівельних робіт		Співвідношення між капітальними інвестиціями та обсягом реалізованої промислової продукції	
	коефіцієнт варіації, %	рівень	коефіцієнт варіації, %	рівень	коефіцієнт варіації, %	рівень	коефіцієнт варіації, %	рівень
2007	47	високий	108	дуже високий	77	дуже високий	49	дуже високий
2008	47	високий	108	дуже високий	79	дуже високий	50	дуже високий
2009	47	дуже високий	110	дуже високий	79	дуже високий	51	дуже високий
2010	47	дуже високий	109	дуже високий	75	дуже високий	50	дуже високий
2011	47	дуже високий	109	дуже високий	78	дуже високий	53	дуже високий
2012	46	дуже високий	108	дуже високий	75	дуже високий	58	дуже високий
2013	45	дуже високий	103	дуже високий	75	дуже високий	59	дуже високий
2014	45	дуже високий	112	дуже високий	106	дуже високий	48	дуже високий
2015	45	дуже високий	110	дуже високий	133	дуже високий	53	дуже високий
2016	46	дуже високий	111	дуже високий	136	дуже високий	43	дуже високий
2017	44	дуже високий	111	дуже високий	133	дуже високий	44	дуже високий

Джерело: розраховано автором за даними Держстату.

За секторальною структурою низьку питому вагу добувної промисловості та високу питому вагу переробної промисловості у показниках валової доданої вартості у регіонах мають Вінницька (0,04), Волинська (0,09), Закарпатська (0,03), Запорізька (0,05), Київська (0,01), Миколаївська (0,05), Херсонська (0,03), Хмельницька (0,04), Черкаська (0,05), Чернівецька (0,01) області (у м. Києві відсутня добувна промисловість).

Тим самим створюються кращі умови для перетворення або у перші вітчизняні неоіндустріальні регіони, або регіони з дуже розвинутим туристичним сектором. Ступінь диспропорційності розвитку регіоном за цим показником дуже висока упродовж усього досліджуваного періоду (більше 100 % значення коефіцієнта варіації). Ця ситуація підтверджує неоднорідність галузевої структури економіки, що викликано насамперед дисбалансом у наявних природних ресурсах, розвитком добування за рахунок скорочення обсягів економічної діяльності в інших секторах економіки.

Розраховане значення коефіцієнта варіації (високий рівень, див. табл. 3.5) для співвідношення капітальних інвестицій до обсягу будівельних робіт також свідчить про досить значні наявні структурні диспропорції.

Соціально-економічна сфера життєдіяльності характеризується низьким рівнем диспропорційності за параметром співвідношення між споживчими витратами домогосподарств та витратами сектору державного управління (табл. 3.6 та табл. З.1 додатку З). Значення коефіцієнта варіації коливається від 20 до 26 %. При цьому, таке співвідношення складається на користь споживчих витрат у домогосподарствах, що перевищують витрати державного сектору в декілька разів (від 4 до 11 разів за різними регіонами). Втім, для останніх трьох років досліджуваного періоду характерна тенденція до скорочення цього співвідношення – темпи зростання витрат державного управління значно вищі за темпи зростання споживчих витрат, що обумовлюється в основному збільшенням витрат на діяльність та послуги у галузі оборони, діяльність по забезпеченню громадського порядку

та безпеки, діяльність і послуги в галузі соціального забезпечення та соціальної допомоги.

Таблиця 3.6

Значення коефіцієнтів варіації для показників, що характеризують соціально-економічні диспропорції

Роки	Показники соціально-економічних диспропорцій							
	Співвідношення між споживчими витратами домогосподарст в та витратами сектору держуправління		Співвідношення між розвитком житлового господарства (житловий фонд, тис. м. кв.) і чисельністю населення		Співвідношення між регіональними та середніми по країні доходами населення		Частка регіону в обсязі соціальних допомог та інших трансфертів населенню	
	коефіцієнт варіації, %	рівень	коефіцієнт варіації, %	рівень	коефіцієнт варіації, %	рівень	коефіцієнт варіації, %	рівень
2007	20	низький	9	майже відсутні	75	дуже високий	66	дуже високий
2008	24	низький	9	майже відсутні	78	дуже високий	68	дуже високий
2009	27	низький	10	майже відсутні	80	дуже високий	72	дуже високий
2010	23	низький	10	майже відсутні	77	дуже високий	65	дуже високий
2011	23	низький	10	майже відсутні	77	дуже високий	62	дуже високий
2012	23	низький	11	майже відсутні	79	дуже високий	61	дуже високий
2013	26	низький	11	майже відсутні	81	дуже високий	64	дуже високий
2014	22	низький	11	майже відсутні	81	дуже високий	67	дуже високий
2015	23	низький	21	низький	81	дуже високий	67	дуже високий
2016	26	низький	21	низький	81	дуже високий	66	дуже високий
2017	24	низький	21	низький	81	дуже високий	69	дуже високий

Джерело: розраховано автором за даними Держстату.

Співвідношення житлового фонду (тис. м. кв.) до чисельності населення майже не відрізняється за регіонами і складає, за розрахунками, близько 24 м. кв. на людину. Виключення – Донецька та Луганська області, де цей показник нижче у 1,5 та 2 рази відповідно (таблиця З.2 додатку З). Тобто, у Луганській та Донецькій областях рівень розвитку господарства в цілому перевищує рівень розвитку житлового будівництва. Така ситуація призводить до стрімкого подорожання житлової площі та, як наслідок погіршення житлових умов населення [39].

Наступний показник – співвідношення між регіональними та середніми по країні доходами населення, що значно відрізняється за регіонами (рівень диспропорційності – дуже високий упродовж всього періоду дослідження).

Так, аналіз свідчить (табл. З.3 додатку З), що у м. Києві доходи в 4,4 рази перевищують середні по Україні, тим часом як у Волинській, Закарпатській, Херсонській, Чернівецькій, Чернігівський областях – в 2 рази менше від середнього.

Аналогічна ситуація і з одержанням соціальних допомог та інших поточних трансфертів населенням з точки зору наявності диспропорцій (табл. З.4 додатку З). Тут лідерами є м. Київ (майже 14 %), Харківська, Одеська та Донецька області (6,5 %), Дніпропетровська (більше 8 %); інші регіони значно відстають (діапазон складає від 2,8 до 1,8 %).

Зовнішньоекономічна сфера також характеризується значними диспропорціями (табл. 3.7). Так, коефіцієнт варіації для показника покриття експортом імпорту товарів (табл. К.1 додатку К) складає більше 50 % майже упродовж усього досліджуваного періоду. Експорт перевищує імпорт у всіх регіонах, крім Івано-Франківської, Львівської областей та м. Києва. Найбільше значення показника покриття експортом імпорту товарів у Вінницькій та Кіровоградській (більше 3), а також Запорізькій (2,6) областях. Якщо перші дві спеціалізуються в основному на вивозі сільськогосподарської продукції та різноманітних виробів харчової промисловості, то остання – чорних металів.

Таблиця 3.7

Значення коефіцієнтів варіації для показників, що характеризують зовнішньоекономічні диспропорції

Роки	Показники зовнішньоекономічних диспропорцій					
	Покриття експортом імпорту товарів		Покриття експортом імпорту послуг		Співвідношення між прямими інвестиціями в регіони та з регіонів	
	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій
2007	52	високий	119	дуже високий	184	дуже високий
2008	66	дуже високий	104	дуже високий	218	дуже високий
2009	63	дуже високий	116	дуже високий	196	дуже високий
2010	65	дуже високий	124	дуже високий	127	дуже високий
2011	64	дуже високий	103	дуже високий	148	дуже високий
2012	61	дуже високий	92	дуже високий	162	дуже високий
2013	61	дуже високий	84	дуже високий	166	дуже високий
2014	58	високий	85	дуже високий	154	дуже високий
2015	49	високий	90	дуже високий	152	дуже високий
2016	51	високий	97	дуже високий	172	дуже високий
2017	55	високий	92	дуже високий	153	дуже високий

Джерело: розраховано автором за даними Держстату.

Стосовно співвідношення між прямими інвестиціями в регіони та з регіонів України зазначимо, що статистика іноземних інвестицій з багатьох регіонів є конфіденційною, згідно з інформацією Держстату. А наявна інформація (табл. К.3 додатку К) свідчить про дуже високий рівень диспропорційності цього показника. Так, найбільше співвідношення в 2017 р. спостерігається в Херсонській області (2256), а найменше – в Донецькій (0,28). Звісно, ця ситуація обумовлена значним збільшенням ризику вкладання коштів в регіони, на частині території яких ідуть воєнні дії. Також

зазначимо, що Херсонська область стає однією з перспективних областей України у сфері розвитку рекреаційної, а також сільськогосподарської діяльності.

Природно-екологічні показники характеризуються дуже високими диспропорціями за значенням коефіцієнта варіації для співвідношення між викидам шкідливих речовин (т) та витратами на захист навколишнього середовища.

Так, виходячи з даних табл. 3.8 та табл. Л.1 додатку Л, максимальне значення цього співвідношення 5,24 в Київській області, а мінімальне – 0,001 в Харківській (2017 р).

Таблиця 3.8

Значення коефіцієнтів варіації для показників, що характеризують природно-екологічні диспропорції

Роки	Показники природно-екологічних диспропорцій			
	Співвідношення між забором та використанням води		Співвідношення між викидам шкідливих речовин (т) та витратами на захист навколишнього середовища	
	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій
2007	71	дуже високий	234	дуже високий
2008	60	високий	155	дуже високий
2009	71	дуже високий	121	дуже високий
2010	68	дуже високий	142	дуже високий
2011	46	високий	148	дуже високий
2012	56	високий	239	дуже високий
2013	46	високий	168	дуже високий
2014	58	високий	352	дуже високий
2015	55	високий	307	дуже високий
2016	46	високий	310	дуже високий
2017	35	середній	317	дуже високий

Джерело: розраховано автором за даними Держстату.

Крім того, ефективність витрат на захист навколишнього середовища спостерігається в усіх регіонах, крім Київської, Луганської та Тернопільської областей, де співвідношення значно переважує у бік показника викидів шкідливих речовин.

У характеристиці співвідношення між забором та використанням води відмітимо, що рівень диспропорційності достатньо нестабільний упродовж досліджуваного періоду: від дуже високого до середнього (див. табл. 3.8).

Інформація, надана в табл. Л.2 додатку Л, також свідчить про те, що абсолютно в усіх областях України використовується води менше, ніж забирається з природних джерел; лідери у цьому – Одеська та Кіровоградська області.

Таблиця 3.9 та табл.МЛ.1 додатку М свідчать, що у виробничій сфері дуже значні диспропорції регіонів наявні тільки за показником відношення обсягу інноваційної продукції до витрат на інновації.

При цьому, це співвідношення перевищує нижню межу ефективності лише за такими регіонами: Житомирська (2,87), Закарпатська (39,6), Запорізька (2,48), Івано-Франківська (3,2), Київська та Луганська (2,9), Львівська (1,32), Одеська (3,77), Полтавська (14,54), Рівненська (2,2), Сумська (7,12), Тернопільська (3,12), Харківська (3,76) області. Співвідношення між продукцію сільського господарства та площею сільськогосподарських угідь мало відрізняється за регіонами.

Коефіцієнт варіації знаходиться на низькому рівні (до 33 %) (див. табл. 3.9 та табл. М.2 додатку М).

Лідери за сільськогосподарським виробництвом на 1 га площі – це Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Черкаська та Чернівецька області.

Ще один параметр оцінювання виробничої сфери – співвідношення між індексами промислової продукції добувної та переробної галузі. Інформація, подана в табл. 3.9, свідчить, що цей показник має низький рівень диспропорційності або диспропорції майже відсутні. При цьому, у половини регіонів домінує зростання у більшій мірі добувної промисловості (табл. М.3 додатку М). Отже, проаналізовані показники диспропорцій за сімома сферами життєдіяльності дозволяють зробити такі узагальнюючі висновки.

Таблиця 3.9

Значення коефіцієнтів варіації для показників, що характеризують виробничі диспропорції

Роки	Показники виробничих диспропорцій					
	Співвідношення між обсягом інноваційної продукції та витратами на інновації		Співвідношення між продукцію сільського господарства та площею сільськогосподарських угідь		Співвідношення між індексами промислової продукції добувної та переробної галузі	
	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій	коефіцієнт варіації, %	рівень диспропорцій
2007	107	дуже високий	42	високий	24	низький
2008	97	дуже високий	33	низький	17	диспропорції майже відсутні
2009	151	дуже високий	36	середній	20	низький
2010	122	дуже високий	33	низький	12	диспропорції майже відсутні
2011	251	дуже високий	30	низький	39	низький
2012	167	дуже високий	35	середній	18	низький
2013	261	дуже високий	30	низький	14	диспропорції майже відсутні
2014	278	дуже високий	31	низький	23	низький
2015	211	дуже високий	32	низький	23	низький
2016	200	дуже високий	31	низький	22	низький
2017	207	дуже високий	31	низький	19	диспропорції майже відсутні

Джерело: розраховано автором за даними Держстату.

Надмірно високим рівнем диспропорційності характеризуються загальноекономічні показники (зокрема, співвідношення між ВВП та ВРП), соціально-демографічні (зокрема, показника співвідношення у міграційному русі населення), зовнішньоекономічні (коефіцієнт варіації для показника покриття експортом імпорту товарів) та природно-екологічні (за значенням

коефіцієнта варіації для співвідношення між викидам шкідливих речовин та витратами на захист навколишнього середовища). Високий рівень диспропорційності характерний для виробничої сфери (за рахунок значних диспропорцій за показником відношення обсягу інноваційної продукції до витрат на інновації, причому це співвідношення перевищує нижню межу ефективності лише за окремими регіонами). Менший рівень диспропорційності характерний для сфери показників структури економіки (у цій групі надмірні показники спостерігаються лише у співвідношенні між базовими галузями, що випускають матеріальні блага, та галузями, що забезпечують просування продукції від виробника до споживача) та показників соціально-економічної сфери (за рахунок низького рівня диспропорційності за параметром співвідношення між споживчими витратами домогосподарств та витратами сектору державного управління).

У територіальному розрізі не спостерігається прямої залежності між рівнем узагальнюючого показника – ВРП в регіоні – та показниками в інших сферах, за винятком м. Києва, який має найвищі показники майже в усіх сферах та проаналізованих показниках. Це означає необхідність ширшого дослідження просторових ефектів диспропорційності та впливу диспропорцій на стійкість кластерних утворень регіонів, з тим щоб зрозуміти динаміку диспропорцій та мати змогу сформувати інструменти її регулювання.

Отже, визначені й оцінені кількісні та якісні диспропорції розвитку регіонів у просторі й часі уможливлюють наукове визначення та обґрунтування значень індикаторів диспропорцій відповідно до сфер розвитку регіонів, використання діапазонів зміни значень коефіцієнта варіації для встановлення перевищення допустимих рівнів диспропорцій за конкретними показниками, проведення градації регіонів за рівнем диспропорцій розвитку регіонів, оцінювання взаємозв’язків, взаємозалежностей та зрушень у динаміці встановлених індикаторів. Таке оцінювання є дієвим інструментом підтримки та прийняття рішень при

розробці заходів для попередження або усунення дії факторів, які сприяють поглибленню диспропорційності регіонів.

Як зазначалось вище, в основу регулювання диспропорцій розвитку регіонів закладається синергетично-діяльнісний підхід, що формується з комплексного поєднання застосування синергетичного підходу до оцінювання й аналізу диспропорцій та їх систематизації, з одного боку, і розроблення ефективного інструментарію діяльності інституцій суспільства щодо впливу на параметри диспропорційності, з іншого. У його рамках запропонований підхід до діагностики диспропорцій розвитку регіонів дозволить підібрати ефективні інструменти регулювання диспропорцій розвитку регіонів України і також є базисом при розробці стратегій регулювання диспропорцій.

3.3. Методичний підхід до просторово-динамічного оцінювання диспропорцій соціально-економічного розвитку кластерних угруповань регіонів за сферами життєдіяльності регіонів

Просторово-динамічне оцінювання диспропорційності розвитку кластерних угруповань за сферами життєдіяльності регіонів має кінцевим завданням формування управлінських рішень, спрямованих на розробку регулюючих заходів та уповільнення динаміки зростання диспропорцій розвитку регіонів. Проведення такого оцінювання базується на підході, що передбачає використання комплексу моделей багатовимірного статистичного аналізу для дослідження диспропорцій розвитку регіонів. Взаємопов’язані етапи дослідження представлені на рис. 3.4. Розглянемо модельний інструментарій запропонованого комплексу заходів.

Етап 1. На цьому етапі відбувається формування просторово-динамічної статистичної бази за показниками-індикаторами диспропорцій розвитку регіонів.

Рис. 3.4. Методичний підхід до просторово-динамічного оцінювання диспропорцій розвитку кластерних угруповань за сферами життєдіяльності регіонів.

Джерело: авторська розробка.

Перш за все, необхідно задати початкові умови для класифікації регіонів за показниками диспропорцій, які характеризують сфери життєдіяльності. Класифікацію було здійснено у підрозділах 3.1 та 3.2.

Етап 2. На цьому етапі відбувається класифікація та розпізнавання (прогнозування) регіональних угрупувань за індикаторами нерівномірності. Для вирішення цього завдання використовуються статистично-просторові моделі класифікації рівня диспропорцій та регіональної диспропорційності за сферами життєдіяльності. До них відносяться ієрархічні та ітеративні методи кластерного аналізу. Основне завдання кластерізації – отримання кластерів на основі множини вихідних об’єктів. Найбільш розповсюдженим ітеративним методом кластерного аналізу є метод *k*-середніх (*k-means*), сутність якого викладена у роботі О. О. Єгоршина [72], а прикладний аспект розкрито у роботі В. П. Боровикова [12]

Цей етап передбачає наступні дії.

1. Формулювання завдання. Кластерізація для 27 регіонів України проводиться окремо за показниками, що характеризують сфери їх життєдіяльності за 2017 р. у всьому періоді дослідження. За теорією, «принцип алгоритму кластеризації полягає в пошуку таких центрів кластерів та наборів елементів кожного кластера при наявності деякої функції Ф(°), що виражає якість поточного розбиття множини на *k* кластерів, коли сумарне квадратичне відхилення елементів кластерів від центрів цих кластерів буде найменшим. У початковий момент здійснення алгоритму довільним чином обираються центри кластерів, далі для кожного елемента множини ітеративно обраховується відстань від центрів з приєднанням кожного елемента до кластера з найближчим центром. Для кожного з отриманих кластерів обчислюються нові значення центрів, при цьому є намагання мінімізувати функцію Ф(°), після чого повторюється процедура перерозподілу елементів між кластерами» [91].

2. Прийняття рішення про кількість кластерів. При прийнятті рішень доцільно керуватися теоретичними та практичними міркуваннями. А саме:

якщо ціль кластеризації – виявлення рівня диспропорцій розвитку регіонів (рівня розпізнавання регіональних угрупувань за індикаторами диспропорційності), то найбільш прийнятним буде виділення трьох кластерів.

3. Вибір способу виміру відстані або міри подібності між центрами кластерів. Оскільки мета кластерного аналізу – групування подібних об'єктів, необхідно з'єднати об'єкти з найменшими відстанями між собою. Найбільш розповсюджена міра подібності – Евклідова відстань (формула 3.8).

$$d_{x,y} = \sqrt{\sum_i (x_i - y_i)^2} \quad (3.8)$$

де $d_{x,y}$ – відстань між об'єктами генеральної сукупності; x_i – значення *i*-го фактору об'єкта *x*; y_i – значення *i*-го фактору об'єкта *y*.

Розраховані значення *k*-середніх для показників, що характеризують загальноекономічні диспропорції, надано у таблиці 3.10.

Оцінювання достовірності кластерів здійснюється на основі аналізу дисперсій. Якщо значення міжкласових дисперсій ($SS_{between}$) перевищують значення внутрішньокласових дисперсій (MS_{within}), то класифікація за ознаками виконана якісно. Крім того, про якість кластеризації можна судити за результатами *F*-критерію шляхом його співставлення з табличним значенням. Якщо *F*розрах>*F*табл, то результати розрахунків достовірні. Аналіз варіацій представлено в табл. 3.11.

Таблиця 3.10

Середні арифметичні значення кластерів

Показники	*Середні значення за кластерами*		
	Кластер 1	*Кластер 2*	*Кластер 3*
X11	10,83	1,62	39,60
X12	0,75	1,07	1,45
X13	0,04	0,03	-0,01

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 3.11

Аналіз варіацій

Показники	Аналіз варіацій					
	Сума квадратів (*SS*)	Число ступенів вільності (*df*)	Середній квадрат (*MS*)	Число ступенів вільності (залишкове) (*df*)	F-розподіл	p - рівень значущості
*X*11	21,07	2	2,92	22	79,30	
*X*12	9,48	2	14,51	22	7,19	
*X*13	12,46	2	11,53	22	11,89	

Джерело: розраховано автором.

Так, аналіз дисперсій (див. табл. 3.11) показав, що значення міжкласових дисперсій перевищують значення внутрішньокласових дисперсій (крім ознаки *X*12), тобто класифікація по ознаках *X*11 та *X*13 виконана якісно. Щодо ознаки *X*2 – співвідношення між споживанням та ВРП – то результати кластерізації показують, що цей показник має майже однакові середні значення для регіонів з різним рівнем диспропорцій розвитку сфер життєдіяльності. За результатами *F*-критерію найбільш вагомою ознакою для процесу кластеризації є *X*11 (співвідношення між ВВП та ВРП), оскільки значення цього показника найбільше відрізняються у регіонів різних кластерів.

4. Побудова графіка середніх значень.

Значення *k*-середніх (див. табл. 3.10) використовуються для побудови графіку значень *k*-середніх показників за класами станів кластерів (рис. 3.5).

Виходячи з рисунку 3.5, видно, що найбільш далеко один від одного розташовані кластери I, II і III за показником *X*11 співвідношення між ВВП та ВРП, а це означає, що деякі регіони мають значно відмінні значення ВРП при незмінній величині ВВП. За показниками співвідношення споживання та заощадження до ВРП в 2017 р. рівень індикаторів диспропорційності не дуже

відрізняється, що свідчить про майже однакові пропорції споживання та заощадження у ВРП.

Результати кластеризації за усіма іншими сферами життєдіяльності представлено в додатку Н.

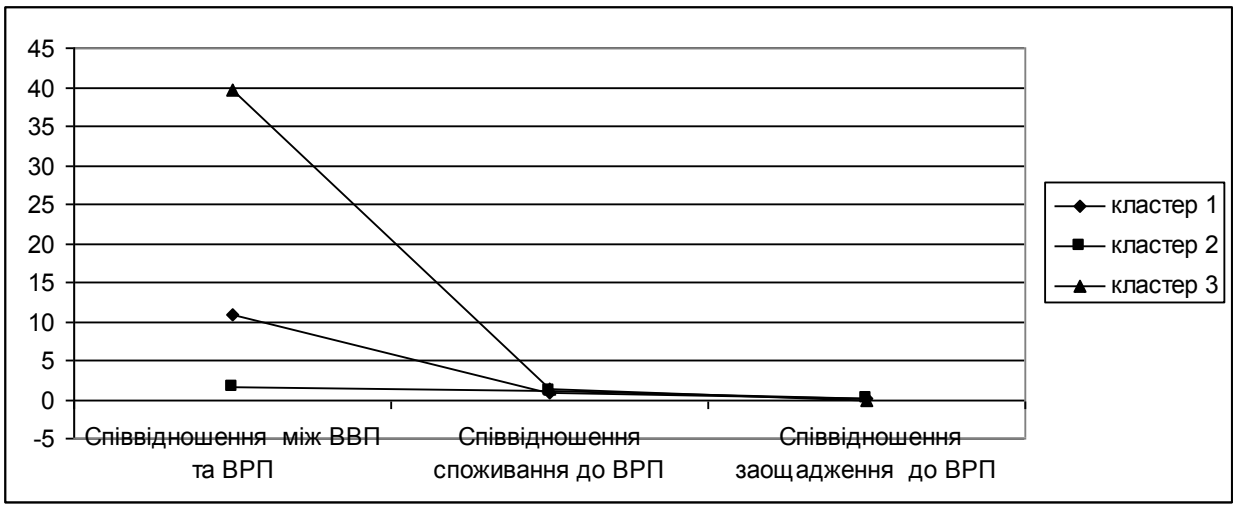

Рис. 3.5. Графік значень *k*-середніх показників за класами станів кластерів.

Джерело: авторська розробка.

5. Інтерпретація та профілювання кластерів.

Профілювання кластерів здійснено шляхом виділення трьох класів регіонів (табл. 3.12):

Таблиця 3.12

Результати віднесення регіонів до певного класу у 2017 році

Напрям оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону		Клас регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку сфери (1-Н)	Клас регіонів з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери (2-С)	Клас регіонів з неконтрольовани ми (нестримуваними) диспропорціями розвитку сфери (3-В)
1.	Загальноекон омічні диспропорції	Закарпатська Хмельницька	Вінницька, Волинська Дніпропетровська, Запорізька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська,	Донецька Луганська

Продовження таблиці 3.12

	Напрям оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону	Клас регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку сфери (1-Н)	Клас регіонів з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери (2-С)	Клас регіонів з неконтрольованими (нестримуваними) диспропорціями розвитку сфери (3-В)
			Черкаська, Чернівецька, Чернігівська, м. Київ	
2.	Соціально-демографічні диспропорції	Дніпропетровська Київська	Волинська, Житомирська Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська Львівська, Миколаївська Одеська, Полтавська Рівненська, Сумська Тернопільська, Харківська Чернівецька, Чернігівська м. Київ	Вінницька Донецька Запорізька Луганська Херсонська Хмельницька Черкаська
3.	Структурні диспропорції	Вінницька, Волинська Житомирська Закарпатська Івано-Франківська Київська, Львівська, Одеська, Полтавська Рівненська, Сумська Тернопільська Харківська, Хмельницька Черкаська, Чернівецька Чернігівська, м. Київ	Дніпропетровська Донецька Кіровоградська Миколаївська Херсонська	Запорізька Луганська
4.	Соціально-економічні диспропорції	Волинська Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська Черкаська, Чернівецька	Вінницька Житомирська, Київська, Луганська , Львівська Сумська, Хмельницька Чернігівська	Дніпропетровська Донецька Одеська, Харківська м. Київ

Закінчення таблиці 3.12

	Напрям оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону	Клас регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку сфери (1-Н)	Клас регіонів з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери (2-С)	Клас регіонів з неконтрольованими (нестримуваними) диспропорціями розвитку сфери (3-В)
5.	Зовнішньоекономічні диспропорції	Волинська, Дніпропетровська, Донецька , Житомирська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська Полтавська, Рівненська, Сумська, Хмельницька Черкаська, Чернігівська, м. Київ	Вінницька, Закарпатська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська,	Тернопільська, Чернівецька
6.	Природно-екологічні диспропорції	Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька , Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Херсонська, Черкаська, Чернігівська, Тернопільська, Чернівецька, м. Київ	Київська, Харківська	Кіровоградська, Луганська Одеська
7.	Виробничі диспропорції	Вінницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Черкаська, Чернівецька, м. Київ	Житомирська, Одеська, Тернопільська, Хмельницька, Херсонська	ДніпропетровськаДонецька , Запорізька, Кіровоградська, Луганська Миколаївська, Сумська, Харківська Чернігівська

Джерело: складено автором.

1. Клас регіонів із урівноваженими диспропорціями розвитку сфери;

2. Клас регіонів з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери;

3. Клас регіонів з неконтрольованими (нестримуваними) диспропорціями розвитку сфери.

Інтерпретація та профілювання кластерів (див. табл. 3.12) використовується для якісного оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону.

Результати розрахунків (див. табл. 3.12) ілюструють, що більшість регіонів (в середньому 75 %) відноситься до II класу регіонів з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери (2-С) за такими напрямами оцінювання диспропорцій сфер життєдіяльності регіонів: загальноекономічні та соціально-демографічні диспропорції. Близько 70 % регіонів відносяться до класу регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку сфери (1-Н) за структурними, соціально-економічними, зовнішньоекономічними, природно-економічними напрямками. Урівноваження диспропорції розвитку за виробничої сферою життєдіяльністю характерні приблизно для 40 % регіонів, 35 % мають неконтрольовані (нестримувані) диспропорції розвитку цієї сфери.

Напрями оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону за весь досліджуваний період 2007-2017 рр. представлені в табл. 3.13.

Інформація, подана в табл. 3.13, свідчить:

1) до регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку виробничої сфери життєдіяльності (1-Н) відносяться 40 % від загальної кількості регіонів); з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери (2-С) – 44 % і решта регіонів (16 %) мають неконтрольовані (нестримувані) диспропорції розвитку цієї сфери;

2) до регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку соціально-демографічної сфери життєдіяльності (1-Н) відносяться 30 % від загальної кількості регіонів); з контрольованими (стримуваними) диспропорціями

розвитку сфери (2-С) – 48 % і решта регіонів (22 %) мають неконтрольовані (нестримувані) диспропорції розвитку цієї сфери;

Таблиця 3.13

Напрями оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону

Результати віднесення регіонів до певного класу, зведені за 2007-2017 рр.		Загальноекономічні	Соціально-демографічні	Структурні	Соціально-економічні	Зовнішньоекономічні	Природно-екологічні	Виробничі
1	Вінницька	С	В	Н	С	С	Н	С
2	Волинська	С	С	Н	Н	Н	Н	С
3	Дніпропетровська	Н	Н	В	В	Н	Н	С
4	Донецька	Н	Н	С	В	Н	Н	С
5	Житомирська	С	С	Н	С	Н	Н	С
6	Закарпатська	С	С	Н	Н	С	Н	В
7	Запорізька	В	В	В	С	Н	Н	Н
8	Івано-Франківська	С	В	Н	Н	Н	Н	С
9	Київська	Н	Н	Н	С	Н	Н	С
10	Кіровоградська	Н	С	С	Н	Н	В	Н
11	Луганська	В	В	В	С	Н	С	Н
12	Львівська	Н	С	Н	Н	С	Н	С
13	Миколаївська	Н	С	С	Н	С	Н	С
14	Одеська	Н	Н	Н	В	С	В	С
15	Полтавська	С	С	С	Н	Н	Н	С
16	Рівненська	С	С	Н	Н	Н	Н	С
17	Сумська	В	С	Н	Н	Н	Н	Н
18	Тернопільська	С	С	Н	Н	В	Н	С
19	Харківська	Н	Н	С	В	Н	Н	С
20	Херсонська	С	С	Н	Н	В	Н	С
21	Хмельницька	Н	В	Н	С	Н	Н	С
22	Черкаська	С	В	Н	С	Н	Н	С
23	Чернівецька	С	С	Н	Н	В	Н	С
24	Чернігівська	С	С	Н	С	Н	Н	С
25	м. Київ	Н	Н	Н	В	Н	Н	С
26	АР Крим	Н	Н	Н	Н	В	С	Н
27	м. Севастополь	Н	Н	Н	Н	В	Н	Н

Примітка: АР Крим та м. Севастополь – дані до 2013 р. включно.

Джерело: складено автором.

3) до регіонів із урівноваженими диспропорціями розвитку структурної сфери життєдіяльності (1-Н) відносяться 70 % від загальної кількості регіонів); з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери (2-С) – 19 % і решта регіонів (11 %) мають неконтрольовані (нестримувані) диспропорції розвитку цієї сфери;

4) до регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку соціально-економічної сфери життєдіяльності (1-Н) відносяться 52 % від загальної кількості регіонів); з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери (2-С) – 30 % і решта регіонів (18 %) мають неконтрольовані (нестримувані) диспропорції розвитку цієї сфери;

5) до регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку зовнішньоекономічної сфери життєдіяльності (1-Н) відносяться 63 % від загальної кількості регіонів); з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери (2-С) – 17 % і решта регіонів (20 %) мають неконтрольовані (нестримувані) диспропорції розвитку цієї сфери;

6) до регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку природно-екологічної сфери життєдіяльності (1-Н) відносяться 85 % від загальної кількості регіонів); з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери (2-С) – 7,5 % і решта регіонів (7,5 %) мають неконтрольовані (нестримувані) диспропорції розвитку цієї сфери;

7) до регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку природно-екологічної сфери життєдіяльності (1-Н) відносяться 22 % від загальної кількості регіонів); з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери (2-С) – 74 % і решта регіонів (6 %) мають неконтрольовані (нестримувані) диспропорціями розвитку цієї сфери;

8) розподіл за конкретними регіонами виглядає наступним чином. До регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку більшості досліджуваних сфер життєдіяльності (1-Н) відносяться: Київська, Львівська, Харківська, Хмельницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська, Рівненська, Сумська області та м. Київ та м. Севастополь;

9) до регіонів з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку більшості досліджуваних сфер життєдіяльності (2-С) відносяться: Вінницька, Житомирська, Миколаївська, Полтавська, Чернігівська області;

10) решта регіонів України має різний рівень контрольованості за усіма досліджуваними диспропорціями сферам життєдіяльності.

Показники, що характеризують рівень диспропорцій усіх сфер життєдіяльності за регіонами за весь період дослідження 2007-2017 рр., представлено в табл. 3.14. Результати кластерного аналізу свідчать, що майже усі регіони України мають достатньо нестабільну динаміку рівня диспропорцій розвитку сфер життєдіяльності з позицій можливостей їх контролювання.

Динамічно-просторове моделювання розпізнавання та прогнозування рівня диспропорційності розвитку регіонів за сферами життєдіяльності здійснюється за допомогою методу дискримінантного аналізу.

Дискримінантний аналіз проводиться за результатами кластеризації даних за 2017 р. Мета аналізу дискримінанта – це розрізнення (дискримінація) об’єктів спостереження на класи за заздалегідь визначеними ознаками. В аспекті цього дослідження клас характеризує: клас регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку сфери; клас регіонів з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери; клас регіонів з неконтрольованими (нестримуваними) диспропорціями розвитку сфери.

В основі методу лежить декілька базових припущень [40]:

- множина об’єктів розбита на декілька підмножин (у цьому випадку три кластери: В, С, Н), які відрізняються один від одного предикторами (характеристиками);

- всі предиктори незалежні (відсутня колінеарність), змінна не може бути лінійною комбінацією інших змінних, інакше не представляє цінності для аналізу;

Таблиця 3.14

Показники, що характеризують рівень диспропорцій усіх сфер життєдіяльності за регіонами

Регіони	*2007*	*2008*	*2009*	*2010*	*2011*	*2012*	*2013*	*2014*	*2015*	*2016*	*2017*
Вінницька	С	С	Н	С	В	С	Н	С	С	Н	Н
Волинська	С	С	Н	С	Н	С	Н	С	С	Н	Н
Дніпропетровська	С	С	Н	С	Н	Н	С	Н	С	С	В
Донецька	С	С	Н	С	Н	Н	С	Н	С	С	В
Житомирська	С	С	Н	Н	Н	Н	С	Н	С	С	С
Закарпатська	С	В	В	С	В	С	В	В	В	В	Н
Запорізька	Н	Н	С	Н	Н	Н	С	Н	С	С	В
Івано-Франківська	В	В	В	С	В	В	Н	С	С	Н	Н
Київська	В	В	В	С	В	С	Н	С	С	Н	Н
Кіровоградська	В	Н	С	Н	Н	Н	С	Н	С	С	В
Луганська	Н	Н	Н	В	Н	Н	С	Н	Н	С	В
Львівська	С	В	В	С	В	С	Н	С	С	Н	Н
Миколаївська	С	С	Н	Н	С	Н	С	Н	С	С	В
Одеська	С	С	Н	Н	Н	Н	С	Н	С	С	С
Полтавська	Н	Н	Н	В	С	В	Н	С	С	В	Н
Рівненська	С	С	Н	С	Н	С	Н	С	С	Н	Н
Сумська	Н	Н	С	Н	Н	Н	С	Н	Н	С	В
Тернопільська	В	В	Н	Н	В	С	Н	С	С	Н	С
Харківська	С	С	Н	Н	Н	Н	С	Н	С	С	В
Херсонська	С	С	Н	Н	Н	Н	С	Н	С	С	С
Хмельницька	С	С	Н	С	Н	С	Н	С	С	Н	С
Черкаська	С	В	В	В	В	С	Н	С	С	Н	Н
Чернівецька	В	В	В	С	В	С	Н	С	С	Н	Н
Чернігівська	С	С	Н	Н	Н	Н	С	Н	С	С	В
м. Київ	С	В	В	С	В	С	С	Н	С	Н	Н
АР Крим	С	С	Н	Н	Н	Н	С				
м. Севастополь	С	С	Н	Н	Н	Н	С				

Джерело: складено автором.

- всі предиктори вимірюються в інтервальній шкалі або шкалі відношень, а змінні усередині кластеру нормально розподілені (при фіксованих інших змінних); всі кластери гомоскедастичні (реалізується однорідність коваріаційних матриць для кожного кластеру).

У ході дискримінантного аналізу нові кластери не утворюються, а формується правило, за яким нові одиниці сукупності відносяться до однієї з вже існуючих множин (кластерів). «Підставою для віднесення кожної одиниці сукупності до визначеної множини служить величина дискримінантної функції. Обчислення канонічних функцій дискримінантів зводиться до знаходження функцій вигляду (формула 3.9) :

$$f_{km} = u_0 + u_1X_{1km} + u_2X_{2km} + ... + u_pX_{pkm} \qquad (3.9)$$

де f_{km} – значення канонічної функції дискримінанта для m-ї ситуації в класі k; X_{ikm} – значення дискримінантного показника X_i для m-ї ситуації в класі k.

Коефіцієнти u_i для першої функції підбираються таким чином, щоб її середні значення для різних класів якомога більше відрізнялися один від одного. Коефіцієнти другої функції обираються так само, тобто відповідні середні значення повинні максимально відрізнятися по класах і значення другої функції мають бути некорельовані із значеннями першої.

Аналогічно третя функція має бути некорельована із значеннями перших двох функцій і так далі. Максимальне число функцій дискримінантів дорівнює або числу класів мінус одиниця, або числу показників дискримінантів» [73].

В якості чинників розглядаються наступні показники (для загальноекономічної сфери життєдіяльності):

- співвідношення між ВВП та ВРП (x_1_1);
- співвідношення між споживанням та ВРП (x_1_2);
- співвідношення між заощадженням та ВРП (x_1_3).

Дискримінантні функції представлені в табл. 3.15.

Таким чином (див. табл. 3.15), лінійні дискримінантні функції для кожного кластеру мають вигляд (формули 3.10–3.12):

$$D_{11} = -39.32 - 0.29 \cdot x_{11} + 54.55 \cdot x_{12} + 47.56 \cdot x_{13} \quad (3.10)$$

$$D_{12} = -11.9 - 0.15 \cdot x_{11} + 30.18 \cdot x_{12} + 21.52 \cdot x_{13} \quad (3.11)$$

$$D_{13} = -18.69 - 0.09 \cdot x_{11} + 28.24 \cdot x_{12} + 62.26 \cdot x_{13} \quad (3.12)$$

Таблиця 3.15

Дискримінантні функції

Змінні	*G*_1:1 *p*=0,0800	*G*_2:2 *p*=0,8400	*G*_3:3 *p*=0,0800
x_1_1	-0,291	-0,153	-0,099
x_1_2	54,554	30,182	28,242
x_1_3	47,563	21,519	62,264
Константа	-39,318	-11,904	-18,698

Джерело: розраховано автором.

Результати дискримінантного аналізу наведено у табл. 3.16 та 3.17.

Таблиця 3.16

Загальний аналіз дискримінантної функції

N=25	*Статистика Уїлкса*	*F*-виключ	*p*-рівень	Толерантність (R^2)	$1 - R^2$
x_1_1	0,293	0,752	0,058	0,392	0,607
x_1_2	0,468	0,471	0,000	0,336	0,663
x_1_3	0,447	0,492	0,000	0,785	0,214

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 3.17

Матриця класифікацій

Група	Процент кореляції	*G_1:1* *p*=0,0800	*G_2:2* *p*=0,8400	*G_3:3* *p*=0,0800
*G*_1:1	50,00	1	1	0
*G*_2:2	100,00	0	21	0
*G*_3:3	100,00	0	0	2
Всього	96,00	1	22	2

Джерело: розраховано автором.

Аналіз дискримінантної функції (див. табл. 3.16) показує якість побудованої моделі та ступінь впливу вхідних змінних на кінцевий результат. Значення лямбди Уілкса (λ) (*Wilk's Lambda*) може варіювати в межах від нуля до одиниці. Якщо отримане значення наближається до нуля, то модель можна вважати адекватною. Часткова лямбда та критерій *F*-виключ. показують вплив/внесок кожної змінної в дискримінантну функцію моделі. Чим вище значення цих критеріїв, тим істотніше вплив цієї ознаки на результат моделі. За даними аналізу видно, що показники x_1_2 та x_1_3 дають вагомий внесок в дискримінантну функцію.

Толерантність визначається як : $1 - R^2$, де R^2 – коефіцієнт множинної кореляції певної змінної зі всіма іншими змінними в моделі. Толерантність є мірою збитковості змінних у моделі. Чим ближче R^2 до нуля, тим менш однорідними є обрані показники.

Таким чином, результати розрахунків (табл. 3.17) підтверджують якість проведеної класифікації (виділені класи в просторі не перетинаються і мають значно відмінні значення канонічних коренів, які визначаються за дискримінантними функціями).

Результати розрахунків дискримінантного аналізу для усіх інших диспропорцій сфер життєдіяльності регіонів представлено в додатку П.

Функції для виділених кластерів диспропорцій різних сфер життєдіяльності регіонів (3-В, 2-С, 1-Н) представлені в табл. 3.18.

Показники якості дискримінантних функцій за усіма напрямами оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону представлено в табл. 3.19. Інформація, представлена в табл. 3.19, свідчить, що встановлено дуже високий відсоток правильності віднесення регіонів до певної групи (96-100 %%).

Виходячи з табл. 3.19, значення статистики Уїлкса, наближене до 0, свідчить про хорошу дискримінацію. Значення критерію Фішера більше порогового значення, що в сукупності говорить про правильну класифікацію.

Таблиця 3.18

Дискримінантні функції віднесення регіону до певного класу (за даними 2017 р.)

Напрям оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону		Дискримінантні функції віднесення регіону до певного класу (за даними 2017р.)		
		Клас регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку сфери (1-Н)	Клас регіонів з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери (2-С)	Клас регіонів з неконтрольованими (нестримуваними) диспропорціями розвитку сфери (3-В)
1	Загальноекономічні	$D_{11} = -39.32 - 0.29 \cdot x_{11} + 54.55 \cdot x_{12} + 47.56 \cdot x_{13}$	$D_{12} = -11.9 - 0.15 \cdot x_{11} + 30.18 \cdot x_{12} + 21.52 \cdot x_{13}$	$D_{13} = -18.69 - 0.09 \cdot x_{11} + 28.24 \cdot x_{12} + 62.26 \cdot x_{13}$
2	Соціально-демографічні	$D_{21} = -26.97 + 2.58 \cdot x_{21} - 0.17 \cdot x_{22} + 35.7 \cdot x_{23}$	$D_{22} = -8.3 + 0.48 \cdot x_{21} - 0.02 \cdot x_{22} + 26.73 \cdot x_{23}$	$D_{23} = -18.49 - 0.22 \cdot x_{21} + 0.44 \cdot x_{22} + 22.15 \cdot x_{23}$
3	Структурні	$D_{31} = -14.53 + 3.58 \cdot x_{31} + 8.14 \cdot x_{32} - 0.04 \cdot x_{33} + 69.82 \cdot x_{34}$	$D_{32} = -19.32 + 3.02 \cdot x_{31} + 2.69 \cdot x_{32} + 0.46 \cdot x_{33} + 56.09 \cdot x_{34}$	$D_{33} = -90.4 + 3.16 \cdot x_{31} - 12.78 \cdot x_{32} + 1.74 \cdot x_{33} + 40.32 \cdot x_{34}$
4	Соціально-економічні	$D_{41} = -29.69 + 5.68 \cdot x_{41} + 0.18 \cdot x_{42} + 7.02 \cdot x_{43} - 1.85 \cdot x_{44}$	$D_{42} = -17.37 + 2.22 \cdot x_{41} + 0.61 \cdot x_{42} - 3.96 \cdot x_{43} + 2.09 \cdot x_{44}$	$D_{43} = -42.3 + 5.01 \cdot x_{41} - 0.11 \cdot x_{42} - 18.02 \cdot x_{43} + 9.33 \cdot x_{44}$
5	Зовнішньоекономічні	$D_{51} = -2.94 + 1.74 \cdot x_{51} + 1.34 \cdot x_{52}$	$D_{52} = -16.37 + 1.49 \cdot x_{51} + 4.89 \cdot x_{52}$	$D_{53} = -75.03 + 0.004 \cdot x_{51} + 11.38 \cdot x_{52}$
6	Природно-екологічні	$D_{61} = -20.59 + 30.88 \cdot x_{61} + 0.37 \cdot x_{62}$	$D_{62} = -24.17 + 28.14 \cdot x_{61} + 3.84 \cdot x_{62}$	$D_{63} = -90.27 + 67.17 \cdot x_{61} + 1.28 \cdot x_{62}$
7	Виробничі	$D_{71} = -69.53 - 0.002 \cdot x_{71} + 6.81 \cdot x_{72} + 73.68 \cdot x_{73}$	$D_{72} = -86.59 - 0.05 \cdot x_{71} + 5.93 \cdot x_{72} + 95.08 \cdot x_{73}$	$D_{73} = -50.33 - 0.03 \cdot x_{71} + 4.56 \cdot x_{72} + 72.2 \cdot x_{73}$

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 3.19

Показники якості дискримінантних функцій

Напрям оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону		Показники якості дискримінантних функцій віднесення регіону до певного класу			
		Статистика Уїлкса	Значення критерію Фішера	Порогове значення критерію Фішера	Відсоток правильності віднесення регіонів до певної групи, %
1	Загальноекономічні диспропорції	0,220	*F* (6,40) = 7,522	*F*п (6,40, 0,95) = 2,33	96
2	Соціально-демографічні диспропорції	0,085	*F* (6,40) = 16,166	*F*п (6,40, 0,95) = 2,33	100
3	Структурні диспропорції	0,068	*F* (3,38) = 13,352	*F*п (3,38, 0,95) = 2,85	100
4	Соціально-економічні диспропорції	0,053	*F* (3,38) = 15,789	*F*п (3,38, 0,95) = 2,85	100
5	Зовнішньоекономічні диспропорції	0,085	*F* (4,42) = 25,498	*F*п (4,42, 0,95) = 2,59	100
6	Природно-екологічні диспропорції	0,084	*F* (4,42) = 25,605	*F*п (4,42, 0,95) = 2,59	96
7	Виробничі диспропорції	0,128	*F* (6,40) = 11,921	*F*п (6,40, 0,95) = 2,33	100

Джерело: розраховано автором.

Крім того, рівень значущості (*p*-level) майже для всіх змінних невеликий – ознака того, що вони є хорошими дискримінантами.

У подальшому дослідженні необхідно визначити міру сили кожного показника/їх комбінації з урахуванням поточного стану контрольованості диспропорцій, тобто чи буде поточний стан диспропорцій сприятливою основою для розвитку тієї чи іншої ситуації.

Етап 3. Оцінювання варіативності та рівня взаємозв’язків регіонів за індикаторами диспропорцій розвитку регіонів.

Таке оцінювання здійснюється на основі дисперсійного аналізу.

Процедура визначення рівня взаємозв’язків регіонів за індикаторами регіональної диспропорційності на основі застосування однофакторного дисперсійного аналізу може бути описана таким чином:

1. Визначення залежної та незалежної змінної. За визначенням, незалежна змінна – це якісно визначена ознака, що має дві або більше градації; незалежна змінна також називається фактором, що має декілька градацій (рівнів), а залежна змінна змінюється під впливом незалежних змінних.

Однофакторний дисперсійний аналіз використовується при дослідженні впливу одного фактора на залежну змінну.

Так, у якості фактора (незалежної змінної) виступають диспропорції за сферами життєдіяльності регіонів. У дослідженні використовуються три рівня фактору: високий; середній; низький (результати кластерного аналізу). Залежними змінними є кількісні показники-репрезентанти кожної зі сфер життєдіяльності, які характеризують найбільший кількісний вимір диспропорцій.

Аналіз розрахунків розглянемо на прикладі вимірювання впливу соціально-демографічних диспропорцій регіонів на показник співвідношення між заощадженням та ВРП (загальноекономічні диспропорції).

На основі матриці, яка формується з використанням розподілу значень показників, що характеризують співвідношення між заощадженням та ВРП за рівнем соціально-демографічних диспропорцій, було розраховано середні значення залежних змінних по групах фактору (високий, середній, низький рівень) (рис. 3.6, табл. 3.20).

Згідно з даними на рис. 3.6 та у табл. 3.20, найбільше середнє значення показника співвідношення заощадження до ВРП досягається при неконтрольованих (нестримуваних) диспропорціях розвитку соціально-демографічних диспропорцій, співвідношення між заощадженням та ВРП приймає підвищене середнє значення у регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку сфери, і нижче у регіонів з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку соціально-демографічної сфери.

2. Визначення міжгрупової та внутрішньогрупової дисперсії.

У відповідності до методу дисперсійного аналізу, для кожної групи диспропорцій (за ступенем впливу фактор-аргумент, яким у цьому випадку є соціально-демографічні диспропорції), визначалася групова середня залежна

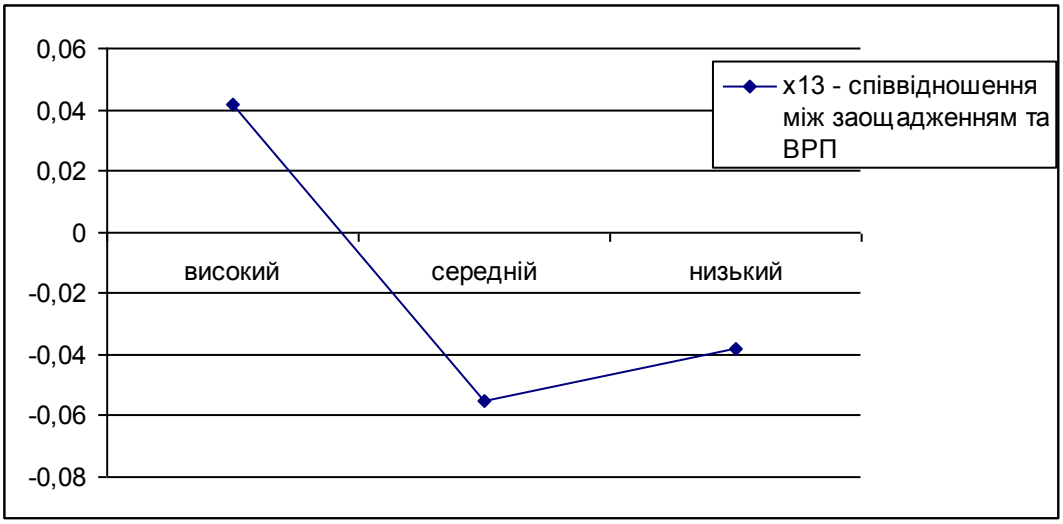

Рис. 3.6. Графік зміни середніх значень залежних змінних.

Джерело: авторська розробка.

Таблиця 3.20

Середні значення залежних змінних в групах

Рівні диспропорцій розвитку за сферами життєдіяльності регіонів	*Середнє значення (Mean) X13*	*Стандартна похибка (Std. error) X13*	*Кількість спостережень (N)*
Високий	0,0416	0,0426	6
Середній	-0,0553	0,0313	13
Низький	-0,0383	0,0462	6

Джерело: складено автором.

змінна ($\bar{x}_j$). Внутрішньогрупова дисперсія, яка виступає мірою мінливості залежної змінної всередині груп під дією факторів, що не враховуються, визначається за формулою (формула 3.13):

$$ss_{вн} = \frac{1}{\sum_{j=1}^{p} n_j - p} \sum_{j=1}^{p} \sum_{i=1}^{n_j} (x_{ij} - \bar{x}_j)^2 \qquad (3.13)$$

де x_{ij} – значення показників, що належать до *j*-тої групи; n_j – обсяг *j*-тої групи; p – число груп, на які розподілена вибіркова сукупність за ступенем впливу фактору-аргументу.

Міжгрупова дисперсія $SS_{міжрег}$, що характеризує розсіяння групових середніх $\bar{x}_j$ відносно середньої вибірки $\bar{x}$, яка викликана зміною фактор-аргументу, з урахуванням числа ступенів вільності (p – 1), визначається за формулою [148] (формула 3.14):

$$ss_{міжгруп.} = \frac{1}{p-1}\sum_{j=1}^{p}(\bar{x}_j - \bar{x})^2 \quad (3.14)$$

Результати розрахунків надано у таблиці 3.21.

Таблиця 3.21

Результати дисперсійного аналізу

Компоненти дисперсії	*Однозначні результати за показником*				
	Ступені вільності	Сума квадратів *(SS) X13*	Середній квадрат *(MS) X13*	*p* - рівень значущості	*F*-розподіл
Міжгрупова	11	0,006	0,006	0,480	0,515
Внутрішньо-групова	22	0,039	0,019	0,236	1,541
Помилка	22	0,281	0,012	–	–

Джерело: розраховано автором.

У відповідності до даних таблиці 3.21, результати (на прикладі показника Х13 – співвідношення заощадження до ВРП) є наступними:

– внутрішньогрупова сума квадратів ($SS_{вн}$) − показник випадкової мінливості дорівнює 0,006;

– міжгрупова сума квадратів ($SS_{міжгруп}$) − показник мінливості між групами (кожна чисельність *n* об’єктів) дорівнює 0,039;

– загальна сума квадратів ($SS_{заг)}$ − показник загальної мінливості залежної змінної дорівнює 0,045.

Внутрішньогрупова та міжгрупова дисперсії для кожної групи розраховується окремо, а потім ці дисперсії мають бути поєднані у загальну ($SS_{заг)}$.

3. Вимір рівня впливу.

Сила впливу фактора на залежні змінні вимірюється за допомогою кореляційного співвідношення, який має назву факторіальна дисперсія (σ^2) (в ППП *Statistica* – це R^2). Формула розрахунку факторіальної дисперсії (σ^2) така (формула 3.15):

$$\sigma^2 = \frac{SS_{міжгруп.}}{SS_{заг.}} \qquad (3.15)$$

Значення кореляційного співвідношення лежить у межах від 0 до 1.

Чим більше відношення міжгрупової мінливості до загальної, тим вище факторний ефект − тим більше рівень впливу диспропорцій розвитку сфер життєдіяльності на залежну змінну. Результати відповідних розрахунків надано у табл. 3.22.

Таблиця 3.22

Оцінювання рівня впливу незалежної змінної (фактору) на показник

Показник	Підсумок за моделлю в цілому					
	Факторіальна дисперсія (R^2)	Коригуюча дисперсія (R^2)	Сума квадратів *(SS)*	Число ступенів вільності (за моделлю) *(df)*	Середній квадрат *(mS)*	Число ступенів вільності (залишкове) *(df)*
*X*13	0,350	0,122	0,039	2	0,019	

Джерело: розраховано автором.

Виходячи з даних таблиці 3.22, рівень впливу соціально-демографічних диспропорцій на показник співвідношення між заощадженнями та ВРП за значенням факторіальної дисперсії – 0,35.

Дисперсійний аналіз припускає не тільки вимірювання впливу різних класів диспропорцій розвитку сфер життєдіяльності регіонів, але й перевірку його значущості.

4. Перевірка значущості результатів дисперсійного аналізу. В однофакторному дисперсійному аналізі перевіряють нульову гіпотезу (H_0). У відповідності з нульовою гіпотезою значення x не залежать від одного джерела варіації. Ця статистика підкорюється F-розподілу з числом ступенів вільності (df). На основі даних таблиці розподілення F-статистики можна визначити критичне значення F-статистики ($F_{табл}$). Значення залежить від табличних значень числа ступенів вільності (df).

Якщо $F_{розр}>F_{табл}$, то можна відхилити H_0 гіпотезу, що свідчить про наявність впливу фактору, який розглядається (вплив статистично достовірний).

У цьому випадку неможливо відхилити H_0 гіпотезу, що свідчить про відсутність впливу фактора на показник $X13$, оскільки $F_{розр}<F_{табл}$.

5. Інтерпретація результатів.

Визначення рівня впливу факторів (напрями оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону) на інші показники-репрезентанти диспропорцій здійснено за аналогічним алгоритмом. Так, оцінювання варіативності та рівня взаємозв’язків територій за індикаторами регіональної диспропорційності представлено в табл. 3.23. Результати розрахунків надано в додатку Р.

Виходячи з даних табл. 3.23, статистично достовірний рівень взаємозв’язку встановлено між:

– загальноекономічними диспропорціями та співвідношенням між регіональними та середніми по країні доходами населення (значення факторіальної дисперсії 0,56);

Таблиця 3.23

Рівень впливу диспропорцій за сферами життєдіяльності на індикатори диспропорційності (за значенням факторіальної дисперсії)

Фактори (напрям оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону)	Залежні змінні (індикатори диспропорційності)						
	Співвідношення між заощадженням та ВРП	Співвідношення у міграційному русі населення (прибуло/вибуло в розрахунку на 10000 чол.)	Структура валової доданої вартості (співвідношення між добувною та переробною промисловістю)	Співвідношення між регіональними та середніми по країні доходами населення	Співвідношення між прямими інвестиціями в регіони та з регіонів України	Співвідношення між викидам шкідливих речовин (т) та витратами на захист навколишнього середовища	Співвідношення між обсягом інноваційної продукції та витратами на інновації
Загальноекономічні диспропорції	–	–	–	0,56	–	–	–
Соціально-демографічні диспропорції	–	–	–	0,74	–	–	–
Структурні диспропорції	0,53	–	–	–	–	–	–
Соціально-економічні диспропорції	–	–	–	–	–	–	–
Зовнішньоекономічні диспропорції	–	–	–	–	–	0,54	–
Природно-екологічні диспропорції	0,64	–	–	–	–	–	–
Виробничі диспропорції	–	–	–	–	–	–	–

Джерело: розраховано автором.

- соціально-демографічними диспропорціями та співвідношенням між регіональними та середніми по країні доходами населення (значення факторіальної дисперсії 0,74);

- структурними диспропорціями та співвідношенням між заощадженням та ВРП (значення факторіальної дисперсії 0,74);

- зовнішньоекономічними диспропорціями та співвідношенням між викидам шкідливих речовин (т) та витратами на захист навколишнього середовища (значення факторіальної дисперсії 0,54);

- природно-екологічними диспропорціями та співвідношенням між заощадженням та ВРП (значення факторіальної дисперсії 0,64).

У дослідженні також проведено двофакторний дисперсійний аналіз, коли у якості факторів одночасно виступали комбінації двох напрямів оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону. Результати представлено в додатку Н. За результатами розрахунків виявлено статистично достовірний вплив (0,73) тільки комбінації структурних та природно-економічних диспропорцій на співвідношення між заощадженням та ВРП (*X*13).

Модуль 3.2. Наступний крок в дослідженні полягає в оцінюванні ступеня автокореляції індикаторів диспропорційності розвитку сусідніх регіонів та аналізі подібності рівня диференціації в сусідніх регіонах, стійкості кластерних утворень на основі методів просторової економетрики. У якості основних завдань, для вирішення яких можуть бути застосовані методи просторової економетрики при формуванні стратегії збалансованого розвитку регіонів, можна виділити:

1) оцінювання структури й стабільності виділених кластерів регіонів;

2) оцінювання впливу ефектів міжрегіональної взаємодії на процеси конвергенції регіонального розвитку;

3) оцінювання наявності позитивних ефектів міжрегіональної взаємодії.

Питання розробки методичних підходів до вирішення цих завдань розглядаються в роботах окремих авторів [7], [60], [62], [104], [136], [238], [163], [194], [319], [331], [352], [367].

Слід зазначити, що для багатьох досліджень регіонів, де застосовуються економетричні моделі, використання просторових економетричних методів є більш коректним, ніж загальновизнані методи. У силу специфіки багатьох процесів, що характеризують міжрегіональні

зв’язки та ефективність взаємодії регіонів-сусідів, у простих моделях регресії буде спостерігатися значна автокореляція помилок, викликана тією чи іншою соціально-економічною специфікою просторових даних.

У цій роботі для оцінювання ступеня автокореляції індикаторів диспропорційності розвитку сусідніх регіонів та аналізу подібності рівня диференціації в сусідніх регіонах, стійкості кластерних утворень використана глобальна та локальна статистики Морана та Жирі, статистика Гетіса-Орда в силу наступних переваг цих моделей:

– просторова економетрика скасовує гіпотезу класичної економетрики про незалежність спостережуваних об’єктів;

– досліджувані характеристики різних об’єктів можуть корелювати, ця кореляція визначається географією і просторовими факторами;

– в основі просторової методології лежить матриця просторових ваг, яка показує наявність зв’язків між регіонами та їх інтенсивність.

Матриця просторових ваг задається екзогенно, тому її специфікація є найбільш складним і суперечливим питанням у моделюванні просторових взаємозв’язків. Елементи вагової матриці можуть визначатися на основі наступних принципів:

1) наявність або відсутність спільних кордонів регіону з іншими регіонами;

2) наявність або відсутність у регіону найближчих сусідів-регіонів на заданій відстані;

3) елемент матриці w_{ij} відображає вплив регіону j на регіон i. Всі матриці просторових ваг – квадратні;

4) в матриці виключається можливість впливу регіону самого на себе, по діагоналі матриці стоять нулі. Як правило, матриця ваг стандартизується за рядками для спрощення процедури її звернення і для поліпшення якості оцінювання просторових ефектів.

Розглянемо пропоновані коефіцієнти більш детально. Глобальна статистика Морана дозволяє виявити просторову автокореляцію за усією сукупністю регіонів і розраховується за формулою (формула 3.16):

$$I = \frac{\sum_i \sum_j w_{ij} (x_i - \bar{x}) \cdot (x_j - \bar{x})}{\frac{1}{n} \sum_i (x_i - \bar{x}) \cdot \sum_i \sum_j w_{ij}} \cdot \quad (3.16)$$

Очікуване значення індексу розраховується за формулою (формула 3.17):

$$E(I) = -1/(N-1). \quad (3.17)$$

Інтерпретація коефіцієнту здійснюється наступним чином:

I > E(I) – позитивна просторова автокореляція, тобто в цілому значення досліджуваних показників у сусідніх регіонах є подібними;

I < E(I) – негативна автокореляція, тобто в цілому значення досліджуваних показників у сусідніх регіонах відрізняються;

I = E(I) – значення досліджуваних показників у сусідніх регіонах розташовані випадковим чином.

Локальна статистика Морана дозволяє виявити автокореляцію окремого регіону з сусідніми регіонами і розраховується за формулою (формула 3.18):

$$I_i = \frac{(x_i - \bar{x}) \sum_i w_{ij} (x_j - \bar{x})}{\frac{1}{n} \sum_i (x_i - \bar{x})^2}. \quad (3.18)$$

Інтерпретація коефіцієнту здійснюється наступним чином:

$I_i < E(I)$ – негативна автокореляція для регіону *i*, тобто цей регіон за таким значенням суттєво відрізняється від сусідніх регіонів;

$I_i > E(I)$ – автокореляція позитивна, тобто цей регіон за таким значенням подібний сусіднім регіонам (*cluster*).

$|I_i| > |I_j|$ – подібність / відмінність регіону *i* з оточуючими його сусідніми регіонами є більшою, ніж у випадку регіону *j* і його сусідів.

Глобальна статистика Жирі дозволяє виявити просторову автокореляцію за усією сукупністю регіонів за наступною формулою (формула 3.19):

$$I = \frac{(n-1)\cdot \sum_i \sum_j w_{ij}\left(x_i - x_j\right)^2}{\sum_i (x_i - \bar{x})\cdot 2 \cdot \sum_i \sum_j w_{ij}}. \quad (3.19)$$

Інтерпретація коефіцієнту здійснюється наступним чином:

0 < C < 1 – позитивна автокореляція, тобто в цілому значення спостережень у сусідніх регіонах є подібними;

1 < C < 2 – негативна автокореляція, тобто в цілому значення спостережень у сусідніх регіонах відрізняються.

В табл. 3.24 наведено результати тестування глобальних просторових ефектів за допомогою статистик Морана та Жирі.

Таблиця 3.24

Тестування глобальних просторових ефектів

Показник	2002		2008		2013		2017	
	I	*G*	*I*	*G*	*I*	*G*	*I*	*G*
*X*13	0,450	0,537	0,438	0,563	0,450	0,545	0,432	0,555
*X*21	0,249	0,772	0,223	0,775	0,196	0,804	0,157	0,831
*X*32	0,275	0,747	0,245	0,763	0,264	0,749	0,299	0,701
*X*43	0,489	0,697	0,528	0,692	0,497	0,713	0,496	0,777
*X*52	0,027	1,090	-0,028	1,097	-0,039	1,165	-0,057	1,234
*X*62	-0,106	1,238	-0,037	1,204	-0,064	1,176	0,003	0,931
*X*71	0,093	0,534	0,073	0,637	0,018	0,846	-0,055	1,547

Джерело: розраховано автором.

Наведені в табл. 3.24 результати дозволяють зробити висновки щодо наявності позитивної просторової автокореляції майже за всіма показниками регіональної диспропорційності, за винятком показників *X*52 – покриття експортом імпорту послуг та *X*71 – співвідношення між обсягом інноваційної продукції та витратами на інновації у 2017 р.

Більш детально просторові ефекти дозволяють дослідити локальні статистики. В табл. 3.25 наведено результати розрахунків локальної статистики Морана за 2017 рік.

Проаналізуємо результати отриманих статистик на прикладі Харківської області.

Таблиця 3.25

Локальна статистика Морана для даних 2017 року

Регіони	*X13*	*X21*	*X32*	*X43*	*X52*	*X62*	*X71*
Вінницька	296,6	-19,9	54,2	51,8	18,1	-118,2	183,9
Волинська	16,4	22,5	10,2	37,3	-2,0	8,7	48,8
Дніпропетровська	59,7	61,6	53,7	42,2	-9,8	50,4	-380,7
Донецька	57,3	136,7	45,0	66,3	150,8	9,3	30,4
Житомирська	-24,5	29,2	3,2	40,0	-13,3	-95,9	82,2
Закарпатська	8,7	11,3	13,4	23,3	12,0	6,7	21,5
Запорізька	51,7	30,9	75,2	108,7	47,8	-111,2	-345,3
Івано-Франківська	148,6	109,9	330,4	153,2	31,7	79,4	12536,8
Київська	-6,2	-55,2	-35,9	-1,4	-27,3	-3,5	-637,2
Кіровоградська	-102,8	-111,9	-88,4	-253,4	-28,2	85,8	-378,8
Луганська	126,1	-158,1	49,2	267,1	-99,5	-31,6	551,5
Львівська	-1364,3	-915,7	624,8	305,6	-11,8	-236,5	105,4
Миколаївська	60,4	417,0	17,5	180,2	182,8	-93,9	-357,4
Одеська	209,7	-11,5	-56,4	-31,4	-61,1	-13,3	29,9
Полтавська	132,9	-374,8	47,5	43,5	5574,8	29,3	-2,6
Рівненська	83,3	117,1	387,7	116,1	50,2	75,1	113,3
Сумська	827,6	-54,9	-0,1	-131,3	75,1	-36,2	107,3
Тернопільська	57,1	43,1	29,8	67,5	31,2	46,6	103,2
Харківська	139,6	8,3	379,0	177,9	920,3	560,3	-645,7
Херсонська	-114,5	-168,5	-78,2	-132,0	-62,2	-122,2	51,2
Хмельницька	378,7	166,1	144,2	140,1	167,0	186,9	106,5
Черкаська	-69,6	61,6	-53,3	-292,2	-23,3	-158,9	-322,7
Чернівецька	42,1	96,4	75,8	63,8	65,9	71,8	65,7
Чернігівська	-453,7	0,5	-44,5	-141,0	-128,7	-122,8	-418,4

Примітка: без урахування ТОТ АР Крим та м. Севастополь.

Джерело: розраховано автором.

У таблиці 3.25 негативні значення статистик відповідають негативній автокореляції регіону з сусідніми регіонами. Вважаємо, що більше чотирьох

негативних значень свідчать про загальну негативну автокореляцію регіону із сусідніми регіонами.

У 2002 році спостерігалася позитивна просторова автокореляція за всіма показниками, за винятком показника *X*71 – співвідношення між обсягом інноваційної продукції та витратами на інновації.

У 2008 спостерігалася позитивна просторова автокореляція за всіма показниками, за винятком показника *X*52 – покриття експортом імпорту послуг.

У 2013 році спостерігалася позитивна просторова автокореляція за всіма показниками, за винятком двох показників: *X*52 – покриття експортом імпорту послуг та *X*62 – співвідношення між викидам шкідливих речовин (т) та витратами на захист навколишнього середовища.

У 2017 році спостерігалася позитивна просторова автокореляція за всіма показниками, за винятком двох показників: *X*52 – покриття експортом імпорту послуг, *X*71 – співвідношення між обсягом інноваційної продукції до витрат на інновації.

Таким чином, в цілому Харківська область має позитивну просторову автокореляцію із сусідніми регіонами, але, на відміну від сусідніх регіонів, має значно відмінний рівень покриття експортом імпорту послуг, а також значно вищий показник співвідношення між обсягом інноваційної продукції до витрат на інновації. Для більш наглядного аналізу результати з таблиць перенесені на карту. На картограмах (рис. 3.7 – 3.10):

– світло-сірим кольором позначені регіони з негативною просторовою автокореляцією – негативна автокореляція для регіону *i*, тобто цей регіон за таким значенням суттєво відрізняється від сусідніх регіонів;

– сірий середнього відтінку – позначено області, які мають позитивну просторову автокореляцію з сусідніми регіонами – автокореляція позитивна, тобто цей регіон за таким значенням подібний сусіднім регіонам;

– темно-сірий відтінок – подібність / відмінність регіону *i* з оточуючими його сусідніми регіонами є більшою, ніж у випадку регіону *j* і

його сусідів, які за результатом кластерного аналізу переважно віднесено до групи регіонів з неконтрольованими (нестримуваними) диспропорціями розвитку.

Рис. 3.7. Картограма локальної просторової автокореляції у 2002 р.

Джерело: авторська розробка.

Рис. 3.8. Картограма локальної просторової автокореляції у 2008 р.

Джерело: авторська розробка.

Рис. 3.9. Картограма локальної просторової автокореляції у 2013 р.

Джерело: авторська розробка.

Рис. 3.10. Картограма локальної просторової автокореляції у 2017 р.

Джерело: авторська розробка.

Таким чином, усі регіони (окрім Київської області у 2008 р.) з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку мають спільні кордони, розташовані переважно на сході країни та історично є промисловими регіонами. Наявність позитивної просторової автокореляції в одному кластері дозволяє зробити висновок про стійкість кластеру регіонів з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку. Слід звернути увагу на Харківську область, яка за результатами агрегованого кластерного аналізу віднесено до групи регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку, але за результатом тестування просторових ефектів має позитивну автокореляцію з сусідніми соціально-економічно розвиненими регіонами.

Також слід зазначити, що регіони з негативною просторовою автокореляцією (окрім Львівської області) створюють своєрідний кордон між групою регіонів із урівноваженими диспропорціями розвитку та групою регіонів з неконтрольованими (нестримуваними) диспропорціями розвитку.

Таким чином, результати тестування просторових ефектів підтверджують наявність просторової автокореляції та стійкість сформованих кластерів регіонів за виокремленими класами з урівноваженими, контрольованими (стримуваними) та неконтрольованими (нестримуваними) диспропорціями розвитку за сферами життєдіяльності регіонів. Далі доцільно проаналізувати вплив динамічних факторів на диспропорції розвитку регіонів, інтерпретувати показники диспропорцій та сформувати основи механізму стратегічного регулювання диспропорцій.

Висновки за розділом 3.

У третьому розділі побудовано алгоритм дій щодо оцінювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіону та ефективності політики регулювання диспропорцій. Показано, що успішність оцінювання й регулювання диспропорцій залежить від правильності підбору показників для аналізу. Визначено, що інвестиційна діяльність є вагомим чинником розростання диспропорційності та, з іншого боку, чинником її регулювання.

Сформовано групу показників диспропорцій для подальшого аналізу. Згруповано регіони України за рівнями диспропорцій. Проведено просторово-динамічне оцінювання нерівномірності розвитку кластерних угруповань за сферами життєдіяльності регіонів. Основними висновками цього розділу є такі.

1. Запропоновано алгоритм дій по вибору оптимальних методів регулювання диспропорційності й оцінювання ефективності впливу на диспропорції: аналіз нормативно-правового забезпечення регулювання диспропорцій; вимірювання зміни розмірів диспропорцій; формування засобів оцінювання ефективності регулювання диспропорцій розвитку регіонів; опрацювання рекомендацій щодо використання найбільш ефективних інструментів впливу на регіональну диспропорційність. Побудовано алгоритм дослідження диспропорцій як інструменту, через який здійснюється вплив на регіональне відтворення. Він складається з таких дій: аналіз диспропорційності за різними показниками і в динаміці, врахування чинника депресивності територій як основного при розумінні витоку диспропорційності, розуміння того фактора, що сучасна політика впливу на диспропорційність ґрунтується не на вирівнюванні вихідних показників, а на стимулюванні розвитку внутрішнього потенціалу регіонів і тим самим – на покращенні показників розвитку регіонів та країни в цілому. Доведено, що існує чітка «нижня межа» оцінювання ефективності регулювання диспропорційності – це подолання депресивного стану регіону, натомість, умовна верхня межа – насичення окремих регіонів ресурсами – рідко розглядається в негативному контексті.

2. Показано, що нормативно-правові акти України різною мірою врегульовували питання щодо необхідності застосування управлінського впливу на диспропорції розвитку регіонів. Починаючи з Концепції державної регіональної політики, у якій унормовувалась необхідність подолати диспропорції за рахунок ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонального розвитку, надалі у законі України «Про стимулювання

розвитку регіонів» та у ДСРР на період до 2015 р. унормовувались питання подолання депресивності територій як першого кроку для вирівнювання показників розвитку регіонів, необхідність якого значно зросла і в наш час, після появи депресивних постконфліктних територій. У ДСРР на період до 2020 р., ДСРР на 2021-2027 роки та в законі України «Про засади державної регіональної політики» унормовуються питання регіонального вирівнювання та подолання диспропорційності насамперед в соціальних показниках і необхідності ефективного використання внутрішнього потенціалу розвитку регіонів задля покращення показників регіону і тим самим – зменшення розмірів диспропорційності. Система впливу на диспропорційність стає більш ефективною, оскільки регулювання диспропорційності може означати подальше використання диспропорційності, тим часом як подолання не створює можливості для покращення показників. Аналіз окремих показників диспропорційності у 2007-2017 рр. показав, що диспропорційність зменшилась за рахунок погіршення показників розвитку економічно сильних регіонів, що додатково вказує на необхідність ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів.

3. Продемонстровано, що вихідною причиною диспропорційності є депресивний розвиток регіонів. Виводити регіони з депресивного стану пропонується за допомогою стимулюючих механізмів, зокрема надання субсидій підприємствам та створення на таких територіях точок зростання, фінансового вирівнювання. Активізовувати внутрішній потенціал регіонів пропонується за допомогою створення точок зростання, надання пільгових умов господарювання. Доведено, що регулювання диспропорційності через ці явища та об’єкти означає регулювання більшою мірою вихідних умов економічного розвитку, що підтверджує необхідність застосування регулюючого впливу на початкові умови господарської діяльності. Натомість зменшення диспропорційності варто застосовувати до показників соціальної сфери – через підвищення рівнів середньої заробітної плати, проведення

доплат у сфері соціального захисту і соціального забезпечення за кошти місцевих бюджетів.

4. Доведено, що аналіз диспропорцій варто починати з аналізу показників інвестиційної діяльності. Обсяги та напрямки капіталовкладень значно впливають на зміну економічного становища регіону, модифікують його виробничу структуру, спричинюють зрушення на ринках ресурсів. Показано, що диспропорції показників інвестування свідчать не тільки про відсутність об’єктів вкладення капіталу, але й про різну інвестиційну привабливість регіонів, покращання якої – завдання місцевих органів влади. Найбільший вплив на регіональну диспропорційність мають прямі інструменти, які здійснюють точковий вплив на розподіл інвестицій, і саме вони здатні сформувати інвестиційні магніти – підприємства та організації, які акумулюють значну частку інвестицій. Демонструючи успішну діяльність, такі підприємства формують стабільний і сприятливий інвестиційний клімат, створюють навколо себе ніби гравітаційне поле для інвесторів та інвестиційних проектів, притягуючи ресурси. Такі підприємства формують соціально-економічну структуру регіональної економіки.

5. Продемонстровано, що важливим є питання порівняльного комплексного оцінювання й аналізу диспропорцій у різних сферах регіонів з одночасним врахуванням наявних міжрегіональних диспропорцій. Задля ефективного проведення регульованих структурних трансформацій економіки кожного регіону доцільним є аналіз саме внутрішніх регіональних диспропорцій. Внутрішні структурні дисбаланси складають базу для зміни міжрегіональної диспропорційності. Показано, що визначення та оцінювання кількісних і якісних диспропорцій розвитку регіонів у просторі та часі дозволяє: показати значення індикаторів диспропорцій за сферами розвитку; використати діапазони зміни значень коефіцієнта варіації для встановлення перевищення допустимих рівнів диспропорцій за конкретними показниками; проранжувати регіони за рівнем диспропорцій; оцінити взаємозв’язки, взаємозалежності та зрушення у динаміці визначених індикаторів. Це стане

дієвим інструментом підтримки та прийняття рішень при розробці заходів для попередження або усунення дії факторів, які сприяють різкому зростанню диспропорцій.

6. Визначено, що правильність обрахунку диспропорцій як загальної характеристики розвитку регіонів залежить від набору показників. До аналізу картини диспропорційності було обрано показники, які найбільш ємно характеризують розвиток регіонів, чутливі до змін господарської кон'юнктури, на їх основі можна оцінити рівень депресивності регіону як витоку диспропорційності та впливати на внутрішній потенціал регіону. На основі розробок різних авторів визначено, що основним видом регіональних диспропорцій, що вимагає більш ґрунтовного дослідження, розробки методики оцінювання та аналізу, є соціально-економічні диспропорції. При цьому відмічено, що виникнення інших видів диспропорцій розвитку регіону обов'язково відображається на його соціально-економічному розвитку, так само як диспропорції в інших сферах матимуть значний вплив на соціально-економічні диспропорції.

7. Проведено класифікацію та розпізнавання (прогнозування) регіональних угруповань за індикаторами диспропорцій за допомогою статистично-просторових моделей класифікації рівня диспропорцій та регіональної диспропорційності за сферами життєдіяльності, зокрема, методів кластерного аналізу (ієрерахічних та ітеративних). Інтерпретацію та профілювання кластерів здійснено для якісного оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону. Виділено три класи регіонів: із урівноваженими диспропорціями розвитку певної сфери; із контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку сфери; із неконтрольованими (нестримуваними) диспропорціями розвитку сфери. За результатами очевидно, що більшість регіонів (в середньому 75 %) відноситься до II класу регіонів з контрольованими (стримуваними) диспропорціями розвитку певної сфери (2-С) за такими напрямами оцінювання диспропорцій сфер життєдіяльності регіонів: загальноекономічні та соціально-демографічні

диспропорції. Близько 70 % регіонів відносяться до класу регіонів з урівноваженими диспропорціями розвитку сфери (1-Н) за структурними, соціально-економічними, зовнішньоекономічними, природно-економічними напрямками. Урівноваження диспропорцій розвитку за виробничою сферою життєдіяльністю характерно приблизно для 40 % регіонів, і 35 % мають неконтрольовані (нестримувані) диспропорції розвитку цієї сфери.

8. Здійснено динамічно-просторове моделювання розпізнавання та прогнозування рівня диспропорційності розвитку регіонів за сферами життєдіяльності за допомогою методу дискримінантного аналізу. Результати розрахунків підтвердили якість проведеної класифікації (виділені класи в просторі не перетинаються і мають значно відмінні значення канонічних коренів, які визначаються за дискримінантними функціями). Показники якості дискримінантних функцій за усіма напрямами оцінювання диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону засвідчили, що встановлено дуже високий відсоток правильності віднесення регіонів до певної групи (96-100 %%).

9. За результатами кластерного аналізу на основі дисперсійного аналізу проведено оцінювання варіативності та рівня взаємозв’язків регіонів за індикаторами регіональної диспропорційності. Однофакторний дисперсійний аналіз використано при аналізі впливу одного фактора на залежну змінну, і в якості фактора (незалежної змінної) виступили диспропорції за сферами життєдіяльності регіонів. Статистично достовірний рівень взаємозв’язку встановлено між: загальноекономічними диспропорціями та співвідношенням між регіональними та середніми по країні доходами населення (значення факторіальної дисперсії складає 0,56); соціально-демографічними диспропорціями та співвідношенням між регіональними та середніми по країні доходами населення (0,74); структурними диспропорціями та співвідношенням між заощадженням та ВРП (0,74); зовнішньоекономічними диспропорціями та співвідношенням між викидам шкідливих речовин (т) та витратами на захист навколишнього середовища

(0,54); природно-екологічними диспропорціями та співвідношенням між заощадженням та ВРП (0,64). За результатами двофакторного дисперсійного аналізу виявлено статистично достовірний вплив тільки комбінації структурних та природно-економічних диспропорцій на співвідношення між заощадженням та ВРП. За результатами тестування просторових ефектів підтверджено наявність просторової автокореляції та стійкості сформованих кластерів регіонів за виокремленими класами з урівноваженими, контрольованими (стримуваними) та неконтрольованими (нестримуваними) диспропорціями розвитку за сферами життєдіяльності регіонів.

Основні результати дослідження за розділом опубліковані у працях [50, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 293, 297, 298, 299, 374, 381].

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УКРАЇНІ

4.1. Аналітико-методичний інструментарій для визначення впливу динамічних факторів на диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів

Здійснений у підрозділах 3.2 і 3.3 аналіз рівня регіональних диспропорцій України виявив існування таких їх видів: загальноекономічні, структурні, соціально-демографічні, соціально-економічні, зовнішньоекономічні, природно-екологічні та виробничі. Для кожного виду було визначено та обчислено систему показників за регіонами у динаміці.

На думку багатьох фахівців, як вже вказувалось у підрозділі 3.1, найбільш точно стан розвитку регіону можна оцінити через показники, які комплексно характеризують його соціально-економічний рівень.

Враховуючи розробки різних авторів, визначимо, що основним видом регіональних диспропорцій, що вимагає більш ґрунтовного дослідження, розробки методики оцінювання та аналізу, є соціально-економічні диспропорції. При цьому слід відмітити, що виникнення інших видів диспропорцій розвитку регіону обов’язково відображається на його соціально-економічному розвитку, так само, як соціально-економічні диспропорції матимуть значний вплив на диспропорції і в інших сферах. Саме тому предметом дослідження регіональних диспропорцій у цьому підрозділі (4.1) було обрано диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів.

Завдання дослідження диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів полягає в аналізі чинників, що впливають на утворення таких диспропорцій. Причому на утворення диспропорцій розвитку такі чинники впливають як прямо, так і обернено, тобто зростання чинника може сприяти збільшенню диспропорцій внаслідок прискорення темпів розвитку

конкретного регіону або ж внаслідок сильного відставання темпів розвитку регіону від темпів розвитку інших регіонів.

Для означення чинників, що найбільше впливають на формування диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, введемо поняття соціально-економічних каталізаторів розвитку регіонів. Водночас зауважимо, що нерівномірність розвитку може бути викликана як стрибком у соціально-економічному розвитку одних, так і сповільненням розвитку інших регіонів. Тому вважаємо за доцільне також ввести до розгляду цього процесу протилежне до каталізатора поняття – соціально-економічного уповільнювача розвитку регіонів.

Вважаємо, що соціально-економічними каталізаторами диспропорцій розвитку регіонів є соціально-економічні показники, які здійснюють найбільший позитивний вплив на рівень диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів. Соціально-економічними уповільнювачами диспропорцій розвитку є соціально-економічні показники, які здійснюють найбільший негативний вплив на рівень диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів. Звідси, завдання дослідження диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів у цьому підрозділі полягає у виявленні каталізаторів та уповільнювачів диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Для досягнення поставленої мети було запропоновано використати таку схему дослідження (див. рис. 4.1), що допоможе оцінити вплив різних чинників на економічне та соціальне становище регіонів для успішного управління їх розвитком.

Вибір показників соціально-економічного розвитку, відповідно до завдання блоку 1, є надважливим завданням при оцінці та прогнозуванні диспропорцій розвитку регіонів [223, с. 162–229]. Оскільки чим більш повною є інформація про регіональний рівень розвитку, що міститься в обраних показниках, тим кращі результати будуть продемонстровані при моделюванні. Запропоновані у блок-схемі факторний та кластерний аналіз

дозволяють строго математичним способом провести перевірку результатів, отриманих у рамках рейтингового або просторового аналізу (просторова чи радіальна диференціація).

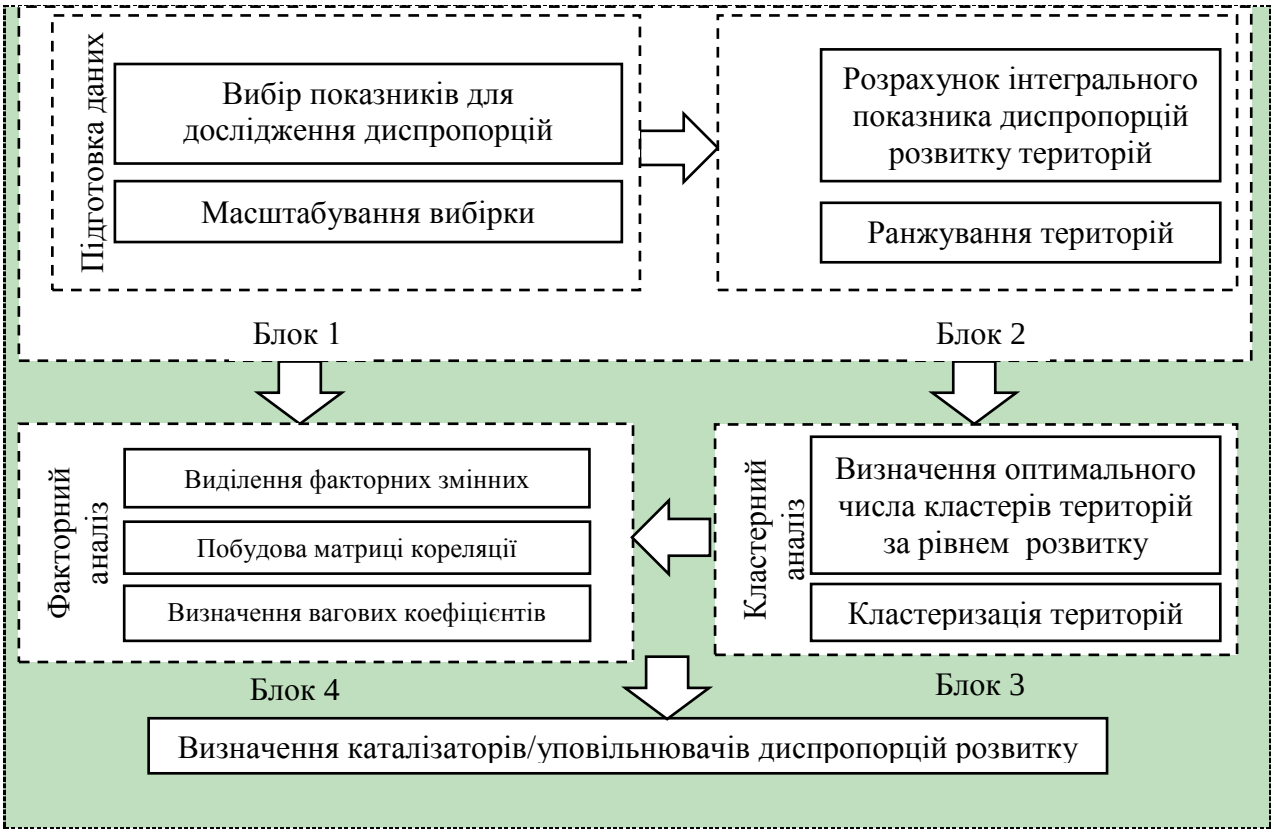

Рис. 4.1. Блок-схема визначення соціально-економічних каталізаторів та уповільнювачів диспропорцій розвитку регіонів.

Джерело: авторська розробка.

Використовуючи визначену множину показників, у 2-му блоці для об’єктів дослідження, якими було обрано області, м. Київ, м. Севастополь, АР Крим, були розраховані інтегральні узагальнені оцінки соціально-економічного розвитку регіонів за допомогою зваженого таксономічного методу.

Аналіз існуючих підходів дозволив у результаті виконання 1-го блоку дослідження (у підрозділі 3.2) отримати 57 показників оцінювання диспропорцій соціально-економічного розвитку територій, які розподілені на

групи залежно від позитивного (стимулятор – С) чи негативного (дестимулятор – Д) характеру впливу (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Множина показників оцінки диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів за групами відповідно до характеру впливу

	Показники	Вплив		Показники	Вплив
Соціальний розвиток					
*s*1	Загальний приріст/скорочення населення (на 1000 осіб населення)	С	*s*21	Кількість осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності (на 1000 осіб наявного населення)	Д
*s*2	Міграційний приріст/скорочення (на 1000 осіб населення)	С	*s*22	Охоплення дітей закладами освіти, % до кількості дітей відповідного віку	С
*s*3	Природний приріст/скорочення (на 1000 осіб населення)	С	*s*23	Кількість вчителів на 1000 учнів)	С
*s*4	Кількість живонароджених (на 1000 осіб населення)	С	*s*24	Кількість ПТНЗ (на 100 000 осіб населення)	С
*s*5	Кількість померлих (на 1000 осіб населення)	Д	*s*25	Кількість ВНЗ (на 100 000 осіб населення)	С
*s*6	Смертність дітей у віці до 1 року (на 1000 осіб населення)	Д	*s*26	Кількість аспірантів (на 100 000 осіб населення)	С
*s*7	Кількість шлюбів (на 1000 осіб населення)	С	*s*27	Кількість докторантів (на 100 000 осіб населення)	С
*s*8	Кількість розлучень (на 1000 осіб населення)	Д	*s*28	Кількість лікарняних ліжок (на 10 000 населення)	С
*s*9	Середній розмір реальної призначеної місячної пенсії пенсіонерам (всього), грн.	С	*s*29	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (на 10 000 населення)	С
*s*10	Середній розмір реальної призначеної місячної пенсії пенсіонерам (за віком), грн.	С	*s*30	Кількість лікарів усіх спеціальностей (на 10 000 населення)	С
*s*11	Кількість пенсіонерів (на 1000 осіб населення)	Д	*s*31	Кількість середнього медичного персоналу (на 10 000 населення)	С
*s*12	Житловий фонд (у середньому на одного жителя), м2	С	*s*32	Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань (на 10 000 осіб населення)	Д
*s*13	Питома вага загальної площі, обладнаної водопроводом, %	С	*s*33	Економічно активне населення у віці 15-70 років, у % до населення відповідної вікової групи	С

Продовження таблиці 4.1

	Показники	Вплив		Показники	Вплив
*s*14	Питома вага загальної площі, обладнаної каналізацією, %	С	*s*34	Зайняте населення у віці 15 - 70 років, у % до населення відповідної вікової групи	С
*s*15	Питома вага загальної площі, обладнаної опаленням, %	С	*s*35	Безробітне населення у віці 15-70 років, у % до населення відповідної вікової групи	Д
*s*16	Питома вага загальної площі, обладнаної газом, %	С	*s*36	Середньомісячна заробітна плата реальна, грн.	С
*s*17	Питома вага загальної площі, обладнаної гарячим водопостачанням, %	С	*s*37	Середньомісячна заробітна плата (номінальна), у % до прожиткового мінімуму для працездатних осіб	С
*s*18	Всього виявлено злочинів (на 1000 осіб населення)	Д	*s*38	Заборгованість із виплати заробітної плати, грн. на 1 зайнятого	Д
*s*19	Всього виявлено осіб, які скоїли злочини (на 1000 осіб наявного населення)	Д	*s*39	Реальний наявний дохід, у % до відповідного періоду попереднього року	С
*s*20	Всього засуджено осіб (на 1000 осіб наявного населення)	Д	*s*40	Сумарний коефіцієнт народжуваності (на 1 жінку)	С
Економічний розвиток					
*e*1	Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту (у цінах попереднього року), %	С	e10	Обсяги викидів діоксиду сірки, у розрахунку на 1 особу, кг	Д
*e*2	Валовий регіональний продукт, млн. грн.	С	*e*11	Обсяги викидів діоксиду сірки, на 1 км2 площі регіону, кг	Д
*e*3	Індекс споживчих цін	Д	*e*12	Обсяги викидів оксидів азоту, у розрахунку на 1 особу, кг	Д
*e*4	Питома вага підприємств, що розробляють та упроваджують інновації, у % до загальної кількості підприємств	С	*e*13	Обсяги викидів оксидів азоту, на 1 км2 площі регіону, кг	Д
*e*5	Підприємства, які одержали прибуток, у % до загальної кількості підприємств	С	*e*14	Утворено відходів I-III класів небезпеки (на 1000 осіб населення), т	Д
*e*6	Фінансовий результат (на 1000 працюючих), тис. грн.	С	*e*15	Утилізовано відходів I-III класів небезпеки (на 1000 осіб населення), т	С
*e*7	Поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища (на 1000 осіб населення), грн.	С	*e*16	Експорт товарів та послуг (на 1000 осіб населення), тис. дол. США	С

Закінчення таблиці 4.1

	Показники	Вплив		Показники	Вплив
$e8$	Індекси обсягу виконаних будівельних робіт, у % до попереднього року	С	$e17$	Імпорт товарів та послуг (на 1000 осіб населення), тис. дол. США	Д
$e9$	Прямі інвестиції (на 1000 осіб населення), тис. дол. США	С			

Джерело: складено автором.

Розрахунок сукупної інтегральної оцінки явища стає можливим після здійснення переходу від натуральної до нормованої розмірності показників. Такий метод для розрахунку інтегрального індексу доцільно використати з огляду на нелінійність економічних процесів. Формула використання зваженого таксономічного методу (*WT*) (формула 4.1):

$$WT_i = 1 - \frac{c_i}{\bar{c} + 3 \cdot S} \qquad (4.1)$$

$$c_t = \sqrt{\sum_{j=1}^{m} \left(z_{ij} - z_{je}\right)^2 \cdot w_j}\ ,\ \bar{c} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} c_i\ ,\ S = \sqrt{\frac{1}{n-1}\sum_{i=1}^{n}(c_i - \bar{c})^2}$$

де c_t – відстань від точки-еталону;

z_{ij} – стандартизоване значення j-го показника у i-му регіоні;

z_{je} – еталонне значення j-го показника, яке формується таким чином: $z_{je} = \max_t z_{tj}$, якщо j-та ознака стимулятор, $z_{je} = \min_t z_{tj}$, якщо j-та ознака дестимулятор;

w_j – вагове значення j-го показника.

Розрахуємо інтегральний показник диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів за допомогою зваженого таксономічного методу. Для цього використаємо стандартизовані значення показників. Інтегральний індекс було обчислено спочатку для кожної групи параметрів для заданого періоду, а потім для економічного та соціального складника загалом. Інтегральні індекси диспропорцій розвитку регіонів для кожного року досліджуваного періоду наведені у таблиці 4.2. На основі результатів обчислень було здійснено ранжування регіонів та проаналізовано зміну їх положення відносно інших регіонів протягом досліджуваного періоду (з 2002 по 2017 рр.). У процесі ранжування регіон з найвищим рівнем розвитку отримує ранг – 1, а з найнижчим – 27 (для 2014 р. – 23, з 2015 р. – 25). Отримані ранги наведено у табл. 4.3.

Таблиця 4.2

Інтегральні показники оцінки диспропорцій соціально-економічного розвитку

Регіон/ рік	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
АР Крим	0,155	0,152	0,157	0,158	0,167	0,176	0,191	0,194	0,210	0,212	0,224	0,232	-	-	-	-
Вінницька	0,156	0,154	0,161	0,163	0,171	0,176	0,185	0,191	0,207	0,213	0,221	0,224	0,227	0,230	0,245	0,249
Волинська	0,169	0,167	0,183	0,190	0,201	0,220	0,230	0,214	0,229	0,248	0,251	0,257	0,245	0,238	0,267	0,275
Дніпропетровська	0,200	0,207	0,221	0,252	0,266	0,288	0,312	0,298	0,335	0,342	0,356	0,344	0,321	0,302	0,328	0,370
Донецька	0,177	0,189	0,203	0,210	0,219	0,237	0,241	0,242	0,264	0,273	0,284	0,288	0,237	0,157	0,213	0,254
Житомирська	0,153	0,157	0,156	0,159	0,169	0,181	0,186	0,192	0,211	0,213	0,227	0,223	0,213	0,208	0,241	0,242
Закарпатська	0,165	0,171	0,178	0,185	0,193	0,210	0,222	0,207	0,229	0,247	0,255	0,253	0,252	0,238	0,268	0,276
Запорізька	0,195	0,203	0,215	0,223	0,237	0,261	0,272	0,251	0,269	0,278	0,299	0,290	0,277	0,277	0,310	0,316
Івано-Франківська	0,177	0,175	0,185	0,192	0,200	0,212	0,224	0,224	0,245	0,261	0,276	0,267	0,260	0,261	0,286	0,295
Київська	0,168	0,179	0,187	0,196	0,210	0,223	0,255	0,255	0,290	0,321	0,346	0,350	0,336	0,322	0,367	0,388
Кіровоградська	0,136	0,132	0,133	0,134	0,143	0,155	0,162	0,176	0,197	0,194	0,205	0,210	0,209	0,208	0,241	0,238
Луганська	0,156	0,156	0,165	0,191	0,197	0,213	0,231	0,226	0,249	0,268	0,267	0,264	0,153	0,107	0,159	0,222
Львівська	0,193	0,199	0,210	0,216	0,223	0,235	0,240	0,247	0,264	0,273	0,293	0,292	0,289	0,288	0,334	0,325
Миколаївська	0,169	0,172	0,177	0,189	0,194	0,200	0,214	0,223	0,241	0,243	0,246	0,252	0,243	0,241	0,265	0,273
Одеська	0,205	0,204	0,217	0,231	0,245	0,266	0,294	0,279	0,299	0,300	0,332	0,326	0,288	0,270	0,305	0,333
Полтавська	0,181	0,180	0,211	0,215	0,234	0,242	0,234	0,232	0,262	0,267	0,291	0,287	0,280	0,281	0,313	0,316
Рівненська	0,168	0,166	0,178	0,173	0,188	0,194	0,202	0,198	0,214	0,216	0,231	0,250	0,227	0,220	0,249	0,251
Сумська	0,151	0,148	0,155	0,163	0,169	0,179	0,198	0,197	0,216	0,224	0,232	0,235	0,228	0,227	0,265	0,263
Тернопільська	0,160	0,158	0,159	0,166	0,169	0,179	0,208	0,207	0,220	0,226	0,236	0,235	0,235	0,237	0,251	0,262
Харківська	0,220	0,229	0,246	0,253	0,264	0,275	0,291	0,287	0,310	0,317	0,354	0,335	0,323	0,308	0,331	0,356
Херсонська	0,150	0,149	0,153	0,161	0,168	0,173	0,182	0,192	0,204	0,207	0,212	0,218	0,213	0,220	0,240	0,241
Хмельницька	0,150	0,154	0,159	0,162	0,172	0,181	0,195	0,195	0,209	0,210	0,223	0,223	0,221	0,221	0,240	0,246
Черкаська	0,159	0,160	0,164	0,170	0,178	0,187	0,203	0,197	0,209	0,224	0,249	0,252	0,235	0,227	0,244	0,260
Чернівецька	0,172	0,176	0,184	0,190	0,197	0,205	0,215	0,223	0,236	0,242	0,257	0,253	0,244	0,242	0,254	0,271
Чернігівська	0,148	0,147	0,147	0,154	0,165	0,172	0,180	0,188	0,201	0,209	0,213	0,215	0,207	0,211	0,238	0,238
м. Київ	0,358	0,375	0,409	0,421	0,444	0,456	0,452	0,504	0,534	0,568	0,612	0,609	0,638	0,667	0,707	0,714
м. Севастополь	0,156	0,157	0,161	0,167	0,176	0,184	0,195	0,199	0,212	0,218	0,231	0,232	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Таблиця 4.3

Ранжування регіонів за інтегральним показником диспропорцій соціально-економічного розвитку (2002 – 2017)

Регіон/Рік	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
АР Крим	21	23	22	25	25	23	22	22	21	23	22	21	*Н/Д	Н/Д	Н/Д	Н/Д
Вінницька	18	21	19	20	20	24	24	25	24	21	24	22	17	15	17	19
Волинська	11	14	12	12	10	10	11	14	14	12	14	12	11	12	11	11
Дніпропетровська	4	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	3	4	4	5	3
Донецька	8	7	8	8	8	7	7	8	7	7	9	8	Н/Д	24	24	17
Житомирська	22	19	23	24	21	19	23	23	20	21	21	23	20	22	19	21
Закарпатська	15	13	13	15	15	13	13	15	14	13	13	13	10	12	10	10
Запорізька	5	5	5	5	5	5	5	6	6	6	6	7	8	7	7	8
Івано-Франківська	8	11	10	10	11	12	12	11	11	11	10	10	9	9	9	9
Київська	13	9	9	9	9	9	6	5	5	3	4	2	2	2	2	2
Кіровоградська	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	22	22	19	23
Луганська	18	20	16	11	12	11	10	10	10	9	11	11	Н/Д	25	25	25
Львівська	6	6	7	6	7	8	8	7	7	7	7	6	5	5	3	6
Миколаївська	11	12	15	14	14	15	15	12	12	14	16	15	13	11	12	12
Одеська	3	4	4	4	4	4	3	4	4	5	5	5	6	8	8	5
Полтавська	7	8	6	7	6	6	9	9	9	10	8	9	7	6	6	7
Рівненська	13	15	13	16	16	16	18	18	18	20	19	17	17	19	16	18
Сумська	23	25	24	20	21	21	19	19	17	17	18	18	16	16	12	14
Тернопільська	16	17	20	19	21	21	16	15	16	16	17	18	14	14	15	15
Харківська	2	2	2	2	3	3	4	3	3	4	3	4	3	3	4	4
Херсонська	24	24	25	23	24	25	25	23	25	26	26	25	20	19	21	22
Хмельницька	24	21	20	22	19	19	20	21	22	24	23	23	19	18	21	20
Черкаська	17	16	17	17	17	17	17	19	22	17	15	15	14	16	18	16
Чернівецька	10	10	11	12	12	14	14	12	13	15	12	13	12	10	14	13
Чернігівська	26	26	26	26	26	26	26	26	26	25	25	26	23	21	23	24
м. Київ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
м. Севастополь	20	18	18	18	18	18	20	17	19	19	20	20	Н/Д	Н/Д	Н/Д	Н/Д

Примітка: *н/д – немає даних. *Джерело*: розраховано автором.

З метою кращого розуміння причин змін у соціально-економічному положенні регіонів та виявлення спільних рис розвитку відповідно до 3-го блоку алгоритму було здійснене групування регіонів за допомогою не спрощеної кластеризації, а кластерного аналізу [251], що є сукупністю методів, які дозволяють групувати (класифікувати) багатомірні дані за рахунок близькості їх властивостей.

Для цілей цього дослідження було застосовано метод кластерного аналізу *k-medoids* [394] в середовищі *R*, що дозволило виявити спільні риси розвитку регіонів. Алгоритм кластерного аналізу методом *k-medoids* полягає в тому, що під час кожної ітерації шукаються центри кластерів як медоїди точок, тобто центр кластеру обов'язково повинен бути серед точок кластеру.

Спочатку для визначення оптимального числа кластерів було використано індекс оцінювання силуету (значення силуету вказує, наскільки об'єкт схожий на свій кластер порівняно з іншими кластерами). Оскільки таке оцінювання є чутливим до різного роду пікових значень, то м. Київ було виключено з розгляду. Цілком очевидно, що м. Київ буде утворювати окремий кластер, тому після отримання оптимального числа кластерів за допомогою індексу оцінювання силуету число кластерів необхідно буде збільшити на одиницю. Результати оцінювання оптимального числа кластерів для кожного року представлені в таблиці 4.4.

Таблиця 4.4

Оцінювання оптимального числа кластерів

Рік	*Число кластерів*	*Рік*	*Число кластерів*
2002	2	2010	2
2003	3	2011	4
2004	2	2012	2
2005	2	2013	5
2006	2	2014	3
2007	3	2015	4
2008	3	2016	2
2009	2	2017	2

Джерело: складено автором.

Найчастіше оптимальне число кластерів оцінюється у межах двох. Мала кількість кластерів пояснюється тим, що соціально-економічний розвиток регіонів України, якщо не включати до аналізу м. Київ, є досить однорідним. Саме з цієї причини було вирішено використовувати лише три класи для проведення кластерного аналізу.

Найчастіше в літературі при аналізі соціально-економічного розвитку регіонів зустрічається групування саме на 3 або 5 класів, оскільки таке групування дозволяє досить чітко розділити території на регіони з низьким, середнім та високим ступенем розвитку.

Також розрахунки інтегральних показників свідчать, що у 2015-2017 рр. соціально-економічне становище Донецької та Луганської областей значно відрізнялося від інших регіонів, тому для цього періоду можна виділити окремий клас для проблемних територій. Результати кластерного аналізу методом *k-medoids* наведені у табл. 4.5.

Результати кластерного аналізу показують, що, як і очікувалося, м. Київ утворив окремий кластер з високим рівнем соціально-економічного розвитку. Донецька та Луганська області у 2015-2017 рр. також утворили окремий кластер.

Проведені раніше розрахунки показують, що різниця у соціально-економічному розвитку більшості регіонів є незначною. Лише м. Київ суттєво відрізняється у соціально-економічному розвитку від інших регіонів. Загалом, значення показників протягом всього періоду дослідження для регіонів змінювалися у діапазоні 0,13-0,32, що говорить про нестабільний і погіршений соціально-економічний розвиток регіонів України. Графіки динаміки інтегральних показників для регіонів з високим і середнім рівнем соціально-економічного розвитку у 2017 р. представлено на рис. 4.2.

Результати розрахунків інтегральних індексів соціально-економічного розвитку показують, що до 2007-2008 рр. всі регіони демонстрували зростання цих показників.

Таблиця 4.5

Кластерний аналіз диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України

Регіон/ рік	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
АР Крим	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	-	-	-	-
Вінницька	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
Волинська	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
Дніпропетровська	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С
Донецька	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	Н	С	-	П	П	П
Житомирська	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
Закарпатська	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	С	С	С	С
Запорізька	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	Н	С	С	С
Івано-Франківська	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	С	Н	Н	С	С	С	С	С	С
Київська	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С
Кіровоградська	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
Луганська	Н	Н	Н	С	С	С	С	С	С	С	Н	Н	-	П	П	П
Львівська	Н	С	С	С	Н	Н	Н	С	С	С	С	С	С	С	С	С
Миколаївська	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	С	С	С	Н	Н	Н	С	Н	Н
Одеська	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С
Полтавська	С	Н	С	С	С	С	Н	С	С	С	Н	С	Н	С	С	С
Рівненська	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
Сумська	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
Тернопільська	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
Харківська	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С	С
Херсонська	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
Хмельницька	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
Черкаська	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
Чернівецька	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	С	Н	Н	С	С	С	Н	Н	Н
Чернігівська	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н
м. Київ	В	В	В	В	В	В	В	В	В	В	В	В	В	В	В	В
м. Севастополь	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	Н	-	-	-	-

Примітка: Літера В відповідає високому рівню розвитку, С – середньому, Н – низькому, П – проблемному.

Джерело: розраховано автором.

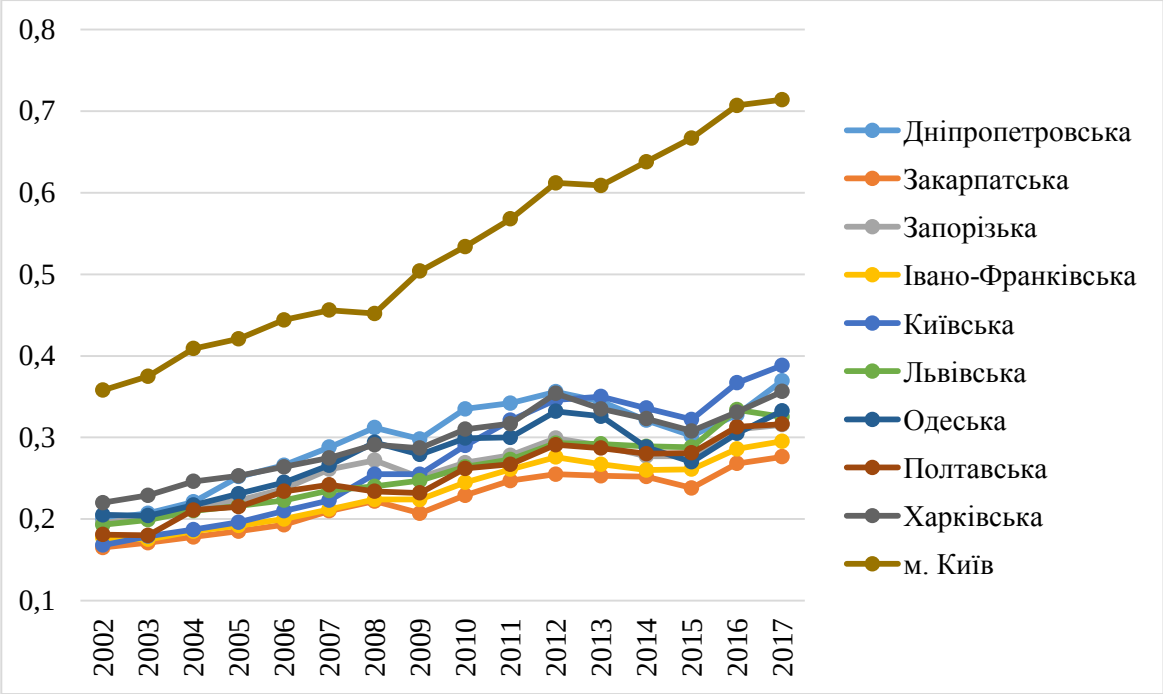

Рис. 4.2. Динаміка інтегральних показників для регіонів із середнім і високим рівнем соціально-економічного розвитку.

Джерело: авторська розробка.

Внаслідок економічної кризи 2008 р. темп зростання соціально-економічного розвитку у багатьох регіонах сповільнився. У деяких регіонах спостерігалося погіршення соціально-економічного розвитку.

Графіки динаміки інтегральних показників для регіонів з низьким рівнем розвитку у 2017 р. представлено на рис. 4.3.

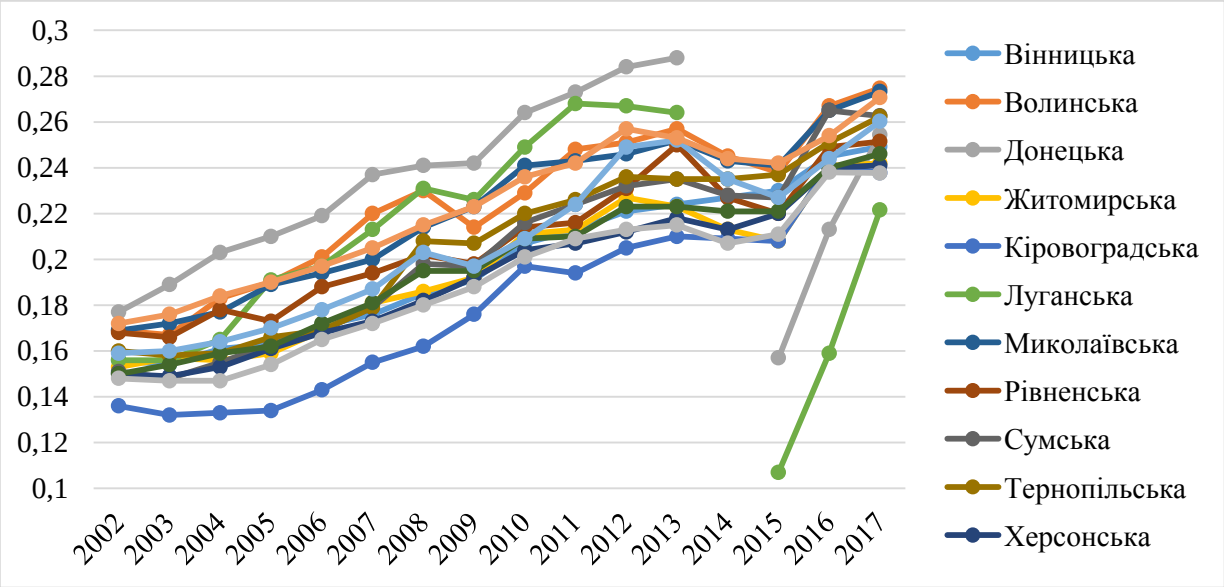

Рис. 4.3. Динаміка інтегральних показників для регіонів з низьким рівнем соціально-економічного розвитку.

Джерело: авторська розробка.

Результати кластерного аналізу показують, що у 2008 р. в порівняні з 2002 р. рівень розвитку регіонів один відносно одного змінився незначним чином. У 2002 р. 7 областей належали до регіонів із середнім рівнем розвитку (рис. 4.4).

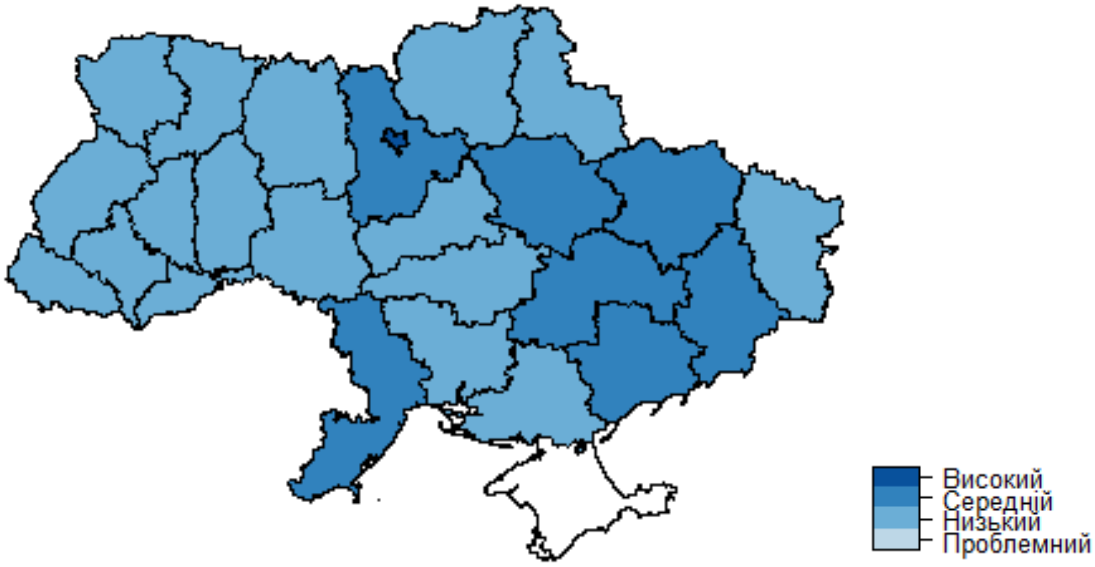

Рис. 4.4. Розподіл регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку за допомогою кластерного аналізу, 2002 р.

Джерело: авторська розробка.

У 2008 р. Полтавська область перемістилася до регіонів з низьким рівнем соціально-економічного розвитку. Регіонів із середнім рівнем соціально-економічного розвитку залишилося 6 (рис. 4.5).

За підсумками 2008 р., інтегральні показники демонструють, що у всіх регіонах відновився стабільний розвиток. Такий приріст інтегральних індексів зберігався до 2013 р. За підсумками 2013 р., інтегральні показники значно зменшились у Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях. У 2013 р. в цих областях спостерігалося значне міграційне скорочення населення, скороченням показників зростання наявного реального доходу населення, а також зниженням обсягів експорту товарів та послуг. Проте, результати кластерного аналізу для 2013 р. (рис. 4.6)

показують, що у порівнянні з 2008 р. стало більше регіонів, які можна класифікувати як регіони із середнім рівнем розвитком.

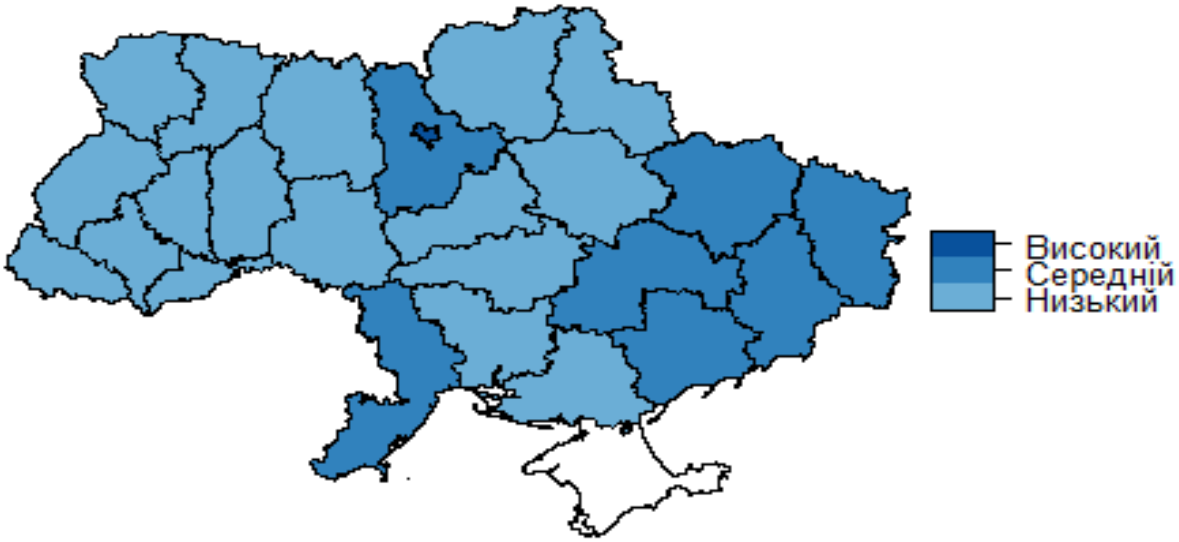

Рис. 4.5. Розподіл регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку за допомогою кластерного аналізу у 2008 р.

Джерело: авторська розробка.

Так, до цієї групи потрапили три області із західної України – Львівська, Івано-Франківська та Чернівецька. Потрапляння вказаних до цієї групи пояснюється тим, що у них спостерігалося не таке значне сповільнення темпів росту наявного реального доходу. Загалом сповільнення росту наявного реального доходу у 2013 р. спостерігалося у всіх областях, окрім Одеської. Так, у 2013 р. наявний реальний дохід населення України (у % до відповідного періоду попереднього року) складав 113,5 %, а у 2013 – 101,9 %.

Внаслідок активних бойових дій на сході України у 2014 р. погіршились показники соціально-економічного розвитку у всіх регіонах, окрім Вінницької області та м. Києва. Серед територій, для яких розраховувався інтегральний індекс соціально-економічного розвитку у 2014 р., найбільше зниження показника спостерігалося в Одеській області (-11,5 %).

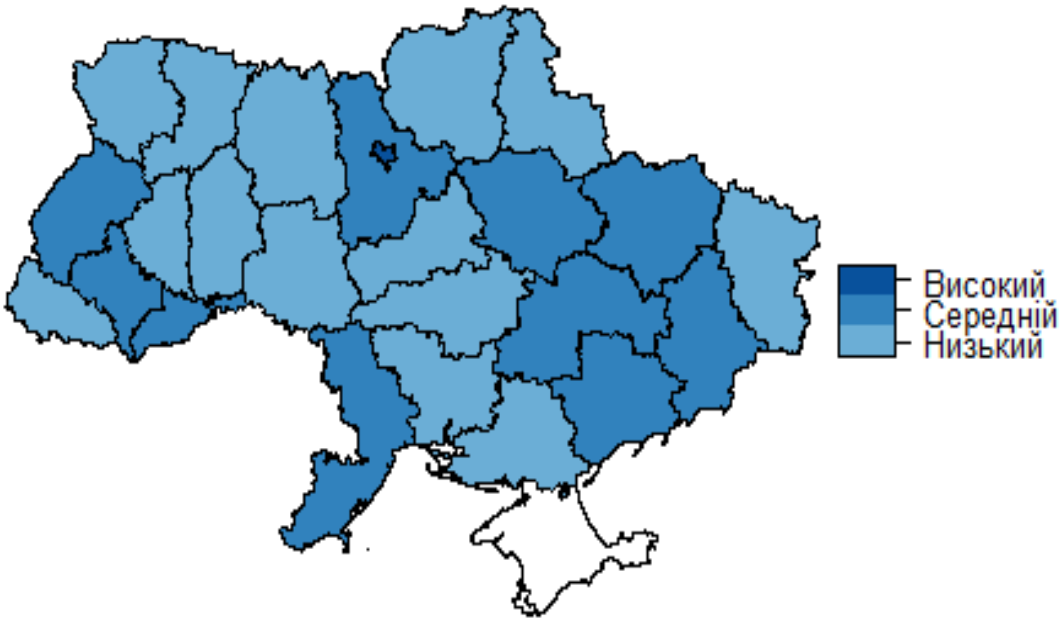

Рис. 4.6. Розподіл регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку за допомогою кластерного аналізу у 2013 р.

Джерело: авторська розробка.

Насамперед зменшення інтегральних показників у соціальній сфері викликане погіршенням добробуту населення (зменшенням реальних розмірів пенсії, заробітної плати та наявних доходів населення), в економічній сфері – зменшенням показників експорту товарів та послуг. Зазначимо, що показники розвитку медицини, освіти, житлово-комунального господарства не мали значного впливу на динаміку інтегрального індексу соціально-економічного розвитку регіонів.

У період 2012-2017 рр. Закарпатська область перейшла з класу регіонів із низьким до класу регіонів із середнім рівнем розвитку (рис. 4.7).

Отже, за результатами кластерного аналізу видно, що більшість областей упродовж усього досліджуваного періоду перебувають на одному й тому самому рівні розвитку. Так, АР Крим, Вінницька, Волинська, Житомирська, Кіровоградська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька та Чернігівська області й м. Севастополь упродовж аналізованого періоду знаходяться в групі регіонів із низьким рівнем

соціально-економічного розвитку. Ранжування цих регіонів показало, що вони не підіймалися вище десятої сходинки у рейтингу регіонів. Такі регіони, як Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Одеська та Харківська області, кожного року потрапляли до груп із середнім рівнем соціально-економічного розвитку (виняток складає Запорізька область у 2014 р.).

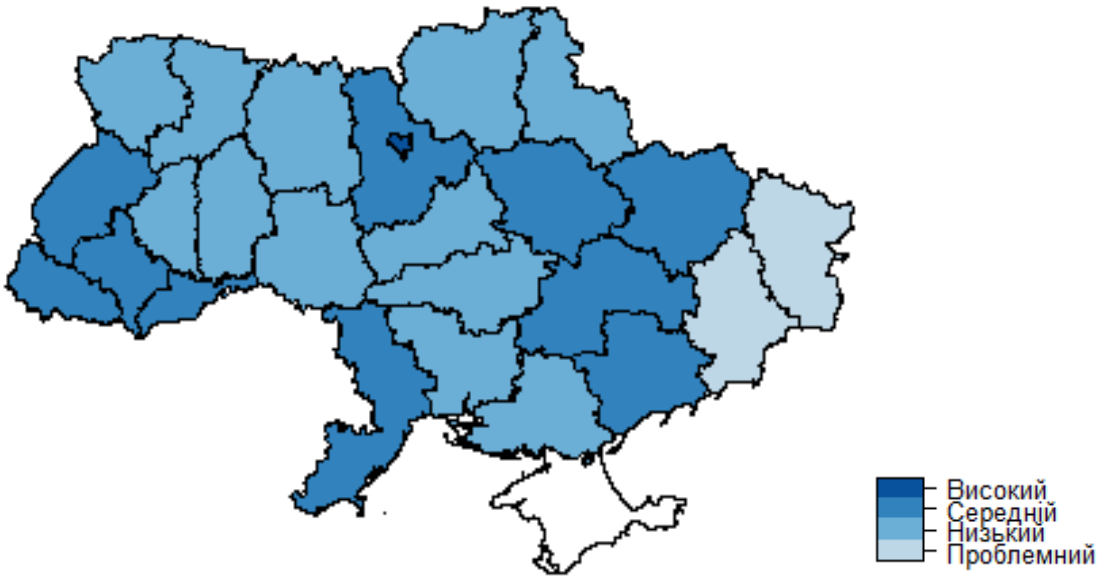

Рис. 4.7. Розподіл регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку за допомогою кластерного аналізу, 2017 р.

Джерело: авторська розробка.

Для відбору показників, які найбільш суттєво впливають на диспропорції соціально-економічного розвитку, відповідно до 4-го блоку алгоритму, було застосовано факторний аналіз. Факторний аналіз застосовується у багатопараметричних моделях для зменшення розмірності за рахунок пошуку оптимальних параметризованих змінних, і при цьому усуваються проблеми, пов’язані з корелюванням змінних. Іншими словами, факторний аналіз передбачає редукціювання (зменшення кількості) вихідних даних, які замінюються новими змінними (факторами), що тепер акцентують найбільш суттєві відмінності між вихідними змінними. При цьому ті із

змінних, які мають подібні характеристики, можна згрупувати в один певний фактор.

Застосування факторного аналізу є доцільним для аналізу економічних, географічних, суспільних явищ і процесів [13], [132], [270], [327], зокрема і диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, оскільки за його допомогою здійснюється пошук значимих структур і взаємозв'язків у багатомірних даних.

Для дослідження було застосовано один з методів факторного аналізу – метод квартимакс, який передбачає обертання факторних осей таким чином, щоб збільшити значення факторних навантажень, одночасно враховуючи якість структури усіх компонент. Вказана остання характеристика є важливою для подальшого використання значень факторних навантажень та питомої ваги кожної компоненти у загальній дисперсії для визначення ваг показників [304], [134], [308].

Перед проведенням факторного аналізу дані були попередньо нормовані за наступними формулами 4.2 і 4.3:

$$z_i = \begin{cases} \frac{x_{ij}-m_j}{M_j-m_j}, \text{якщо } x_{ij} - \text{стимулятор} \\ \frac{M_j-x_{ij}}{M_j-m_j}, \text{якщо } x_{ij} - \text{дестимулятор} \end{cases} \quad (4.2),$$

$$m_j = \min(x_{1j}, \dots, x_{nj}), \quad M_j = \max(x_{1j}, \dots, x_{nj}). \quad (4.3).$$

Нормування індикаторів здійснювалось за максимальним значенням для індикаторів-стимуляторів і мінімальним для індикаторів-дестимуляторів, при цьому отримане мінімальне значення ознаки перетворюється в нуль, а максимальне – в 1, тобто ознаки масштабувалися на відрізок [0, 1]. Для співставності отриманої інформації нормування проводилось по всьому часовому інтервалу.

Оскільки в подальшому отримані дані будуть використовуватися для розрахунку інтегральних показників різних періодів, то для співставності отриманої інформації нормування проводиться по всьому часовому

інтервалу. Кількість виділених факторів визначається за допомогою графіку «кам'янистого осипу» (рис. 4.8).

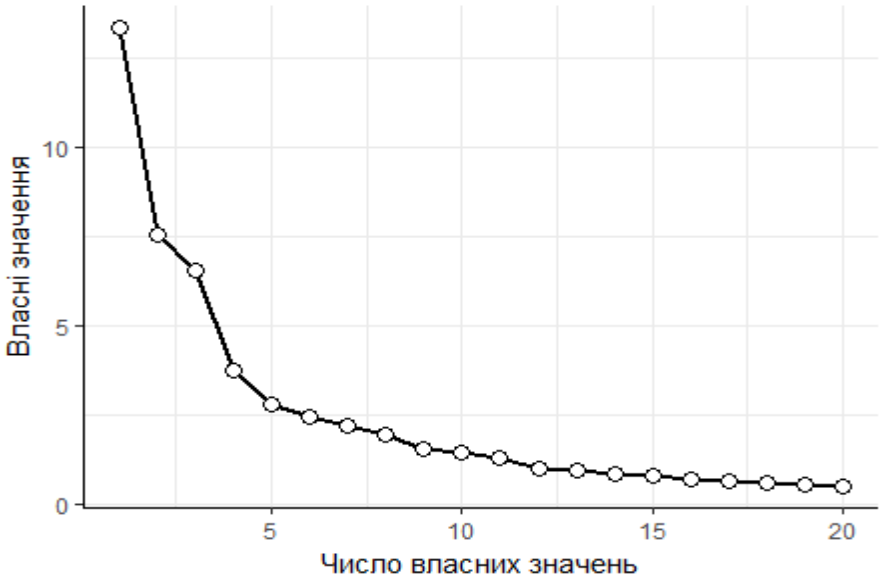

Рис. 4.8. Графік кам'янистого осипу Кеттеля для визначення показників, які найбільш суттєво впливають на диспропорції соціально-економічного розвитку (графік власних значень дисперсії виділених факторів).
Джерело: авторська розробка.

У багатовимірній статистиці графік кам'янистого осипу є лінійним графіком власних значень факторів, або головних компонент, в аналізі. Графік кам'янистого осипу використовується для визначення кількості факторів, які необхідно зберегти в аналітичному дослідженні факторів, або головних компонент, які слід зберегти в аналізі головних компонент.

Критерій кам'янистого осипу полягає в пошуку точки, де спадання власних значень сповільнюється найбільш сильно.

Інтерпретація факторних компонент є складним завданням, оскільки факторні навантаження окремих компонент розподіляються по значній кількості вихідних показників. Зазначимо, що метод квартимакс також не повною мірою дозволяє вийти на повний розподіл різних факторних навантажень по різних вихідних змінних.

Для проведення факторного аналізу було вирішено виділити чотири компоненти. Результати факторного аналізу наведено у табл. 4.6.

Таблиця 4.6

Результати факторного аналізу для відбору факторів соціально-економічного розвитку регіонів

Ум. позн.	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Ум. позн.	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4
*s*1	0,47677	0,15832	0,808694	0,02717	*s*21	-0,3098	0,548532	0,080993	0,002786
*s*2	0,75169	0,02645	0,293425	0,02241	*s*22	0,37370	0,455785	-0,54866	0,160784
*s*3	0,21608	0,18869	0,898821	0,02466	*s*23	-0,3846	0,454369	0,328560	0,257748
*s*4	0,00132	0,34416	0,807603	0,02428	*s*24	-0,3282	0,123650	-0,59493	-0,00260
*s*5	0,35589	0,03313	0,830654	0,02117	*s*25	0,51063	-0,19554	0,051972	0,146743
*s*6	0,17214	0,49890	0,179459	0,31063	*s*26	0,91111	-0,12160	0,167046	0,124702
*s*7	0,29234	-0,2462	0,273884	-0,0846	*s*27	0,91347	-0,03409	0,141184	0,154121
*s*8	-0,24122	0,14221	0,684643	0,14871	*s*28	0,40363	-0,49825	-0,31917	-0,01335
*s*9	0,31254	0,86644	0,120717	-0,0686	*s*29	0,58546	0,252461	-0,23903	0,192758
*s*10	0,30182	0,86615	0,117830	-0,0953	*s*30	0,71640	-0,18095	0,385579	-0,07736
*s*11	0,17121	-0,3150	0,760761	0,09832	*s*31	0,04929	-0,57694	0,207768	0,264047
*s*12	-0,13293	0,54660	-0,18350	0,00768	*s*32	-0,3816	0,183686	-0,56918	0,192822
*s*13	0,80829	0,12486	-0,06516	-0,1640	*s*33	0,47099	0,180657	-0,18575	0,201841
*s*14	0,83293	0,13174	-0,04584	-0,1809	*s*34	0,62467	0,079044	-0,11159	0,048809
*s*15	0,75512	0,35701	-0,16523	-0,0274	*s*35	0,57023	-0,18001	0,09759	-0,27473
*s*16	-0,26871	0,01565	-0,06052	0,26822	*s*36	0,38653	0,841099	0,115677	-0,04238
*s*17	0,89202	0,09920	-0,05434	-0,0440	*s*37	0,64981	0,643479	0,092332	-0,18141
*s*18	-0,14715	-0,3945	0,183328	0,09433	*s*38	0,04748	-0,24528	0,485584	0,066488
*s*19	-0,04251	-0,3083	0,236037	0,05219	*s*39	0,03841	-0,69459	0,023939	-0,01955
*s*20	0,04967	-0,2001	0,502411	0,16190	*s*40	-0,1958	0,570328	0,663600	0,070690
*e*1	-0,00756	-0,5293	0,022618	0,11862	*e*10	-0,00478	-0,032824	-0,023945	0,894596
*e*2	0,68215	0,54958	0,106279	-0,01639	*e*11	-0,00470	-0,046733	-0,022895	0,911491
*e*3	-0,01592	-0,3281	0,021796	-0,01550	*e*12	-0,26875	-0,123773	0,223614	0,749438
*e*4	0,35711	0,02893	0,123885	0,21867	*e*13	-0,06453	-0,102479	0,089745	0,907588
*e*5	-0,20035	0,49214	0,056027	-0,02738	*e*14	0,09725	-0,006663	0,145070	-0,114265
*e*6	0,05602	-0,3260	0,134153	0,06809	*e*15	-0,05646	-0,075336	-0,223861	0,069711
*e*7	0,29406	0,48264	-0,284034	-0,43777	*e*16	0,80066	0,167516	0,114129	-0,165159
*e*8	-0,02819	-0,2683	-0,024547	0,08126	*e*17	-0,87674	-0,037249	-0,150261	-0,004835
*e*9	0,83779	0,11817	0,128853	-0,04838					
Загальна дисперсія						12,24491	7,850167	7,051554	4,120882
Частка загальної дисперсії						0,21482	0,137722	0,123711	0,072296

Джерело: розраховано автором. Пояснення позначень подано у таблиці 4.1.

Перші чотири компоненти пояснюють понад 50 % загальної дисперсії, що є достатньо хорошим результатом для такого обсягу інформації.

Для подальшого дослідження відберемо показники, які мають високу кореляцію з першими чотирма факторами, тобто залишимо показники з факторними навантаженнями, більшим 0,7. Для забезпечення високої інформативності дослідження також були відібрані показники з факторними навантаженнями, близькими до 0,7.

З метою виключення з дослідження залежних показників та тих, що подібні за змістом, було здійснено кореляційний аналіз. Оскільки деякі з відібраних показників можуть містити одну й ту ж саму інформацію, необхідно провести кореляційний аналіз таким чином, щоб залишити ті показники, які не корелюють між собою. Проте зауважимо, що не завжди при високій кореляції показники дублюють інформацію, тому при кореляційному аналізі також варто враховувати природу самих показників. Якщо показники корелюють між собою, перевага надається тому, який пояснює більшу частку дисперсії, тобто який має більше значення добутку факторного навантаження та частки загальної дисперсії.

У результаті проведених факторного та кореляційного аналізу було обрано 15 показників, які найбільше впливають на стан диспропорцій соціально-економічного розвитку територій. Десять показників відповідають за соціальний розвиток та відображають основні аспекти соціального становища регіонів; п’ять інших показників – показники економічного розвитку. Факторний аналіз показав, що серед економічних чинників розвитку на інтегральний індекс впливають переважно фактори макроекономічного розвитку та зовнішньоекономічної діяльності, у тому числі прямого іноземного інвестування, про що йшлося раніше у 3.2. Наявність лише цих факторів пояснюється недосконалістю внутрішнього ринку в Україні і відсутністю сильного впливу приватного сектору на економіку регіонів та країни в цілому. Отриману множину показників вище

назвемо каталізаторами та уповільнювачами диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

За результатами аналізу у табл. 4.7 наведено соціально-економічні каталізатори та уповільнювачі диспропорцій розвитку регіонів, отримані в результаті здійснення попередніх кроків алгоритму.

Таблиця 4.7

Соціально-економічні каталізатори та уповільнювачі диспропорцій розвитку регіонів України

Позначення	Показник	Характер впливу	Позначення	Показник	Характер впливу
Соціальні каталізатори/уповільнювачі розвитку					
*s*2	Міграційний приріст/скорочення населення (на 1000 осіб)	Каталізатор/ уповільнювач	*s*27	Кількість докторантів (на 100 000 осіб населення)	Каталізатор
*s*3	Природний приріст/скорочення населення (на 1000 осіб)	Каталізатор/ уповільнювач	*s*30	Кількість лікарів усіх спеціальностей (на 10 000 населення)	Каталізатор
*s*8	Кількість розлучень (на 1000 осіб населення)	Уповільнювач	*s*36	Середньомісячна заробітна плата реальна, грн.	Каталізатор
*s*10	Середній розмір реальної призначеної місячної пенсії пенсіонерам (за віком), грн.	Каталізатор	*s*39	Реальний наявний дохід, у % до відповідного періоду попереднього року	Каталізатор
*s*11	Кількість пенсіонерів (на 1000 осіб населення)	Уповільнювач	*s*17	Питома вага загальної площі, обладнаної гарячим водопостачанням, %	Каталізатор
Економічні каталізатори/уповільнювачі розвитку					
*e*2	Валовий регіональний продукт, млн. грн.	Каталізатор	*e*11	Обсяги викидів діоксиду сірки, на 1 км2 площі регіону, кг	Уповільнювач

Закінчення таблиці 4.7

Позначення	Показник	Характер впливу	Позначення	Показник	Характер впливу
*e*9	Прямі інвестиції (на 1000 осіб населення), тис. дол. США	Каталізатор	*e*16	Експорт товарів та послуг (на 1000 осіб населення), тис. дол. США	Каталізатор
*e*17	Імпорт товарів та послуг (на 1000 осіб населення), тис. дол. США				Уповільнювач

Джерело: складено автором на основі власних розрахунків.

Із таблиці 4.7 видно, що показники соціальної групи *s*2 та *s*3 (міграційний приріст/скорочення населення та природний приріст/скорочення населення) одночасно виступають як каталізатори (у випадку приросту населення) та як уповільнювачі (у випадку скорочення) розвитку регіону.

Для утвореної множини каталізаторів та уповільнювачів диспропорцій соціально-економічного розвитку побудуємо матрицю кореляцій, що показує наявність чи відсутність між ними тісного взаємозв'язку (рис. 4.9).

Корреляции (Таблица данных1)
Построчное удаление ПД
N=373

Переменная	s2	s3	s8	s10	s11	s17	s27	s30	s36	s39	e2	e9	e11	e16	e17
s2	1,00	0,37	-0,07	0,26	0,30	0,64	0,71	0,69	0,32	0,00	0,51	0,55	-0,00	0,63	-0,63
s3	0,37	1,00	0,57	0,32	0,71	0,19	0,32	0,43	0,32	-0,08	0,28	0,30	0,03	0,30	-0,32
s8	-0,07	0,57	1,00	0,10	0,39	-0,21	-0,08	0,06	0,07	-0,16	-0,05	-0,09	0,10	-0,14	0,08
s10	0,26	0,32	0,10	1,00	-0,13	0,33	0,23	0,13	0,95	-0,46	0,74	0,36	-0,16	0,40	-0,29
s11	0,30	0,71	0,39	-0,13	1,00	0,15	0,21	0,41	-0,11	0,28	0,02	0,12	0,12	0,12	-0,17
s17	0,64	0,19	-0,21	0,33	0,15	1,00	0,79	0,62	0,41	-0,11	0,60	0,67	-0,05	0,64	-0,71
s27	0,71	0,32	-0,08	0,23	0,21	0,79	1,00	0,80	0,34	-0,00	0,63	0,82	0,08	0,69	-0,87
s30	0,69	0,43	0,06	0,13	0,41	0,62	0,80	1,00	0,20	0,08	0,44	0,61	-0,13	0,49	-0,66
s36	0,32	0,32	0,07	0,95	-0,11	0,41	0,34	0,20	1,00	-0,46	0,84	0,45	-0,12	0,45	-0,37
s39	0,00	-0,08	-0,16	-0,46	0,28	-0,11	-0,00	0,08	-0,46	1,00	-0,28	-0,04	0,02	0,01	0,00
e2	0,51	0,28	-0,05	0,74	0,02	0,60	0,63	0,44	0,84	-0,28	1,00	0,77	-0,08	0,70	-0,67
e9	0,55	0,30	-0,09	0,36	0,12	0,67	0,82	0,61	0,45	-0,04	0,77	1,00	-0,07	0,83	-0,94
e11	-0,00	0,03	0,10	-0,16	0,12	-0,05	0,08	-0,13	-0,12	0,02	-0,08	-0,07	1,00	-0,08	0,02
e16	0,63	0,30	-0,14	0,40	0,12	0,64	0,69	0,49	0,45	0,01	0,70	0,83	-0,08	1,00	-0,81
e17	-0,63	-0,32	0,08	-0,29	-0,17	-0,71	-0,87	-0,66	-0,37	0,00	-0,67	-0,94	0,02	-0,81	1,00

Рис. 4.9. Матриця кореляцій для множини каталізаторів та уповільнювачів диспропорцій соціально-економічного розвитку.

Джерело: авторська розробка.

Тісним вважається зв'язок між факторами, якщо значення коефіцієнту парної кореляції близьке до 1. Отже, за результатами обчислень, каталізатор $s10$ тісно пов'язаний з каталізатором $s36$ (r=0,95), що є очевидним, оскільки середній розмір реальної призначеної місячної пенсії пенсіонерам прямо залежить від рівня мінімальної (а отже, і середньої) заробітної плати. Спостерігається тісний зв'язок між уповільнювачем $e17$ (імпорт товарів та послуг) та каталізатором $e9$ (обсяг прямих інвестицій) у розрахунку на 1000 осіб населення, причому зв'язок є оберненим (r=-0,94), тобто збільшення інвестицій стимулює власне виробництво в регіонах, що знижує потребу в імпорті товарів.

Оскільки виявлені каталізатори та уповільнювачі диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів мають різний вплив на розвиток, то було вирішено визначити вагові коефіцієнти для кожного з них методом головних компонент. Перевагу цьому методу надано через те, що він, незважаючи на свою простоту, дозволяє отримати обґрунтовані значення вагових коефіцієнтів. Алгоритм передбачає три послідовних кроки:

Крок 1. Розрахунок добутку факторного навантаження $|f|_j$ та частки загальної дисперсії, яку він пояснює d_j (формула 4.4):

$$q_j = |f|_j d_j. \tag{4.4}$$

де $|f|_j -$ факторне навантаження показника, який формує компоненту, тобто має найбільший вплив.

Крок 2. Розрахунок суми отриманих добутків по всіх факторах.

Крок 3. Розрахунок внеску кожного фактора до зазначеної суми, тобто власне ваги j-го фактору (аспекту економічного розвитку) у загальній моделі (формула 4.5):

$$w_j = \frac{q_j}{\sum q_j}. \tag{4.5}$$

Результати факторного аналізу та розрахунку вагових коефіцієнтів представлено на рис. 4.10.

Розраховані значення вагових коефіцієнтів показали, що вплив соціальних каталізаторів/уповільнювачів на величину інтегрального індексу складає понад 60 %, а економічних – близько 40 % (рис. 4.11).

Дані рис. 4.10 та 4.11 показали, що найбільший вплив серед множини каталізаторів та уповільнювачів на формування диспропорцій регіонального розвитку здійснюють: *e*17 – імпорт товарів та послуг на 1000 осіб населення (10,4 %), *e*9 – прямі інвестиції на 1000 осіб населення (10,1 %) та *s*27 – кількість докторантів на 100 000 осіб (10,5 %).

Фактор.нагрузки (Квартим. исх.) (Таблица данных1)
Выделение: Главные компоненты
(Отмечены нагрузки >,700000)

Перемен.	**Фактор 1**	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	q	w
s2	0,783016	0,010005	0,166691	0,016728	0,31598	0,088
s3	0,303085	0,188992	0,868884	0,007608	0,12701	0,035
s8	-0,202136	0,193806	0,797539	-0,119582	0,11658	0,032
s10	0,276226	0,891828	0,068207	0,125191	0,16388	0,046
s11	0,235514	-0,311182	0,810361	-0,018470	0,11846	0,033
s17	0,830939	0,117968	-0,070768	0,004231	0,33532	0,093
s27	0,935149	0,007249	0,054093	-0,120242	0,37738	0,105
s30	0,781538	-0,135249	0,309382	0,164968	0,31539	0,088
s36	0,375770	0,878730	0,047760	0,074476	0,16148	0,045
s39	0,080745	-0,727117	0,027560	0,141892	0,13362	0,037
e2	0,701315	0,614207	-0,013969	0,023646	0,28301	0,079
e9	0,895259	0,176166	-0,015996	0,005613	0,36128	0,101
e11	-0,016890	-0,098841	0,065622	-0,975624	0,0686	0,019
e16	0,839219	0,183987	-0,025810	0,056476	0,33866	0,094
e17	-0,924222	-0,076411	-0,020734	0,031785	0,37297	0,104
Общ.дис.	6,053182	2,756441	2,192696	1,054655		
Доля общ	0,403545	0,183763	0,146180	0,070310		

Рис. 4.10. Результати факторного аналізу та розрахунку вагових коефіцієнтів для множини каталізаторів та уповільнювачів диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Джерело: авторська розробка.

Результати здійсненого аналізу показують, що важливими властивостями каталізаторів диспропорцій розвитку регіонів є такі:

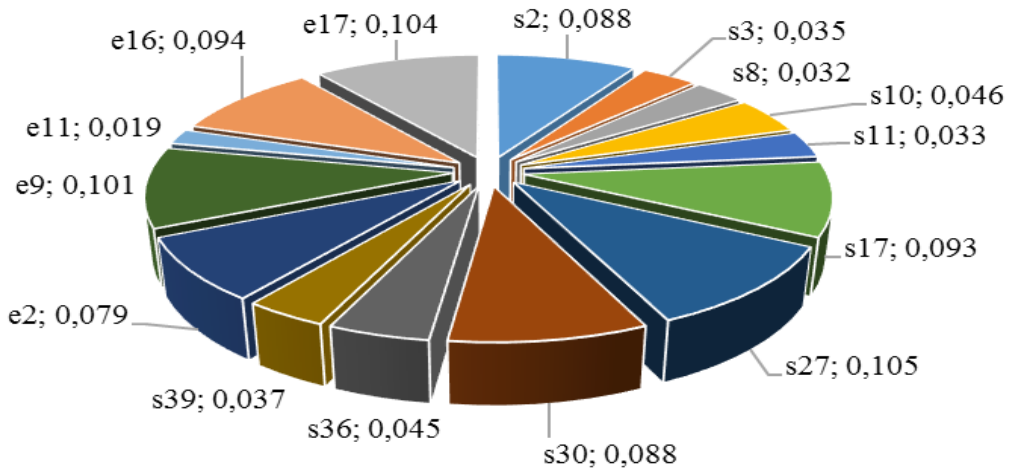

Рис. 4.11. Вагові коефіцієнти соціально-економічних каталізаторів/уповільнювачів диспропорцій розвитку регіонів.

Джерело: авторська розробка.

- активність (швидка зміна показника-каталізатора у часі);

- селективність (вибірковість впливу каталізатора на індикатори соціально-економічного розвитку);

- множинність впливу (вплив каталізатора не на один, а на декілька показників-індикаторів соціально-економічного розвитку одночасно);

- стійкість впливу (стійкість впливу каталізатора на індикатори соціально-економічного розвитку упродовж декількох періодів);

- синергія дії каталізаторів (зміна рівня соціально-економічного розвитку регіону, викликаних дією декількох каталізаторів одночасно, є більшою, ніж сума змін соціально-економічного розвитку регіону, викликаних дією цих каталізаторів окремо);

- відносну легкість відтворення дії каталізатора (необхідно порівняно небагато зусиль чи засобів для забезпечення зростання соціально-економічного фактора-каталізатора, порівняно з іншими шляхами забезпечення зростання рівня соціально-економічного розвитку регіону).

Таким чином, виявлено, що внаслідок реалізації своїх властивостей, описаних вище, дія соціально-економічних каталізаторів прискорює основні соціально-економічні процеси у регіонах, забезпечуючи зростання наявних

диспропорцій розвитку. Водночас, дія соціально-економічних уповільнювачів розвитку стишує ці процеси. У результаті отримуємо більш стійкі результати розвитку регіону.

Урахування селективного характеру дії соціально-економічних каталізаторів дозволяє уникнути додаткового стимулювання несуттєвих факторів та тим самим знизити рівень витрат на забезпечення визначеного/встановленого рівня розвитку регіону. Завдяки цій властивості процес соціально-економічного розвитку стає ефективнішим.

Знаходження каталізаторів та уповільнювачів розвитку диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів є доцільним в практичному сенсі для визначення конкретних заходів у рамках соціально-економічної стратегії розвитку кожного регіону, коли постає питання щодо вибору інструментів впливу на показники розвитку регіонів та пошук ресурсів їх фінансування. Ефективність дії каталізаторів проявляється у тому, що завдяки впливу каталізаторів розвиток відбувається швидше у часі, що знов-таки забезпечує скорочення рівня витрат на його стимулювання у довгостроковому вимірі.

Виходячи з вищесказаного, процес утворення диспропорцій через прискорення соціально-економічного розвитку регіонів внаслідок впливу факторів-каталізаторів пропонується назвати позитивним соціально-економічним каталізом. Водночас, процес утворення диспропорцій через сповільнення соціально-економічного розвитку територій внаслідок впливу факторів-уповільнювачів – негативним соціально-економічним каталізом.

На основі проведених кореляційного та факторного аналізу, кластеризації регіонів, визначення каталізаторів та уповільнювачів диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів далі сформулюємо інформаційно-аналітичне забезпечення до пояснення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України.

4.2. Інформаційно-аналітичне забезпечення для інтерпретації показників диспропорцій в економічній та соціальній сферах розвитку регіонів методом нечіткої логіки

Виявлення, оцінювання та аналіз диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України є основою для розробки інструментарію впливу на них – їх регулювання – з метою приведення системи диспропорційності до осяжності, математичної вимірюваності, здатності бути використаною при прогнозуванні трендів диспропорційності. Інтерпретація отриманих у попередньому розділі показників та характеристик диспропорцій здійснюється задля подальшого моделювання стратегічного регулювання диспропорцій, виявлення суттєвих якісних і кількісних характеристик диспропорційності та її динаміки, регулювання та ефективного використання диспропорцій.

Перспективним у формуванні, оцінці та інтерпретації показників диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів є використання методів теорії нечіткої логіки, які на сьогодні використовуються в галузі прогнозування і моделювання економічних процесів за умов підвищеної складності, динамічності і невизначеності середовища [239], [131], що якраз повною мірою може бути застосовано до багатовимірної і слабоорганізованої системи показників, що характеризують диспропорційність [143].

На відміну від традиційних «чітких» методів оцінювання, нечітка логіка дозволяє оперувати проміжними значеннями, а також кількісно вимірювати спеціальними функціями належності нечіткі лінгвістичні характеристики процесів і явищ, що є типовими для людського мислення [398]. На думку С. М. Марущак, використання ієрархічної системи нечіткого логічного виводу дозволяє подолати проблему розмірності бази даних, адекватно описати багатовимірні залежності між вхідними показниками і вихідними розрахунками [127, с. 18–20]. Значні переваги такого підходу для оцінювання розвитку економічних систем різного рівня відмічають і такі

дослідники: Т. Л. Зубко [78], Л. А. Останкова і Н. Ю. Шевченко [162], Н. О. Іванченко [79, с. 863–866]. Гносеологічний потенціал нечітко-множинного підходу не вичерпується лише можливістю кількісного оцінювання якісної інформації в умовах її високої невизначеності, оскільки він з успіхом може бути застосований для вирішення управлінських завдань і прогнозування економічних процесів.

Застосування нечіткої логіки в діагностиці диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів є доцільним з огляду на ймовірнісну природу виникнення диспропорцій, що виникають у контексті впливу можливих каталізаторів та уповільнювачів диспропорцій розвитку регіонів (див. підрозділи 3.3 і 3.4). Математичний апарат нечіткої логіки дозволяє вирішувати проблеми з формуванням, оцінюванням й інтерпретацією показників соціально-економічного розвитку та визначати їхні граничні значення. Додамо, що адекватна й точна оцінка кількісних та якісних характеристик явищ та процесів, висока гнучкість і нескладність побудови нечітко-множинних моделей та їх комп’ютерного аналізу, а більше того – висока достовірність розрахунків за наявності неточної або неповної інформації роблять методи теорії нечітких множин – методи нечіткої логіки – найпридатнішими для вирішення проблем не лише оцінювання, а й регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, що вказує на широкі можливості подальших досліджень у цьому напрямі.

Втім, автори зазначають, що, незважаючи на очевидні переваги застосування розглянутого підходу до оцінювання рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку територій, на практиці його використання ускладнене з таких причин [48]:

- відносна новизна і недостатня розробка математичних методів оцінювання рівня диспропорцій в умовах невизначеності початкової інформації;

- низька обізнаність науковців-дослідників диспропорцій соціально-економічного розвитку з новими математичними підходами формалізації й

одночасної обробки різнорідної інформації і з можливостями побудови на базі цих підходів спеціалізованих методик.

Вибір параметрів діагностичного оцінювання рівня регіональних диспропорцій було здійснено у підрозділі 3.1; на основі цього у підрозділі 3.3 було обчислено інтегральний показник диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів за допомогою зваженого таксономічного методу. Також були визначені соціально-економічні каталізатори та уповільнювачі розвитку територій, що здійснюють вплив на інтегральний показник диспропорцій соціально-економічного розвитку територій.

З урахуванням цього, рівень диспропорцій соціально-економічного розвитку територій з використанням теорії нечіткої логіки визначаємо за формулою (4.6):

$$\hat{y}(P+1) = f(\sum_{i=1}^{n} y(P-n+1)w_l, \quad (4.6)$$

де ŷ (P + 1) – функція вхідної змінної;

f – функція активізації нейрона (сигмоїдна функція);

y(P – n + 1) – лінгвістичні змінні нейронного і-го сигналу;

n – кількість входів нейронного і-го сигналу;

w_i – вага нейронного і-го сигналу (якісний терм).

Побудову моделі нечіткої логіки рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів здійснено на основі методу нейронних мереж (рис. 4.12) [75, с. 126–131].

Тобто, оцінювання рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів здійснюється на основі побудови багатошарової мережі оцінювання диспропорцій. Така багатошарова мережа, згідно з методом нечіткої логіки, є системою лінгвістичних змінних (параметрів моделі), що сформована на універсальних множинах та нечітких термах.

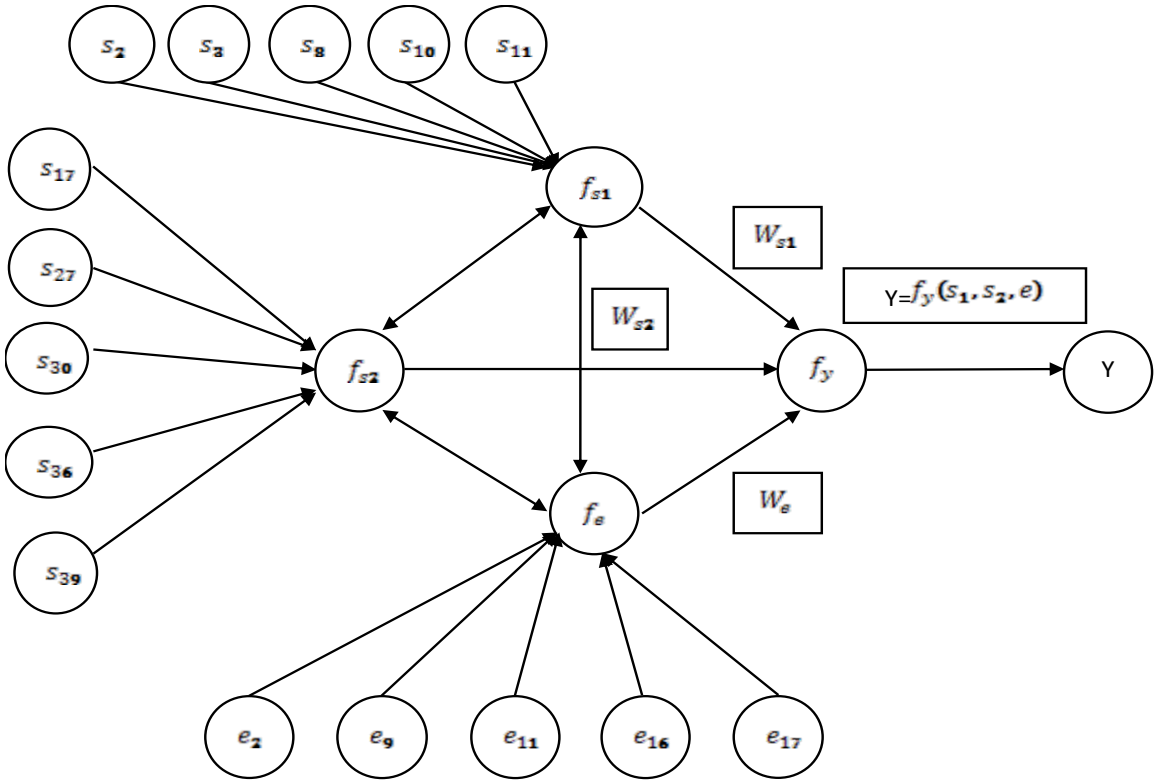

Рис. 4.12. «Нейронна мережа» рівнів диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Джерело: авторська розробка.

Використання нейронномережевого аналізу для дослідження показників диспропорцій розвитку регіонів не допускає жодних обмежень вхідної інформації, що і обумовлює можливість отримання надалі кореляційних висновків про соціально-економічний розвиток регіонів у внутрішньому та зовнішньому середовищах.

Послідовність побудови логічного виводу охоплює чотири етапи: фазифікацію (від англ. *fuzzification* – приведення до нечіткості); формування нечіткого виводу на базі заданих правил, які кожному значенню лінгвістичної змінної ставлять у відповідність нечітку підмножину множини вхідних параметрів; композицію та дефазифікацію (від англ. *defuzzification* – усунення нечіткості, приведення до чіткості). Схематично цю послідовність зображено на рис. 4.13.

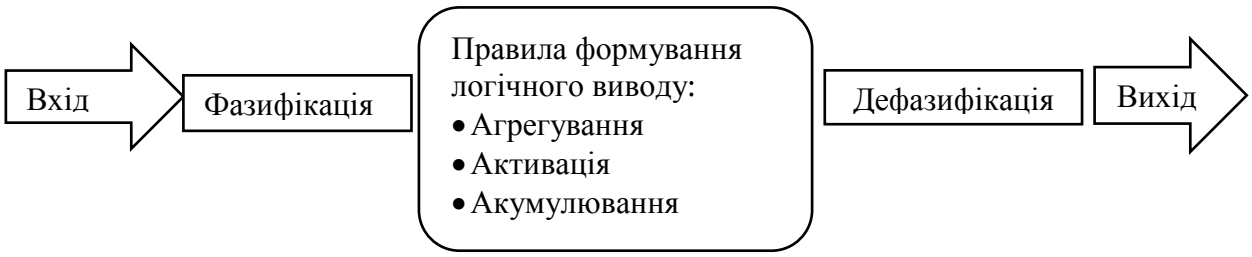

Рис. 4.13. Загальна схема побудови нечіткого логічного виводу [312].

Весь процес нечіткого опису об’єкта управління – у нашому випадку диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів – можна розподілити на такі етапи: фазифікація (значення вихідних змінних перетворюються у знання типу лінгвістичних змінних за допомогою функції належності), розроблення нечітких правил (визначення правил, що пов’язують лінгвістичні змінні) та дефазифікація (перехід від нечітких значень величин до визначених параметрів).

Доповнимо, що використання апарату теорії нечітких множин має такі переваги [103]:

- надає можливість формалізувати в єдиній формі і використовувати всю доступну неоднорідну інформацію (детерміновану, інтервальну, статистичну, лінгвістичну), що підвищує точність оцінки та якість управлінських рішень;

- не вимагає абсолютно точного завдання визначення функцій належності, оскільки на відміну від імовірнісних методів, результат, що отримується на основі нечітко-інтервального методу, характеризується низькою чутливістю до зміни виду функцій належності початкових нечітких чисел, що в реальних умовах низької якості початкової інформації робить застосування цього методу привабливішим;

- обчислення оцінок рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів на основі нечітко-інтервального методу виявляється ефективним у ситуаціях, коли початкова інформація заснована на малих

статистичних вибірках, тобто у випадках, коли неможливо отримати ймовірнісні оцінки.

Для формування якісних залежностей між каталізаторами (уповільнювачами) та рівнем диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів пропонується використовувати алгоритм, наведений на рис. 4.14.

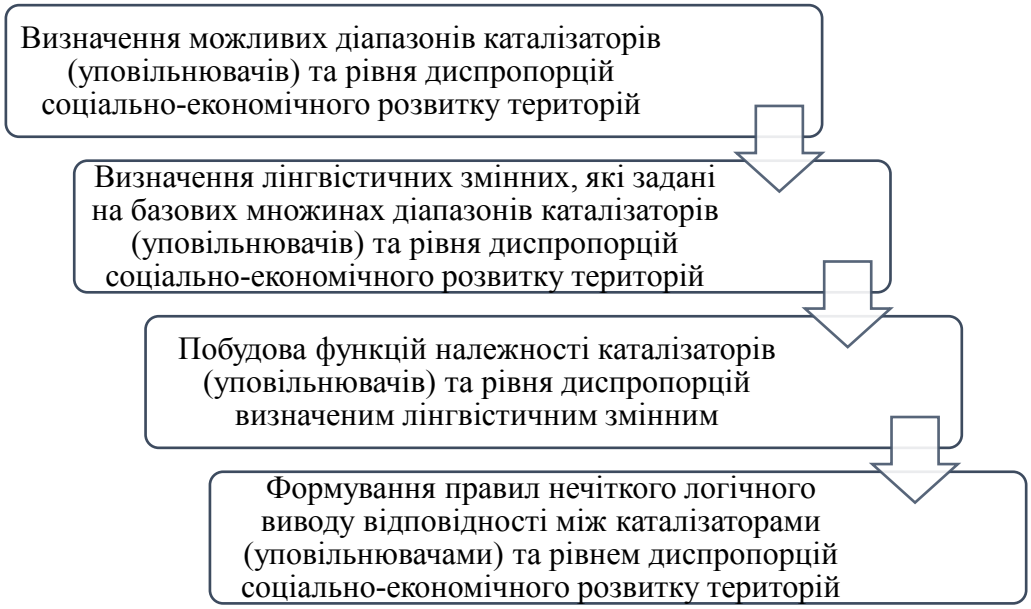

Рис. 4.14. Алгоритм формування якісних залежностей між каталізаторами (уповільнювачами) та рівнем диспропорцій соціально-економічного розвитку територій на основі правил нечіткого логічного виводу.

Джерело: авторська розробка.

Згідно із запропонованим алгоритмом, на першому кроці необхідно визначити діапазони факторів, що формують каталізатори (уповільнювачі) соціально-економічних диспропорцій розвитку. Діапазони зміни факторів визначаються за даними їх розрахунку за 11 спостережуваних періодів (2007-2017 рр.). Для співставності отриманої інформації дані були нормовані по всьому часовому інтервалу та згруповані методом головних компонент (див. п. 3.4). У результаті отримали такі діапазони каталізаторів (уповільнювачів) соціально-економічного розвитку регіонів (табл. 4.8.)

Таблиця 4.8

Діапазони зміни каталізаторів (уповільнювачів) соціально-економічного розвитку регіонів

№	*Фактор*	*Мінімальне значення*	*Максимальне значення*	№	*Фактор*	*Мінімальне значення*	*Максимальне значення*
1	*s*2	0,022	0,752	9	*s*27	-0,034	0,913
2	*s*3	0,025	0,899	10	*s*30	-0,181	0,716
3	*s*8	-0,241	0,685	11	*s*36	-0,042	0,841
4	*s*10	-0,095	0,866	12	*s*39	-0,694	0,038
5	*s*11	-0,315	0,761	13	*e*11	-0,046	0,911
6	*s*17	-0,054	0,892	14	*e*16	-0,165	0,801
7	*e*2	-0,016	0,682	15	*e*17	-0,877	-0,005
8	*e*9	-0,048	0,838				

Джерело: розраховано автором.

Аналогічно визначаються діапазони інтегрального рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку для кожного регіону (табл. 4.9)

Таблиця 4.9

Діапазони зміни інтегрального рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку для кожного регіону

Регіон	*Мінімальне значення*	*Максимальне значення*	*Регіон*	*Мінімальне значення*	*Максимальне значення*
АР Крим	0,152	0,232	Одеська	0,204	0,333
Вінницька	0,154	0,249	Полтавська	0,180	0,316
Волинська	0,167	0,275	Рівненська	0,166	0,251
Дніпропетровська	0,200	0,370	Сумська	0,148	0,265
Донецька	0,157	0,288	Тернопільська	0,158	0,262
Житомирська	0,153	0,242	Харківська	0,220	0,356
Закарпатська	0,165	0,276	Херсонська	0,149	0,241
Запорізька	0,195	0,316	Хмельницька	0,150	0,246
Івано-Франківська	0,175	0,295	Черкаська	0,159	0,260
Київська	0,168	0,388	Чернівецька	0,172	0,271
Кіровоградська	0,132	0,241	Чернігівська	0,147	0,238
Луганська	0,107	0,268	м. Київ	0,358	0,714
Львівська	0,193	0,334	м. Севастополь	0,156	0,232
Миколаївська	0,169	0,273			

Джерело: розраховано автором.

Визначимо лінгвістичні змінні, які відповідають переліченим змінним (див. табл. 4.8–4.9), відповідно до діапазону їх змін, попередньо здійснивши шкалювання значень каталізаторів на проміжку [0, 1] та уповільнювачів на проміжку [-1, 0]. Для змінних-каталізаторів кожен діапазон розіб'ємо на три інтервали, які будуть відповідати лінгвістичним змінним «Помірний вплив каталізатора», «Сильний вплив каталізатора», «Надмірний вплив каталізатора», а для змінних-уповільнювачів вводимо такі лінгвістичні змінні: «Слабкий вплив уповільнювача», «Агресивний вплив уповільнювача», «Катастрофічний вплив уповільнювача» (табл. 4.10). При цьому беремо до уваги, що у групі соціальних показників $s2$ та $s3$ можуть виступати як каталізатори та як уповільнювачі розвитку регіону. Результати представимо у таблиці 4.10.

На основі визначених лінгвістичних змінних будуються функції належності для кожної змінної.

Наприклад, побудуємо функцію належності для нечіткої множини, що відповідає лінгвістичній змінній «Помірний вплив каталізатора $s2$», якій відповідає діапазон значень від 0 до 0,3, але кожне значення цього діапазону відноситься до нечіткої множини «Помірний вплив каталізатора $s2$» із певною імовірністю, яка для значення 0 дорівнює 1 і зменшується зі зростанням значень діапазону.

Ступінь віднесення значень діапазону до цієї нечіткої множини представимо у вигляді функції належності наступного вигляду (формула 4.7):

$$\mu(x)=(1/0;\ 1/0{,}05;\ 0{,}8/0{,}1;\ 0{,}6/0{,}15;\ 0{,}5/0{,}2;\ 0{,}4/0{,}25;\ 0{,}3/0{,}27;\ 0{,}2/0{,}29;\ 0{,}1/0{,}3) \quad (4.7)$$

де, наприклад, елемент $1/0{,}05$ означає, що значення 0,05 каталізатора $s2$ відноситься до нечіткої множини «Помірний вплив каталізатора $s2$» з імовірністю 1.

Таблиця 4.10

Визначення лінгвістичних змінних для змінних каталізаторів та уповільнювачів диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів

№ з/п	Вихідна змінна	Лінгвістична змінна	Діапазон значень
1.	*s*2 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	(0; 0,3)
		«Сильний вплив каталізатора»	(0,3; 0,7)
		«Надмірний вплив каталізатора»	(0,7; 1)
	*s*2 уповільнювач	«Слабкий вплив уповільнювача»	(–0,3; 0)
		«Агресивний вплив уповільнювача»	(–0,7; –0,3)
		«Катастрофічний вплив уповільнювача»	(–1; –0,7)
2.	*s*3 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	(0; 0,25)
		«Сильний вплив каталізатора»	(0,25; 0,55)
		«Надмірний вплив каталізатора»	(0,55; 1)
	*s*3 уповільнювач	«Слабкий вплив уповільнювача»	(–0,25; 0)
		«Агресивний вплив уповільнювача»	(–0,55; –0,25)
		«Катастрофічний вплив уповільнювача»	(–1; –0,55)
3.	*s*8 уповільнювач	«Слабкий вплив уповільнювача»	(–0,35; 0)
		«Агресивний вплив уповільнювача»	(–0,6; –0,35)
		«Катастрофічний вплив уповільнювача»	(–1; –0,6)
4.	*s*10 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	(0; 0,3)
		«Сильний вплив каталізатора»	(0,3; 0,6)
		«Надмірний вплив каталізатора»	(0,6; 1)
5.	*s*11 уповільнювач	«Слабкий вплив уповільнювача»	(–0,4; 0)
		«Агресивний вплив уповільнювача»	(–0,87; –0,4)
		«Катастрофічний вплив уповільнювача»	(–1; –0,87)
6.	*s*17 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	(0; 0,4)
		«Сильний вплив каталізатора»	(0,4; 0,7)
		«Надмірний вплив каталізатора»	(0,7; 1)
7.	*s*27 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	(0; 0,35)
		«Сильний вплив каталізатора»	(0,35; 0,77)
		«Надмірний вплив каталізатора»	(0,77; 1)
8.	*s*30 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	(0; 0,33)
		«Сильний вплив каталізатора»	(0,33; 0,87)
		«Надмірний вплив каталізатора»	(0,87; 1)
9.	*s*36 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	(0; 0,23)
		«Сильний вплив каталізатора»	(0,23; 0,65)
		«Надмірний вплив каталізатора»	(0,65; 1)
10.	*s*39 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	(0; 0,4)
		«Сильний вплив каталізатора»	(0,4; 0,6)
		«Надмірний вплив каталізатора»	(0,6; 1)
11.	*e*2 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	(0; 0,3)
		«Сильний вплив каталізатора»	(0,3; 0,5)
		«Надмірний вплив каталізатора»	(0,5; 1)
12.	*e*9 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	(0; 0,28)
		«Сильний вплив каталізатора»	(0,28; 0,7)
		«Надмірний вплив каталізатора»	(0,7; 1)
13.	*e*11 уповільнювач	«Слабкий вплив уповільнювача»	(–0,28; 0)
		«Агресивний вплив уповільнювача»	(–0,65; –0,28)
		«Катастрофічний вплив уповільнювача»	(–1; –0,65)
14.	*e*16 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	(0; 0,45)
		«Сильний вплив каталізатора»	(0,45; 0,8)
		«Надмірний вплив каталізатора»	(0,8; 1)
15.	*e*17 уповільнювач	«Слабкий вплив уповільнювача»	(–0,32; 0)
		«Агресивний вплив уповільнювача»	(–0,47; –0,32)
		«Катастрофічний вплив уповільнювача»	(–1; –0,47)

Джерело: розраховано автором.

Побудовану функцію належності апроксимуємо засобами пакету прикладних програм *MatLab* (розширення *Fuzzy Logic Toolbox*) з використанням *Z*–функції (*zmf*) з такими параметрами $\mu(x)=zmf(0;0,3)$. Програмний засіб *MatLab* містить засоби для побудови та перегляду системи нечітких правил, що призначені для перетворення значень вхідних змінних процесу управління у вихідні змінні на основі використання нечітких правил.

Результати побудови функції графічно зобразимо на рис. 4.15.

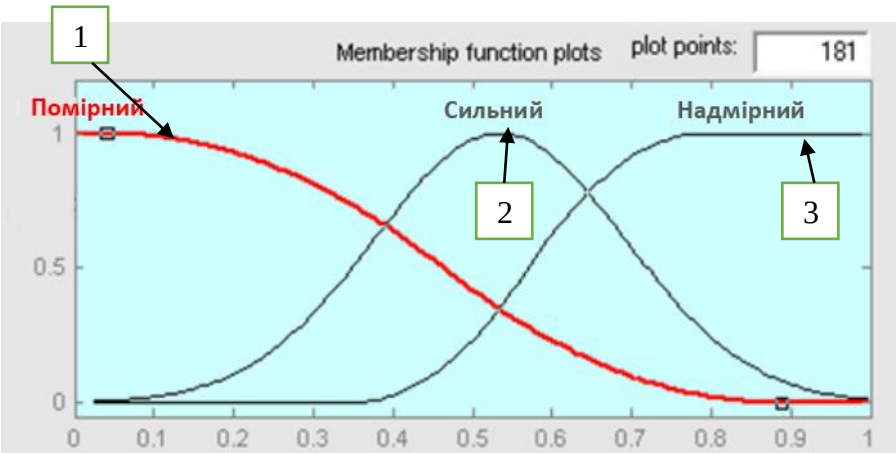

Позначення: 1 – помірний вплив каталізатора або слабкий вплив уповільнювача, 2 – сильний вплив каталізатора або агресивний вплив уповільнювача, 3 – надмірний вплив каталізатора або катастрофічний вплив уповільнювача. Вісь *X* – значення фактора (лінгвістичної змінної) у діапазоні [0;1], вісь *Y* – імовірність настання певного значення фактора у діапазоні [0;1].

Рис. 4.15. Результати побудови функції належності для нечіткої множини, що відповідає лінгвістичній змінній «Помірний вплив каталізатора s2», засобами *MatLab*.

Джерело: авторська розробка.

Із рисунка 4.15 видно, що залежність (1 – помірний) можна математично описати *z* – функцією (має вигляд літери *Z*), у якій по осі *X* вказуються значення фактора (лінгвістичної змінної «Помірний вплив каталізатора *s*2»), а по осі У – ймовірність настання такого значення фактора.

Оскільки вказана лінгвістична змінна має значення, що починаються з 0, то при їх зростанні ймовірність їх віднесення до множини значень «Помірний вплив каталізатора» знижується.

За аналогічними міркуваннями на основі визначених діапазонів для каталізаторів та уповільнювачів будуємо функції належності, що наведені в табл. 4.11.

Таблиця 4.11

Функції належності для лінгвістичних змінних каталізаторів та уповільнювачів диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів

№ з/п	Вихідна змінна	Лінгвістична змінна	Діапазон значень
1.	*s*2 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	$\mu(x)=gaussmf(0;0,3)$
		«Сильний вплив каталізатора»	$\mu(x)=zmf(0,3;0,7)$
		«Надмірний вплив каталізатора»	$\mu(x)=smf(0,7;1)$
	*s*2 уповільнювач	«Слабкий вплив уповільнювача»	$\mu(x)=gaussmf(-0,3;0)$
		«Агресивний вплив уповільнювача»	$\mu(x)=zmf(-0,7;-0,3)$
		«Катастрофічний вплив уповільнювача»	$\mu(x)=smf(-1;-0,7)$
2.	*s*3 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	$\mu(x)=gaussmf(0;0,25)$
		«Сильний вплив каталізатора»	$\mu(x)=zmf(0,25;0,55)$
		«Надмірний вплив каталізатора»	$\mu(x)=smf(0,55;1)$
	*s*3 уповільнювач	«Слабкий вплив уповільнювача»	$\mu(x)=gaussmf(-0,25;0)$
		«Агресивний вплив уповільнювача»	$\mu(x)=zmf(-0,55;-0,25)$
		«Катастрофічний вплив уповільнювача»	$\mu(x)=smf(-1;-0,55)$
3.	*s*8 уповільнювач	«Слабкий вплив уповільнювача»	$\mu(x)=gaussmf(-0,35;0)$
		«Агресивний вплив уповільнювача»	$\mu(x)=zmf(-0,6;-0,35)$
		«Катастрофічний вплив уповільнювача»	$\mu(x)=smf(-1;-0,6)$
4.	*s*10 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	$\mu(x)= gaussmf(0;0,3)$
		«Сильний вплив каталізатора»	$\mu(x)=zmf(0,3;0,6)$
		«Надмірний вплив каталізатора»	$\mu(x)=smf(0,6;1)$
5.	*s*11 уповільнювач	«Слабкий вплив уповільнювача»	$\mu(x)=gaussmf(-0,4;0)$
		«Агресивний вплив уповільнювача»	$\mu(x)=zmf(-0,87;-0,4)$
		«Катастрофічний вплив уповільнювача»	$\mu(x)=smf(-1;-0,87)$
6.	*s*17 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	$\mu(x)= gaussmf(0;0,4)$
		«Сильний вплив каталізатора»	$\mu(x)= zmf(0,4;0,7)$
		«Надмірний вплив каталізатора»	$\mu(x)= smf(0,7;1)$
7.	*s*27 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	$\mu(x)= gaussmf(0;0,35)$
		«Сильний вплив каталізатора»	$\mu(x)= zmf(0,35;0,77)$
		«Надмірний вплив каталізатора»	$\mu(x)= smf(0,77;1)$
8.	*s*30 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	$\mu(x)= gaussmf(0;0,33)$
		«Сильний вплив каталізатора»	$\mu(x)= zmf(0,33;0,87)$
		«Надмірний вплив каталізатора»	$\mu(x)= smf\ (0,87;1)$
9.	*s*36 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	$\mu(x)= gaussmf(0;0,23)$
		«Сильний вплив каталізатора»	$\mu(x)= zmf(0,23;0,65)$
		«Надмірний вплив каталізатора»	$\mu(x)= smf(0,65;1)$
10.	*s*39 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	$\mu(x)=gaussmf(0;0,4)$
		«Сильний вплив каталізатора»	$\mu(x)= zmf(0,4;0,6)$
		«Надмірний вплив каталізатора»	$\mu(x)=smf(0,6;1)$
11.	*e*2 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	$\mu(x)=gaussmf(0;0,3)$
		«Сильний вплив каталізатора»	$\mu(x)= zmf(0,3;0,5)$
		«Надмірний вплив каталізатора»	$\mu(x)= smf(0,5;1)$
12.	*e*9 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	$\mu(x)=gaussmf(0;0,28)$
		«Сильний вплив каталізатора»	$\mu(x)= zmf(0,28;0,7)$
		«Надмірний вплив каталізатора»	$\mu(x)= smf(0,7;1)$
13.	*e*11 уповільнювач	«Слабкий вплив уповільнювача»	$\mu(x)=gaussmf(-0,28;0)$
		«Агресивний вплив уповільнювача»	$\mu(x)= zmf(-0,65;-0,28)$
		«Катастрофічний вплив уповільнювача»	$\mu(x)= smf(-1;-0,65)$

Закінчення таблиці 4.11

№ з/п	Вихідна змінна	Лінгвістична змінна	Діапазон значень
14.	*e*16 каталізатор	«Помірний вплив каталізатора»	$\mu(x)$=*gaussmf*(0;0,45)
		«Сильний вплив каталізатора»	$\mu(x)$= *zmf*(0,45;0,8)
		«Надмірний вплив каталізатора»	$\mu(x)$= *smf*(0,8;1)
15.	*e*17 уповільнювач	«Слабкий вплив уповільнювача»	$\mu(x)$=*gaussmf*(-0,32;0)
		«Агресивний вплив уповільнювача»	$\mu(x)$= *zmf*(-0,47;-0,32)
		«Катастрофічний вплив уповільнювача»	$\mu(x)$= *smf*(-1;-0,47)

Джерело: розраховано автором.

Друга залежність (2 – сильний), зображена на рисунку 4.15, математично описується функцією Гауса (*gaussmf*). У ній по осі *X* вказуються значення фактора (лінгвістичної змінної «Сильний вплив каталізатора *s*2»), а по осі *У* – ймовірність настання такого значення фактора. Найбільшу ймовірність «1» мають значення лінгвістичної змінної, близькі до 0,5, і симетрично при їх зростанні та спаданні з однаковими інтервалами зменшується і ймовірність настання цих значень.

Третя залежність (3 – надмірний), зображену на рисунку 4.15, математично описується з використанням *S*-функції (*smf*). В ній по осі *X* вказуються значення фактора (лінгвістичної змінної «Надмірний вплив каталізатора *s*2»), а по осі *У* – ймовірність настання такого значення фактора. Ймовірність віднесення значень до цієї нечіткої множини дорівнює нулю для всіх значень, що менші 0,4, а далі стрімко зростає до 1, повторюючи згини літери *S*. Найбільшу ймовірність «1» матимуть найбільші значення лінгвістичної змінної, близькі до 1.

Далі визначимо діапазони, лінгвістичні змінні та функції належності для значень рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку для кожного регіону. Визначимо лінгвістичні змінні відповідно до діапазону змін цього показника: «Допустимий рівень диспропорцій», «Регульований рівень диспропорцій», «Катастрофічний рівень диспропорцій» (табл. 4.12).

Таблиця 4.12

Діапазони, лінгвістичні змінні та функції належності зміни інтегрального рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку для кожного регіону

Регіон	Вихідна змінна	Лінгвістична змінна (рівень диспропорцій)	Діапазон значень	Діапазон значень
Вінницька	I_2	«Допустимий»	(0,154; 0,19)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,154;0,19)
		«Регульований»	(0,19; 0,22)	$\mu(x)$= *zmf*(0,19;0,22)
		«Катастрофічний»	(0,22; 0,249)	$\mu(x)$= *smf*(0,22;0,249)
Волинська	I_3	«Допустимий»	(0,167; 0,185)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,167;0,185)
		«Регульований»	(0,185; 0,25)	$\mu(x)$= *zmf*(0,185;0,25)
		«Катастрофічний»	(0,25; 0,275)	$\mu(x)$= *smf*(0,25;0,275)
Дніпро-петровська	I_4	«Допустимий»	(0,2; 0,25)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,2;0,25)
		«Регульований»	(0,25; 0,3)	$\mu(x)$= *zmf*(0,25;0,3)
		«Катастрофічний»	(0,3; 0,37)	$\mu(x)$= *smf*(0,3;0,37)
Донецька	I_5	«Допустимий»	(0,157; 0,2)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,157;0,2)
		«Регульований»	(0,2; 0,25)	$\mu(x)$= *zmf*(0,2;0,25)
		«Катастрофічний»	(0,25; 0,288)	$\mu(x)$= *smf*(0,25;0,288)
Житомирська	I_6	«Допустимий»	(0,153; 0,18)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,153;0,18)
		«Регульований»	(0,18; 0,2)	$\mu(x)$= *zmf*(0,18;0,2)
		«Катастрофічний»	(0,2; 0,242)	$\mu(x)$= *smf*(0,2;0,242)
Закарпатська	I_7	«Допустимий»	(0,165; 0,19)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,165;0,19)
		«Регульований»	(0,19; 0,24)	$\mu(x)$= *zmf*(0,19;0,24)
		«Катастрофічний»	(0,24; 0,276)	$\mu(x)$= *smf*(0,24;0,276)
Запорізька	I_8	«Допустимий»	(0,195; 0,24)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,195;0,24)
		«Регульований»	(0,24; 0,28)	$\mu(x)$= *zmf*(0,24;0,28)
		«Катастрофічний»	(0,28; 0,316)	$\mu(x)$= *smf*(0,28;0,316)
Івано-Франківська	I_9	«Допустимий»	(0,175; 0,21)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,175;0,21)
		«Регульований»	(0,21; 0,26)	$\mu(x)$= *zmf*(0,21;0,26)
		«Катастрофічний»	(0,26; 0,295)	$\mu(x)$= *smf*(0,26;0,295)
Київська	I_{10}	«Допустимий»	(0,168; 0,235)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,168;0,235)
		«Регульований»	(0,235; 0,315)	$\mu(x)$= *zmf*(0,235;0,315)
		«Катастрофічний»	(0,315; 0,388)	$\mu(x)$= *smf*(0,315;0,388)
Кіровоградська	I_{11}	«Допустимий»	(0,132; 0,165)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,132;0,165)
		«Регульований»	(0,165; 0,21)	$\mu(x)$= *zmf*(0,165;0,21)
		«Катастрофічний»	(0,21; 0,241)	$\mu(x)$= *smf*(0,21;0,241)
Луганська	I_{12}	«Допустимий»	(0,107; 0,155)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,107;0,155)
		«Регульований»	(0,155; 0,221)	$\mu(x)$= *zmf*(0,155;0,221)
		«Катастрофічний»	(0,221; 0,268)	$\mu(x)$= *smf*(0,221;0,268)
Львівська	I_{13}	«Допустимий»	(0,193; 0,243)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,193;0,243)
		«Регульований»	(0,243; 0,293)	$\mu(x)$= *zmf*(0,243;0,293)
		«Катастрофічний»	(0,293; 0,334)	$\mu(x)$= *smf*(0,293;0,334)
Миколаївська	I_{14}	«Допустимий»	(0,169; 0,205)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,169;0,205)
		«Регульований»	(0,205; 0,235)	$\mu(x)$= *zmf*(0,205;0,235)
		«Катастрофічний»	(0,235; 0,273)	$\mu(x)$= *smf*(0,235;0,273)
Одеська	I_{15}	«Допустимий»	(0,204; 0,245)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,204;0,245)
		«Регульований»	(0,245; 0,295)	$\mu(x)$= *zmf*(0,245;0,295)
		«Катастрофічний»	(0,295; 0,333)	$\mu(x)$= *smf*(0,295;0,333)
Полтавська	I_{16}	«Допустимий»	(0,180; 0,225)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,180;0,225)
		«Регульований»	(0,225; 0,265)	$\mu(x)$= *zmf*(0,225;0,265)
		«Катастрофічний»	(0,265; 0,316)	$\mu(x)$= *smf*(0,265;0,316)

Закінчення таблиці 4.12

Регіон	Вихідна змінна	Лінгвістична змінна (рівень диспропорцій)	Діапазон значень	Діапазон значень
Рівненська	I_{17}	«Допустимий»	(0,166; 0,19)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,166;0,19)
		«Регульований»	(0,19; 0,22)	$\mu(x)$= *zmf*(0,19;0,22)
		«Катастрофічний»	(0,22; 0,251)	$\mu(x)$= *smf*(0,22;0,251)
Сумська	I_{18}	«Допустимий»	(0,148; 0,185)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,148;0,185)
		«Регульований»	(0,185; 0,225)	$\mu(x)$= *zmf*(0,185;0,225)
		«Катастрофічний»	(0,225; 0,265)	$\mu(x)$= *smf*(0,225;0,265)
Тернопільська	I_{19}	«Допустимий»	(0,158; 0,195)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,158;0,195)
		«Регульований»	(0,195; 0,235)	$\mu(x)$= *zmf*(0,195;0,235)
		«Катастрофічний»	(0,235; 0,262)	$\mu(x)$= *smf*(0,235;0,262)
Харківська	I_{20}	«Допустимий»	(0,220; 0,25)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,220;0,25)
		«Регульований»	(0,25; 0,3)	$\mu(x)$= *zmf*(0,24;0,3)
		«Катастрофічний»	(0,3; 0,356)	$\mu(x)$= *smf*(0,3;0,356)
Херсонська	I_{21}	«Допустимий»	(0,149; 0,18)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,149;0,18)
		«Регульований»	(0,18; 0,215)	$\mu(x)$= *zmf*(0,18;0,215)
		«Катастрофічний»	(0,215; 0,241)	$\mu(x)$= *smf*(0,215;0,241)
Хмельницька	I_{22}	«Допустимий»	(0,150; 0,195)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,150;0,195)
		«Регульований»	(0,195; 0,22)	$\mu(x)$= *zmf*(0,195;0,22)
		«Катастрофічний»	(0,22; 0,246)	$\mu(x)$= *smf*(0,22;0,246)
Черкаська	I_{23}	«Допустимий»	(0,159; 0,19)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,159;0,19)
		«Регульований»	(0,19; 0,23)	$\mu(x)$= *zmf*(0,19;0,23)
		«Катастрофічний»	(0,23; 0,26)	$\mu(x)$= *smf*(0,23;0,26)
Чернівецька	I_{24}	«Допустимий»	(0,172; 0,21)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,172;0,21)
		«Регульований»	(0,21; 0,24)	$\mu(x)$= *zmf*(0,21;0,24)
		«Катастрофічний»	(0,24; 0,271)	$\mu(x)$= *smf*(0,24;0,271)
Чернігівська	I_{25}	«Допустимий»	(0,147; 0,175)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,147;0,175)
		«Регульований»	(0,175; 0,2)	$\mu(x)$= *zmf*(0,175;0,2)
		«Катастрофічний»	(0,2; 0,238)	$\mu(x)$= *smf*(0,2;0,238)
м. Київ	I_{26}	«Допустимий»	(0,358; 0,45)	$\mu(x)$= *gaussmf*(0,358;0,45)
		«Регульований»	(0,45; 0,55)	$\mu(x)$= *zmf*(0,45;0,55)
		«Катастрофічний»	(0,55; 0,714)	$\mu(x)$= *smf*(0,55;0,714)

Примітка: в аналізі не враховані дані по АР Крим, м. Севастополю та непідконтрольних територіях Донецької та Луганської областей внаслідок відсутності даних по них за 2014-2017 рр.

Джерело: розраховано автором.

На наступному етапі відбувається формування правил нечіткого логічного виводу на основі алгоритму Мамдані [354] – використання цього алгоритму при виконанні завдань з нечіткого моделювання даних дозволяє значно зменшити обсяги і масштаби обчислень.

Механізм нечіткого виводу опирається на базу знань, що формується фахівцями предметної області або у результаті проведення додаткових

досліджень у вигляді сукупності нечітких предикативних правил вигляду [312]:

$П_1$: якщо $x \in A_1$, то $y \in B_1$;

$П_2$: якщо $x \in A_2$, то $y \in B_2$;

$П_n$: якщо $x \in A_n$, то $y \in B_n$,

де x – вхідна змінна, y – змінна виводу, A та B – функції належності, визначені відповідно на x та y.

Таким чином, опираючись на визначені діапазони факторів та побудовані функції належності, формуються правила відповідності між каталізаторами/уповільнювачами та рівнем диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Для наочності сформуємо ці правила (логічного виводу) для Запорізької області (табл. 4.13), де застосовані наступні позначення для лінгвістичних змінних: ПВК – «Помірний вплив каталізатора», СВК – «Сильний вплив каталізатора», НВК – «Надмірний вплив каталізатора», СВУ – «Слабкий вплив уповільнювача», АВУ – «Агресивний вплив уповільнювача», КВУ – «Катастрофічний вплив уповільнювача», ДРД – «Допустимий рівень диспропорцій», РРД – «Регульований рівень диспропорцій», КРД – «Катастрофічний рівень диспропорцій» [396].

Для дефазифікації нечіткого результату на практиці використовують такі три методи:

1. Метод максимальної висоти [103, с. 54]. Застосовується, якщо функція належності має певний абсолютний максимум. Перевага методу у простоті застосування, а недолік у тому, що функція належності не розглядається по всій області визначення, а тільки у максимальних позиціях, що може призвести до неприйнятних результатів.

2. Метод середнього максимуму [305, с. 78]. Якщо функція належності має декілька відносних максимумів, то можна використати зважене середнє. Цей метод кращий за попередній.

Таблиця 4.13

Формування правил нечіткого логічного виводу на основі лінгвістичних змінних для Запорізької області

№	Фактор	Правило 1	Правило 2	Правило 3	Правило 4	Правило 5	Правило 6	Правило 7	Правило 8	Правило 9	Правило 10
1	*s*2	ПВК	СВУ	СВК	АВУ	НВК	КВУ	ПВК	КВУ	ПВК	СВУ
2	*s*3	ПВК	СВУ	СВК	АВУ	НВК	КВУ	ПВК	КВУ	ПВК	СВУ
3	*s*8	СВУ	СВУ	АВУ	АВУ	КВУ	КВУ	СВУ	КВУ	СВУ	СВУ
4	*s*10	ПВК	ПВК	СВК	СВК	НВК	НВК	ПВК	НВК	ПВК	ПВК
5	*s*11	СВУ	СВУ	АВУ	АВУ	КВУ	КВУ	СВУ	КВУ	СВУ	СВУ
6	*s*17	ПВК	ПВК	СВК	СВК	НВК	НВК	ПВК	НВК	ПВК	ПВК
7	*e*2	ПВК	ПВК	СВК	СВК	НВК	НВК	ПВК	НВК	ПВК	ПВК
8	*e*9	ПВК	ПВК	СВК	СВК	НВК	НВК	ПВК	НВК	ПВК	ПВК
9	*s*27	ПВК	ПВК	СВК	СВК	НВК	НВК	НВК	ПВК	СВК	НВК
10	*s*30	ПВК	ПВК	СВК	СВК	НВК	НВК	НВК	ПВК	СВК	НВК
11	*s*36	ПВК	ПВК	СВК	СВК	НВК	НВК	НВК	ПВК	СВК	НВК
12	*s*39	ПВК	ПВК	СВК	СВК	НВК	НВК	НВК	ПВК	СВК	НВК
13	*e*11	СВУ	СВУ	АВУ	АВУ	КВУ	КВУ	КВУ	СВУ	АВУ	КВУ
14	*e*16	ПВК	ПВК	СВК	СВК	НВК	НВК	НВК	ПВК	СВК	НВК
15	*e*17	СВУ	СВУ	АВУ	АВУ	КВУ	КВУ	КВУ	СВУ	АВУ	КВУ
	I_{20}	ДРД	ДРД	РРД	РРД	КРД	КРД	РРД	РРД	КРД	КРД

Джерело: авторська розробка.

Його також можна застосовувати, якщо функція належності постійна на певних інтервалах змінної, оскільки можна розглядати центри кожного такого інтервалу як відносні локальні максимуми та потім усереднити ці значення.

3. Метод центру гравітації [312, с. 202]. Графічне представлення функції належності в декартових координатах є кривою, яка разом з віссю абсцис, верхніми та нижніми границями (межами) змінної обмежує деяку площину.

Таким чином, на основі використання алгоритму Мамдані були сформовані правила нечіткого логічного виводу, які описують якісні зв’язки між факторами.

Сформовані правила нечіткого логічного виводу вводяться до модулю *Fuzzy (MatLab)*. На основі цих правил здійснюється прогнозування рівня диспропорцій конкретного регіону, моделювання зв’язку між каталізаторами (уповільнювачами) та рівнем диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Скориставшись створеною системою нечіткого виводу, отримаємо результати для подальшого моделювання. Зокрема, візуалізація побудованої нечіткої моделі прогнозування рівня диспропорцій регіону (на прикладі Запорізької області) наведена на рис. 4.16.

Стовбці на рис. 4.16 (окрім останнього) відповідають вихідним факторам – каталізаторам та уповільнювачам розвитку регіону, червона вертикальна риска – заданому прогнозному рівню вхідного фактору.

Рядки на рис. 4.16 відповідають сформованим правилам нечіткого логічного виводу. Останній стовбець демонструє прогнозне значення результуючої змінної – рівня диспропорцій регіону, відповідно до кожного правила, а червоною лінією зображено найбільш імовірне прогнозне значення цієї змінної.

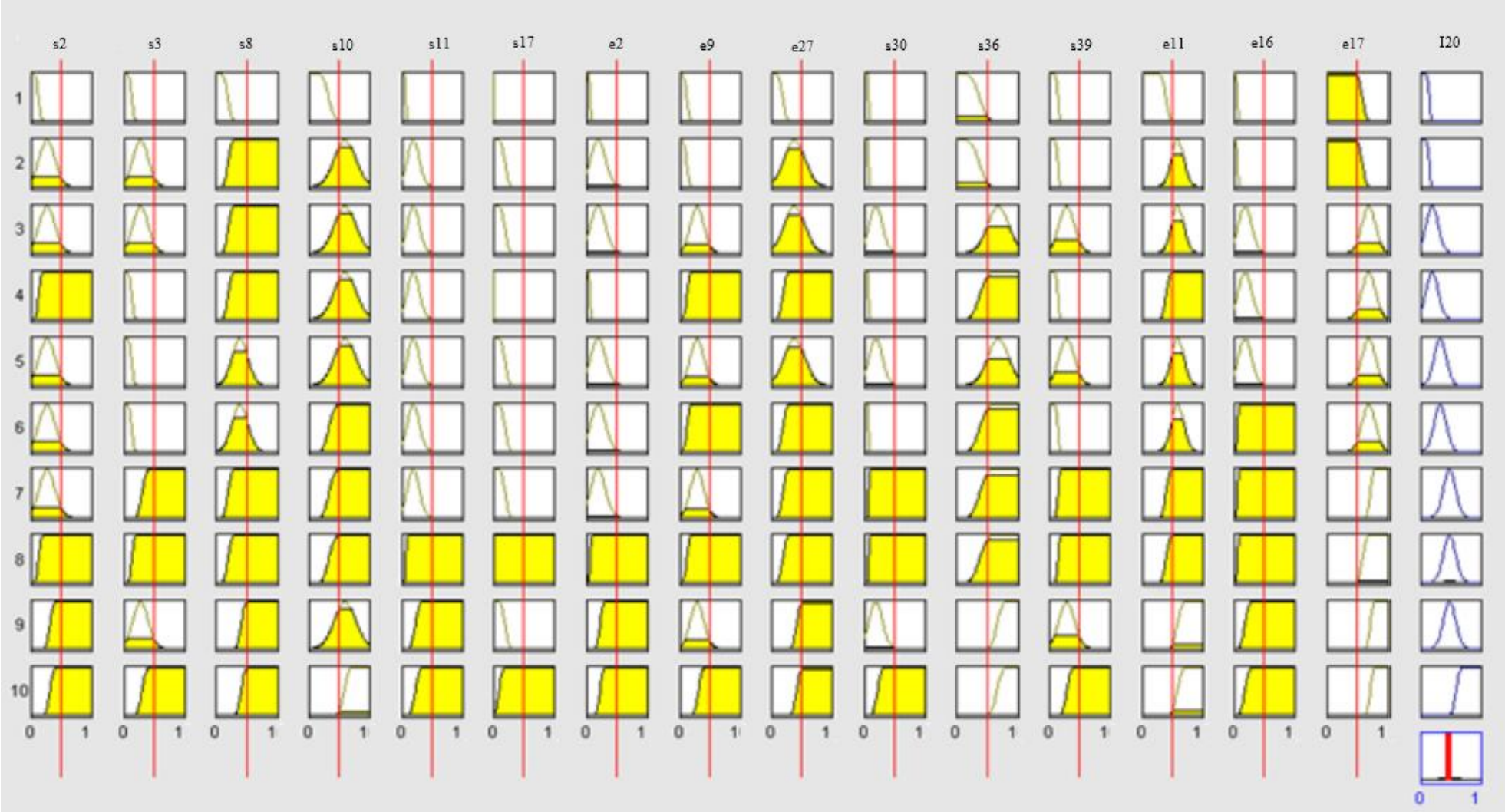

Рис. 4.16. Моделювання правил нечіткого логічного виводу рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів (на прикладі Запорізької області).

Джерело: авторська розробка.

Відповідно до рівнів каталізаторів (уповільнювачів), що впливають на соціально-економічний розвиток регіону, на основі сформованих правил побудована система виводить чисельне значення зміни фактора-наслідка – рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку. Для загального аналізу розробленої моделі доцільною є візуалізація відповідної поверхні нечіткого виводу, що дозволяє встановити залежність значень результуючої змінної від вхідних змінних.

Приклад введення значень каталізаторів та уповільнювачів *s*2, *s*3, *s*8, *s*10, *s*11, *s*17 та *e*2 для Запорізької області наведено на рис. 4.17.

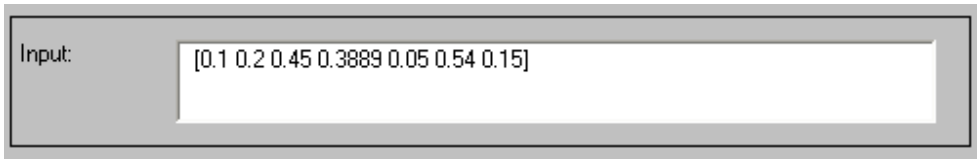

Рис. 4.17. Вхідні значення факторів впливу на рівень диспропорцій соціально-економічного розвитку.

Джерело: авторська розробка.

Результат застосування побудованого алгоритму нечіткого логічного виводу для визначення рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку Запорізької області внаслідок впливу заданої комбінації рівнів факторів наведено на рис. 4.18.

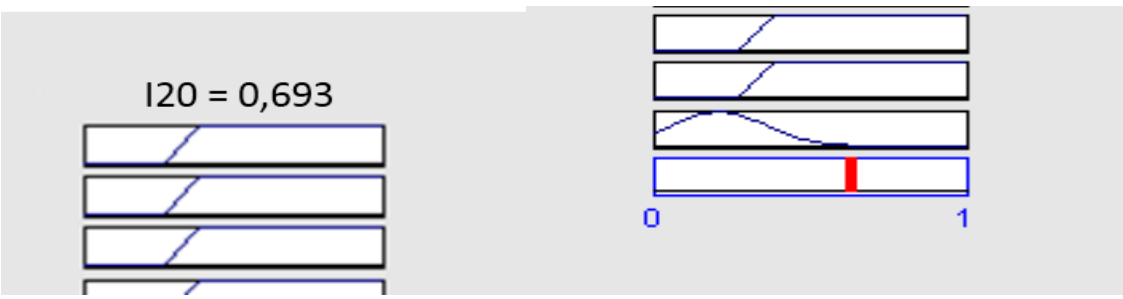

Рис. 4.18. Результат алгоритму нечіткого логічного виводу впливу факторів на рівень диспропорцій соціально-економічного розвитку для Запорізької області.

Джерело: авторська розробка.

Отриманий результат впливу факторів на рівень диспропорцій соціально-економічного розвитку складе 0,639, що з імовірністю 1 відноситься до нечіткої множини «Катастрофічний рівень диспропорцій», і це яскраво підтверджує графік нечіткої множини, зображеної на рис. 4.19.

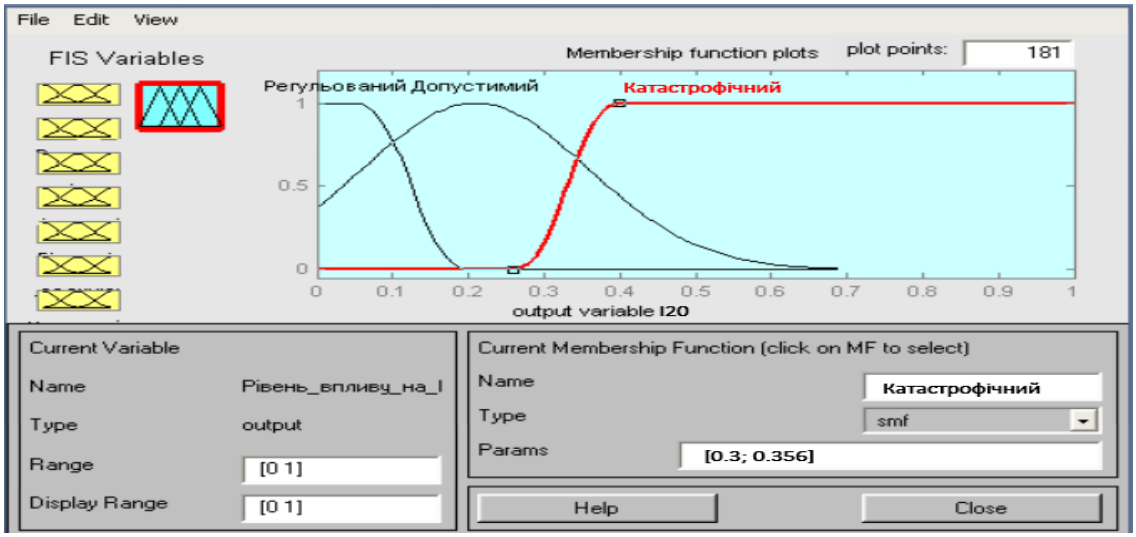

Рис. 4.19. Результат алгоритму нечіткого логічного виводу впливу факторів на рівень диспропорцій соціально-економічного розвитку для Запорізької області.

Джерело: авторська розробка.

На рис. 4.20, 4.21, 4.22, 4.23 візуалізовані поверхні нечіткого виводу моделі для комбінації значень каталізаторів та уповільнювачів.

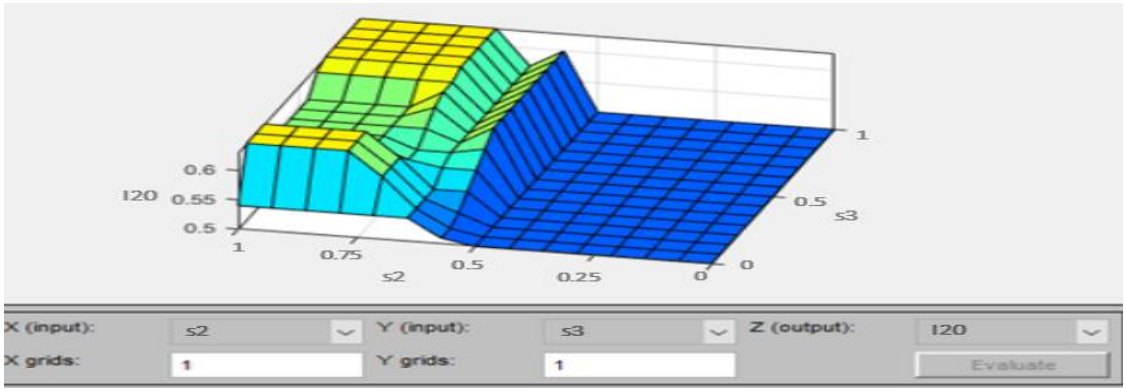

Рис. 4.20. Візуалізація поверхні нечіткого виводу моделі для вхідних змінних *s*2 (міграційний приріст населення) та *s*3 (природний приріст населення).

Джерело: авторська розробка.

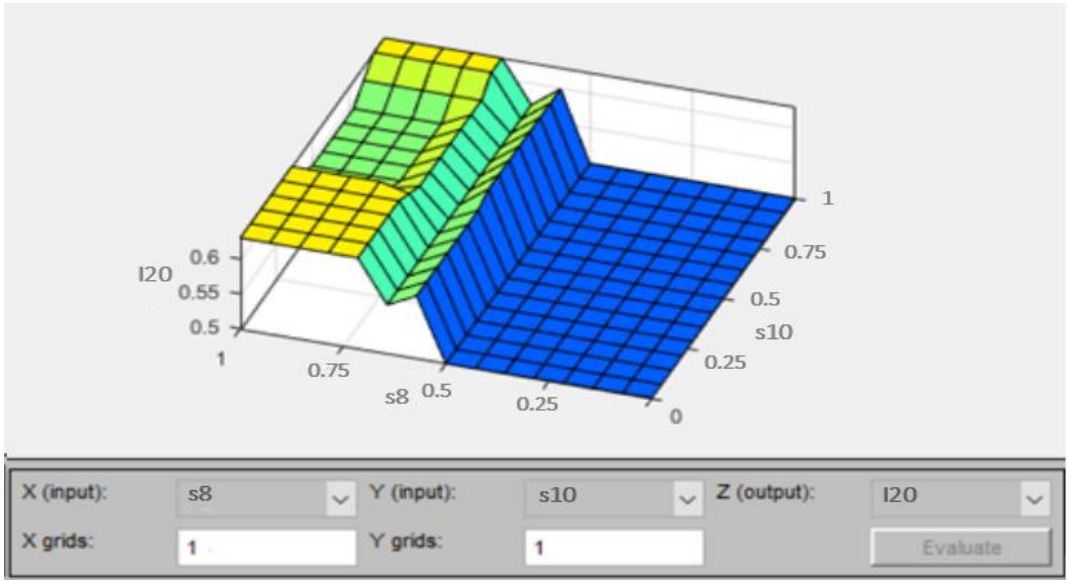

Рис. 4.21. Візуалізація поверхні нечіткого виводу моделі для вхідних змінних *s*8 (кількість розлучень) та *s*10 (середній розмір реальної призначеної місячної пенсії пенсіонерам за віком).

Джерело: авторська розробка.

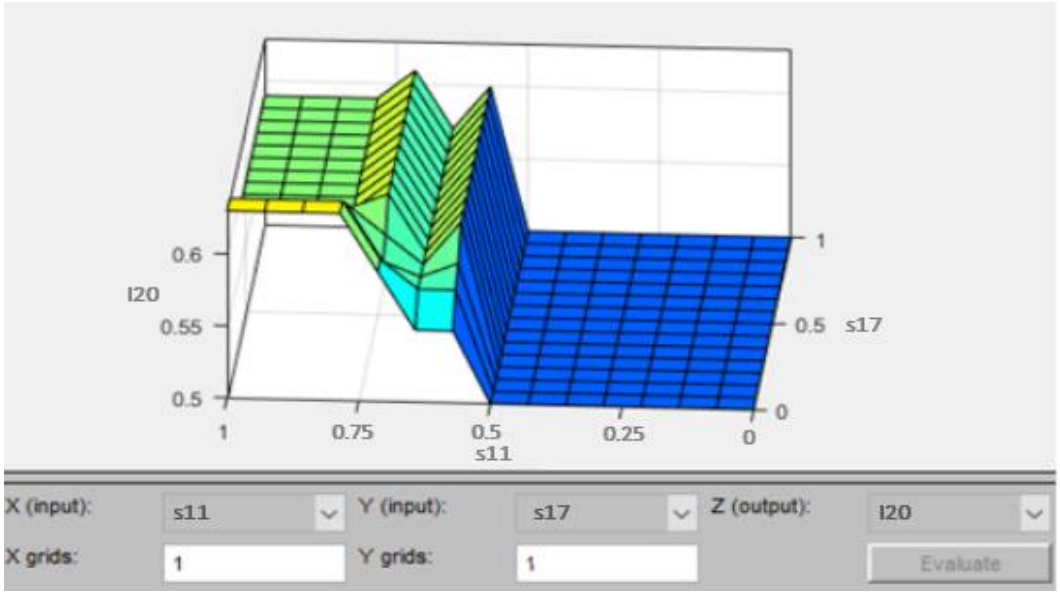

Рис. 4.22. Візуалізація поверхні нечіткого виводу моделі для вхідних змінних *s*11 (кількість пенсіонерів) та *s*17 (питома вага загальної площі, обладнаної гарячим водопостачанням).

Джерело: авторська розробка.

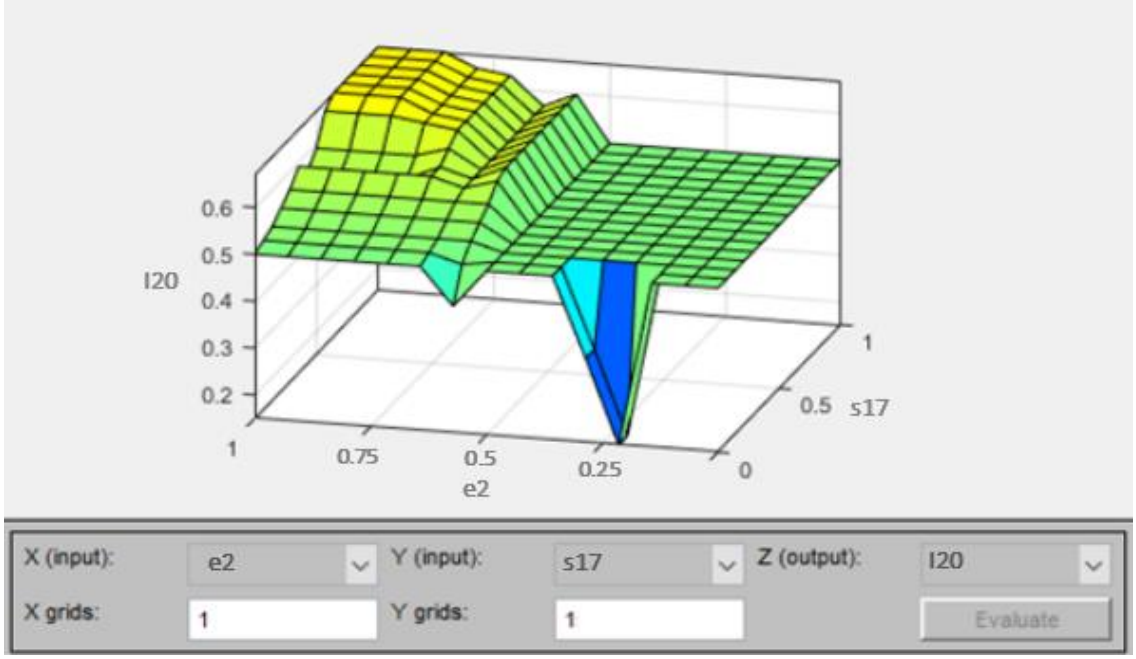

Рис. 4.23. Візуалізація поверхні нечіткого виводу моделі для вхідних змінних *e*2 (валовий регіональний продукт) та *s*17 (питома вага загальної площі, обладнаної гарячим водопостачанням).

Джерело: авторська розробка.

Аналогічно застосуємо алгоритм Мамдані до формування правил нечіткого логічного виводу для інших регіонів України. Це дозволить спрогнозувати вплив факторів-каталізаторів та факторів-уповільнювачів соціально-економічного розвитку на рівень диспропорцій розвитку регіону. У таблиці 4.14 наведено зведені результати моделювання рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку для кожного регіону за алгоритмом Мамдані.

Згрупуємо регіони за отриманим прогнозним рівнем диспропорцій в табл. 4.15.

Отже, показано, що механізм передбачення динаміки диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів методом нечіткої логіки є інтеграцію чинників, які, будучи взаємопов’язаними і взаємообумовленими, забезпечуватимуть розвиток регіону за відповідними напрямами в умовах нестабільності зовнішнього і внутрішнього середовища.

Таблиця 4.14

Результати нечіткого моделювання впливу факторів-каталізаторів та факторів-уповільнювачів соціально-економічного розвитку на рівень диспропорцій розвитку регіону

Регіон	Прогнозне значення вихідної змінної	Прогнозне значення лінгвістичної змінної
Вінницька	I_2=0,169	«Допустимий рівень диспропорцій»
Волинська	I_3=0,178	«Допустимий рівень диспропорцій»
Дніпропетровська	I_4=0,274	«Регульований рівень диспропорцій»
Донецька	I_5=0,261	«Катастрофічний рівень диспропорцій»
Житомирська	I_6=0,173	«Допустимий рівень диспропорцій»
Закарпатська	I_7=0,209	«Регульований рівень диспропорцій»
Запорізька	I_8=0,693	«Катастрофічний рівень диспропорцій»
Івано-Франківська	I_9=0,196	«Допустимий рівень диспропорцій»
Київська	I_{10}=0,295	«Регульований рівень диспропорцій»
Кіровоградська	I_{11}=0,147	«Допустимий рівень диспропорцій»
Луганська	I_{12}=0,248	«Катастрофічний рівень диспропорцій»
Львівська	I_{13}=0,271	«Регульований рівень диспропорцій»
Миколаївська	I_{14}=0,262	«Катастрофічний рівень диспропорцій»
Одеська	I_{15}=0,319	«Катастрофічний рівень диспропорцій»
Полтавська	I_{16}=0,287	«Катастрофічний рівень диспропорцій»
Рівненська	I_{17}=0,174	«Допустимий рівень диспропорцій»
Сумська	I_{18}=0,150	«Допустимий рівень диспропорцій»
Тернопільська	I_{19}=0,187	«Допустимий рівень диспропорцій»
Харківська	I_{20}=0,261	«Регульований рівень диспропорцій»
Херсонська	I_{21}=0,258	«Катастрофічний рівень диспропорцій»
Хмельницька	I_{22}=0,236	«Допустимий рівень диспропорцій»
Черкаська	I_{23}=0,178	«Допустимий рівень диспропорцій»
Чернівецька	I_{24}=0,314	«Катастрофічний рівень диспропорцій»
Чернігівська	I_{25}=0,192	«Регульований рівень диспропорцій»
м. Київ	I_{26}=0,750	«Катастрофічний рівень диспропорцій»

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 4.15

Групування регіонів України за результатами нечіткого моделювання впливу факторів-каталізаторів та факторів уповільнювачів розвитку на рівень диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів

Рівень диспропорцій	Регіон
Регульований	Дніпропетровська, Закарпатська, Київська, Львівська, Харківська, Чернігівська
Допустимий	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська
Катастрофічний	Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Херсонська, Чернівецька,м. Київ

Джерело: авторська розробка.

На основі алгоритму нечіткого виводу Мамдані було розроблено механізм прогнозування рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, що дасть можливість попередити можливі відхилення від траєкторії розвитку та розробити ефективні запобіжні заходи [127, с. 345].

Маючи наочні розрахунки щодо прогнозування рівня диспропорцій у конкретних регіонах, у наступному підрозділі сформулюємо загальні критерії побудови системи стратегічного регулювання диспропорцій.

4.3. Науково-практичний підхід до побудови системи стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів

Засади побудови системи стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів мають бути сформовані за результатами ретельного і всебічного аналізу сутності, причин, проявів і наслідків диспропорцій та визначення їх здатності бути регульованими. Встановивши, що як і будь-яка інша властивість соціально-економічного розвитку регіонів, диспропорційність може бути регульованою задля її зменшення чи використання, варто виокремити сутнісні характеристики системи регулювання диспропорцій розвитку регіонів, визначити її складники та їх взаємозв’язок. При цьому, розробка механізму прогнозування рівня та динаміки диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів є основою для формування критеріїв та рамок системи стратегічного регулювання диспропорцій. Цим і обумовлена необхідність розробки нових підходів до оцінки, моделювання динаміки диспропорцій та їх систематизації з метою подальшого регулювання.

Формуючи системи регулювання диспропорцій, насамперед доцільно оцінити ефективність інструментів державного регулювання вирішення проблем регіонального розвитку, зокрема і диспропорційності. На думку дослідників, «механізми та інструменти, які сьогодні використовуються

державою для вирішення регіональних проблем, недостатньо ефективні, що призводить до поглиблення структурних деформацій та диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів» [195, с. 64–136]. Крім того, «у площині визначення тенденцій та стратегій структурних перетворень соціально-економічного комплексу регіонів і досі залишається невирішеною низка проблем, зокрема і регулювання диспропорцій розвитку регіонів; забезпечення на рівні регіональної економіки сприятливих умов для розвитку людського капіталу, людських ресурсів, зростання добробуту населення; вирівнювання диспропорцій інвестиційних процесів на рівні регіональної економіки» [50, с. 88–104]. Погоджуючись із науковцями, додамо, що розробка новітніх засад системи регулювання диспропорцій має будуватися на зміненій ролі держави та самих регіонів у регулюванні. Модифікована роль держави пов’язана з послабленням її регулюючої функції та формуванням нею лише інституційних рамок для застосування індикативних інструментів регулювання. А зміна ролі регіонів зумовлена поточними процесами децентралізації, за яких значну частина прав, повноважень і ресурсів передано на рівень громад, відповідно, низка економічних інструментів може бути з більшою успішністю застосовувана лише на рівні громад. Відповідно, значення і функції регіонів як соціально-економічних структур поступово реалізуються у напрямку забезпечення балансу інтересів, дотримання умов економічної діяльності, забезпечення міжрегіональної паритетності при використанні традиційних інструментів регулювання розвитку регіонів – бюджетних, інвестиційних та стратегічного планування. Однак, роль регіонів як суб’єктів соціально-економічного розвитку залишається значною.

За дотримання таких умов і тенденцій, у цьому напрямку формується система стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Нові підходи до оцінки, систематизації, моделювання динаміки та способи регулювання диспропорцій базуються на розробленому в розділі 2

синергетично-діяльнісному підході. Він уособлює поєднання кількісної оцінки диспропорцій, їх інтерпретації та отримання якісно кращого результату від цього для подальшого регулювання диспропорцій і отримання синергетичного ефекту від застосування заходів з регулювання диспропорцій для прогнозування динаміки диспропорцій та стабілізації розвитку соціально-економічної сфери регіонів. Такі ідеї покладаються у формування системи, вибір моделей та сценаріїв стратегічного регулювання диспропорцій.

На нашу думку, основоположними засадами у межах синергетично-діяльнісного підходу, що його можемо застосувати до побудови системи стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, є такі.

1. Використання відмінності у темпах розвитку регіонів у динаміці, тобто на основі статистичного оцінювання погіршення показників – у яких регіонах швидше змінюються показники – у слаборозвинених чи сильнорозвинених та в яких напрямках.

Згладжуванню регіональних диспропорцій сприяють більш високі темпи зростання показників регіонів із низьким початковим рівнем економічного розвитку, тобто проблемних регіонів. Це веде до абсолютного скорочення диспропорцій між слаборозвиненими і більш розвиненими регіонами. Для вирішення проблеми регіональних диспропорцій та забезпечення розвитку регіонів державою використовуються різні інструменти, зокрема, розподіл повноважень між гілками влади. Значення адекватного розподілу повноважень зростає нині в Україні при проведенні децентралізації. На нашу думку, «органи державної влади на регіональному рівні повинні здійснювати: оцінку місцевих територіальних умов, визначення регіонів, що потребують державної підтримки, розробку та фінансування регіональних та міжрегіональних програм для окремих територій, оновлення ДСРР. Такі дії повинні ґрунтуватися на принципах надання спеціального статусу цим територіям для отримання додаткової підтримки від держави»

[381]. Фінансування може здійснюватися за допомогою коштів Державного фонду регіонального розвитку та міжнародних фінансових організацій.

2. Вимірювання, наскільки позитивні та негативні риси диспропорційності впливають на стратегію регулювання диспропорцій та застосування методів регулювання диспропорцій – від директивного до індикативного.

Як вказувалось вище (у підрозділі 1.2), в основі диспропорційності лежить суттєва нерівномірність природно-ресурсного, людського та виробничого потенціалу, а також недоліки просторового розвитку і розміщення продуктивних сил. Нерівномірність має як позитивні, так і негативні риси. Позитивним є те, що диференціація соціально-економічної структури регіонів забезпечує міцність і подальший розвиток складної економічної системи країни, сприяє вільному переливу ресурсів. Різні ступені та рівні розвитку регіонів часто є тими важелями, які координують економіку регіонів і тримають її як єдину високоорганізовану систему, забезпечуючи вільний перелив ресурсів. Негативними аспектами диспропорційності є такі: поступове знелюднення територій, зменшення кількості населення працездатного віку, нераціональне використання чи недовикористання природного потенціалу, скорочення обсягів виробничої діяльності, невикористання створеного потенціалу.

3. Оцінювання можливостей використання різних методів, форм і засобів регіональної політики, спрямованих на регулювання диспропорцій.

Основами регіонального розвитку на сучасному етапі виступають: зміщення акцентів на індикативне середньострокове планування, децентралізація повноважень, фіскальна децентралізація, пошук внутрішніх джерел інвестування регіонального розвитку. Такі механізми мають бути задіяні в комплексі, оскільки лише їх поєднання здатне дати синергетичний ефект для регіонального розвитку. Комплексне поєднання цих механізмів забезпечить побудову єдиного механізму регулювання регіонального розвитку та його диспропорційності. Інструментами регулювання

диспропорцій розвитку регіонів стають кластери, угоди щодо регіонального розвитку, регіональні цільові програми, ДСРР та регіональні стратегії, програми подолання депресивності окремих територій, інвестиційні проекти регіонального розвитку. Крім того, виокремлення полюсів росту та підтримка концентрації ресурсів в регіоні може стати рушійною силою підвищення інноваційної активності цього регіону та інших регіонів.

На основі проведеного кількісного аналізу диспропорційності у розділі 3 було показано, що оцінити ефективність її регулювання можна за допомогою побудови системи заходів. Вони передбачають регулювання диспропорційності двома способами, на основі яких і конструюється весь широкий комплекс інструментів для регулювання диспропорцій: (1) подолання (або зменшення) і (2) – ефективне використання диспропорцій. Якщо оцінювання рівня диспропорційності виявить, що диспропорції є загрозливими, то для них доцільно застосовувати інструменти подолання або зменшення. Якщо ж оцінювання виявить, що диспропорції сприяють ефективному переміщенню ресурсів, то для них доцільно застосовувати інструменти використання з метою отримання ефекту від самої диспропорційності. Оцінювати диспропорції потрібно у динаміці та у статиці не тільки з метою побудови ефективних способів регулювання, але і з практичними цілями: для використання диспропорційності у короткостроковому періоді, за допомогою включення способів їх регулювання у програми розвитку регіонів.

Важливість врахування диспропорційності у розробці регіональної політики, система запропонованих дослідниками заходів із регулювання диспропорційності, проведені розрахунки щодо рівнів диспропорційності дозволяють говорити про різну ступінь участі органів влади і самоврядування в системі впливу на диспропорції. З одного боку, це свідчить по різну спроможність впливати на диспропорційність, а з іншого – відображає і підтверджує тезу про поєднання об’єктивності і регульованості диспропорцій.

Для побудови системи регулювання диспропорцій доцільно використати сформовані теорією види державного регулювання – директивне, індирективне, регулятивне, індикативне. Стратегії регулювання диспропорцій ґрунтуються на цих видах державного регулювання економіки і можуть варіюватися від найслабшого регулювання – індикативного, через регулятивне і індирективне до найсильнішого – директивного. Ефективність регулювання диспропорцій залежить не стільки від виду регулювання, скільки від правильності його застосування до регулювання тих чи інших показників. Вибір стратегії регулювання диспропорційності ґрунтується на кількісних методах прогнозування і передбачає розробку сценаріїв моделювання регулювання диспропорційності. Стратегії регулювання диспропорцій належать до стратегій, що значно залежать від внутрішніх та зовнішніх умов; це робить їх варіативними і ще раз підкреслює необхідність моделювання регулювання диспропорційності.

Сформулюємо наступні стратегії регулювання диспропорцій: наздоганяюча, нейтральна, випереджаюча. Слід ще раз зазначити, що питання ефективного використання диспропорцій не було задекларовані у стратегічних документах регіонального розвитку і в цілому така стратегія не знайшла реалізації ні в теоретичних, ні в практичних дослідженнях в Україні. Тому стратегію, яка реалізується з цією метою, можна визначити як нейтральну.

Зазначимо, що нерівномірність окремих показників соціально-економічного розвитку пов’язана зі встановленими соціальними стандартами та визначеними державними гарантіями. До таких диспропорцій важко застосувати регулюючий вплив, тому доцільно впливати на економічні засади цих явищ. З іншого боку, диспропорції багатьох показників економічного розвитку залишаються значними навіть незважаючи на короткострокове згладжування. Отже, визначимо, що до більшості показників диспропорцій застосовується нейтральна або наздоганяюча стратегії регулювання диспропорцій.

Втім, з метою досягнення цілей ефективного управління доцільно використовувати випереджаючу стратегію для переважної кількості показників, надати можливість ефективно управляти відмінностями на основі регулювання диспропорцій. Припустимо, що існують граничні показники диспропорцій за тими показниками соціально-економічного розвитку, з використання яких можна отримати позитивний довгостроковий ефект. Метою випереджаючої стратегії є розробка і реалізація раду превентивних заходів щодо недопущення досягнення і перевищення граничного рівня диспропорцій і одночасного використання складених диспропорцій.

Вкажемо, що до негативних показників диспропорцій обсягу будівельних робіт та обсягу експортно-імпортних операцій доцільно застосувати інструменти для їх «зменшення». За рахунок можливості впливу на житлове будівництво і регулювання обсягів та специфікації експорту та імпорту до диспропорцій за цими показниками доцільно використати випереджаючі превентивні заходи відносно розростання диспропорцій. До умовно позитивних показників можна сформулювати завдання «перерозподіл ресурсів». Завданнями випереджаючої стратегії будуть забезпечення перерозподілу ресурсів, переміщення ресурсів всередині країни та ефективне використання наявного потенціалу.

Отже, «до регулювання показників диспропорцій соціально-економічного розвитку можна застосувати випереджаючу стратегію регулювання диспропорцій. Причому залежно від того, є диспропорція умовно позитивною чи негативною, буде відрізнятися і детермінований план по управлінню нею. Досягнення випереджаючого ефекту буде забезпечено за рахунок недопущення розростання диспропорційності у довгостроковому періоді» [382].

Одночасно, враховуючи розробки інших дослідників, зазначимо, що «стратегія наздоганяючого розвитку є непридатною для регіональних політик: якщо навіть регіони з низькими темпами розвитку і гіршим соціально-економічним становищем зможуть наздогнати регіони із вищим

рівнем розвитку, то для цього необхідно на порядок більший обсяг ресурсів, що ще раз говорить про потребу в активізації інструментів регулювання інвестиційної діяльності та збільшенні обсягу ресурсів» [14, с. 119]. Наведені тези свідчать про необхідність акцентування уваги на розробці стратегій із випереджаючим характером для регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

На основі запропонованої загальної класифікації стратегій регулювання диспропорцій – нейтральна, випереджаюча, наздоганяюча стратегії – сформуємо стратегії регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України залежно від способів та видів регулювання. Пропонуємо таку класифікацію видів та способів регулювання диспропорційності, на основі яких можна побудувати стратегії регулювання диспропорцій розвитку регіонів (таблиця 4.16).

Окремо вкажемо, що стратегія регулювання диспропорційності носить винятково унітарний характер – неможливо побудувати модель регулювання диспропорційності в окремих сферах розвитку регіонів [377], [378]).

Використання стратегій регулювання диспропорцій розвитку регіонів може складати основу для пропорційного розвитку регіонів.

При цьому вважаємо, що такий інструмент, як міжрегіональне співробітництво [139], є особливим елементом системи регулювання диспропорцій. Міжрегіональне співробітництво – це система економічних відносин та інтересів на регіональному рівні, що формується і розвивається у процесі функціонування регіональних господарських систем, зумовлена наявними природно-ресурсними умовами, галузевою спеціалізацією регіонів, усталеною системою конкурентних переваг [286].

Міжрегіональне співробітництво є інструментом реалізації інтересів регіонів, вирішення їхніх проблем на основі більш ефективного використання внутрішніх ресурсів територій, що об’єктивно призведе до зменшенні потреб у коштах державного бюджету та усуне конкуренцію за такі кошти (бюджетні дотації, субвенції, податкові преференції).

Таблиця 4.16

Стратегії регулювання диспропорцій розвитку регіонів залежно від видів регулювання

Вид та способи регулювання диспропорцій	Показник / Сфера застосування	Мета і завдання регулювання	Спосіб вимірювання ефективності регулювання	Види стратегії	Механізм реалізації	Очікувані результати
Директивне	Обсяг наданої соціальної допомоги Обсяг нарахованих субсидій	Соціальна рівність – дотримання однакових життєвих стандартів та рівня соціального забезпечення	Відповідність результатів поставленим завданням	Стратегія скорочення диспропорцій	Нормативно-правове забезпечення (закони та підзаконні акти)	Значне скорочення диспропорцій у сфері соціального забезпечення і недопущення їх подальшого розростання
Індирективне	Обсяг житлового будівництва Обсяги залучення прямих іноземних інвестицій Обсяг капіталовкладень	Економічна відповідність – забезпечення достатності ресурсів для подальших трансформацій	Наближення результатів до поставлених завдань	Стратегія утримання диспропорцій на визначеному рівні	Нормативно-правове забезпечення (закони та підзаконні акти), стратегії розвитку регіонів	Попередження загроз від існуючих диспропорцій та забезпечення рівномірності показників розвитку

Закінчення таблиці 4.16

Вид та способи регулювання диспропорцій	Показник / Сфера застосування	Мета і завдання регулювання	Спосіб вимірювання ефективності регулювання	Види стратегії	Механізм реалізації	Очікувані результати
Регулятивне	Середньомісячна заробітна плата Кількість безробітних Рівень зайнятості Обсяги експорту товарів Обсяги імпорту товарів Обсяги наданих послуг	Соціально-економічна керованість – досягнення однозначної відповідності між застосовуваними заходами і поставленими цілями	Досягнення керованості результатів	Стратегія згладжування диспропорцій	Державна стратегія регіонального розвитку, стратегії соціально-економічного розвитку регіонів	Усунення різких пікових значень диспропорцій, забезпечення коливань диспропорцій незагрозливого характеру з метою підвищення ефективності від їх використання
Індикативне	Обсяг реалізованої промислової продукції Обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції Валовий регіональний продукт	Економічна ефективність – перехід від керованості причинами диспропорцій до упередження їх розростання	Покращення результатів	Стратегія оптимального використання диспропорцій	Стратегії соціально-економічного розвитку регіонів, інструменти стимулювання регіонального розвитку	Використання диспропорцій незагрозливого характеру для підвищення загальної економічної ефективності та утримання диспропорцій у наперед визначених рамках

Джерело: авторська розробка.

Міжрегіональне співробітництво є одним із механізмів активізації інноваційних процесів та залучення інвестицій для реалізації високоефективних інноваційних проектів, здатним створити нові центри економічного розвитку, навколо яких формуватимуться ареали економічного зростання, завдяки можливостям консолідації ресурсів зацікавлених регіонів навколо реалізації проектів спільного інтересу [139], [81, с. 4–21].

Власне, через зазначені властивості міжрегіональне співробітництво є особливим інструментом системи регулювання диспропорцій.

Реалізація того чи іншого виду стратегій базується на способах фінансування цих стратегій. Визначати способи фінансування стратегій доцільно після досягнення збалансованості джерел фінансових ресурсів та їх раціонального використання. У свою чергу, досягнення збалансованості матеріальних та фінансово-вартісних джерел розвитку економіки регіону здійснюється шляхом розробки і використання фінансового балансу регіону (детальніше – у підрозділі 5.3).

Окремо відмітимо, що питання досягнення територіальної рівномірності у показниках соціально-економічного розвитку може вирішуватися шляхом надання поточної фінансової допомоги проблемним регіонам. Однак, в деяких випадках цього недостатньо. Крім того, практично неможливо виробити формалізовані підходи до визначення ситуації, коли не можна обмежитися тільки поточною фінансовою допомогою, а необхідно також проводити структурні зміни соціально-економічної сфери регіонів.

Із формуванням інструментів регіональної політики, які регулюють диспропорційність, пов’язане питання, якою має бути регіональна політика держави – адаптивною чи креативною [377], [378]. Адаптивна модель передбачає прискорення процесу без зміни його напряму; у контексті регулювання диспропорцій це означає стимулювання економічного зростання слаборозвинених регіонів. Вкажемо, що стимулювання економічного зростання є ефективним тоді, коли воно відповідає вже визначеним напрямам розвитку, для яких є відповідні природно-ресурсні

умови. Наприклад, розміщення нових виробництв певного профілю сприяє розвитку інших сфер діяльності при сприянні з боку органів влади і самоврядування. І навпаки, відсутність економічного ефекту, що проявляється у поширенні ареалів зростання чи створенні нових умов для зайнятості, навіть при значній підтримці з боку держави може виявитися безрезультатним. Креативна модель передбачає різку зміну специфікації виробництва та галузевої орієнтації підприємств, що може бути невигідним і надмірно ресурсозатратним на певному етапі розвитку країни та не відповідати стратегічним цілям регіону.

Наголос на застосуванні адаптивної моделі регулювання диспропорцій транслюється у тезу, що, оскільки регіональна економіка має високу здатність до саморегулювання, то ефективними заходами адаптивної політики можуть стати: створення пільгових умов при перенесенні виробництва, стимулювання конкуренції, створення інформаційних центрів щодо об’єктів інвестування та підготовки проектної документації, проведення аудиту проектів, розробка паспортів інвестування. Такі заходи підвищують мобільність ресурсів, що є важливою умовою урівноваження регіональних диспропорцій. Під час децентралізації, що нині проходить в Україні, регулювання диспропорцій в межах різних регіонів має різнитися, що обумовлює відмінність стратегій для кожного регіону. Уряд надає більше прав громадам під час децентралізації, що у слаборозвинених регіонах може спричинити погіршення показників розвитку. У високорозвинених регіонах більше влади для громад може навпаки сприяти створенню окремих центрів розвитку (крім адміністративного центру регіону), і це перешкоджатиме вимиванню ресурсів.

Тому, за адаптивною моделлю, цілями державного регулювання регіонального розвитку є: більш досконале розміщення підприємств, вплив на економіку проблемних регіонів, що удосконалює структуру господарства регіону через зростання обсягів виробництва. Засоби регулювання діляться на одночасні, які пом’якшують негативні наслідки дії ринкових сил, і

упереджувальні, які дозволяють покращити ситуацію у довгостроковій перспективі. Необхідним є проведення вибіркового регулювання різних галузей господарства в залежності від економічної кон'юнктури. Також, на думку Е. Гувера, «заходи на рівні регіонів є важливими і ефективними саме при проведенні короткострокового, антициклічного регулювання» [344], що доцільно враховувати в Україні при формуванні заходів з упередження розростання диспропорцій.

Активне перетворення нині недоцільно застосовувати в Україні і тому, що воно потребує значних витрат Державного та місцевих бюджетів. А стимулювання економічного розвитку найбільш проблемних регіонів у рамках адаптивної моделі є ефективним, зокрема, згідно з концепцією формування полюсів росту: чим більше розвинута структура полюсів, тим вище ефективність стимулювання економічного розвитку найбільш відсталих в економічному відношенні регіонів.

Вказані вище тези є аргументами на користь того, що до регулювання диспропорцій варто застосовувати адаптивну модель. Саме адаптивна модель регіонального розвитку є найбільш прийнятною для сучасного періоду формування та реалізації регіональної політики. Адже при креативному підході може відбутися недовикористання потенціалу розвитку країни через недовикористання потенціалу розвитку окремих регіонів (максимальне використання потенціалу розвитку окремих регіонів, про що було сказано у підрозділі 3.1, є однією з основних цілей регіональної політики).

Однак, незважаючи на доцільність слідування в цілому адаптивній моделі регіональної політики, частина заходів державного регулювання повинна бути спрямована на стимулювання креативного зростання окремих сфер розвитку регіонів.

Таким чином, сформовано загальні підходи до побудови системи стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України. На їх основі, а також враховуючи проведені у 4.1 розрахунки динаміки показників диспропорцій соціально-економічного

розвитку регіонів України і подану у 4.2 їх інтерпретацію, побудуємо модель, сценарії та механізм стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України.

Висновки за розділом 4.

У четвертому розділі здійснено аналіз впливу динамічних факторів на формування диспропорційності, і для їх опису введено поняття соціально-економічного каталізатора та уповільнювача диспропорцій розвитку регіонів. Проведено кластерний, факторний та кореляційний аналізи показників для виявлення впливу найсуттєвіших із них на динаміку диспропорцій розвитку регіонів. Здійснено інтерпретацію показників диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України за допомогою правил нечіткого логічного виводу, що дозволило виявити регіони із катастрофічним, регульованим та допустимим рівнями диспропорцій. Сформовано інституційні рамки та умови для розроблення моделей стратегічного регулювання диспропорцій. Основними висновками цього розділу є такі.

1. Проведено кластерний аналіз, на основі якого виокремлено чотири кластери регіонів за рівнями розвитку (високий, середній, низький, проблемний). Здійснено факторний та кореляційній аналізи, на основі яких обрано п’ятнадцять показників, що найбільше впливають на диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів. Десять з них відповідають за соціальний розвиток та відображають всі основні аспекти соціального становища регіонів, п’ять інших – за економічний розвиток. Факторний аналіз показав, що серед економічних факторів на інтегральний індекс мають вплив переважно фактори макроекономічного розвитку та зовнішньоекономічної діяльності (останнє можна пояснити недосконалістю внутрішнього ринку в Україні).

2. Здійснено аналіз соціально-економічної диспропорційності та регіональних диспропорцій, що дозволило виявити ключові фактори, які обумовлюють наявність диспропорцій соціально-економічного розвитку

регіонів. Для опису таких факторів були введені поняття соціально-економічного каталізатора та уповільнювача диспропорцій розвитку регіонів. Соціально-економічними каталізаторами диспропорцій розвитку регіонів вважаємо соціально-економічні показники, які здійснюють найбільший позитивний вплив на рівень диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів. Соціально-економічними уповільнювачами диспропорцій розвитку вважаємо соціально-економічні показники, які здійснюють найбільший негативний вплив на рівень диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів. Виявлено, що найбільший вплив серед множини каталізаторів та уповільнювачів на формування диспропорцій регіонального розвитку здійснюють кількість докторантів на 100000 осіб населення, імпорт товарів та послуг на 1000 осіб населення, прямі інвестиції на 1000 осіб населення. Показано, що врахування вибіркового характеру дії соціально-економічних каталізаторів дозволяє уникнути додаткового стимулювання несуттєвих факторів та знизити рівень витрат на забезпечення прогнозованого рівня розвитку регіону. Завдяки цій властивості процес соціально-економічного розвитку стає ефективнішим при зменшенні витрат.

3. Доведено, що за необхідності проведення структурної перебудови регіональних економік зростає актуальність дослідження внутрішніх регіональних диспропорцій. Тому інтерес складає співвідношення різних показників, що характеризують структуру економіки певного регіону, та їх динаміка. Множинність і різнопорядковість характеристик диспропорційності говорять про необхідність використання методів нечіткої логіки для аналізу та оцінювання диспропорцій. У подальшому це дозволяє сформувати стратегічні орієнтири регулювання диспропорцій для кожного регіону.

4. Показано, що механізм прогнозування диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів методом нечіткої логіки повинен бути інтеграцією взаємообумовлених чинників, які забезпечуватимуть розвиток регіону за відповідними напрямами діяльності. На основі алгоритму

нечіткого виводу Мамдані розроблено механізм передбачення рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів. Надалі отримані результати використовуються для визначення як поточного, так і прогнозного рівня диспропорцій, що дасть можливість попередити можливі відхилення від траєкторії розвитку та розробити ефективні запобіжні заходи.

5. Встановлено, що до регулювання диспропорцій можна застосовувати адаптаційну та креативну модель. Ідея адаптації полягає у прискоренні процесів без зміни їх напряму, надання ефективності стимулюванню економічного зростання, яке б відповідало загальним тенденціям розвитку. Таке явище може спостерігатися, коли у слаборозвинених регіонах є передумови для розвитку промисловості, які підкріплюються цілеспрямованою політикою держави. Креативна модель регіонального розвитку означає радикальну переорієнтацію напрямів розвитку економіки окремих територіальних одиниць. Застосування креативної моделі потребує більших регулятивних та фінансових витрат, тому на цьому етапі використання адаптивної моделі є більш вигідним.

6. Визначено, що система регулювання диспропорційності має будуватися на засадах: використання відмінностей у темпах розвитку регіонів у динаміці, тобто на основі статистичного оцінювання швидкості зниження показників у слаборозвинених та сильнорозвинених регіонах, і означенні напрямків таких змін; вимірювання впливу позитивних і негативних рис диспропорційності на стратегію регулювання диспропорційності та застосування методів регулювання диспропорційності (директивного, індирективного, регулятивного та індикативного); з’ясування способів використання різних методів, форм і засобів регіональної політики, спрямованих на регулювання диспропорцій. Залежно від способів і видів регулювання та способів вимірювання ефективності регулювання запропоновано види стратегій регулювання диспропорцій, що застосовуються до різних показників: стратегії скорочення диспропорцій,

утримання диспропорцій на визначеному рівні, згладжування диспропорцій, оптимального використання диспропорцій розвитку регіонів.

Основні результати дослідження за розділом опубліковані у працях [285, 286, 291, 292, 371, 382, 396].

РОЗДІЛ 5. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСПРОПОРЦІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

5.1. Розроблення сценаріїв стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів на основі когнітивно-імітаційного моделювання

Досягнення стану динамічної рівноваги всіх сфер регіону є метою його соціально-економічного розвитку, водночас, це є і проблема, для якої поки що в наукових дослідженнях не розроблено інструментів комплексного вирішення. При виборі варіанту розвитку регіону (з урахуванням цілі регулювання диспропорцій) необхідно формувати узгоджене рішення, що дозволяє знаходити компроміс між регіональними і загальнодержавними цілями, про що йтиметься у підрозділі 5.3.

Розробка інструментарію стратегічного регулювання диспропорцій та моделювання сценаріїв їх стратегічного регулювання складає наукову проблему, що потребує вирішення, і від успішності її вирішення залежить збалансованість розвитку соціально-економічної сфери регіону.

Дослідження диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів та вироблення інструментів їх регулювання є складним завданням через різнорідність, невпорядкованість характеристик диспропорцій та складне їх вимірювання традиційним математичним апаратом. Для моделювання та аналізу процесів у динамічних соціально-економічних системах регіону, як було показано у підрозділі 4.2, неможливим є використання традиційного математичного підходу для розробки та впровадження ефективних управлінських рішень з регулювання (використання, зменшення, подолання) диспропорцій. Зростає потреба у побудові та застосуванні економетричних моделей для аналізу, оцінювання, групування та використання диспропорцій і їх регулювання. Це підтверджують дослідження авторів [64]. Для цього

пропонується застосувати когнітивний підхід, що дозволяє уяснити логіку розвитку системи за впливу на неї множини взаємообумовлених чинників, що характерно для соціально-економічної системи регіону. А застосована імітаційна модель дозволяє прогнозувати динаміку диспропорцій з метою розуміння їх стійкості та масштабів необхідного втручання [123]. На основі розробленої когнітивно-імітаційної моделі доцільно запропонувати сценарії регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, що відкриє можливості для подальшого збалансування регіонального розвитку.

Проведена у розділі 3 діагностика диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів складає основу для побудови механізму реалізації сценаріїв стратегічного регулювання таких диспропорцій. При вирішенні цих завдань вагомими стають дослідження тих науковців, чиї роботи стосуються покращення методології діагнозу та моніторингу регіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку, зокрема таких.

Науковці з України та інших країн достатню увагу приділяють питанням обрахування рівнів диспропорцій та побудови моделей впливу на них. Зокрема, Т. С. Клебанова, Т. Н. Трунова, А. Ю. Смірнова пропонують алгоритм оцінювання та аналізу диспропорцій рівнів соціального й економічного розвитку регіонів, який дозволяє здійснити їх упорядкування, провести аналіз диспропорцій, згрупувати регіони за рівнями соціального й економічного розвитку [95]. У роботі Л. С. Гур’янової, Т. С. Клебанової, О. А. Сергієнко, Г. С. Гончаренко запропоновано модель виявлення джерел дисбалансів регіонального розвитку і на базі цього – підвищення якості управлінських рішень щодо впливу на диспропорції [42]. С. Г. Светуньков, І. С. Светуньков, М. О. Кизим та Т. С. Клебанова [212] надають прогноз показників розвитку регіонів, який визначає тенденції та характер динаміки регіонального розвитку, і такі результати дають можливість оцінити також регіональні диспропорції. Оцінювання диспропорцій для вироблення інструментів регіональної політики проводять І. З. Сторонянська [232], Л. А. Чаговець та О. В. Никифорова й інші автори [261], [262] , Т. С. Клебанова та Т. Н. Трунова [94]. У працях

О. П. Тищенка [240] та В. Є. Рєутова і Хомицької Д. А. [205] представлена методологія визначення диспропорцій, у роботі Д. В. Хапова – пропозиції щодо визначення інтегральної оцінки диспропорцій. Моделюванню розвитку регіонів присвячена робота С. М. Ромашко [210]. Сценарний аналіз до дослідження диспропорцій регіонів подано у праці Л. С. Гур'янової та Т. С. Клебанової [41]. Відмітимо, що у цих дослідженнях відсутній комплексний підхід до вирішення наукової проблеми регулювання диспропорцій, що має результуватися у формування сценаріїв регулювання диспропорцій.

Закордонні наукові праці присвячуються формуванню регіональної політики і політики, спрямованої на вирівнювання диспропорцій регіонального рівня в країнах Європи та ін. У роботі J. Martinez-Galarraga, J. R. Roses, D. A. Tirado [359] доведено, що стабільне економічне зростання супроводжується еволюцією диспропорцій регіонального доходу, що має складати основу досліджень диспропорційності. M. Sh. Karimi, H. Karamelikli і M. Heidarian [350] досліджують міжрегіональні диспропорції в Ірані, що може бути використано і в Україні як унітарній державі. Ph. McCann [361] досліджує, який – високий чи середній – рівень регіональних диспропорцій має Велика Британія; також досліджує різні показники диспропорцій з метою розуміння їх суті та різні засоби впливу на них. Робота L. de Dominic [333] присвячена оцінці впливу розподілу ВВП на регіональне зростання в Європі, де автор використовує модель економічного зростання Р. Солоу, доповнену просторовим виміром для розрахунку впливу регіональної нерівномірності на зростання, що є корисним для України на етапі відновлення зростання. R. Ezcurra і A. Rodriguez-Pose у статті [337] досліджують зв'язок між децентралізацією та різними показниками: змінами у ВВП на одну особу та територіальними нерівномірностями, що також актуально для України на сучасному етапі.

Як уже зазначалось у підрозділі 4.2, регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів обумовлене складністю соціально-економічних процесів у регіонах, тому аналіз і моделювання соціально-

економічних систем у регіонах необхідно проводити з урахуванням особливостей, визначених, зокрема, у роботі [1]:

- регіон є складною ієрархічною слабоструктурованою системою, для дослідження якої варто застосовувати методологію системного аналізу, враховуючи значну кількість складних взаємопов'язаних причинно-наслідкових зв’язків між факторами, результат дії яких не завжди очевидний при прийнятті рішень, а також необхідність дослідження стохастичних систем в умовах невизначеності і неоднозначності;

- прийнятний рівень розвитку регіону означає здатність забезпечувати нормальні умови відтворення ресурсів, належну якість життя та життєдіяльності;

- регіон, а власне соціально-економічна система регіональної економіки, є динамічною системою, звідси випливає необхідність аналізувати динаміку розвитку системи, проводити аналіз зростання та спадання з урахуванням і загального стану та розвитку регіону і його окремих сфер, і циклів розвитку (зокрема, стан кризи);

- регіон є саморегулівною системою, оскільки управління в ньому відбувається через внутрішні організаційні процеси саморегулювання системи і базується не лише на реалізації законодавчих актів, а і способів внутрішнього управління. При цьому слід враховувати можливі суперечності між цілями довгострокового планування і короткостроковими рішеннями;

- для нормального розвитку регіональної соціально-економічної системи необхідною є підтримка економічної рівноваги та уникнення загрозливих для стійкості дисбалансів.

Аналіз вказаних та інших досліджень дозволив сформувати авторську позицію щодо стратегічного регулювання диспропорцій та сформувати сценарії стратегічного регулювання диспропорцій.

Вбачається доцільним розробити більш ефективний інструментарій для розроблення сценаріїв регулювання диспропорцій, беручи до уваги мінливу природу диспропорцій, різну динаміку, багатовимірність початкових даних,

слабкі можливості для прогнозування трендів диспропорцій за різними показниками, а також відмінні рівні загроз різних диспропорцій для стабільного становища і збалансованого розвитку регіону. Для досягнення цієї мети, як зазначалось, пропонується використати імітаційну модель та когнітивний підхід, і на основі цього доцільно побудувати сценарії регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів (підрозділ 5.2).

Когнітивний аналіз, запропонований для використати у розробленні сценаріїв регулювання диспропорцій, складається з таких етапів [123]:

- визначення мети й завдань дослідження;
- дослідження ситуації відповідно до визначеної мети;
- встановлення основних факторів впливу на об’єкт дослідження;
- аналіз взаємозв’язків між факторами через розгляд причинно-наслідкових ланок (побудова когнітивної карти у вигляді орієнтованого графу);
- вивчення ступеня взаємозв’язку різних факторів з використанням математичних моделей, що враховують як кількісні, так і якісні залежності між факторами;
- перевірка адекватності когнітивної моделі певної ситуації або системи (верифікація);
- проведення сценарного моделювання – визначення за допомогою когнітивної моделі можливих варіантів розвитку ситуації (системи), побудова способів та механізмів впливу на ситуацію чи систему з метою досягнення наперед означених результатів, уникнення непрогнозованих наслідків, розроблення низки заходів впливу на ситуацію чи систему.

Відповідно до стандартних етапів когнітивного аналізу [123], а також імітаційного аналізу [122], [271], визначимо основні завдання когнітивно-імітаційного моделювання сценаріїв регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів у вигляді такого алгоритму (рис. 5.1).

Детально розгляньмо основні етапи та задачі запропонованого алгоритму когнітивно-імітаційного моделювання.

Перше завдання І етапу запропонованого алгоритму виконано у підрозділах 3.2, 3.3, 4.1 і роботах автора [284], [285]. Були визначені фактори внутрішнього середовища (система показників для співставлення диспропорцій регіонів за параметрами сфер розвитку) та фактори стану зовнішнього середовища, якими вважатимемо визначені фактори-каталізатори та фактори-уповільнювачі диспропорцій соціально-економічного розвитку регіону.

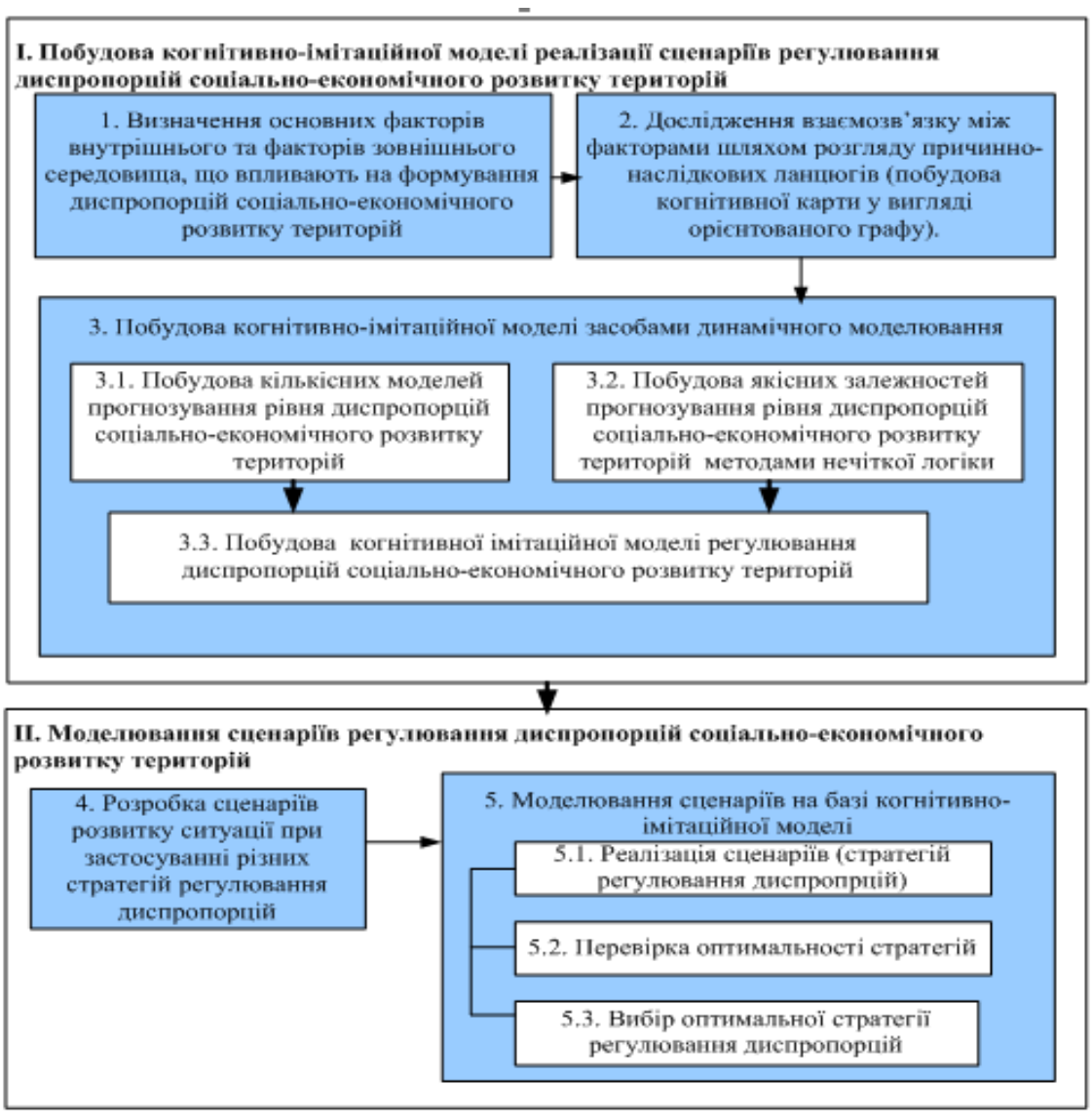

Рис. 5.1. Алгоритм когнітивно-імітаційного моделювання сценаріїв регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Джерело: авторська розробка.

Друге завдання І етапу алгоритму передбачає побудову структурної схеми причинно-наслідкових зв'язків елементів досліджуваної системи для прогнозування рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку регіону. Аналіз цих зв'язків проводять для розроблення регулюючих впливів на ситуацію. На цьому етапі визначаються зв'язки між факторами, характер та сила впливу між ними. Узагальнена схема імітаційної моделі реалізації сценаріїв щодо регулювання чи зменшення диспропорцій регіонального розвитку представлена у роботі автора [380] і наведена на рис. 5.2.

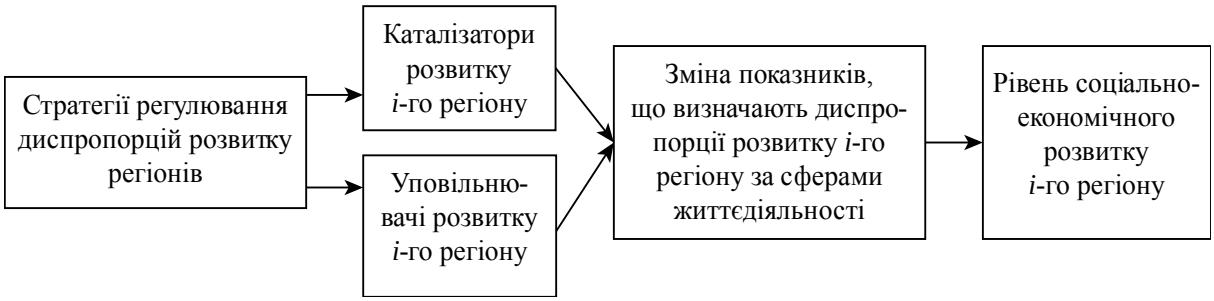

Рис. 5.2. Узагальнена схема імітаційної моделі реалізації сценаріїв державного регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

Джерело: авторська розробка.

Обчислені рівні змінюються під впливом соціально-економічних каталізаторів та уповільнювачів розвитку регіонів та, з іншого боку, впливають на рівень соціально-економічного розвитку держави. Тому постає завдання формування параметрів управлінського впливу на множину визначених соціально-економічних каталізаторів та уповільнювачів розвитку регіонів з боку держави та прогнозування наслідків цих впливів, по-перше – на рівень диспропорції конкретного регіону, по-друге – на рівень соціально-економічного розвитку держави. Вирішити означене завдання, як вказувалось вище, видається можливим тільки з використанням сценарного підходу на основі імітаційної моделі взаємозв'язку вказаних показників (рис. 5.2) та методів сценарного моделювання [296]. Цей алгоритм і представлено на рисунку 5.2.

Базою для дослідження регіональних диспропорцій стали інтегральні показники рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів,

обчислені за допомогою зваженого таксономічного методу, для об’єктів дослідження, якими було обрано адміністративно-територіальні одиниці України регіонального рівня [285] (підрозділ 4.1).

Виходячи із розробленої схеми імітаційної моделі, вбачаємо, що необхідним є формування регулюючих впливів на множину визначених соціально-економічних каталізаторів та уповільнювачів диспропорцій розвитку регіонів з боку органів влади та прогнозування наслідків цих впливів на рівень розвитку певного регіону.

В основу формування імітаційної моделі покладена когнітивна карта, побудована у вигляді орієнтованого графу, в якій будуть реалізуватись зв’язки між елементами досліджуваної системи для прогнозування рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку регіону, описані схемою (рис. 5.2). Опис причинно-наслідкових зв’язків екзогенних та ендогенних факторів когнітивно-імітаційної моделі регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів наведено у Додатку С.

З урахуванням наведених у додатку С причинно-наслідкових зв’язків екзогенних та ендогенних факторів було побудовано функціональний граф когнітивно-імітаційної моделі регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів (рис. 5.3).

До функціонального графу на рис. 5.3, окрім наведених у табл. 5.1 зв’язків, введені дискримінантні змінні D_{ij}, що відповідають дискримінантним функціям віднесення регіону до певного класу за рівнем диспропорцій конкретної сфери регіону.

Під час підбору варіантів розвитку (імітація) та прогнозування регулюючих впливів за значеннями цих індикаторів для оцінювання ефективності запропонованих рішень визначатимуться прогнозні зміни класу регіонів:

- з урівноваженими диспропорціями розвитку (допустимий рівень диспропорцій);

- з контрольованими (стримуваними) диспропорціями (регульований рівень диспропорцій);

- з неконтрольованими (нестримуваними) диспропорціями розвитку конкретної сфери (катастрофічний рівень диспропорцій).

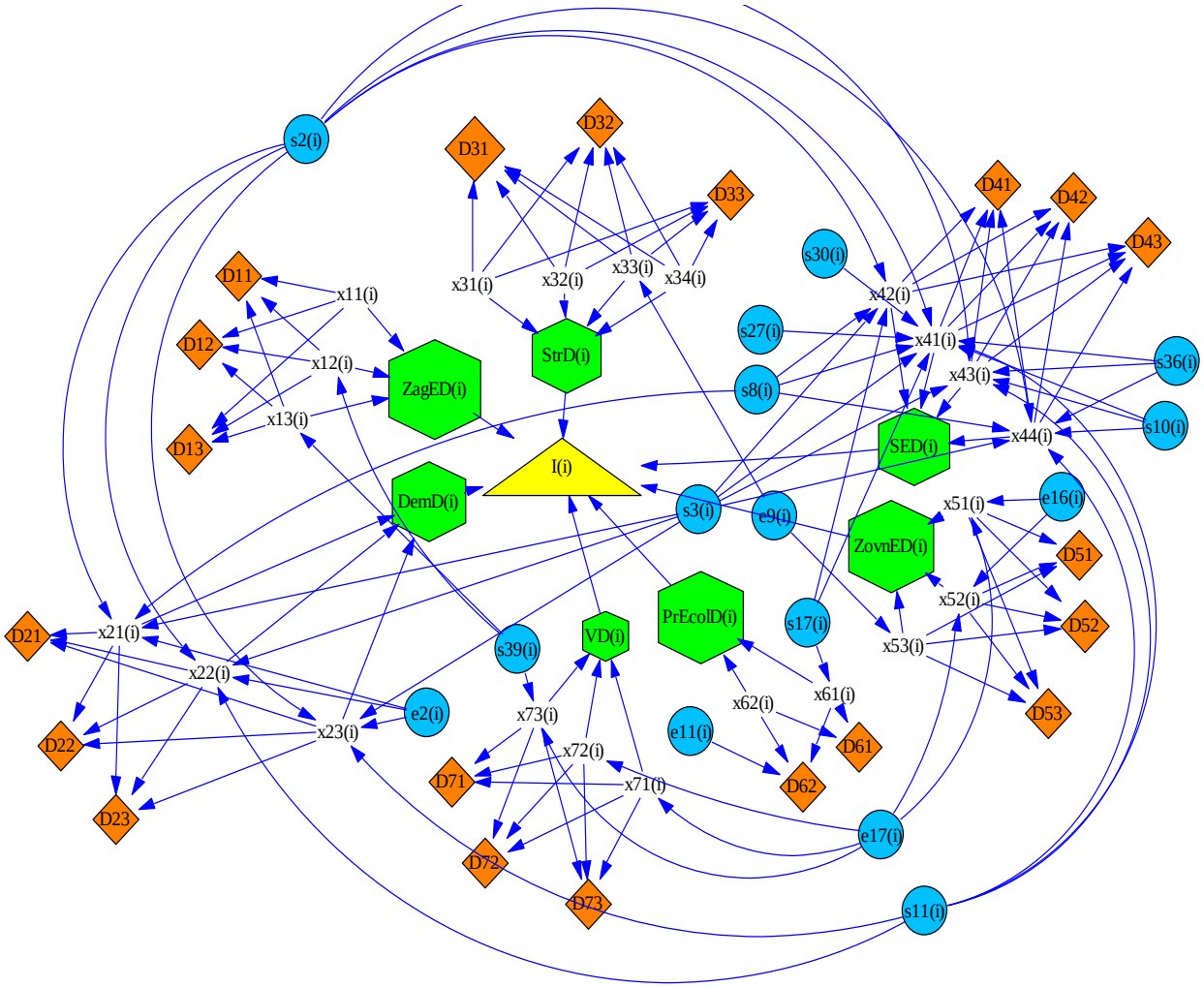

Рис. 5.3. Функціональний граф когнітивно-імітаційної моделі (когнітивна карта) регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Примітка: позначення на рисунку роз’яснені у додатку С.

Джерело: авторська розробка.

Реалізація 3-го завдання І етапу – побудова когнітивно-імітаційної моделі засобами динамічного моделювання – спирається на отримані раніше у дослідженні результати (розділ 3, підрозділи 4.1, 4.2).

В основу такої моделі покладаються кількісні моделі прогнозування рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів на основі даних з підрозділу 4.1 та роботи [284], а також моделі прогнозування рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку територій на основі алгоритму нечіткого виводу Мамдані (підрозділ 4.2).

На основі цього комплексу розроблених моделей та функціонального графу (див. рис. 5.3) будується динамічна модель регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів. До переваг імітаційних моделей системної динаміки автори відносять можливість відображати розгалужені причинно-наслідкові зв’язки між змінними і простоту побудови математичних залежностей та використання термінології, синонімічної до економічної [122], [151].

Для побудови моделі використано метод системної динаміки, запропонований Дж. Форрестером [256]. Підґрунтям для імітаційного моделювання є системна динаміка, яка містить такі процедури: структуризація об’єкта, побудова системної діаграми з урахуванням зв’язків між елементами, визначення змінних та темпів їх зростання, побудова гіпотез щодо залежностей між змінними, оцінювання параметрів.

Етапами побудови моделі Форрестера є такі:

I. Побудова базової структури моделі у вигляді орієнтованого графу.

II. Параметризація графу та побудова відповідної системи рівнянь.

III. Оцінювання адекватності моделі та проведення експериментів.

Базова структура моделі складається зі змінних та орієнтованих зв’язків між ними.

У моделі системної динаміки виокремлено такі типи змінних: рівні (накопичувачі); потоки, що переміщують зміст одного рівня до іншого; функції рішень, що регулюють темпи потоків між рівнями та канали інформації, що поєднують функції рішень з рівнями. Змінні типу рівнів характеризують процеси, для яких характерні кумулятивні стани, що виникають у системі. Кожен рівень описується змінною, що залежить від різниці вхідних та вихідних

потоків в одиницю часу. Темпи характеризують миттєві потоки між рівнями та відображають динаміку процесів, тоді як рівні відображають стан, якого досягає система у результаті виконання роботи. Функції рішень (рівняння темпів) зображуються як правила поведінки, що характеризують, яким чином інформація про значення рівнів впливає на прийняття рішень, пов'язаних зі значеннями темпів.

Базова структура моделі доповнюється системою рівнянь, що пов'язують характеристики рівнів цієї структури, а саме: рівняннями рівнів та рівняннями темпів [256]. При цьому часова вісь розбивається на інтервали часу $\Delta\tau_{ij}$ між $i-$м та $j-$м моментами часу. Нові значення рівнів розраховуються на кінець інтервалу $\Delta\tau_{ij+1}$. Рівняння мають вигляд (формула 5.1):

$$Q_{ij} = Q_{ik} + \Delta\tau_{kj}\left(\sum_{x'} q_{x_1,i}^{k,j} - \sum_{x''} q_{x_2,i}^{k,j}\right) \quad (5.1),$$

де $x_1 \in x', x_2 \in x'', x' \bigcup x'' = x$; $x-$множина рівнів, пов'язаних з $i-$м рівнем; $Q_i -$ значення $i-$го рівня в $j-$й момент часу; $\Delta\tau_{kj}$ – інтервал від моменту k до $j-$го моменту часу; $q_{x_1,i}^{k,j}$ – темпи потоків, які входять в $i-$й рівень в інтервалі між моментами k та j; $q_{x_1,i}^{k,j}$ – темпи потоків, які виходять з $i-$го рівня в інтервалі між моментами k та j.

Спрощено рівняння системних рівнів можна зобразити у вигляді диференціальних рівнянь (формула 5.2):

$$\frac{dy}{dt} = y^{+} - y^{-} \quad (5.2),$$

де y^{+} – додатній темп швидкості змінної y, що містить усі фактори, які викликають зростання змінної y; y^{-} – від'ємний темп швидкості змінної y, що містить усі фактори, які викликають зменшення змінної y.

Темпи виражаються через добуток функцій, що залежать тільки від додаткових змінних, які є комбінаціями основних змінних (формула 5.3):

$$y^{\pm} = g(y_1, y_2, \ldots, y_n) = f(F_1, F_2, \ldots, F_k) = f_1(F_1) f_2(F_2) \ldots f_k(F_k) \quad (5.3)$$

де $F_j = g_j(y_{i_1}, \ldots, y_{i_m})$ – додаткові змінні, причому $m = m(j) < n,\ \ k < n,\ n -$ число рівнів, тобто додаткових змінних менше, ніж основних.

Отже, у підрозділі 5.1. сформовано залежності між факторами обумовлення динаміки диспропорції та показниками диспропорцій на базі врахування причинно-наслідкових зв'язків екзогенних та ендогенних факторів обумовлення диспропорцій; розраховано функціональний граф когнітивно-імітаційної моделі для регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів; побудована модель системної динаміки – модель регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Надалі доцільно запропонувати різні сценарії з регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів – їх подолання, зменшення чи ефективного використання. А на основі побудованої практичної динамічної моделі стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України доцільно окреслити шляхи формування механізму стратегічного регулювання таких диспропорцій.

5.2. Механізм стратегічного регулювання диспропорцій в економічній та соціальній сферах розвитку регіонів України

Розробка механізму стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів має здійснюватися з метою забезпечення узгодженої дії його складових частин і врегулювання розмірів диспропорційності. Упорядкування напрацьованих теоретичних, методологічних та емпіричних досліджень щодо визначення та вимірювання диспропорцій і моделювання їх взаємодії та динаміки зумовлюють необхідність розробки такого механізму стратегічного регулювання диспропорцій розвитку

регіонів. Механізм передбачатиме розробку заходів з регулювання диспропорцій з метою надання їм стратегічного напряму і конкретного виміру, та їх періодичне удосконалення відповідно до вимог часу.

На основі проведеного дослідження, запропонованої концепції регулювання диспропорцій (підрозділ 2.3) та узагальнення теоретичних напрацювань, науково-методичних підходів і практичних розрахунків можемо запропонувати механізм стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України. Цей механізм ґрунтується на синергетично-діяльнісному підходу до стратегічного регулювання диспропорцій, містить складники методології стратегічного регулювання диспропорцій – принципи, методи, функції, алгоритм оцінювання та інтерпретації диспропорцій розвитку регіонів, моделювання динаміки диспропорцій та розробку сценаріїв стратегічного регулювання диспропорцій, на яких формуються заходи з регулювання диспропорцій. Системне задіяння вказаних складових частин запропонованого механізму залежить від розуміння його наповнення, значення складових частин, алгоритму дій всіх інституцій, що впливають на диспропорції.

Основу механізму стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів складає доведена необхідність здійснення регулювання. Об’єктами регулювання виступають регіони як соціально-економічні господарські системи, а суб’єктами – держава, бізнес-середовище та місцева влада, які формують різні політики впливу на об’єкти. Суб’єкти регулювання на основі визначених принципів регулювання за використання функцій і за допомогою методів регулювання формують види стратегій регулювання диспропорцій розвитку регіонів залежно від застосовуваного інструментарію впливу на диспропорції. Однак, застосування таких видів стратегій потребує інструментального базису. Тому визначення сутності диспропорцій, проведення оцінювання показників диспропорцій та їх інтерпретація, визначення каталізаторів та уповільнювачів диспропорцій дають можливість змоделювати стратегічне регулювання диспропорцій у загальному

вигляді, що і стає інструментальним базисом для розробки і впровадження стратегій регулювання диспропорцій регіонів.

Мінлива динаміка диспропорцій розвитку регіонів зумовлюють проведення моделювання стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку кожного регіону у різних умовах, що відтак здійснюється на основі розробки сценаріїв стратегічного регулювання диспропорцій залежно від типу впливу і від сфер розвитку. Так відбувається через те, що традиційний інструментарій регулювання диспропорцій розвитку регіонів, зокрема усунення депресивності територій, стимулювання окремих точок зростання в регіонах, проведення структурних трансформацій – може дати лише тимчасовий корисний ефект, тому що відбувається без використання комплексного підходу до аналізу, оцінювання, групування та прогнозування трендів диспропорцій. Актуальне завдання вироблення адекватного інструментарію регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів на основі врахування їх різнорідність якраз і можна здійснити за допомогою сценарного моделювання.

Крім того, розроблені сценарії впливають і на вид стратегій регулювання диспропорцій – стратегії скорочення, утримання на визначеному рівні, згладжування, оптимального використання (підрозділ 4.3, табл. 4.16). Сценарії регулювання диспропорцій залежно від характеру впливу і сфери розвитку передбачають розробку заходів зі стратегічного регулювання диспропорцій, які потребують оцінювання. Оцінка формується визначенням зміни показника та його покращення – покращення показника означає ефективність проведених заходів. Проведене оцінювання заходів з регулювання диспропорцій відповідно до результатів призводить до потреби у коригуванні сценаріїв стратегічного регулювання диспропорцій і удосконалення та модернізації самих заходів з регулювання диспропорцій.

Механізм регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів подано на рис. 5.4.

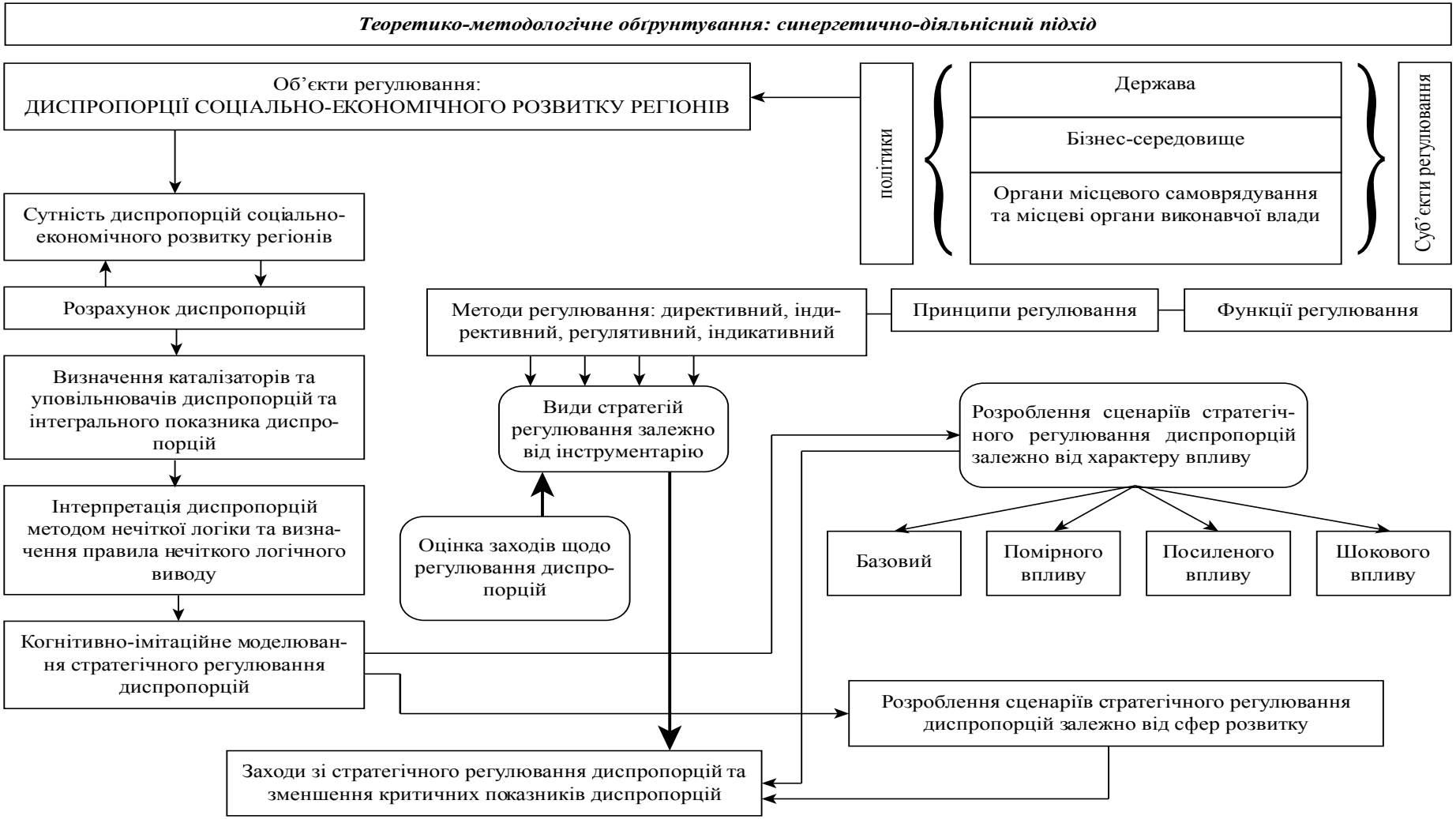

Рис. 5.4. Механізм стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України.

Джерело: авторська розробка.

Складники механізму детально проаналізовані та обґрунтовані у попередніх розділах. Розробка механізму стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України потребує подальшого детального вивчення сценаріїв впливу на диспропорцій та розробку заходів з регулювання диспропорцій і системи їх удосконалення.

Базуючись на вжитій до стратегічного регулювання диспропорцій когнітивно-імітаційній моделі у підрозділі 5.1, доцільно перейти до сценарного моделювання видів стратегій впливу на диспропорції. Використання сценарного підходу на основі імітаційної моделі в системі регулювання диспропорцій розвитку регіонів обумовлене тим, що «в умовах високої невизначеності й швидких змін навколишнього середовища розробляти стратегію вирівнювання, беручи за основу єдиний імовірнісний прогноз, є надто ризикованим і не завжди може відобразити реалії соціально-економічної сфери» [213].

На противагу цьому, сценарний підхід в плануванні регіонального розвитку дозволяє конструювати, створювати різні й однаково правдоподібні варіанти розвитку майбутнього, які до того ж є добре структурованими і логічними [144]. За допомогою сценарного підходу можлива не тільки розробка прогнозних сценаріїв вирівнювання наявних регіональних диспропорцій, а також вдосконалення процесу прийняття рішень щодо управління соціально-економічним розвитком регіонів. Реалізацію моделей системної динаміки здійснено програмним засобом *AnyLogic*.

У загальних рисах [86], [85], етапами сценарного аналізу є наступні: визначення цілі управління (зміни цільових факторів), розробка сценаріїв при застосуванні різних стратегій управління, реалізація сценаріїв та перевірка їх оптимальності.

Моделювання сценаріїв регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів варто здійснювати за трьома напрямками:

1. Прогноз розвитку ситуації за відсутності державного регулювання (вектор саморегулювання диспропорцій).

2. Прогноз розвитку ситуації за умови застосування регулюючих управлінських впливів (прямий цільовий вектор регулювання диспропорцій).

3. Визначення необхідних значень параметрів для досягнення бажаного стану розвитку ситуації (обернений цільовий вектор максимального вирівнювання).

Кожен із вказаних вище напрямів моделювання містить певну сукупність пов'язаних етапів моделювання, що зображено на рис. 5.5.

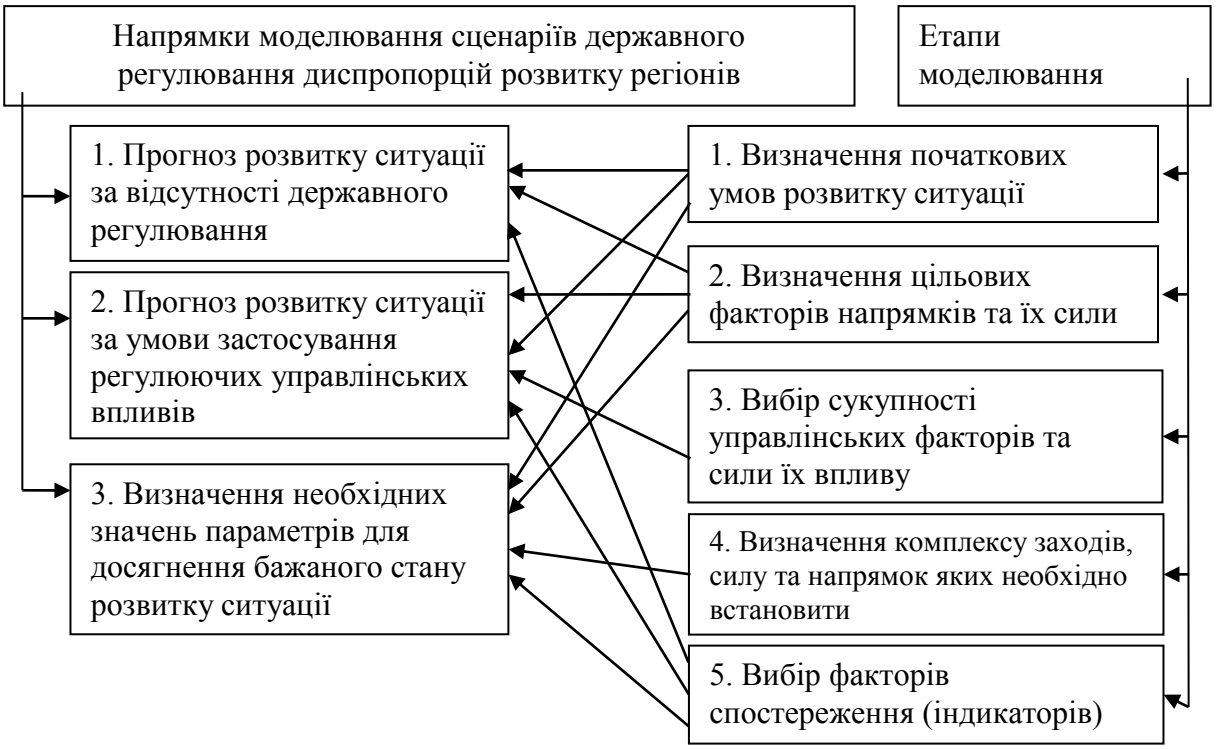

Рис. 5.5. Схема відповідності напрямів та етапів моделювання сценаріїв регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

Джерело: авторська розробка.

Загальну схему розробки сценаріїв можна зобразити у вигляді моделі чорного ящика» (рис. 5.6).

Прогноз розвитку ситуації за обраним вектором регулюючих впливів здійснюється таким чином: на основі побудованої динамічної моделі та правил нечіткого логічного виводу щодо впливу інструментів регулювання на каталізатори та/або уповільнювачі розвитку регіону і прогнозується інтегральна

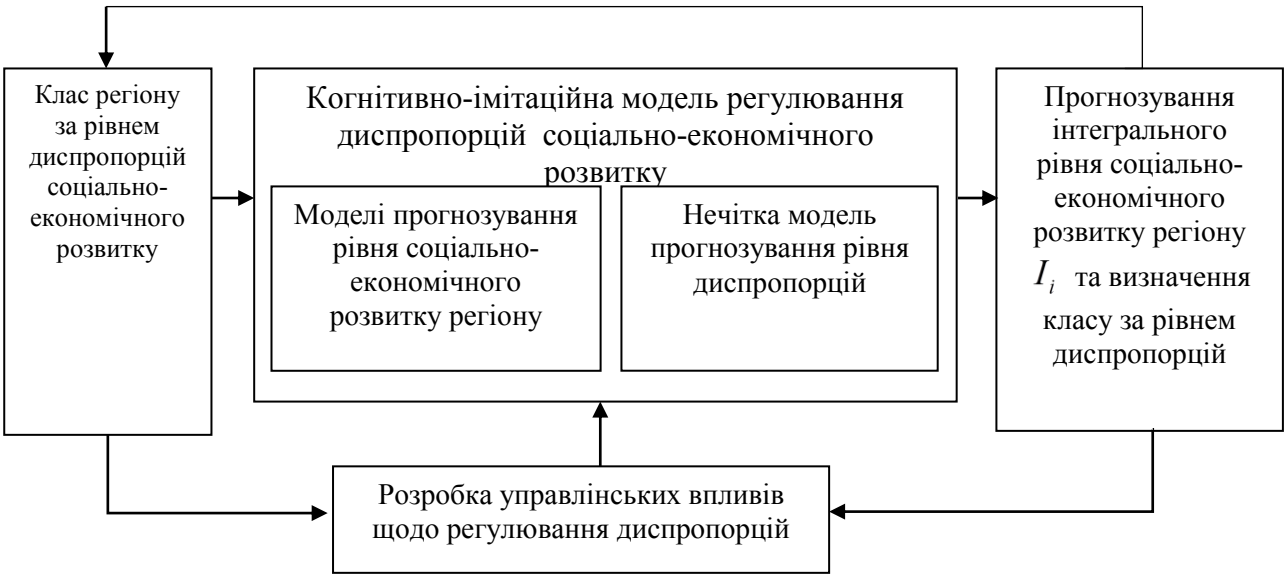

Рис. 5.6. Загальна схема розробки сценаріїв регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

Джерело: авторська розробка.

оцінка розвитку регіону, на основі чого робиться висновок про ефективність упроваджуваних заходів (як визначалось у підрозділах 3.1 і 4.3). Розробка регулюючих впливів на диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів враховує: вектор каталізаторів/уповільнювачів, що впливають на диспропорції у конкретній сфері (за результатами факторного аналізу [380] (підрозділ 4.1); наявність неконтрольованих (нестримуваних) диспропорцій у конкретній сфері (за результатами кластерного аналізу [284], підрозділи 3.3 та 4.1); прогнозний клас регіону за наявним рівнем диспропорцій (підрозділи 4.1, 4.2).

З урахуванням висловлених пропозицій та припущень формуються стратегії регулювання регіональних диспропорцій [294]. При цьому, опираючись на результати прогнозування за нечітким алгоритмом Мамдані, стратегування здійснюватиметься для регіонів із прогнозованим катастрофічним рівнем диспропорцій (підрозділ 4.2, робота [285]): Вінницька, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Херсонська, Чернівецька області та м. Київ. Матриця причинно-наслідкових зв’язків для формування стратегій регулювання диспропорцій подана у табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Матриця формування стратегій регулювання диспропорцій розвитку регіонів

Регіон	Наявність неконтрольованих (нестримуваних) диспропорцій розвитку у сферах							Вектор каталізаторів/ уповільнювачів соціально-економічного розвитку регіону	Стратегія регулювання диспропорцій розвитку регіонів
	Загальноекономічні	Соціально-демографіч	Структурні	Соціально-економічні	Зовнішньоекономічні	Природно-екологічні	Виробничі		
Вінницька		+						*s*2, *s*3, *s*8	усунення соціально-демографічних диспропорцій
Донецька	+	+		+			+	*e*2, *s*10, *s*11, *e*9, *s*30, *s*36, *s*39, *s*2, *s*3	усунення соціально-демографічних диспропорцій, стимулювання виробництва
Запорізька		+	+				+	*s*2, *s*3, *e*2 *e*9, *s*17, *e*17	усунення соціально-демографічних диспропорцій, стимулювання виробництва та інвестиційно-інноваційної діяльності
Луганська	+	+	+			+	+	*e*2, *s*10, *s*11 *e*9, *s*30, *s*2 *s*3, *e*11	усунення соціально-демографічних диспропорцій, стимулювання виробництва, стратегія забезпечення екологічної безпеки
Миколаївська							+	*e*2, *e*9, *e*17	стимулювання виробництва, стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності
Одеська				+		+		*s*10, *s*11, *s*30 *s*36, *s*39, *e*11	усунення соціально-демографічних диспропорцій, забезпечення екологічної безпеки
Херсонська		+						*s*2, *s*3, *s*8	усунення соціально-демографічних диспропорцій
Чернівецька					+			*e*16, *e*17, *e*2	стимулювання виробництва, стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності
м. Київ				+				*s*10, *s*11, *s*30, *s*36 *s*39, *e*11	стимулювання виробництва, стратегія забезпечення екологічної безпеки

Примітка: позначення каталізаторів/уповільнювачів: *s* – соціального розвитку, *e* – економічного розвитку.

Джерело: складено автором на основі розрахунків, проведених у підрозділі 4.1 та представлених у роботі [285].

У табл. 5.2 надано неповний перелік окремих заходів з регулювання диспропорцій розвитку регіонів відповідно до кожної пропонованої стратегії.

Таблиця 5.2

Перелік пропонованих заходів регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів

Назва стратегії	Мета	Перелік запропонованих заходів
Стратегія усунення соціально-демографічних диспропорцій	Гарантія гідних соціальних стандартів	Адресність соціальних виплат та пільг, поступове підвищення мінімальної заробітної плати та пенсій, допомога населенню дотаціями та компенсаціями, пільгове кредитування та оподаткування громадян, що мають низькі доходи; удосконалення системи професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації робітничих кадрів і фахівців з вищою освітою в навчальних закладах та на підприємствах, розроблення і впровадження механізму працевлаштування випускників вищих і професійно-технічних навчальних закладів та їх професійної адаптації на виробництві, введення системи обов’язкового перерозподілу трудових ресурсів з урахуванням потреб конкретного регіону; усунення причин глибокого розшарування суспільства та уповільнення процесів формування середнього класу; поліпшення стану здоров’я населення та ефективна боротьба з поширенням епідемій соціально небезпечних хвороб; нарощування кадрово-ресурсного потенціалу держави
Стратегія стимулювання виробництва	Створення сприятливого економічного простору для розвитку підприємництва	Державне регулювання цін (тарифів) на послуги суб’єктів природних монополій; зменшення регуляторного та адміністративного тиску на бізнес; перегляд порядку оподаткування підприємств, що мають стратегічне значення для регулювання регіональних диспропорцій за сферами життєдіяльності; модернізація підприємств депресивних галузей економіки для підвищення їх конкурентоспроможності; формування нових центрів промисловості, що стануть стимулом для розвитку суміжних регіонів; захист вітчизняного виробника від недобросовісної конкуренції; адаптація господарських структур регіонів до вимог економіки та стійкого розвитку (зміна економічної структури, розвиток мережі обслуговування, екологізація виробництва тощо)

Закінчення таблиці 5.2

Назва стратегії	Мета	Перелік запропонованих заходів
Стратегія стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності	Створення умов для залучення інвестицій з метою стійкого функціонування і розвитку інноваційної діяльності	Удосконалення нормативно-правової бази щодо стимулювання інвестиційної діяльності; упровадження енергоефективних техніки, технологій і матеріалів у реальному секторі економіки та домогосподарств; забезпечення розвитку перспективних промислових технологій з використанням досягнень вітчизняної науки і техніки; визначення територій для створення індустріальних парків; освоєння трансферу високих промислових технологій; створення системи економічних регуляторів, орієнтованих на посилення інтегрованості інвестиційного простору; забезпеченні рівного доступу до системи пільгового кредитування підприємств депресивних галузей різних регіонів
Стратегія забезпечення екологічної безпеки	Створення належних умов для забезпечення необхідного рівня екологічного захисту територій	Раціональне використання водних ресурсів, забезпечення раціонального використання надр; удосконалення нормативно-правової бази та регуляторних механізмів щодо уникнення забруднення навколишнього середовища підприємствами; підвищення ефективності використання водних ресурсів; упровадження програм енергозбереження

Джерело: авторська розробка.

Для побудови сценаріїв регулювання проаналізовано причинно-наслідкові зв’язки між вхідними та вихідними факторами когнітивно-імітаційної моделі (див. рис. 5.3), що формують як кількісні, так і якісні дуги функціонального графу (рис. 5.7–5.13).

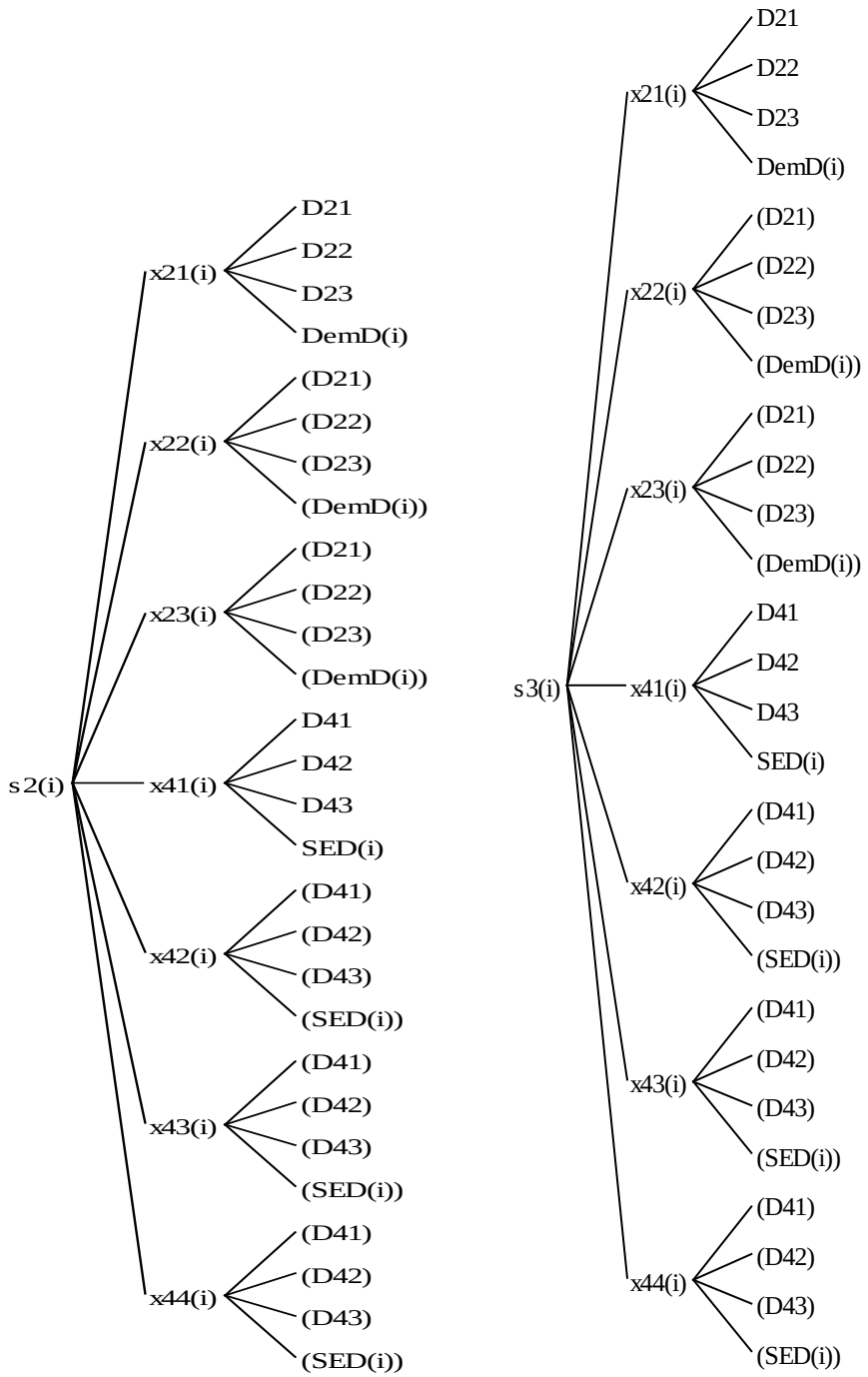

Рис. 5.7. Дерево впливу каталізаторів (уповільнювачів) *s*2 та *s*3 на сфери соціально-економічного розвитку регіону та дискримінанти класів.

Джерело: авторська розробка.

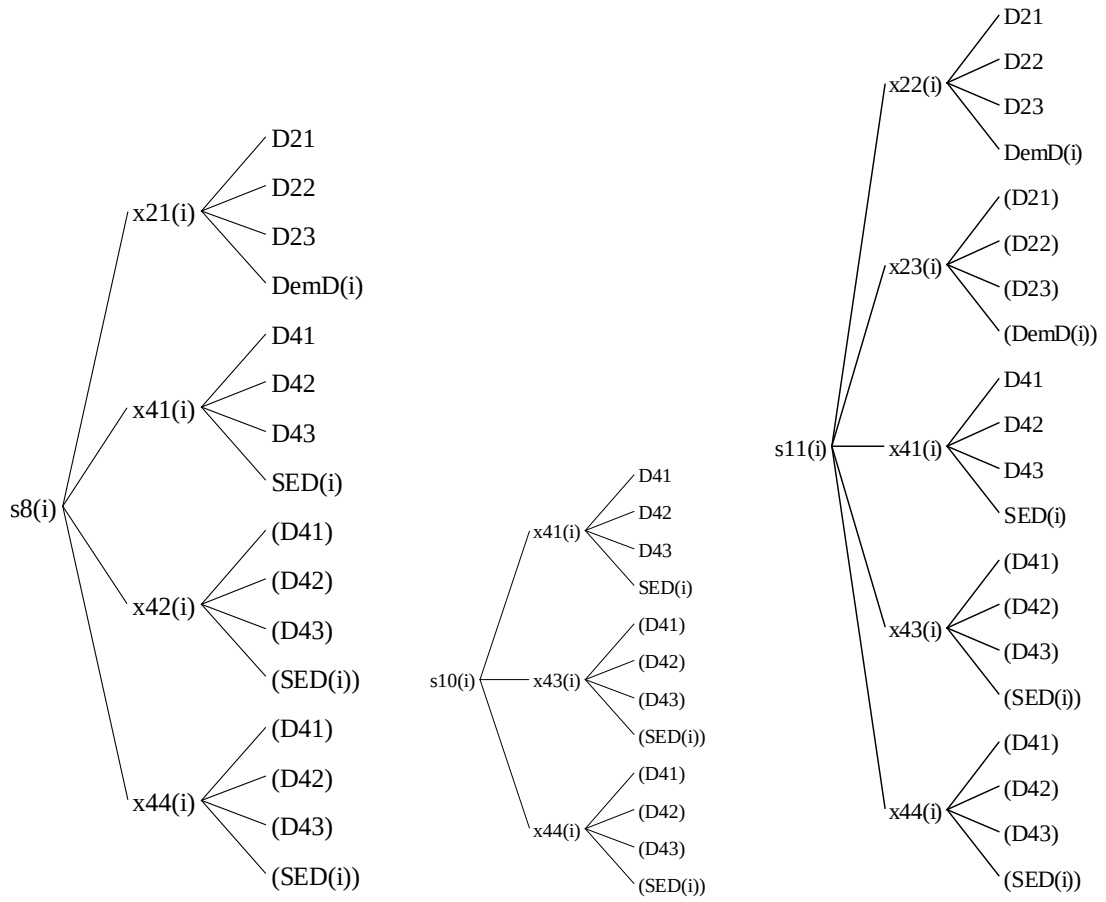

Рис. 5.8. Дерево впливу каталізаторів (уповільнювачів) *s*8, *s*10 та *s*11 на сфери соціально-економічного розвитку регіону та дискримінанти класів.

Джерело: авторська розробка.

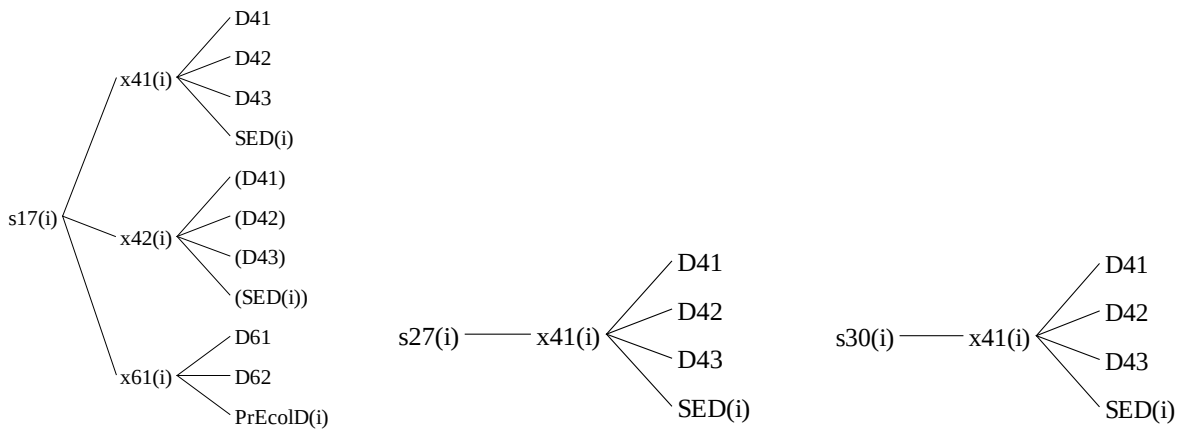

Рис. 5.9. Дерево впливу каталізаторів (уповільнювачів) *s*17, *s*27 та *s*30 на сфери соціально-економічного розвитку регіону та дискримінанти класів.

Джерело: авторська розробка.

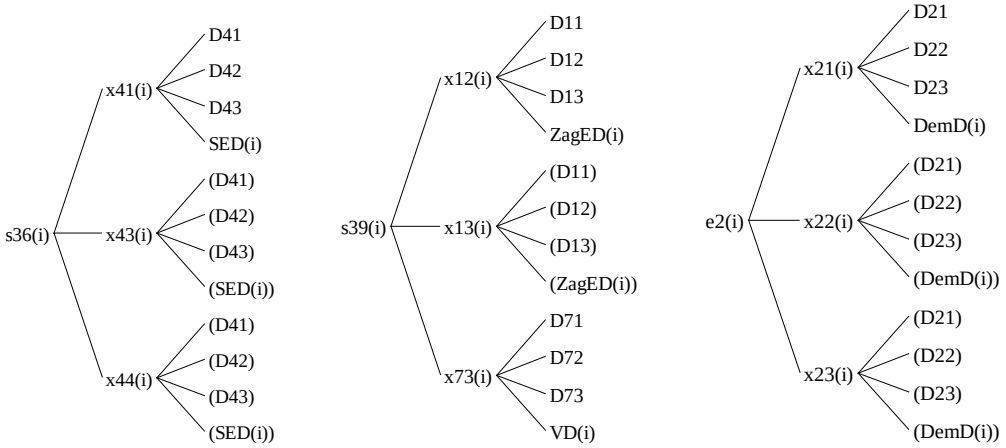

Рис. 5.10. Дерево впливу каталізаторів (уповільнювачів) *s*36, *s*39 та *e*2 на сфери соціально-економічного розвитку регіону та дискримінанти класів.

Джерело: авторська розробка.

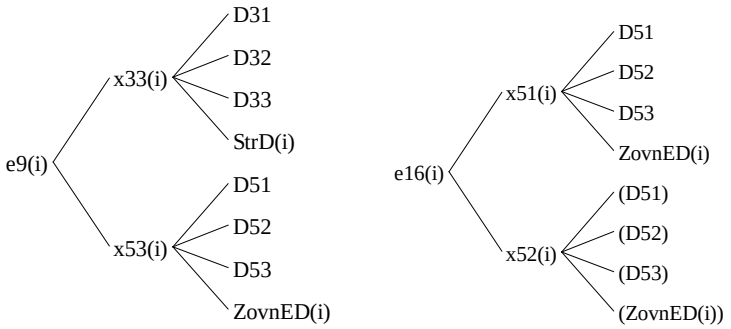

Рис. 5.11. Дерево впливу каталізаторів (уповільнювачів) *e*9 та *e*16 на сфери соціально-економічного розвитку регіону та дискримінанти класів.

Джерело: авторська розробка.

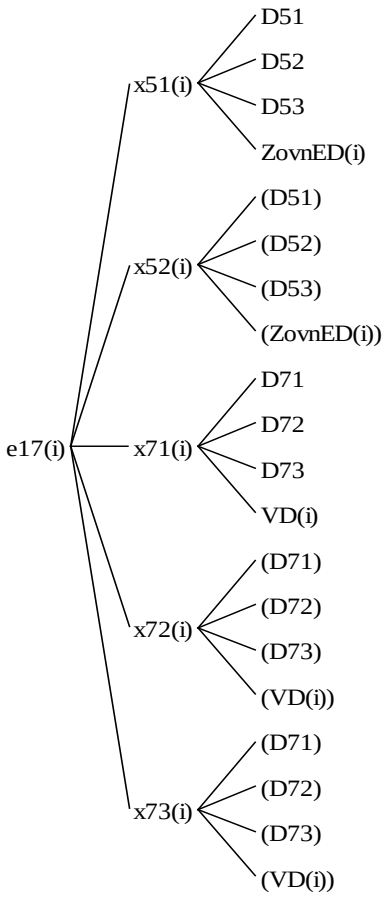

Рис. 5.12. Дерево впливу каталізаторів (уповільнювачів) *e*17 на сфери соціально-економічного розвитку регіону та дискримінанти класів та дерево формування інтегральної оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіону.

Джерело: авторська розробка.

Далі на основі побудованої когнітивно-імітаційної моделі здійснюється моделювання сценаріїв чотирьох наступних типів:

– самостійного розвитку, базовий (відсутність будь-яких впливів);

– помірного впливу (прогнозний вплив регулюючих заходів на каталізатори та уповільнювачі розвитку диспропорцій становить $\pm 5\%$),

– посиленого впливу (прогнозний вплив регулюючих заходів на каталізатори та уповільнювачі розвитку диспропорцій становить $\pm 10\%$);

– шокового впливу (прогнозний вплив регулюючих заходів на каталізатори та уповільнювачі розвитку диспропорцій становить $\pm 15\%$).

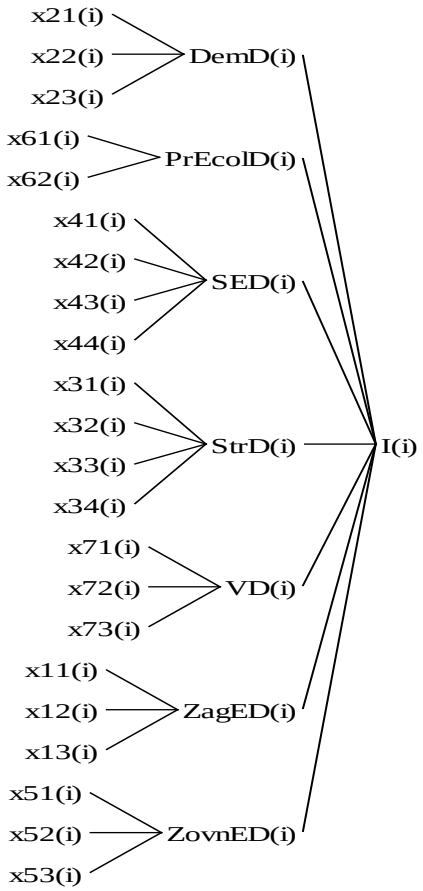

Рис. 5.13. Дерево впливу для формування інтегральної оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіону.

Джерело: авторська розробка.

Відповідно до результатів попередньо здійсненого аналізу, складається матриця формування сценаріїв для кожного регіону [151] відповідно до обраних стратегій вирівнювання диспропорцій розвитку регіонів (табл. 5.3).

Сформовані значення вхідних характеристик за сценаріями в межах стратегій регулювання диспропорцій далі підставляємо у правила нечіткого логічного виводу та у динамічну когнітивно-імітаційну модель. При цьому, залежно від вибраної стратегії регулювання, змін зазнають лише ті змінні, що зазнають такого впливу, натомість інші складники залишаються незмінними.

Таблиця 5.3

Матриця формування сценаріїв відповідно до стратегій регулювання диспропорцій розвитку регіонів

Регіон	Сценарії	Стратегія регулювання диспропорцій розвитку регіонів			
		усунення соціально-демографічних диспропорцій	стимулювання виробництва	стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності	стратегія забезпечення екологічної безпеки
Вінницька	Помірного впливу ($S2_min$)	$s2$ - ↑5%, $s3$ - ↑5%, $s8$ - ↓5%			
	Посиленого впливу ($S2_med$)	$s2$ - ↑10%, $s3$ - ↑10%, $s8$ - ↓10%			
	Шокового впливу ($S2_max$)	$s2$ - ↑15%, $s3$ - ↑15%, $s8$ - ↓15%,			
Донецька	Помірного впливу ($S5_min$)	$s10$ - ↑5%, $s2$ - ↑5%, $s30$ - ↑5%, $s36$ - ↑5%, $s3$- ↑5%, $s39$ - ↑5%	$e2$ - ↑5%, $e9$ - ↑5%		
	Посиленого впливу ($S5_med$)	$s10$ - ↑10%, $s2$ - ↑10%, $s30$ - ↑10%, $s36$ - ↑10%, $s3$- ↑10%, $s39$ - ↑10%	$e2$ - ↑10%, $e9$ - ↑10%		
	Шокового впливу ($S5_max$)	$s10$ - ↑15%, $s2$ - ↑15%, $s30$ - ↑15%, $s36$ - ↑15%, $s3$- ↑15%, $s39$ - ↑15%	$e2$ - ↑15%, $e9$ - ↑15%		
Запорізька	Помірного впливу ($S8_min$)	$s2$ - ↑5%, $s3$ - ↑5%	$e2$ - ↑5%, $e9$ - ↑5%	$s17$- ↑5%, $e17$ - ↓5%	
	Посиленого впливу ($S8_med$)	$s2$ - ↑10%, $s3$ - ↑10%	$e2$ - ↑10%, $e9$ - ↑10%	$s17$- ↑10%, $e17$ - ↓10%	
	Шокового впливу ($S8_max$)	$s2$ - ↑15%, $s3$ - ↑15%	$e2$ - ↑15%, $e9$ - ↑15%	$s17$- ↑15%, $e17$ - ↓15%	
Луганська	Помірного впливу ($S12_min$)	$s10$ - ↑5%, $s2$ - ↑5%, $s30$ - ↑5%, $s3$- ↑5%	$e2$ - ↑5%, $e9$ - ↑5%		$e11$ - ↓5%

Продовження таблиці 5.3

Регіон	Сценарії	Стратегія регулювання диспропорцій розвитку регіонів			
		усунення соціально-демографічних диспропорцій	стимулювання виробництва	стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності	стратегія забезпечення екологічної безпеки
	Посиленого впливу ($S12_med$)	$s10$ - ↑10%, $s2$ - ↑10%, $s30$ - ↑10%, $s3$- ↑10%	$e2$ - ↑10%, $e9$ - ↑10%		$e11$ - ↓10%
	Шокового впливу ($S12_max$)	$s10$ - ↑15%, $s2$ - ↑15%, $s30$ - ↑15%, $s3$- ↑15%	$e2$ - ↑15%, $e9$ - ↑15%		$e11$ - ↓15%
Миколаївська	Помірного впливу ($S14_min$)		$e2$ - ↑5%, $e9$ - ↑5%	$e17$ - ↓5%	
	Посиленого впливу ($S14_med$)		$e2$ - ↑10%, $e9$ - ↑10%	$e17$ - ↓10%	
	Шокового впливу ($S14_max$)		$e2$ - ↑15%, $e9$ - ↑15%	$e17$ - ↓15%	
Одеська	Помірного впливу ($S15_min$)	$s10$ - ↑5%, $s36$ - ↑5%, $s30$ - ↑5%, $s39$- ↑5%,			$e11$ - ↓5%
	Посиленого впливу ($S15_med$)	$s10$ - ↑10%, $s36$ - ↑10%, $s30$ - ↑10%, $s39$ - ↑10%,			$e11$ - ↓10%
	Шокового впливу ($S15_max$)	$s10$ - ↑15%, $s36$ - ↑15%, $s30$ - ↑15%, $s39$- ↑15%,			$e11$ - ↓15%
Херсонська	Помірного впливу ($S21_min$)	$s2$ - ↑5%, $s3$ - ↑5%, $s8$ - ↓5%			
	Посиленого впливу ($S21_med$)	$s2$ - ↑10%, $s3$ - ↑10%, $s8$ - ↓10%			
	Шокового впливу ($S21_max$)	$s2$ - ↑15%, $s3$ - ↑15%, $s8$ - ↓15%			

Закінчення таблиці 5.3

Регіон	Сценарії	Стратегія регулювання диспропорцій розвитку регіонів			
		усунення соціально-демографічних диспропорцій	стимулювання виробництва	стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності	стратегія забезпечення екологічної безпеки
Чернівецька	Помірного впливу ($S24_min$)		$e2$ - ↑5%, $e16$ - ↑5%	$e17$ - ↓5%	
	Посиленого впливу ($S24_med$)		$e2$ - ↑10%, $e16$ - ↑10%	$e17$ - ↓10%	
	Шокового впливу ($S24_max$)		$e2$ - ↑15%, e16 - ↑15%	$e17$ - ↓15%	
м. Київ	Помірного впливу ($S26_min$)	$s10$ - ↑5%, $s36$ - ↑5%, $s30$ - ↑5%, $s39$- ↑5%			$e11$ - ↓5%
	Посиленого впливу ($S26_med$)	$s10$ - ↑10%, $s36$ - ↑10%, $s30$ - ↑10%, $s39$ - ↑10%			$e11$ - ↓10%
	Шокового впливу ($S26_max$)	$s10$ - ↑15%, $s36$ - ↑15%, $s30$ - ↑15%, $s39$- ↑15%			$e11$ - ↓15%

Джерело: розраховано автором.

Після цього здійснюємо відповідні імітаційні експерименти з моделлю, що відповідають кожному сценарію, і розраховуємо інтегральні показники сфер життєдіяльності регіонів. І далі на основі результатів моделювання отримуємо інтегральні показники рівня соціально-економічного розвитку для кожного регіону. Отримані результати імітаційного моделювання дозволяють вибрати найкращі сценарії регулювання диспропорцій розвитку регіонів у заданих конкретних умовах. Оскільки часткові показники оцінки складників розвитку регіону входять до множини показників, що формують відповідні інтегральні оцінки конкретної сфери розвитку, звідси, перш за все необхідно розрахувати відхилення часткових показників Δx_{ij}^{s} (i – показник, j – регіон, s – сценарій) та

відхилення інтегральних оцінок розвитку $\Delta I_i\left(\Delta x_{ij}^s\right)$. За цим критерієм оптимальним буде сценарій, відповідно до якого досягається значення $\Delta I_i \to \max$.

Розраховані відхилення інтегральних оцінок соціально-економічного розвитку $\Delta I_i\left(\Delta x_{ij}^s\right)$ для регіонів з прогнозованим катастрофічним рівнем диспропорцій наведені у табл. 5.4. І в табл. 5.4 визначені прогнозні значення інтегральної оцінки соціально-економічного розвитку регіонів I_i та обчислені їх відхилення ΔI_i від базового рівня 2018 р. Базовий сценарій моделювання передбачає прогнозування на основі ретроспективної інформації за відсутності впливів. Максимальне значення відхилення $\max(\Delta I_i)$ визначає найкращий сценарій регулювання диспропорцій для кожного регіону.

За результатами імітаційного моделювання, отриманими на цьому етапі, можемо сформулювати наступні висновки:

– для Вінницької області найбільшу прогнозну ефективність має сценарій посиленого впливу $S2_med$, який передбачає зростання екзогенних факторів на 10 %, що вплине на рівень соціально-демографічних та соціально-економічних диспропорцій в регіоні;

– для Донецької області найбільш ефективним є сценарій помірного впливу ($S5_min$) факторів, які визначають соціально-економічні та загальноекономічні диспропорції у регіоні;

- для Запорізької області жоден із запропонованих сценаріїв не дав бажаних прогнозних результатів, а найбільш ефективним виявився сценарій саморозвитку ситуації *S8_base;*

– у Луганській області найбільш оптимальний прогнозований ефект можливий від реалізації сценарію помірного впливу $S12_min$, причому зміни екзогенних факторів у цьому випадку вплинуть майже на всі сфери оцінювання диспропорцій, окрім сфери структурних змін та соціально-демографічної сфери;

Таблиця 5.4

Результати моделювання сценаріїв регулювання диспропорцій розвитку регіонів

Регіон	Назва сценарію	Позначення сценарію	Розраховані значення I_i за сценаріями				Відхилення ΔI_i (2021 до 2018 р.)	$\max(\Delta I_i)$
			2018	2019	2020	2021		
Вінницька	Базовий	*S*2_base	0,256	0,263	0,270	0,276	0,020	0,029
	Пом.впливу	*S*2_min	0,215	0,247	0,220	0,232	0,017	
	Пос.впливу	*S*2_med	0,216	0,239	0,241	0,245	0,029	
	Шок.впливу	*S*2_max	0,246	0,249	0,251	0,243	-0,003	
Донецька	Базовий	*S*5_base	0,258	0,261	0,264	0,267	0,009	0,045
	Пом.впливу	*S*5_min	0,250	0,256	0,282	0,295	0,045	
	Пос.впливу	*S*5_med	0,283	0,319	0,306	0,326	0,043	
	Шок.впливу	*S*5_max	0,293	0,259	0,296	0,286	-0,007	
Запорізька	Базовий	*S*8_base	0,323	0,330	0,337	0,345	0,022	0,022
	Пом.впливу	*S*8_min	0,349	0,377	0,304	0,299	-0,050	
	Пос.впливу	*S*8_med	0,364	0,434	0,345	0,362	-0,002	
	Шок.впливу	*S*8_max	0,404	0,373	0,357	0,331	-0,073	
Луганська	Базовий	*S*12_base	0,224	0,226	0,228	0,230	0,007	0,060
	Пом.впливу	*S*12_min	0,230	0,237	0,273	0,290	0,060	
	Пос.впливу	*S*12_med	0,282	0,279	0,266	0,260	-0,022	
	Шок.впливу	*S*12_max	0,242	0,259	0,276	0,294	0,051	
м. Київ	Базовий	*S*26_base	0,739	0,763	0,788	0,813	0,074	0,103
	Пом.впливу	*S*26_min	0,766	0,812	0,797	0,823	0,058	
	Пос.впливу	*S*26_med	0,876	0,954	0,934	0,979	0,103	
	Шок.впливу	*S*26_max	0,862	0,819	0,941	0,953	0,091	

Закінчення таблиці 5.4

Регіон	Назва сценарію	Позначення сценарію	Розраховані значення I_i за сценаріями				Відхилення ΔI_i (2021 до 2018 р.)	$\max(\Delta I_i)$
			2018	2019	2020	2021		
Миколаївська	Базовий	*S*14_base	0,280	0,287	0,294	0,301	0,021	0,078
	Пом.впливу	*S*14_min	0,275	0,272	0,289	0,292	0,017	
	Пос.впливу	*S*14_med	0,258	0,275	0,312	0,336	0,078	
	Шок.впливу	*S*14_max	0,278	0,285	0,292	0,299	0,021	
Одеська	Базовий	*S*15_base	0,340	0,348	0,356	0,364	0,023	0,158
	Пом.впливу	*S*15_min	0,367	0,385	0,394	0,408	0,041	
	Пос.впливу	*S*15_med	0,374	0,454	0,473	0,533	0,158	
	Шок.впливу	*S*15_max	0,351	0,409	0,396	0,430	0,079	
Херсонська	Базовий	*S*21_base	0,248	0,254	0,260	0,267	0,019	0,037
	Пом.впливу	*S*21_min	0,010	0,000	0,030	0,047	0,037	
	Пос.впливу	*S*21_med	0,030	0,020	0,010	0,040	0,010	
	Шок.впливу	*S*21_max	0,000	0,030	0,010	0,003	0,003	
Чернівецька	Базовий	*S*24_base	0,277	0,284	0,290	0,296	0,019	0,044
	Пом.впливу	*S*24_min	0,243	0,239	0,276	0,287	0,044	
	Пос.впливу	*S*24_med	0,331	0,351	0,326	0,331	0,000	
	Шок.впливу	*S*24_max	0,312	0,265	0,325	0,314	0,002	

Примітка: позначення впливу: пом. – помірного впливу, пос. – посиленого впливу, шок. – шокового впливу.

Джерело: розраховано автором.

Для наочності порівняння результатів сценаріїв для кожного регіону зведемо їх на графіках (рис. 5.14–5.22).

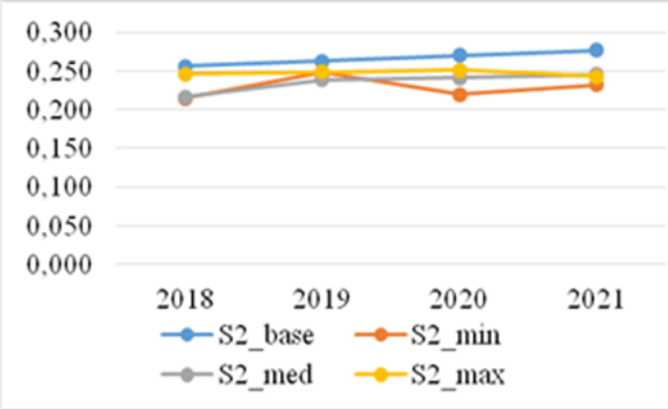

Рис. 5.14. Результати імітаційних експериментів для Вінницької області (I_2, од.)

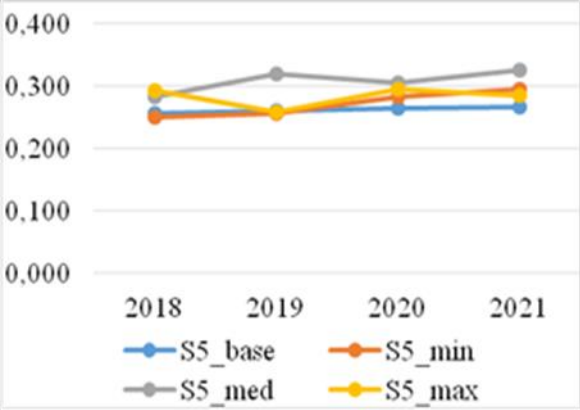

Рис. 5.15. Результати імітаційних експериментів для Донецької області (I_5, од.)

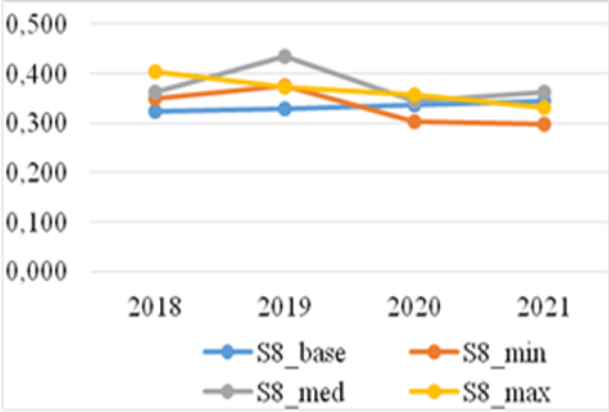

Рис. 5.16. Результати імітаційних експериментів для Запорізької області (I_8, од.)

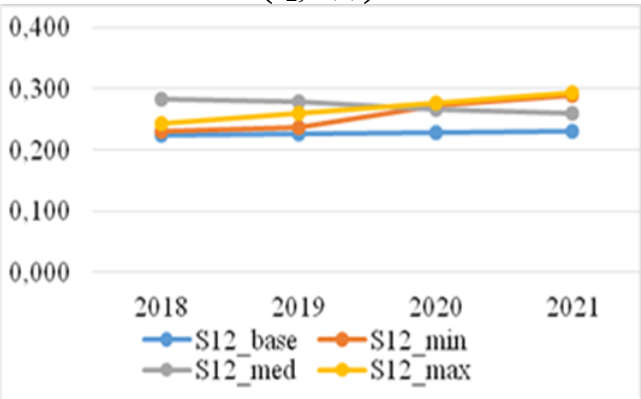

Рис. 5.17. Результати імітаційних експериментів для Луганської області (I_{12}, од.)

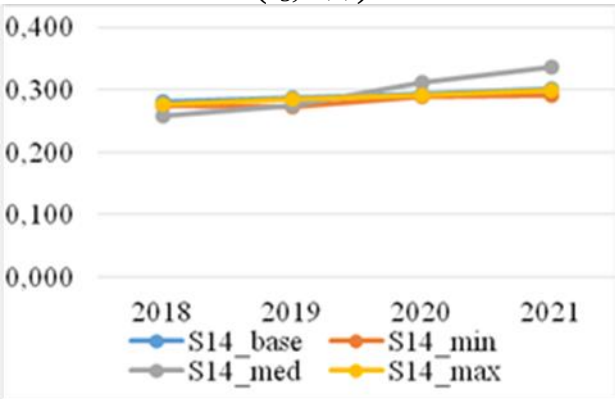

Рис. 5.18. Результати імітаційних експериментів для Миколаївської області (I_{14},од.)

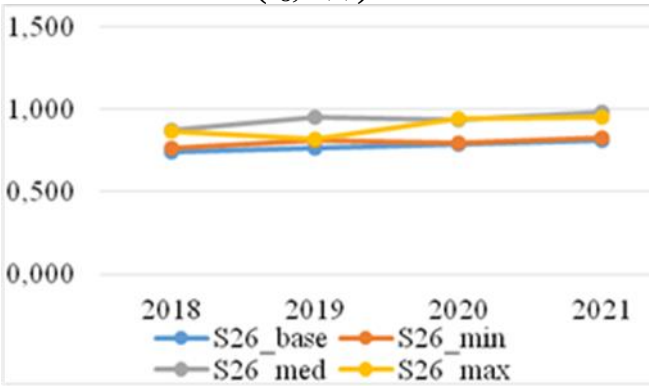

Рис. 5.19. Результати імітаційних експериментів для м. Києва (I_{26}, од.)

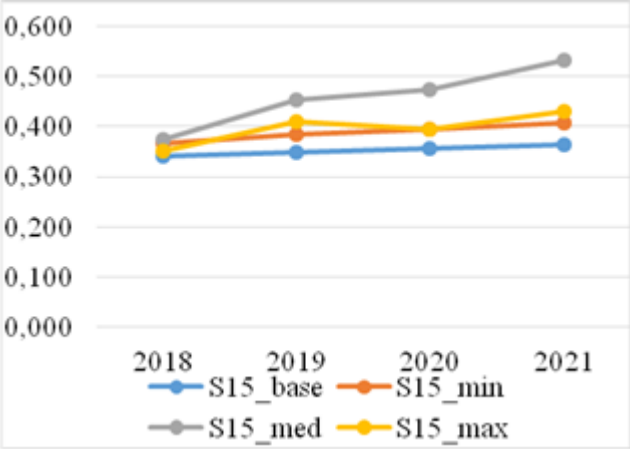

Рис. 5.20. Результати імітаційних експериментів для Одеської області (I_{15}, од.)

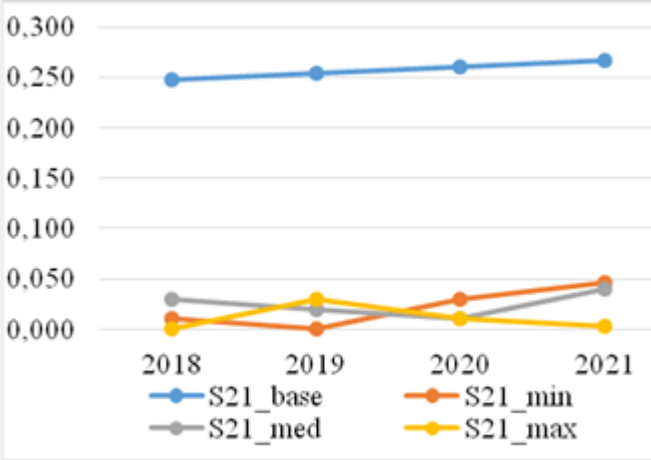

Рис. 5.21. Результати імітаційних експериментів для Херсонської області (I_{21}, од.)

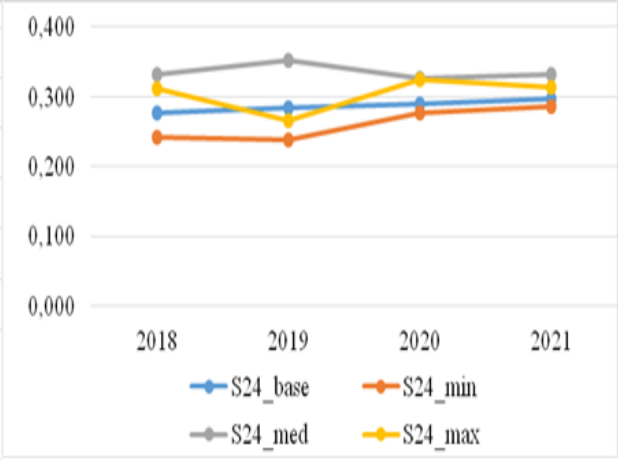

Рис. 5.22. Результати імітаційних експериментів для Чернівецької області (I_{24}, од.)

Рис. 5.14–5.22. Результати імітаційних експериментів для регіонів із катастрофічним рівнем диспропорцій.
Джерело: авторська розробка.

- Миколаївська область за прогнозними оцінками отримає найбільшу ефективність від реалізації сценарію посиленого впливу $S14_med$, що дозволить зменшити рівень загальноекономічних, виробничих та зовнішньоекономічних диспропорцій;

– в Одеській області також найбільш ефективним є сценарій посиленого впливу $S15_med$, але за його умов прогнозується значно ширший вплив факторів – на рівень соціально-економічних, природно-екологічних, виробничих та зовнішньоекономічних диспропорцій;

– для Херсонської області найбільш оптимальним є реалізація сценарію помірного впливу ($S21_min$), що дозволить скоротити рівень диспропорцій у соціально-демографічній, соціально-економічній, виробничій та зовнішньоекономічній сферах;

– Чернівецька область також матиме найбільшу ефективність від реалізації сценарію помірного впливу ($S24_min$), що дозволить скоротити рівень загальноекономічних, виробничих та зовнішньоекономічних диспропорцій у цьому регіоні;

– для м. Києва – максимальна прогнозна ефективність буде мати місце для сценарію посиленого впливу ($S26_med$) через опосередкований вплив на рівень соціально-економічних, природно-екологічних, виробничих та зовнішньоекономічних диспропорцій.

Отримані прогнозні значення змінних для визначених оптимальних сценаріїв за кожним регіоном використовуються в рівняннях дискримінантних функцій для оцінювання та попереджуючого аналізу ефективності заходів. Іншими словами, досліджується, чи відбудеться внаслідок реалізації запропонованих заходів покращення класу регіону за рівнем диспропорцій за конкретною сферою життєдіяльності (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Прогнозні результати віднесення регіонів до певного класу, обчислені за дискримінантними функціями

Регіон	Сценарії	Екзогенний фактор	Позначення прогнозованого результату ендогенного фактору	Прогнозні результати віднесення регіонів до певного класу за дискримінантними функціями						
				Загальноекономічні	Соціально-демографічні	Структурні	Соціально-економічні	Зовнішньоекономічні	Природно-екологічні	Виробничі
Вінницька	Посиленого впливу $S2_med$	$s2$ - ↑10%, $s3$ - ↑10%, $s8$ - ↓10%	$\Delta I_2(\Delta DemD_2;\ \Delta SED_2)$	С	**С**	Н	С	С	Н	С
Донецька	Помірного впливу $S5_min$	$s10$ - ↑5%, $s2$ - ↑5%, $s30$ - ↑5%, $s36$ - ↑5%, $s3$- ↑5%, $s39$ - ↑5% $e2$ - ↑5%, $e9$ - ↑5%	$\Delta I_i(\ \Delta SED_i) + +\Delta I_i(\Delta ZagED_i)$	**С**	Н	С	В	Н	Н	С
Запорізька	Базовий $S8_base$	Впливи відсутні	ΔI_i	**С**	В	В	С	Н	Н	Н
Луганська	Помірного впливу $S12_min$	$s10$ - ↑5%, $s2$ - ↑5%, $s30$ - ↑5%, $s3$- ↑5% $e2$ - ↑5%, $e9$ - ↑5% $e11$ - ↓5%	$\Delta I_i(\ \Delta SED_i) + +\Delta I_i(\Delta ZagED_i) - -\Delta I_i(\Delta PrEcolD) - -\Delta I_i(VD_i;\ \Delta ZovnED_i)$	**С**	В	В	С	Н	С	Н

Закінчення таблиці 5.5

Регіон	Сценарії	Екзогенний фактор	Позначення прогнозованого результату ендогенного фактору	Прогнозні результати віднесення регіонів до певного класу за дискримінантними функціями						
				Загальноекономічні	Соціально-демографічні	Структурні	Соціально-економічні	Зовнішньоекономічні	Природно-екологічні	Виробничі
Миколаївська	Посиленого впливу $S14_med$	$e2$ - ↑10%, $e9$ - ↑10% $e17$ - ↓10%	$\Delta I_i(\Delta ZagED_i) + +\Delta I_i(VD_i;\ \Delta ZovnED_i)$	Н	С	С	Н	**Н**	Н	**Н**
Одеська	Посиленого впливу $S15_med$	$s10$ - ↑10%, $s36$ - ↑10%, $s30$ - ↑10%, $s39$ - ↑10%, $e11$ - ↓10%	$\Delta I_i(\ \Delta SED_i) - -\Delta I_i(\Delta PrEcolD) + +\Delta I_i(VD_i;\ \Delta ZovnED_i)$	Н	Н	Н	**С**	С	В	**С**
Херсонська	Помірного впливу $S21_min$	$s2$ - ↑5%, $s3$ - ↑5%, $s8$ - ↓5%	$\Delta I_i(\Delta DemD_i;\ \Delta SED_i) + +\Delta I_i(VD_i;\ \Delta ZovnED_i)$	С	**Н**	Н	Н	В	Н	С
Чернівецька	Помірного впливу $S24_min$	$e2$ - ↑5%, $e16$ - ↑5% $e17$ - ↓5%	$\Delta I_i(\Delta ZagED_i) + +\Delta I_i(VD_i;\ \Delta ZovnED_i)$	С	С	Н	Н	В	Н	**Н**
м. Київ	Посиленого впливу $S26_med$	$s10$ - ↑10%, $s36$ - ↑10%, $s30$ - ↑10%, $s39$ - ↑10% $e11$ - ↓10%	$\Delta I_i(\ \Delta SED_i) + -\Delta I_i(\Delta PrEcolD) + +\Delta I_i(VD_i;\ \Delta ZovnED_i)$	Н	Н	Н	**Н**	Н	Н	**Н**

Примітка: позначення: В – неконтрольований (високий) рівень, С – стримуваний (середній) рівень, Н – (низький) урівноважений.

Джерело: розраховано автором.

У табл. 5.5 сірим кольором виділено відповідні сфери життєдіяльності регіону, у яких прогнозується зменшення рівня диспропорцій, а отже, покращення класу за певною сферою, та вказано (напівжирним шрифтом), як саме зміниться рівень диспропорцій за цією досліджуваною сферою.

Отже, у Вінницькій області прогнозні значення за найбільш ефективним сценарієм регулювання диспропорцій розвитку дозволять знизити рівень соціально-демографічних диспропорцій з неконтрольованого (В) до стримуваного (С).

В Донецькій та Луганській областях прогнозні результати найбільш ефективних сценаріїв регулювання показали, що прогнозний рівень загальноекономічних диспропорцій також знизиться з неконтрольованого (В) до стримуваного (С).

Сценарій саморозвитку, реалізований для Запорізької області, за прогнозами, дозволить йому знизити рівень загальноекономічних диспропорцій з неконтрольованого (В) до стримуваного (С).

Реалізація сценарію посиленого впливу, що запропоновано для Миколаївської області, за прогнозами, дозволить регіону знизити рівні диспропорцій з стримуваного (С) до урівноваженого (Н) за зовнішньоекономічною та виробничою сферами.

Аналогічний сценарій, що пропонувався для Одеської області, за прогнозними оцінками, дозволить знизити рівень виробничих і соціально-економічних диспропорцій з неконтрольованого (В) до стримуваного (С).

У Херсонській області, за результатами прогнозування сценарію помірного впливу, знизиться рівень соціально-демографічних диспропорцій з стримуваного (С) до урівноваженого (Н).

Чернівецька область, за прогнозами, матиме покращення рівня виробничих диспропорцій з стримуваного (С) до урівноваженого (Н).

Для м. Києва найбільш ефективний сценарій посиленого впливу, за прогнозами, дозволить знизити рівні диспропорцій з стримуваного (С) до урівноваженого (Н) за такими сферами, як соціально-економічна та виробнича.

Зазначимо, що отримані результати дослідження мають не тільки теоретико-методологічне, але і прикладне значення. Такі результати варто використати при розробленні упереджуючих регулюючих впливів на диспропорції розвитку і для регіонів, і для територіальних громад районів, міст, селищ, сіл. Актуальність і важливість результатів зростає нині в Україні під час проведення реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, з огляду на поточну недостатність методологічних інструментів впливу на диспропорції у місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Отже, на основі динамічної когнітивно-імітаційної моделі реалізована методологія сценарного моделювання для регулювання регіональних диспропорцій за такими напрямами: базовий, прогноз розвитку ситуації за помірного впливу на неї, за посиленого впливу, за шокового впливу. Реалізація методології сценарного моделювання дозволила на базі когнітивно-імітаційної моделі визначити оптимальні стратегії регулювання і зменшення диспропорцій регіонального розвитку, шляхи впливу на ситуацію з метою досягнення бажаного рівня соціально-економічного розвитку окремих регіонів. Кожен сценарій характеризується вихідними даними, управлінським впливом та отриманим результатом. У такий спосіб у подальших дослідженнях можна спрогнозувати усі можливі варіанти розвитку системи та обрати оптимальну стратегію регулювання для досягнення бажаних конкретних цілей. Отримані результати моделювання дають можливість уникнути небажаних наслідків регулюючих впливів та розробити максимально ефективний комплекс заходів зі стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку в Україні.

Побудована динамічна модель стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів України та сценарії їх регулювання ще раз підтвердили, що

диспропорції зумовлюють необхідність використання диференційованого підходу до реалізації державної регіональної політики у регіонах та стимулювання розвитку окремих регіонів. Застосування запропонованого механізму регулювання диспропорцій відкриває нові можливості для поглибленого аналізу диспропорцій і збалансування регіонального розвитку та дозволяє підвищити якість управлінських рішень щодо регулювання, зменшення, згладжування і т.п. соціально-економічних диспропорцій розвитку регіонів.

Удосконалення стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів повинно ґрунтуватись на методологічній основі його оцінки, аналізу і прогнозування, обґрунтування стратегій регіонального розвитку, класифікації регіонів за рівнем диспропорцій соціально-економічного розвитку. Така основа необхідна для розробки цілеспрямованих заходів державного регулювання шляхом розширення спектру пропонованих економічних регуляторів, причому їх доцільно розробляти на основі сформованих і впроваджених сценаріїв за рахунок спеціальних заходів, адаптованих до результатів господарської діяльності та специфіки регіонального розвитку.

5.3. Модернізація стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів в Україні

На основі теоретичних розробок та проведених розрахунків стосовно диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України обґрунтовано, що стратегії регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів базуються на усвідомленні двох чинників: по-перше, диспропорційність розвитку регіонів носить об’єктивний характер, що і обумовило особливості підбору аналітичного апарату для її вимірювання та інтерпретації, а по-друге, вона, тим не менше, піддається регулюючому впливу, що було показано розробкою підходів до сценаріїв регулювання диспропорцій.

Звідси, конкретні види стратегій регулювання диспропорцій розвитку регіонів будуються на основі поєднання цих двох чинників.

Використання розробленог механізму стратегічного регулювання диспропорцій дозволяє розробити і втілити низку заходів щодо впливу на диспропорції з метою зменшення їх критичних показників. Такі заходи будуть територіально/регіонально орієнтованими, на відміну від заходів, запропонованих для всіх регіонів, що завжди є територіально/регіонально загальними або ж нейтральними.

Заходи з регулювання диспропорцій розвитку регіонів, сформовані на основі запропонованих сценаріїв регулювання, є варіативними, застосовуваними у певній ситуації. Динаміка соціально-економічних процесів зумовлює необхідність постійного удосконалення і модернізації заходів щодо регулювання диспропорцій, з тим щоб вони були релевантними до поточної ситуації і забезпечували ефективне стратегування розвитку регіональної економіки та її сутнісних характеристик, зокрема і диспропорцій соціально-економічного розвитку регіону. Розробка гнучкої системи модернізації заходів з регулювання диспропорцій є підґрунтям для функціонування механізму стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

У науковій літературі подано розробку широкого і ґрунтовного інструментарію щодо удосконалення заходів з регулювання диспропорцій та їх зменшення. Зокрема, на думку дослідників [192], «в Україні можна використати такі заходи регулювання соціально-економічних диспропорцій регіонів:

- розробка та прийняття законодавчої бази, яка б не тільки регулювала регіональну політику, а й забезпечувала її децентралізацію. Це призведе до стабільного економічного та соціального розвитку регіонів і до вирівнювання непропорційності розвитку;

- розробка та контроль за виконанням ефективних програм регіонального розвитку з обов’язковим урахуванням особливостей та можливостей регіону;

- створення ефективної системи територіальної організації, яка б займалася диференціацією доходів та витрат регіональних бюджетів;

- створення умов розміщення виробництв та підприємств в економічно відсталих регіонах, що дасть можливість їх сталого розвитку;

- розроблення та практична реалізація системи регіональних стимулів, що створить умови більш повного використання ресурсів регіону для підвищення ефективності його діяльності;

- усунення відмінностей соціально-економічного стану жителів регіону, що призведе до стабілізації міграції населення у регіонах країни;

- посилення регіональної свідомості мешканців, що дасть змогу реалізувати їх потенціал за місцем проживання».

Запропоновані дослідником заходи стосуються більшості сфері життєдіяльності регіону.

Крім того, на думку інших дослідників, з метою регулювання диспропорцій доцільно вжити низку заходів щодо активізації та раціонального використання внутрішнього потенціалу: «забезпечення ефективного використання регіонального потенціалу на основі реальної його оцінки, що дозволить нейтралізувати слабкі сторони соціально-економічного розвитку та активізувати сильні; забезпечення соціальної консолідації з метою мінімізації соціальних наслідків реструктуризації економіки регіону» [215].

Стратегічному регулювання диспропорцій має передувати стратегічне планування розвитку території. Погодимось з ідеями фахівців: «стратегічне планування включає аналіз поточного стану об’єкту, формування стратегічних цілей і завдань, розробку стратегії, встановлення відповідності результатів із цілями стратегічного регулювання» [345].

Регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів часто розглядається у контексті ширшого регулювання розвитку регіонів та проведення у них структурної перебудови. Як говорять дослідники, «стратегічний підхід до управління розвитком господарських комплексів регіонів спрямований на

забезпечення умов для економічної діяльності в межах усіх регіонів, раціональне використання виробничо-ресурсного потенціалу регіонів, досягнення сталого економічного зростання, покращення соціально-економічних показників рівня життя населення України. Реалізація зазначених цілей потребує: формування пріоритетних напрямів розвитку економіки регіону; створення умов взаємодії підприємств, установ, що визначають можливості кожного регіону на базі використання науково-виробничого потенціалу регіону; підтримки підприємств, що забезпечують внутрішні потреби регіону; збереження існуючих і створення нових робочих місць; мінімізації соціальних наслідків реструктуризації економіки регіону; розвитку інфраструктури регіону, ринку товарів і цінних паперів; взаємодії органів місцевого самоврядування, промислових підприємств і економічно активного населення; організації регіональних ринків» [243]. Тому доцільно опрацьовувати практичні заходи зі стратегічного регулювання диспропорцій у рамках заходів регіональної політики у широкому сенсі, маючи на меті через забезпечення урегульованості диспропорцій у стратегічного вимірі досягати цілей комплексного розвитку соціально-економічної сфери регіонів.

Комплексний розвиток регіональних господарських систем є метою стратегії регіонального розвитку. В її основу покладається забезпечення рівномірних умов економічної діяльності з раціональним використанням виробничо-ресурсного потенціалу регіонів. Стратегія управління регіональною соціально-економічною системою має на меті забезпечення механізмів повного та ефективного використання потенціалу. Базовими напрямками розвитку соціально-економічної системи регіонів є створення ефективного господарського комплексу, збалансування використаного внутрішнього потенціалу розвитку і запозичених ресурсів. Метою формування такого господарства виступають активізація чинників економічного зростання і підвищення якості людського капіталу. Рівномірне розміщення виробництва по території країни потребує залучення місцевих ресурсів, а відповідно, це має також активізувати внутрішній потенціал розвитку економіки.

В Україні на етапі формування цифрової економіки та проведення потужних реформувань на засадах цифровізації сфер життєдіяльності значно зростає значення включення питань побудови вказаних нових засад на рівні регіонів – як у господарську практику, так і в управління розвитком регіону. На думку дослідників, «цифрова нерівність є ключовою проблемою формування цифрової економіки в регіонах України. Деякі регіони починають активно включатися в процес формування і реалізації стратегічних рішень у сфері цифрової економіки, прагнучи забезпечити свої довгострокові конкурентні переваги на ринках нового виду технологій, товарів і послуг» [44]. Відповідно, цифровізація регіональних економік має бути включена до пріоритетів державної регіональної політики.

Важливим складником планування розвитку регіону стає використання розумних технологій в управлінні територіальними громадами та населеними пунктами. Можливості розумних технологій доцільно спрямувати на найповніше використання потенціалу розвитку громад та регіонів і вирішення їх проблем: місцева влада «отримує можливості спрямовувати зусилля громади на розв’язання нагальних економічних, соціальних, екологічних проблем і майбутній активний розвиток усіх сфер життєдіяльності території» [311]. Такі можливості використовуються і на цілі регулювання диспропорцій, наприклад, за допомогою використання інструменту *data mining* (глибинний аналіз даних сукупністю різних новітніх методів), коли масив даних аналізується на предмет знаходження раніше невідомих їх властивостей. Отримані результати можна використати на цілі ефективних перетворень – забезпечення таких показників диспропорцій, що не складатимуть загрозу для соціально-економічного становища території.

Запропонована вказаними та іншими дослідниками система щодо регулювання диспропорцій розвитку регіонів, проведення структурних реформ регіональних соціально-економічних систем базуються на забезпеченні оптимального використання внутрішнього потенціалу розвитку регіону та активізації джерел зростання. На думку дослідників, можливості успішного проведення заходів, побудованих на цих засадах, щодо регулювання соціально-

економічного розвитку регіонів, значно зросли за декілька попередніх років, коли відбулася децентралізація ресурсів і повноважень на рівень територіальних громад [52]. Звідси, доцільно розширити і модифікувати запропоновані дослідниками інструменти, способи та механізми регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Тому удосконалення і модернізація заходів щодо стратегічного регулювання диспропорцій може відбуватися обопільно з урахуванням зміни застосування правових та економічних інструментів регулювання процесів у господарських системах регіонів і з урахуванням надбань реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, а також орієнтування регіональної політики України на регіональну політику ЄС та поточні тренди світового економічного розвитку.

При цьому, на думку дослідників, «зростає необхідність посилення інституціональних засад модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації управління, оскільки в умовах децентралізації управління змінюється характер суб’єктно-об’єктних відносин щодо ролі територіальних громад та регіонів у процесах модернізації продуктивних сил» [20], [17]. Погоджуючись із дослідниками, відмітимо значну тривалість часу для перетворення громади на помітного суб’єкта економічних відносин, що дає можливість сформувати якісне підґрунтя для інституційних трансформацій ролі і громад, і регіонів.

Нова ухвалена в Україні ДСРР на 2021-2027 роки будується на застосуванні індивідуального підходу до груп регіонів, визначенні їх конкретних проблем та пошуку шляхів їх вирішення. Звідси, відмітимо, що оновлена державна регіональна політика в Україні стає більшою мірою територіально орієнтованою на противагу попередній, орієнтованій на всі території загалом. І в контексті стратегічного регулювання диспропорцій нова ДСРР проектується на вирішення проблем окремих територій. Це матиме результатом покращення показників соціально-економічного розвитку регіону та країни в цілому і сприятиме

використанню складених диспропорцій на цілі забезпечення економічного зростання. Структурні перетворення в регіонах як підґрунтя для використання внутрішнього потенціалу і стратегування регіонів тепер відбувається на засадах смарт-спеціалізації регіону. Це означатиме необхідність приділення більшої уваги формуванню спеціалізації економіки з урахуванням наявного потенціалу і можливостей його розвитку, засад сервісної та інформаційної економіки, застосування інноваційних підходів до вирішення стратегічних і тактичних завдань, формування гнучкої і швидко адаптивної системи стратегічного регулювання диспропорцій, використання практики підвищення якості людського капіталу. Загальний зміст нової регіональної політики формується з урахуванням зміни адміністративно-територіального устрою, появи нових суб'єктів регіональної політики – громад, необхідності надання відповідей на виклики сьогодення, потреби в урахуванні засад та принципів регіональної політики Європейського Союзу – згуртованості, солідарності та ін., зростанні відповідального ставлення до ресурсів та їх усвідомлення необхідності їх відновлення.

У контексті необхідності практичного втілення засад стратегічного регулювання диспропорцій здобутки оновленої регіональної політики та реформи децентралізації – більший обсяг повноважень і ресурсів на рівні громад та змінені повноваження у регіонів – результуються у зростання їхньої спроможності до ведення самостійної політики стратегування, бюджетного планування, інвестиційної діяльності і започаткування проектів з міжрегіонального і міжмуніципального співробітництва. Такі заходи з регулювання розвитку регіонів мають бути сконцентровані і спрямовані на цілі стратегічного регулювання диспропорцій, задля чого доцільно розробити способи їх удосконалення та взаємної узгодженої дії.

Відокремлені інструменти регулювання диспропорційності – такі, як інвестиційна діяльність, бюджетне планування, міжрегіональне та міжмуніципальне співробітництво – можуть бути інституціоналізовані у

стратегіях розвитку регіонів. Водночас, інвестиційний інструмент виступає як особливий, оскільки він більше за інші здатний надати стимулу для розвитку.

Нераціональний розподіл ресурсів має негативні наслідки, які призводять до обмеження попиту на товари, зменшення обсягів доходів населення та заощаджень, які можуть бути вкладені, уповільнення динаміки в будівельній сфері та зниження попиту на інвестиційні ресурси, подальшого збільшення регіональної диспропорційності в обсягах залучених інвестицій.

Інструменти регулювання інвестиційної діяльності на рівні регіонів спрямовуються на необхідність забезпечення зростання обсягу капіталовкладень та їх рівномірного розподілу і ефективного вкладення, формування ареалів зростання. Важливість інвестиційної діяльності для вимірювання і регулювання диспропорцій, яка доведена у підрозділі 3.1, спричиняє необхідність удосконалення системи регулювання інвестиційної діяльності, обсягу та сфер вкладення капітальних інвестицій та прямих іноземних інвестицій. Такі чинники слід враховувати при формуванні механізму стратегічного регулювання диспропорційності.

Також, економічні кризи переважно стосуються інвестиційної активності, і зрештою, це впливає на реалізацію стратегії (ринкова кон’юнктура достатньо впливає на стратегію довгострокового періоду, однак цей вплив є недостатньо відчутним у середньостроковому періоді). У регіонах проявляються такі ризики інвестиційного процесу: припинення розвитку деяких галузей і стагнація інших, збільшення концентрації інвестиційних потоків навколо адміністративних центрів регіонів, орієнтація на зовнішні ринки в регіонах із належним забезпеченням інвестицій, подальше зниження конкурентоспроможності імпортозамінної продукції, створення бар’єрів для регіонів, які стануть конкурентоспроможними суб’єктами іноземної інвестиційної діяльності, відсутність коштів на якісні структурні зміни в економіці регіону, послаблення міжрегіональних виробничих зв’язків.

Окреслення загальних контурів інвестиційної політики у контексті політики регулювання регіональних диспропорцій ґрунтується на необхідності здійснення капіталовкладень задля покращення показників окремих територій, регіонів, збільшення обсягів і темпів виробництва у регіонах із низькими темпами розвитку. Як було продемонстровано, великі масштабні проекти в різних галузях відкрили нові проблеми, пов'язані з комплексним освоєнням територій, що формуються навколо центрів капіталовкладень та зон зростання, однак, водночас, вони не вирішили проблему депресивності як витоку диспропорційності. Більше того, концентрація ресурсів тепер відбувається на рівні окремих громад, внаслідок чого спостерігається перерозподіл ресурсів та зміна центрів активності, і відповідно поряд із новими центрами зростання можуть виникати і нові ареали депресивності. Такий чинник має бути враховано при опрацюванні заходів зі стратегічного регулювання диспропорцій.

Як і інвестиційна діяльність, так само і стратегія розвитку регіону може бути окремим інструментом з огляду на сильніший інституційний вплив, який вона здатна здійснювати на розвиток регіонів.

Стратегія соціального та економічного розвитку регіону є інструментом середньострокового планування, вимоги до якого нині значно підвищені. «Вироблення стратегій регулювання диспропорцій складає основу пропорційного розвитку регіонів на базі узгоджених і поєднаних планів розвитку регіонів. Стратегії регіонального розвитку відображають зміни економічної ситуації в більш тривалий період» [292], [234, с. 21–24]. Необхідність удосконалення стратегічного планування (перегляду регіональних середньострокових стратегій) спричинена мінливою внутрішньою та зовнішньою економічною кон'юнктурою, змінами пріоритетів регіонального розвитку, а також появою нового суб'єкта економічних відносин на рівні регіонів – територіальних громад, які перебирають на себе значну частину повноважень і стають втілювачами середньострокових стратегій розвитку.

З огляду на особливості цих двох інструментів – інвестиційна діяльність та стратегічне планування – важливо дослідити, як їх можна поєднати у системі регулювання диспропорцій.

Стратегічне планування розвитку регіону на основі регулювання інвестиційної діяльності слід здійснювати за допомогою спільного планування, що проводиться органом місцевого самоврядування та центральним органом, відповідальним за реалізацію регіональної політики [375]. Для регулювання інвестиційної діяльності та об’єднання стратегічного планування й інвестиційного механізму має бути сформована загальна конструкція майбутнього «розподілу інвестицій»: необхідно відобразити, чи відбудеться подальший рух інвестиційного капіталу з високорозвинених регіонів до інших. У період кризи спостерігається відтік капіталу з міста Києва, у період рецесії Київ знову відновлює свої інвестиційні позиції [288]. Необхідно створити умови для формування потужного інвестиційного потенціалу в менш розвинених регіонах і для його повного розкриття на двох рівнях – на регіональному та місцевому.

Реалізація стратегії здійснюється через розробку короткострокових програм. Вибираючи регіони для виробничої діяльності, підприємства орієнтуються на незайнятість ніш на регіональному ринку (у менш розвинених регіонах) і наявність попиту на свою продукцію (який є наперед вищим в економічно сильних регіонах). Через розробку програм розміщення виробництва (забезпечення балансу між потужностями підприємств у регіонах) також забезпечується регулювання диспропорцій.

Доцільно запропонувати такі три елементи удосконалення стратегій регіонального розвитку.

1. Подолання вузьких інтересів окремих регіонів відбувається на основі оновлення Державної стратегії регіонального розвитку, на базі якої розробляються стратегії регіонів. Державна стратегія як головний механізм регіонального розвитку має формувати загальний погляд на цілі для всіх регіонів. Ці цілі можуть суперечити одна одній, таким чином, місцева влада прийме

рішення про те, які цілі повинні бути досягнуті насамперед – економічна ефективність, соціальна справедливість або екологічна безпечність. Вибір залежить від стратегічного погляду на майбутнє регіону. Різні цілі повинні бути скоординовані, оскільки їх виконання не повинно погіршувати рівень розвитку кожного регіону.

Оцінюючи ефективність регіональної політики (на основі визначених цілей розвитку кожного регіону), доцільно використовувати критерій ефективності Парето, що відображає ефективність регіональної політики.

Стан і розвиток економіки регіону можна виміряти за показником ВРП на одну особу. Припустимо, що рівні ВРП на одну особу в базовому році підтверджують критерій ефективності Парето. Це означає, що показники одного окремого регіону не можуть бути підвищені, з тим щоб не призвести до зниження показників ВРП на одну особу в інших регіонах. Іншими словами, будь-яке наступне зростання цього показника в одному регіоні призведе до погіршення показників в інших регіонах.

Однак, на практиці ці показники лише зростають (крім кризових років) і не відображають весь спектр людського добробуту. Тому критерій ефективності Парето не можна застосовувати до цього показника, і розподіл ресурсів (що відображає ефективність регіональної політики) не може бути оцінений через показник ВРП на одну особу.

Іншим загальним індексом оцінювання якості розвитку є індекс людського розвитку. Ці індекси змінюються щороку, вони погіршуються в одних регіонах і покращуються в інших. Відповідно до спрощеної методики, індекс включає три субіндекси – показник здоров’я (тривалість життя), показник освіти (середні роки навчання дорослих), показник доходу (валовий національний дохід на одну особу за паритетом купівельної спроможності, або ВРП на одну особу). Зазначені показники значно коливаються кожен рік як у менш розвинутих, так і у високорозвинутих регіонах, і вони повністю відображають рівень регіонального економічного та соціального розвитку; таким чином, їх можна включити до

моделі, що визначає ефективний розподіл ресурсів. Уряд може коригувати ці показники комплексом заходів, що регулюють ці параметри – здоров'я, освіту, доходи.

Оцінювання ефективності регулювання диспропорцій за критерієм Парето-ефективності, застосованим до показника індексу людського розвитку, допомагає виправити цілі розвитку, визначені в регіональних стратегіях. Формування стратегічного бачення регіонального розвитку має сприяти цьому процесу.

2. Стратегічний погляд на регіональний розвиток може бути сформований загальними зусиллями органів місцевого самоврядування, центральних і місцевих органів виконавчої влади. У той же час центральна влада змінює регіональні цілі та формулює їх з погляду держави, яка виходить з цілей національного рівня і значення (приклади подано у таблиці 5.6). Втім, зростання ролі громад та регіонів передбачає і забезпечення умов для виконання цілей, що є важливими для них самих. При децентралізації та розширення повноважень громад щодо самоврядного розвитку зростає і їх відповідальність за розвиток і стратегування.

Таблиця 5.6

Перетворення регіональних (локальних) цілей центральним органом, відповідальним за регіональну політику (окремі приклади)

Ціль розвитку, сформована органом місцевого самоврядування		Ціль розвитку, відкоригована центральним органом
збільшення експортного потенціалу	→	виробництво імпортозаміщувальної продукції
забезпечення зайнятості	→	створення умов для комфортного проживання і вирішення проблем депопуляції на окремих територіях
забезпечення населення питною водою високої якості	→	вирішення екологічних проблем та проблем життєзабезпечення
повернення робочої сили	→	відновлення балансу робочої сили та демографічного балансу через створення робочих місць для працівників, що повернулися

Джерело: авторська розробка.

Доцільно виправляти цілі на етапі розробки стратегії та їх публічного обговорення, а також при оцінці таких цілей.

3. Стратегія розвитку регіону має бути гнучкою та здатною реагувати на зміну економічної кон'юнктури (внутрішньої та зовнішньої). Цього можна досягти за допомогою прогнозування. Органи влади і самоврядування можуть поступово перейти від директивного до індикативного планування окремих показників стратегії регіонального розвитку, насамперед – економічних. Доцільно використовувати трендовий метод прогнозування для більшості показників економічної діяльності, зокрема для ВРП та рівня безробіття. Моделювання динаміки цих показників може бути здійснене на основі формули квадратного рівняння (формула 5.4), що відображає динаміку індексів більше, ніж інші,

$$y = a_0 + a_1 t + a_2 t^2 \quad (5.4),$$

де у – функція залежності ВРП на одну особу від року, *a* – величина ВРП на одну особу або індекс людського розвитку, *t* – рік.

Відповідність стратегії розвитку регіону мінливій ситуації, яка завжди призводить до розростання диспропорцій соціально-економічного розвиту регіону, робить її дієвим інструментом регулювання диспропорційності.

Цілями поєднання двох основних інструментів регулювання диспропорційності регіонального розвитку – стратегічного планування та регулювання інвестиційної діяльності – є такі: забезпечення інтегративності і цілісності системи, що регулює регіональний розвиток, охоплення ширшого переліку проблем, які можна регулювати як з центрального, так і місцевого рівнів, більш швидке досягнення визначених параметрів розвитку. За допомогою цих інструментів можна регулювати такі проблеми: посткризові ситуації, надмірна нерівність показників економічного та соціального розвитку, недостатність інвестиційних ресурсів, депресивність територій та відсутність стратегічного бачення подальшого розвитку.

Поєднання цих інструментів визначається такими чинниками:

1) однаковий вимір часу для них (стратегії розробляються на період до 7 років і реалізація інвестиційних проектів може тривати декілька років);

2) інвестиції необхідні для розробки та реалізації заходів у рамках регіональних стратегій, а стратегічний план регіонального розвитку необхідний для започаткування інвестиційної діяльності;

3) загальну мету регіональної стратегії та інвестиційної діяльності можна представити як підвищення якості життя у всіх регіонах, досягнення параметрів сталого розвитку, збільшення масштабів екологічно орієнтованого виробництва.

Ці загальні риси двох вищезазначених інструментів дозволяють створити модель для їх узгодженої дії. При цьому «доречно враховувати випадковий параметр, що відповідає за неочікувані, непередбачувані зміни, викликані коливаннями економічної кон'юнктури. Одна з цих змін – криза соціально-економічного розвитку країни та, відповідно, регіонів» [50, с. 79–88].

Додамо ще один інструмент стратегічного регулювання розвитку регіонів – бюджетне планування. Стратегія регіону буде більш ефективною для регулювання соціально-економічного розвитку, якщо вона реалізується спільно з інструментами регулювання інвестиційної діяльності та бюджетного планування. Для їх спільного використання доцільно запровадити загальне інституційне (організаційне та кадрове) забезпечення реалізації регіональної стратегії, формування бюджету регіону та інвестиційного паспорту (переліку інвестиційних пропозицій). Однак, перед цим необхідно визначити параметри бюджету та інвестиційні пропозиції регіону.

Поточна проблема полягає в тому, що ці інструменти мають різний часовий масштаб. Стратегія та інвестиційний паспорт розробляються на період від 5 до 7 років, а бюджет формується тільки на 1 рік. В Україні лише запроваджується метод планування та виконання бюджету, орієнтований на результат, терміном на 3 роки. Тому включення бюджетного планування та прогнозування до загального

механізму регулювання регіонального розвитку залишається поки що невиконаним.

Поєднати інструменти регулювання інвестиційної діяльності, стратегічного планування та бюджетного планування можливо за допомогою формування фінансового балансу регіону. Баланс формується для обрахунку динамічних змін у дохідній частині ресурсів регіону і забезпечення можливості побудови на основі балансу прогнозу розвитку регіону, а також із метою створення підґрунтя для прийняття управлінських рішень щодо оптимізації такого балансу. З іншого боку, через прийнятний обсяг фінансових ресурсів на рівні регіонів можна досягти визначених цілей управління регіональним розвитком та регулювання диспропорцій.

На думку автора, «фінансові ресурси регіонів мають взаємопов'язані елементи, кожен з яких виконує власні функції щодо забезпечення безперебійності економічних зв'язків на регіональному рівні. Баланс фінансових ресурсів складає основу – статистичну і регулятивну – для впливу на диспропорційність регіонального розвитку, зокрема, прогнозування трендів диспропорційності регіонів» [278].

Баланс фінансових ресурсів регіону зображує можливості фінансового забезпечення темпів і пропорцій розвитку регіональної економіки. Цілями його складання є, по-перше, наочне відображення всіх фінансових ресурсів регіону як основи для прийняття управлінських рішень щодо його використання, розробки програм соціально-економічного розвитку регіону, здійснення оцінювання фінансових ресурсів для виявлення їх резервів чи додаткових складників і формування достатньої дохідної частини балансу, а по-друге, формування шляхів до досягнення фінансової спроможності регіону і насамперед такого її складника, як фінансова дієздатність.

З метою повного відображення усіх складників можна запропонувати таку класифікацію фінансових ресурсів регіону на основі двох характеристик: періодичність надходжень та напрямки використання.

І частина. Кошти, які мають стабільне джерело надходження і направляються на виконання поточних цілей: місцевий бюджет (за винятком бюджету розвитку), заощаджені кошти населення, фінансові ресурси підприємств і організацій комунальної форми власності. Це є податкова (бюджетно-податкова) складова частина балансу. Важливе значення у балансі фінансових ресурсів складають кошти місцевого бюджету та розширення джерел їх надходжень, і кошти підприємств.

ІІ частина. Кошти, які надходять неперіодично і спрямовуються на реалізацію капітальних проектів: бюджет розвитку місцевих бюджетів, кошти населення на депозитах та вкладені у цінні папери, муніципальні цінні папери, кошти Державного фонду регіонального розвитку, фінансові ресурси кредитних установ певного регіону та залучені з інших регіонів, фінансові ресурси кредитних установ.

На основі вищесказаного сформульовано тлумачення: баланс фінансових ресурсів регіону – це сума грошових доходів та майнових прав, наявних на поточний момент у певному регіоні, яка складається з доходів, що характеризуються стійкістю і стабільністю надходжень та є основою виконання поточних завдань місцевої влади, та доходів, які мають неперіодичний характер надходжень, однак за їх рахунок місцева влада може реалізувати завдання капітального будівництва та інші завдання довгострокового характеру.

Обсяг та періодичність надходжень другої частини балансу, крім бюджету розвитку, залежать від ситуації на грошово-кредитному ринку, від кількості суб’єктів такого ринку та обсягів операцій на ньому. Як говорять дослідники, «забезпечення фінансової спроможності вимагає, перш за все, досягнення фінансової дієздатності суб’єктів фінансових відносин регіону, що базується на їх максимально ефективному господарюванні» [27, с. 196]. У розвиток цієї тези зазначимо, що нині громади та регіони стають більш фінансово самостійними і, відповідно, потреба у формуванні фінансового балансу території як інструменту регулювання розвитку значно зростає.

Складання балансу фінансових ресурсів має стати основою для реалізації політики регіонального розвитку у кожному регіоні. Баланс – підґрунтя для формування програмних документів регіонального розвитку, щорічної програми соціально-економічного та культурного розвитку регіону. Його складання має стати повноваженням місцевої влади; необхідність складання має бути відображена у стратегіях соціально-економічного розвитку регіонів на середньостроковий період. У ДСРР має бути унормована необхідність щорічної розробки таких балансів. Тим самим закладається база для прийняття прогнозованих, обґрунтованих рішень, виконання яких має спиратися більшою мірою на власні ресурси, а необхідність залучення інших ресурсів буде наперед передбаченою. Для забезпечення наповненості балансу органи місцевого самоврядування мають вдаватися до збільшення варіативності ресурсів, забезпечення можливості їх швидкої взаємної заміни.

Отже, «баланс фінансових ресурсів поступово має стати необхідним інструментом для планування і прогнозування соціально-економічного розвитку регіону. Різнорідність структурних частин балансу, їх мінливість, варіативність складових потребує врахування при покладанні балансу в основу розробки програм розвитку регіону» [278].

Дослідження співвідношення складників кожної частини балансу у напрямку пошуку резервів для їх збільшення підвищує можливості достовірного прогнозування трендів диспропорцій та вироблення на цій основі способів регулювання диспропорційності.

Узагальнюючи, відмітимо, що запропоновані три основних інструменти регулювання регіонального розвитку та диспропорцій регіонального розвитку – стратегічне планування, налагодження (регулювання) інвестиційної діяльності, бюджетне планування – регулюють певний сектор добробуту на рівні регіонів. Їх раціональне поєднання і узгоджена взаємодія складають практичне підґрунтя для реалізації сценаріїв стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Поєднання цих інструментів відобразимо схематично (рис. 5.23).

Ці інструменти можуть бути об’єднані за допомогою адитивної функції (див. формулу 5.5 – поєднання інструментів регулювання регіонального розвитку). І особлива увага має бути звернута на визначення змінного індексу.

$$IRR = \sum f(Gs; Pi; Ba) + \omega \qquad (5.5),$$

де IRR – інструменти, що регулюють регіональний розвиток, *Gs* – цілі, визначені в регіональних стратегіях, *Pi* – інвестиційні проекти (які також є цілями розвитку), *Ba* – бюджетне регулювання, *ω* – змінний індекс (ринкові коливання).

Рис. 5.23. Координація регулювання інвестиційної діяльності, бюджетного планування та стратегічного планування у реалізації регіональної політики.

Джерело: авторська розробка.

Отже, серед інструментів регулювання регіонального розвитку на особливу увагу заслуговують інструменти стратегічного планування, бюджетного планування та регулювання інвестиційної діяльності. Загальний напрям

удосконалення інструментів та упровадження їх у загальну схему може бути сформований на основі таких кроків: інтерпретація регіональної диспропорційності, регулювання показників розподілу інвестицій, координація цих трьох інструментів – стратегічне планування, налагодження інвестиційної діяльності, бюджетне планування.

Здійснення вищезазначених заходів дасть змогу покращити механізм регулювання регіонального розвитку та диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів. Окремі важливі заходи і напрямки модернізації механізму стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів подано далі.

Сукупність інструментів регулювання диспропорцій можна розділити на декілька складових частин: стимулювання окремих точкових проектів у різних регіонах і недопущення надмірного перенасичення інвестиційними ресурсами, дотримання параметрів збалансованого розвитку. Такі заходи мають вживатися на рівні держави. На рівні регіонів це означає стимулювання точкових проектів, які, однак, мають відповідати загальнодержавним цілям трансформації – збільшенню рівня продуктивної зайнятості, відновленню діяльності окремих підприємств.

Диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України обумовлюють необхідність розробки відмінних підходів до опрацювання на рівні регіонів політики щодо стимулювання надходження інвестицій. Для усунення загрози перебирання центром на себе повноважень щодо розподілу капіталовкладень місцева влада має довести важливість формування й реалізації власних інвестиційних стратегій з метою досягнення економічної ефективності від їх впровадження.

Залучення інвестиційних ресурсів має проводитися задля структурної перебудови. На рівні держави мають бути визначені пріоритети та напрями впровадження ефективної структурної регіональної політики. Розробка сценаріїв регулювання диспропорцій для цих регіонів має враховувати такі тенденції.

Основною метою структурної політики на рівні регіонів має стати зменшення диспропорційності регіонального розвитку, збалансування галузевих

пропорцій, удосконалення коопераційних зв'язків між економікою різних регіонів та забезпечення якісних позитивних трансформацій у рівнях життя населення, у становленні середнього класу, подоланні зубожіння та ін.

Поступово створюються умови для переходу до кластерної моделі підвищення конкурентоздатності регіонів. Економічною базою для реалізації таких заходів може стати формування конкурентоспроможних кластерів у регіонах України. Для підтримки розвитку кластерів на державному рівні доцільно активізувати спрямування прямих інвестицій у конкретні виробничі проекти; знизити рівень оподаткування проектів інноваційно-інвестиційного спрямування; сприяти створенню регіонального ринку через кластерну систему фірм-виробників та фірм-постачальників, сприяючи тим самим процесам здешевлення продукції [248, с. 73–96].

Поряд з формуванням кластерів вагому роль у структурній перебудові регіональної економіки має відігравати транспортне будівництво (у тому числі – участь України у будівництві транспортних панєвропейських магістралей). Пряме інвестування держави у ці проекти, цільові державні замовлення та державні контракти, а також укладання концесійних угод не тільки сприятимуть активізації ринкової кон'юнктури на регіональних ринках, але й створять нові робочі місця, пожвавлять бізнес-середовище та нададуть Україні нові конкурентні переваги.

Регулювання диспропорцій у стратегічному вимірі передбачає розробку заходів з протидії порушенню єдиного господарського простору та забезпечення його динамічної єдності. Тому, на нашу думку, для недопущення переростання диспропорцій у реальну загрозу порушення консолідованого господарського простору доцільно здійснити комплекс заходів:

- диференціювати методи прямого і непрямого впливу на показники розвитку економіки: прямі важелі доцільно застосовувати тільки до обмеженого кола показників, серед яких – обсяги залучення інвестицій, фінансові результати діяльності підприємств, бюджетно-податкові показники, а також показники соціальної сфери (кількість працевлаштованих громадян). Їх вирівнювання здатне

спричинити покращення показників реального сектора, сфери послуг, фінансового сектора та соціальної сфери. Непрямі важелі доцільно застосовувати до активізації промислового та сільськогосподарського виробництва, будівництва, експорту-імпорту товарів та послуг, рівня споживчих цін, рівня безробіття, реального наявного доходу;

- диференціювати стимулюючі та підтримуючі методи стосовно регіонів: цілеспрямоване державне сприяння повинне надаватися лише до регіонів, які не в змозі самостійно вирішити проблеми структурної трансформації; поступово переходити від прямого бюджетного фінансування до опосередкованих інструментів стимулювання розвитку регіонів;

- виміряти диспропорційність і оцінити ймовірність переростання її у загрозу порушення відтворювальних пропорцій;

- розробити алгоритм ефективного використання диспропорційності на користь розвитку країни та подолання (у крайньому випадку, згладжування) тієї диспропорційності, яку не можна ефективно використати;

- створювати умови для узгодження різноспрямованих інтересів регіонів та держави як основи для консолідації простору за рахунок: поглиблення виробничої кооперації підприємств різних регіонів, інтенсифікації міжрегіонального обміну товарами та фінансовими ресурсами, акумуляції коштів для розбудови транспортних коридорів, спільного інвестування виробничих об’єктів та установ сфери послуг, поширення сучасних форм міжтериторіальної економічної інтеграції та кооперації для спільного освоєння ресурсів та вирішення проблем розвитку територій. Таке співробітництво надасть слаборозвиненим регіонам стимули до активізації діяльності та збереже стабільні темпи розвитку у регіонах із високими рівнями розвитку [373].

Держава повинна вжити більше заходів для запобігання розростання диспропорційності. Інструменти регіональної політики мають бути спрямовані не тільки на ліквідацію наслідків криз, а й на посткризове відродження регіональної економіки. Також необхідно стабілізувати економіку в тих регіонах, які здатні

забезпечити достатній рівень стабільності для всієї країни навіть під час коливань ринку. Уряд повинен створити можливості для активізації внутрішнього потенціалу розвитку. І ці інструменти можуть непрямо вплинути на подолання диспропорційності [202, с. 23–26], [292].

Отже, окреслено загальні засади, підходи та інструменти до розробки механізму стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів в Україні. На основі поєднання регулювання інвестиційної діяльності, стратегічного планування розвитку регіонів та бюджетного планування у регіоні формується практичний механізм впливу на розміри диспропорцій. Використовуючи комплекс запропонованих заходів щодо впливу на диспропорційність, можливо досягти наперед визначених показників розмірів диспропорцій та забезпечити стратегічне регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

Таким чином, у дисертації показано, що соціально-економічний розвиток регіонів України тривалий час характеризується диспропорційністю, що має негативні наслідки для розкриття внутрішнього потенціалу регіонів та зміцнення міжрегіональних зв’язків. Це зумовлює виникнення питання щодо науково обґрунтованого, раціонального та доцільного оцінювання диспропорційності з метою надання їй вимірності та здатності бути врегульованою.

У дослідженні запропоновано шляхи вирішення актуальної та важливої проблеми розвитку регіонів – удосконалення теоретико-методологічних підходів до стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів. Це удосконалення здійснюється шляхом реалізації механізмів діагностування, дослідження динаміки, виявлення взаємозв’язків та чинників диспропорцій, прогнозування показників, що характеризують сфери життєдіяльності регіону та рівень їх диспропорційності. Таке оцінювання відбувається в умовах багатозначності та неповноти вихідної інформації, що чинить значний вплив на збільшення ризиків і втрат при розробці заходів регіональної політики.

Загалом, проблема диспропорцій показників соціально-економічного розвитку регіонів значно актуалізувалась на сучасному етапі. Причиною цього стало її розростання у багатьох країнах і неспроможність її врегулювати за допомогою традиційних інструментів державної регіональної політики. В Україні ж до цих причин додався чинник проведення реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, що зумовлює зміну соціально-економічної, суспільно-географічної та інституційної структури регіонів. Тому виникає потреба у формуванні нового наукового підходу до сприйняття регіональних відмінностей на тлі інших характеристик регіонального розвитку, її використання, а також потреба у пошуку нового інструментарію реагування на неї. Цей підхід базується на усвідомленні, що відмінності мають бути ефективно використані, що й означає необхідність їх регулювання.

Висновки за розділом 5.

У п’ятому розділі на основі розроблених інституційних рамок та умов для моделей стратегічного регулювання диспропорцій запропоновано використовувати когнітивно-імітаційну модель. Сформовано механізм стратегічного регулювання диспропорцій. Надано рекомендації щодо модернізації заходів зі стратегічного регулювання диспропорцій. Основними висновками цього розділу є такі.

1. Доведено, що для моделювання та аналізу процесів у динамічних соціально-економічних системах регіону неможливим є використання традиційного математичного підходу для розробки й упровадження ефективних управлінських рішень з регулювання (використання, зменшення, подолання) диспропорцій. Моделювання сценаріїв регулювання диспропорцій має базуватися на когнітивному підході, що дозволяє зрозуміти логіку розвитку системи за умови впливу на неї багатьох взаємозалежних факторів, що в повній мірі відноситься до соціально-економічної системи регіону, та використати методи імітаційного моделювання для прогнозування динамічних процесів. Надалі прогнозування

результатів рішень дозволить зробити висновки про динаміку соціально-економічних процесів у регіонах та диспропорцій показників соціально-економічного розвитку.

2. Застосовано динамічну когнітивно-імітаційну модель для регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів; така модель поєднує кількісні та якісні залежності між зовнішніми та внутрішніми факторами розвитку регіону і дозволяє на її основі моделювати сценарії регулювання диспропорцій розвитку. На основі застосування когнітивно-імітаційної моделі показано, що необхідним є формування регулюючих впливів на множину визначених соціально-економічних каталізаторів та уповільнювачів диспропорцій розвитку регіонів з боку органів влади та прогнозування наслідків цих впливів на рівень розвитку конкретного регіону.

3. Показано, що забезпечення сценарного моделювання дозволяє на базі імітаційної моделі визначити можливі стратегії регулювання диспропорцій розвитку регіонів, шляхи та механізми впливу на динаміку диспропорцій з метою досягнення бажаного рівня соціально-економічного розвитку як окремих регіонів, так і держави в цілому. На основі динамічної когнітивно-імітаційної моделі реалізовано методологію сценарного моделювання регулювання регіональних диспропорцій за чотирма напрямами: прогноз розвитку ситуації за відсутності впливу на неї, за помірного впливу на неї, з посиленим впливом та за умов шокового впливу. Визначено серед множини сценаріїв регулювання регіональних диспропорцій найбільш дієві для кожного регіону, і на основі результатів імітацій отримано прогнозні оцінки рівня диспропорцій за сферами життєдіяльності регіону. Цей етап моделювання передбачає формування та реалізацію комплексу альтернативних регулюючих сценаріїв регулювання диспропорцій розвитку регіонів, що спрямовані на усунення та попередження виявлених структурних дисбалансів при збереженні загальної позитивної траєкторії розвитку регіону і держави. Результатом моделювання є генерація управлінських рішень щодо усунення критичних нерівномірностей розвитку територій, формування множини

альтернативних варіантів, прогнозування динаміки показників за сферами соціально-економічного розвитку регіонів та вибір оптимальних варіантів усунення диспропорцій. Для вирішення поставлених завдань здійснюється групування регіонів з урахуванням основних параметрів на основі матриці формування сценаріїв відповідно до стратегій регулювання регіональних диспропорцій.

4. Зроблено висновок на основі аналізу отриманих сценаріїв, що прогнозна динаміка нерівномірності регіонального розвитку у випадку реалізації сценаріїв усунення соціально-демографічних диспропорцій, стимулювання виробництва, стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності, забезпечення екологічної безпеки підтверджує ефективність прийнятої політики регулювання диспропорцій, що дозволяє попередити формування та настання кризових ситуацій в динаміці основних індикаторів як регіонального розвитку, так і макроекономічних індикаторів, та визначити напрями зростання і знизити глибину кризових процесів. У такий спосіб у подальших дослідженнях можна спрогнозувати усі можливі варіанти розвитку системи та обрати оптимальну стратегію регулювання для досягнення бажаних конкретних цілей.

5. Доведено, що при наявності неконтрольованих (нестримуваних) диспропорцій розвитку конкретної сфери компенсаційний ефект зниження можливостей державного регулювання регіонів може бути сформований за рахунок зміни параметрів та сценаріїв впливу, а саме, саморозвитку (базовий), помірного впливу, посиленого впливу, шокового впливу, що мають бути спрямовані на підтримку як проблемних регіонів з високим рівнем диспропорцій за більшістю сфер життєдіяльності, так і регіонів-лідерів розвитку, оскільки рівномірна політика державного регулювання рівня соціально-економічного розвитку регіонів може значно сповільнити темпи загального рівня економічного зростання держави. Отримані результати моделювання дають можливість уникати непрогнозованих наслідків дії регулювання та розробити ефективні інструменти з регулювання диспропорцій розвитку регіонів в Україні.

6. Запропоновано механізм стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України. Він базується на синергетично-діяльнісному підході до стратегічного регулювання та методологічних основах регулювання, містить алгоритм визначення, оцінювання та інтерпретації диспропорцій, моделювання їх динаміки та розробки на цій основі сценаріїв регулювання диспропорцій. Показано, що сценарії регулювання диспропорцій і заходи зі зменшення їх критичних проявів розроблені у рамках вказаного синергетично-діяльнісного підходу, що в схематичному вигляді означає залучення до процесу регулювання усіх зацікавлених сторін та отримання на цій основі синергетичного ефекту для подальшої розробки й удосконалення системи регулювання диспропорцій. Запропонована когнітивно-імітаційна модель стратегічного регулювання диспропорцій та розробка сценаріїв на її основі повністю відповідає синергетично-діяльнісному підходу в аспекті використанні синергії дій зацікавлених сторін у регулюванні диспропорцій.

7. Розроблено систему та інструменти удосконалення заходів зі стратегічного регулювання диспропорцій. Така система базується на визначених стратегіях регулювання диспропорцій. Інструментами регулювання диспропорцій є конкретні інструменти стимулювання економічної діяльності в регіонах, удосконалення яких запропоноване в рамках поданої концепції та системи стратегічного регулювання диспропорцій. Встановлено, що стратегії регулювання диспропорцій регіонального розвитку мають ґрунтуватися на таких вихідних передумовах: диспропорційність є об’єктивним чинником, який регулюється, і види стратегій регулювання диспропорцій будуються на поєднанні цих двох чинників у різних пропорціях. Показано, що серед інструментів регулювання регіонального розвитку на особливу увагу заслуговують інструменти стратегічного планування, бюджетного регулювання та регулювання інвестиційної діяльності, а також міжрегіональне співробітництво. Комплексне поєднання цих механізмів означає побудову механізму регулювання диспропорцій розвитку регіонів. Визначено, що механізми стратегічного

планування, регулювання інвестиційної діяльності, бюджетного планування можна об’єднати за допомогою адитивної функції. Загальний напрям вдосконалення механізмів та вкладення їх у загальну схему забезпечується такими кроками: оцінювання регіональної диспропорційності, регулювання показників розподілу інвестицій, поєднання механізмів стратегічного планування, налагодження інвестиційної діяльності, ефективного бюджетного планування.

8. Продемонстровано, що регулювання інвестиційної діяльності полягає у формуванні загальної конструкції майбутнього розподілу інвестицій, зокрема щодо перетоку капіталу між центрами економічної активності та периферією. Інвестиційна активність регіонів значною мірою зазнає впливу кризи і впливає на реалізацію стратегій, при цьому у коротко- і середньостроковому періоді вплив кризи є недостатньо відчутним, а у довгостроковому – вплив відчувається значною мірою. Показано, що при формуванні стратегії регулювання диспропорційності слід враховувати необхідність збільшення обсягу капіталовкладень у регіонах та їх рівномірного розподілу, потребу у формуванні точок зростання, оптимального використання внутрішнього потенціалу регіонів.

9. Доведено, що поєднанням способів фінансування стратегій можна досягати співіснування різних видів стратегій. Достатній обсяг фінансових ресурсів сприяє реалізації визначених цілей регулювання розвитку регіонів та диспропорцій. Так, поєднання способів фінансування забезпечується за допомогою досягнення збалансованості самих фінансових ресурсів у фінансовому балансі регіону. Надано роз’яснення терміну «баланс фінансових ресурсів регіону»: сума грошових доходів, наявних на цей момент на певній територій, яка складається із доходів, що характеризуються стійкістю і стабільністю надходжень та здатні стати основою виконання поточних завдань місцевої влади, та доходів, які мають неперіодичний характер надходжень, однак, з їх допомогою місцева влада може здійснювати капітальне будівництво та інші завдання довгострокового характеру. Доведено, що баланс фінансових ресурсів складає

статистичну і регулятивну основу для впливу на диспропорційність регіонального розвитку і сприяє більш вірогідному прогнозуванню трендів диспропорційності.

10. Визначено, що на сучасному етапі розвитку України вагомими чинниками оцінювання та регулювання диспропорцій виступають: зміщення акцентів на індикативне середньострокове планування, фіскальна децентралізація, пошук внутрішніх джерел інвестування регіонального розвитку. Такі чинники мають бути задіяні у комплексі, оскільки лише їх поєднання здатне дати значний ефект для системи регулювання диспропорційності, і вони суттєво впливають на стан і динаміку структурних деформацій як причини диспропорційності. Показано, що структурні трансформації розвитку регіону є залежними від кон'юнктури ринку. Внаслідок переорієнтації кон'юнктури світових ринків на конкурентну інноваційно зорієнтовану продукцію кінцевого призначення з низькою матеріало- та енергоємністю виробництва збереження наявного розподілу ресурсів і виробництв є неможливим. Регіони поступово змінюють свої конкурентні позиції, оновлюють їх на базі нових ресурсів, видів діяльності і т. п. Для регулювання такої ситуації на загальнодержавному рівні мають бути визначені основні пріоритети та напрями впровадження ефективної структурної регіональної політики. Основними складовими частинами структурної трансформації економіки регіонів з метою започаткування відновлення зростання мають стати: розширення транспортного будівництва, розвиток кластерів, активізація інвестиційної діяльності та ін.

11. Доведено, що для недопущення переростання диспропорцій у загрозу порушення консолідованого господарського простору доцільно створювати умови для узгодження різноспрямованих інтересів регіонів та держави як основи для консолідації простору за рахунок поглиблення виробничої кооперації підприємств різних регіонів, інтенсифікації міжрегіонального обміну товарами та фінансовими ресурсами, акумуляції коштів для розбудови транспортних коридорів, спільного інвестування виробничих об'єктів та установ сфери послуг, поширення сучасних

форм міжтериторіальної економічної інтеграції та кооперації для спільного освоєння ресурсів та вирішення проблем розвитку регіонів.

Основні результати дослідження за розділом опубліковані у працях [49, 203, 278, 281, 288, 291, 293, 294, 295, 296, 374, 377, 380, 382].

ВИСНОВКИ

Отримані в дисертації результати сукупно вирішують актуальну наукову проблему – обґрунтування концептуальних і теоретико-методологічних положень, розроблення методичного інструментарію та практичних рекомендацій щодо стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів задля надання врегульованості диспропорціям розвитку регіонів і забезпечення структурних зрушень соціально-економічної сфери регіонів.

На основі проведеного дослідження сформульовано висновки теоретико-методологічного та науково-практичного характеру.

1. Визначено, що розкриття сутності та причин регіональних відмінностей має відбуватися на основі з'ясування самої відмінності, ступеня та інтенсивності її впливу на соціально-економічне становище регіону; виявлено причини виникнення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України як наслідків об'єктивної різниці в природних, історичних, економічних тощо умовах, невідповідності колишньої політики розміщення продуктивних сил в Україні потребам сьогодення, неефективності управління ресурсами, що дозволяють зрозуміти глибинну сутність диспропорцій і тенденції їх розвитку.

2. Розширено понятійно-категоріальний апарат стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів завдяки уточненню понять «диспропорція», «стратегія» та «регулювання» й доповненню класифікації диспропорцій. На основі комплексного поєднання визначення предмету відмінності та загроз, створюваних нею, засвідчено, що найповніше сутність регіональної соціально-економічної відмінності характеризує поняття «диспропорційність». Доведено доцільність використання стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів та застосування відповідного інструментарію його забезпечення.

3. Аргументовано наукові підходи до класифікації теорій регулювання диспропорцій розвитку регіонів за визначальним чинником у цьому процесі і

виокремлено три групи теорій, що обстоюють: слабкий вплив держави, провідну роль держави і визначальну роль технологій у впливі на диспропорції. Унаочнено, що на регіональну диспропорційність впливає здатність регіонів використовувати зовнішні ресурси, запроваджувати інновації й регулювати рух факторів виробництва, використовуючи місцеві ресурси. Продемонстровано, що для розбудови системи регулювання диспропорцій розвитку регіонів в Україні доцільно використати досвід інших країн щодо подолання депресивності територій, формування точок зростання, розбудови великих інфраструктурних проектів, зміцнення міжрегіональних зв'язків, смарт-спеціалізації регіонів.

4. Сформовано концепцію та систему стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України на науково-методологічних засадах щодо взаємного узгодження інтересів держави, органів місцевого самоврядування та бізнес-структур, що свідчить про необхідність узгодженого вироблення політик з регулювання диспропорцій. Визначено, що концепція базується на теоретичному аналізі сутності та виявів диспропорцій, понять диспропорційності й стратегічного регулювання диспропорцій, синергетично-діяльнісному підході до стратегічного регулювання диспропорцій, кейнсіанській економічній теорії. Показано, що система регулювання диспропорцій структурується в принципах, методах і функціях регулювання диспропорцій; принципи регулювання диспропорційності є основою опрацювання теоретичних моделей регулювання диспропорційності та вироблення методів регулювання диспропорцій.

5. Визначено методи стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України залежно від цілей регулювання диспропорцій – прямі та непрямі, внутрішні (вбудовані) і зовнішні (запозичені), стимулюючі, дестимулюючі (рестриктивні) і нейтральні, нейтралізації і «підтягнення», вихідні й постфактум, короткострокові й довгострокові, визначені у нормативно-правових актах і неунормовані, що дає змогу сформувати гнучкі сценарії регулювання диспропорцій. Запропоновано визначати функції

регулювання диспропорцій розвитку регіонів (розподільчу, нормативну, дистрибутивну (алокативну), вирівнюючу, стимулюючу, регулюючу, безпеки сталого розвитку), що дозволяють виявляти способи оптимального використання диспропорцій розвитку регіонів.

6. Обґрунтовано необхідність використання синергетично-діяльнісного підходу до стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів, сформованого поєднанням синергетичного підходу до оцінювання й аналізу диспропорційності, з одного боку, і розроблення ефективного інструментарію діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнес-структур щодо впливу на показники диспропорційності – з другого. Це забезпечує синергетичний ефект для інституційного регулювання диспропорцій розвитку регіонів. Засвідчено, що в регулюванні диспропорцій доцільно застосовувати підходи Парето-ефективності, децентралізації влади та зміни економічної ролі регіонів і показників диспропорцій розвитку регіонів, максимізації результату П. Самуельсона – отримання максимального позитивного або мінімального негативного ефекту.

7. Розвинуто аналітико-методичне забезпечення оцінювання ефективності регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України, що полягає у виконанні алгоритму: аналіз нормативно-правового забезпечення впливу на диспропорції розвитку регіонів; аналіз змін диспропорцій розвитку регіонів за соціально-економічними показниками; формування засобів оцінювання ефективності регулювання диспропорцій розвитку регіонів; розроблення рекомендацій щодо використання найефективніших інструментів регулювання диспропорцій розвитку регіонів. Застосування такого алгоритму надає цілеспрямованості політиці регулювання диспропорцій розвитку регіонів і заощаджує ресурси на її реалізацію.

8. Удосконалено науково-методичний інструментарій оцінювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України через доведення важливості порівняльного комплексного оцінювання диспропорцій у різних

сферах розвитку регіонів (зумовленої тим, що внутрішні структурні дисбаланси є основою зміни міжрегіональної диспропорційності) з одночасною увагою до міжрегіональних диспропорцій. Визначено, що основним видом диспропорцій розвитку регіонів, що потребує розроблення методики оцінювання, є соціально-економічні диспропорції – виникнення інших видів диспропорцій обов'язково відбивається на його соціально-економічному розвитку, так само як соціально-економічні диспропорції розвитку регіонів справляють значний вплив на диспропорції розвитку інших сфер регіонів.

9. Розширено і розвинуто методичний підхід до просторово-динамічного оцінювання диспропорцій розвитку кластерних угруповань регіонів, сформованих за рівнями диспропорцій розвитку регіонів за сферами життєдіяльності, який полягає у визначенні та оцінюванні кількісних і якісних диспропорцій розвитку регіонів у просторі та часі на підставі кластерного, дискримінантного й дисперсійного аналізу. Виділено три кластери регіонів: з урівноваженими, контрольованими та неконтрольованими диспропорціями розвитку регіонів за сферами життєдіяльності. Підтверджено просторову автокореляцію та стійкість сформованих кластерів регіонів, що спрощує підбір і реалізацію сценаріїв регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

10. Створено аналітико-методичний інструментарій для визначення впливу динамічних факторів на диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів, що передбачає оцінювання взаємозв'язків і зрушень у динаміці встановлених індикаторів диспропорцій. Для опису ключових факторів наявності диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів введено поняття соціально-економічного каталізатора та уповільнювача диспропорцій як показників, що справляють відповідно найбільший позитивний або найбільший негативний вплив на рівень диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів. На підставі кластерного, кореляційного й факторного аналізу показників диспропорцій виокремлено чотири кластери регіонів за рівнями розвитку: високий, середній,

низький, проблемний, і обрано п’ятнадцять показників впливу на диспропорції, що дає змогу систематизувати заходи зі стратегічного регулювання диспропорцій.

11. Сформовано інформаційно-аналітичне забезпечення інтерпретації показників диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів на підставі методу нечіткої логіки для оцінювання диспропорцій. За алгоритмом Мамдані розроблено механізм передбачення рівня диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів; за групами регіонів виявлено рівні диспропорцій: катастрофічний, регульований, допустимий. Результати придатні для визначення поточного і прогнозного рівнів диспропорцій, розроблення запобіжних заходів щодо відхилення від визначеної траєкторії розвитку і формування стратегічних орієнтирів регулювання диспропорцій регіону.

12. Реалізовано науково-практичний підхід до моделювання системи стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів, що полягає у використанні адаптаційної моделі у стратегічному регулювання диспропорцій, яка є менш ресурсозатратною і тому більш придатною для сучасним умов України. Визначено, що модель регулювання диспропорційності має будуватися на засадах: використання відмінностей у темпах розвитку регіонів у динаміці на основі статистичної оцінки швидкості зниження показників у регіонах з різними темпами розвитку та означенні напрямів таких змін; вимірювання впливу позитивних і негативних рис диспропорційності на стратегію регулювання диспропорційності та застосування методів регулювання диспропорційності (директивного, індирективного, регулятивного та індикативного).

13. Розроблено сценарії стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів: базовий, помірного, посиленого та шокового впливу, на основі когнітивно-імітаційної моделі стратегічного регулювання диспропорцій в Україні. Сценарне моделювання уможливлює визначення стратегій регулювання диспропорцій розвитку регіонів, способи й механізми впливу на динаміку диспропорцій. На підставі сценаріїв прогнозуються

варіанти розвитку системи, обирається оптимальна стратегія регулювання, формуються ефективні заходи регулювання диспропорцій розвитку регіонів України.

14. Побудовано механізм стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України, що ґрунтується на концепції стратегічного регулювання диспропорцій, синергетично-діяльнісному підході, принципах, методах і функціях стратегічного регулювання, включає аналіз, групування показників диспропорцій розвитку регіонів та їх інтерпретацію методом нечіткої логіки, моделювання динаміки диспропорцій з використанням когнітивно-імітаційної моделі, розроблення сценаріїв стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку для кожного регіону України, опрацювання заходів з удосконалення стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів. Запропонований механізм стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів підвищує ефективність реалізації державної регіональної політики при виконанні заходів з регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

15. Модернізовано систему інструментів стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України. У її межах заходами зі стратегічного регулювання диспропорцій, які суттєво впливають на стан і динаміку структурних деформацій як причин диспропорційності, є зміщення акцентів на індикативне середньострокове планування, фіскальну децентралізацію, використання внутрішніх джерел інвестування проектів, застосування інструментів стратегічного планування та бюджетного планування. Вдосконалення заходів щодо регулювання диспропорцій дозволяє побудувати струнку систему й ефективний механізм стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапова Т. М., Бехренс Д., Курран Д. Динамические системы в экономике. Донецк : Изд-во ДонГУ, 2000. 140 с.

2. Айзард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах / Пер. с англ. В. М. Хомана, Ю. Г. Липеца, С. Н. Тагера. Москва : Прогресс, 1966. 660 с.

3. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь. URL: https://www.twirpx.com/file/981535/ (дата звернення: 03.12.2016).

4. Арженовский И. В., Кий М. Региональная экономика : учебное пособие. Нижний Новгород, 2014. 208 с.

5. Афанасьєва Л., Лисак Н. До визначення однорідності регіонів України за рівнем економічного розвитку та галузевою структурою економіки. *Економіст.* 2003. № 2. Лютий. С. 30–32.

6. Бевз І. А. Наукові підходи до оцінки міжрегіональної диспропорційності економічного розвитку. *Ефективна економіка.* 2014. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3667 (дата звернення: 13.11.2018).

7. Березька К. М., Березький О. М., Маслій В. В. Оцінка диспропорцій регіонального розподілу іноземних інвестицій в Україні. *Актуальні проблеми економіки.* 2013. № 12 (150). С. 106–114.

8. Біла С. О., Шевченко О. В., Жук В. І., Кушнір М. О., Валюшко І. В. Консолідація економічного простору регіонів – основа зміцнення економічного суверенітету України. *Стратегічні пріоритети.* 2011. № 2 (19). С. 98–109.

9. Бірюков В. В. Державне управління реформуванням природоохоронної системи: закордонний досвід для України. *Теорія та практика державного управління*. 2018. Вип. 2. С. 235–242.

10. Богдан Н. М. Концептуальні підходи до формування механізму узгодження економічних інтересів суб'єктів на регіональному рівні. *Бізнес Інформ*. 2018. № 4. С. 55–61.

11. Бор М. З. Основы экономических исследований. Логика. Методология. Организация. Методика : монография. Москва : ДИС, 1998. 140 с.

12. Боровиков В. П. STATISTICA – Статистический анализ и обработка данных в среде WINDOWS / В. П. Боровиков, И. П. Боровиков. Москва : Информационно-издательский дом «Филинъ», 1997. 608 с.

13. Брайчевський Ю. С. Факторний аналіз у дослідженнях з географії зовнішньої торгівлі. *Географія та туризм.* 2010. Вип. 5. С. 58–64.

14. Бубенко П. Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку : монографія. Харків : ХНАМГ, 2008. 295 с.

15. Бубенко П. Т. Регіональні аспекти інноваційного розвитку: монографія. Харків : НТУ «ХПІ», 2002. 316 с.

16. Буряченко А. Є. Фінансовий потенціал регіонального розвитку : монографія. Київ : КНЕУ, 2013. 342,[2] с. С. 174–185.

17. Бутко М. П. Модернізація інституційного середовища як базису формування регіональних конкурентних переваг. *Публічне адміністрування: наукові дослідження та розвиток*. 2016. № 1. С. 7–18.

18. Бутко М. П., Акименко О. Ю. Методичні підходи до оцінки ефективності інвестицій у регіональних господарських системах. *Регіональна економіка.* 2010. № 1. С. 39–47.

19. Бутко М. П., Тульчинський Р. В. Обгрунтування сутності використання методологічних підходів до становлення нового регіоналізму. *Економіка та держава*. 2018. № 7. С. 9–12.

20. Бутко М. П., Харченко Ю. П. Інституціональні засади модернізації продуктивних сил регіонів України в умовах децентралізації управління. *Економіка України*. 2020. № 8. С. 58–75.

21. Валевський О. Л. Пріоритетні напрями розвитку державної культурної політики в системі національної безпеки : аналітична записка. Київ : НІСД. Серія «Гуманітарний розвиток». № 27. URL: http://old2.niss.gov.ua/articles/2130/ (дата звернення: 05.08.2018).

22. Вахович І. М., Камінська І. М. Фінансова спроможність регіону: діагностика та механізми забезпечення : навч. посіб. Луцьк : Надстир'я, 2009. 400 с.

23. Вдовічен А. А., Круглянко А. В. Диспропорційність розвитку регіонів: європейський досвід та його застосування в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 1 (163). С. 220–231.

24. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1020 с.

25. Верхоглядова Н. І., Олініченко І. В. Регіон як самокерована соціально-економічна система. *Інноваційна економіка.* 2013. № 5. С. 113–117.

26. Ветлугин С. Ю. Региональная политика зарубежных государств: альтернативные подходы. *Проблемы современной экономики. Евразийский международный научно-аналитический журнал*. 2004. № 4 (12). С. 183–186. URL : http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=590 (дата звернення: 17.03.2018).

27. Вироблення державної політики : аналітичні записки / Укл. О. І. Кілієвич, В. Є. Романов. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2003, 303 с.

28. Возна Л. Основні суперечності та перспективи використання соціально-економічного потенціалу регіонів. *Стратегічні пріоритети.* 2009. № 1(10). С. 167–174.

29. Геєць В. М. Нестабільність та економічне зростання : монографія. Київ : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2000. 344 с.

30. Гейман О. А. Нелинейность экономики и неравномерность развития регионов : монография. Харків : ФЛП Либуркина Н. М.; ИД «Инжек», 2009. 928 с.

31. Герасимова И. А., Герасимова Е. В. Исследование пространственной неоднородности социально-экономического развития регионов России. *Вестник ЦЭМИ РАН*. 2018. Вып. 1.

32. Герасимчук З. В., Вахович І. М. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону : монографія. Луцьк : ЛДТУ, 2002. 248 с.

33. Герасимчук З. В., Галущак В. Л. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації. Луцьк : Надстир'я, 2006. 244 с.

34. Герасимчук З. В., Ковальська Л. Л. Конкурентоспроможність регіону: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2008. 248 с.

35. Голляк Ю. Б. Сутність та методологічні оцінки визначення міжнародних міжрегіональних міжгалузевих зв'язків. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2010. № 4. Т. 3. С. 198–201.

36. Гончаренко О. М. Концептуальні засади та критерії ефективності асиметричних стратегій в міжнародних відносинах. *Молодий вчений*. 2016. № 4.1. С. 45–49.

37. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики : учебник для вузов. 4-е изд. URL: https://www.twirpx.com/file/393532/ (дата звернення: 03.12.2016).

38. Гранберг А., Зайцева Ю. Производство и использование валового регионального продукта: межрегиональные сопоставления. *Рос. экон. журнал*. 2002. № 10. Статья 1. С. 42–64; Статья 2. С. 48–70.

39. Гречана С. І., Харитонова О. С., Клюс І. В. Дослідження диспропорцій у розвитку економіки регіону. *Ефективна економіка*. 2012. URL: file:///C:/Users/JAGUAR/Downloads/efek_2012_11_72.pdf (дата звернення: 03.12.2018).

40. Груздев А. В. Дискриминантный анализ в банковском скоринге. *Риск-менеджмент в кредитной организации*. 2011. № 4. URL : http://www.cfin.ru/finanalysis/banks/dis.shtml (дата звернення: 17.08.2018).

41. Гурьянова Л. С., Клебанова Т. С. Сценарный анализ диспропорций регионального развития. *Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля*. 2012. № 10 (181). С. 146–155.

42. Гурьянова Л. С., Клебанова Т. С., Сергиенко Е. А., Гончаренко Г. С. Модель анализа асимметрии регионального развития. *Проблемы экономики.* 2012. № 2.С. 27–33.

43. Давимука С. А., Федулова Л. І. Теоретико-методологічний дискурс сучасного регіонального інноваційного розвитку. *Регіональна економіка*. 2018. № 1 (87). С. 5–16.

44. Давимука С. А., Федулова Л. І. Цифрова трансформація регіонів України. *Регіональна економіка*. 2018. № 4 (90). С. 110–121.

45. Данилишин Б. М., Пилипів В. В. Децентралізація у країнах ЄС: уроки для України. *Регіональна економіка.* 2016. № 1. С. 5–11.

46. Двігун А. О. Диспропорції та структурні зміни в економіці регіонів України та їх вплив на розвиток регіонів. *Збірник наукових праць Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка Всеволода Лазаряна «Review of transport economics and management».* 2019. № 2 (18). С. 32–40.

47. Двігун А. О., Шевченко О. В., Бондаренко О. О. Регулювання соціально-економічного розвитку Донбасу за умов гібридної війни : аналітична записка. Київ : НІСД, грудень 2016 р. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/2459/ (дата звернення: 20.04.2018).

48. Деревянко П. М. Сравнение нечеткого и имитационного подхода к моделированию деятельности предприятия в условиях неопределенности. *Современные проблемы экономики и управления народным хозяйством* : сб. науч. статей. Вып. 14. Санкт-Петербург : СПбГИЭУ, 2005. С. 289–292.

49. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. Київ : НІСД, 2007. 768 с.

50. Державне управління регіональним розвитком України : монографія / за ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2010. 288 с.

51. Деркач М. І. Проблеми диференціації соціально-економічного розвитку регіонів України в умовах глобальної фінансової кризи. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2011. Вип. 7(2). С. 221–224.

52. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. доп. / [Шевченко О. В., Романова В. В., Жаліло Я. А. та ін.] ; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2020. 193 с.

53. Джеймс Л., Мартин Дж. Все возможные миры : монография. URL: http://maxima-library.org/knigi/year/b/437657 (дата звернення: 12.05.2016).

54. Дмитриева О. Г. Региональная экономическая диагностика. Санкт-Петербург : изд-во СПбУЭФ,1992. 273 с.

55. Довгань Л. Є., Каракай Ю. В., Артеменко Л. П. Стратегічне управління : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 440 с.

56. Доленко Д. В. Территориальное устройство общества: социально-политический анализ : монография. URL: Саранск, 1993.

57. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі XX-XXI століть: нові пріоритети. Київ : Наукова думка, 2006. 512 с..

58. Долішній М., Кравців В., Симоненко В. Макрорегіоналізація України як основа здійснення регіональної політики. *Незалежний культурологічний часопис.* 2002. № 23. С. 6–30.

59. Долятовський В. Регіон як одиниця соціально-економічного простору : вебсайт. URL: http://pidruchniki.com/ 15980319/ekonomika /region_odinitsya_sotsialno-ekonomichnogo_prostoru#41 (дата звернення: 08.11.2015).

60. Дорош В. Ю., Пушкарчук І. М. Еволюційно-концептуальний підхід до ідентифікації просторових аспектів поширення економічних явищ. *Економічний форум.* 2015. № 4. С. 6–11.

61. Дубіщев В. П., Кудінов О. М. Управління процесами децентралізації на основі зарубіжного досвіду. *Економіка і регіон*. 2020. № 3 (78). С. 6–11.

62. Дубровина Н. А. Применение методов пространственной эконометрики в региональных исследованиях. *Бизнес Информ.* 2010. № 5 (2). С. 12–16.

63. Дука А. П. Технологічні детермінанти сучасних процесів економічного розвитку України. *Економіка та держава*. 2018. № 12. С. 4–7.

64. Дума Л. В. Моделювання галузевих структурних змін в економіці регіону. *Бізнес Інформ.* 2018. № 12. С. 126-136.

65. Дьомін О. Політика регіонального розвитку в умовах поглиблення ринкових реформ в Україні. *Економіка України*. 2003. № 6. С. 4–13.

66. Економічна енциклопедія : у 3 т. / відп. ред. С. В. Мочерний. Київ : Видавничий центр «Академія», 2000. Т. 1. 864 с.

67. Економічна енциклопедія: у 3 т.. / відп. ред. С. В. Мочерний. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. Т. 3. 952 с.

68. Економічна теорія : підручник / В. Г. Чепінога. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 656 с.

69. Економічний енциклопедичний словник : У 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій; за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2006. Т. 1. 568 с.

70. Енциклопедія сучасної України : вебсайт. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=24376 (дата звернення: 13.04.2018).

71. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? Застосування принципів та обмін досвідом / ЄС. Регіональна політика. 2009. 16 с. URL: https://ec.europa.eu/ regional_policy/sources/docgener/presenta/ international /external_uk.pdf (дата звернення: 03.12.2018).

72. Єгоршин О. О. Методи багатовимірного статистичного аналізу : навч. посібник / О. О. Єгоршин, А. М. Зосімов, В. С. Пономаренко. Київ : ІЗМН, 1998. 208 с.

73. Єлісєєва О. К., Решетняк Т. В. Методи та моделі оцінки і прогнузування фінансового стану підприємств : монографія. Краматорськ : ДДМА, 2007. 208 с.

74. Жук М. Регіональне управління внутрішньої інтеграцією. *Регіональна економіка.* 2002. № 4. С. 53–57.

75. Журавльова І. В. Застосування теорії нечітких множин до задач управління інтелектуальним споживчим капіталом. *Наукові праці ДонНТУ.* Серія: Економічна. Вип. 33-2. 2008. С. 126–131.

76. Забарна Е. М. Стратегічний розвиток територій на основі подолання регіональних асиметрій. *Бізнес Інформ.* 2019. № 7. С. 101–107.

77. Заяць Т. А. Стратегічний потенціал продуктивних сил регіонів України: шляхи формування та використання. *Економіка і регіон.* 2015. № 3 (52). С. 55–59.

78. Зубко Т. Л. Методика визначення економічної безпеки підприємства. *Економіка. Менеджмент. Бізнес.* 2016. № 2 (16). С. 59–76.

79. Іванченко Н. О. Адаптивна система моніторингу та управління економічною безпекою підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2016. Випуск 9. С. 863–866.

80. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні : аналітична доповідь / за ред. С. О. Білої. Київ : НІСД, 2011. 47 с.

81. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні : аналітична доповідь / С. О. Біла, Я. А. Жаліло, О. В. Шевченко, В. І. Жук та ін.; за ред. С. О. Білої. Київ : НІСД, 2011. 80 с.

82. Іщук С. О. Економічна спеціалізація регіонів України: тенденції змін. *¿Адміністративно-територіальні vs економічно-просторові кордони регіонів?* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 19-20 березня 2020 р. Київ : КНЕУ, 2020. С. 337–342.

83. Іщук С. О. Інвестиції в основний капітал та їх вплив на соціально-економічний розвиток регіону. *Регіональна економіка*. 2013. № 1. С. 35–42.

84. Іщук С. О. Інвестиційний процес і перспективи розвитку виробничої сфери у Західному регіоні України. *Регіональна економіка*. 2014. № 3. С. 217–227.

85. Іщук С. О. Прогнозні моделі управління розвитком економіки регіону. *Регіональна економіка*. 2011. № 4. С. 21–29.

86. Іщук С. О. Сценарне моделювання розвитку економіки регіонів. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду економіки*. 2017. № 3. С. 125–129.

87. Іщук С. О., Кулініч Т. В. Напрями оптимізації структури економіки Західного регіону України за критеріями ефективності інвестицій. *Регіональна економіка.* 2012. № 3. С. 57–66.

88. Керецман В. Ю. Державне регулювання регіонального розвитку: теоретичні аспекти : монографія. Київ, вид-во УАДУ, 2002. 188 с.

89. Кибалов Е. Б., Горяченко В. И., Хуторецкий А. Б. Системный анализ ожидаемой эффективности крупномасштабных проектов : монография. Новосибирск : ИЭОПП СО РАН, 2008. 162 с.

90. Кизим М. О., Гейман О. А. Аналіз теоретичних передумов нерівномірності розвитку регіональних утворень у рамках концепції конвергенції. *Моделювання регіональної економіки :* збірник наукових праць. Івано-Франківськ : Плай, 2008. № 2 (12). С. 12–23.

91. Кластеризація методом k–середніх. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кластеризація методом k–середніх.

92. Клебанова Т. С. Прогнозирование макроэкономических показателей на основе моделей циклообразования / Т. С. Клебанова, Л. С. Гурьянова, О. В. Захарова. *Социально-экономическое развитие Украины и ее регионов: проблемы науки и практики* : монография. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2009. 464 с.

93. Клебанова Т. С., Гурьянова Л. С., Трунова Т. Н., Смирнова А. Ю. Оценка и анализ неравномерности развития регионов Украины. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 8. С. 162–167.

94. Клебанова Т. С., Трунова Т. Н. Дифференциация регионов Украины по уровню социально-экономического развития. *Економіка розвитку*. 2009. № 1. С. 5–8.

95. Клебанова Т. С., Трунова Т. Н., Смирнова А. Ю. Алгоритм оценки и анализа диспропорций уровней социального и экономического развития регионов. *Бизнес Информ.* 2011. № 5, Т. 1. С. 34–38.

96. Ковальчук В. Г. Цілі та критерії соціально-економічного регіонального розвитку. *Державне будівництво.* 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_2_23 (дата звернення: 07.03.2018).

97. Когатько Ю. Л. Політика подолання територіальних диспропорцій у рівні та якості життя населення: досвід деяких країн. *Демографія та соціальна економіка.* 2016. № 2 (27). С. 156–168.

98. Кожурин Ф. Д. Совершенствование регионального управления: монография. Москва : Знание, 1990. 204 с.

99. Козирєва О. В., Козирєва А. К. Дослідження підходів до визначення центр-периферійних відносин між регіонами країни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2017. Вип. 13 (1). С. 124–129.

100. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы : учебное пособие. URL: https: //altairbook.com/books/938425- upravlenie- finansovoy- deyatelnostyu-predpriyatiya.html (дата звернення: 15.06. 2016).

101. Кондратенко Н. О., Молодченко Т. Г. Проблеми забезпечення узгодження економічних інтересів у регіоні. *Бізнес Інформ.* 2018. № 6. С. 87–92.

102. Концепція диспропорційності. *Електронна енциклопедія* : вебсайт. URL: http://www.ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopediya/56-k/3365-kontseptsiya-disproportsijnosti.html (дата звернення: 13.09.2015).

103. Конышева Л. К., Назаров Д. М. Основы теории нечетких множеств : учебное пособие. Стандарт третьего поколения. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 192 с.

104. Король В. С. Балансові міжрегіональні моделі в аналізі соціально-економічних зв’язків. *Економічний аналіз : наук. журнал.* 2008. № 3 (19). С. 51–55. URL: www.econa.at.ua/Vypusk_3/korol.pdf (дата звернення: 18.02.2019).

105. Кравченко Е. Н., Садыхов Н. Т. Диагностика деятельности предприятий как оценка эффективности хозяйственной и финансовой деятельности в условиях кризиса. *Экономические науки.* 2016. № 58-1, 30.12.2016. URL: https://novainfo.ru/article/10183 (дата звернення 05.06.2019).

106. Кредісов А. І. Управління зовнішньоекономічною діяльністю / за ред. А. І. Кредісова. Київ, 2006. 448 с.

107. Кругман П. Пространство: последний рубеж. *Пространственная экономика*. 2005. № 3. С. 121–126.

108. Кузнецова О. В. Пирамида факторов социально-экономического развития регионов. *Вопросы экономики*. 2013. № 2. С. 121–131.

109. Кузнецова О. В. Экономическое развитие регионов: теоретические и практические аспекты государственного регулирования : монография. Изд. 7, стереотип. Москва : URSS, 2020. 204 с.

110. Кузьминчук Н. В. Забезпечення фінансово-бюджетного регулювання розвитку регіонів: підходи, методи, напрямки реалізації : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2012. 624 с.

111. Кузьминчук Н. В. Методичний інструментарій для регулювання диспропорцій регіонів в Україні. *Інтелект XXI*. 2019. № 6 (1). С. 100–105.

112. Куриляк М. Ю. Еволюція концепції «Європа регіонів» рамках регіональної політики ЄС. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 2. С. 60–67.

113. Лавренчук А. Шляхи оптимізації регіональної євроінтеграції України. *Вісник УАДУ*. 2003. № 1. С. 277–285.

114. Лавровский Б. Л., Масаков В. В. К вопросу о методологии и технике региональной классификации. *Региональная политика, направленная на сокращение социально-экономической и правовой асимметрии* : сб. трудов / под ред. В. Е. Селиверстова. Новосибирск, 2000. Вып. 2. С. 65–86.

115. Лавровский Б. Л., Шильцин Е. А. Индикаторы вариации в региональных исследованиях : учеб.-метод. пособие. Новосибирск : Изд-во НГТУ, 2009. 63 с.

116. Лексин В. Н., Швецов А. Н. Государство и регионы: теория и практика государственного регулирования территориального развития. Изд. 6, стереот. Москва : URSS. 2012. 368 с.

117. Лексин В. Н., Швецов А. Н. Муниципальная Россия: социально-экономическая ситуация, право, статистика : энциклопедический справочник. URL: https://altairbook.com/books/946936035-municipalnaya-rossiya-socialno-ekonomicheskaya-situaciya-pravo-statistika-v-5-tomah-tom-1.html (дата звернення: 16.10.2015).

118. Лексин В. Н., Швецов А. Н. Общероссийские реформы и территориальное развитие. Статья 2. Реформы и целостность государства. Проблемы территориальной дифференциации и дезинтеграции. *Рос. экон. журнал.* 1999. № 11–12. С. 36–44.

119. Лендєл М. А., Студеняк П. Ю. Регіон в системі прикордонного співробітництва: монографія. Ужгород : Карпати, 2009. 472 с.

120. Леш А. Пространственная организация хазяйства / под ред. А. Г. Гранберга. Москва : Наука, 2007. 663 с.

121. Лучик С. Д., Лучик В. Є. Світовий досвід формування та реалізації політик регіонального розвитку та можливості його запровадження в Україні. Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23.18. С. 124–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2013_23.18_22 (дата звернення: 17.03.2018).

122. Лычкина Н. Н. Современные тенденции в имитационном моделировании. Москва : Вестник университета ГУУ, серия: Информационные системы управления, 2000. 89 с.

123. Максимов В. И., Корноушенко Е. К. Аналитические основы применения когнитивного подхода при решении слабоструктурированных задач. *Труды ИПУ*. 1998. Т. 2. С. 95–109.

124. Мамонова В. В. Державна регіональна політика: проблеми формування правової бази. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-1/doc/2/03.pdf. С. 59–67 (дата звернення: 18.10.2019).

125. Мартин Ф. География неравенства в Европе. SPERO. 2008. № 9, осень-зима 2008. Демоскоп Weekly. № 381-382, 15-30 червня 2009 р. URL: http://www.demoscope.ru/weekly/2009/0381/analit07.php (дата звернення: 13.09.2016).

126. Мартиненко М. М., Ігнатьєва І. А. Стратегічний менеджмент : підручник. Київ : Каравела, 2006. 320 с.

127. Марущак С. М. Методика оцінки рівня економічної безпеки підприємства на основі теорії нечітких множин. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2011. № 5. Т. 1. С. 16–21.

128. Маршалова А. С. Система государственного и муниципального управления : курс лекций. URL: https://www.twirpx.com/file/753846/ (дата звернення: 19.06.2016).

129. Маршалова А. С., Новосёлов А. С. Управление экономикой региона : учеб. пособ. URL : https://altairbook.com/books/268887329-upravlenie-ekonomikoy-regiona.html (дата звернення: 19.06.2016).

130. Матвієнко П. Узагальнююча оцінка розвитку регіонів. *Економіка України.* 2007. № 5. С. 26–35.

131. Матвійчук А. В. Моделювання економічних процесів із застосуванням методів нечіткої логіки. Київ : КНЕУ, 2007. 264 с.

132. Мезенцев К. В. Про використання факторного аналізу в регіональних дослідженнях. *Економічна та соціальна географія*. 2003. Вип. 53. С. 21–28.

133. Мезенцев К. В., Підгрушний Г. П., Мезенцева Н. І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація: монографія. Київ : Прінт Сервіс, 2014. 132 с.

134. Мезенцев К., Скриль І. Оцінка впливу чинників розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Харківській області. *Часопис соціально-економічної географії*. 2010. № 8 (1). С. 85-90. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/mezencev.htm (дата звернення: 03.12.2018).

135. Механізми реалізації регіональної політики: оцінка ефективності та напрями удосконалення: монографія / наук. ред. С. Л. Шульц. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2018. 205 с.

136. Минакир П. А. Экономический анализ и измерения в пространстве. *Пространственная экономика.* 2014. № 1. С. 12–39.

137. Митрошин А. А., Шитова Ю. Ю., Шитов Ю. А. Методы оценки качества жизни населения и социально-экономической дифференциации территорий : монография. URL: https://znanium.com/catalog /document?id=309138 (дата звернення: 20.04.2020).

138. Михасюк І. Р., Побурко Я. О., Яцура В. В. Основи регулювання економічного і соціального розвитку регіонів. Київ : ІСДО, 1995. 232 с.

139. Міжрегіональне співробітництво у системі нової регіональної політики України : аналітична доповідь / С. О. Біла, І. Г. Бабець, І. В. Валюшко, Я. А. Жаліло та ін. Київ : НІСД, 2011. 32 с.

140. Мікловда В. П., Латинін К. І., Фіалковський А. Р. Фактори розвитку регіональної економіки в контексті системної парадигми. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми економіки та управління.* № 4. С. 68–74.

141. Мікловда В. П., Кубіній Н. Ю., Ножова Г. М., Климко Т. Ю. Регіон: проблеми стратегічного розвитку. Ужгород : Ліра, 2008. 194, [2] с.

142. Мірзодаєва Т. В. Засади вирівнювання територіальних диспропорцій в контексті економічної безпеки регіонів. *Економічний простір.* 2009. № 21. С. 138–146.

143. Модели оценки, анализа и прогнозирования социально-экономических систем : монография / под ред. Т. С. Клебановой, Н. А. Кизима. Харьков : ФЛП Павленко А. Г.; ИД «ИНЖЭК», 2010. 280 с.

144. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підручник / Геєць В. М., Клебанова Т. С., Черняк О. І., Іванов В. В., Дубровіна Н. А., Ставицький А. В. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2005. 369 с.

145. Муравьев А. И. Теория экономического анализа: проблемы и решения. Москва : Финансы и статистика, 1988. 144 с.

146. Мякшин В. Н., Песькова Т. Н., Мякшина Р. В. Сбалансированность и пропорциональность социально-экономического развития региона как реализация регулирующей функции управления *Региональная экономика: теория и практика.* 2015. № 22 (397). С. 33–38.

147. Наркізов М. М. Інститут фінансового вирівнювання як інструмент державного регулювання розвитку регіонів. *Вісн. економіки транспорту і пром-сті.* 2010. № 31. С. 194–197.

148. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : учебное пособие. URL: http://pzs.dstu.dp.ua/DataMining/multidim/bibl/2004_Matematicheskie_metody_psikhologicheskogo_i.pdf (дата звернення: 08.01.2017).

149. Науменко Ж. Г. Методика оцінки міжрегіонального диспропорційного розвитку. *Економіка: реалії часу.* 2015. № 4 (20). С. 33–40.

150. Национальная стратегия устойчивого развития Республики Беларусь на период до 2020 г. : веб-сайт. URL: http://www.president.gov.by/press23869.html (дата звернення: 08.05.2016).

151. Нгуен Ші Данг. Моделювання і прогнозування макроекономічних показників в системі підтримки прийняття рішень управління державними фінансами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.06. Київ : Національний технічний університет «Київський політехнічний інститут»: 2007. 20 с.

152. Некрасов Н. Н. Региональная экономика : монография. URL: https://www.twirpx.com/file/1204129/ (дата звернення: 17.03.2016).

153. Нижник Н., Керецман В., Саєнко В. Співвідношення державного регулювання регіонального розвитку та регіонального управління. *Вісник НАДУ*. 2004. № 1. С. 275–279.

154. Ніколенко Г. О. Диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України та шляхи їх зниження : доповідь. *Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education 2013* : SWorld Education Conference, 18-29 June, 2013. URL: https://sworld.education/konfer31/973.pdf (дата звернення: 15.10.2017).

155. Нуреев Р. Теории развития: новые модели экономического роста (вклад человеческого капитал). *Вопросы экономики.* 2000. № 9. С. 126–145.

156. Огієнко А. Д., Іваненко Г. А. Економічний аналіз : конспект лекцій. Харків : Видавництво ХНЕУ, 2007. 68 с. С. 7–8.

157. Одинцов М. М., Одинцова Т. М. Полюса роста регионального и национального производства как основа экономического развития. *Бизнес Інформ*. 2017. № 1. С. 94–101.

158. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: ок.: 100000 слов, терминов и фразеологических выражений / под. ред. Л. И. Скворцова. 26-е изд., испр. и доп. Москва : Оникс; Мир и Образование, 2009. 736 с.

159. Омельченко О. І. Оцінювання диференціації економічного розвитку регіонів України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2016. Вип. 2 (15). С. 5–11. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/ images/stories/pdf/ 2016/ 16ooirou.pdf (дата звернення: 03.07.2017).

160. Онищенко В. О., Романова Т. В. Сутність структурних зрушень та особливості їх проявів в економіці. *Актуальні проблеми економіки.* 2017. № 1 (187). С. 89–101.

161. Основы менеджмента / Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. (переклад з англ.). URL: https://altairbook.com/books/5001544-osnovy-menedjmenta.html (дата звернення: 09.10.2017).

162. Останкова Л. А., Шевченко Н. Ю. Моделювання показників економічної безпеки підприємства на основі нечіткої логіки. *Економіка промисловості.* 2010. № 2. С. 106–110.

163. Павлов Ю. В., Королева Е. Н. Пространственные взаимодействия: оценка на основе глобального и локального индексов Морана. *Пространственная экономика*. 2014. № 3. С. 95–110.

164. Пасічник О. С. Регіональна політика країн Центрально-Східної Європи в контексті інтеграційних пріоритетів. *Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту.* 2007. Вип. 1. С. 197–204. URL: https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/16326 (дата звернення 10.11. 2016).

165. Патицька Х. О. Теоретичні засади визначення центро-периферійних взаємодій в умовах соціально-економічної диференціації регіонального розвитку. *Регіональна економіка*. 2020. № 1 (95). С. 33–41.

166. Перепелюкова О. В. Диспропорції регіонального розвитку в умовах системних трансформацій. *Проблеми економіки*. 2019. №4. С. 88–95.

167. Перов А. В. Неравномерность пространственного экономического развития региона : дисс. … канд. экон. наук : 08.00.01, 08.00.05 / РФ, Иваново, 2009. URL: http://www.dissercat.com/content/neravnomernost-prostranstvennogo-ekonomicheskogo-razvitiya-regiona#ixzz2jJMwPLlM (дата звернення: 26.02.2017).

168. Перфильев С. В., Морозова Т. Н. Территориальная дифференциация. *Уровень жизни населения регионов России.* 2013. № 7 (174). С. 135–140.

169. Петкова Л. О. Теоретико-методологічні засади економічного зростання в Україні: регіональні аспекти : дис. … д-ра екон. наук : 08.10.01 / Рада по вивч. продукт. сил України НАН України. Київ, 2006. 442 с.

170. Пила В. І. Проблеми соціально-економічного розвитку регіонів та шляхи їх подолання. *Університетські наукові записки*. 2007. Вид. 3. С. 163–166.

171. Пітюлич М. М., Машіко К. С., Кудак К. М., Пауш М. М. Потенціал територіальної громади: особливості формування і розвитку. *Молодий вчений.* 2016. № 4. С. 155–160.

172. Политическая экономия : словарь / сост. Г. В. Донской, Г. И. Либман; отв. ред. М. И. Волков. 3-е изд., доп. Москва : Политиздат, 1983. 527 с.

173. Політична енциклопедія / редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

174. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці : монографія. Київ : Наукова думка, 1993. 219 с.

175. Постникова Е. А., Шильцин Е. А. Новейшие тенденции регионального развития : некоторые фрагменты. *Регион: экономика и социология.* 2009. № 3. С. 67–86.

176. Представництво Європейського Союзу в Україні : вебсайт. URL: http://municipal.gov.ua/articles/show/article/73, http://eeas.europa.eu/ delegations/ukraine/ projects/list_of_projects/projects_uk.htm (дата звернення: 17.11.2016).

177. Притула Я. В., Кузенко Н. В. Структурні реформи і регіональна конвергенція в Україні. *Регіональна економіка.* 2013. № 1. С. 7–16.

178. Про доповнення пункту 7 Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг / Постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2010 р. № 389 (втратила чинність). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/ link1/KP100389.html (дата звернення: 17.10.2014).

179. Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 р. № 476. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=476-2009- %EF (дата звернення: 25.04.2015).

180. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05 лютого 2015 р. № 156-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/156-19 (дата звернення: 25.04.2015).

181. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2020 року № 695. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-20212027-t50820 (дата звернення: 15.09.2020 р.).

182. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р. N 1001 (втратила чинність). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/1001-2006-%D0%BF (дата звернення: 25.04.2015).

183. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF (дата звернення: 25.04.2015 р.).

184. Про Концепцію державної регіональної політики : Указ Президента України від 25 травня 2001 р. № 341/2001. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/341/2001 (дата звернення: 25.04.2015).

185. Про моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2009 р. № 288. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=288-2009- %EF (дата звернення: 25.04.2015).

186. Про публічні закупівлі : закон України № 922-VII, редакція від 19.04.2020, підстава 114-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19 (дата звернення: 21.04.2020).

187. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08 вересня 2005 р. № 2850-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2850-15/print1452601635405265 (дата звернення: 25.04.2015).

188. Про Стратегію сталого України до 2030 року : проект закону України від 07 серпня 2018 р. № 9015, відкликано. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html, http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64508 (дата звернення: 05.08.2014).

189. Про формування і реалізацію державної регіональної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2010 р. № 426. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2010-%D0%BF#Text (втратила чинність) (дата звернення: 25.04.2015).

190. Прокопюк А. Програмні інструменти структурної модернізації економіки регіону: досвід Східної Польщі. *Регіональна економіка.* 2017. № 1 (83). С. 82–89.

191. Пространственный аспект социально-экономического развития. *К программе социально-экономического развития России 2008-2016 гг.* : науч. доклад / рук. авт. кол. Р. С. Гринберг. Москва : Институт экономики РАН, 2008. 246 с. URL: http://site-298132.mozfiles.com/ files/298132/ conf2008_experts_grinberg.pdf (дата звернення: 13.09.2015).

192. Пруднікова Л. О. Досвід подолання соціально-економічних диспропорцій розвитку регіонів зарубіжних країн. *Економічний вісник Донбасу.* 2010. № 3 (21). С. 32–35.

193. Раевнева Е. В., Бобкова А. Ю. Использование индекса неравномерности Тейла в анализе диспропорций регионального развития. *Бизнес Информ.* 2010. № 5 (2). С. 44–47.

194. Раєвнєва О. В., Бобкова О. Ю. Диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів України: інструментарій оцінювання та регулювання : монографія. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2014. 257 с.

195. Регион в условиях роста открытости национальной экономики : монография / Н. Г. Чумаченко, Л. Г. Червова, Л. М. Кузьменко и др. Донецк : Ин-т экономики промышленности, 2010. 349 с.

196. Регіональна економіка : словник-довідник / ред. М. В. Підмогильний. Київ : Наук.-дослід. ін-т соц.-екон. проблем міста, 2004. 346 с.

197. Регіональна економічна політика країн ЄС: досвід для України : монографія / М. С. Гамов, А. О. Єгоров, Г. Л. Кладова, О. О. Нечай, О. П. Сарнацький. Запоріжжя : ЗНТУ, 2010. 192 с.

198. Регіональна політика в країнах Європи: уроки для України / за ред. С. Максименка. Київ : Логос, 2006. 171 с.

199. Регіональна політика Європейського Союзу : підручник / за ред. В. І. Чужикова. Київ : КНЕУ, 2016. 495, [1] с.

200. Регіональна політика та механізми її реалізації / за ред. М. І. Долішнього. Київ : Наукова думка, 2003. 503 с.

201. Регіонально-просторові економічні системи України: методологія і сучасна практика формування : монографія / Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський, Т. В. Пепа, Т. М. Качала та ін. Київ : РВПСУ НАН України. Черкаси : ЧДТУ, 2011. 423 с.

202. Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку : аналітична доповідь / С. О. Біла, О. В. Шевченко, В. І. Жук, М. О. Кушнір та ін.; за ред. С. О. Білої. Київ : НІСД, 2011. 104 с.

203. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. С. Варналія. Київ : Знання України, 2005. 498 с.

204. Рейтингова оцінка регіонів / Міністерство розвитку громад та територій України. URL: https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/derzhavna-rehional-na-polityka/monitorynh/monitorynh-monitorynh/reytingova-otsinka-regioniv/ (дата звернення: 28.03.2019).

205. Реутов В. Е., Хомицкая Д. А. Методика выявления социально-экономических диспропорций регионального развития. *Экономика: вчера, сегодня, завтра*. 2017. Том 7. № 2А. С. 145–158.

206. Родченко В. Б. Механізм подолання надмірної соціально-економічної диференціації регіонів. *Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку* : зб. наук. пр. Донецьк : ІЕП НАНУ, 2013. С. 320–336.

207. Романюк М. Д. Міграційні загрози національній безпеці України: сучасні виклики, проблеми подолання. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3 (25). С. 99–111.

208. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості: регіональні дослідження : монографія. Київ : УАДУ, 2001. 112 с.

209. Романюк С. А. Формування та реалізація державної політики регіонального розвитку (теорія, методологія, практика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.00.03. Київ : НДЕІ, 2013. 36 с.

210. Ромашко С. М. Моделювання соціально-економічного розвитку територій : наук.-метод. розроб. Київ : НАДУ, 2013. 44 с.

211. Савків У. С. Інтегральна оцінка сталого розвитку регіону. *Бізнес Інформ.* 2012. № 1. С. 45–49.

212. Светуньков С. Г., Светуньков И. С., Кизим Н. А., Клебанова Т. С. Прогнозирование социально-экономического развития регионов с помощью моделей комплекснозначной экономики. *Проблемы экономики.* 2011. № 2. С. 83–90.

213. Семяновський В. М. Методи соціально-економічного прогнозування : навч. посіб. Київ : Бізнес Медіа Консалтинг, 2011. 300 с.

214. Сім міст визнали депресивними. *Insider*. 27 вересня 2017 р. : вебсайт. URL: http://www.theinsider.ua/politics/59cbab0f772ca (дата звернення: 11.04.2018).

215. Сімків Л. Є. Проблеми диспропорційного розвитку регіонів України та шляхи їх подолання. *Інноваційна економіка.* 2013. № 6’2013(44). С. 122–128.

216. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Головна редакція УРЕ, 1985. 968 с.

217. Словник іншомовних слів / Пустовіт Л. О. та ін. Київ : Довіра : Рідна мова, 2000. 1018 с.

218. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 2.

219. Современные теории размещения. *Региональная экономика*. URL: http://3ys.ru/regionalnaya-ekonomika/sovremennye-teorii-razmeshcheniya.html (дата звернення: 06.11.2015).

220. Современный словарь иностранных слов. 3-е изд. Москва : 2000. 742 с.

221. Соціально-економічні проблеми розвитку регіонів: методологія і практика / Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський. Черкаси : ЧДТУ, 2006. 315 с.

222. Стасюк О., Бевз І. Міжрегіональні диспропорції: сутність та передумови їх виникнення в Україні. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. С. 60–67.

223. Статистичні методи оцінки регіонального розвитку : навч. посібник / під ред. О. В. Раєвнєвої. Харків : ФОП Александрова К. М., 2016. 328 с.

224. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика. Київ : Вікар, 2002. 396 с.

225. Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні : аналітична доповідь / С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір, В. І. Жук та ін. Київ : НІСД, 2013. 88 с. Р. 2. Сучасні тенденції економічного і соціального розвитку регіонів України як підґрунтя економічного зростання на місцевому рівні. С. 12–19.

226. Сторонянська І. З. Процеси конвергенції / дивергенції соціально-економічного розвитку регіонів України : підходи до оцінки. *Регіональна економіка.* 2008. № 2. С. 73–84.

227. Сторонянська І. З. Регіони України: пошук моделі конвергентного розвитку : монографія. Львів : Арал, 2008. 142 с.

228. Сторонянська І. З., Беновська Л. Я. Просторові асиметрії економічного розвитку в умовах адміністративно-фінансової децентралізації. *Економіка України.* 2018. № 2 (675). С. 50–65.

229. Сторонянська І. З., Мельник М. І., Лещух І. В. Передумови і стратегічні пріоритети смарт-спеціалізації регіону. *Економіка України*. 2020. № (4). С. 39–55.

230. Сторонянська І. З., Прокопюк А. Формування нової моделі регіонального розвитку: досвід Польщі та вектори для України. *Регіональна економіка*. 2018. № 2 (88). С. 89–97.

231. Сторонянська І., Прокопюк А. Структурні дисбаланси розвитку економіки регіонів: порівняльний аналіз України та Польщі : монографія. Львів-Білосток, 2018. 328 с.

232. Сторонянська І. З. Оцінка асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів України та обґрунтування пріоритетів державної регіональної політики. *Регіональна економіка.* 2006. № 4. С. 101–111.

233. Стратегический менеджмент : учебник / Фатхутдинов Р. А. 7-е изд., испр. и доп. URL: https://may.alleng.org/d/manag/man008.htm (дата звернення: 17.06.2015).

234. Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості : збірник матеріалів круглого столу / за ред. С. О. Білої. Київ : НІСД, 2011. 88 с.

235. Стратегічний менеджмент: практикум : навч. посіб. / Н. Тарнавська, О. Напора. Тернопіль : Карт-бланш, Київ : Кондор, 2008. 288 с.

236. Стратегія та механізми зміцнення просторово-структурної конкурентоспроможності регіону : монографія / за ред. А. І. Мокія, Т. Г. Васильціва. Львів : Ліга Прес, 2010. 488 с.

237. Суспицын С. А. Региональное программирование и территориальные различия: возможности и ограничения. *Регион: экономика и социология.* 2001. Вып. 3. С. 19–32.

238. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України : монографія. Київ : НІСД, 2012. 368 с.

239. Сявавко М. С., Рибицька О. М. Математичне моделювання за умов невизначеності. Львів : Українські технології, 2000. 320 с.

240. Тищенко О. П. Регіональні диспропорції: сутність, методологія визначення та оцінка. *Економічна теорія: науковий журнал.* 2011. Жовтень. № 4. С. 55–64.

241. Ткачук І. Г. Методологічні аспекти еквівалентних міжрегіональних відносин. *Економіка України*. 2002. № 8. С. 34–39.

242. Ткачук І. Г., Кропельницька С. О. Моделювання розвитку економіки регіону на основі аналізу ієрархій. *Економіка України*. 2007. № 5. С. 79–83.

243. Томарева В. В. Диспропорції соціально-економічного розвитку регіонів України та шляхи їх зниження. URL:

http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2010_6/files/EC610_23.pdf (дата звернення: 15.03.2019).

244. Топсахалова Ф. М.-Г., Киухова М. З., Пазова М. З. Развитие и формирование инновационной политики в аграрно-промышленном комплексе : монография. Академия естествознания, 2012. URL: https://monographies.ru/ru/book/view?id=162 (дата звернення: 03.12.2019).

245. Трененков Е. М., Дведенидова С. А. Диагностика в антикризисном управлении. *Менеджмент в России и за рубежом.* 2002. № 1. URL: http://www.mevriz.ru/articles/2002/1/1013.html (дата звернення: 13.11.2018).

246. Третяк Ю., Мрінська О. Політика регіонального розвитку: досвід ЄС та уроки для України. *Проект ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні». Support to Ukraine's Regional Development Policy*. Funded by the European Union. 2013. URL: www.surdp.eu (дата звернення: 27.02.2015).

247. Украина и ее регионы на пути к инновационному обществу : монография : в 4 т. / В. И. Дубницкий, М. П. Войнаренко, З. В. Герасимчук и др.; под общ. ред. В. И. Дубницкого и И. П. Булеева. Донецк : Юго-Восток, 2001. Т. 3. 398 с.

248. Україна в 2008 році: процеси, результати, перспективи. Біла книга державної політики / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. Київ : НІСД, 2008. 186 с.

249. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. Київ : НІСД, 2008. 744 с.

250. Україна в 2010 р.: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. Київ : НІСД, 2010. 528 с.

251. Факторный, дискриминантный и кластерный анализ / Дж. О. Ким, Ч. У. Мюллер, У. Р. Клекка и др. / пер. с англ. / под ред. И. С. Енюкова. Москва : Финансы и статистика, 1989. 215 с.

252. Федоляк В. С. Межрегиональные диспропорции социально-экономического развития современной России. URL: https://www.sgu.ru/sites/default/files/journals/izvestiya/pdf/2013/12/13/2_4.pdf (дата звернення: 13.11.2016).

253. Федюк В., Биченко А. Регіональний розвиток у Швеції та Україні. *Національна безпека і оборона*. 2009. № 1. С. 48–50.

254. Фетисов Г. Г., Орєшин В. П. Региональная экономика и управление : учебник. URL: https://may.alleng.org/d/econ/econ029.htm (дата звернення: 03.06.2016).

255. Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : в 3 т. / за ред. А. І. Даниленка. Київ : Фенікс, 2008. Т. 1. 468 с.

256. Форрестер Дж. Динамика развития города / пер. с англ. Москва : Прогресс, 1974. 568 с.

257. Хапов Д. В. Інтегральна оцінка соціально-економічного стану регіонів. *Глобальні та національні проблеми економіки.* Електронне наукове фахове видання. 2015. № 4. С. 1084–1089. URL: http://global-national.in.ua/issue-4-2015/12-vipusk-4-berezen-2015-r/737-khapov-d-v-integralna-otsinka-sotsialno-ekonomichnogo-stanu-regionu (дата звернення: 26.02.2016).

258. Цадо Г. В. Сутність і значення інвестиційно-інноваційних процесів в системі регіонального розвитку. *Інноваційна економіка.* 2011. № 1. С. 154–160.

259. Ценклер Н. І. Регіон: поліаспектність змісту поняття. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 1. С. 92–99.

260. Циналєвська І .А., Науменко Ж. Г. Імплементація європейського досвіду оцінки та зменшення диспропорційності розвитку регіонів. *Економічні інновації.* 2018. Том 20, Вип. 3 (68). С. 206–216.

261. Чаговец Л. А., Никифорова О. В. Оценка дифференциации социально-экономической активности региональных зон. *Бизнес Информ*. 2011. № 6. С. 31–34.

262. Чаговець Л. О., Чаговець В. В., Діденко А. С. Концептуальний базис оцінки та прогнозування нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів. *Инструментальные средства моделирования систем в информационной экономике* : монография / под ред. В. С. Пономаренко, Т. С. Клебановой. Харьков : ВШЭМ – ХНЭУ им. С. Кузнеца, 2019. С. 281–302.

263. Черевко О. В. Стратегія соціально-економічного розвитку регіонів України : монографія. Черкаси: Брама-Україна, 2006. 424 с.

264. Чистилін Д. До питання теорії суспільного розвитку: аспект самоорганізації. *Економіка України*. 2002. №2. С. 43–49.

265. Чичкало-Кондрацька І. Б. Тенденції та особливості розвитку регіональних виробничих систем у посткризовий період / *Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації* : збірник наукових статей учасників Четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції. Полтава : Скайтек, 2011. С. 70–73. URL: http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/Cots-econ.konf.pdf#page=70 (дата звернення: 15.09.2019).

266. Чуб А. А. Регионы России. Факторы устойчивости и институциональные предпосылки развития в условиях глобализации : монография. Москва : РИОР: ИНФРА-М, 2019. 232 с.

267. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 272 с.

268. Чумаченко М. Г. Баланс загальнодержавних і регіональних економічних інтересів. Донецьк : 1994. 29 с.

269. Чумаченко М. Нариси з економіки регіону. Київ : Наукова думка, 1995. 339 с.

270. Шаблій О. І. Математичні методи в соціально-економічній географії : навч. видання. Львів : Світ, 1994. 304 с.

271. Шамрін Р. В. Імітаційне моделювання економічних систем: програмні засоби та напрями їх вдосконалення. *Економіка та держава*. 2016. № 1. С. 35–39. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/1_2016/9.pdf (дата звернення: 03.12.2018).

272. Шашина М. В. Визначення модернізаційного потенціалу регіонального простору на основі динамічних показників доданої вартості за видами економічної діяльності. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 98–102.

273. Шашина М. В. Регіональні аспекти структурної модернізації економіки України. *Бізнес Інформ*. 2018. № 12. С. 107–112.

274. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : підручник. Київ : Знання, 2008. 462 с.

275. Швед А. Б. Напрями інституціонального забезпечення управління економічним розвитком регіонів. *Бізнес Інформ.* 2019. №10. С. 83–88.

276. Шевцова В. И., Шевцова Я. А. К оценке эффективности современной региональной политики Украины. *Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ.* 2011. С. 762–766. URL: file:///C:/Users/JAGUAR/Downloads/4653-9343-1-SM.pdf (дата звернення: 17.03.2017).

277. Шевченко Б. Дуже сумна статистика: названий регіон України, який стане безлюдним. *Politeka.* 29 вересня 2017 р. : вебсайт. URL: politeka.net/ua/news/society/744840-ochen-pechalnaja-statistika-nazvan-region-ukrainy-kotoryj-stanet-bezljudnym (дата звернення: 11.04.2018).

278. Шевченко О. В. Баланс фінансових ресурсів у регіонах України та способи його оптимізації. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»* : збірник наукових праць / відп. ред. З. В. Герасимчук. Луцьк : Луцький національний технічний університет, 2012. Випуск 9 (33). Ч. 4. С. 411–423.

279. Шевченко О. В. Взаємовплив зміцнення доходної бази місцевих бюджетів і пожвавлення регіональної інвестиційної діяльності. *Вісник Львівської комерційної академії.* Серія економічна, випуск 20. Львів : Вид-во ЛАК, 2006. С. 29–36.

280. Шевченко О. В. Зменшення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів: інструменти та моделі. *Modern Transformatiom of Economics and Management in the Era of Globalization* : conference proceedings of the International Scientific-Practical Conference, January 29, 2016. Klaipeda : Baltija Publishing. 2016. 348 p. Pp. 221–224.

281. Шевченко О. В. Інвестиційна активність регіонів України: вплив на економічне зростання. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 1 (10). С. 175–181.

282. Шевченко О. В. Іноземне інвестування в регіони України: ризики посткризового періоду. *Стратегічні пріоритети.* 2011. № 1. С. 122–127.

283. Шевченко О. В. Інструменти підвищення інвестиційної спроможності регіонів в контексті розкриття внутрішнього потенціалу розвитку : аналітична записка. Київ : НІСД, 2014, листопад. Серія «Регіональний розвиток». № 20. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1658/ (дата звернення: 17.11.2016).

284. Шевченко О. В. Методичне забезпечення оцінки та аналізу рівня регіональних диспропорцій України. *Причорноморські економічні студії.* Науковий журнал. Одеса : Причорноморський науково-дослідний інститут економіка та інновацій, 2018. Вип. 36. № 2. С. 44–51.

285. Шевченко О. В. Механізм визначення соціально-економічних каталізаторів диспропорцій розвитку регіонів на основі інструментального аналізу. *Економічний вісник університету :* збірник наукових праць учених та аспірантів / за ред. С. Ю. Кучеренко. Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2019. Вип. 42. С. 110–121.

286. Шевченко О. В. Механізми стимулювання міжрегіонального співробітництва в Україні : аналітична записка. Київ : НІСД, 2012, грудень. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1056/ (дата звернення: 01.06.2017).

287. Шевченко О. В. Необхідність удосконалення правового регулювання регіонального розвитку. *Вісник Черкаського державного технологічного університету* : у 4 ч. Серія : Економічні науки. Черкаси : ЧДТУ, 2009. Вип. 153. С. 28–31.

288. Шевченко О. В. Підвищення ефективності державного регулювання інвестиційних процесів у регіонах. *Державне регулювання економічних процесів в умовах глобалізації:* матеріали науково-практичної конференції, Харків, 30 вересня 2011 року. Харків : Харківський РІДУ НАДУ, 2011. С. 58–61.

289. Шевченко О. В. Підходи та принципи регулювання диспропорцій регіонального розвитку. *Економічний вісник університету :* збірник наукових праць учених та аспірантів / гол. ред. Т. М. Боголіб. Переслав-Хмельницький : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2016. Вип. 29/1. С. 203–213.

290. Шевченко О. В. Приватний та державний інтерес: проблеми узгодження при формуванні регіональної політики держави. *Теорії мікро-макроекономіки :* зб. наук. праць. Київ : Академія муніципального управління МОН України, 2004. Вип. 17. С. 41–46.

291. Шевченко О. В. Регулювання диспропорційності регіонального розвитку в Україні: інституціональні рамки та інвестиційні інструменти. *Економічний вісник університету :* збірник наукових праць студентів та аспірантів / гол. ред. Т. М. Боголіб. Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2014. Вип. 22/2. С. 250–256.

292. Шевченко О. В. Стратегічне планування регіонального розвитку: відповідність критеріям інноваційності. *Вісник Донецького національного університету.* Серія В. Економіка і право. 2011. Спецвипуск, Том 2. С. 362–366.

293. Шевченко О. В. Стратегічне регулювання регіональних диспропорцій та методика оцінки його ефективності. *Економічний вісник університету :* збірник наукових праць учених та аспірантів / за ред. Т. М. Боголіб. Переяслав-Хмельницький : ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2017. Вип. 33/1. С. 248–257.

294. Шевченко О. В. Сценарії стратегічного регулювання диспропорцій розвитку регіонів на основі когнітивно-імітаційного моделювання. *Економіка та Держава.* 2020. № 4. С. 121 –132.

295. Шевченко О. В. Формалізація критеріїв розробки та оцінки стратегій регіонального розвитку. *Вісник Черкаського державного технологічного університету* : у 4 ч. Серія : Економічні науки. Черкаси : ЧДТУ, 2014. Вип. 36. Частина ІІІ. С. 130–138.

296. Шевченко О. В. Формулювання підходів до моделювання сценаріїв регулювання диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів України. *Проблеми економіки.* 2020. № 1. С. 123–131.

297. Шевченко О. В. Шляхи відновлення інвестиційної активності в регіонах України в умовах економічної нестабільності : аналітична записка. Київ : НІСД, 2015, листопад, серія «Регіональний розвиток», № 27. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/2053/ (дата звернення: 13.02.2018).

298. Шевченко О. В., Жук В. І. Регулювання нерівномірності розвитку регіонів в умовах соціально-економічної нестабільності. *Науковий журнал «Вісник ТНЕУ».* 2016. № 3. С. 17–28.

299. Шевченко О. В., Жук В. І. Ризики диспропорційності соціально-економічного розвитку регіонів України та їх подолання : аналітична записка. Київ : НІСД, 2011, травень. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/478/ (дата звернення: 08.11.2015).

300. Шилов В. В. Три подхода к понятию «регион». *Регион. Проблемы и перспективы.* 1997. № 4. С. 50–51.

301. Шинкарук Л. В., Вдовічен А. А., Ревенко А. П. Пропорційність та диспропорційність розвитку економічних систем. *Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України* : наукова доповідь / за ред. Л. В. Шинкарук. Київ : Ін-т екон. та прогнозуван. НАН України, 2012. 152 с. Розділ 1.1. С. 9–59.

302. Шишко О. В. Удосконалення системи фінансового вирівнювання в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду. *Наукові праці НДФІ.* 2007. Вип. 2. С. 122–131.

303. Шниппер Р. И. Анализ тенденций и перспектив развития рыночной экономики : сб. науч. тр. / под ред. Р. И. Шниппера. Новосибирск: ИЭиОПП, 1994. 189 с.

304. Шовин В. А. Методы вращения факторных структур. *Математические структуры и моделирование.* 2015. № 2 (34). С. 75–84.

305. Штовба С. Д. Введення в теорію нечітких множин і нечітку логіку. Вінниця : Видавництво Вінницького державного технічного університету, 2001. 198 с.

306. Шульц С. Л. Регіональна політика в Україні: еволюційні засади та стратегічні перспективи. *Регіональна економіка*. 2014. № 3. С. 26–36.

307. Эйхлер Л. В., Гавриленко Н. Г. Диагностика экономического состояния предприятий…: монография. Омск : изд-во СибАДИ, 2007. 108 с.

308. Электронный учебник StatSoft. URL: http://www.statsoft.ru/home/textbook/default.htm (дата звернення: 03.12.2018).

309. Элов Д. А., Хашимов П. З. Сущность и принципы региональной экономики на современном этапе. *Общественные науки.* Ташкент : Национальный университет Узбекистана им. М. Улугбека. 2017. № 1-2 (34). С. 45–47.

310. Юдина А. В. Статистика : учебн. пособие / ред. Л. И. Александрова. URL: https://abc.vvsu.ru/books/statistika_up (дата звернення: 03.12.2018).

311. Ярошенко І. В., Семигулін П. К. Аналіз принципів стратегічного планування із упровадженням елементів розумних технологій у процес управління місцевим територіальним розвитком в Україні. *Бізнес Інформ.* 2019. № 12. С. 132–139.

312. Ярушкина Н. Г. Основы теории нечетких и гибридных систем : уч. пос. URL: https://www.twirpx.com/file/988700/ (дата звернення: 17.10.2018).

313. Allais, M. (1967). *Les conditions de l'efficacité dans l'économie.* Milan: Centro Studi e Ricerche su Problemi Economico-Sociali (CESES), 145 p.

314. Alstott, A., and Ackerman, B. (1999). *The Stakeholder Economy*. New Haven: Yale University Press.

315. Balland, P.A., Boschma, R., Crespo, J., and Rigby, D.L. (2019). Smart specialization policy in the European Union: relatedness, knowledge complexity and regional diversification. *Regional Studies, 53(9), 2,* 1252-1268.

316. Banerjee, B., and Jesenko, M. (2015). Economic Growth and Regional Disparities in Slovenia. *Regional Studies, Vol. 49, No 10*, 1722–1745.

317. Barro, R. J., and Sala-i-Martin, X. (1992). Convergence. *Journal Political Economy, № 100,* 223–251.

318. Barro, R. J., and Sala-i-Martin, X. (1995). *Economic Growth*. New York: New York : VcGraw-Hill, 654 p.

319. Barro, R., and Sala-i-Martin, X. Convergence Across States and Regions. *Brookings. Papers on Economic Activity*, 1, April, 1991. P. 107–182.

320. Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems / Elinor Ostrom. *American Economic Review 100* (June, 2010) : 1–33. URL: http://www.aeaweb.org/ articles.php? doi=10.1257/aer.100.3.1 (дата звернення: 16.10.2018).

321. Bluedorn, J., Weicheng, L., Novta, N., and Timmer, Y. (2019). Widening Gaps: Regional Inequality within Advanced Economies. October 9, 2019. *IMF* : вебсайт. URL: https://blogs.imf.org/2019/10/09/widening-gaps-regional-inequality-within-advanced-economies (дата звернення: 15.01.2020).

322. Borys, M. M., Polgar, E. K. and Zlate A. (2008). Real Convergence and the Determinants of Growth in EU Candidate and Potential Candidate Countries: A Panel Data Approach. *European Central Bank Occasional Paper Series.* N. 8. Frankfurt.

323. Boschma, R., and Gianelle, C. (2013). Regional branching and smart specialization policy. 2013 *JRC technical reports, 06/2104.* Publications Office of the European Union.

324. Buchanan, J. M. (2002). *Fiscal equalization revisited. Equalization: Welfare Trap or Helping Hand?* Frontier Paper for Public Police : conference paper. Montreal : Institut Economique de Montreal, Atlantic Institute for AIMS, April, 2002. URL: http://www.aims.ca/wp-content/uploads/2016/03/fiscal.pdf (дата звернення: 01.11.2018).

325. Camagni, R., and Capello, R. (2013). Regional Competitiveness and Territorial Capital: A Conceptual Approach and Empirical Evidence from the European Union, *Regional Studies, vol. 47 (9), October,* 1383–1402.

326. Capello, R. (2007) *Regional Economics,* London and NY: Routledge (Taylor and Francis Group), 322 p.

327. Clark, D., Davies, W. K. D., and Johnston, R. J. (1974). The Application of Factor Analysis in Human Geography. *The Statistician, Vol. 23, № 3/4*, 259–281.

328. Combes, P. P. (2008). *Economic Geography. The integration of regions and nations* / P.P. Combes, T. Meyer, J.F. Thisse. Princeton University Press, 416 p.

329. Consolidated version of the Treaty on European Union. *Official Journal of the European Union.* Вебсайт. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf -a3f8 -4ab2- b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF (дата зверення: 13.09.2016).

330. Coughlin, C., Garrett, T.A., and Hernandez-Murillo, R. (2007). Spatial dependence in models of state fiscal policy convergence. *Public Finance Review*, 35 (3), 361–84.

331. Cuadrado-Roura, J., Mancha-Navvaro, T., and Garrido-Yserte, R. Convergence and Regional Mobility in the European Union. *40th Congress of the European Regional Science*. Barselona, 2000, pp. 365–384.

332. Dalgaard, K.-L., and Vastrup, J. (2001). On the measurement of σ–Convergence. *Economics Letters, № 70,* 283–287.

333. de Dominic, L. (2014). Inequality and Growth in European Regions: towards a place-based approach. *Space economic analysis, 9(2),* 120-141. URL: http:// dx.doi.org/10.1080/17421772.2014.891157 (дата звернення: 02.12.2019).

334. Disparities in country regional development of the Czech Republic – concept, theory, identification and assessment / Alois Kutscherauer, Hana Fachinelli, Miroslav Hučka at al. Ostrava : 2010. 120 p.

335. EUROPEAN UNION (2010). *Investing in Europe's Future: Fifth Report on Economic and Social Territorial Cohesion*. Publications Office of the European Union, Luxembourg (available at: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion5/pdf/5cr_en.pdf).

336. EUROSTAT (2012) *Eurostat Regional Yearbook 2012*. Publications Office of the European Union, Luxembourg (available

at: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-HA-12-001/EN/KS-HA-12-001-EN.PDF).

337. Ezcurra, R., and Rodriguez-Pose, A. (2013). Political Decentralization, Economic Growth and Regional Disparities in the OECD, *Regional Studies, 47(3),* 388-401. URL: http://dx.doi.org/10.1080/00343404.2012.731046. (дата звернення: 02.12.2019).

338. Fedorov I. (2002). Regional inequality and regional polarization in Russia. 1990-99. *World Development, Vol. 30, № 3,* 443–456.

339. Funck, B. and Pizzati, L. (Eds) (2003). *European Integration, Regional Policy, and Growth*. World Bank. Washington, DC.

340. Gajdova, K. (2016). Regional Disparity in Selected Regions of the Czech Republic –With New Definition. *International journal of economics and statistics, Vol. 4,* 161-165. URL: https://www.naun.org/main/NAUN/economics/2016/a482015-054.pdf (дата звернення: 03.07.2017).

341. Gorzgelak, G. (1996) The Regional Dimension of Transformation in Central Europe. London, Routledge. p. 152. 160 с..

342. Growth, integration and regional inequality in Europe. URL: http://www.lse.ac.uk/geographyAndEnvironment/research/Researchpapers/rp81.pdf (дата звернення: 17.11.2016).

343. Herzfeld T. (2008). Interregional Income Distribution: A comparison of Russian and Chinese Experience. *Post-Communist Economies, Vol. 20, № 4,* 431–450.

344. Hoover, E. (1948). *The Location of Economic Activity*. New York : McGraw-Hill.

345. Hordiienko V., Kalashnykova T. Methodological frameworks for strategic planning of socio-economic development of the regional level. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 4 (54). С. 67–72.

346. Human Development Report. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World. *UNDP* : вебсайт. URL:

http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf (дата звернення: 17.11.2018).

347. Iammarino, S., Rodríguez-Pose, A., and Storper, M. (2019). Regional inequality in Europe: evidence, theory and policy implications. *Journal of economic geography, Vol. 19 (2), 2019/3/1,* 273-298.

348. Innovation and production decisions: Strategic adjustment in service firms : вебсайт. URL: https://www.uclm.es/-/media/Files/C01-Centros/cu-csociales/documentos2007/05_2007.ashx?la=es (дата звернення: 13.09.2016).

349. Jeremic, V., Isljamovic, S., Petrovic, N., Radojicic, Z., Markovic, A, and Bulajic, M. (2011). Human development index and sustainability: What's the correlation? *Metal Int., № 16,* 63–67.

350. Karimi, M. Sh., Karamelikli, H., and Heidarian, M. (2019). Impact of an economic development plan on regional disparities in Iran, *Area Development and Policy*, 24 June, 2019. URL: https://rsa.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23792949.2019.1626256 (дата звернення: 02.12.2019).

351. Kuttner, R. (1999). Everything for Sale: The Virtues and limits of the Market. Chicago: The University of Chicago Press.

352. Lopez-Rodriguez, J. Regional Convergence in the European Union: Results from a Panel Data Model. *Economics Bulletin.* 2008. Vol. 18, № 2, pp. 1–7.

353. MacLennan M., and Robertson D. (1969). Regional Policy in the United Kingdom. *Backward Areas in Advanced Countries :* proceedings of a conference held by the International Economic Association. London, Melbourne, Toronto, New York, pp. 37–51.

354. Mamdani, E. H. (1974). Application of fuzzy algorithms for the control of a simple dynamic plant. *Proceedings IEEE* (1974), 121–159.

355. Mankiv, G., Romer, D., and Weil, D. A. (1992). Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics, Vol. 107,* 407–438.

356. Marelli, E., and Signorelli, M. (2010). Productivity, employment and human capital in Eastern and Western EU countries, in Marelli E. and Signorelli M. (Eds) *Economic Growth and Structural Features of Transition*, pp. 84–103. Palgrave Macmillan, New York, NY.

357. Marelli, E., and Signorelli, M. (2010). Transition, regional features, growth and labour market dynamics, in Caroleo F. E. and Pastore F. (Eds) *The Labour Market Impact of the EU Enlargement*, pp. 99-147. Springer, Berlin.

358. Martinez, M. H. (2018). Liangjiang New Area in Chongqing City as Territorial Strategy: State-owned Enterprises and Fiscal Regime in Urban China. *A World of Flows – Labour Mobility, Capital and Knowledge in an Age of Global Reversal and Regional Revival* : conference abstract book. 2018 RSA Annual Conference 3rd – 6th June of 2018. Lugano, Switzerland : Universita della Svizzera Italiana, 2018, p. 79–80.

359. Martinez-Galarraga J., Roses J. R., and Tirado D. A. (2015) The Long-Term Patterns of Regional Economic Inequality in Spain. *Regional Studies,* 2015, 49 (4), pp. 502–517.

360. Matkowski, Z., and Prychiak, M. (2004). Real economic convergence in EU accession countries. *International Journal Applied Econometrics and Quantitative Studies, Vol. 1,* 5–38.

361. McCann, Ph. (2019). Perceptions of regional inequality and the geography of discontent: insights from the UK, *Regional Studies*, 19 June, 2019. URL: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00343404.2019.1619928 (дата звернення: 02.12.2019).

362. Nikoltchev, B. (2018). Interiors of the Islands. *Annual Meeting of American Association of Geographers,* April, 10-14, 2018. New Orlean, LA,

USA. URL: https://aag.secure-abstracts.com /AAG%20Annual%20 Meeting%202018/abstracts-gallery/12089 (дата звернення: 13.08.2018).

363. OECD (2010). *Regional Development Policies in OECD Countries.* OECD Publ., Paris.

364. Onyshchenko S., Kulchii I., and Pasichna I. Foreign experience in public administration reforming and its adaptation in Ukraine. *Social and legal aspects of the development of civil society institutions*: collective monograph. Part I. Warsaw : BMT Erida Sp.z o.o., 2019, pp. 251–264.

365. Petrakos, G., and Saratsis, Y. (2000). Regional inequalities in Greece, *Papers in Regional Science*, *79*, 57–74.

366. Pinder, D. (1983) Regional economic development and policy: *Theory and practice in the European Community*. Routledge Library Editions: Urnan and Regional Economics. 130 p.

367. Quah Danny, T. Regional convergence clusters across Europe. *European Economic Review, Elsevier*. 1996, Vol. 40 (3-5), pp. 951–958.

368. Ross, Robert S., and Tunsjø, Øystein (2017). Strategic Adjustment and the Rise of China: Power and Politics in East Asia. Edition: 1. Cornell University Press, 316 p. URL: https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt1qv5qcn (дата звернення: 13.09.2016).

369. Sacchi, A., and Salotti, S. (2011). Income inequality, regional disparities and fiscal decentralization in industrialized countries. *Inequality, Regional Growth and Cohesion :* Workshop, November 24th-25th, 2011. Barcelona, Spain : University of Barcelona, Regional Quantitative Analysis (AQR - IREA), Research Institute of Applied Economics (IREA). URL: www.ub.es /irea / (дата звернення: 13.09.2015).

370. Samuelson, P.A., and Nordhaus,W.D. (2001). *Economics.* 17th Ed. McGraw - Hill Higher Eduction, New York , 792 p.

371. Shevchenko, O. (2012). Financial support for regional development in Ukraine before and after crisis: how it influences the regional competitiveness.

Social sciences for regional development 2012: Impact of the financial capital on the region's economic competitiveness : proceedings of the 7th International Scientific Conference of Daugavpils University, 8-11 November, 2012. Daugavpils, Latvia : Daugavpils University, Faculty of Social Sciences, 2013. Part III. Economic Aspects. Pp. 74–81.

372. Shevchenko, O. (2003). Optimization of Authority Coordination Among Administration Tiers. *Reinvention Regions in the Global Economy* : Conference Abstract Volume. Pisa, Italy. April, 2003. P. 111–112.

373. Shevchenko, O. (2012). Positive and negative features of inequality of regional social and economic development (case of Ukraine). *Sustaining regional futures* : conference volume. Annual international conference 24th – 27th June, 2012. Beijing, China : Chinese Academy of Science. 2012. P. 74.

374. Shevchenko, O. (2014). Investment toolbox of regional disparities regulation. *Diverse regions: building resilient communities and territories* : collected papers of the RSA Annual European Conference, 15th-18th June 2014. Izmir, Turkey : Dokuz Eylul University, Faculty of Business, 156 p.

375. Shevchenko, O. (2014). Regional Inequalities' regulation: how to combine strategic planning and adjustment of investment activity. *Regional Innovations, 2014, № 3,* 17-27. URL: http://user-BCdjrzd.cld.bz/2014-3-Regional-Innovations-Journal (дата звернення: 12.10.2014).

376. Shevchenko, O. (2016). Model estimating limits of urbanization. *Annual Meeting of American Association of Geographers*, March, 29 – April, 02, 2016. San Francisco, CA, USA. URL: http://app.core-apps.com/aagam2016/abstract/1ec261836ef5d3db442d788bdb456d57 (дата звернення: 05.12.2019).

377. Shevchenko, O. (2017). Adaptive scheme for regulation and alignment of regional disparities. *Annual Meeting of American Association of Geographers*, April 5-9, 2017. Boston, MA, USA: http://app.core-

apps.com/aagam2017/abstract/dcb181785f7fd70d2b1bd16d5a140867 (дата звернення: 13.08.2018).

378. Shevchenko, O. (2017). Regional Disparities: adaptive scheme for regulation and alignment (case of Ukraine). *Regional innovation, № 2.* 46 p. 27–31. URL: http://irn.center/our-journal-2/ (дата звернення: 01.06.2017).

379. Shevchenko, O. (2018). Disparity as an instrument of regional policy in Ukraine, *Annual Meeting of American Association of Geographers,* April 10-14, 2018. New Orlean, LA, USA. URL: https://aag.secure-abstracts.com/AAG%20Annual%20Meeting%202018/abstracts-gallery?query=Shevchenko&searchContent=false&Affiliation=&Type=&Poster=0&Topic=&ThemeId=&Availability=0 (дата звернення: 18.11.2018).

380. Shevchenko, O. (2019). Models of reduction of interregional disparities accounting regional economic security. *Problems of Infocommunication: science and technology* : conference proceedings of IEEE International scientific-practical conference, October 8-11, 2019. Kyiv, Ukraine : Borys Grinchenko Kyiv University, pp. 193–196.

381. Shevchenko, O. Depression of regions in Ukraine and possibilities of its overcoming. *Бізнес Інформ.* 2011. № 7 (2). С. 66–68.

382. Shevchenko, O. Стратегии преодоления неравномерности регионального развития. *Problems of Economic Policy of the Central and Eastern Europe Countries: Macroeconomic and Regional Aspects* / editors: Aranka Ignasiak-Szulc, Woiciech Kosiedowski. Torun, Poland : Wydawnistwo naukowe Uniwersytetu Mikolaja Kopernika, 2014, 504 p. P. 485–489.

383. Siebert, H. (1969). *Regional Economic Growth: Theory and Policy*. Scranton, International Textbook Company, XIII p. Volume 36, Issue 5. 217 p.

384. Skubiak B. Regionalne wskaźniki dysproporcji rozwojowych w wybranych krajach Unii Europejskiej. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania.* nr 34. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu

Szczecińskiego, pp. 237–253. URL: https://wneiz.pl/nauka_wneiz/sip/sip34-2013/SiP-34-t1-237.pdf (дата звернення: 03.12.2018).

385. Slepneva, L. R., Tsyrenov, D. D., Kokorina, A. A., Slepneva, J. V., and Munkueva, I. S. (2016). Socio-economic Development of Regions of Russia: assessment of the State and Directions of Improvement. *International Journal of Economics and Financial Issues*, *6*, 179–87.

386. Solow, R. (1956). Contribution to Theory Economic Growth. Quarterly Journal *Economics, № 70*, 65–94.

387. Storper, M. (2011). Why do regions develop and change? The challenge for geography and economics (2011). *Journal of economic geography, 2011/3/1*, 333-346.

388. Strategic Planning / Steiner, G. A. New York : Free Press, 1979.

389. Strategy and Structure Chapters in the History of the American Industrial Enterprise / by Alfred D. Chandler, Jr. URL: https://mitpress.mit.edu/books/strategy-and-structure (дата звернення: 13.07.2018).

390. Sultana, Ch., and Aktar, N. (2016). Regional Imbalances in the Levels of Socio-Economic Development: a Case Study of Malda District, West Bengal. *The NEHU Journal, Vol XIV, № 1,* 69–86.

391. The Role of Regions? Networks, Scale, Territory (2011) Eds. Herrschel, T., and Tallberg, P., Sweden, Kristianstads Boktryckeri, 303 p.

392. Theil, H. (1967). *Economics and Information theory*. Amsterdam: North-Holland, 488 p.

393. Usenko, L. N., Usenko, A. M., Uryadova, T. N., Bashkatova, T. A., and Beliaeva, S. V. (2017). Monitoring methodology for socio-economic development of a region. *Espacios, Vol. 38 (№ 23),* 24.

394. Van Der Lann, M. J; Pollard, K. S.; and Bryan, J. E. (2003). A New Partitioning Around Medoids Algorithm. *Journal of Statistical Computation and Simulation, 73 (8),* 575–584.

395. van Hoornweder, Frank (2017). Strategy of regulation of regulatory strategy. Initio, 20.02.2017. URL: https://blog.square-management.com/2017/02/20/strategy-of-regulation-or-regulatory-strategy (дата звернення: 13.09.2016).

396. Varnalii Z., Shevchenko O. Determining disparities level in Ukraine's regions on the base of fuzzy-plural approach / Визначення рівня диспропорцій у регіонах України на основі нечітко-множинного підходу. *Economics and Region. Економіка та регіон. Науковий вісник.* 2020. Т. 1 (76). С. 6–14.

397. Yemtsov R. (2005). Quo vadis? Inequality and poverty Dynamics across Russian regions. *Spatial Inequality and development.* Oxford University Press. Oxford. Pp. 348–397.

398. Zadeh, L. A. (1978). Fuzzy Sets as a Basis for a Theory of Possibility. *Fuzzy Sets and Systems.* January, 1978, *Vol. 1, № 1,* 3–28.

399. Zimmermann-Steinhart, P. (2005). Creating regional identities. Theoretical consideration. *ECPR Joint sessions of Work-Shop*, 14-19 April, 2005. Granada, Spain, pp. 241–253.

Додатки

Додаток А

Таблиця А.1

Наукові підходи та тлумачення поняття «регіон»

Науковий підхід	Автор	Визначення змісту поняття
Географічний	Алаєв Б. [3]	Територія, яка за сукупністю елементів, що її насичують, відрізняється від інших територій і володіє єдністю, взаємопов'язаністю елементів, що її складають, цілісністю, яка є об'єктивною умовою і закономірним результатом розвитку цієї території
	Великий тлумачний словник української мови [24]	Певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з-поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними і т.ін.)
	Джеймс Л., Мартін Д. [53]	Території різної площі, які характеризуються певною специфічною однорідністю, що є основою того, щоб виділити ці території
	Поповкін В. А. [174, с. 16]	Регіон – це цілісність природного середовища, матеріального середовища, створеного людиною, а також соціуму
	Шилов В. В. [300]	Соціально-економічний організований простір з конкретною природно-географічною територією, з притаманним відповідним типом виробництва, специфічними історико-культурними та демографічними особливостями, адміністративно-політичною територією, розміщеною у відповідних кордонах регіону, де діє єдине коло нормативно-правової бази
	Ценклер Н. І. [259]	Регіон – обмежена частина простору, що має історико-культурну ідентичність, відображену у суспільній свідомості населення, спільні риси природно-географічного потенціалу та соціально-економічного розвитку, а також може бути об'єднана спільними поліфункціональними інституціями
Адміністративний	Доленко Д. В. [56]	Адміністративно-територіальне утворення державного походження з високим ступенем організації та продуктивною територіальною системою
	Мамонова В. В. [124]	Адміністративно-територіальна одиниця субнаціонального рівня, утворена в законодавчому порядку з урахуванням історичних, політичних, соціальних та культурних особливостей з метою здійснення державної політики та реалізації спільних інтересів районів та міста-центру регіонів, які входять до його складу, що забезпечується діяльністю територіальних органів виконавчої влади

Продовження додатка А

Продовження таблиці А.1

Науковий підхід	Автор	Визначення змісту поняття
	Романюк С. А. [208]	Адміністративно-територіальна одиниця субнаціонального рівня, яка має виборну владу, юридичну незалежність та власний бюджет
	Чумаченко М. Г. [269]	Частина території держави, яку виокремлено за сукупністю різноманітних ознак в адміністративну одиницю, що свідомо спрямовується та координується задля досягнення цілей суспільного розвитку та запобігання діям руйнівних чи негативних зовнішніх сил
Економічний	Арженовський І. В. [4]	Регіон – частина території країни, що виділилася у процесі суспільного поділу праці, характеризується спеціалізацією на виробництві тих чи інших товарів і послуг, спільністю і специфічним відносно інших територій характером відтворювального процесу, комплексністю і цілісністю господарства, наявністю відповідних органів управління
	Бубенко П. Т. [15]	Уявлення про регіон виникає тоді, коли на деякій території створюються і реалізуються програми будь-якої конкретної діяльності (чи комплексу видів діяльності): господарської, культурної, освітньої, військової й ін., що має метою формування будь-яких специфічних характеристик життя на цій території. Тоді регіон визначається як територія, на якій розгорнута відповідна програма, що перетворить один чи кілька аспектів (факторів) життєдіяльності цієї території
	Верхоглядова Н. І., Олініченко І. В. [25]	«Регіон» – це відособлена частина території, що володіє цілісністю і єдністю земель, що до неї входять, своєрідним економіко-географічним положенням, особливістю природно-кліматичних ресурсів, самобутністю національно-культурної спадщини, що виникла під впливом певних історичних процесів; характеризується наявністю самостійного в своєму розвитку виробничого і науково-технічного потенціалу, сформованою адміністративно-політичною системою управління, з властивою тільки цій території соціальною інфраструктурою, яка сприяє підвищенню добробуту населення; а також прагне до виконання спільних завдань у галузі економічного розвитку країни. Тому досягнення окремого регіону в різних сферах діяльності відіграють важливу роль для держави в цілому, в тому числі й у галузі національної та економічної безпеки, забезпечення яких є головним пріоритетом України

Закінчення додатка А

Закінчення таблиці А.1

Економічний	Герасимчук З. В., Вахович І. М. [32]	Відносно цілісна відтворювальна соціо-еколого-економічна система господарської території, самостійна в адміністративно-правовому відношенні, яка є складовою частиною країни, вирізняється своїм економіко-географічним положенням, комплексом природних, матеріальних, трудових ресурсів, спеціалізацією і структурою господарства, спільністю екологічних проблем, а також високим рівнем внутрішніх соціально-економічних зв'язків
	Долятовський В. [59]	Регіон – це територіально-економічний комплекс, що має обмежені внутрішні ресурси, власну структуру виробництва та певні потреби у зв'язках із зовнішнім середовищем
	Економічна енциклопедія [67]	Територія країни зі специфічними природно-кліматичними та економічними умовами та характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил з урахуванням демографічних, історичних, соціальних особливостей, розвиток якої здійснюється на основі національної економіки і регіональних, у результаті чого формуються регіональні економічні відносини
	Некрасов М. М. [152]	Велика територія держави з більш-менш однорідними природними умовами, а головним чином – характерною спрямованістю виробничих сил на основі поєднання комплексу природних ресурсів зі сформованою і перспективною соціальною інфраструктурою
	Кожурін Ф. Д. [98, с. 64]	Певна частина народногосподарського комплексу країни, що відрізняється географічними умовами і природно-ресурсною спеціалізацією
	Чуб А. А. [266, с. 206]	На основі інформаційної теорії розвитку систем і положень еволюційної економіки регіон визначений як соціально-економічна система, що належить до класу складних відкритих динамічних систем. Як «системовмісний простір», в рамках якого функціонує регіон, виділене інституційне середовище. З цього погляду у числі основних структурних елементів регіональної соціально-економічної системи виділені внутрішнє інституційне середовище та економічна і соціальна підсистеми, що функціонують в її рамках, а також місцеві органи влади. Серед чинників зовнішнього інституційного середовища регіону виділені державна регіональна політика, науково-технічний прогрес та інновації

Джерело: складено автором на основі літературних джерел, вказаних у таблиці, і джерел [25], [259].

Додаток Б

Таблиця Б. 1

Визначення термінів, що стосуються «диспропорційності в економіці»

Автор	Визначення диспропорційності
Бор М. З. [11]	Порушення пропорційності веде до появи диспропорційності чи диспропорції. Пропорція – це конкретна, в кількісному відношенні точно вимірювана, об'єктивна залежність один від одного виробництв, галузей, при якій окремі її елементи відповідають один одному
Геєць В. М. [29]	Диспропорційність – це нестабільність, асинхронність, дефіцит/профіцит зведеного бюджету, невиплата зарплат, надмірна зношеність основних фондів, нерівномірність розвитку, нерівність між країнами та регіонами, розрив між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, поляризація доходів населення, значні структурні деформації, негативні зміни у структурі промисловості тощо
Електронна енциклопедія [102]	Концепція диспропорційності – ідеї, положення окремих учених, які вбачають причину економічних криз і циклічності виробництва в диспропорційності розвитку господарства. Концепція диспропорційності щодо часткових криз (криз окремих галузей, сфер, сукупності галузей) висунули Дж. Мілль і Ж.-Б. Сей, які стверджували, що, продаючи товар і отримуючи за нього гроші, продавець одразу купує за них інші товари, у такий спосіб пропозиція породжує власний попит, і в господарстві вони урівноважуються за всією сукупністю реальних товарів, тому неможливе їх масове перевиробництво, а весь процес зводиться до визначення необхідних пропорцій
Економічна енциклопедія [66]	Диспропорція в економічному сенсі – це порушення узгодженості, відповідності взаємопов'язаних економічних процесів і показників, що характеризують функціонування і розвиток окремих галузей і виробництв, протікання стадій відтворювального циклу. Диспропорції свідчать про гіпертрофований розвиток одних секторів економіки за рахунок інших, про відсутність збалансованості економічних процесів
Словник «Политическая экономия» [172, с. 364]	В економіці пропорції (від лат. proportio – співрозмірність) можна визначити як існуючі співвідношення між елементами, частинами та підрозділами виробництва, галузями економіки, регіонами країни, країнами, які формуються внаслідок соціально-економічного розвитку суспільства та впливу інших (історичних, природних, політичних, науково-технічних тощо) факторів. Відповідно, диспропорції розглядаються як порушення пропорцій

Продовження додатка Б

Закінчення таблиці Б.1

Словник української мови [218, с. 286]	Диспропорційність – властивість за значенням «диспропорційний». Диспропорційний – який характеризується відсутністю пропорції; непропорційний
Шинкарук Л. В., Вдовічен А. А., Ревенко А. П. [301, с. 9–14]	Диспропорційність та незбалансованість визначаються як певне відхилення від пропорцій, пропорційності, збалансованості, як намагання досягти пропорційності, незалежно від того, наскільки ці відхилення малі або значні. Диспропорційність необхідно розглядати залежно від об’єкта і суб’єкта дослідження, що дає можливість констатувати два варіанти впливу на економічний розвиток – позитивний та негативний, незважаючи на його негативну лексичну конотацію
Фетисов Г. Г., Орєшин В. П. [254]	Диспропорція – це також більш-менш стійке співвідношення, яке має місце в певних умовах між виробництвами, галузями, що характеризується невідповідністю між елементами, які повинні бути пов’язані і взаємозалежні

Джерело: складено автором на основі літературних джерел, вказаних у таблиці.

Продовження додатка Б

Таблиця Б.2

Визначення термінів, що стосуються «диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів»

Автор	Визначення диспропорційності
Бевз І. А. [6]	Поряд із самим поняттям «диспропорційність» поширеними є і «нерівномірність», «асиметрія», «поляризація», «диференціація», «розбіжність» тощо. Усі ці терміни несуть подібне змістове навантаження, хоча найбільш загальним терміном, який характеризує наявність значного розриву в економічному розвитку регіонів, є «диспропорційність»
Вдовічен А. А. [301, с. 9]	Територіальні диспропорції – це ті економічні диспропорції, які відображають територіальне розміщення виробничих ресурсів у межах країни, економічне співвідношення економічних районів, регіонів, територіально-виробничих комплексів, а також областей у виробництві та розподілі суспільного продукту
Vorauer, K. [334, c. 7]	Регіональна нерівність (диспропорційність) – це незбалансована просторова структура в різних регіонах, яка проявляється контрастом в економічній сфері та потенціалах розвитку
Gajdova, K. [340]	Регіональні диспропорції – це відмінності в регіональному розвитку від критичних (дрібних) значень показників в економічній, соціальній та просторовій сферах, де критичне значення визначається як медіана показника по всій країні, верхня межа + 5 % від медіани, нижня межа – 5 % від медіани. Значення +/- 5 % визначається на основі відхилень у межах похибки від медіани, яка встановлюється на цьому рівні
Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» (2005 р.) Державна стратегія регіонального розвитку на період 2021-2027 роки (2020 р.) Закон України «Про засади державної регіональної політики» (2015 р.)	Відсутні визначення «регіональна диспропорційність», «міжрегіональна диспропорційність»

Продовження таблиці Б.2

Автор	Визначення диспропорційності
Kutscherauer, A. [334, с. 8]	Регіональні диспропорції – дивергенція (розбіжність) або нерівність характеристик, явищ чи процесів, що мають конкретний територіальний розподіл (тобто можна виділити певну територіальну структуру) та розміщені принаймні у двох суб’єктах територіального устрою
Омельченко О. І. [159]	Диференціацію економічного простору слід оцінювати передовсім шляхом зіставлення рівнів соціально-економічного розвитку суб'єктів, використовуючи систему регіональних індикаторів
Перфильев С. В. [168, с. 137]	Асиметричний регіональний розвиток – тип розвитку, за якого регіони, що характеризуються на початку періоду відносними перевагами за конкретними показниками, в подальшому їх нарощують, тим часом як у регіонах із відносним відставанням ці показники погіршуються
Постанова Кабінету Міністрів України «Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації соціально-економічного розвитку регіонів», с. 3 [179]	Розбіжності між найбільш благополучними і найбільш проблемними регіонами, районами, визначені за формулою. Діапазон відхилення значення показників регіонів, районів, міст відносно їх середнього значення, визначений за відповідними формулами у три етапи: 1 етап: середнє значення показників регіонів, районів, міст 2 етап: визначення стандартного відхилення показників регіонів, районів, міст 3 етап: коефіцієнт варіації
Раєвнєва О. В., Бобкова О. Ю. [194, с. 46]	Поняттями, що характеризують той або інший ступінь нерівномірності розвитку окремих сторін (властивостей, процесів) територіальних систем, є такі: регіональна диференціація – поділ, розшарування сукупності регіонів на якісно різні частини; регіональні диспропорції – нерозмірність, невідповідність розвитку регіонів певному рівню; регіональні нерівності – співвідношення між рівнями розвитку регіонів, що вказують на якісні відмінності; регіональна асиметрія – відсутність симетричності в рівнях розвитку регіонів, що виявляється в їх невідповідності. Найбільш загальним терміном є «диспропорція». На відміну від інших вона несе в собі інформацію не просто про нерівномірність, як позитивну, так і негативну, але і про стійкий її прояв у часі і просторі, про концентрацію ресурсів тощо
Раєвнєва О. В., Бобкова О. Ю. [194, с. 49–50]	Під диспропорцією соціально-економічного регіонального розвитку будемо розуміти стан територіального розвитку країни, що характеризується суттєвими розбіжностями між структурою населення регіонів та структурою певного показника результативності розвитку регіонів, який зумовлений: природною різницею між регіонами за рівнем ресурсного потенціалу; неефективністю використання наявних ресурсів регіонів, непродуктивністю функціонування видів економічної діяльності регіону; недоліками державного регулювання з перерозподілу ресурсів та відсутністю дієвих механізмів стимулювання розвитку регіонів (особливо депресивних) за рахунок власних ресурсів

Закінчення додатка Б

Закінчення таблиці Б.2

Автор	Визначення диспропорційності
Родченко В. Б. [206, с. 323].	Диференціація є аспектом розвитку, пов'язаним із поділом об’єкта, що розвивається, на частини. Під соціально-економічною диференціацією можна розуміти появу відмінностей у соціальному та економічному становищі регіонів або їх мешканців. Економічна складова диференціації регіонів є об’єктивно притаманною процесам економічного розвитку. Соціальна складова диференціації регіонів, з огляду на необхідність виконання державою своїх функцій, залишається ключовим пріоритетом регіональної економічної політики. При формуванні механізму подолання надмірної соціально-економічної диференціації регіонів доцільно розглядати три ключові складові: економічну складову, яка визначає процеси створення доданої вартості, складову перерозподілу, що забезпечує процеси вилучення та централізації частини створеної вартості, та соціальну складову, яка визначає процеси розподілу частини вартості та спрямування їх на соціальне забезпечення
Словник-довідник [196, с. 60]	Диспропорції регіонального розвитку – порушення узгодженості, відповідності процесів регіонального розвитку і планових показників, які характеризують функціонування й розвиток окремих галузей виробництва
Стасюк О., Бевз І. [6, с. 62]	Міжрегіональні диспропорції – ступінь незбалансованості регіонального розвитку в країні, що характеризується значними відхиленнями за сукупністю соціально-економічних показників та унеможливлює або ускладнює процес зближення рівнів економічного розвитку регіонів
Сторонянська І. З. [226]	Асиметрія (диспропорційність) розвитку регіонів – міра міжрегіональних розбіжностей у рівнях економічного розвитку (економічної активності) та якості життя
Федоляк В. С. [252, с. 13]	Міжрегіональна диспропорційність соціально-економічного розвитку – це відхилення показників рівня життя, умов та ефективності господарської діяльності у регіоні (групі регіонів) від відповідних середніх показників по країні
Циналєвська І. А., Науменко Ж. Г. [260]	Міжрегіональні диспропорції розвитку – це дивергентний (від лат. divergere – розходитися) стан регіонів, який показує їхню диференціацію за соціальною, економічною, екологічною, географічною та політичною ознаками. Внутрішньорегіональний диспропорційний розвиток – це нерівномірність та непропорційність взаємоузгоджуваності фінансового, природного, людського, соціального та фізичного капіталів у розвитку регіону
Шевцова В. И. [276]	Термін «диспропорція» найбільш повно відображає поняття «територіальна нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів» як стан економіки, структура якої є деформованою внаслідок дії різних чинників

Джерело: складено автором на основі літературних джерел, вказаних у таблиці.

Додаток В

Таблиця В.1

Вибрані показники соціально-економічного розвитку регіонів України у 2012 р. та їх означення для кореляційно-регресійного аналізу

	ВРП, млн. грн. (y_1)	Капітальні інвестиції, млн. грн. (x_1)	Обсяг будівельних робіт, млн. грн. (x_2)	ВРП, млн. дол. (y_2)	ПІІ, млн. дол. (x_3)	Сальдо експорту-імпорту товарів, млн. дол. (x_4)	Сальдо експорту-імпорту послуг, млн. дол. (x_5)
Україна	1304683,2	263727,7	62280,0	163085,39	54462,4	-15848,3	6821,3
АР Крим	38028,9	17576,8	2067,6	6004,91	1463,7	-546,6	283,9
Вінницька	29564,6	4901	1338,1	3417,57	245,4	154,1	22,4
Волинська	17936,8	3180,2	643,4	2685,31	361,2	-409,4	-10,3
Дніпропетровська	139039,9	20456,2	4702,0	17379,98	8351,8	3591,5	-42,7
Донецька	156029,3	30068,8	9348,6	19503,67	2981,6	9958,7	62,7
Житомирська	23353,3	2539,2	658,3	3029,55	363,8	165,8	20,5
Закарпатська	18090,1	2518,8	379,5	2919,17	407,2	-624,0	26,8
Запорізька	48039,3	6261,7	1666,6	6928,59	1144,2	1991,4	192,3
Івано-Франківська	27340,5	4976,6	1009,4	3695,57	642,5	-162,2	7,2
Київська	61579,3	19375,8	2826,9	4753,61	1927,7	-2810,3	65,7
Кіровоградська	19880,7	4376,7	620,6	2886,28	103,7	345,7	0,1
Луганська	55428,7	7839,4	1675,0	7610,50	838,5	2203,1	107,3
Львівська	52571,9	9992,5	2275,4	6498,84	1634,8	-2029,9	130,5
Миколаївська	26997,4	4166,4	1309,0	2485,08	259,9	1475,1	146,8
Одеська	60884,0	13230,3	3487,2	9579,43	1629,5	-2519,9	963,4
Полтавська	51990,7	10190,5	3660,7	6571,49	942,8	2081,7	-118,6
Рівненська	19572,2	2671,6	1525,2	2446,53	296,9	44,9	49,5
Сумська	23090,3	2695,7	736,9	2242,10	374,4	443,3	-12,3
Тернопільська	17939,7	3159,9	703,3	2261,26	64,6	-100,1	0,9
Харківська	76635,4	13516,1	4168,2	7697,41	2170,4	-718,9	121,9
Херсонська	17893,6	2287,9	441,2	2236,70	245,2	-121,8	31,1
Хмельницька	24236,4	3282,6	780,9	3335,98	208,6	-104,5	29,4
Черкаська	26687,9	3373,4	679,1	3374,68	884,1	-430,7	12,9
Чернівецька	12028,8	2131,2	1000,8	1503,61	64,3	-49,9	6,9
Чернігівська	21482,5	2470,2	533,7	2242,46	105,3	-2,4	-18,9
м. Київ	229815,9	64552	13615,2	28726,99	26592,1	-13345,7	1018,1
м. Севастополь	8011,3	1936,2	427,2	1001,41	158,4	-14,1	102,4

Джерело: розраховано автором за даними Держстату України.

Додаток Г

Таблиця Г.1

Система показників, що характеризують диспропорційність соціально-економічного розвитку за передумовами розвитку регіонів

Напрями діагностики	Показники
Економічні передумови	Сукупний природоресурсний потенціал на душу населення
	Сукупний природоресурсний потенціал на одиницю території
	Індекс наближення до кордону країни
	Індекс наближення до столиці країни
	Індекс наближення до морських портів
	Щільність залізничних шляхів загального користування, км на 1000 кв. м територій
	Щільність автомобільних доріг загального користування із твердим покриттям, 1000 кв. м територій
Соціальні передумови	Рівень охоплення вищою освітою, осіб на 10 тис. населення
	Рівень економічної активності населення, %
	Кількість осіб з інвалідністю в розрахунку на 1000 осіб населення, осіб
Екологічні передумови	Площа території зі щільністю забруднення цезієм-137вище 2 Ки/кв.м, тис. кв. км
	Площа території зі щільністю забруднення стронцієм-90 вище 2 Ки/кв.м., тис. кв. км
	Площа території зі щільністю забруднення вище 0,04 Ки/кв.м., тис. кв. км

Джерело: [205].

Продовження додатка Г

Таблиця Г.2

Система показників, що характеризують диспропорційність соціально-економічного розвитку за рівнем розвитку регіонів

Напрями діагностики	Показники
Економічні передумови	Валовий регіональний продукт на одну особу, грн.
	Обсяг іноземних інвестицій на одну особу, у.о.
	Інвестиції в основний капітал на одну особу, грн.
	Експорт товарів та послуг в розрахунку на одну особу, дол. США
	Кількість малих підприємств на 10 тис. осіб населення, од.
	Питома вага промислових підприємств, які впровадили інновації, %
	Питома вага трансфертів у місцевих бюджетах, %
Соціальні передумови	Коефіцієнт демографічного навантаження (кількість пенсіонерів на 1000 осіб)
	Рівень безробіття за методологією МОП, %
	Кількість підприємств роздрібної торгівлі (на 10 тис. осіб)
	Кількість підприємств ресторанного господарства (на 10 тис. осіб)
	Забезпеченість населення амбулаторно-клінічними установами (на 10 тис. осіб)
	Рівень охоплення дітей дошкільними закладами, % до дітей відповідного дошкільного віку
	Забезпеченість населення житлом, м. кв. загальної площі на одного жителя
	Доходи населення на одну особу, грн
	Середньомісячна заробітна плата найманих працівників
	Депозитні кошти на фізичних осіб на одну особу, грн
	Коефіцієнт смертності дітей віком до 1 року, що народилися живими, за регіонами на 1000 осіб
Екологічні передумови	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря в розрахунку на одну особу, кг
	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря в розрахунку на 1 км, т
	Утворення відходів І-ІІІ класів складності в розрахунку на одну особу, кг

Джерела: [205], [149].

Продовження додатка Г

Таблиця Г.3

Система показників, що характеризують диспропорційність розвитку за динамікою показників розвитку регіонів

Напрями діагностики	Показники
Економічні передумови	Темпи зростання валового регіонального продукту
	Темпи зростання валової промислової продукції
	Темпи зростання валової продукції сільського господарства
	Темпи зростання інвестицій в основний капітал
	Темпи зростання обсягу реалізованих послуг
	Темпи зростання кількості малих підприємств
Соціальні передумови	Темпи зростання роздрібного товарообігу
	Темпи зростання доходів населення
	Темпи зростання рівня безробіття
	Темпи скорочення рівня злочинності
	Темпи зростання рівня народжуваності
Екологічні передумови	Темпи скорочення викидів шкідливих речовин в атмосферу
	Темпи скорочення обсягів відходів
	Темпи скорочення обсягів викидів у водні об’єкти

Джерело: [205]

Продовження додатка Г

Таблиця Г.4

Система показників діагностики диспропорційності соціально-економічного розвитку за ефективністю функціонування соціо-еколого-економічної системи

Складові частини розвитку	Показники оцінювання ефективності функціонування соціо-еколого-економічної системи
Економічний блок	Рівень рентабельності підприємств, %
	Частка збиткових підприємств, %
	Величина ВРП до обсягу інвестицій в основний капітал, %
	Частка валової доданої вартості у валовому випуску регіону, %
	Коефіцієнт покриття експортом імпорту
	Частка продукції малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції, %
	Частка інноваційної продукції у загальному обсязі виготовленої продукції, %
Соціальний блок	Кількість оздоровлених дітей до загальної кількості дітей у віці 7-16 років, %
	Введено в експлуатацію житла на 1000 осіб, м загальної площі
	Рівень економічної активності населення у віці 15-70 років, %
	Частка оплати праці у структурі ВРП, %
	Частка населення із середнім рівнем грошових доходів на одну особу у місяць нижче прожиткового мінімуму, %
Екологічний блок	Інвестиції в основний капітал на охорону навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів на одну особу, грошових одиниць
	Частка утилізованих відходів у загальному обсязі утворених, %
	Частка удобренної площі під врожай у сільськогосподарських підприємствах, %
	Економія забору води за рахунок оборотного та послідовного водопостачання, частка оборотної води у загальному обсязі використаної, %
	Потужність очисних споруд до обсягу скинутих оборотних вод, %
	Витрати на охорону, відтворення та облік диких тварин, благоустрій мисливських угідь до площі мисливських угідь, грошових одиниць/га

Джерело: [205]

Закінчення додатка Г

Таблиця Г.5

Показники пропорційності розвитку регіонів

Автор	Характеристика
Мякшин В. Н., Песьякова Т. Н., Мякшина Р. В. [146], Маршалова А. С., Новоселов А. С. [129, с. 64–69], [128]	Загальноекономічні (1. Між виробничою та невиробничою сферами 2. Між чисельністю трудових ресурсів і чисельністю безробітних. 3. Між виробничими і невиробничими капітальними вкладеннями); Структурні (1. Між секторами економіки, галузями економіки. 2. Між видобувними і переробними галузями. 3. Між джерелами доходів населення і напрямами використання доходів); Соціально-економічні (1. Пропорції між чисельністю населення і масштабами розвитку невиробничої сфери та її структурою. 2. Між структурою економіки і рівнем розвитку соціальної сфери); Функціональні; Економіко-демографічні (1. Між приростом і вибуттям трудових ресурсів. 2. Між трудовими ресурсами і наявністю робочих місць); Економіко-екологічні (1. Між розвитком виробництва та рівнем природоохоронної діяльності. 2. Між потенційними ресурсними можливостями та рівнем їх використання. 3. Між потенційними ресурсними можливостями і гранично допустимим виробничим навантаженням); Фінансово-економічні (1. Між соціально-економічним навантаженням і фінансовими можливостями суб'єктів господарювання)
Фетісов Г. Г., Орєшин В. П. [254], Гранберг О. Г. [38], Шніппер Р. І. [303]	Загальноекономічні (1. Між валовим внутрішнім продуктом і ВРП; 2. Між заощадженням і споживанням у ВВП; 3. Між реальним і фінансовим секторами; 4. Між великими багатогалузевими комплексами); Структурні (1. Між районоутворюючими, обслуговуючими та допоміжними підприємствами; 2. Між видобувними і переробними галузями; 3. Між базовими галузями, що виготовляють матеріальні блага, й інфраструктурними галузями просування продукції від виробника до споживача; 4. Між масштабами інвестиційної діяльності та будівництвом; 5. Між розвитком сільського господарства і галузями промисловості, яка переробляє сільськогосподарську сировину; 6. Між потребою в транспортному обслуговуванні і розвитком різних видів транспорту, дорожньої мережі); Виробничі (1. Між підгалузями економіки; 2. Конкретні співвідношення між витратами одного виду ресурсів на випуск іншого); Соціально-економічні (1. Між приватним і державним споживанням; 2. Між платоспроможним попитом і пропозицією на регіональному ринку споживчих товарів і послуг; 3. Між чисельністю населення і розвитком житлового господарства; 4. Між житловим господарством і сферою комунально-побутового обслуговування; 5. Між чисельністю населення і станом розвитку соціальної сфери);

Закінчення таблиці Г.6

Автор	Характеристика
	Демографічні (1. Між приростом і вибуттям трудових ресурсів; 2. Між статево-віковою і виробничою структурою населення; 3. Між трудовими ресурсами і наявністю робочих місць; 4. Між зайнятими у виробничій сфері та сфері з обслуговування населення; 5. Між міським і сільським населенням; 6. Між чисельністю населення і рівнем розвитку соціально-побутової інфраструктури; 7. Між чисельністю зайнятого і непрацюючого населення в працездатному віці); Екологічні (1. Між сировинним потенціалом і виробничими можливостями його використання; 2. Між розвитком виробництва і рівнем природоохоронної діяльності; 3. Між потенційними ресурсними можливостями і гранично допустимим виробничим навантаженням; 4. Між експлуатацією та відтворенням природних ресурсів (ліс, земля, вода, тваринний і рослинний світ); Фінансові (1. Між виробленої чистою продукцією і використаним на території регіону національним доходом; 2. Між бюджетом регіону та ресурсами, необхідними для здійснення функцій регіональних органів влади; 3. Між частками податків і платежів, що надходять до загальнодержавного і регіональних бюджетів; Між внутрішніми і зовнішніми фінансовими джерелами, що забезпечують розвиток регіону).

Джерело: складено автором на основі вказаних у таблиці літературних джерел.

Додаток Д

Таблиця Д.1

Співвідношення між валовим внутрішнім продуктом та валовим регіональним продуктом

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	50,42	50,44	49,28	49,44	48,76	49,17	48,99	42,70	43,02	43,75	43,84
Вінницька	46,86	47,18	45,43	45,89	44,75	44,18	42,07	36,07	33,21	32,06	31,18
Волинська	71,56	74,16	74,71	75,03	73,83	72,94	73,84	65,59	62,75	66,73	69,9
Дніпропетровська	10,13	9,06	9,79	9,32	9,30	9,86	9,96	8,99	9,24	9,76	9,53
Донецька	7,83	8,06	8,80	8,39	8,09	8,54	9,23	13,23	17,29	17,35	17,45
Житомирська	64,77	63,17	62,00	57,76	59,38	58,72	59,30	53,23	51,75	49,78	51,04
Закарпатська	68,59	71,78	72,82	70,76	72,12	68,17	71,15	65,79	68,68	73,65	72,6
Запорізька	21,74	22,34	24,39	25,33	26,29	26,61	28,01	24,06	22,33	22,87	22,85
Івано-Франківська	51,79	53,01	52,98	52,95	48,67	45,19	45,87	42,16	43,37	46,40	46,89
Київська	27,49	26,57	24,32	24,08	22,01	20,95	22,09	19,95	19,12	18,54	19,03
Кіровоградська	72,15	67,91	68,22	68,74	64,97	66,15	60,15	55,18	51,72	51,83	51,66
Луганська	22,33	22,06	23,75	23,77	22,76	24,83	27,63	50,55	83,38	76,07	78,34
Львівська	25,75	26,68	25,40	25,99	24,99	23,55	24,04	21,76	21,00	20,77	20,81
Миколаївська	48,81	48,84	44,91	45,00	47,12	49,96	47,54	44,82	41,26	41,26	41,73
Одеська	21,76	20,17	18,77	20,09	21,17	22,54	21,83	21,18	19,93	19,91	19,94
Полтавська	25,42	27,79	27,16	24,44	24,92	25,79	26,04	22,73	20,74	20,52	20,43
Рівненська	64,47	67,36	67,81	68,16	67,46	66,95	69,20	55,25	56,41	60,44	59,22
Сумська	58,40	58,49	56,87	59,05	56,84	58,52	56,89	52,21	47,84	51,53	50,48
Тернопільська	87,09	89,29	81,75	85,07	79,91	81,25	84,19	73,21	74,60	76,77	75,13
Харківська	16,43	15,96	15,50	16,58	16,94	17,75	17,85	16,43	15,93	15,40	15,75
Херсонська	79,78	71,96	67,98	69,18	70,58	75,38	73,32	68,25	61,73	61,57	61,74
Хмельницька	58,41	59,03	57,96	59,82	57,00	55,61	57,62	49,34	48,40	48,82	48,76
Черкаська	52,78	49,63	48,82	48,43	48,20	46,67	46,02	41,26	39,11	40,15	40,38
Чернівецька	108,02	107,33	107,65	109,44	108,79	110,82	110,68	105,45	107,45	112,31	111,84
Чернігівська	62,50	63,55	62,40	63,65	61,52	60,96	62,82	56,36	53,79	55,01	54,87
м. Київ	5,30	5,59	5,39	5,51	5,82	5,29	4,87	4,44	4,40	4,27	4,52
АР Крим	34,53	34,64	33,34	33,39	34,07	32,76	32,82	–	–	–	–
м. Севастополь	146,61	150,37	141,56	139,06	139,13	147,52	137,60	–	–	–	–

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Продовження додатка Д

Таблиця Д.2

Співвідношення між споживанням та валовим регіональним продуктом

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	0,93	0,97	1,02	1,01	1,02	1,04	1,09	1,10	1,02	1,02	1,06
Вінницька	1,07	1,15	1,19	1,15	1,12	1,12	1,13	1,11	0,98	0,95	0,96
Волинська	1,02	1,12	1,19	1,18	1,19	1,20	1,31	1,32	1,26	1,26	1,24
Дніпропетровська	0,60	0,57	0,63	0,60	0,62	0,68	0,71	0,72	0,71	0,72	0,7
Донецька	0,58	0,64	0,73	0,69	0,67	0,74	0,85	0,91	0,64	0,61	0,6
Житомирська	1,10	1,13	1,18	1,09	1,16	1,16	1,24	1,24	1,18	1,13	1,11
Закарпатська	1,07	1,15	1,27	1,21	1,23	1,17	1,27	1,33	1,36	1,43	1,45
Запорізька	0,67	0,72	0,85	0,88	0,94	0,95	1,03	0,98	0,86	0,87	0,9
Івано-Франківська	0,88	0,97	1,06	1,07	1,02	0,97	1,08	1,13	1,11	1,17	1,19
Київська	0,77	0,79	0,78	0,76	0,72	0,69	0,82	0,84	0,84	0,78	0,8
Кіровоградська	1,00	0,97	1,05	1,03	1,00	1,04	0,98	1,00	0,93	0,94	0,95
Луганська	0,66	0,69	0,82	0,82	0,81	0,91	1,11	1,16	0,95	0,87	0,97
Львівська	0,97	1,03	1,03	1,08	1,07	1,04	1,07	1,06	1,03	1,02	1
Миколаївська	0,88	0,93	0,92	0,90	0,95	1,01	1,02	1,06	0,93	0,92	0,99
Одеська	0,98	0,93	0,96	1,03	1,12	1,22	1,24	1,32	1,17	1,16	1,15
Полтавська	0,58	0,65	0,67	0,59	0,61	0,64	0,67	0,65	0,58	0,57	0,55
Рівненська	0,93	1,03	1,13	1,15	1,19	1,19	1,28	1,14	1,13	1,17	1,16
Сумська	0,88	0,92	0,96	0,99	0,98	1,03	1,03	1,07	0,94	1,02	1
Тернопільська	1,06	1,16	1,19	1,23	1,21	1,25	1,32	1,30	1,28	1,31	1,33
Харківська	0,86	0,88	0,92	0,99	1,03	1,10	1,15	1,18	1,11	1,03	1,06
Херсонська	1,22	1,14	1,15	1,15	1,19	1,28	1,31	1,42	1,28	1,25	1,27
Хмельницька	1,07	1,13	1,20	1,20	1,16	1,12	1,18	1,15	1,08	1,09	1,94
Черкаська	1,01	0,98	1,02	0,99	1,02	1,00	1,02	1,01	0,91	0,93	0,94
Чернівецька	1,27	1,34	1,44	1,43	1,45	1,47	1,50	1,64	1,61	1,65	1,68
Чернігівська	0,91	0,98	1,01	1,04	1,04	1,01	1,10	1,11	1,02	1,05	1,03
м. Київ	0,75	0,81	0,81	0,74	0,74	0,70	0,68	0,64	0,61	0,55	0,58
АР Крим	1,11	1,16	1,17	1,16	1,20	1,19	1,16	-	-	-	-
м. Севастополь	1,14	1,24	1,27	1,20	1,19	1,31	1,27	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Закінчення додатка Д

Таблиця Д.3

Співвідношення між заощадженнями та валовим регіональним продуктом

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	0,06	0,05	0,09	0,15	0,09	0,10	0,08	0,02	0,01	-0,01	-0,04
Вінницька	0,18	0,10	0,14	0,28	0,22	0,22	0,14	0,01	0,01	-0,01	0,01
Волинська	0,07	0,02	0,05	0,15	0,09	0,08	0,00	-0,16	-0,21	-0,16	-0,10
Дніпропетровська	0,12	0,09	0,14	0,16	0,11	0,13	0,10	0,05	0,05	0,03	0,04
Донецька	0,15	0,15	0,20	0,23	0,17	0,19	0,16	0,28	0,35	0,20	0,19
Житомирська	0,26	0,22	0,22	0,31	0,21	0,22	0,12	-0,01	-0,03	-0,04	-0,02
Закарпатська	0,08	0,07	0,04	0,15	0,12	0,14	0,09	-0,09	-0,11	-0,12	-0,10
Запорізька	0,13	0,12	0,14	0,20	0,11	0,13	0,12	0,06	0,04	0,03	0,05
Івано-Франківська	0,18	0,15	0,15	0,23	0,15	0,15	0,04	-0,13	-0,11	-0,11	-0,12
Київська	0,12	0,10	0,13	0,19	0,11	0,11	0,03	-0,04	-0,12	-0,09	-0,10
Кіровоградська	0,17	0,14	0,15	0,26	0,17	0,19	0,12	0,00	-0,03	-0,07	-0,06
Луганська	0,23	0,23	0,27	0,31	0,21	0,23	0,19	0,63	0,83	0,34	0,29
Львівська	0,15	0,16	0,19	0,24	0,15	0,14	0,12	0,03	-0,02	-0,03	-0,03
Миколаївська	0,12	0,10	0,10	0,19	0,13	0,15	0,08	-0,03	-0,03	-0,04	-0,05
Одеська	-0,09	-0,09	-0,09	-0,05	-0,12	-0,13	-0,11	-0,24	-0,18	-0,20	-0,25
Полтавська	0,14	0,14	0,17	0,18	0,14	0,15	0,14	0,06	0,04	0,03	0,02
Рівненська	0,19	0,17	0,17	0,26	0,16	0,16	0,17	0,02	-0,01	-0,02	-0,03
Сумська	0,33	0,30	0,31	0,37	0,26	0,27	0,22	0,09	0,11	0,08	0,07
Тернопільська	0,31	0,25	0,21	0,31	0,18	0,20	0,14	-0,06	-0,04	-0,06	-0,07
Харківська	0,01	-0,01	0,00	0,04	-0,03	-0,03	-0,08	-0,19	-0,19	-0,18	-0,17
Херсонська	0,12	0,09	0,10	0,19	0,12	0,12	0,11	-0,13	-0,12	-0,15	-0,18
Хмельницька	0,19	0,15	0,17	0,29	0,21	0,24	0,21	0,06	0,08	0,04	0,05
Черкаська	0,11	0,09	0,12	0,18	0,08	0,07	0,04	-0,06	-0,05	-0,06	-0,03
Чернівецька	0,11	0,04	0,05	0,20	0,11	0,13	0,13	-0,11	-0,12	-0,13	-0,15
Чернігівська	0,26	0,23	0,28	0,32	0,20	0,23	0,16	0,03	0,00	-0,03	-0,02
м. Київ	-0,18	-0,16	-0,09	-0,01	0,00	0,01	0,02	0,03	0,03	0,05	0,06
АР Крим	-0,01	-0,05	0,00	0,06	-0,01	-0,03	0,08	-	-	-	-
м. Севастополь	-0,17	-0,22	-0,16	-0,07	-0,08	-0,10	-0,06	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Додаток Е

Таблиця Е.1

Співвідношення у міграційному русі населення (прибуло/вибуло в розрахунку на 10000 осіб)

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	0,3	0,3	0,3	0,4	3,7	13,5	7	5,3	0,33	0,25	0,28
Вінницька	-0,9	-1	-0,4	-0,2	2,8	-2	-4,7	2	0,43	-1,56	-2,94
Волинська	-0,1	0,1	-0,2	0	6,5	-2,6	3	6,7	0,11	-1,2	-0,79
Дніпропетровська	0,2	-0,5	-0,3	0	-0,6	5,7	-1,1	1,3	-0,42	-0,72	7,47
Донецька	0	-0,2	-0,4	-0,3	-1,1	0	-8,5	-24,7	-2,17	-0,84	-5,68
Житомирська	-1,3	-1,6	-1,3	-0,2	-4,3	7,1	-4,2	-3,8	-1,03	0,05	-0,72
Закарпатська	-1,3	-1,1	-0,9	-0,7	-3,7	-4,2	-10	-6,7	-1,31	-0,78	-0,08
Запорізька	-0,5	-0,2	0,1	0,1	-4,5	6,2	-6	-4,8	-0,45	-0,96	-1,58
Івано-Франківська	-0,1	-0,1	-0,1	0	3,8	10	6,9	9	1,38	0,09	1,06
Київська	-0,4	0,8	1,2	2,6	50,5	50,5	58,7	64,4	6,48	6,58	17,49
Кіровоградська	-4	-3,9	-2,3	-0,7	-14,4	-17,6	-17	-8,6	-0,71	0,02	-1,73
Луганська	-2	-1,5	-1,1	-1	-11,7	-6,8	-8	-36,4	-2,55	-1,13	-8,83
Львівська	-0,5	-0,3	-0,2	-0,3	-6,1	4,8	-0,5	6,1	0,53	1,97	1,05
Миколаївська	-0,5	-0,9	0,3	-0,3	-7,5	-8,3	-6,8	5,5	0,18	-1,24	-1,66
Одеська	4,5	2,7	2,4	2,1	17,1	42	24	19,4	0,41	1,41	1,98
Полтавська	-0,4	-0,2	0,1	-0,1	-2,3	1,4	3,1	7,2	0,69	-0,11	-0,46
Рівненська	-1,7	-1,6	-1,3	-1	-15,6	-12,1	-7,8	-1,3	-0,67	-0,22	-1,57
Сумська	-1,9	-1,1	-1	-0,8	-7,4	-10,2	-13	-3,6	-0,87	1	-0,57
Тернопільська	-1,6	-1,3	-1,1	0	-7,7	-4,3	-10,5	0,7	0,23	-1,44	-1,29
Харківська	1,4	1,6	0,7	0,6	3	55	20	30,2	1,83	0,29	4,48
Херсонська	-2,7	-2,5	-1,1	-1,1	-10,4	-17,2	-17,8	-8	-0,28	-0,97	-2,62
Хмельницька	-1,3	-0,6	-0,2	-0,5	-8,5	-5,5	-6,2	0,2	-0,13	-1,47	-2,18
Черкаська	-0,2	-0,2	0,3	-0,4	2,3	-4,3	-4,4	2,5	-0,15	-1,67	-0,37
Чернівецька	0,7	0,7	1	0,7	10	18	15,4	15,4	1,09	-0,53	0,4
Чернігівська	-1	-0,7	0,1	0	3,2	-6,8	-8,8	-3,6	0,15	-0,8	-2
м. Київ	9,3	8,5	5,6	3,8	35,8	87,3	64,3	50,2	4,63	4,57	1,43
АР Крим	1,7	1,8	1,5	1,8	18,5	22,4	25,7	-	-	-	-
м. Севастополь	5,6	6,3	4,3	4,6	40,7	62,5	85	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Продовження додатка Е

Таблиця Е.2

Співвідношення між кількістю зареєстровних безробітних та потребою у працівниках на заміщення вакантних робочих місць

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	5,00	4,00	10,00	10,00	8,00	11,00	10,27	14,51	18,95	10,80	
Вінницька	14,00	15,00	39,00	49,00	47,00	58,00	89,00	66,25	70,25	52,30	59,54
Волинська	11,00	5,00	13,00	17,00	6,00	20,00	22,20	22,40	14,63	5,60	6,6
Дніпропетровська	3,00	2,00	5,00	5,00	4,00	5,00	4,33	6,12	13,96	8,90	9,18
Донецька	2,00	2,00	6,00	11,00	7,00	9,00	15,71	24,36	53,00	35,20	36,8
Житомирська	10,00	7,00	14,00	13,00	10,00	12,00	10,00	11,76	16,54	10,50	10,92
Закарпатська	8,00	9,00	21,00	15,00	10,00	14,00	14,50	20,00	45,00	13,80	13,2
Запорізька	5,00	4,00	20,00	17,00	28,00	62,00	24,10	75,25	142,00	45,90	47,7
Івано-Франківська	17,00	20,00	48,00	74,00	39,00	52,00	30,80	55,67	29,40	21,40	20,9
Київська	4,00	3,00	8,00	5,00	7,00	9,00	7,32	10,89	10,58	6,90	7,7
Кіровоградська	8,00	6,00	25,00	32,00	25,00	31,00	23,25	35,17	36,67	11,20	10,14
Луганська	4,00	15,00	16,00	11,00	7,00	26,00	32,00	88,00	99,00	23,00	24,65
Львівська	11,00	8,00	20,00	12,00	12,00	14,00	21,00	25,20	15,93	6,20	6,09
Миколаївська	8,00	8,00	16,00	18,00	14,00	19,00	14,46	19,70	19,60	11,70	12,34
Одеська	6,00	5,00	10,00	8,00	4,00	8,00	6,45	6,80	9,06	5,30	5,5
Полтавська	8,00	5,00	16,00	20,00	10,00	11,00	10,21	17,82	21,71	13,50	12,76
Рівненська	20,00	8,00	16,00	25,00	29,00	19,00	15,00	21,38	23,86	16,10	15,99
Сумська	12,00	11,00	25,00	31,00	25,00	22,00	20,75	26,86	26,57	14,80	14,93
Тернопільська	24,00	17,00	27,00	21,00	15,00	15,00	13,75	12,08	12,70	9,50	10,18
Харківська	4,00	3,00	11,00	10,00	11,00	8,00	7,24	11,54	13,32	8,30	8,16
Херсонська	12,00	7,00	7,00	10,00	6,00	10,00	16,38	25,17	38,00	27,90	26,4
Хмельницька	9,00	23,00	48,00	53,00	51,00	93,00	86,50	90,00	42,25	28,10	25,7
Черкаська	27,00	24,00	77,00	89,00	140,00	167,00	44,40	65,50	41,50	42,70	40,32
Чернівецька	15,00	11,00	25,00	16,00	12,00	15,00	19,00	23,75	18,20	11,00	11,95
Чернігівська	4,00	5,00	15,00	21,00	13,00	12,00	11,00	12,77	26,83	16,50	16,73
м. Київ	0,20	0,20	0,40	0,30	1,00	1,00	1,20	2,34	4,20	2,00	1,87
АР Крим	7,00	3,00	8,00	7,00	6,00	6,00	3,60	-	-	-	-
м. Севастополь	1,00	1,00	1,00	1,00	2,00	3,00	14,00	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Закінчення додатка Е

Таблиця Е.3

Співвідношення між зайнятими у виробничій сфері та сфері обслуговування

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	0,49	0,48	0,44	0,59	0,36	0,50	0,49	0,48	0,59	0,58	0,55
Вінницька	0,64	0,66	0,60	0,73	0,51	0,52	0,50	0,50	0,79	0,80	0,77
Волинська	0,52	0,56	0,55	0,68	0,42	0,41	0,39	0,39	0,61	0,58	0,44
Дніпропетровська	0,39	0,37	0,42	0,63	0,72	0,73	0,71	0,69	0,59	0,57	0,60
Донецька	0,59	0,54	0,47	0,71	0,90	0,87	0,85	0,89	0,81	0,77	0,73
Житомирська	0,47	0,44	0,40	0,49	0,50	0,51	0,48	0,46	0,49	0,49	0,46
Закарпатська	0,47	0,46	0,55	0,71	0,37	0,36	0,35	0,35	0,71	0,73	0,58
Запорізька	0,53	0,50	0,48	0,70	0,78	0,80	0,78	0,72	0,74	0,75	0,76
Івано-Франківська	0,60	0,65	0,58	0,76	0,40	0,38	0,37	0,37	0,83	0,84	0,77
Київська	0,40	0,41	0,37	0,45	0,49	0,47	0,47	0,45	0,39	0,38	0,41
Кіровоградська	0,60	0,59	0,62	0,79	0,55	0,55	0,54	0,53	0,80	0,78	0,77
Луганська	0,67	0,59	0,49	0,72	0,91	0,88	0,87	0,71	0,89	0,79	0,80
Львівська	0,50	0,46	0,47	0,64	0,38	0,37	0,37	0,37	0,62	0,64	0,60
Миколаївська	0,64	0,61	0,59	0,77	0,55	0,53	0,52	0,50	0,82	0,80	0,78
Одеська	0,33	0,30	0,33	0,39	0,29	0,29	0,28	0,27	0,41	0,41	0,35
Полтавська	0,57	0,60	0,52	0,71	0,77	0,77	0,77	0,75	0,71	0,71	0,72
Рівненська	0,46	0,45	0,43	0,54	0,45	0,44	0,44	0,42	0,55	0,56	0,55
Сумська	0,60	0,50	0,49	0,66	0,62	0,61	0,62	0,57	0,74	0,76	0,70
Тернопільська	0,57	0,60	0,56	0,72	0,37	0,38	0,39	0,36	0,76	0,79	0,80
Харківська	0,43	0,40	0,37	0,50	0,51	0,50	0,51	0,48	0,57	0,57	0,54
Херсонська	0,68	0,65	0,61	0,72	0,43	0,43	0,43	0,41	0,69	0,71	0,72
Хмельницька	0,67	0,61	0,58	0,72	0,49	0,49	0,51	0,51	0,71	0,72	0,72
Черкаська	0,70	0,67	0,62	0,79	0,61	0,63	0,61	0,59	0,86	0,89	0,90
Чернівецька	0,60	0,57	0,58	0,72	0,34	0,33	0,30	0,29	0,73	0,76	0,75
Чернігівська	0,60	0,56	0,54	0,66	0,52	0,50	0,51	0,49	0,64	0,62	0,60
м. Київ	0,20	0,19	0,18	0,22	0,20	0,18	0,18	0,16	0,14	0,13	0,14
АР Крим	0,43	0,46	0,41	0,45	0,29	0,25	0,33	-	-	-	-
м. Севастополь	0,23	0,26	0,23	0,28	0,30	0,30	0,29	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Співвідношення між базовими галузями, що випускають матеріальні блага, та галузями, що забезпечують просування продукції від виробника до споживача

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна						2,00	1,90	2,06	2,09	2,14	
Вінницька	3,36	3,33	3,43	3,48	3,57	3,79	4,10	5,24	5,21	6,19	5,76
Волинська	2,2	2,17	2,13	2,26	2,23	2,24	2,22	2,13	2,32	2,47	2,75
Дніпропетровська	3,38	3,19	3,55	3,42	3,17	3,04	2,89	3,61	3,68	3,74	3,86
Донецька	2,37	2,54	2,76	2,58	2,45	2,66	2,37	2,82	3,18	3,26	3,45
Житомирська	3,71	3,49	3,65	3,73	3,47	3,43	3,31	3,85	4,06	3,90	4,04
Закарпатська	2,34	2,64	2,62	2,41	2,35	2,22	2,14	2,06	1,90	2,20	2,43
Запорізька	5,73	5,72	5,67	5,45	5,34	5,28	5,15	5,52	6,02	6,22	6,15
Івано-Франківська	2,12	2,14	2,05	2,19	2,22	2,20	1,89	1,94	2,02	2,13	2,17
Київська	1,88	1,74	1,67	1,52	1,37	1,43	1,57	1,95	1,95	2,31	2,45
Кіровоградська	2,99	2,81	2,72	2,79	2,87	2,99	3,24	3,56	3,82	4,25	4,37
Луганська	5,23	5,17	4,99	4,86	4,65	4,47	3,87	3,91	6,15	7,08	7,18
Львівська	1,56	1,64	1,61	1,47	1,3	1,38	1,46	1,44	1,66	1,67	1,71
Миколаївська	2,52	2,59	2,43	2,17	2,54	2,57	2,53	2,40	2,27	2,65	2,87
Одеська	1,1	1,16	1,23	1,17	1,02	1,01	1,01	1,08	1,18	1,21	1,24
Полтавська	5,22	5,53	5,43	5,38	5,34	5,22	4,57	5,31	4,93	5,05	5,23
Рівненська	2,26	2,38	2,43	2,56	2,87	2,91	2,62	1,85	2,57	2,86	2,99
Сумська	2,61	2,75	2,71	2,73	2,78	2,85	3,24	3,41	3,99	4,22	4,42
Тернопільська	2,47	2,54	2,59	2,61	2,64	2,70	2,88	3,10	3,35	3,58	3,67
Харківська	2,51	2,43	2,52	2,32	2,15	2,04	2,17	2,62	2,50	2,67	2,68
Херсонська	2,58	2,62	2,65	2,7	2,75	2,81	3,21	3,52	3,90	4,15	4,26
Хмельницька	3,44	3,43	3,48	3,54	3,61	3,64	4,02	4,21	4,34	4,60	4,77
Черкаська	3,71	3,74	3,78	4,02	4,14	4,23	4,32	5,35	5,14	5,31	5,34
Чернівецька	2,28	2,22	2,13	2,18	1,99	1,95	1,86	2,07	2,35	2,42	2,48
Чернігівська	2,88	2,93	3,06	3,11	3,16	3,20	3,21	3,95	4,25	4,55	4,66
м. Київ	0,46	0,43	0,44	0,41	0,45	0,48	0,44	0,45	0,48	0,48	0,48
АР Крим	1,19	1,11	1,05	1,07	1,16	1,18	1,04	-	-	-	-
м. Севастополь	0,93	0,91	0,89	0,9	0,86	0,88	0,77	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Продовження додатка Ж

Таблиця Ж.2

Структура валової доданої вартості (співвідношення добувної та переробної промисловості)

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна											
Вінницька	0,04	0,06	0,05	0,05	0,04	0,06	0,05	0,05	0,06	0,05	0,04
Волинська	0,03	0,08	0,08	0,07	0,06	0,07	0,08	0,06	0,08	0,09	0,09
Дніпропетровська	0,46	0,83	0,78	0,81	0,67	0,73	0,56	0,69	0,77	0,76	0,76
Донецька	0,26	0,36	0,3	0,34	0,33	0,29	0,28	0,31	0,35	0,31	0,32
Житомирська	0,26	0,38	0,35	0,31	0,28	0,29	0,3	0,31	0,32	0,28	0,29
Закарпатська	0,02	0,03	0,03	0,04	0,03	0,02	0,05	0,03	0,04	0,03	0,03
Запорізька	0,03	0,06	0,06	0,05	0,05	0,04	0,05	0,06	0,05	0,04	0,05
Івано-Франківська	0,46	0,73	0,74	0,71	0,69	0,57	0,62	0,55	0,59	0,67	0,7
Київська	0,01	0,01	0,02	0,01	0,02	0,03	0,02	0,01	0,02	0,02	0,01
Кіровоградська	0,16	0,26	0,23	0,24	0,25	0,2	0,18	0,19	0,17	0,2	0,23
Луганська	0,5	0,63	0,62	0,56	0,59	0,56	0,57	0,53	0,63	0,57	0,61
Львівська	0,13	0,18	0,17	0,21	0,14	0,18	0,19	0,17	0,15	0,16	0,17
Миколаївська	0,02	0,03	0,03	0,04	0,04	0,01	0,02	0,02	0,03	0,04	0,05
Одеська	0, 27	0,32	0,34	0,41	0,37	0,39	0,37	0,35	0,38	0,40	0,37
Полтавська	0,47	0,65	0,55	0,61	0,64	0,58	0,49	0,78	0,49	0,64	0,59
Рівненська	0,05	0,09	0,09	0,08	0,09	0,12	0,1	0,09	0,08	0,07	0,07
Сумська	0,59	0,71	0,75	0,7	0,64	0,69	0,67	0,65	0,76	0,67	0,72
Тернопільська	0,05	0,09	0,05	0,06	0,07	0,06	0,07	0,06	0,08	0,09	0,06
Харківська	0,12	0,15	0,14	0,16	0,11	0,13	0,14	0,15	0,16	0,14	0,15
Херсонська	0,01	0,01	0,02	0,01	0,01	0,02	0,01	0,01	0,02	0,01	0,03
Хмельницька	0,03	0,06	0,05	0,06	0,05	0,04	0,05	0,04	0,06	0,06	0,04
Черкаська	0,05	0,04	0,04	0,05	0,05	0,04	0,05	0,06	0,05	0,04	0,05
Чернівецька	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Чернігівська	0,2	0,29	0,28	0,22	0,24	0,25	0,26	0,24	0,26	0,27	0,28
АР Крим	0,15	0,17	0,17	0,16	0,15	0,14	0,15	-	-	-	-
м. Севастополь	0,12	0,17	0,15	0,16	0,17	0,16	0,16	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Продовження додатка Ж

Таблиця Ж.3

Співвідношення між капітальними інвестиціями та обсягом будівельних робіт

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна				5,78	7,46	6,54	5,78	6,06	6,29	8,06	
Вінницька	2,73	2,96	3,32	3,55	4,12	5,43	4,78	6,80	6,25	7,94	8,35
Волинська	3,3	2,96	3,15	3,01	3,60	3,00	4,13	3,21	4,41	4,20	4,42
Дніпропетровська	14,66	14,72	15,17	15,87	25,64	21,74	19,23	21,74	20,00	26,32	26,87
Донецька	15,08	14,73	13,22	11,90	15,15	14,29	12,35	14,71	66,67	40,00	37,80
Житомирська	3,22	3,47	3,58	3,76	4,83	5,26	5,41	6,58	4,98	8,55	9,40
Закарпатська	2,92	2,86	2,56	2,68	2,70	2,07	2,26	2,03	2,38	3,73	3,95
Запорізька	20,41	18,74	19,7	18,18	23,81	9,80	15,38	27,78	47,62	71,43	68,15
Івано-Франківська	2,97	3,05	3,11	2,91	3,16	3,08	2,51	2,51	3,46	3,66	3,79
Київська	4,04	3,96	3,78	3,17	5,38	4,63	4,55	4,37	4,10	4,67	4,93
Кіровоградська	10,62	9,94	8,83	7,94	14,08	13,16	7,81	10,53	11,76	38,46	31,16
Луганська	24,17	25,61	23,87	18,18	20,41	17,86	20,83	47,62	26,32	111,11	110,21
Львівська	4,77	4,68	4,58	4,27	5,59	4,55	4,24	3,07	3,57	5,46	5,76
Миколаївська	10,23	10,82	10,63	10,99	10,53	9,90	12,05	10,87	11,24	33,33	34,12
Одеська	6,42	7,15	7,45	7,14	5,18	5,78	5,65	5,46	6,25	8,06	8,25
Полтавська	10,19	10,55	11,76	10,99	12,82	16,67	9,62	15,38	8,55	10,20	10,64
Рівненська	3,42	3,8	3,76	3,38	2,82	2,52	2,16	2,88	3,76	3,70	3,88
Сумська	6,17	5,67	5,24	4,69	7,25	4,31	6,06	6,62	8,20	10,99	11,63
Тернопільська	3,26	2,9	2,97	2,73	3,53	2,90	2,78	3,80	2,72	4,74	4,92
Харківська	8,79	8,45	7,87	7,69	9,01	10,10	5,81	6,58	6,62	6,94	6,99
Херсонська	5,32	4,54	3,87	3,76	5,35	3,98	5,49	6,58	10,10	19,23	20,54
Хмельницька	4,21	3,88	3,76	3,56	4,83	3,66	4,02	4,78	4,48	7,87	8,38
Черкаська	6,32	5,84	5,66	4,93	9,01	8,26	7,94	8,62	5,32	9,26	9,85
Чернівецька	2,89	2,78	2,54	2,06	2,07	1,52	1,60	2,14	1,90	3,28	3,56
Чернігівська	6,25	5,12	4,85	4,52	4,69	3,97	4,50	6,17	5,05	10,10	10,56
м. Київ	6,76	7,14	7,45	6,67	8,13	7,09	5,99	6,25	7,75	8,26	8,85
АР Крим	3,98	3,76	3,67	3,17	7,63	5,78	3,57	-	-	-	-
м. Севастополь	2,48	2,65	2,15	1,85	2,71	2,19	2,00	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Закінчення додатка Ж

Таблиця Ж.4

Співвідношення між капітальними інвестиціями та обсягом реалізованої промислової продукції

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна											
Вінницька	0,18	0,20	0,19	0,20	0,22	0,26	0,24	0,18	0,15	0,14	0,13
Волинська	0,27	0,32	0,27	0,22	0,25	0,29	0,31	0,25	0,32	0,27	0,28
Дніпропетровська	0,09	0,08	0,09	0,10	0,10	0,10	0,10	0,08	0,09	0,10	0,11
Донецька	0,14	0,13	0,10	0,07	0,10	0,13	0,13	0,07	0,04	0,06	0,05
Житомирська	0,17	0,18	0,18	0,17	0,18	0,18	0,18	0,14	0,16	0,17	0,19
Закарпатська	0,28	0,27	0,30	0,31	0,30	0,27	0,26	0,24	0,27	0,25	0,23
Запорізька	0,11	0,10	0,11	0,12	0,11	0,09	0,09	0,07	0,06	0,07	0,07
Івано-Франківська	0,27	0,26	0,27	0,32	0,25	0,20	0,22	0,27	0,28	0,21	0,22
Київська	0,29	0,31	0,33	0,30	0,36	0,42	0,37	0,35	0,33	0,34	0,35
Кіровоградська	0,24	0,21	0,23	0,22	0,26	0,29	0,18	0,15	0,17	0,25	0,27
Луганська	0,11	0,09	0,08	0,08	0,09	0,10	0,16	0,13	0,09	0,11	0,12
Львівська	0,29	0,27	0,33	0,34	0,33	0,32	0,28	0,24	0,23	0,26	0,28
Миколаївська	0,21	0,23	0,21	0,24	0,23	0,19	0,22	0,15	0,17	0,21	0,23
Одеська	0,34	0,30	0,32	0,31	0,41	0,51	0,43	0,28	0,19	0,28	0,30
Полтавська	0,14	0,12	0,13	0,11	0,12	0,13	0,13	0,10	0,07	0,11	0,12
Рівненська	0,22	0,18	0,17	0,16	0,20	0,23	0,18	0,15	0,16	0,14	0,13
Сумська	0,14	0,16	0,15	0,15	0,12	0,11	0,11	0,10	0,10	0,16	0,15
Тернопільська	0,37	0,35	0,28	0,39	0,43	0,44	0,37	0,27	0,28	0,30	0,32
Харківська	0,15	0,14	0,12	0,15	0,16	0,19	0,12	0,09	0,10	0,11	0,12
Херсонська	0,20	0,19	0,18	0,20	0,22	0,24	0,20	0,18	0,18	0,18	0,18
Хмельницька	0,23	0,21	0,22	0,25	0,22	0,21	0,21	0,20	0,25	0,27	0,29
Черкаська	0,12	0,11	0,11	0,12	0,11	0,12	0,11	0,09	0,09	0,11	0,11
Чернівецька	0,56	0,54	0,55	0,54	0,54	0,54	0,55	0,36	0,41	0,28	0,31
Чернігівська	0,17	0,15	0,16	0,16	0,15	0,14	0,15	0,12	0,13	0,14	0,15
м. Київ	0,34	0,34	0,37	0,37	0,37	0,37	0,33	0,27	0,29	0,27	0,28
АР Крим	0,50	0,49	0,47	0,43	0,55	0,67	0,58	-	-	-	-
м. Севастополь	0,37	0,34	0,33	0,26	0,36	0,46	0,60	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Додаток З

Таблиця 3.1

Співвідношення між споживчими витратами домогосподарств та витратами сектору державного управління

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	8,63	9,20	9,12	9,03	10,51	10,80	11,76	9,90	8,47	8,04	7,9
Вінницька	6,39	7,58	7,11	6,97	8,39	7,92	8,86	7,49	8,12	7,27	7,01
Волинська	7,55	7,49	7,40	8,24	8,27	8,97	11,37	10,22	10,79	9,37	9,1
Дніпропетровська	10,97	11,51	10,35	10,54	13,34	13,02	15,59	11,60	10,49	11,00	11,4
Донецька	10,54	14,74	13,03	13,41	14,94	14,20	16,64	13,72	6,82	6,34	6,12
Житомирська	5,26	6,32	5,85	5,93	6,90	6,96	7,57	6,40	5,58	5,92	5,87
Закарпатська	9,28	7,04	6,36	7,52	9,50	8,32	10,01	9,05	8,85	8,82	8,94
Запорізька	11,12	12,08	11,90	12,95	15,98	14,39	15,22	11,88	9,97	9,66	9,59
Івано-Франківська	9,54	8,70	9,01	9,43	12,09	10,97	13,66	14,04	11,44	11,26	11
Київська	5,63	5,20	5,81	5,79	6,87	7,66	8,10	7,84	7,43	4,13	5,1
Кіровоградська	7,54	7,01	6,64	6,98	8,60	8,29	9,07	7,57	7,54	8,03	8,18
Луганська	8,62	8,83	8,63	9,24	11,24	10,66	12,60	8,82	4,03	3,78	3,89
Львівська	8,31	8,34	8,11	8,33	9,86	10,20	10,55	8,47	7,03	6,67	6,5
Миколаївська	7,95	7,91	7,60	7,52	9,06	8,63	9,18	7,52	6,83	6,17	10,13
Одеська	10,93	9,97	10,59	10,93	13,34	12,37	15,20	11,40	10,42	10,34	10,2
Полтавська	8,48	9,30	8,91	8,56	10,07	9,35	10,28	9,74	9,42	8,41	8,6
Рівненська	7,72	8,39	7,53	7,80	8,98	9,61	9,98	10,73	9,37	9,12	9,1
Сумська	7,71	6,99	6,86	7,32	8,32	8,61	9,58	8,38	6,92	6,54	6,5
Тернопільська	7,12	7,42	7,75	8,28	10,86	9,17	11,32	11,24	11,00	9,86	9,5
Харківська	8,60	10,06	12,01	10,94	12,31	13,33	15,39	11,24	11,05	10,50	10,2
Херсонська	8,54	8,75	6,79	7,28	9,29	9,42	8,10	7,02	8,73	8,58	8,41
Хмельницька	8,89	8,44	7,56	7,34	8,95	8,22	9,00	8,58	8,40	7,95	7,7
Черкаська	7,37	8,36	8,34	8,21	10,11	9,47	11,84	10,76	10,91	11,07	11
Чернівецька	8,89	7,12	7,12	7,57	11,48	9,74	11,15	10,46	10,76	10,58	10,15
Чернігівська	7,20	5,27	5,41	6,06	7,01	6,82	8,11	6,64	6,11	6,11	6,17
м. Київ	9,40	11,65	14,02	10,59	10,46	14,43	14,67	11,19	7,78	8,89	8,96
АР Крим	9,55	9,41	7,78	8,06	9,84	10,65	8,28	-	-	-	-
м. Севастополь	4,55	8,80	7,48	7,01	7,89	8,29	6,44	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Продовження додатка 3

Таблиця 3.2

Співвідношення між розвитком житлового господарства (зміна житлового фонду, тис. м. куб.) і чисельністю населення

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вінницька	25,69	26,19	26,46	26,63	26,79	26,93	27,26	28,25	28,71	29,20	29,62
Волинська	20,42	21,02	21,19	21,34	21,33	21,56	21,77	21,91	22,16	22,41	22,54
Дніпропетровська	23,01	23,16	23,44	23,56	23,69	23,82	23,91	23,73	24,08	24,25	24,84
Донецька	21,89	22,22	22,43	22,67	22,84	23,06	23,30	23,83	11,77	12,01	12,32
Житомирська	24,76	25,30	25,62	25,92	26,06	26,26	26,47	26,62	26,77	27,05	27,44
Закарпатська	21,21	22,34	22,53	22,75	22,70	23,15	23,40	23,53	23,93	24,15	24,43
Запорізька	21,82	22,17	22,40	22,58	22,71	22,87	23,01	22,60	23,21	23,34	23,47
Івано-Франківська	21,72	22,47	23,15	23,65	23,67	24,22	24,65	24,90	25,27	25,62	25,78
Київська	28,23	30,35	30,85	31,83	31,91	32,44	33,12	33,44	34,26	34,95	35,05
Кіровоградська	23,46	23,72	24,03	24,24	24,43	24,65	24,85	25,06	25,26	25,52	25,67
Луганська	23,84	23,53	23,77	23,97	24,18	24,35	24,52	24,55	7,95	8,07	8,17
Львівська	19,96	20,65	20,91	21,28	21,32	21,64	21,98	22,16	22,59	22,66	22,78
Миколаївська	21,53	21,53	21,75	21,83	21,94	22,09	22,13	22,16	22,19	22,27	22,35
Одеська	21,22	22,17	22,21	22,34	22,36	22,46	22,30	22,18	22,28	22,35	22,47
Полтавська	23,76	24,23	24,51	24,67	24,87	25,04	25,08	25,02	25,10	25,25	25,37
Рівненська	20,33	20,90	21,05	21,23	21,22	21,38	21,53	21,20	21,75	21,99	22,27
Сумська	22,82	23,14	23,43	23,65	23,87	24,19	24,44	24,70	25,03	25,35	23,42
Тернопільська	21,86	22,56	22,83	23,30	23,40	23,64	24,05	24,34	24,84	25,42	25,58
Харківська	21,95	22,48	22,73	23,04	23,15	23,46	23,64	23,64	23,90	24,01	24,16
Херсонська	21,89	22,46	23,23	23,71	23,83	23,54	23,67	23,74	23,82	23,98	24,17
Хмельницька	23,68	24,31	24,59	24,97	25,11	25,46	25,77	25,81	25,92	26,28	26,35
Черкаська	25,71	25,84	26,16	26,23	26,43	26,68	26,99	27,12	27,42	27,65	27,74
Чернівецька	21,44	22,13	22,38	22,60	22,61	22,95	23,38	23,71	23,96	24,33	24,36
Чернігівська	25,40	26,04	26,49	26,82	27,10	27,48	27,82	28,11	28,23	28,53	28,67
м. Київ	20,31	21,15	21,33	21,44	21,33	21,54	21,65	21,69	21,70	22,32	22,65
АР Крим	19,46	20,28	19,98	20,01	20,03	20,27	20,65	20,59	-	-	-
м. Севастополь	19,95	21,50	21,82	22,58	22,56	21,03	21,78	21,93	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Продовження додатка 3

Таблиця 3.3

Співвідношення між регіональними та середніми по Україні доходами населення

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вінницька	0,80	0,77	0,78	0,79	0,80	0,79	0,77	0,85	0,89	0,91	0,90
Волинська	0,46	0,45	0,44	0,45	0,46	0,46	0,45	0,48	0,50	0,51	0,50
Дніпропетровська	2,13	2,10	2,10	2,10	2,09	2,12	2,09	2,35	2,45	2,41	2,18
Донецька	2,80	2,84	2,81	2,79	2,78	2,82	2,79	2,45	1,71	1,46	1,76
Житомирська	0,63	0,62	0,60	0,62	0,62	0,61	0,59	0,63	0,66	0,68	0,65
Закарпатська	0,50	0,49	0,48	0,49	0,50	0,50	0,49	0,51	0,54	0,55	0,53
Запорізька	1,10	1,10	1,08	1,08	1,07	1,06	1,05	1,17	1,20	1,23	1,20
Івано-Франківська	0,62	0,62	0,61	0,63	0,64	0,65	0,63	0,65	0,69	0,71	0,70
Київська	0,97	0,97	1,00	1,01	1,01	1,00	0,99	1,09	1,12	1,15	1,17
Кіровоградська	0,48	0,48	0,47	0,48	0,48	0,48	0,46	0,50	0,52	0,53	0,56
Луганська	1,21	1,23	1,22	1,21	1,20	1,20	1,20	0,96	0,64	0,50	0,60
Львівська	1,31	1,30	1,27	1,29	1,31	1,30	1,27	1,36	1,43	1,47	1,41
Миколаївська	0,62	0,61	0,60	0,61	0,61	0,60	0,59	0,62	0,65	0,66	0,65
Одеська	1,22	1,21	1,23	1,25	1,26	1,26	1,31	1,38	1,48	1,50	1,52
Полтавська	0,85	0,83	0,82	0,81	0,81	0,80	0,79	0,86	0,89	0,91	0,90
Рівненська	0,52	0,52	0,51	0,53	0,54	0,53	0,53	0,57	0,59	0,60	0,58
Сумська	0,62	0,61	0,59	0,59	0,58	0,58	0,56	0,61	0,65	0,67	0,68
Тернопільська	0,47	0,46	0,45	0,46	0,47	0,47	0,44	0,46	0,49	0,51	0,50
Харківська	1,58	1,60	1,59	1,58	1,59	1,58	1,53	1,64	1,72	1,72	1,76
Херсонська	0,50	0,50	0,49	0,50	0,49	0,49	0,50	0,52	0,56	0,56	0,57
Хмельницька	0,65	0,63	0,63	0,64	0,64	0,63	0,62	0,67	0,71	0,73	0,70
Черкаська	0,63	0,63	0,62	0,62	0,61	0,60	0,59	0,63	0,65	0,68	0,69
Чернівецька	0,38	0,38	0,37	0,38	0,38	0,37	0,38	0,39	0,41	0,42	0,41
Чернігівська	0,57	0,55	0,55	0,55	0,54	0,53	0,51	0,55	0,57	0,58	0,60
м. Київ	3,23	3,38	3,56	3,40	3,37	3,47	3,67	4,12	4,27	4,36	4,40
АР Крим	0,95	0,93	0,93	0,93	0,94	0,92	0,96	-	-	-	-
м. Севастополь	0,20	0,20	0,21	0,21	0,21	0,21	0,22	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Закінчення додатка З

Таблиця 3.4

Частка регіону в загальному обсязі соціальних допомог та інших одержаних населенням України поточних трансфертів

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вінницька	0,80	0,77	0,78	0,79	0,80	0,79	0,77	0,85	0,89	0,91	0,90
Волинська	0,46	0,45	0,44	0,45	0,46	0,46	0,45	0,48	0,50	0,51	0,50
Дніпропетровська	2,13	2,10	2,10	2,10	2,09	2,12	2,09	2,35	2,45	2,41	2,18
Донецька	2,80	2,84	2,81	2,79	2,78	2,82	2,79	2,45	1,71	1,46	1,76
Житомирська	0,63	0,62	0,60	0,62	0,62	0,61	0,59	0,63	0,66	0,68	0,65
Закарпатська	0,50	0,49	0,48	0,49	0,50	0,50	0,49	0,51	0,54	0,55	0,53
Запорізька	1,10	1,10	1,08	1,08	1,07	1,06	1,05	1,17	1,20	1,23	1,20
Івано-Франківська	0,62	0,62	0,61	0,63	0,64	0,65	0,63	0,65	0,69	0,71	0,70
Київська	0,97	0,97	1,00	1,01	1,01	1,00	0,99	1,09	1,12	1,15	1,17
Кіровоградська	0,48	0,48	0,47	0,48	0,48	0,48	0,46	0,50	0,52	0,53	0,56
Луганська	1,21	1,23	1,22	1,21	1,20	1,20	1,20	0,96	0,64	0,50	0,60
Львівська	1,31	1,30	1,27	1,29	1,31	1,30	1,27	1,36	1,43	1,47	1,41
Миколаївська	0,62	0,61	0,60	0,61	0,61	0,60	0,59	0,62	0,65	0,66	0,65
Одеська	1,22	1,21	1,23	1,25	1,26	1,26	1,31	1,38	1,48	1,50	1,52
Полтавська	0,85	0,83	0,82	0,81	0,81	0,80	0,79	0,86	0,89	0,91	0,90
Рівненська	0,52	0,52	0,51	0,53	0,54	0,53	0,53	0,57	0,59	0,60	0,58
Сумська	0,62	0,61	0,59	0,59	0,58	0,58	0,56	0,61	0,65	0,67	0,68
Тернопільська	0,47	0,46	0,45	0,46	0,47	0,47	0,44	0,46	0,49	0,51	0,50
Харківська	1,58	1,60	1,59	1,58	1,59	1,58	1,53	1,64	1,72	1,72	1,76
Херсонська	0,50	0,50	0,49	0,50	0,49	0,49	0,50	0,52	0,56	0,56	0,57
Хмельницька	0,65	0,63	0,63	0,64	0,64	0,63	0,62	0,67	0,71	0,73	0,70
Черкаська	0,63	0,63	0,62	0,62	0,61	0,60	0,59	0,63	0,65	0,68	0,69
Чернівецька	0,38	0,38	0,37	0,38	0,38	0,37	0,38	0,39	0,41	0,42	0,41
Чернігівська	0,57	0,55	0,55	0,55	0,54	0,53	0,51	0,55	0,57	0,58	0,60
м. Київ	3,23	3,38	3,56	3,40	3,37	3,47	3,67	4,12	4,27	4,36	4,40
АР Крим	0,95	0,93	0,93	0,93	0,94	0,92	0,96	-	-	-	-
м. Севастополь	0,20	0,20	0,21	0,21	0,21	0,21	0,22	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Додаток К

Таблиця К.1

Покриття експортом імпорту товарів

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	0,81	0,78	0,87	0,85	0,84	0,81	0,82	0,99	1,02	0,93	0,91
Вінницька	1,59	1,16	1,82	1,64	1,55	1,31	1,37	1,73	3,18	3,28	3,67
Волинська	0,4	0,36	0,75	0,76	0,7	0,6	0,58	0,9	1,02	0,54	0,64
Дніпропетровська	1,85	1,52	1,45	1,49	1,51	1,54	1,83	1,89	1,98	1,7	1,75
Донецька	2,39	2,93	4,82	4,28	4,1	3,42	3,06	3,96	3,07	3,09	3,1
Житомирська	1,37	1,14	0,91	0,92	1,22	1,43	1,58	2,32	1,79	1,44	1,65
Закарпатська	0,74	0,65	0,98	0,86	0,73	0,69	0,63	0,8	1,08	1,07	1,09
Запорізька	1,27	1,5	2,37	2,35	2,12	1,97	2,09	2,36	2,7	2,3	2,6
Івано-Франківська	1,27	0,99	1,31	0,78	0,8	0,84	0,82	1,01	1,27	1,41	1,5
Київська	0,3	0,27	0,49	0,43	0,4	0,41	0,42	0,49	0,65	0,58	0,57
Кіровоградська	1,53	1,65	1,7	1,8	2	2,22	3,53	4,07	3,86	2,32	3,44
Луганська	2,67	3,57	2,56	2,97	2,67	2,11	1,92	1,87	0,81	1,22	1,09
Львівська	0,71	0,39	0,49	0,48	0,45	0,4	0,49	0,53	0,83	0,75	0,8
Миколаївська	2,07	1,8	1,95	1,84	2,45	2,65	2,34	2,91	2,79	2,43	2,73
Одеська	0,43	0,49	0,56	0,48	0,44	0,42	0,47	0,86	1,79	1,23	1,34
Полтавська	2,38	2	2,12	2,08	2,41	2,57	2,39	1,94	1,82	1,7	1,6
Рівненська	0,92	0,85	1,25	0,91	1	1,1	1,47	1,67	1,87	1,25	1,2
Сумська	1,82	1,67	1,83	1,59	1,5	1,65	1,43	1,34	1,5	1,24	1,22
Тернопільська	0,74	0,42	0,72	0,63	0,56	0,7	1,04	1,18	1,12	1,07	1,19
Харківська	0,5	0,63	0,9	0,78	0,87	0,74	0,87	0,96	1,02	0,69	0,74
Херсонська	1,71	1,31	2,82	2,16	1,95	1,58	1,34	1,93	1,69	1,48	1,86
Хмельницька	1	0,77	0,89	0,63	0,77	0,82	1,01	1,46	1,55	0,96	1,03
Черкаська	1,4	0,85	1,58	1,78	1,66	1,75	1,55	1,5	1,9	1,63	1,78
Чернівецька	1,17	0,85	1,15	0,92	0,84	0,71	0,79	1,16	1,38	1,25	1,28
Чернігівська	1,29	1,11	0,92	0,85	0,95	1	0,95	1,32	1,45	0,91	1,3
м. Київ	0,22	0,24	0,33	0,43	0,43	0,49	0,46	0,57	0,6	0,53	0,55
АР Крим	1,74	1,36	2,27	1,72	1,32	0,62	0,62	-	-	-	-
м. Севастополь	2	1,64	1,68	1,54	1,27	1,1	0,93	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Продовження додатка К

Таблиця К.2

Покриття експортом імпорту послуг

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Вінницька	0,45	0,94	0,67	0,50	0,84	1,12	1,79	4,40	5,33	4,44	4,27
Волинська	1,02	1,54	1,72	1,66	1,19	1,27	1,36	2,94	3,10	2,92	2,86
Дніпропетровська	0,78	0,74	0,86	0,81	0,88	0,97	1,08	1,02	0,73	0,56	0,63
Донецька	1,63	1,78	1,27	1,30	1,45	1,62	1,03	1,34	1,88	2,58	2,73
Житомирська	1,64	1,34	1,25	1,00	1,67	1,97	2,67	2,76	3,49	2,54	2,47
Закарпатська	0,12	3,91	3,65	3,24	3,56	4,87	6,04	6,05	9,04	7,13	7,28
Запорізька	2,67	2,43	1,96	1,63	1,87	2,12	2,21	2,60	2,15	3,09	2,95
Івано-Франківська	2,87	3,21	3,73	3,71	2,85	2,36	1,99	2,87	3,44	3,01	3,17
Київська	1,57	1,94	1,65	1,71	1,65	1,57	1,54	1,70	1,69	1,03	1,44
Кіровоградська	2,67	2,32	2,47	2,90	1,84	1,09	0,42	0,89	1,23	1,23	1,18
Луганська	1,95	2,15	2,56	3,02	2,53	1,17	0,94	0,98	0,14	0,18	0,56
Львівська	2,65	2,97	2,84	2,08	2,86	3,48	3,50	4,93	7,36	4,92	4,84
Миколаївська	5,97	6,28	6,74	5,68	6,82	7,31	7,94	8,85	8,67	7,39	7,59
Одеська	4,45	4,66	5,32	5,78	4,73	4,45	4,39	4,69	6,77	5,85	5,97
Полтавська	0,42	0,43	0,45	0,31	0,39	0,4	0,41	0,47	0,38	0,21	0,54
Рівненська	2,77	2,64	2,84	2,85	2,74	2,51	2,35	2,12	1,45	1,80	1,72
Сумська	0,81	0,79	0,73	0,75	0,8	0,74	0,71	0,89	0,57	0,90	0,85
Тернопільська	4,55	4,62	4,76	4,33	4,54	4,58	4,63	6,58	4,18	13,78	12,74
Харківська	1,12	0,92	0,67	0,63	0,85	1,15	1,90	2,34	2,53	4,76	3,87
Херсонська	17,66	13,55	16,43	18,16	10,98	9,37	8,26	7,75	3,25	6,12	5,65
Хмельницька	1,48	1,75	1,62	1,49	1,56	1,97	2,43	2,51	2,21	1,94	1,96
Черкаська	1,12	1,05	0,78	0,60	0,84	1,12	1,30	0,69	1,07	0,89	0,96
Чернівецька	12,67	14,31	16,32	17,00	12,95	9,56	7,08	10,93	11,39	13,60	12,74
Чернігівська	0,79	0,82	0,67	0,58	0,68	0,74	0,70	0,71	1,21	1,85	1,75
м. Київ	1,676	1,45	1,38	1,46	1,38	1,25	1,28	1,40	1,23	1,28	1,27
АР Крим	7,76	7,51	7,8	7,48	7,52	7,27	6,87				
м. Севастополь	9,14	8,96	10,67	11,66	10,83	9,53	8,13				

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Продовження додатка К

Таблиця К.3

Співвідношення між прямими інвестиціями в регіони та з регіонів України

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	88,92	4,77	5,74	7,21	7,67	8,07	8,01	6,31	5,72	5,94	6,10
Вінницька	1080,00	760,00	805,00	1026,50	1132,00	1241,00	1547,00	2230,00	1878,00	1798,00	1876,00
Волинська	к/і*	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і
Дніпропетровська	107,32	32,97	32,56	69,73	70,67	51,70	44,72	50,01	55,77	50,02	53,00
Донецька	113,13	0,25	0,28	0,73	0,60	0,60	0,63	0,39	0,29	0,27	0,28
Житомирська	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і
Закарпатська	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і
Запорізька	242,40	87,47	60,00	21,00	22,27	24,70	22,36	24,81	27,31	22,49	25,60
Івано-Франківська	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і
Київська	512,35	637,06	770,59	224,89	252,18	256,89	267,33	2500,43	1770,44	178,87	800,10
Кіровоградська	65,00	61,11	78,75	521,00	595,00	909,00	1471,00	706,00	52,50	59,00	187,00
Луганська	568,00	618,00	670,00	349,72	65,44	70,77	71,24	56,14	к/і	к/і	к/і
Львівська	12,88	21,42	24,08	1483,50	61,92	48,02	31,50	31,44	31,91	35,04	33,00
Миколаївська	56,50	69,00	53,67	330,80	253,83	305,88	353,50	286,13	266,00	284,75	278,10
Одеська	к/і	к/і	к/і	30,50	33,90	30,22	44,70	48,49	71,13	75,21	65,10
Полтавська	105,00	122,33	171,67	305,72	389,56	409,70	313,15	399,77	555,61	574,00	563,10
Рівненська	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і
Сумська	2,38	2,83	15,80	133,19	139,15	143,15	111,24	105,32	99,55	61,32	76,20
Тернопільська	45,00	51,00	59,00	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і
Харківська	к/і	к/і	к/і	202,75	251,27	168,55	115,86	127,12	150,93	138,38	245,00
Херсонська	к/і	к/і	к/і	1855,00	1886,00	2515,00	2752,00	2082,00	2110,00	2026,00	2256,00
Хмельницька	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і
Черкаська	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і
Чернівецька	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і
Чернігівська	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і
м. Київ	77,39	51,78	56,81	105,03	100,92	105,07	77,16	80,36	101,50	101,28	109,00
АР Крим	2885	3630	3110	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і
м. Севастополь	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і	к/і

Примітка: к/і* - конфіденційна інформація. *Джерело*: розраховано автором на основі даних Держстату.

Додаток Л

Таблиця Л.1

Співвідношення між забором та використанням води

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	1,79	1,54	1,47	1,39	1,45	1,56	1,45	1,56	1,36	1,47	1,57
Вінницька	5,69	1,30	1,08	1,16	1,15	1,19	1,15	1,19	1,19	1,12	1,14
Волинська	1,86	1,19	1,29	1,35	1,45	1,24	1,45	1,24	1,35	1,27	1,23
Дніпропетровська	1,32	1,44	1,18	1,16	1,25	1,16	1,25	1,16	1,25	1,17	1,18
Донецька	1,62	1,52	1,43	1,48	1,55	1,74	1,55	1,74	1,65	1,67	1,71
Житомирська	1,31	0,79	1,22	1,26	1,32	1,31	1,32	1,31	1,70	1,67	1,56
Закарпатська	1,82	1,79	1,35	1,33	1,30	1,27	1,30	1,27	1,20	1,23	1,24
Запорізька	1,69	1,01	1,20	0,82	0,98	1,09	0,98	1,09	1,03	1,04	1,06
Івано-Франківська	1,26	1,37	1,01	1,15	1,15	1,15	1,15	1,15	1,17	1,16	1,17
Київська	1,57	1,04	1,12	1,04	1,35	1,25	1,35	1,25	1,02	1,12	1,09
Кіровоградська	2,87	2,93	1,89	4,26	2,53	2,52	2,53	2,52	5,15	3,89	2,78
Луганська	2,98	3,13	2,59	2,55	2,74	5,39	2,74	5,39	2,33	3,41	2,88
Львівська	1,54	1,46	1,44	1,56	1,56	1,62	1,56	1,62	1,52	1,57	1,31
Миколаївська	1,95	1,48	1,15	1,04	1,25	1,23	1,25	1,23	1,35	1,21	1,26
Одеська	6,61	5,70	6,48	5,66	4,22	2,38	4,22	2,38	2,99	2,67	2,55
Полтавська	1,43	1,23	1,11	1,08	1,13	1,16	1,13	1,16	1,39	1,25	1,3
Рівненська	0,90	1,17	1,14	1,17	1,26	1,18	1,26	1,18	1,29	1,28	1,34
Сумська	1,17	1,21	1,12	1,05	1,15	1,16	1,15	1,16	1,48	1,56	1,62
Тернопільська	1,09	1,30	1,09	1,07	1,19	1,19	1,19	1,19	1,32	1,4	1,52
Харківська	1,37	1,24	1,02	1,15	1,10	1,26	1,10	1,26	1,18	1,23	1,27
Херсонська	1,90	1,30	1,15	1,22	1,30	1,38	1,30	1,38	1,41	1,45	1,41
Хмельницька	1,89	1,45	1,73	1,45	1,96	1,71	1,96	1,71	1,52	1,69	1,78
Черкаська	0,95	1,19	1,06	1,20	1,22	1,12	1,22	1,12	1,25	1,2	1,19
Чернівецька	0,94	1,15	1,13	1,13	1,14	1,05	1,14	1,05	1,20	1,15	1,12
Чернігівська	0,91	1,13	1,11	0,95	1,11	1,20	1,11	1,20	1,12	1,19	1,17
м. Київ	1,00	1,45	1,14	1,13	1,13	1,16	1,13	1,16	1,09	1,17	1,06
АР Крим	2,43	2,01	1,95	1,95	2,11	1,95	2,11	-	-	-	-
м. Севастополь	1,15	1,23	1,27	2,05	1,22	1,27	1,22	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Закінчення додатка Л

Таблиця Л.2

Співвідношення між викидам шкідливих речовин (т) та витратами на захист навколишнього середовища

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	-	-	-	0,01	-	-	-	0,00	0,00	0,00	-
Вінницька	0,391	0,400	0,020	0,029	0,041	0,012	0,032	0,073	0,001	0,227	0,120
Волинська	0,080	0,230	0,070	0,111	0,120	0,042	0,001	0,003	0,203	0,043	0,070
Дніпропетровська	0,013	0,012	0,032	0,017	0,007	0,012	0,005	0,006	0,002	0,001	0,006
Донецька	0,005	0,004	0,002	0,005	0,005	0,017	0,005	0,001	0,014	0,003	0,010
Житомирська	0,018	0,041	0,050	0,013	0,001	0,012	0,002	0,001	0,003	0,019	0,020
Закарпатська	0,004	0,003	0,006	0,002	0,006	0,090	0,006	1,500	0,007	0,004	0,010
Запорізька	0,100	0,131	0,140	0,166	0,100	0,014	0,003	0,000	0,001	0,000	0,001
Івано-Франківська	0,008	0,070	0,091	0,062	0,060	0,051	0,010	0,003	0,024	0,004	0,006
Київська	0,091	0,129	0,150	0,097	0,159	1,120	0,194	0,020	5,659	5,115	5,240
Кіровоградська	0,012	0,009	0,039	0,018	0,012	0,003	0,005	0,005	0,010	0,006	0,007
Луганська	0,163	0,195	0,210	0,136	0,158	0,147	0,176	0,001	1,146	1,410	1,382
Львівська	0,023	0,013	0,011	0,011	0,021	0, 015	0,009	0,001	0,022	0,067	0,042
Миколаївська	0,001	0,002	0,002	0,001	0,002	0,001	0,002	0,002	0,003	0,000	0,001
Одеська	1,012	0,013	0,001	0,000	0,001	0,295	0,273	0,233	0,354	0,130	0,221
Полтавська	0,014	0,027	0,031	0,034	0,028	0,018	0,022	0,025	0,002	0,010	0,031
Рівненська	0,009	0,015	0,017	0,011	0,012	0,013	0,011	0,017	0,009	0,001	0,002
Сумська	0,072	0,038	0,012	0,017	0,009	0,130	0,002	0,001	0,017	0,006	0,005
Тернопільська	0,012	0,065	0,035	0,046	0,093	0,210	0,162	0,182	2,125	0,657	1,120
Харківська	0,001	0,001	0,002	0,003	0,003	0,001	0,002	0,004	0,001	0,002	0,001
Херсонська	0,174	0,430	0,189	0,283	0,348	0,097	0,127	0,002	0,018	0,647	0,042
Хмельницька	0,003	0,002	0,003	0,002	0,003	0,001	0,001	0,002	0,001	0,001	0,002
Черкаська	0,031	0,045	0,012	0,045	0,056	0,004	0,006	0,007	0,008	0,003	0,004
Чернівецька	0,031	0,028	0,056	0,051	0,038	0,053	0,071	0,020	0,051	0,026	0,048
Чернігівська	0,031	0,031	0,097	0,057	0,120	0,007	0,006	0,004	0,034	0,041	0,061
м. Київ	0,027	0,049	0,037	0,005	0,007	0,062	0,053	0,023	0,013	0,001	0,042
АР Крим	0,010	0,011	0,010	0,009	0,006	0,002	0,003	-	-	-	-
м. Севастополь	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,002	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Додаток М

Таблиця М.1

Співвідношення обсягу інноваційної продукції до витрат на інновації

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	0,97	1,60	1,07	1,37	1,21	1,26	1,30	0,92	0,53		
Вінницька	0,93	0,79	0,05	2,04	3,62	0,09	0,07	0,04	0,13	0,17	0,15
Волинська	0,78	0,64	0,05	0,90	0,37	1,01	0,79	0,05	0,17	0,88	0,62
Дніпропетровська	0,45	0,50	0,44	0,47	0,50	0,27	0,63	0,13	0,03	0,22	0,13
Донецька	0,65	0,79	0,98	0,47	0,08	0,96	1,27	1,01	0,65	1,18	0,97
Житомирська	0,91	0,83	0,61	1,79	0,04	0,06	0,18	0,67	2,72	1,25	2,87
Закарпатська	0,02	0,13	0,02	0,01	0,32	0,03	38,39	34,32	33,17	35,60	39,60
Запорізька	4,66	5,45	6,43	3,75	1,10	4,11	1,90	2,33	2,13	2,70	2,48
Івано-Франківська	2,76	1,67	0,35	0,03	3,80	7,12	0,97	4,11	0,44	1,80	3,22
Київська	2,13	2,87	2,05	2,87	3,08	2,16	2,86	3,07	1,64	2,76	2,98
Кіровоградська	3,61	5,81	6,07	2,68	1,17	0,12	0,30	1,46	0,55	0,71	0,92
Луганська	6,21	7,18	2,29	8,71	5,39	5,12	3,10	0,01	14,88	2,76	2,90
Львівська	0,76	1,16	1,20	0,37	1,07	1,83	0,48	0,97	1,50	1,18	1,32
Миколаївська	1,44	0,96	1,06	1,99	48,55	0,21	0,66	0,05	0,04	0,10	0,12
Одеська	0,07	0,05	0,07	0,06	0,07	0,33	6,06	1,62	4,02	3,98	3,77
Полтавська	7,82	6,17	1,08	11,70	44,88	15,06	3,96	0,59	0,01	23,17	14,54
Рівненська	0,52	0,87	1,93	0,39	0,35	0,07	0,57	1,16	2,62	2,39	2,22
Сумська	7,23	6,45	11,53	4,65	4,18	5,92	3,25	2,65	7,67	6,80	7,12
Тернопільська	3,91	2,88	0,93	4,63	2,22	1,38	0,70	0,57	5,14	3,76	3,12
Харківська	1,41	1,82	2,13	1,80	0,70	2,52	1,66	0,92	3,23	3,47	3,76
Херсонська	1,80	2,75	1,06	2,56	2,31	1,24	1,29	2,30	0,14	1,32	1,62
Хмельницька	0,01	0,01	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,02	0,03	0,01	0,02
Черкаська	0,56	1,27	0,26	6,98	2,67	0,41	3,65	1,68	0,74	1,78	0,95
Чернівецька	2,94	2,87	1,52	0,13	0,54	0,12	0,01	0,00	0,11	0,15	0,14
Чернігівська	1,34	1,77	0,16	0,58	1,19	0,91	0,46	0,36	1,11	0,97	0,78
м. Київ	1,04	1,39	0,95	1,72	1,90	1,07	1,03	0,43	0,35	0,93	0,77
АР Крим	0,35	0,48	0,59	0,18	0,02	0,05	0,88	-	-	-	-
м. Севастополь	1,05	1,76	1,52	2,09	0,59	0,45	0,01	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Продовження додатка М

Таблиця М.2

Співвідношення між продукцію сільського господарства та площею сільськогосподарських угідь

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	4,41	2,84	2,80	5,33	6,40	6,12	6,93	6,91	6,58	6,99	7,17
Вінницька	2,78	3,5	3,4	6,95	8,31	7,95	9,77	10,87	9,95	11,60	11,89
Волинська	3,4	3,5	3,22	6,32	6,96	7,47	7,64	8,14	7,75	7,87	8,20
Дніпропетровська	2,3	3,02	2,88	5,59	6,58	5,24	6,89	6,48	6,89	6,90	6,93
Донецька	2,61	2,93	2,78	5,39	6,45	6,11	6,45	6,00	3,91	4,23	4,50
Житомирська	2,24	2,42	2,51	4,85	5,56	6,16	6,52	6,86	6,25	7,29	7,45
Закарпатська	5,06	5,25	5,45	9,44	9,97	10,40	10,75	10,71	10,18	10,23	10,61
Запорізька	1,41	1,88	1,62	3,59	4,10	3,32	4,46	4,32	4,72	4,67	4,55
Івано-Франківська	5,16	4,81	5,22	9,32	10,56	11,23	11,38	12,09	11,56	11,74	11,88
Київська	4,2	4,43	4,34	7,54	8,98	9,77	9,90	10,48	9,35	10,27	10,50
Кіровоградська	1,54	2,35	2,08	4,81	5,93	5,03	6,42	6,30	6,14	6,72	6,60
Луганська	1,5	1,78	1,56	2,86	3,60	3,65	3,82	3,05	2,37	2,82	3,12
Львівська	4,11	4,13	4,23	7,13	8,14	8,49	8,60	9,18	8,91	9,17	9,23
Миколаївська	1,06	1,9	1,9	4,17	4,69	3,89	5,26	4,95	5,05	5,47	5,42
Одеська	1,27	2,06	1,91	4,23	4,52	3,63	5,15	5,01	4,83	5,38	5,49
Полтавська	2,67	3,03	3,03	5,83	7,96	7,16	8,60	8,39	9,04	9,37	9,53
Рівненська	3,37	3,46	3,52	6,49	7,22	7,50	7,99	8,72	8,11	8,51	8,67
Сумська	2,04	2,2	2,18	3,97	5,46	5,72	6,49	7,14	6,81	7,04	7,32
Тернопільська	3,18	3,18	3,23	6,08	7,60	8,29	8,39	9,53	8,43	8,81	8,86
Харківська	2,4	2,59	2,29	4,11	6,09	5,60	6,69	6,92	6,74	7,15	7,50
Херсонська	1,6	2,27	2,3	4,63	5,66	4,72	5,56	5,83	6,11	6,30	6,87
Хмельницька	2,7	2,77	2,83	5,72	6,60	7,60	7,84	9,00	7,83	8,45	8,56
Черкаська	3,61	4,74	5,14	9,39	11,05	10,70	11,39	11,24	11,14	11,38	11,78
Чернівецька	4,4	4,45	4,59	8,68	9,61	9,72	10,03	10,50	9,64	9,68	9,96
Чернігівська	2	2,4	2,76	3,76	4,91	5,32	5,45	5,83	5,69	5,92	5,87
АР Крим	2,7	2,18	2,8	4,78	5,44	4,42	4,47	-	-	-	-
м. Севастополь	4,41	2,84	2,80	5,33	6,40	6,12	6,93	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Закінчення додатка М

Таблиця М.3

Співвідношення між індексами промислової продукції добувної та переробної галузі

Регіони	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	1,09	0,94	0,74	0,91	0,99	1,06	1,08	0,90	0,98	0,96	
Вінницька	1,06	0,98	0,77	1,20	1,09	1,06	1,08	1,18	0,75	0,75	0,8
Волинська	0,81	1,38	1,52	0,98	0,88	0,51	0,65	0,70	1,16	0,70	0,78
Дніпропетровська	1,00	1,04	1,20	0,95	0,96	1,03	1,14	1,06	1,08	0,96	1,03
Донецька	0,89	1,06	1,23	0,86	1,06	1,17	1,1	1,01	0,90	1,02	0,98
Житомирська	1,08	1,03	0,98	0,96	1,53	1,50	1,26	1,19	1,20	1,07	1,25
Закарпатська	0,72	0,94	1,59	0,65	1,06	0,75	1,21	1,41	1,12	0,74	0,84
Запорізька	0,90	0,94	1,28	0,98	1,05	1,04	1,2	1,07	1,08	0,95	1,01
Івано-Франківська	1,02	1,36	1,16	0,80	0,83	1,04	1,01	0,92	1,12	0,88	0,97
Київська	1,33	1,35	0,95	0,90	1,42	1,04	0,95	0,90	0,97	0,80	0,91
Кіровоградська	1,08	0,94	1,27	0,84	1,06	1,06	0,96	0,79	1,26	0,96	1,1
Луганська	0,83	0,99	1,27	0,99	0,94	1,06	1,15	1,63	1,23	1,08	1,12
Львівська	0,98	0,96	1,21	0,90	0,88	0,89	0,95	1,05	1,08	0,96	1
Миколаївська	1,40	0,97	1,01	1,09	0,97	0,96	0,99	0,95	1,10	1,06	1,05
Одеська	0,66	0,83	1,00	1,06	3,09	0,81	0,76	0,48	0,91	1,78	1,65
Полтавська	1,00	1,19	1,36	0,76	1,00	0,96	1,14	1,20	1,19	0,95	1,14
Рівненська	1,03	1,03	1,12	1,09	0,95	1,04	1	0,97	0,71	1,03	0,96
Сумська	0,90	0,91	1,10	0,89	0,80	0,97	1,01	1,05	0,85	0,94	0,96
Тернопільська	1,41	1,36	0,79	0,96	1,09	1,12	0,93	0,86	1,79	1,05	1,24
Харківська	0,90	1,03	1,30	0,96	0,89	1,01	1,02	1,06	1,10	0,97	1,02
Херсонська	1,31	1,04	0,69	0,97	1,27	0,69	0,78	0,74	1,63	1,22	1,31
Хмельницька	1,02	1,03	1,00	0,95	1,28	0,92	1,1	0,93	1,31	1,26	1,17
Черкаська	0,93	0,72	0,80	1,04	1,01	0,97	1,04	0,88	1,07	0,93	1,08
Чернівецька	1,19	0,71	0,85	0,80	1,20	0,97	0,98	0,99	1,62	0,86	0,95
Чернігівська	0,92	1,01	1,23	0,94	0,91	1,12	1,1	0,93	0,85	0,72	0,76
АР Крим	0,84	0,89	1,10	0,82	0,97	1,10	1,02	-	-	-	-
м. Севастополь	1,78	1,02	1,33	0,88	1,07	0,92	1,12	-	-	-	-

Джерело: розраховано автором на основі даних Держстату.

Додаток Н

Результати кластерного аналізу для диспропорцій соціально-демографічної сфери життєдіяльності

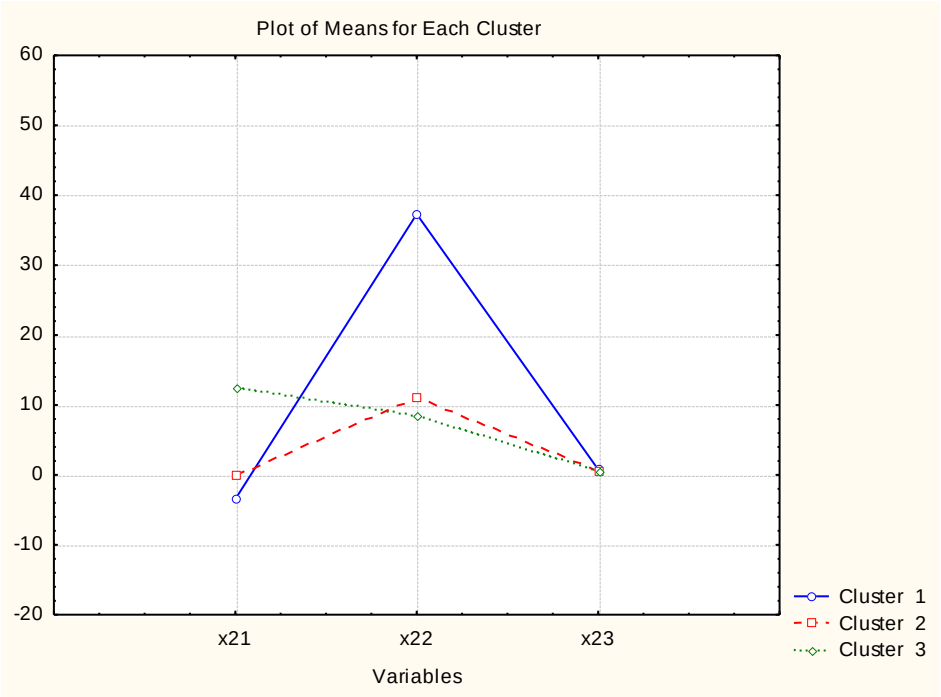

Рис. Н.1. Графік значень *k*-середніх показників за класами станів кластерів.

Джерело: авторська розробка.

Таблиця Н.1

Аналіз варіацій

Variable	Analysis of Variance (2017_станд)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
x21	395,174	2	143,633	22	30,26399	0,000000
x22	3541,720	2	1374,699	22	28,33996	0,000001
x23	0,187	2	0,545	22	3,77352	0,038994

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Н.2

Середні арифметичні значення кластерів

Variable	Cluster Means (2017_станд)		
	Cluster No. 1	Cluster No. 2	Cluster No. 3
x21	-3,45714	-0,02937	12,48000
x22	37,30143	11,14125	8,44000
x23	0,77143	0,59688	0,50500

Джерело: розраховано автором.

Продовження додатка Н

Результати кластерного аналізу для структурних диспропорцій

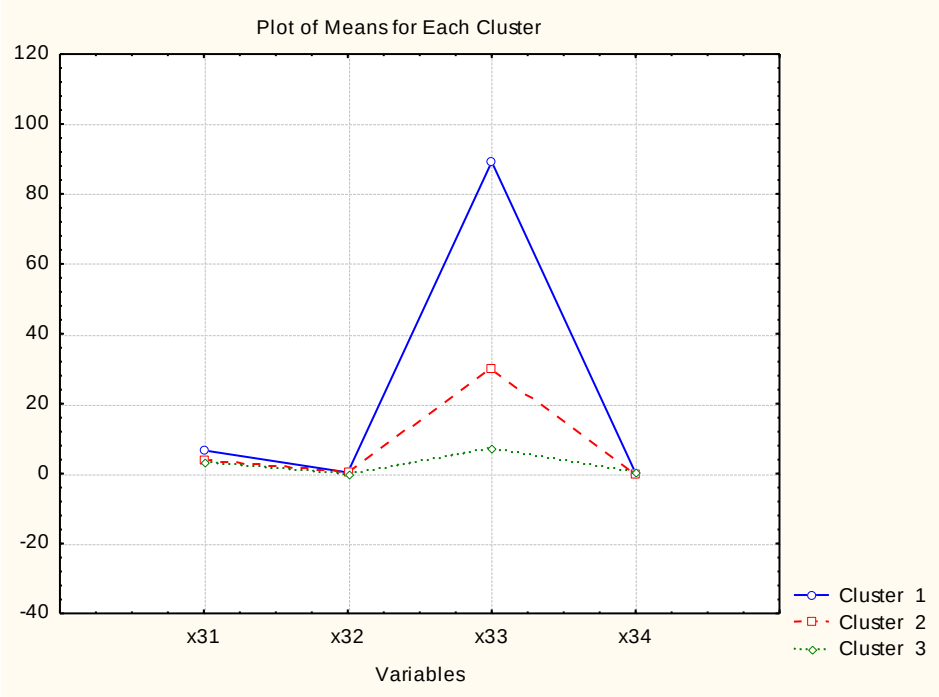

Рис. Н.2. Графік значень *k*-середніх показників за класами станів кластерів.

Джерело: авторська розробка.

Таблиця Н.3

Аналіз варіацій

Variable	Analysis of Variance (2017_станд)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
x31	20,54	2	40,873	22	5,5276	0,011350
x32	0,05	2	1,443	22	0,3977	0,676628
x33	12994,88	2	1190,609	22	120,0593	0,000000
x34	0,03	2	0,149	22	2,5349	0,102170

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Н.4

Середні арифметичні значення кластерів

Variable	Cluster Means (2017_станд)		
	Cluster No. 1	Cluster No. 2	Cluster No. 3
x31	6,66500	3,76200	3,292778
x32	0,33000	0,27800	0,194963
x33	89,18000	30,09800	7,117222
x34	0,09500	0,16800	0,220000

Джерело: розраховано автором.

Продовження додатка Н

Результати кластерного аналізу для диспропорцій соціально-економічної сфери життєдіяльності

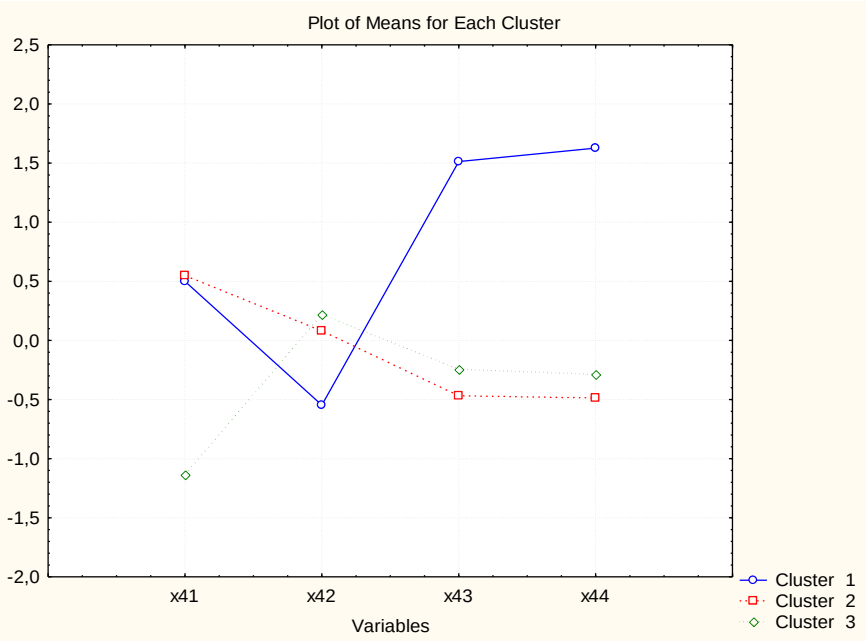

Рис. Н.3. Графік значень *k*-середніх показників за класами станів кластерів.

Джерело: авторська розробка.

Таблиця Н.5

Аналіз варіацій

Variable	Cluster Means (2017_станд)		
	Cluster No. 1	Cluster No. 2	Cluster No. 3
x41	9,21895	5,00500	6,03750
x42	24,23158	10,24500	30,19500
x43	1,07579	1,18000	0,83000
x44	4,11579	4,42500	3,15000

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Н.6

Середні арифметичні значення кластерів

Variable	Analysis of Variance (2017_станд)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
x41	15,17858	2	8,82142	22	18,92717	0,000017
x42	1,96417	2	22,03583	22	0,98049	0,390931
x43	14,55166	2	9,44834	22	16,94143	0,000035
x44	16,72739	2	7,27261	22	25,30060	0,000002

Джерело: розраховано автором.

Продовження додатка Н

Результати кластерного аналізу для диспропорцій зовнішньоекономічної сфери життєдіяльності

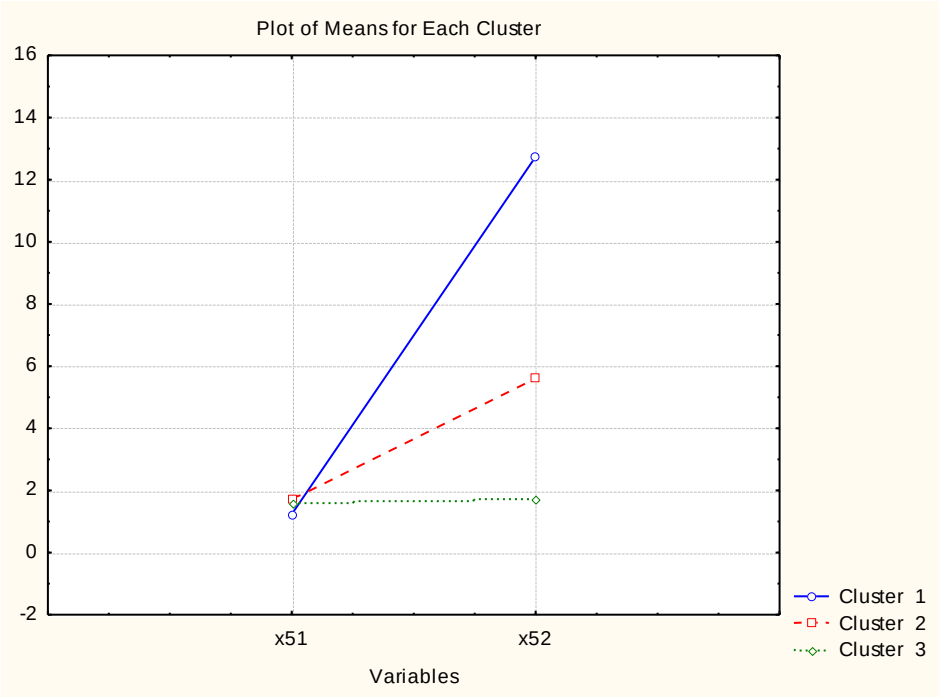

Рис. Н.4 Графік значень *k*-середніх показників за класами станів кластерів.

Джерело: авторська розробка.

Таблиця Н.7

Аналіз варіацій

Variable	Analysis of Variance (2017_станд)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
x51	19,02228	2	4,977720	22	42,03633	0,000000
x52	15,58332	2	8,416681	22	20,36628	0,000010

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Н.8

Середні арифметичні значення кластерів

Variable	Cluster Means (2017_станд)		
	Cluster No. 1	Cluster No. 2	Cluster No. 3
x51	1,23500	1,747143	1,563750
x52	12,74000	5,638571	1,690000

Джерело: розраховано автором.

Продовження додатка Н

Результати кластерного аналізу для диспропорцій природно-екологічної сфери життєдіяльності

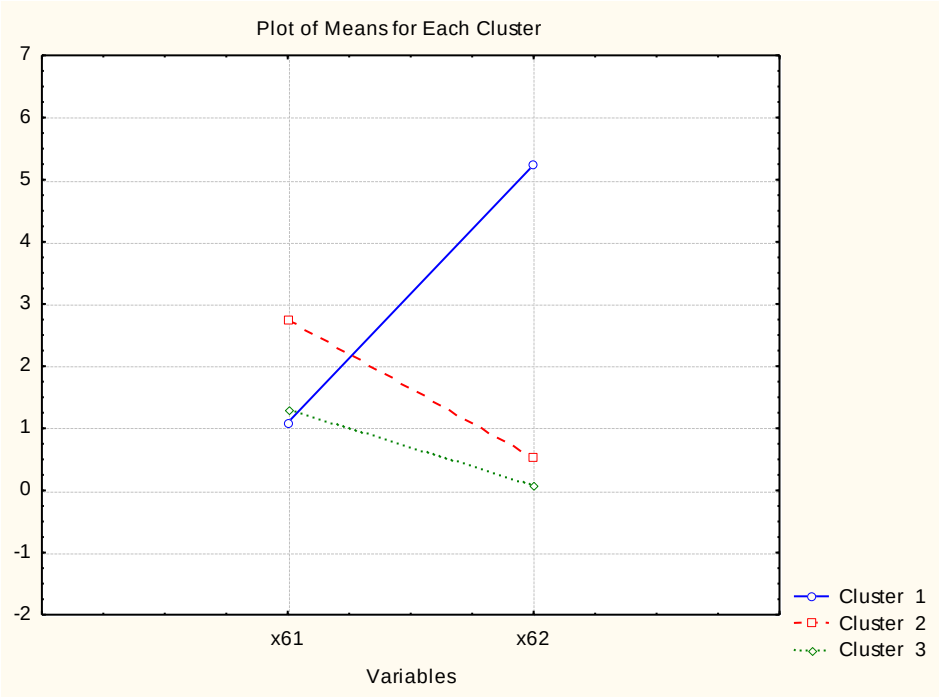

Рис. Н.5 Графік значень *k*-середніх показників за класами станів кластерів.

Джерело: авторська розробка.

Таблиця Н.9

Аналіз варіацій

Variable	Analysis of Variance (2017_станд)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
x61	5,45309	2	0,926961	22	64,7104	0,000000
x62	25,56466	2	2,252853	22	124,8245	0,000000

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Н.10

Середні арифметичні значення кластерів

Variable	Cluster Means (2017_станд)		
	Cluster No. 1	Cluster No. 2	Cluster No. 3
x61	1,090000	2,736667	1,316190
x62	5,240000	0,536667	0,078264

Джерело: розраховано автором.

Закінчення додатка Н

Результати кластерного аналізу для диспропорцій виробничої сфери життєдіяльності

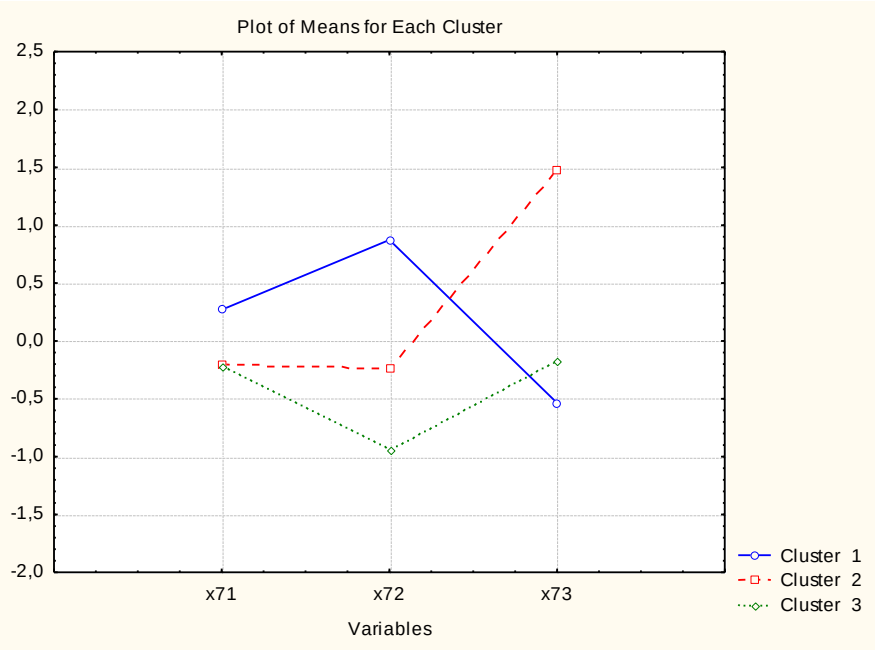

Рис. Л.6. Графік значень *k*-середніх показників за класами станів кластерів.

Джерело: авторська розробка.

Таблиця Н.11

Аналіз варіацій

Variable	Analysis of Variance (2017_станд)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
x71	1,42654	2	22,57346	22	0,69515	0,509630
x72	16,56570	2	7,43430	22	24,51107	0,000003
x73	14,35798	2	9,64203	22	16,38014	0,000044

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Н.12

Середні арифметичні значення кластерів

Variable	Cluster Means (2017_станд)		
	Cluster No. 1	Cluster No. 2	Cluster No. 3
x71	0,269384	-0,199737	-0,218282
x72	0,873150	-0,233883	-0,937248
x73	-0,535822	1,479747	-0,167188

Джерело: розраховано автором.

Додаток П

Результати дискримінантного аналізу для диспропорцій соціально-демографічної сфери життєдіяльності

Таблиця П.1

Загальний аналіз дискримінантної функції

N=25	Discriminant Function Analysis Summary (2017_поч_для ДА) No. of vars in model: 3; Grouping: Class2 (3 grps) Wilks' Lambda: ,08525 approx. F (6,40)=16,166 p< ,0000					
	Wilks' Lambda	Partial Lambda	F-remove (2,20)	p-level	Toler.	1-Toler. (R-Sqr.)
x21	0,274180	0,310930	22,16155	0,000008	0,882302	0,117698
x22	0,229963	0,370715	16,97494	0,000049	0,842851	0,157149
x23	0,089598	0,951477	0,50997	0,608111	0,774073	0,225927

Джерело: розраховано автором.

Таблиця П.2

Матриця класифікацій

Group	Classification Matrix (2017_поч_для ДА) Rows: Observed classifications Columns: Predicted classifications			
	Percent Correct	G_1:1 p=,08000	G_2:2 p=,64000	G_3:3 p=,28000
G_1:1	100,0000	2	0	0
G_2:2	100,0000	0	16	0
G_3:3	100,0000	0	0	7
Total	100,0000	2	16	7

Джерело: розраховано автором.

Таблиця П.3

Дискримінантні функції

Variable	Classification Functions; grouping: Class2 (2017_поч_для Д		
	G_1:1 p=,08000	G_2:2 p=,64000	G_3:3 p=,28000
x21	2,5885	0,48101	-0,2190
x22	-0,1714	-0,02090	0,4447
x23	35,7081	26,73582	22,1502
Constant	-26,9709	-8,30176	-18,4898

Джерело: розраховано автором.

Продовження додатка П

Результати дискримінантного аналізу для структурних диспропорцій

Таблиця П.4

Загальний аналіз дискримінантної функції

N=25	Discriminant Function Analysis Summary (2017_поч_для ДА) No. of vars in model: 4; Grouping: Class3 (3 grps) Wilks' Lambda: ,06885 approx. F (8,38)=13,352 p< ,0000					
	Wilks' Lambda	Partial Lambda	F-remove (2,19)	p-level	Toler.	1-Toler. (R-Sqr.)
x31	0,072081	0,955197	0,44559	0,646968	0,734829	0,265171
x32	0,079527	0,865767	1,47293	0,254278	0,738523	0,261477
x33	0,631917	0,108957	77,69080	0,000000	0,810605	0,189395
x34	0,072579	0,948645	0,51428	0,606019	0,676032	0,323968

Джерело: розраховано автором.

Таблиця П.5

Матриця класифікацій

Group	Classification Matrix (2017_поч_для ДА) Rows: Observed classifications Columns: Predicted classifications			
	Percent Correct	G_1:1 p=,72000	G_2:2 p=,20000	G_3:3 p=,08000
G_1:1	100,0000	18	0	0
G_2:2	100,0000	0	5	0
G_3:3	100,0000	0	0	2
Total	100,0000	18	5	2

Джерело: розраховано автором.

Таблиця П.6

Дискримінантні функції

Variable	Classification Functions; grouping: Class3 (2017_поч_для Д		
	G_1:1 p=,72000	G_2:2 p=,20000	G_3:3 p=,08000
x31	3,5793	3,0265	3,1630
x32	8,1427	2,6920	-12,7816
x33	-0,0450	0,4605	1,7388
x34	69,8285	56,0894	40,3193
Constant	-14,5364	-19,3176	-90,4042

Джерело: розраховано автором.

Продовження додатка П

Результати дискримінантного аналізу для диспропорцій соціально-економічної сфери життєдіяльності

Таблиця П.7

Загальний аналіз дискримінантної функції

N=25	Discriminant Function Analysis Summary (2017_поч_для ДА) No. of vars in model: 4; Grouping: Class4 (3 grps) Wilks' Lambda: ,05359 approx. F (8,38)=15,769 p< ,0000					
	Wilks' Lambda	Partial Lambda	F-remove (2,19)	p-level	Toler.	1-Toler. (R-Sqr.)
x41	0,193585	0,276831	24,81700	0,000005	0,617237	0,382763
x42	0,078611	0,681717	4,43541	0,026257	0,688779	0,311221
x43	0,076989	0,696080	4,14786	0,032008	0,041674	0,958326
x44	0,098301	0,545166	7,92588	0,003141	0,041483	0,958517

Джерело: розраховано автором.

Таблиця П.8

Матриця класифікацій

Group	Classification Matrix (2017_поч_для ДА) Rows: Observed classifications Columns: Predicted classifications			
	Percent Correct	G_1:1 p=,48000	G_2:2 p=,32000	G_3:3 p=,20000
G_1:1	100,0000	12	0	0
G_2:2	100,0000	0	8	0
G_3:3	100,0000	0	0	5
Total	100,0000	12	8	5

Джерело: розраховано автором.

Таблиця П.9

Дискримінантні функції

Variable	Classification Functions; grouping: Class4 (2017_поч_для Д		
	G_1:1 p=,48000	G_2:2 p=,32000	G_3:3 p=,20000
x41	5,6822	2,2228	5,0090
x42	0,1819	0,6163	-0,1122
x43	7,0223	-3,9602	-18,0174
x44	-1,8547	2,0989	9,3345
Constant	-29,6936	-17,3695	-42,3066

Джерело: розраховано автором.

Продовження додатка П

Результати дискримінантного аналізу для диспропорцій зовнішньоекономічної сфери життєдіяльності

Таблиця П.10

Загальний аналіз дискримінантної функції

N=25	Discriminant Function Analysis Summary (2017_поч_для ДА) No. of vars in model: 2; Grouping: Class5 (3 grps) Wilks' Lambda: ,08508 approx. F (4,42)=25,498 p< ,0000					
	Wilks' Lambda	Partial Lambda	F-remove (2,21)	p-level	Toler.	1-Toler. (R-Sqr.)
x51	0,088262	0,963956	0,3926	0,680148	0,987167	0,012833
x52	0,976273	0,087149	109,9839	0,000000	0,987167	0,012833

Джерело: розраховано автором.

Таблиця П.11

Матриця класифікацій

Group	Classification Matrix (2017_поч_для ДА) Rows: Observed classifications Columns: Predicted classifications			
	Percent Correct	G_1:1 p=,64000	G_2:2 p=,28000	G_3:3 p=,08000
G_1:1	100,0000	16	0	0
G_2:2	100,0000	0	7	0
G_3:3	100,0000	0	0	2
Total	100,0000	16	7	2

Джерело: розраховано автором.

Таблиця П.12

Дискримінантні функції

Variable	Classification Functions; grouping: Class5 (2017_поч_для Д		
	G_1:1 p=,64000	G_2:2 p=,28000	G_3:3 p=,08000
x51	1,74003	1,4936	0,0041
x52	1,34158	4,8930	11,3812
Constant	-2,94041	-16,3724	-75,0266

Джерело: розраховано автором.

Продовження додатка П

Результати дискримінантного аналізу для диспропорцій природно-екологічної сфери життєдіяльності

Таблиця П.13

Загальний аналіз дискримінантної функції

	Discriminant Function Analysis Summary (2017_поч_для ДА) No. of vars in model: 2; Grouping: Class6 (3 grps) Wilks' Lambda: ,08457 approx. F (4,42)=25,605 p< ,0000					
N=25	Wilks' Lambda	Partial Lambda	F-remove (2,21)	p-level	Toler.	1-Toler. (R-Sqr.)
x61	0,574141	0,147304	60,78121	0,000000	0,998787	0,001213
x62	0,147479	0,573461	7,80989	0,002913	0,998787	0,001213

Джерело: розраховано автором.

Таблиця П.14

Матриця класифікацій

	Classification Matrix (2017_поч_для ДА) Rows: Observed classifications Columns: Predicted classifications			
Group	Percent Correct	G_1:1 p=,80000	G_2:2 p=,08000	G_3:3 p=,12000
G_1:1	100,0000	20	0	0
G_2:2	50,0000	1	1	0
G_3:3	100,0000	0	0	3
Total	96,0000	21	1	3

Джерело: розраховано автором.

Таблиця П.15

Дискримінантні функції

	Classification Functions; grouping: Class6 (2017_поч_для Д		
Variable	G_1:1 p=,80000	G_2:2 p=,08000	G_3:3 p=,12000
x61	30,8820	28,1420	64,1708
x62	0,3742	3,8475	1,2817
Constant	-20,5975	-24,1705	-90,2713

Джерело: розраховано автором.

Закінчення додатка П

Результати дискримінантного аналізу для диспропорцій виробничої сфери життєдіяльності

Таблиця П.16

Загальний аналіз дискримінантної функції

N=25	Discriminant Function Analysis Summary (2017_поч_для ДА) No. of vars in model: 3; Grouping: Class71 (3 grps) Wilks' Lambda: ,12863 approx. F (6,40)=11,921 p< ,0000					
	Wilks' Lambda	Partial Lambda	F-remove (2,20)	p-level	Toler.	1-Toler. (R-Sqr.)
x71	0,130008	0,989438	0,10675	0,899262	0,994581	0,005419
x72	0,382148	0,336608	19,70812	0,000019	0,938007	0,061992
x73	0,306327	0,419925	13,81379	0,000170	0,942165	0,057835

Джерело: розраховано автором.

Таблиця П.17

Матриця класифікацій

Group	Classification Matrix (2017_поч_для ДА) Rows: Observed classifications Columns: Predicted classifications			
	Percent Correct	G_1:1 p=,44000	G_2:2 p=,20000	G_3:3 p=,36000
G_1:1	100,0000	11	0	0
G_2:2	100,0000	0	5	0
G_3:3	100,0000	0	0	9
Total	100,0000	11	5	9

Джерело: розраховано автором.

Таблиця П.18

Дискримінантні функції

Variable	Classification Functions; grouping:Class71 (2017_поч_для ДА		
	G_1:1 p=,44000	G_2:2 p=,20000	G_3:3 p=,36000
x71	-0,0019	-0,0529	-0,0347
x72	6,8089	5,9368	4,5586
x73	73,6803	95,0839	72,2053
Constant	-69,5353	-86,5975	-50,3290

Джерело: розраховано автором.

Додаток Р

Результати дисперсійного аналізу для впливу структурних диспропорцій на показник співвідношення між заощадженням та ВРП

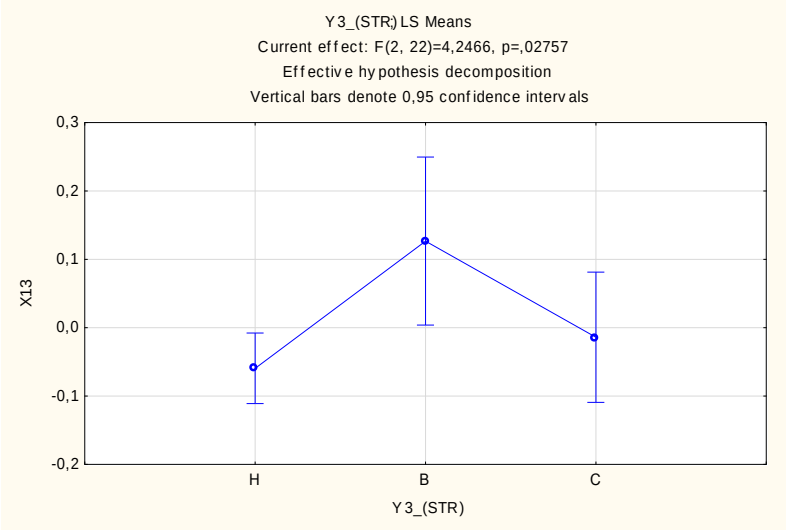

Рис. Р.1. Графік зміни середніх значень залежних змінних.

Джерело: авторська розробка.

Таблиця Р.1

Середні значення залежних змінних в групах

Cell No.	Y3_(STR); LS Means (Spreadsheet1) Current effect: F(2, 22)=4,2466, p=,02757 Effective hypothesis decomposition					
	Y3_(STR)	X13 Mean	X13 Std.Err.	X13 -95,00%	X13 +95,00%	N
1	H	-0,059412	0,024900	-0,111051	-0,007773	17
2	B	0,126667	0,059273	0,003741	0,249592	3
3	C	-0,014000	0,045913	-0,109218	0,081218	5

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Р.2

Результати дисперсійного аналізу

Effect	Univariate Tests of Significance foX13 (Spreadsheet1) Sigma-restricted parameterization Effective hypothesis decomposition				
	SS	Degr. of Freedom	MS	F	p
Intercept	0,00478	1	0,00478	0,45440	0,50727
Y3_(STR)	0,08951	2	0,04476	4,24662	0,02756
Error	0,23188	22	0,01054		

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Р.3

Оцінювання рівня впливу незалежної змінної (фактору) на показник

Dependent Variable	Test of SS Whole Model vs. SS Residual (Spreadsheet1)						
	Multiple R	Multiple R?	Adjusted R?	SS Model	df Model	MS Model	SS Residu
X13	0,527758	0,278529	0,212941	0,089519	2	0,044760	0,2318

Джерело: розраховано автором.

Продовження додатка Р

Результати дисперсійного аналізу для впливу соціально-економічних диспропорцій на показник співвідношення між заощадженням та ВРП

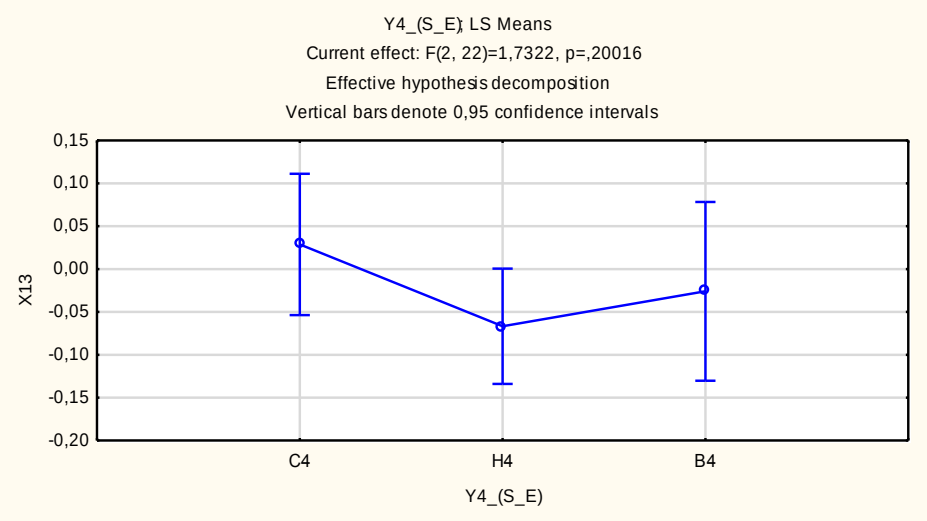

Рис. Р.2. Графік зміни середніх значень залежних змінних.

Джерело: авторська розробка.

Таблиця Р.4

Середні значення залежних змінних в групах

Cell No.	Y4_(S_E); LS Means (Spreadsheet1) Current effect: F(2, 22)=1,7322, p=,20016 Effective hypothesis decomposition					
	Y4_(S_E)	X13 Mean	X13 Std.Err.	X13 -95,00%	X13 +95,00%	N
1	C	0,028750	0,039720	-0,053625	0,111125	8
2	H	-0,066667	0,032431	-0,133925	0,000592	12
3	B	-0,026000	0,050243	-0,130197	0,078197	5

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Р.5

Результати дисперсійного аналізу

Effect	Univariate Tests of Significance forX13 (Spreadsheet1) Sigma-restricted parameterization Effective hypothesis decomposition				
	SS	Degr. of Freedom	MS	F	p
Intercept	0,010005	1	0,010005	0,792685	0,382923
Y4_(S_E)	0,043726	2	0,021863	1,732189	0,200164
Error	0,277674	22	0,012622		

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Р.6

Оцінювання рівня впливу незалежної змінної (фактору) на показник

Dependent Variable	Test of SS Whole Model vs. SS Residual (Spreadsheet1)							
	Multiple R	Multiple R?	Adjusted R?	SS Model	df Model	MS Model	SS Residual	df Residu
X13	0,368847	0,136048	0,057507	0,043726	2	0,021863	0,277674	

Джерело: розраховано автором.

Продовження додатка Р

Результати дисперсійного аналізу для впливу зовнішньоекономічних диспропорцій на показник співвідношення між заощадженням та ВРП

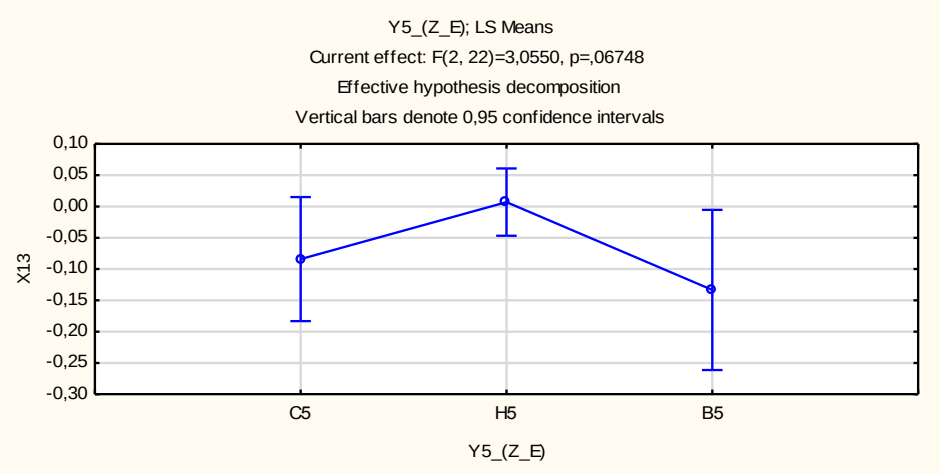

Рис. Р.3. Графік зміни середніх значень залежних змінних.

Джерело: авторська розробка.

Таблиця Р.7

Середні значення залежних змінних в групах

Cell No.	Y5_(Z_E); LS Means (Spreadsheet1) Current effect: F(2, 22)=3,0550, p=,06748 Effective hypothesis decomposition					
	Y5_(Z_E)	X13 Mean	X13 Std.Err.	X13 -95,00%	X13 +95,00%	N
1	C	-0,084000	0,047820	-0,183172	0,015172	5
2	H	0,007059	0,025934	-0,046725	0,060842	17
3	B	-0,133333	0,061735	-0,261364	-0,005303	3

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Р.8

Результати дисперсійного аналізу

Effect	Univariate Tests of Significance for X13 (Spreadsheet1) Sigma-restricted parameterization Effective hypothesis decomposition				
	SS	Degr. of Freedom	MS	F	p
Intercept	0,074668	1	0,074668	6,530596	0,018033
Y5_(Z_E)	0,069860	2	0,034930	3,055043	0,067479

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Р.9

Оцінювання рівня впливу незалежної змінної (фактору) на показник

Dependent Variable	Test of SS Whole Model vs. SS Residual (Spreadsheet1)							
	Multiple R	Multiple R?	Adjusted R?	SS Model	df Model	MS Model	SS Residual	df Residua
X13	0,466222	0,217363	0,146214	0,069860	2	0,034930	0,251540	2

Джерело: розраховано автором.

Продовження додатка Р

Результати дисперсійного аналізу для впливу природно-екологічних диспропорцій на показник співвідношення між заощадженням та ВРП

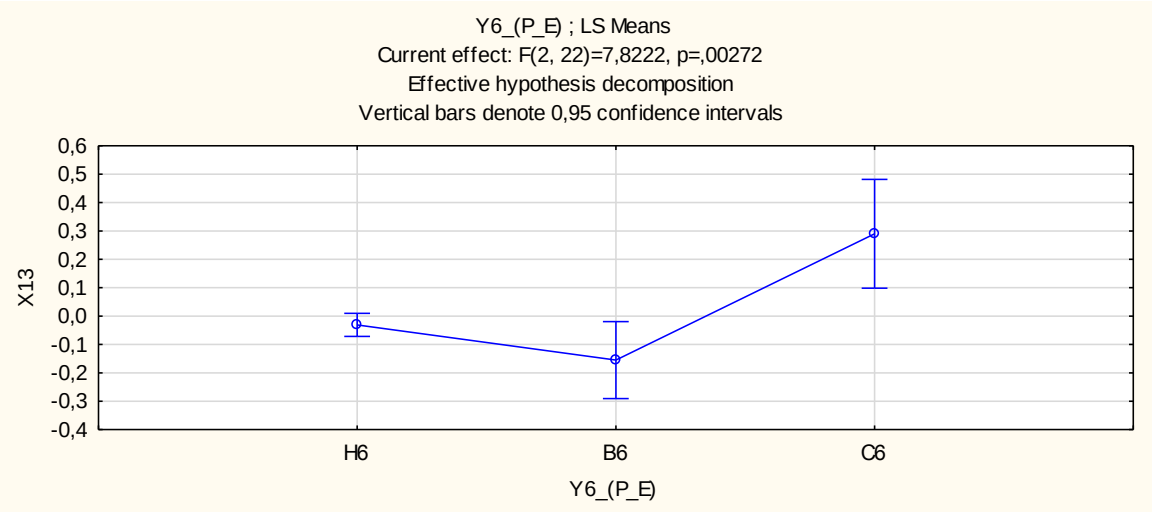

Рис. Р.4. Графік зміни середніх значень залежних змінних.

Джерело: авторська розробка.

Таблиця Р.10

Середні значення залежних змінних в групах

Cell No.	Y6_(P_E); LS Means (Spreadsheet1) Current effect: F(2, 22)=7,8222, p=,00272 Effective hypothesis decomposition					
	Y6_(P_E)	X13 Mean	X13 Std.Err.	X13 -95,00%	X13 +95,00%	N
1	H	-0,030909	0,019700	-0,071764	0,009946	22
2	B	-0,155000	0,065337	-0,290500	-0,019500	2
3	C	0,290000	0,092400	0,098374	0,481626	1

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Р.11

Результати дисперсійного аналізу

Effect	Univariate Tests of Significance forX13 (Spreadsheet1) Sigma-restricted parameterization Effective hypothesis decomposition				
	SS	Degr. of Freedom	MS	F	p
Intercept	0,007011	1	0,007011	0,821151	0,374662
Y6_(P_E)	0,133568	2	0,066784	7,822157	0,002716
Error	0,187832	22	0,008538		

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Р.12

Оцінювання рівня впливу незалежної змінної (фактору) на показник

Dependent Variable	Test of SS Whole Model vs. SS Residual (Spreadsheet1)						
	Multiple R	Multiple R?	Adjusted R?	SS Model	df Model	MS Model	SS Residu
X13	0,644657	0,415582	0,362454	0,133568	2	0,066784	0,187

Джерело: розраховано автором.

Продовження додатка Р

Результати дисперсійного аналізу для впливу виробничих диспропорцій на показник співвідношення між заощадженням та ВРП

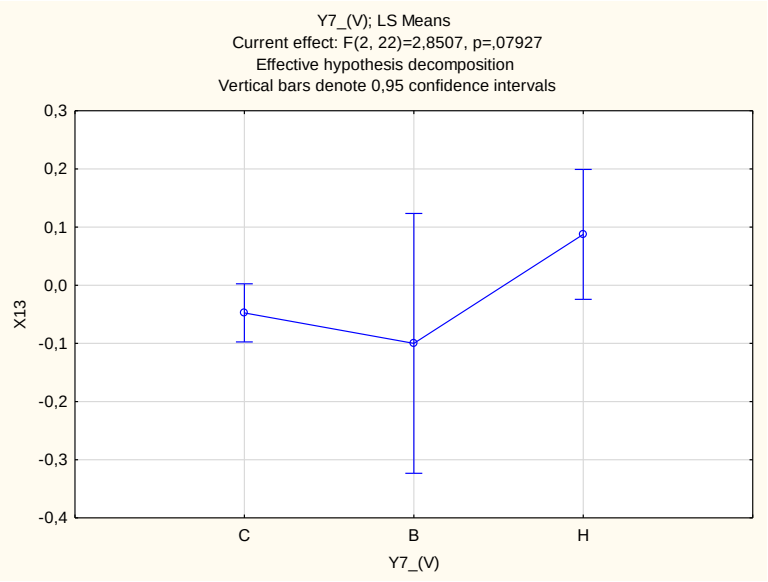

Рис. Р.5. Графік зміни середніх значень залежних змінних.

Джерело: авторська розробка.

Таблиця Р.13

Середні значення залежних змінних в групах

Cell No.	Y7_(V); LS Means (Spreadsheet1) Current effect: F(2, 22)=2,8507, p=,07927 Effective hypothesis decomposition					
	Y7_(V)	X13 Mean	X13 Std.Err.	X13 -95,00%	X13 +95,00%	N
1	C	-0,047500	0,024086	-0,097450	0,002450	20
2	B	-0,100000	0,107714	-0,323385	0,123385	1
3	H	0,087500	0,053857	-0,024192	0,199192	4

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Р.14

Результати дисперсійного аналізу

Effect	Univariate Tests of Significance forX13 (Spreadsheet1) Sigma-restricted parameterization Effective hypothesis decomposition				
	SS	Degr. of Freedom	MS	F	p
Intercept	0,002769	1	0,002769	0,238680	0,629996
Y7_(V)	0,066150	2	0,033075	2,850735	0,079272
Error	0,255250	22	0,011602		

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Р.15

Оцінювання рівня впливу незалежної змінної (фактору) на показник

Dependent Variable	Test of SS Whole Model vs. SS Residual (Spreadsheet1)										
	Multiple R	Multiple R?	Adjusted R?	SS Model	df Model	MS Model	SS Residual	df Residual	MS Residual	F	p
X13	0,453672	0,205818	0,133620	0,066150	2	0,033075	0,255250	22	0,011602	2,850735	0,079272

Джерело: розраховано автором.

Продовження додатка Р

Результати дисперсійного аналізу для впливу диспропорцій структурних змін та природно-екологічних диспропорцій на показник співвідношення між заощадженням та ВРП

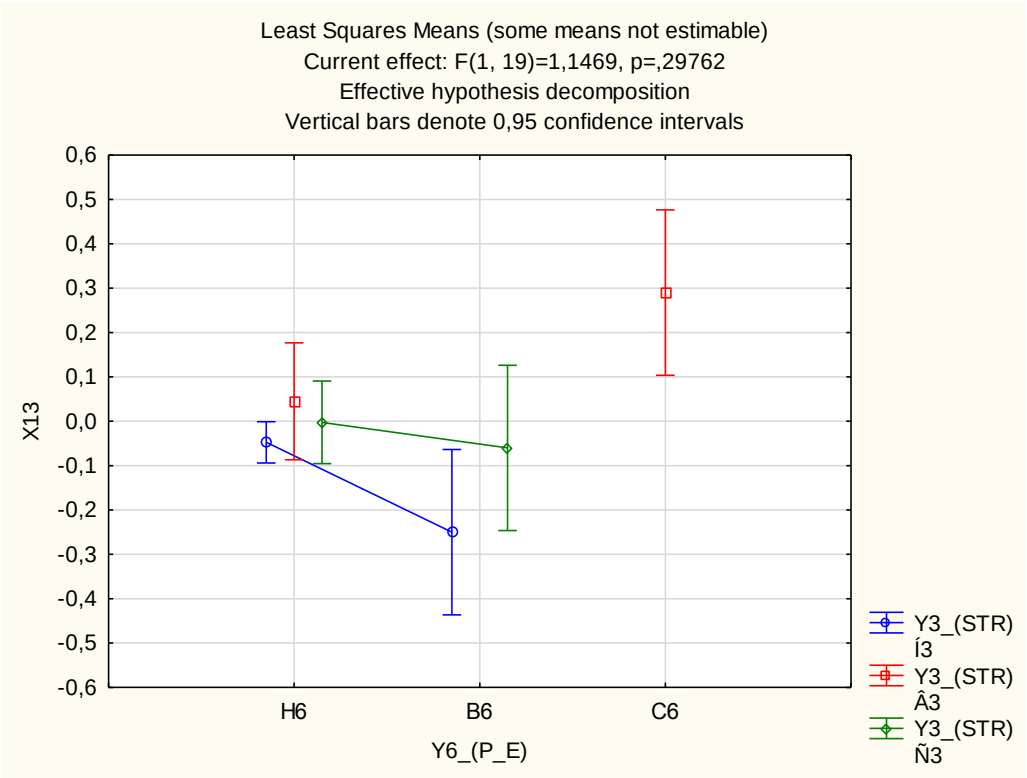

Рис. Р.6. Графік зміни середніх значень залежних змінних.
Джерело: авторська розробка.

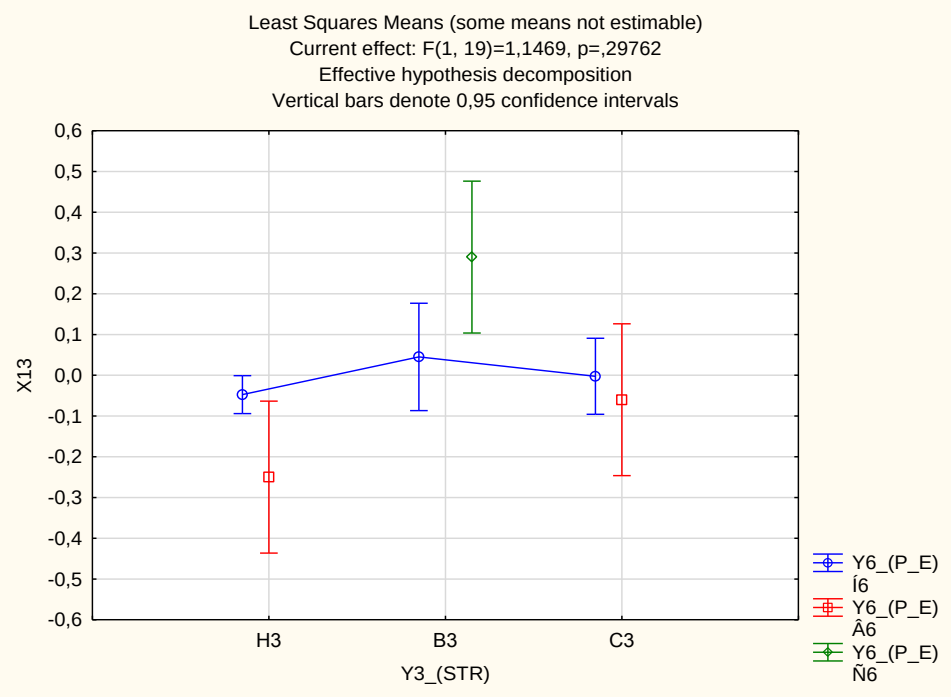

Рис. Р.7. Графік зміни середніх значень залежних змінних.
Джерело: авторська розробка.

Закінчення додатка Р

Таблиця Р.16

Оцінювання рівня впливу незалежних змінних (факторів) на показник

Dependent Variable	Test of SS Whole Model vs. SS Residual (Spreadsheet1)							
	Multiple R	Multiple R?	Adjusted R?	SS Model	df Model	MS Model	SS Residual	d Resi
X13	0,72893	0,531347	0,408018	0,170775	5	0,034155	0,150625	

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Р.17

Середні значення залежних змінних в групах

Cell No.	Least Squares Means (*not estimable) (Spreadsheet1) Current effect: F(1, 19)=1,1469, p=,29762 Effective hypothesis decomposition						
	Y3_(STR)	Y6_(P_E)	X13 Mean	X13 Std.Err.	X13 -95,00%	X13 +95,00%	N
1	H3	H6	-0,047500	0,022259	-0,094089	-0,000911	16
2	H3	B6	-0,250000	0,089037	-0,436357	-0,063643	1
3*	H3	C6					
4	B3	H6	0,045000	0,062959	-0,086774	0,176774	2
5*	B3	B6					
6	B3	C6	0,290000	0,089037	0,103643	0,476357	1
7	C3	H6	-0,002500	0,044519	-0,095679	0,090679	4
8	C3	B6	-0,060000	0,089037	-0,246357	0,126357	1
9*	C3	C6					

Джерело: розраховано автором.

Таблиця Р.18

Середні значення залежних змінних в групах

Cell No.	LSD test; variable X13 (Spreadsheet1) Probabilities for Post Hoc Tests Error: Between MS = ,00793, df = 19,000										
	Y3_(STR)	Y6_(P_E)	{1} -,0475	{2} -,2500	{3} ----	{4} ,04500	{5} ----	{6} ,29000	{7} -,0025	{8} -,0600	{9} ----
1	H3	H6		0,039861		0,182044		0,001600	0,377264	0,893097	
2	H3	B6	0,039861			0,014030		0,000397	0,022378	0,147769	
3	H3	C6									
4	B3	H6	0,182044	0,014030				0,036738	0,545195	0,347704	
5	B3	B6									
6	B3	C6	0,001600	0,000397		0,036738			0,008436	0,011942	
7	C3	H6	0,377264	0,022378		0,545195		0,008436		0,570304	
8	C3	B6	0,893097	0,147769		0,347704		0,011942	0,570304		
9	C3	C6									

Джерело: розраховано автором.

Додаток С

Таблиця С.1

Опис причинно-наслідкових зв'язків екзогенних та ендогенних факторів когнітивно-імітаційної моделі

Позначення	Екзогенний фактор	Характер впливу	Сфера розвитку регіону, на яку впливає дія фактору	Показники диспропорцій, що підпадають під вплив фактору	Позначення прогнозованого результату ендогенного фактору
*s*2	Міграційний приріст/скорочення населення (на 1000 осіб)	каталізатор/ уповільнювач	соціально-демографічні диспропорції ($DemD_i$); соціально-економічні диспропорції (SED_i)	x_{21} – співвідношення у міграційному русі населення (прибуло/вибуло в розрахунку на 10000 чол); x_{22} – співвідношення між кількістю зареєстрованих безробітних та потребою у працівниках на заміщення вакантних робочих місць x_{23} – співвідношення між зайнятими у виробничій сфері та сфері обслуговування x_{41} – співвідношення між споживчими витратами домогосподарств та витратами сектору державного управління x_{42} – співвідношення між розвитком житлового господарства (житловий фонд, тис. м. куб.) і чисельністю населення x_{43} – співвідношення між регіональними та середніми по країні доходами населення x_{44} – частка регіону в загальному обсязі соціальних допомог	$\pm\Delta I_i(\Delta DemD_i;\ \Delta SE$

Продовження таблиці С. 1

Позначення	Екзогенний фактор	Характер впливу	Сфера розвитку регіону, на яку впливає дія фактору	Показники диспропорцій, що підпадають під вплив фактору	Позначення прогнозованого результату ендогенного фактору
s3	Природний приріст/скорочення населення (на 1000 осіб)	каталізатор/ уповільнювач	соціально-демографічні диспропорції ($DemD_i$); соціально-економічні диспропорції (SED_i)	x_{21} , x_{22} , x_{23}, x_{41}, x_{42}, x_{43} , x_{44}	$\pm\Delta I_i(\Delta DemD_i;\ \Delta SE$
s8	Кількість розлучень (на 1000 осіб населення)	уповільнювач	соціально-демографічні диспропорції ($DemD_i$); соціально-економічні диспропорції (SED_i)	x_{21} , x_{41}, x_{42}, x_{44}	$-\Delta I_i(\Delta DemD_i;\ \Delta SE$
s10	Середній розмір реальної призначеної місячної пенсії пенсіонерам (за віком), грн.	каталізатор	соціально-економічні диспропорції (SED_i)	x_{41}, x_{42}, x_{44}	$\Delta I_i(\ \Delta SED_i)$
s11	Кількість пенсіонерів (на 1000 осіб населення)	уповільнювач	соціально-демографічні диспропорції ($DemD_i$); соціально-економічні диспропорції (SED_i)	x_{22} , x_{23}, x_{41}, x_{43} , x_{44}	$-\Delta I_i(\Delta DemD_i;\ \Delta SE$
s17	Питома вага загальної житлової площі, обладнаної гарячим водопостачанням, %	каталізатор	природно-екологічні диспропорції ($\Delta PrEcolD_i$); соціально-економічні диспропорції (SED_i)	x_{61} – співвідношення між забором та використанням води, x_{41}, x_{42}	$\Delta I_i(\Delta PrEcolD_i;\ \Delta SI$

Продовження таблиці С. 1

Позначення	Екзогенний фактор	Характер впливу	Сфера розвитку регіону, на яку впливає дія фактору	Показники диспропорцій, що підпадають під вплив фактору	Позначення прогнозованого результату ендогенного фактору
$s30$	Кількість лікарів усіх спеціальностей (на 10000 населення)	каталізатор	соціально-економічні диспропорції (SED_i)	x_{41}	$\Delta I_i(\Delta SED_i)$
$s36$	Середньомісячна реальна заробітна плата, грн.	каталізатор	соціально-економічні диспропорції (SED_i)	x_{41}, x_{43} , x_{44}	$\Delta I_i(\Delta SED_i)$
$s39$	Реальний наявний дохід, у % до відповідного періоду попереднього року	каталізатор	загальноекономічні диспропорції ($\Delta ZagED_i$); виробничі диспропорції (ΔVD_i)	x_{12} – співвідношення між споживанням та ВРП x_{13} – співвідношення між заощадженням та ВРП x_{71} – співвідношення між обсягом інноваційної продукції та витрат на інновації x_{73} – співвідношення між індексами промислової продукції добувної та переробної галузі	$\Delta I_i(\Delta ZagED_i;\ \Delta VD_i$
$e2$	Валовий регіональний продукт, млн. грн.	каталізатор	загальноекономічні диспропорції ($\Delta ZagED_i$)	x_{11} – співвідношення між ВВП та ВРП; x_{12}, x_{13}	$\Delta I_i(\Delta ZagED_i)$
$e9$	Прямі інвестиції (на 1000 осіб населення), тис. дол. США	каталізатор	структурні диспропорції ($\Delta StrD_i$); зовнішньоекономічні диспропорції ($\Delta ZovnED_i$)	x_{33} – співвідношення між капітальними інвестиціями та обсягом будівельних робіт x_{34} – співвідношення між капітальними інвестиціями та обсягом реалізованої промислової продукції x_{53} – співвідношення між ПІІ в регіони та з регіонів України	$\Delta I_i(\Delta StrD_i;\ \Delta Zovn$

Закінчення таблиці С. 1

Позначення	Екзогенний фактор	Характер впливу	Сфера розвитку регіону, на яку впливає дія фактору	Показники диспропорцій, що підпадають під вплив фактору	Позначення прогнозованого результату ендогенного фактору
$e11$	Обсяги викидів діоксиду сірки, на 1 км2 площі регіону, кг	уповільнювач	природно-екологічні диспропорції ($\Delta PrEcolD_i$)	x_{62} – співвідношення між викидам шкідливих речовин (т) та витратами на захист навколишнього середовища	$-\Delta I_i(\Delta PrEcolD)$
$e16$	Експорт товарів та послуг (на 1000 осіб населення), тис. дол. США	каталізатор	зовнішньоекономічні диспропорції ($\Delta ZovnED_i$)	x_{51} – покриття експортом імпорту товарів x_{52} – покриття експортом імпорту послуг	$\Delta I_i(\Delta ZovnED_i)$
$e17$	Імпорт товарів та послуг (на 1000 осіб населення), тис. дол. США	уповільнювач	зовнішньоекономічні диспропорції ($\Delta ZovnED_i$); виробничі диспропорції (ΔVD_i)	x_{51}, x_{52} , x_{71} x_{72} – співвідношення між продукцію сільського господарства та площею сільськогосподарських угідь x_{73}	$\Delta I_i(VD_i;\ \Delta ZovnED_i$

Джерело: Складено автором на основі даних, отриманих у підрозділах 3.3 і 3.4 та представлених у роботі [285].

Додаток Т

Довідки про впровадження результатів дисертації

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020; тел./факс +380 (352) 475051;
www.tneu.edu.ua; rektor@tneu.edu.ua; код ЄДРПОУ 33680120

№_____ «_____»_____ 20__ р.

На №_____

Довідка
про впровадження науково-практичних розробок
з дослідження стратегічного регулювання диспропорцій регіонів України,
які виконані в межах дисертаційної роботи кандидата економічних наук,
старшого наукового співробітника, доцента
Шевченко Ольги Валеріївни

Підтверджуємо, що результати наукових досліджень Шевченко Ольги Валеріївни, а саме – сформована система регулювання диспропорційності регіонів України, яка включає: аналіз нормативно-правового забезпечення впливу органів державної влади та органів місцевого самоврядування на розміри диспропорцій, формування засобів оцінки ефективності регулювання регіональної диспропорційності, характеристику зміни розмірів диспропорцій під впливом застосовуваних інструментів, проведення оцінки ефективності впливу різних регулятивних інструментів на розміри диспропорцій, опрацювання рекомендацій щодо використання найбільш ефективних регулятивних механізмів та інструментів для впливу на регіональну диспропорційність – враховані при виконанні науково-дослідної теми кафедри економічної теорії Тернопільського національного економічного університету «Структурні, інституціональні та фінансові дисбаланси в глобальній економіці: традиційні та нові виклики економічній політиці та бізнес-стратегіям» (ЕТ-06-18 «К»).

Проректор з наукової роботи
д.е.н., проф. З.-М. В. Задорожний

ТНЕУ
№ 126-26/2339 від 07.12.2018

Продовження додатка Т

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

вул. Пирогова, 7-а, м. Київ, 01030, Україна
тел. (044) 234-50-07, факс (044) 234-41-03

NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES

7 A Pyrogova St., Kyiv 01030, Ukraine
tel. (044) 234-50-07, fax (044) 234-41-03

23.07.2019 № 293/524

Довідка

Видана Шевченко Ользі Валеріївні з підтвердженням про те, що результати її дисертаційного дослідження були використані при підготовці аналітичної записки «Інструменти формування господарського простору регіонів України в умовах часткової тимчасової окупації території Сходу України» (вих. № 293/516 від 22 липня 2019 року), виконаної в межах НДР «Чинники стабілізації соціально-економічного розвитку регіонів та громад України» (номер реєстрації 0119U001037). Аналітична записка надіслана до Офісу Президента України, Ради національної безпеки і оборони України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України.

У зазначеній аналітичній записці показано, що розростання диспропорцій міжрегіонального розвитку є наслідком вилучення з господарського обороту економічно розвинених територій, і це спричиняє розбалансування господарського простору країни. Доведено, що відторгнення частини території країни, яка мала високі позитивні показники соціально-економічного розвитку, та виключення її з господарського обороту призвело також до погіршення показників соціально-економічного розвитку регіонів в цілому, що відобразилось і в закріпленні або зростанні нерівномірності. Продемонстровано, що чинний інструментарій зменшення диспропорційності лише деякою мірою покращує негативні показники розвитку регіонів і не змінює загальну тенденцію розростання диспропорційності.

Проаналізовані в аналітичній записці закономірності щодо впливу виключення економічно розвинених територій з господарського обороту на розростання нерівномірності доводять необхідність вироблення стратегії регулювання диспропорційності міжрегіонального розвитку.

Тимчасово виконуючий обов'язки директора
Національного інституту
стратегічних досліджень В.М. Яблонський

Продовження додатка Т

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ

вул. Немировича-Данченка, 2, м. Київ, 01011, тел./факс: 280-05-12, тел. 256-84-23
E-mail: knutd@knutd.edu.ua Web: http://www.knutd.edu.ua Код ЄДРПОУ 02070890

26.12.2018 № 04-11/3019 На № _____ від _____

Довідка
про використання результатів наукових досліджень
кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника, доцента
Шевченко Ольги Валеріївни

Результати наукових досліджень **кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника, доцента Шевченко Ольги Валеріївни** щодо державного регулювання розвитку регіональної економіки, зменшення диспропорційності соціально-економічних показників розвитку регіонів, удосконалення Державної стратегії регіонального розвитку та стратегій регіонального розвитку, розробки інструментів збільшення інвестиційної привабливості регіонів та удосконалення міжбюджетних відносин використовувались у навчальному процесі кафедри бізнес-економіки та туризму Київського національного університету технологій та дизайну МОН України при підготовці навчально-методичних матеріалів – програм, робочих програм, текстів лекцій, методичних рекомендацій з підготовки семінарів з дисциплін «Економічна теорія», «Макроекономіка», «Мікроекономіка» та науковій діяльності студентів, аспірантів, викладачів університету.

Проректор з наукової та інноваційної діяльності, д.т.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України **В.В. Каплун**

Завідувач кафедри бізнес-економіки та туризму, д.е.н., професор **А.О. Мельник**

Продовження додатка Т

УКРАЇНА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КЕРІВНИХ КАДРІВ
04119 Україна, Київ, вул. Мельникова, 36/1
тел.: (044) 482-20-92 Факс: (044) 483-76-03

18.12.2018 № 25-11/520-9
На № _____

Довідка

про використання результатів наукового дослідження

Цією довідкою засвідчується використання результатів наукових досліджень кандидата економічних наук, старшого наукового співробітника, доцента Шевченко Ольги Валеріївни у навчальному процесі Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України при підготовці лекційних та методичних матеріалів до короткострокових тематичних семінарів з питань **формування і реалізації регіональної політики та розвитку місцевого самоврядування в Україні, зокрема:**

у 2013-2015 роках на семінарах: «Державна регіональна політика», «Управління територіальним розвитком», «Забезпечення ефективності діяльності органів місцевого самоврядування», «Політика регіонального розвитку України: пріоритети та шляхи реалізації»;

у 2018 році на семінарі «Особливості регіонального розвитку в умовах децентралізації».

Автором були запропоновані теоретико-методологічні підходи до визначення впливу децентралізації на економіку регіонів, міжрегіональні соціально-економічні взаємозв'язки, динаміку диспропорційності показників соціально-економічного розвитку. Було представлено апробацію методів і моделей прогнозування індикаторів диспропорцій, подано пропозиції щодо формування стратегій регулювання диспропорцій розвитку регіонів.

Перший заступник директора Інституту Ларіна Н.Б.

18.12.2018

ІНСТИТУТ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КЕРІВНИХ КАДРІВ

Продовження додатка Т

InterRegioNovation

www.irn.center

International Institute of Paris

www.2iparis.com

 # 812
16 March, 2020

CERTIFICATE

On implementation of the research results of ***Ms. Olga Shevchenko***, Ph.D in Economic Sciences, Senior Researcher on regional disparities regulation, National Institute for Strategic Studies, Kyiv, Ukraine.

The results of the research were published in the international scientific journal "Regional Innovations" (2014, Vol. 3, p.17-27, and 2017, Vol. 2, p. 27-31) of the International Association "InterRegioNovation".

The recommendations on the mechanism of forecasting the dynamics of regional disparities were used and implemented in the research and scientific projects of Association "InterRegioNovation". Author proved that there are two main instruments for regulation of regional development: strategic planning and adjustment of investment activity.

The combination of these mechanisms, namely investment and strategic planning, could be combined with the help of additive function. The general direction in improving both mechanisms could be provided on the base of the next steps: equalization of regional disparities, regulation of indices of investment's allocation, and combination of these two mechanisms – strategic planning and adjustment of investment activity. The model for regional disparities regulation and alignment can be only adaptive for every type of region. Implementation of these scheme forms the basis for elaborating public policy recommendations on regional disparities' regulation.

InterRegioNovation
www.irn.center
E-mail: info@irn.center
Tel.: + 33 6 48 18 86 95
Address: 16, rue de la roche,
77124 Crégy-lès-Meaux
France

International Business Institute
http://www.2iparis.com
E-Mail: info@2iparis.com
Tel.: + 33 1 42 46 33 84
Fax: + 33 1 42 46 33 84
Address: 26, rue Castagnary,
75015 Paris
France

InterRegioNovation

www.irn.center

International Institute of Paris

www.2iparis.com

Based on the results of her research, in 2019 Ms. Olga Shevchenko successfully provided a set of lectures of the Course "Spatial Development and Regional Disparities" to MBA students of the International Institute of Business and Diplomacy (Paris, France) and took part in the workshop "EU Cohesion Policy: Good Governance Approach" with the experts and researches of the International Association "InterRegioNovation" (in distance format).

16 March, 2020

Prof Tetiana Kornieieva
President,
International Association "InterRegioNovation",
Paris, France

Prof Samuel Nonju
Director,
International Institute of Business and Diplomacy,
Paris, France

InterRegioNovation
www.irn.center
E-mail: info@irn.center
Tel.: + 33 6 48 18 86 95
Address: 16, rue de la roche,
77124 Crégy-lès-Meaux
France

International Business Institute
http://www.2iparis.com
E-Mail: info@2iparis.com
Tel.: + 33 1 42 46 33 84
Fax: + 33 1 42 46 33 84
Address: 26, rue Castagnary,
75015 Paris
France

Продовження додатка Т

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

просп. Соборний, 164, м. Запоріжжя, 69107, тел. / факс: (061) 224-63-51

E-mail: adm@zoda.gov.ua, сайт: www.zoda.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 00022504

від 14.04 2020 р. № 08-32/1033 На № від 20 р.

Довідка
про впровадження науково-практичних розробок з дослідження стратегічного регулювання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України, виконаних під час підготовки дисертаційної роботи Шевченко Ольгою Валеріївною, кандидатом економічних наук, старшим науковим співробітником

Даною довідкою підтверджуємо, що результати наукового дослідження Шевченко Ольги Валеріївни стосовно розрахунку впливу каталізаторів та уповільнювачів розвитку регіонів на показники внутрішніх регіональних диспропорцій у Запорізькій області враховуються при підготовці нормативних документів розвитку області. Автором сформовано правила відповідності між каталізаторами і уповільнювачами розвитку Запорізької області та рівнем соціально-економічних диспропорцій соціально-економічного розвитку області на основі проведеного попереднього кількісного оцінювання якісної інформації показників розвитку області в умовах її високої невизначеності. Запропоновані практичні рекомендації використовуються:

- при складанні щорічних програм соціально-економічного та культурного розвитку Запорізькою області та планів заходів з їх реалізації;
- при оцінці напрямів структурних перетворень, що проводяться в економіці області;
- для діагностики внутрішніх регіональних диспропорцій і визначення поточного і прогнозного рівня диспропорцій;
- для поточного коригування намічених цілей на основі прогнозування відхилення від намічених цілей;
- при вирішенні поточних управлінських завдань з розвитку області.

Довідка видана для подання за місцем захисту дисертаційної роботи.

Перший заступник голови Іван ФЕДОРОВ

Олена Сорокченко 239 01 21